Alp Hamuroğlu

Hıristiyanlık, İslamlık ve Avrupa
DOĞU'DAN BATI'YA
UYGARLIK KAPILARI

Alp Hamuroğlu

Hıristiyanlık, İslamlık ve Avrupa

DOĞU'DAN BATI'YA UYGARLIK KAPILARI

(Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Bilim ve Gelecek Kitaplığı - 50

Hıristiyanlık, İslamlık ve Avrupa
Doğu'dan Batı'ya Uygarlık Kapıları
(Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)

Alp Hamuroğlu

Birinci Baskı: Nisan 2016

ISBN: 978-605-5888-49-7

Yayıma hazırlayan: Ender Helvacıoğlu
Teknik hazırlık: Baha Okar

Baskı: Ezgi Matbaacılık
Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,
Çobançeşme - Yenibosna / İstanbul
Tel: (0212) 452 23 02

7 Renk Basım Yayın ve Filmcilik Ltd. Şti
Sertifika no: 12496 • Tel: 0216.349 71 72
Caferağa M. Moda C. Zuhal S. No: 9/1, Kadıköy-İstanbul
http://www.bilimvegelecek.com.tr • bilgi@bilimvegelecek.com.tr

ALP HAMUROĞLU

Hıristiyanlık, İslamlık ve Avrupa

DOĞU'DAN BATI'YA UYGARLIK KAPILARI

(Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)

Alp Hamuroğlu

1945 yılında Balıkesir'de doğdu. İlköğrenimine, lise öğretmeni olan babasının görev yeri Antalya'da başladı, Ankara'da devam etti. Ortaöğrenimini ise Ankara ve İstanbul'da tamamladı. 1964 yılında A.Ü. Tıp Fakültesi'nde başladığı yüksek öğrenimini, İ.Ü. Dişhekimliği Fakültesi'nde 1974 yılında bitirdi.
"'68'li"dir. 60'lı yılların sonunda Ankara'da gençlik hareketleri içinde bulundu. 70'li yıllarda çeşitli davalarda (1972'den başlayarak "Şafak" ve "TİİKP"de, 1975'te "Aydınlık" davalarında) yargılandı. 1975'ten sonra *Halkın Sesi*, *Aydınlık*, *Bora* ve *Türkiye Gerçeği* dergileri, Aydınlık Yayınları ve *Aydınlık* gazetesinde çalıştı. 1980'den sonra *Saçak*, *Seçenek*, *Aydınlık*, *Teori*, *Bilim ve Ütopya*, *Bilim ve Gelecek* ve başka dergilere ve *Aydınlık* gazetesine araştırma ağırlıklı yazılar yazdı.
Avrupa ülkelerinin (özellikle Almanya'nın) tarihi, Batının strateji ve siyasetleri, ülkemizin geçmişi, Ermeni "sorunu"nun kaynaklandığı 19. ve 20. yüzyılın gerçekleri konularında önemli bir kısmı yayımlanmış araştırmaları ve çalışmaları var. *"Alman İslamı"* (Kaynak Yayınları, İstanbul 2001) adlı kitabıyla 2001 yılı "Turan Dursun Araştırma ve İnceleme Ödülü"nü aldı. Çeşitli internet sitelerinde ve bugün dagarcikturkiye.com aylık dergisinin her sayısında yazıları yayımlanıyor.
Kendi ifadeleriyle, tarihe ve günümüze bakışta kitlelerin rolünün ihmal edilmemesi gerektiğini düşünüyor. Ülkemiz tarihinde Cumhuriyet'in, yakın dünya tarihinde (ve içinde bulunduğumuz küreselleşme döneminde) emperyalizmin rolüne gereken değer ve önemi vermenin, Batıyı ve günümüzü anlamakta gerekli olduğuna inanıyor.
Halen, 1980 yılında gittiği Almanya'da yaşıyor.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

"Bundan on iki sene önce, Son Kırım Muharebesi'nin siyasi bir tarihini yazmak emeline kapılmıştım. Birçok eserler getirtip toplamaya başladım. Bu elde ettiği eserlerin her birinde pek çok parlak sayfalar buldum. Hepsinden parlak sözler ve tabirler ile tam donanımlı, ayrı ayrı birer başlıca eser meydana getirmenin zor olmayacağını derhal görüp anladım. Lakin yapmadım. Vicdanım mani oldu. Çünkü okuduğum eserlerin hiçbiri Osmanlı fikrinin ve kaleminin mahsulü değil. Ne kadar doğrulanmaya ve değiştirilmeye gayret edilse kendi tarihimiz olamayacak. Gerekli vesikaları elde etmedikçe müsveddeleri yayınlamak hatırıma bile gelmedi. Bu hataya düşmüş olsaydım, zannederim ki, bugün esef ve pişmanlıktan başka bir netice hasıl olmayacaktı. Zira o yabancı eserlerde gördüğüm nice sözlerin yanlış bir bilgi, yahut muhakeme mahsulü olduğu bence bugün bilinen bir gerçektir."

Hayreddin Bey, *Vesaik-i Tarihiyye ve Siyasiyye, 1908*[1]

Uygarlık, farklı toplumların kültürel değerlerinin ve birikimlerinin ilişkiler yoluyla bir araya gelmesi ve kaynaşması sonucu bir üst düzeye yükselmesidir. Örneğin, Mısır uygarlığı, Nil Nehri boyunca halkların ve Akdeniz sahil şeridinin toplumlarının su ulaşımıyla temas etmeleri, ilişkileri ve alışverişle-

1) Hayreddin Bey, *Belgelerin Dilinden Osmanlı ve Avrupa*, Selis Kitaplar, İstanbul 2008, s.15. Sonradan Göçen soyadını alan Hayreddin Nedim (1867-1942), çok dil bilen tarihçi, diplomat, araştırmacı, eğitimcidir. 1920 yılında görev yapmış İstanbul şehreminilerindendir (belediye başkanı). Birçok eseri vardır. Yukarıda sözü edilen beş ciltlik çalışması, İ. Keskin ve A. Ahmetbeyoğlu tarafından sadeleştirilmiş ve yayına hazırlanmıştır.

ri sayesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Mezopotamya uygarlığı, Dicle ve Fırat gibi büyük nehirlerin sağladığı ulaşım, ilişki ve haberleşme olanaklarının eseridir. Ancak böyle ilişki ve alışveriş imkânlarına sahip toplumlar gelişebilmişler, tarım devrimi gibi büyük tarihsel üretim sıçramalarını yapabilmişler, kapalı ve mal değişimi ekonomilerinden ürün fazlalığının yarattığı, içinde ticaretin de bulunduğu üst düzey ekonomik ilişkiler aşamasına geçmişlerdir. Akdeniz bütün bunların bir arada geliştiği bir coğrafi zemindir. Böylece Akdeniz ve Orta Doğu uygarlıkları, doğal ve toplumsal kaynakların çeşitlendiği, çoğaltıldığı, harmanlandığı, geliştirildiği ve yeniden üretildiği bir sürecin sonucu olarak insanlığın yüksek bir kültürel aşaması olmuştur.

Akdeniz'in doğusu ve biraz daha geniş bir alan olarak Orta Doğu, dünyanın ilk uygarlıklarının ortaya çıktığı, üretim patlamasının yaşandığı, her türlü gelişmeye yolun açık olduğu bir bölgedir. Orta Doğu'nun bu bölgesi, Kuzey Afrika'da Nil havzasından başlayıp Akdeniz'in doğu kıyılarını dolaşarak, içine Mezopotamya'yı da alarak büyük bir yay halinde ortaya çıkan Verimli Hilal, Bereketli Hilal'dir.

Orta Doğu, ekonomi, üretim ve ticaretin ilk kez yüksek düzeyde geliştiği yer olarak aynı zamanda toplumların ilkelliklerinden kurtulmalarını sağlayan, soyutlama yeteneklerini geliştiren, siyasal genişlemelerini ve pekişmelerini sağlayan bütün tek-tanrılı dinlerin çıktığı yerdir. Ve yazının icadıyla da tarihin **başladığı** yerdir.

Bu uygarlaşma süreci süreklilik olmadan gerçekleşemez. Kopukluklar, uygarlıkların ortaya çıkmasını ve olanların daha da gelişmesini önler. Hatta kopukluk ve kesiklik, bir uygarlığın ortadan kalkmasına bile yol açabilir. Bu bakımdan uygarlıkların esas düşmanı kopukluktur.

Kitap haline getirilmiş bu çalışmanın konusu, uygarlık-din ilişkisi, uygarlıklar arası dinsel ve kültürel alışverişler ve dinlerin coğrafyalar arası farkları ile coğrafyaların karşılaştırmalı din-kültür tarihidir. Biraz uzun, kapsamlı, ağır ve iddialı gibi gözüken bir cümle oldu. Böylesine geniş bir şekilde ifade edilmiş ve böylesine önemli ve geniş olan bir çerçevenin altından kalkacağımız gibi bir düşüncemiz olduğundan dolayı bu "konuya" girişmedik ve bu uzun cümledeki genişlik, konuda yetkin olmamızdan dolayı değildir. Dinbilim ve din sosyolojisi ile tarihi konularında herhangi bir uzmanlığı olmayan bir kişinin böyle bir işe kalkışması aslında pek yerinde de değildir. Ancak, özel olarak dinlerin ve genel olarak uygarlıkların ele alınmasında karşılaştığımız iki durum, böyle bir çalışmaya eğilmemize neden oldu. Bu durumlar şunlardır:

1) Avrupa'nın ve Batı'nın bugüne gelen tarihi, esas itibarıyla nesnel olmayan bir tarihtir.

Bu tarih, Avrupalılar ve Batılılar tarafından kendi tarihleri olarak yazılmıştır. Avrupa ve Batı'nın tarihi, ağırlıklı olarak, Avrupa ve Batı dışında yazılmamıştır. Bunda bir terslik de yoktur. Ancak bunun anlamı, kendi toplumlarının geçmişlerindeki övünülecek gibi olmayan özellik ve davranışlarının gösterilmemeye ve sergilenmemeye çalışılması dolayısıyla "tarihin" seçilmiş ve eksiltilmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra kendi tarihlerinin kendileri tarafından önemli ölçülerde çarpıtılmış da olmasıdır.[2] Ve bu yüzden -nedenleri ayrı bir konudur ama- Avrupa tarihi taraflı bir tarihtir (daha doğrusu -tarihi bilim haline getirme anlayışları ortaya çıkana kadar- dünyadaki en öznel tarihlerden biridir).

Bu konuda ikinci olarak, Avrupa ve Batı tarihinde en önemli yapıtaşlarından ve etkenlerden biri olan Hıristiyanlık, Avrupa'nın ve Batı'nın tarihinin kendi ontolojisine göre yazılmasını sağlamıştır. Yani, Avrupa ve Batı tarihi **Hıristiyanlığa** göre **ve Hıristiyanlık için** yazılmıştır. Avrupa feodalizminde Hıristiyanlığın tarih anlayışına uygun bir görüş egemendi. Böylece din açısından fazla "yararlı" bir Avrupa tarihi ortaya çıkmıştır. Bu tarih, geçerli kılındığı gibi, bugün alternatifi olmakla birlikte, ortadan da kalkmamıştır.

Oldukça geç sayılabilecek belirli bir dönemden sonra "Batılı" olan, "Batı uygarlığı"nın da sahibi olan Avrupalılar, kendilerini, görece üstün teknolojileri sayesinde dünyadaki diğer insanlar ve başka toplumlardan üstün görmeye başlamışlar, bu ise onlara, kendilerine yontan bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu, önceleri "Avrupamerkezcilik"[3] denilen, 20. yüzyıldan sonra ve şimdilerde "Batımerkezci" halini almış olan bir bakış açısıdır. Bu bakış açısının "Batılı" ve "Hıristiyan" olması, Batı dışındaki dünyanın

---

2) "İnsanlar yazarak tarih yapıyor; yalan söyleyerek de tarih yapılır. Neyin ne zaman anlatıldığı tarihçinin seçimine bağlıdır." (Sargut Şölçün, "Tarih Bilinci ve Kültür Mirası", 12 Mart 1988, Almanya'nın Essen kentinde konferans, çoğaltılmış metinden)

3) Benmerkezci (egosantrik) eğilimlerin ortaya çıkardığı Avrupamerkezci bakış açısı, coğrafyayı esas alan bir merkezcilikten etnomerkezci (etnosantrik) bir özelliğe evrilmiştir. Daha sonra keşfedilen "ırkçılığın" da bulaştığı Avrupamerkezcilik, Avrupalı "ırkların" üstünlüğü teorilerine dönüşmüştür.
Avrupamerkezciliğin ortaya çıkmasında Avrupalıların sömürgecilik döneminde ilkel toplumlarla karşılaşması rol oynadıysa da, bu coğrafyaya bağlı etnomerkezci akımın temeli Avrupa Hıristiyanlığının ideolojisi, teolojisi, öğretisi, bilimdışılığı, geriliği, söylemleridir. Şöyle ki, Avrupa Hıristiyanlığına göre, tepsi gibi olan dünyanın merkezi Roma'ydı. Roma'nın bulunduğu kıta ise karaların ve denizlerin ortasındaydı. Avrupalıların "keşifleri", bilimcilerin Kiliseye karşı ileri sürdüğü dünyanın yuvarlak olduğu iddiasının doğruluğunu kanıtlamıştı ama Kilisenin, bilimsel gerçeklere dayanmayan ve olguları reddetmeye çalışan özellikleri ortadan kalkmamıştı. Dünyanın yuvarlık olduğu kabul edilmişti ancak Kiliseye ve Papalığa göre dünya güneşin değil, güneş dünyanın etrafında dönmekteydi. Bu ise, çerçevesini dünyanın oluşturduğu söylemdeki Avrupamerkezciliğin, evren genişliğindeki ortamda dünyanın merkez olmasına evrilmesiydi. Kilise, bilime ve bilimcilere rağmen bu sefer de dünyamerkezciydi.

ve esas olarak da Doğu'nun, Batı ve Hıristiyanlık tarafından ve onun nesnel olmayan değerlendirmeleri tarafından tanımlanmasına yol açmıştır. Batı'nın tanımlamaları genel hatlarıyla olumsuzdur ve ötekileştiricidir. Bunun bizi ilgilendiren önde gelen tarafı, bir Doğu toplumu olan Asyalı Türklerin ve bir Orta Doğu dini olan İslam'ın bu kapsamda ele alınıyor olmasıdır. Dinle harmanlaşmış Avrupalı bakış açısının en önemli "Doğu konusu" ise, İslam ve Türklerdir.

Tarihi Hıristiyanlığa göre ve Hıristiyanlık için yazılmış olan Avrupa, aynı zamanda Hıristiyanlığı kıtasal çıkarları ve yayılması için kullanmıştır. Bu, Avrupa ve Hıristiyanlık tarihlerinin kesişmesi ve aynı doğrultuda olması sonucunu doğurmuştur.

2) Bir din olarak İslam'ın "kendi" tarihi, çarpıtılmış ve tersyüz edilmiş bir tarih olmamakla birlikte, yeni dinin olumlanması için ve yayılma ihtiyacının gereği olarak öznel bir tarih olmuştur.

Bu tarih, dışarıya karşı kendi özelliklerini ve tarihini yazarken, dinin ve dinsel anlayışların doğal sonucu olarak, bilimsel nesnellikten uzaktır. Bu, kendi dinini olumsuzluklardan uzak göstermeye çalışma çabasıyla ilgilidir.

Duygusallıkla harmanlanmış ve dinin beğenilmesine ve benimsenmesine hizmet eden bu bilimsellikten ve nesnellikten uzak tutumlar, "tarihin" bugüne pek de sağlıklı olmayan bir şekilde gelmiş olması sonucunu doğurmuştur.

Ayrıca unutulmamalıdır ki, Avrupa'nın ve Batı'nın yazdığı İslam tarihi de, çoğunluk ve ağırlık itibarıyla, "öteki"nin anlatılması ve bir rakibin olumsuzluklarının sergilenmesi çabasıdır (elbette Batılı gerçek bilimcileri bu değerlendirmenin dışında tutuyoruz).

Bu konuda şu da belirtilmelidir, Hıristiyanlığın tarihyazımıyla İslam'ın tarihyazımı arasında kendi bakış açılarının farkı dışında da önemli farklar vardır. Bu farkların en önemlisi ve birincil derecede önde olanı, birincisinin ihtiyaca göre ve sonradan üretilmiş olmasıdır. Oysa İslam tarihi en azından benzer bir ihtiyaca göre üretilmiş değildi. İslam tarihi, Hıristiyanlık tarihi gibi tersyüz edilmek zorunda olmaması ve tersyüz edilmemiş olması, böyle bir ihtiyacı bulunmaması dolayısıyla gerçekliğe görece daha yakındır. İslam tarihi -bütün tarihler gibi- sonradan yazılmış olması yanında, aynı zamanda, esas olarak gününden hemen sonra, aradan uzun bir zaman geçmeden yazılmaya başlanmıştır. Bu bilimsel anlamda bir güvenilirlik göstergesi olmasa da, uzun süreler geçmesinin sakıncalarını taşımaması demektir. Ayrıca gününde veya çok zaman geçmeden yazılan tarihler, tersyüz edilmesi diğerine göre aynı ölçüde kolay olmayan tarihlerdir.

Sonuçta İslam tarihi, Hıristiyanlık tarihinin ilk dönemlerindeki konumunun ve özelliklerinin tamamen değiştirilmiş olması gibi, sonradan ihtiyaca göre üretilmiş bir tarih değildir. Üzerinde fazla oynanmış olduğu da söylenemez. Her şeyden önce bu, ilkeleri ve yöntemlerinin doğumuyla belirlenmiş olmasıyla ilgilidir. Doğarken ve kurulurken belirlenen özellikler esas olarak aynen sürdürülmüştür. Gizlenen ve tersyüz edilen bazı noktalar elbette bulunmaktadır, ama gene de Hıristiyanlık tarihine göre, daha doğru bir tarihtir.

Örneğin, İsa konusu: İsa'nın ve 100 yılına kadar olan dönemle ilgili olarak Hıristiyanlık "tarihinin" bugüne ulaşanları, Hıristiyan yazınının eseridir. Yani nasıl bir ihtiyaç belirlendiyse sonradan ona göre ve öyle yazılmıştır. Dönemle ilgilenen bugünün tarihçilerinin belirttiğine göre, o dönemin, MS 1. yüzyılın ve 2. yüzyılın ilk on yıllarının tarihçilerinin hiçbiri İsa'dan dolaysız bir şekilde söz etmemektedir. İsa'dan söz ettiği belirtilen tarihçilerin ele aldığı çeşitli kişilerin de gerçekte İsa olup olmadığı belli değildir. Roma devletinin kendi tarihinde de İsa yoktur.[4]

Tarih merakının ve dindarlık duygusunun harekete geçirdiği birçok Müslüman'ın Hz. Muhammed ile ilgili olarak bilgi sahibi olmak istemesi, "rivayet yazarlığı" denilen bir meslek yaratmıştı. Buna "nakilcilik" (*traditioniste*) de denilmektedir. Duyulan bütün olaylar eleştiri ve süzgeçten geçirme söz konusu olmaksızın aktarılmaktadır. Üstelik aktarmalar sürekli eklemelerle yapılmaktadır. Nakilciler, bilimsel tarihçiler gibi kaynaklarını belirtmek zorundaydılar, ama onların kaynakları her zaman sözlü kaynaklardır. Öğrenilen ve aktarılan bir olay, kimden işitildiyse o, o kimden duyduysa o belirtiliyor "ve bu işitme zinciri, peygamberin söz konusu davranışını bizzat görmüş ya da söz konusu lafını bizzat dinlemiş bir çağdaşına dayanıncaya kadar uzuyordu" Bunun bir gelenek haline dönüşmesi, haliyle uydurma ve çarpıtmalarla dolu bir yazın yaratınca, sonradan elemeler yapılması gerekmiş, kesinlikler kaybolmuş, bilgiler genişlemiş ve bulanıklaşmıştır.

En eski nakil kitapları peygamberin hayatından aşağı yukarı 125 yıl sonrasına aittir.[5]

Her kurumun ve hatta ülkenin tarihyazımında olduğu kadar İslamiyet'in tarihyazımında ve Muhammed'in hayatıyla ilgiyi ayrıntılarda da abartma-

---

4) Roma tarihinde İsa'yı aramak boşunadır. *İncil*'ler dışında yaşamı ile ilgili olarak çok az şey bilinen İsa'nın "Roma kaynaklarında izine rastlanmaz" Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006, s.219.

5) Maxime Rodinson, *Muhammed*, Özne Yayınları, s.58-59.

lar, yakıştırmalar, uydurmalar, çarpıtmalar, yanlışlıklar vardır. Örnekleri de zaten hadislerdedir.

Muhammed'in hayatının ilk döneminin belirli ölçüde karanlık olmasına karşın İsa'nınkinin tamamı karanlıktır.

Özgürlükler açısından Hıristiyanlık ve İslamlık arasındaki zıtlık, yasakların niteliği ve niceliği karşılaştırıldığında görünür hale gelir. Hıristiyanlığın yasakçılığı belirgindir, çok yönlüdür, çok çeşitlidir ve üstelik en temel ihtiyaçlara yöneliktir. Hazzı engellemeye çalışır, beslenme ve üreme işlevlerine yönelik perhizler ve cinselliğin günahlaştırılması, inananlar için eziyet halindedir.[6] Bunlar yüzyıllar boyu Avrupalılar için köreltici olmuştur. Dindarların ruh ve akıl sağlığını tehdit edici bu yasakların İslam'da tam karşılıkları yoktur. Bunun nedenlerinden biri İslam'ın yasalarla birlikte başlamış olmasıdır. Hıristiyanlığın yasalarla donatılabilmesi için dinin sonradan devletleşmesi gerekmiştir. Bu yüzden Hıristiyanlık hukukundan önce imparatorluk hukuku geçerli olmuştur. Bu bakımdan "din olarak Hıristiyanlık", özgürleştirici değil, aksine "özgürlük düşmanı"dır. İslamiyet ise, doğumuyla birlikte bireysel zevklere açık bir pratik sergiler. Bunun anlamı çağdaş anlamda özgürlükçülük değildir ama inananlara özel alanda serbestlikler tanınmış olmasıdır. İslam'ın yasalarıyla eşzamanlı varoluşu, özgürlüklerin yok sayılmasını engellemiştir. Locke'un "yasaların olmadığı yerde özgürlük olmadığı" saptaması, durumu yeterince açıklayıcıdır.[7]

Birbirine karşıt olan ve çatışan toplumların tarihleri de birbirine biraz karşıt olur. Örneğin, Batı'nın ve Hıristiyanlığın bir Endülüs veya Haçlı Seferleri tarihi vardır, bir de Arapların ve Müslümanların gözüyle yazılan bir Endülüs veya Haçlı Seferleri tarihi. Bunların birbirine benzemezliği, hatta benzemezlikten öte karşıtlığı, tarihçilerin önüne sorunlar, sorumluluklar ve görevler getirmiştir. Bu sorumluluklar ve görevler, her iki taraftan da nesnellik gözeten araştırmacıları ve tarihçileri tarih bilimine ve nesnel düşünceye armağan etmiştir.

---

6) Paskalya öncesinde kırk, Noel öncesinde otuz günlük büyük perhizlerde hayvansal gıdalar yenmezdi. Ayrıca bu perhiz dönemlerinde cinsel ilişki tabuydu. (Geniş bilgi için bkz. Kenneth F. Kiple, *Gezgin Şölen / Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, YKY, İstanbul 2010, s.115) Orta Çağ'da Avrupa'nın çeşitli yerlerinde akıl almaz bahanelerle günlerce süren oruçlar zorunluluğu, evli çiftlere aylarca süren cinsel yasaklar konması son derece olağandı. Öyle ki, evlilikte cinsel ilişkinin yalnız döllenme amacıyla ve törensel bir şekilde yapıldığını yazan çok kaynak vardır.

7) Aydınlanmanın öncülerinden İngiliz hukukçu ve siyasetbilimci John Locke (1632-1704), zorba ve baskıcı iktidarların meşruiyetini sorgulamış, bu konudaki görüşleriyle "direnme hakkı" kavramının ortaya çıkmasını sağlamış, tezleriyle Amerikan Anayasasına esin kaynağı olmuştur.

Uygarlık yalnızca güzel kentleşebilmiş toplumlara ait, onların estetik atılımları ve yüksek kültürel düzeyleri değildir. Bunlar vardır ama, uygarlık bunların yanı sıra ve bunlar kadar önemli olarak, belki de bunlardan daha önemli olarak "yurttaşlarının yaşam süresi ve kalitesi"dir de.[8] Bu noktada "Batı"nın uygarlık tanımlamasında ve örneklemesinde, Hıristiyanlık öncesi Avrupa ile Doğu"ya sürekli çift ölçülü davrandığını söyleyebiliriz. Doğu'ya yönelik çift ölçülülük Doğu'ya yapılan haksızlıklarla örülüdür. Okur bunları çeşitli dönemlere ait örnekleriyle görecektir. Ama biz gene de bir temel noktadan söz edelim. Batı'ya göre İslam, düşünsel özelliklerden ve felsefeden yoksundur, kültürel yönü zayıftır. Bu yüzden de gelişmeye açık değildir. Doğu toplumları kaderci ve miskindir. Zaten onlara göre sonuç da ortadadır. Batılıların arasında onların kendilerinden sayabilecekleri tek bir İslam ülkesi yoktur. Bunun yanı sıra Batılılar kendi tarihlerini kendileri için yararlı gördükleri zaman bunun propagandasını yapmakta, başkalarının "utanılacak" tarihlerini ise onları kötüleme aracı olarak değerlendirmektedir ki bu, tarihin yanlış "kullanımı"dır. Doğru kullanım, tarihin gerçekleri ortaya çıkarmak için öğrenilmesidir ve tarihin bunun için "kullanılması"dır. Çünkü tarih bugünü anlamanın anahtarıdır. Bütün bilimler gibi tarih de gerçeğe dayanmalıdır.

Sonuçta şunu söylemeliyiz, dinlere göre ve dinler için yazılmış tarih doğru ve gerçek bir tarih olamaz.

Bölgemizin tarihi elbette önemlidir, ama bu tarihin yazılmasında amaç, uygarlığın bölgemizdeki serüvenini Batımerkezci olmayan bir bakış açısıyla, mümkün olduğunca nesnel bir şekilde değerlendirmek olmalıdır. Bunun önemi, bilimin ve nesnelliğin Batı icadı ve Batı kaynaklı olduğu yolundaki söylemlerin yaygınlığı ve saygınlığından gelmektedir. Avrupamerkezci anlayışlarla ilgili olan bu söylemlere göre, bilim ve nesnellik Batılılara özgüdür.

Avrupamerkezcilik, kavramlaştırma ve kavramları kullanma konusunda da sorunludur. Örneğin, Avrupa Hıristiyanlığıyla ilgili olarak kullandığımız tekçilik (tek-dinlilik, tek-mezhepçilik vb.) kavramına, Avrupa bilimcilerinden elbette örnekler vardır ama özellikle Hıristiyanlığı konu edinen Batı tarihçiliğinde kolay rastlanamamaktadır. Başka dinlerle bir arada yaşanabileceği ve yaşanılması gerektiği bilincinin ortaya çıkabilmesi için ise Aydınlanmayı beklemek gerekmiştir. O da kısmi bir şekilde. Bir arada yaşama kültürünün Avrupa'da, Avrupa tarihinde olmadığıyla ilgili belirlemeler, Avrupa tarihini yazanların genellikle vurguladığı veya

---

8) Niall Ferguson, *Uygarlık - Batı ve Ötekiler*, YKY, İstanbul 2012, s.28-29.

-en azından- üzerinde durduğu bir şey değildir. Ayrıca 18. yüzyıla kadar Avrupa'nın hiçbir yerinde kozmopolitizm olmayacaktır. Hep söylenmekten kaçınılmıştır.

İslamiyet Hıristiyanlığı içinde barındırıyor, Hıristiyanlarla birlikte yaşayabiliyordu, Hıristiyanlık ise ele geçirdiği her yerden İslamiyet'i kovmak istiyor, Müslümanları içinde yaşatmıyordu. "Yahudi sorunu" ise, bir arada yaşayamama şeklindeki marazi duruma ek olarak başka açılardan da köklü bir toplumsal sorundur ve Avrupalı için gerçek bir sorundur. Avrupa, tarihi boyunca antisemitik bir hastalığın pençesinde kıvranmıştır. Hâlâ da bu hastalığın ilacının bulunduğu söylenemez.

Avrupamerkezciliğin bilimsel kavramlar ve kavramlaştırma konusunda sorunu, burada ele alınamayacak kadar çok örneklidir, geniştir.

Dinleri ele alan kitaplar, genellikle, dinlerin hangi ihtiyaçlara karşılık verdiğini ve ne gibi değişimler geçirdiğini anlatmaktan çok, ideolojilerinin ne olduğunu ve ne savunduklarını ele alır ve esas olarak yalnızca bunları sergilemeye çalışır (çoğu zaman da ters ve yanlış olarak). Hele dinlerin kendileri tarafından yazılan kitaplar, değişimlerinden çok kalıcılıklarından söz etmektedir. Bir dinin değişiminin o dinin zaafı olarak düşünülmesi ve öyle değerlendirilmesi bunun nedenidir. Bu anlamda "dinler tarihi" çoğunluğu itibarıyla, meraklıların ve dinlerin tarihteki yerini öğrenmek isteyenlerin ihtiyacını karşılamaz, açığını kapatmaz, boşluğunu doldurmaz. Bu bakımdan elinizdeki kitapla yapmaya çalıştığımız, bir "tarih" kitabı yazmaktan çok, dinlerin değişimlerini anlamaya ve anlatmaya yönelmek olmuştur. Bunun için dinlerin felsefi yönlerinden çok pratikleri ve pratiklerin teorisi üzerinde durulması gerekmekteydi, bu yapılmıştır. Kitap aynı zamanda, toplumlar, dinler, coğrafyalar ve kültürler arası ilişkiler konusunda bir özettir. Çünkü "ilişki-yenilik-etkilenme-değişim" bir kopmaz zincirdir. Her ilişkinin bir değişime kapı araladığını ve neden olduğunu düşünürsek, etkileşim ve değişimin karşılaştırmalı bir tarih anlayışı gerektirdiği de ortaya çıkar.

Bunu yaparken kaçındığımız noktalardan biri, "Avrupa-Batı bakış açısı"nın Doğu'ya ve -şimdilerde düşman seçilmiş ve düşman ilan edilmiş- İslam'a ilişkin değerlendirme ve yorumlamalarıdır. Ne kadar yapabildik ve yaparken ne kadar nesnel olabildik, bu ayrı bir konu, ama tarih yalnızca aslan avcılarına bırakılmamalıdır, aslanlar da tarih yazabilmeliler. Şükretmeli ki çoktandır yazılmaktadır. Dahası, artık tarihi Doğu yapmaktadır.

Kültür tarihinin çağdaş tarihçilere çözülmek üzere bıraktığı sorunlardan biri "Doğu-Batı" ilişkisidir. Bu ilişkide sorun, Batı'nın belirleyici, ta-

nımlayıcı, sıfatlandırıcı olmasından kaynaklanmıştır. Batı konunun sahibi gibidir. Bu bir oldubittidir ve çok uzun bir süre Batı'nın tanımları, değerlendirmeleri, ölçütleri, parametreleri bütün dünyada geçerli olmuştur. Aydınlanmadan başlayarak Avrupa'da yükselen kültürel, bilimsel, siyasal açılımlar Batı'yı öylesine söz sahibi yapmıştır ki, durumu sorgulamak, ya da bırakalım sorgulamayı, konuyu ele almak yüzyıllar boyu söz konusu dahi olamamıştır. Olamadığı gibi, Batı kendisinin üstün olduğu tezine dayanak bulmaya bile çalışmamış, adeta buna gerek duymamıştır. Genel kabul görmüş olan Avrupamerkezcilik gün gelip tartışılmaya başladığında ise, kendi bakış açıları için yalnızca yapay ve yetersiz desteklerle yetinilmiştir. 20. yüzyılın ortalarından sonra, dünyayı Orta Çağ sonundan itibaren küreselleştiren Batı'nın, her şeyin doğal sahibi olmadığı ortaya çıktıkça ve Batı'nın artık tek belirleyici, tanımlayıcı, sıfatlandırıcı olmaması gerektiği ileri sürüldükçe, Doğu'nun bir kültürel kaynak olduğu anlaşılmaya başlamıştır. Bizim yaptığımız da Doğu'nun kültürel ve bilimsel kaynak olduğunu göstermeye çalışmaktan ibarettir.[9]

Batı'nın "üstünlüğü" ve bunu kabulleniş, Doğu'nun üstünlüğünün geride kalmaya başlamasından sonra geçmişe karşı bir ilgisizlikle birleşmiştir. İlgisizliğin yarattığı bilgisizliğe de, geçmişin küçümsenmesi eklenmiştir. Böylece sorun daha da ağırlaşmıştır. Oysa bugün, bir tarihçinin ifadesiyle, "21. yüzyılın ilk on yılın[ın] anlamı"nın, "beş yüz yıllık Batı üstünlüğünün sona erişi" demek olduğu ortaya çıkmıştır.[10] Yani, yeni, başka ve ters bir süreç başlamıştır, artık Batı belirleyici değildir. Üstünlük yer değiştirmektedir.

Tarihin de Batı'nın boyunduruğundan kurtarılması gerekiyor. Bağımsızlık ve dış etkilerden kurtulmak, yalnız siyasetin konusu olarak ele alınamaz, yalnız askeri başarılarla sağlanacak bir şey olamaz. Geçmişe ilgisizliğimiz bize karşı kullanıldığına göre, kestirmeden de olsa, kullananlara karşı kendimizi donatmamız gerekiyor.

Tarihimizde Avrupamerkezciliğe karşı çıkışlar 19. yüzyılda Jön Türklerle başlamış, 20. yüzyılda Cumhuriyet Devrimiyle devam etmiştir. Namık Kemal[11] ve Mustafa Kemal[12] gibi devrimcilerimiz **kendi** Avrupamerkez-

---

9) "Batı"nın ve Batı kavramının ortaya çıkış serüveni konusunda bkz. Alp Hamuroğlu, "Avrupa Ne Zaman 'Batı' Oldu?", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 244, Ekim 2014, s.41-59.

10) Ferguson, s.13.

11) Bu konuda kısa bilgi için bkz. Alp Hamuroğlu, "Gezi Direnişinin Tarihsel Kökü", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 231, Eylül 2013, s.43.

12) Bu konuda bilgi için bkz. Alp Hamuroğlu, "Atatürk ve Tarih", *dagarcikturkiye.com*, Kasım 2014 ve Dağarcık Türkiye Yayınları, Aralık 2015 (Ocak 2016) İzmir, s. 164-170

cilik karşıtlığımızdaki öncülerimizdir ve ilk kaynaklarımız, ilk temellerimizdir. Bu tarihi miras, bugün antiemperyalist mücadelemizin sermayesidir. Ancak bunun dünya çapında bir anlamı da vardır. Avrupamerkezci tarih anlayışlarına karşı Türklerin 19. ve 20. yüzyıldaki ürünlerinin devrimlerle (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devrimleri) kesişmesi ve birleşmesi bir rastlantı olmadığı gibi, dünya devrimler tarihinin "Doğu Devrimleri" sayfasında bir ilktir. Bu, öncülük ve örneklik olmuştur, özel ve öznel mirasımızı dünya halklarına da bir miras olarak armağan etmiştir. Çin'den Küba'ya kadar en uzak menzillere ulaşmış ve bütün kıtaları dolaşmakta olan Atatürk bunun göstergelerinden biridir.

Devrimler tarih yazarken geçmiş tarihi de yeniden yazarlar. Devrimlerin sınıfsal değişimi, tarihin yeni sınıflar açısından yazılmasını gerekli hale getirir. Tarih en çok devrim içindir, ama dünyaya egemen olmak için de gereklidir. Dolayısıyla tarih, herkese lazımdır. Önce sömürgeci ve sonra emperyalist olan Batı kendi tarih ihtiyacını karşılamıştı; Avrupa'da "yeni sınıflar" da kendi tarihlerini yazıyordu. Jön Türklerden beri bunu biz de yapmaktayız.

Tarih ve tarihçiler, toplumlarının gelişme süreçlerinde rol oynamışlardır ve hâlâ da oynamaktadırlar. Hükümdarlara danışmanlık yapan 19. yüzyıl tarihçileri, "Almanya ve İtalya'da devlet birliğinin kurulmasına önderlik etmişler; aralarından, Fransa'ya bir başbakan ve cumhurbaşkanı çıkarmışlar; eski ve yeni devletlere kimliklerini kazandırmışlar; Amerika'da kurulan genç devlete, kıtaya egemen olmayı ilham etmişler; devrimlere, geçmişi bilmekten kaynaklanan yetkiyle cevaz vermişler"di.(13) Bu konuda somut örneklerden biri yine bizim tarihimizdedir. Gerek Jön Türkler, gerekse Cumhuriyetin tarihçileri Türkiye'nin ortaya çıkmasında ve ilerlemesinde birinci derecede rol oynamışlardır. Jön Türk ve Cumhuriyet tarihçiliği, Türk Devrimine hizmet etmiştir.(14)

Elinizdeki kitapla Doğu'dan Avrupa'ya verilenlerle ilgili yaptığımız bu sergileme ve Doğu-Batı ilişkisini dinler üzerinden temellendirme, olsa olsa bu yönde yapılanlar için küçük bir eklentidir. Dönemlerarası, toplumlararası, bölgelerarası karşılaştırmalı tarih bazı kolay görünmeyen gerçekleri gösterebilir.

---

13) Ernst Breisach, *Tarihyazımı*, YKY, İstanbul 2012, s.15.

14) Kişiliğinde hem Jön Türklüğü, hem de Cumhuriyetçiliği birleştirmiş Süleyman Kâni İrtem (1871-1945), gölgede duran bir tarihçi olarak Avrupamerkezciliğin kalıplarını kıran eserler vermiştir. Örneğin, bkz. *Şark Meselesi / Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi*, haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999. Çok dil bilen İrtem çeşitli devlet görevlerinde çalışmış, İstanbul'a valilik ve şehreminiliği de yapmıştır.

Bu kitabın konusunun dönem olarak sınırı, Orta Çağ'ın sonudur. Esas olarak da Osmanlı devletinin kuruluşuna kadardır. Osmanlılardan başlayan ve "Orta Doğu Avrupa", "İslamlık-Hıristiyanlık" ilişkileri yeni bir sayfadır ve o zamanki tarihsel seyre göre farklı özelliklerdedir. Hele hele Avrupa'nın yükselişi tamamen ayrı bir hikâyedir.[15] Bu yükseliş rollerin değişimine yol açmıştır. Hıristiyanlığın kitleler üzerinde olumsuz etkilerine karşı ortaya çıkan tepkiler yanında, Avrupa'nın her yanında hükümdarlar Papalığın ve din adamlarının ağırlığını yok edici tutumlar göstermişler, Kilisenin kaygılarına aldırmayarak bilime ve dindışı sanata destek vermişlerdir. Hümanizma ve Aydınlanmayı da dahil ettiğimizde Avrupa'da gelişme ve "Avrupa'da tarihin ilerlemesi, Hıristiyanlığa karşı yürütülen mücadeleler sayesinde gerçekleş"mişti. Bunun yaşandığı süreçte ve sonrasında ise Doğu'da atılımlar sona ermiş, durgunluk yaşanmaya başlamıştır.

Bu dönemin sonrasında Doğu, Avrupalılar arasında önce, merak, amatör ilgi alanı ve aydınlanma olarak önem kazanmıştı. Doğu, Orta Çağ Avrupalıları için zaten her zaman önemliydi, varılması istenilen bir yerdi. İstanbul'un fethi sonrasında keşiflerin başlaması, Doğu'yu ulaşılabilecek ve ulaşılabilen bir hedef olarak öne çıkarınca sömürgeciliğin yolu açıldı. Doğu'ya giden yollar sömürgelere giden yollar oldu. Doğu eşittir sömürgelerdi artık. Sömürgecilerinse "Doğu meraklıları"na ihtiyacı vardı. Hevesler, maceralar ve öğrenme tutkuları mesleğe dönüştü, dönüştürüldü. Sonraları "oryantalistler" denecek olacak bu meraklılar grubu, sömürgeciler tarafından istihdam edilmeye başlandı. Doğu'ya giden ve yeni kıtalara açılan her gemide, yalnız savaşçılar ve dinadamları değil, aynı zamanda bilgi toplaması ve bilgilenmesi istenen bu "meraklı" insanlar da vardı. Bunların arasındaki bazı meraklılar bir zaman daha geçince görevliye dönüşecek, meraklar bilimsel bir düzeye çıkacaktı. Doğu meraklılarının çalışmaları, Avrupalı devletlerin teşviki ve himayesinde bilim haline gelmişti, artık bir oryantalizm vardı.[16] Bu oryantalizm, emperyalizm döneminde Batı'nın kültürel alandaki ideolojik, sanatsal, bilimsel cephesi olacaktı.

---

15) Bu yükselişte Hıristiyanlığın durumu ve payı, konuyu zaman-dönem olarak sınırlamamızdan dolayı bu kitapta bulunmamaktadır. Ama Avrupa'nın, Batı'nın sonradan olumlu şekillenmesinde, tutucu egemen Hıristiyanlığın geçirdiği değişimler ve Avrupa'da Hıristiyanlık parçalanması, çok büyük bir rol oynamıştır. Reform, Hıristiyanlığın içsel tarihinin en önemli olayıdır. 16. yüzyıl Avrupa'sını her bakımdan etkileyen ve aynı zamanda Avrupa ile Batı'nın geleceğini belirleyen Protestanlığın ortaya çıkışı için bkz. Alp Hamuroğlu, "Hıristiyan ,'Reformu'", *Bilim ve Gelecek*, sayı: 93, Kasım 2011, s.4-19 ve sayı: 94, Aralık 2011, s.50-65.

16) Bu konuda bilgi için bkz. "Avrupa Ne Zaman 'Batı' Oldu?", s.55-57

Aslında "oryantalizm işi" yeni değildi. Büyük İskender bu işin öncüsüydü. Doğu seferine çıkmadan önce, Doğulu ve Doğu'dan gelen insanlardan bilgi edinmek için onları toplatmış, ama bununla yetinmemiş, yüzlerce bilimciyi ve meraklıyı seferden birkaç yıl önce Doğu'ya göndermiş, bilgi toplayıp gelmelerini istemişti. İlk "oryantalistler" onlardı.

Batının "Orient"e merakına karşılık Doğu toplumlarında ve devletlerinde, Oryantalizmin simetrik eşi ve karşılığı olabilecek bir merak ve disiplin yoktu. Doğaldı, kendilerinin batısının bir önemi yoktu ki onlarda bununla ilgili bir merak ve ilgi olsun. **Kendine yeterli** (otarşik) ve **belirleyici** durumda olan toplumlarda dışarıya ve ötekine karşı bir öğrenme hevesi ortaya çıkmıyordu. Çin, Orta Asya'nın ötesini, Hindistan, dağların ardını, Kuzey Afrika uygarlıkları, Güney Afrika'yı, Roma, İskandinavya'yı merak etmiyordu, etmezdi.

Büyük İskender'in Avrupa'ya, Moğolların ve Hz. Muhammed'in Avrupa'nın kuzeyine ilgi duymadıkları biliniyor.

Gelelim, oryantalizmin esas konusu olan İslam devletlerine ve Osmanlı'ya. Avrupa'da merak edilen İslam dünyasında ve Osmanlı'da, kendisinin batısı konusu ilgi alanına fazla girmemişti. Doğulular ve bizler için Avrupa'yı merak etmek uzun bir süre hiç söz konusu olmadı. Binlerce yıllık tarihi olan "elçilikler" kendisinin batısı için uzun bir dönem boyunca İslam dünyasının hiç aklına gelmedi. Osmanlı'da Avrupa ülkeleri için elçilikler kurulduğunda, görevliler resmi işlerin ve merkezden para istemenin dışında bir şey yapmıyorlardı. "Oksidentalizm" diye bir alan veya disiplin oluşmadı.

Ortaya çıktıkları zaman üç din birbirlerinden etkilenmişler, birbirlerine göre konumlanmışlar ve birbirleriyle mücadele içinde olmuşlardır. Hıristiyanlık ve Müslümanlık, özellikle ilk dönemlerinde Musevilikten katılımlarla büyümüşlerdir. Tersi, yani bu iki dinden Museviliğe yönelik bir akış hiçbir zaman olmamıştır. İslam ülkelerinde Müslüman olarak din değiştirenler **muhtedi** olarak adlandırılmışlardır. **İrtida** ise İslam'dan çıkıştır, bunlara **mürtediyyin** (İslam'dan dönenler) denir; **tanassur**, Hıristiyanlaşmadır. İslam'dan ayrılmanın cezası vardır, aynı zamanda, İslam'a katılma dışında din ve mezhep değiştirmenin de (yani Musevinin Hıristiyan, Ortodoksun Katolik olması gibi). Tarih boyunca İslam'dan çıkıp diğer dinlerden birine geçmenin cezası ölümdür. Ancak toplumlarından kopanlar, gittikleri veya götürüldükleri yerlerde ülkelerine geri dönemeyenler için böyle bir ceza olamamaktadır, ama bu durum zaten çok az görülmüştür.

Hıristiyanlık sonrası bir din olarak İslam'ın Hıristiyanlıktan etkilenmesi kaçınılmaz, kendini Hıristiyanlığa göre biçimlendirmesi doğaldı. Bunların

ötesinde Hıristiyanlığın zaafı olarak gördüğü şeylerin kendisine yapışmasına karşı da önlemler almıştır. 6. yüzyılda İslamiyet ortaya çıktığı zaman Avrupa da yoktu, Batı uygarlığı da. Doğu Roma İmparatorluğu dışında tutulacak olursa, Avrupa ile İslami bölgenin Hıristiyanlığı ciddiye alınması gerekmeyen durumdaydılar. İslam'ın "tedbirleri", yalnızca geriliğe karşıydı. Buna karşılık Hıristiyanlık da İslam'dan birçok bakımdan etkilenmiş, rakip ve düşman gördüğü, çatıştığı zamanlarda ayrılıklarını belirginleştirme yolunu izlemiştir. Hem somut olmayan bilgilenmelerle düşmanlıklar yaratılmış, hem de kasıtlı olarak aleyhte propaganda yapabilmek için İslam'ı ve Muhammed'i kötülemeye çalışan söylenceler üretilmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nda ise İslam'ın plastik sanatlar konusundaki tedirginliği ve hassasiyeti hiç beklenmedik bir etkilenmeye yol açmış, bu etkilenme Doğu Hıristiyanlığında *iconoclastie* olarak kendini göstermiştir.[17] Bunun yaşandığı dönemde (8. ve 9. yüzyıllar) Doğu Roma İmparatorluğu'nda devlet tutumu olarak büyük baskılar ve kıyımlar yapılmıştı.

Hıristiyanlık coğrafya, toplumlar ve kültürler bakımlarından yer değiştirdiği için din olarak da çok farklılaştı. Doğu Kiliseleri Avrupa Kiliselerinden oldukça değişikti. Doğu Kiliseleri, yani İmparatorluk (Ortodoksluk), Süryani, Ermeni, Monofizit (Kıpti, Habeş), Nasturi vb. Kiliseleri, hepsi birbirlerinden de ayrı ve birbirlerine göre de farklıydı. Hıristiyanlığın felsefi tartışmalar içine girdiği yeni toplumların Hıristiyanlık öğretisinde yaptığı kırılmalar, Hıristiyanlığın pratiğe yansıyan tarihinde bir yeri olmakla birlikte, Hıristiyanlığın Avrupa çizgisini değiştirici nitelikte olmadı. Yayılmakta olan bütün dinlerde her yeni toplum ve her yeni coğrafya dinin adeta yeni ve başka bir versiyonu gibidir. Ancak bu olgu Hıristiyanlıkta "versiyonların" birbirlerinden farklı olmasıyla kalmamış, birbirleriyle çatışmalarına, Kiliselerin birbirlerine karşıt olmalarına ve hatta birbirlerini düşman olarak görmelerine de yol açmıştır. Yayılma büyüyüp -Rus Kilisesi gibi- yeni kiliseler de ortaya çıktıkça rekabetin şiddeti artmış, çatışmaların alanı genişlemiştir. Kiliseler arasındaki bu benzemezliklerin nedenlerinden biri Hıristiyanlığın merkezinin, çıktığı topraklardan uzaklaşmasıydı. İslamiyet bu sorunu aynı ölçüde ve benzer bir şekilde yaşamadı. Osmanlı dönemi başlayana kadar ilk yayıldığı topraklardaydı.

---

17) Ikonoklasti, Grekçe tasvir anlamındaki ikon adı verilen resim ve heykelciklere dinsel anlam verilmesine ve onlara tapınılmasına karşı çıkılmasıdır. Ikonoklast tasvir kırıcı demektir. Ikonoklastların eylemleri Hıristiyanlık tarihinde *Eski Ahit*'e dayandırılarak açıklanmaktaydı, ancak bu tarihin yazmadığı gerçek, ikoncu hareketin eski putatapar geleneklerden, karşıtın ise İslam'dan kaynaklandığıydı. Bir dinsel sanat türü olarak ikonalar ve ortaya çıkışları konusunda bilgi için bkz. Davies, s.274-78.

"Barışçı" Hıristiyanlık Avrupa'ya geçtiğinde Roma'nın kanlı oyunlarını ve şiddeti yasaklar, hatta jimnastiği de. Böylece Roma'nın şiddet geleneğine karşı gelerek yararlı bir iş de yapmıştır, ancak kısa bir süre içinde Avrupa'nın şiddetine yenilecek ve bizzat kendisi şiddetin kaynağı olacaktır.

İlk bağımsız Hıristiyan devletler İspanya'da ortaya çıkmıştı. Leon, Asturias, Castilla, Aragon, Navarra. Arkasından orta Avrupa'nın Roma özentili Cermen devletleri/devletçikleri Hıristiyanlaştı ve geleneksel şiddetlerini Hıristiyanlığın şiddetine dönüştürdüler, Hıristiyanlığın hizmetine sunulan şiddet, Avrupa'nın dinsellikle harmanlanmış şiddeti oldu.

İslamiyet, bir kültürel merkez, uygarlık odağı oluştururken, o zamana kadarki bütün kültürlerin ve uygarlıkların birleşme ve harmanlanma yeri olurken, Hıristiyanlık Avrupası kendine dışarıdan hiçbir şey katamıyordu.

Orta Çağ, Hıristiyanlığın karanlık çağı, İslamiyet'in altın çağıydı.

Bu elinizdeki çalışma, 2002 ve 2003 yıllarında yapılan sunumların yazılı hale getirilmesinin yararlı olacağı yolunda bir beklentinin sonucu olarak, o günlerden hemen sonra yazılmaya başlandı. Başında böyle bir genişliğe varılacağı da doğrusu bilinmiyordu ve beklenmiyordu. Bağımsız konular olarak, tek ve ayrı olarak yazılanların bazıları, *Bilim ve Gelecek* dergisinde yayımlandı.[18] Kitabın bu şekilde bazı bölümlerin ayrı yazılmasıyla oluşturulmasının istenmeyen sonuçlarından biri, okurun çeşitli yerlerde tekrarlara rastlayabilecek olmasıdır. Bölümlerin ayrı ayrı okunabileceği düşüncesiyle, yer yer karşılaşılabilecek tekrarları ayıklamaya çalışmadık.

Çalışmamız içerik ve biçem olarak Türk-Müslüman okuru sevindirmek ve coşturmak amacı gütmüyor. Bu yüzden kitapta İslam'a bağlı ve inançlı bazı okurları hoşnut etmeyen ve onların beğenisine uygun olmayan şeyler olabilir, ama buna karşılık kimi yerde onların da beğeneceği ve alkışlayacağı değerlendirmelerle karşılaşmaları mümkündür. Hele bu tür okurlar, Avrupa-Batı-Hıristiyan dünyasının olumsuzlukları ile ilgili olan yerlerde tarihin yararını ve "güzelliğini" de keşfedebilirler! Ama daha önce de belirttik, ölçümüz nesnel olmaktır. Bunun üstesinden dayanaklı ve ihtiyatlı olmaya çalışarak gelmek istedik.

Bu kitap, toplumsal olayları ve savaş gibi toplumlararası çatışmaları kronolojiye bağlı kalarak ele alan bir tarih kitabı değildir. Burada umdukları bir tarih kitabı tarzını bulamayacak olan okurların karşılaştığı şey, aslında, tarihin toplumbilimlerinin müdahalesine uğramışlığıdır. Tarihin

---

18) Örneğin, Endülüs (sayı: 76, Haziran 2010), "Sicilya İslamı" (sayı: 79, Eylül 2010) ve Haçlı Seferleri bölümleri (sayı: 82, Aralık 2010, sayı: 83, Ocak 2011, sayı: 85, Mart 2011).

toplumsal tarih düzeyinde ele alınmaya başlamasının üzerinden çok zaman geçmiş bulunmaktadır ama günümüzde hâlâ tarihi, yaygın anlamda, değerli ve önemli tarihçiler dışında tutulacak olursa, olayları sıralamak ve "romanlaştırmak" isteyenler temsil ediyor gibidir. Ayrıca amacı ansiklopedik bilgi vermek olmadığı için bu çalışma, dinler ve dönemlerle ilgili olarak bilgilenmek isteyenler açısından yetersiz ve eksiktir. Böyle olmakla birlikte öğrenmekte acelesi olanlara (ve tembellere) kolaylıklar da sağlayacağını sandığım bu tarz çalışmaların, yukarıdaki türden yetersizliklerinin ve eksiklerinin fazla üzerinde durulmayacağını ve kolaylıkla mazur görüleceğini sanıyorum. Hızlı bir şekilde bilgilenmek günümüzün bir ihtiyacı olmuştur. Bu bakımdan bu kitabın vakit kazandırıcı olarak görülmesini, eksiklerinin bununla ilişkili olduğunun da düşünülmesini ve öyle değerlendirilmesini umuyorum.

Tarihbilimciler de bir başka açıdan yetersiz görürlerse buna da hiç şaşılmaması gerekir. Zaten yazarı da bir tarihçi değildir. Bu çalışmanın yazılma nedeninin tarih yazınına bir katkıda bulunmakla bir ilgisi yoktur. Kutsal kitaplar ve az sayıdaki eser dışında ikincil kaynaklardan başka bir şeye başvurulmamış olması, yazılanların tarih bilimi açısından değerlendirilmesini gerekli kılmamaktadır.

Konumuzla ilgili olabilecek kaynakları değerlendirmeye çalıştık. Kaynaklarımız arasında oryantalistlerin de bulunması, Batı'nın kaynakları arasında oryantalistlerin ağırlığından dolayıdır. Kaldı ki, Lewis gibi önemli, ciddi ve saygın araştırmacılar ve tarihçiler bakışları ne olursa olsun doğru ve sağlam bilgi deposu görevi görmektedirler.

Yanlışların düzeltilmesini sağlayacak ve buna yardımcı olacak uyarı ve eleştiriler bizi sevindirecektir.

Anlayışımızı ve yapmak istediğimizi kısaca özetlersek şunları sıralayabiliriz: Batı'nın çıkarlarına hizmet etmeyen, Batı'nın eğilimlerini beslemeyen bilimcilik, bilimin gerektirdiği nesnellik, karşılaştırma yöntemini kullanma, değişmeyen tek şeyin değişme olduğu bilinciyle değişimi anlamaya ve göstermeye çalışma, tarihi ders almak için ve bugüne ışık tutacak sonuçların çıkarılması için ele alma.

Günümüze bu anlayışlarla baktığımızda, "dinlerarası diyalog" ve "medeniyetler ittifakı" gibi Batı projelerinin, BOP, YOP[19] gibi emperyalist siyasetlerin, Yeni Dünya Düzeni ve küreselleşme gibi ABD kaynaklı dünyayı biçimlendirme planlarının karşısında Doğu olarak durmamız gerektiğini

19) Büyük Ortadoğu Projesi, Yeni Ortadoğu Projesi.

önümüze koyuyoruz. Haçlıları olduğu gibi, "Haçlı İrtica"yı da alt etmemizin şart olduğunu görüyoruz. Ayrıca bugün roller tekrar değişmektedir. Orta Doğu'ya getirilen ve ülkemizin de içine çekildiği ateş çemberinden kurtulmada tarih gene esas başvuru kaynağıdır.

Bizim bıraktığımız yerden zamanımıza gelen dönemin Doğu-Batı tarihinde ise, bütün çözümler bulunmaktadır. Neyse ki yazılmıştır ve hâlâ da yazılmaktadır.

Özellikle 20. yüzyılın Türkiye tarihi, hem tarih yazmış, hem de tarih yapmıştır.

Bu tarih, her şeyden önce, bir "Batı kırılması" ve bir "Doğu Aydınlanması"dır. Barış için savaşırken ve barış amaçlarken, dinlerin de ağırlığını azaltmış, etkilerini frenlemiş, hem Batı'nın Haçlılığını ve saldırganlığını durdurmuş, hem de Doğu'nun İslamının bireyin iç dünyası dışındaki varlığının ağırlığını ilk defa yok etmeye çalışmıştır.

Alp Hamuroğlu
alp.ham@web.de
Kasım 2014

I.

Uygarlıktan Yoksun Avrupa

BARBAR AVRUPALILAR İLE GREKLER VE ROMALILAR

Geçmişte, İlk Çağda, Akdeniz kıyıları dışında "Avrupa"da bir "uygarlık" bulunmuyordu. "Sıfır yılı"ndan önce Akdeniz şeridi dışındaki "Avrupalılar" kendi yaşadıkları yerler dışında hiçbir yeri bilmezdi. Doğu'yu da, Orta Doğu'yu da tanıyamamışlardı. Tarihte, İsa'nın doğmasından yüzyıllar sonra bile bu "Avrupalılar" için "Doğu", yalnızca "Orta" Doğu'ydu, onun doğusu Avrupalılar için zaten yoktu. Avrupalılar, o dönemin "batı"sı olan Greklerin ülkesinin, o dönemdeki "doğu" olan İran'ı bildiği kadar bile "Doğu"yu bilmezdi. Bugün Orta Doğu olarak bildiğimiz ve bizim de içinde bulunduğumuz coğrafya ise, esas Doğunun batısıydı (*West of the East*). İsa sonrası Avrupalıların bildiği Doğu, "Doğunun batısı" olan bu Doğu'ydu. "Esas Doğu"nun, Avrupalılarca öğrenilebilmesi çok zaman alacaktı. "Esas Doğu"ya gidilebilmesi için ise önce Amerika'nın "keşfedilmesi" gerekecekti.

Varlığı öğrenildikten sonra esas Doğu, Avrupalılara çok uzak olduğundan ve Avrupalılar bu uzaklığı hem teknik, hem de hayal gücü olarak aşamadığından, bilebildikleri Doğu, yakındaki Doğu'ydu ve bu "Doğu"ya kendilerine yakın olduğu için sonradan *Near East / Naher Osten / Nahost* ("Yakın Doğu") dendi. "Orta Doğu" olarak da adlandırılan bölgemize Yakın Doğu demeye başladıktan sonra esas Doğu'ya da *Far East / Ferner Osten* ("Uzak Doğu") diyeceklerdi. Onlar böyle adlandırdıkları zaman, onların bu deyişini biz *Aksa-i Şark* olarak karşılamıştık. O zamana kadar "Orta Doğu", "Yakın Doğu", "Uzak Doğu" gibi laflarımız yoktu. Biz kendimiz Asya'nın batısında olduğumuz için "Uzak Doğu"ya yalnız Doğu diyorduk. (Bugün ise, onların "orta" ve "yakın" buldukları ve böyle dedikleri Doğu'ya, "Batı Asya" diyoruz, demeliyiz de.)

Aslında "Avrupalılar" iki ve üç bin yıl öncesinde, yakınlarındaki Doğu'yu, Orta Doğu'yu da pek bilmezlerdi. Kendilerinden başka bir şey bilmeyen Avrupalılar, Avrupa içinde çok yer değiştirdiler, ama Doğu uygarlığının bir Akdeniz devleti olan Roma İmparatorluğu Avrupa'nın kuzeybatısına doğru yayılana kadar da kendi "uygarlık"larından başka bir uygarlıkla karşılaşmadılar.

Keltler, Cermenler[1], Slavlar, Vikingler, Normanlar gibi Avrupalı kavimlerin iki bin yıl öncesine kadar uygarlıkları ve devletleri olmadı, Avrupalılar hep kabile örgütlenmesi ve ilişkileri içinde kaldılar. Putlara dayanan dinlere sahip göçebe ve yarı-göçebe kabileler olarak hep birbirleriyle savaştılar, birbirlerini kırdılar.

Bir Orta Doğu uygarlığı olan Grek uygarlığı kendisinin batısına ve kuzeyine hiç önem vermedi. "Avrupalılar"dan da hep uzak durdu. Bütün çevreyi bilir ve tanırken, kendisinin batısını ve kuzeyini bilmedi, tanımadı. Doğu'nun ürünlerini ve özelliklerini ta Uzak Doğudan Akdeniz'e taşırken, ta en uzaktaki Çin'le bile ilişki kurmuş ve alışveriş yapıyorken, yanı başındaki Avrupa'dan ne bir şey aldı, ne de onlara bir şey verdi.

İtalya'da ortaya çıkan bir kent devleti olan Roma, Grek uygarlığının mirasını devralarak gelişme gösterdi. Akdeniz ticaretini, sonra da bütün Akdeniz'in hâkimiyetini ele geçirdi, büyük bir imparatorluk oldu.

"Avrupalılar" Roma için bir anlam taşımıyorlar, hatta kim oldukları ve nasıl oldukları konusunda merak bile uyandırmıyorlardı. İlk fark eden ve ayrımı yapan "Galya Fatihi" Julius Sezar'a (MÖ 100-44) kadar Romalılar, Keltlerle ("Galli"lilerle) Cermenleri birbirlerinden ayırt edemezlerdi. İmparator Sezar'ın *De Bello Gallico* (Galya Savaşları) adlı kitabı Cermenler hakkında ilk yazılı bilgileri içermekteydi. Daha sonra Romalı tarihçi Tacitus (MS 55-116), bu halkı anlatacak, tanınmalarını sağlayacak ve *Germania*, *Germani*, *Germanus*, *Germanicus* sözcüklerini kullandığından onlar için bu adların kullanılmasının ve yerleşmesinin öncüsü olacaktı.[2]

---

1) Avrupalıların en önemli, hareketli ve etkili kavmi olan Cermenler çok sayıda kabile ile oldukça dağınık durumdaydı. Avrupalılar arasında en büyük nüfus olan Cermenler, bazıları büyük ve geniş ailelerden (Sippen) ibaret olan kabileler halinde yaşıyorlardı. Gotlar, Lombardlar, Langobartlar, Tötonlar, Alemanlar, Saksonlar, Vandallar, Franklar, Thüringler, Burgundlar, Gepidler, Herullar, Ruglar, Skirler, Alenler, Salienler, Hermundurenler, Markomannenler, Cermenlerin bazılarıdır. Tarım yapan göçebe topluluklar durumundaki avcı Cermen kabileleri yazı bilmiyor, para kullanmıyorlardı, kent hayatı yaşamamışlardı (Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1982, s.80). Takvimleri olmadığı gibi takvime ihtiyaçları da yoktu; tarımcı toplum olmadıklarından doğanın düzeninin ve doğa olaylarının tarıma etkisiyle ilgilenmeleri söz konusu olmazdı, gerekmezdi. Ekin biçmeye başlama, hasadın sonu, bağbozumu, gün dönümü, tohum-ekim zamanı, baharın başlaması, nadas vb'nin tarihleri ve dönemleri onlar için belirleyici önemde olmadığından bütün tarım toplumlarında olan kutsal günleri ve bayramları bulunmazdı. Fark ettikleri ve ilgilendikleri sadece mevsimlerdi. Barınma-korunma-yiyecek sorunlarının azaldığı baharın gelişi, herhalde tek şenliklerinin nedeni olmalıydı.

2) Tacitus'un *Germania* adlı kitabında Cermenlerin "toplumsal ve siyasal örgütlenmeleri, savaş tarzları, suç ve ceza kavramları, evleri, giyim ve saç kesimleri, evlilik törenleri, cenazeleri, tarım teknikleri, yeme içme, ziyafet, tartışma ve küfür etme alışkanlıkları" anlatılmaktadır (Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, BÜ Yayınevi, İstanbul 2014, s.23 vd.). Bu konuda

Roma İmparatorluğu, Akdeniz'i tamamen ele geçirdikten sonra Avrupa'da da yayıldı, kuzeye doğru ilerledi, kendisiyle temas eden ve kendisiyle hep savaşan Avrupalıların, devlet örgütlenmesiyle, uygarlıkla ve daha ileri kültürel kurumlarla ilk karşılaşmasına ve tanışmasına vesile oldu. Ancak Avrupalılar buna hazır değildi. Vahşi hayatın içinde uygarlığın gerekleri onlara ters geliyordu. Örneğin, "Töton vahşilerine göre, 'sağlıklı' insan vahşi bir hayvan gibi davranabilen kişiydi".(3) Bu yüzden yüksek örgütlenme düzeyindeki gelişmiş bir devletle karşılaştıklarında buna uyum sağlayamadılar. Hem boyun eğmediler ve hem de "devletleşerek gelişme" yoluna girmediler. Yağmacılıkta, göçebelikte ve toprağa bağlı olmayan tarımcılıkta kaldılar.

Avrupalılar, "herkesin birbirini tanıdığı toplum"dan çıkmak istemiyorlar, "başkaları"yla bir araya gelmemeye çalışıyorlar, böylece gelişmelere ve gelişmeye direniyorlardı. Cermenler yasalara uymakta "yeteneksizdiler" Kız kardeşini alıp götürerek Roma imparatoruna enişte olan Got kralı Athanulf'un ifadesiyle "Gotların sınır tanımaz barbarlığı yasalarla asla uyuşamıyor"du.(4) (5. yüzyıl başı)

Para ilişkilerini, toprak eşya üretmeyi sonradan Roma uygarlığında gördüler. Cermenler, ata binmeyi ve onu binek hayvanı olarak kullanmayı bilmezler ve at eti yerlerdi. Kilise, yüzyıllar sonra, Hıristiyanlığı kabul eden Cermen kabilelerin at eti yemesini yasaklamak zorunda kalacaktı. Atın kurban edilmesi ve at eti yenmesi "iğrenç ve menfur bir suç"tu.(5) Çünkü Roma'ya (ve bütün uygarlıklara) göre at, ulaşımda ve savaşta en önemli ve değerli olan şeydi ve yenemezdi. At önemliydi, yenerek ziyan edilemezdi. At olmasa geniş imparatorluğa hakim olunamaz, savaşlar kolay kazanılamazdı.

Roma İmparatorluğu ve devletinin çok-tanrılı bir dini vardı. Grek uygarlığının tanrıları model alınmış ama adları değiştirilmişti. Ama Roma çok yayılmış bir imparatorluk olarak sınırları içinde sayısı beş yüzden fazla olan çok farklı dinleri barındırıyordu ve Roma bu yüzden ve mecburen çok-dinliydi. Yani Roma topraklarında "din özgürlüğü" vardı. Her topluluk, her halk kendi dinini koruyabilir, herkes istediği dine mensup, istediği inanca sahip olabilirdi. Hiçbir farklı din ve inanış baskı görmezdi.

---

geniş bilgi için bkz. Friedrich Stieve, *Geschichte des Deutschen Volkes*, Verlag von R. Oldenburg, München-Berlin 1941, s.8 vd. ve Veit Valentin, *Knaurs Deutsche Geschichte*, München-Zürich 1960, s. 23 vd.

3) Erich Fromm, *Sevginin ve Şiddetin Kaynağı*, Payel Yayınevi, İstanbul 1994, s.110.

4) Pirenne, 2006, s.25-26.

5) Félicien Challaye, *Dinler Tarihi*, Varlık Yayınları, İstanbul 1972, s.199.

Bu "tolerans", imparatorluğun ayakta kalmasının ve varlığını sürdürebilmesinin bir gereğiydi.

Doğu toplumlarında "çok-dinlilik", yalnız imparatorluk ve büyük devlet gereği ve mecburiyeti değil, aynı zamanda birlikte yaşama geleneğinin de sonucu ve gereğiydi. Birlikte yaşama kültürü çok-dinliliğin kültürel temeliydi. Orta Doğu'daki uygarlığın çok-dinli toplumlar içinde gelişmesi bir gelenek oluşturmuş, bu gelenek tek-tanrılı dinlerin de ortaya çıkmasını ve birbirini takip etmesini sağlamıştı. Tek-tanrılı dinler de, çok-dinli Orta Doğu'nun ürünü olacaktı.

Roma İmparatorluğu Orta Doğu'daki ve Kuzey Afrika'daki yayılmasında toplumlara din özgürlüğü tanımasına rağmen, sömürücü, baskıcı ve zalim bir idareye sahipti.

Ve Roma toprakları içinde olanlar Roma vatandaşı olabilirlerdi. Ancak sınırları dışındaki halklar "barbar"dı, kabul edilemeyecek, sindirilemeyecek derecede ilkel görülürlerdi, bu yüzden onların hiçbir hakkı olmadığı gibi, vatandaşlık hakları da olamazdı. Yani herkese vatandaşlık hakkı tanınabilir, ama barbarlara tanınmazdı, Avrupalı barbarlara ise asla. İmparator Caracalla (198-217), 212 yılında bir fermanla köleler hariç herkese vatandaşlık hakkı tanımıştı, bu genel af gibi bir şeydi, bundan çeşitli Avrupalı olmayan "barbar gruplar" ve Yahudiler bile yararlanmış, kâğıt üzerinde de kalsa "eşit" olmuşlardı[(6)], ama "Avrupalılar" gene kapsam dışındaydı.

Barbarlar uygarlığı sevmezler ve benimsemezler ama ona saygı ve hayranlık duyarlardı. Roma'ya da böyle bir duygu içinde bakarlar, sınırlardan içeri girmek, imparatorluk hizmetinde olmak isterlerdi. Ama Roma, "barbar" Avrupalıları içine almak istemezdi. Örneğin, Cermenlerin Roma sınırlarına girmesi yasaktı, izinle girenlerin de hakları sınırlıydı. "İnsan muamelesi" görmezlerdi, bir Roma vatandaşı ile evlenmelerinin ya da ilişkiye girmelerinin cezası idamdı. Barbarların sınırlarından içeri girmesini önlemek için Roma, kuzey sınırlarında, *limes* adını verdiği yüzlerce kilometrelik bir "Çin Seddi" inşa etmişti ve sızmalar, sık inşa edilmiş karakollarda *legion*lar tarafından önlenmekteydi.[(7)] Cermenler, Roma'da köle ve asker olarak bulunabilirlerdi, ancak Roma, kolayca boyun eğmeyen, üretime ve disipline uymayan özellikleri yüzünden onlardan gene de kaçınırdı. Köle olarak değerleri düşüktü. Asker olarak da tercih edilmezlerdi.

---

6) Aslında "af" Hıristiyanlar içindi. Hıristiyanlık hoşgörü kapsamına alınmıştı ve imparator Caracalla'nın, sütannesi Hıristiyan olduğundan "Hıristiyan sütü" emdiği hatırlanmıştı, ama arkasından, ileride görülecektir, af da, hoşgörü de ortadan kalkacak Hıristiyanlara eziyet ve vahşet dönemi başlayacaktı.

7) *Limes*le ilgili geniş bilgi için bkz. Davies, s.212 vd; Stieve, s.28 vd; Valentin, s.24 vd.

İyi savaşçılar, dövüşçülerdi, ama sadakatleri olmadığından, kolay "ihanet" ettiklerinden güvenilmezdiler.

Roma'nın kuzey bölgelerde kontrol edemediği durumlarda sınırlardan giren Cermenlere özgürlük verdiği olurdu ama örneğin Galya'da (kuzey Fransa'da) izin verilerek yaşamaya başlayan "özgür Cermenler", Roma vatandaşlarına göre iki kat vergi ödemek zorundaydılar.

4. ve 5. yüzyıllarda Asyalı Hunların Avrupa'ya yaptıkları akınlar, Avrupa'nın doğusu ve kuzeyinde bulunan kavimleri daha fazla batıya doğru sürmüştü. Hunlardan kaçan ve çoğunluğu Cermenler ve Keltler olan kavimler, Akdeniz kıyılarına, İspanya'ya, Atlantik sahillerine ve İngiltere'ye kadar gitmişti. Tarihi büyük ölçüde şekillendirecek olan bu göçler Kavimler Göçü olarak adlandırıldı.[8] Bu göçlerin Roma İmparatorluğu açısından önemi, topraklarına önlenemez bir şekilde yığılan bu yüz binlerce ve milyonlarca insandı. Barbarlar yüzyıllarca Roma tarafından öldürülmüş, kovalanmış, sürülmüştü ve hep istenmemişlerdi ama onlarla bir arada olmaktan hep kaçınmalarına rağmen artık Romalılar barbarlarla bu zorunlu "göç" yüzünden iç içe olmuştu. O dönemden sonra birbirlerinin kaderlerini de belirleyeceklerdi.

Bu dönem, Roma'nın barbarlarla hiçbir bakımdan başa çıkamadığı, onlara pazarlıklar sonucu iskân izinleri verdiği, iskân ettirdiği yerlerde kalmamaları için durumlarını sürekli zorlaştırmaya çalıştığı bir dönemdir. Her şeye rağmen Cermenler Romalılar arasına karışmışlar, dağılmışlar ve Roma'nın yapısına girmişlerdir. Roma'ya girebilen Cermenler hem zorunlulukla, hem de isteyerek özelliklerini ve dillerini kaybediyor, Romalılaşıyordu.

Gerilikleri yüzünden benimsenmemeleri dolayısıyla Cermenlerin, Roma Hıristiyan olduktan sonra ve Roma Hıristiyanlığı yaymaya başladıktan sonra, Hıristiyan olmaları bile istenmemişti, hatta bazen Hıristiyanlığa kendiliklerinden tek tük geçmek isteyenlerin istekleri çoğunlukla geri çevrilmişti. Bu arada ne yapıp edip Hıristiyan olan Cermenlerin ve diğer Avrupalıların Hıristiyanlıkları güven vermezdi, onların gerçek Hıristiyan olmadıkları düşünülürdü. Hıristiyanlaştırılmak istendiklerinde de Hıristiyanlığa geçmek konusunda direndiler. Çok uzun süreler Hıristiyanlığa geçmeden, kendi ilkel dinlerini koruyarak kaldılar.

---

8) Sadece Kavimler Göçünü konu edinen bir kitaba Türkçede (varsa da) raslayamadık. Bu konuda birbirini çok iyi tamamlayan iki Almanca örnek vereceğiz; Hans Riehl, *Die Völkerwanderung - Die Längste Marsch der Weltgeschichte*, Verlag W. Ludwig, Pfaffenhofen/Ilm 1976 ve Magdalena Mączyńska, *Die Völkerwanderung - Geschichte einer ruhelosen Epoche im 4. und 5. Jahrhundert*, Artemis&Winkler Verlag, Zürich 1993.

Cermenler, Kavimler Göçü sürecinde ve uzun bir süre sonunda Roma'ya tam olarak dahil oldular. Bir kısmı benliğini, kimliğini ve dilini kaybetti, eridi, Romalılar içinde kayboldu, bir kısmı Cermen olarak ama Romalılaşarak siyasal görevler üstlendi. Ordunun neredeyse bütünü barbarlardan oluştuğu gibi, Vandallardan Stilicon, Gotlardan Gainas ve Alemanlardan Ricimer gibi Cermenler ordu kademelerinde yükseldi, komutan oldu.[9]

Cermenlerin Roma kurumlarına ve yaşantısına herhangi bir olumlu etki ve katkıları olmadı ama Hıristiyanlığa geçirildikten sonra (Hıristiyanlık tarihinin konu edildiği ilerideki bölümde ele alınacaktır) Avrupalılar, Hıristiyanlığı kendi dinleri, alışkanlıkları ve özellikleri yönünde değişikliğe uğratacaklardı.

Ve Batı Roma İmparatorluğu'nu 476'da yıkanlar, bu barbar Avrupalı kavimler oldu. Sayıları, birikimleri, donanımları ve askersel becerileri Romalılarınkine göre uçurumlu bir şekilde geriydi ve yetersizdi. Ama buna rağmen yapabildiler. Çünkü karşılarında yıkılmaya ve yok olmaya hazır bir Roma vardı.

Bu "Roma'sız"lığa girilen dönem, Avrupa'da Orta Çağın başladığı ve bütün Avrupa'nın karanlığa gömüldüğü bir dönemin başlangıcıdır.

396 yılında iç nedenlerle ikiye ayrılmış olan büyük Roma İmparatorluğu'nun batı parçası yok olduktan sonra Cermen kavimlerinden olan Vandallar kuzey Afrika'da, Vizigotlar İspanya ve Fransa'nın batısında, Burgondlar Galya'da, Lombardlar ve Ostrogotlar İtalya'da, çok uzun ömürlü olamayan krallıklar kurdular. Bunların dışında Fransa'da kurulan Frank krallığı uzun yaşama gücüne sahip olan tek Cermen yapılanmasıydı.

Bir Cermen kabilesi olan Frankların bugünkü Fransa coğrafyasında kurmuş olduğu devletin kralı Klovis (Chlodwig; 466-511) 5. yüzyılın sonunda (Merovenjler hanedanı döneminde) Hıristiyanlığın "mucizeler"inden etkilenip Hıristiyan oldu, kendi kabile halkını da toptan Hıristiyan yaptı[10], devletini İtalya'daki "merkez"e bağlı Katolik bir din devleti haline

---

9) Pirenne, 2006, s.19.

10) Başka türlüsü olmazdı. Hıristiyan olma, Cermen kitleleri açısından bir din ve inanç seçimi değildi. Üç nedenle, bir, kimse kabile şefinin ya da kralın seçimi dışında kalamaz, olamazdı; iki, Hıristiyanlık konusunda bilgilendirilmiyorlardı ve bu konuda hiçbir şey bilmiyorlardı, bir seçim yapamazlardı; üç, dağınık kabileler ve Cermen grupları ölümle Hıristiyanlık açınazına sokulmuşlardı. Burada, sonradan Avrupa siyasal tarihinde din ve mezhep değiştirmenin kuralı haline gelecek olan *cuius regio eius religio* ("bir yerin hükümdarı oranın/halkının dinini belirler") ilkesinin ilk ve ilkel haliyle karşı karşıyayız. İnanç "değiştirme"ler toplumun bütün bireylerini kapsayacak şekilde toptan olmaktadır, toplumun lideri, şefi (hükümdarı), toplumu belirleyendir, belirlemektedir.

getirdi ve Hıristiyanlığın fedaisi olarak bütün Avrupa'yı Hıristiyanlaştırmayı görev bildi.

Ancak bu barbarların Hıristiyanlaşması, Batı Roma'nın Hıristiyan adı verilmiş olan giydiği elbisenin içine sokulmasıydı. Bu kılıf, çok-tanrılı ve putperest Roma kültürünün yeni bir versiyonuydu. Roma pagan kültürden kurtulamamıştı, kurtulamıyordu, ama Avrupalı kavimler de zaten kendi geleneksel dinlerini hemen unutamazdı. Bu "buluşma", yeni bir Hıristiyanlık olduğu kadar, bu yepyeni dinin bütün kıtayı kaplamasının kolaylaşmasını sağlayacaktı. Barbarlar, anadilleri de içinde olmak üzere çok şeylerini kaybederler, askeri olarak zafer kazandıkları topraklarda, o toprakların kültürünün mağlubu olurlar.[11]

476'da Batı Roma'nın yıkılınası ile yeni bir çağ başlamışken, "Batı" henüz ortaya çıkmamışken, Orta Doğu ve Akdeniz uygarlığı bütün uygarlık birikimini temsil ediyordu. Anadolu, Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Mısır, Grek ve Roma, bunların hepsi "Doğu"ydu ve bu Doğu "esas Doğu" ile ilişki halindeydi. "İpek Yolu", Çin'den, Orta Asya'dan Akdeniz'e kadar uzanan ticaret hattı olarak işliyordu ama aynı zamanda kıtalararası kültürleri ve uygarlıkları da birleştiriyordu.

Bu yüzden iki "Avrupalı" vardı, Akdenizli "Avrupalı" ve deniz şeridi dışındaki Avrupalı. Coğrafya olarak Avrupa toprağında olmalarına karşın Akdenizli Avrupalılar, aslında Avrupalı sayılmazlardı, çünkü esas olarak Latin-Doğu kökenliydiler, ileri kültürlerin ve devletlerin kalıntılarıydılar. Asıl Avrupalı denebilecek olanlar barbarlardı, Keltler, Cermenler, Slavlar, kuzeylilerdi, yani Romalıların istemediği, dışladığı, sürdüğü, yok etmeye çalıştığı uygarlıktan nasibini almamış halklardı.

İslamiyet'in doğduğu dönemlerde de, yani 7 yüzyıla gelindiğinde de bir "uygarlık merkezi" olarak henüz "Batı" yoktu. Batı Roma'nın çökmesinden sonra Cermen krallıklar kurmalarına, "Barbar Krallıklar" denilen ve Roma devletini örnek alan devletler örgütlemelerine, Hıristiyanlaşmalarına ve böylece büyük gelişmeler göstermelerine rağmen "Avrupalılar", Akdeniz'deki uygarlıkların çok gerisindeydi.

Cermen devletlerinin düzeni olamıyordu, sarayları cinayet mekânlarıydı, yönetici sınıflarda kardeşler birbirini, çiftler eşlerini öldürüyor, öldürtüyordu, bıçaklanmadan öldürülen bir kral neredeyse yoktu, ihanet ve kötülük olağanlaşmıştı, "kadınlar âşıklarına kocalarını öldürtmekte"ydi, "sarhoşluk herkesin yaşam biçimi olmuştu", "herkes altın karşılığında satılıktı", "Kilise mensupları -rahibelere varıncaya kadar- ahlaken süküt etmiş"ti, "halk ara-

11) Karlığa, s.50 vd.

sında dinsellik, kaba bir mucizeler algılamasının üstüne çıkamamakta"ydı, kentsel günahlar, bedensel zevkler ve işkencelerle örülüydü.[12]

Yürürlükte olan Avrupa'nın Orta Çağıydı.

Hz. İbrahim (MÖ 2000), Musevilik (MÖ 1200'ler), Hıristiyanlık (MS 2. yüzyıl), İslam (MS 6. yüzyıl), bunların hepsi aynı coğrafyadan çıkma, aynı kültürel ortamın ürünleri, aynı uygarlık çizgisinde oluşan "Doğu dinleri"ydi. Tek tanrılı dinler olarak Mısır dinlerinin türevleri, kültür olarak Anadolu-Mezopotamya-Filistin-Mısır uygarlık odağının insanlığa armağanlarıydılar.

---

12) Pirenne, 2006, s.46.

II.

Musevilik ve Hıristiyanlık

MUSEVİLİK VE MESİHÇİLİK

MÖ 962 yılında ölen "Davud, Elhanan ben Yesse olarak doğdu" Savaşlardaki zaferleri üzerine kendisine "büyük komutan" anlamına gelen Davud adı verildi. Yoksul bir çobanken Golyat'a karşı savaşan ve onu yenen bir askere, sonra da Yahudilerin[13] kralı olan yöneticiye dönüştü. İmparatorluk kurdu, ancak imparatorluk ölümünden hemen sonra dağıldı. MÖ 586'da ise Babil Kralı Nabukadnezar Kudüs'ü ele geçirdiği zaman Yahudileri Babil'e köle olarak sürgüne göndermişti. Kurtulabilenler çevrede her yere kaçışmışlar, Anadolu'da, Arap yarımadasında, Kuzey Afrika'da gruplar oluşturmuşlardı.

Kadersizlikler hep devam etti. Çünkü tanrıları olan Yehova'nın onlara vaat ettiği topraklar, bölgenin bütün güçlerinin (Mısır, Asur, Babil, Pers, Grek, Roma vb.) tarih boyunca gelip geçtiği, yakıp yıktığı, saldırıp ele geçirdiği yerlerdi. Vaat edilmiş topraklar hem bereketli ve zengindi, hem de "yol üstü" ve "ayakaltı"ydı.

Bu yüzden Babil felaketi sonrası bir daha ayakta kalabilecek bir devlet kuramadılar. Kurdukları ise bir güce dayanmak zorundaydı, başka bir güç öne çıktığında da seçenekler, ya ona teslim olmak ya da ortadan kalkmaktı.

Bunun sonucu olarak Museviliğin dinsel söyleminde hep bir kurtarıcı oldu. "Mesih" (İbranice *Maşiah, Mashia*) denilen bu karşı durulmaz kutsanmış ve "yağla meshedilmiş" önder, hem bütün geçmişin öcünü alacak, hem "vaat edilmiş topraklar"ı kurtaracak, hem de Yahudilere sonsuza kadar güvenli bir şekilde yaşayacakları bir ortam sağlayacaktı.[14] Mesih'in yenilmesi mümkün değildi. Mesih'in gelmesinden başka bir kurtuluş yolu

---

13) "Yahudi", "Musevi", "İsrael" gibi kavramları, doğru olmamasına rağmen, Türkçeye yerleşmiş oldukları şekillerde kullanmayı tercih ettik. Türkiye'de Yahudilik ırksal ve etnik köken, Musevilik dinsel aidiyet karşılığı olarak kullanılmaktadır. Irksal ve etnik kökenin esas karşılığı olan "İsrael" ise kavram olarak pek bilinmemekte, dinsel söylemlerden gelme şekliyle bazı yerlerde "İsrailoğulları"na rastlanmaktadır.

14) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Harris, s.134 vd; Gürkan, s.114 vd.

da yoktu. Mesih'i ise mücadele yaratırdı. Bu yüzden Yahudiler bölgedeki bütün egemenlere karşı her zaman askeri direnişler içinde oldular. Ancak bunların çoğu kitlesel değil, küçük gruplar mücadelesiydi, gerilla tarzındaydı.

Mesih inancı bölgede çok eskilere gidiyordu. Greklerdeki kurtarıcı söyleminin (örneğin, Hermes'inkinin) bütün sahte peygamberlerin kitleleri faaliyetine katmak amacıyla inandırmak için kullandıkları bir motif olması, Mesih efsanelerinin sürekliliğini sağlamıştı. Neredeyse Mesih'i olmayan bir dinsel hareket ve mezhep yoktu.

Bölge son derece karışık halklardan oluşuyordu. Egemenlerin değişkenliği yüzünden hiç birisi varlık gösteremiyordu. Çeşitli inanışlar ve dinler hep bir aradaydı. Bölgede bulunan çeşitli farklı dinsel gruplar kendi hayatlarını yaşarken, yönetimden çok birbirleriyle çatışırlardı. Her grup diğerlerinde misyonerlik faaliyeti de yürütür, birbirlerini zayıf düşürmeye çalışırlardı.

Ortaklaşmacı topluluklar dağınık gruplar olarak bölgenin her yerinde bulunuyordu. Bu komünal topluluklar dinsel olmaktan çok ilkesel farklılıklar nedeniyle Musevilikle karşıtlık durumundaydı. Museviliğin katı ve bağnaz anlayışları herkesi olduğu gibi onları da rahatsız ediyordu. Hahamların kışkırttığı Museviler ve fanatik Yahudi gruplar fırsat buldukça kendilerinden olmayanlara saldırırlardı.

Yahudilerin bir düşmanı da Greklerdi, onlarla dövüşürlerdi. Yahudiler kendi aralarında İbranice konuşurlardı ama bölgede yaygın ve hakim dil Grekçeydi.

MÖ 2. yüzyılda Yeuda Makabi önderliğinde Grek istilasına karşı başlayan ve zaferle sonuçlanan ayaklanma, hem Grek karşıtlığının nedeniydi, hem de hep sürüp gidecek Yahudi askeri örgütlenmelerinin temeliydi.

Yahudi halkı Roma İmparatorluğu nüfusunun yüzde onunu, belki daha fazlasını oluşturuyordu.

Roma İmparatorluğu bütün Akdeniz'e hakim olduğunda bölgeye de yerleşti. Gelir gelmez bütün halkları kendine düşman etti. Ağır bir sömürü ve büyük bir baskı dönemi başladı. En etkin topluluk olarak Yahudiler başı çektiler, Roma'yı taciz eden saldırılara başladılar. Makabilerin mücadele, direnme, savaş geleneğini sürdürdüler. Gerillalar, mücadeleleriyle bir Mesih getirecekler ve onun yardımıyla Roma'yı çökertecekler, Filistin'den atacaklardı. Bu "gizli" savaşlar bütün Roma dönemi boyunca yıpratıcı ve uzun süreli gerilla savaşları olarak hep devam edecekti. Romalılarca gerillalar haydutu (Grekçe, *lestai*). Savaşan ama barış amaçlamış olan Mesihçilik, hep bir beklenti ve umut olarak Mesih inancına dönüştü. Zaman

zaman kitlesel direnişler, "karizmatik protestolar" da olmuştu, oluyordu, ama hepsi eziliyordu, ezilmeye mahkûmdu ve bu da gene Mesihçiliği beslemek dışında bir sonuç vermiyordu.

Bu mücadele çizgisi Selotlar olarak devam etti, İsa dönemine kadar geldi. Ancak Selotlar, kitlelerden kopuktu, gizli küçük terörcü gruplar halinde ve sürekli suikastlar yaparak faaliyet gösteriyorlardı. Ölmeye hazır fedailer örgütüydü, her girişimleri intihar eylemi gibiydi. Her gün Roma yöneticilerinden, Romalı askerlerden ve Roma'ya hizmet eden hain işbirlikçilerden onlarca kişi öldürülüyordu.

Kavimsel özellikler gösteren Musevilik bir devlet öngörmüştü, devlete dayanacaktı, dolayısıyla yöneticiler olacaktı. Devlet olamadığı ya da işlemediği zamanlarda dinsel yöneticiler öne çıkıyordu ve bunlar zaman içinde bir kast oluşturdular. Kendi sınıfsal çıkarlarına göre örgütleniyor ve hareket ediyorlardı. Bunun sonucu olarak, dinsel önderler toplumlarının yöneticileri olmuşlar, kendi kitleleri üzerinde hakimiyetlerini kurmuşlardı. Aslında yönetim yaptırım gücü olmayan bir baskı kaynağıydı. Çünkü bölgeye hakim olana bağlıydı. Yöneticiler kendi kitlelerini hem sömürüyorlar, hem de kandırıyor, aldatıyorlardı. Her türlü itaatsizlik ve karışıklık, onlarda otoritelerinin sarsılacağı kaygısını doğuruyordu. Askeri güçleri olmadığından korku içinde yaşıyorlardı. Tapınakları zenginliklerinin, otoritelerinin ve itibarlarının kaynağı idi. Kendileri yasakçı ve baskıcı olan din adamları, Roma söz konusu olduğunda uzlaşmacı ve yatıştırıcıydılar. Oysa kitleler katlanılamaz baskı ve sömürü şartlarında kaçınılmaz olarak ayaklanmak zorunda kalıyordu.

Bu yüzden Roma'yla savaşan gerillalarla Yahudi kitleler aynı zamanda yöneticilerine de düşmandılar.

Museviliğin esaslarını terk etmiş olan ve dinsel inanışları kötüye kullanan Yahudi yöneticilere göre ise Roma'nın "haydut" dediği savaşçılar, dinsel açıdan "aşırılar"dı ve "yoldan çıkmışlar"dı. Önemli olan statükoydu, Yahudi yasalarına ve Yehova sözleşmesine takılmışlardı.

Yönetici ve din adamları, sınıfsal çıkarları gereği, dış güçlere boyun eğici, içinde bulundukları ve bağlı oldukları devlete itaatkâr ve tabiydiler. Yahudi kitleler için yasakçı, baskıcı ve ezici olan bu sınıf, dış güçlere ve üst devlete bağımlılıkları yüzünden de kendi kitlelerinin eğilim, istek ve çıkarlarından uzaktılar. Roma'ya karşı ayaklanmak isteyen kitleleri kandırarak veya tehditle yatıştırma yoluna giderken, küçük gerilla gruplarının yürüttüğü mücadelelerin de karşısındaydılar.

Mesih inancını reddediyorlar, kurtarıcı istemiyorlar, kurtarılmayı doğru bulmuyorlardı.

Yahudi yöneticileri soylular olarak en çok Kudüs'te yaşadıklarından, kitlelerde "Kudüs düşmanlığı" vardı. Köylüler en yoğun olarak Galile bölgesinde bulunuyor ve bu yüzden hep "Galileliler-Kudüslüler" karşıtlığından söz ediliyordu. Galileliler Kudüslülerden nefret eder, Kudüslüler Galilelilere kız vermezdi ("çünkü onlar kirli hayvanlardır"). Hahamlar bu sınıfsal ve toplumsal ayrılığı hem kendileri derinleştirirler, hem de tarafları birbirlerine kışkırtırlardı.

Gerillalar, hem kır, hem de kent gerillası olarak çalışıyordu. Terörün her türlüsüne başvuruyor, tahripkârlığın her çeşidini yapıyorlardı. Kentlerde Latince *sicarii* denilen "hançer adamlar" sürekli cinayetler işliyor, fedailer ölümleriyle sonuçlanacak eylemlere girmekten çekinmiyorlardı. Kırlardakilerin mağaraları, dağlarda saklanacak yerleri vardı ve yiyecek ve güvenlik bakımlarından köylülere dayanıyorlardı. Gerilla grupları zaman zaman küçülüyor, eylemler zaman zaman sönükleşiyordu, ama süreklilik bozulmuyordu.

MÖ 50'li yıllar civarında Galile'de bütün bölgeyi denetimi altına alan bir gerilla önderi olan Hezekiah, gene bir Yahudi olan Herodes tarafından tuzağa düşürüldü ve öldürüldü. Kudüs'teki gerilla yanlıları Herodes'i cinayetten yargılamak istediyse de, Julius Sezar'ın o dönemde orada bulanan yeğeninin araya girmesiyle Herodes serbest bıraktırıldı. Roma'ya hizmet ettiği ve hep edeceği düşünülerek Roma valisi tarafından 39 yılında "Yahudi kralı" olarak "atandı".[15] MÖ 4 yılındaki ölümüne kadar Yahudilere kan kusturdu, çok can aldı, ama nerede yaptığı sefer sona eriyorsa orada "haydutlar" eylemlerini daha yüksek düzeyde sürdürmüşlerdi. Sonraki yıllarda gerilla terörü o derece yükseldi ki, Romalılar Herodes'i "görevlendirdiklerine" pişman oldular. Yahudi krallığının silah depoları ele geçirilmiş, bir gerilla önderi çoban "krallığını ilan" etmiş, Ürdün'de saraylar ve sayfiye evleri yakılmış, Romalılara saldırılar görülmemiş boyutlara varmıştı.

İsa'nın doğduğu varsayılan yılda iki binden fazla gerillayı çarmıha gererek öldüren Roma'nın Suriye Valisi Varus "düzeni" sağladı.

MS 6 yılında Romalılar bir nüfus sayımı yapmak istediklerinde, Galile'den yeni bir gerilla lideri daha çıktı, Yahudileri buna direnmeye çağırdı. Yoksa sayım "tam bir köleliğe" yol açacaktı. Kral olmaya aday olan Yahova adındaki önder, Roma'ya vergi ödenmesini yasakladı, Roma'ya boyun eğmeye hazırlananları düşman ilan etti. Teslim olmak isteyenlerin evleri ateşe verildi ve sığırları ellerinden alındı.

---

15) Walsh, s.28 vd; Harris, s.141 vd.

Bu da diğer çıkışlar gibi ezildi, ama izleri yeni ayaklanmaların cesaret vericisiydi.

Birçok Musevi mezhebi, tarikatı ve grubu vardı ama Yahudiler esas olarak ikiye ayrılmıştı: Bir yanda din adamları ve yöneticiler, diğer yanda onlara karşı olan geniş Yahudi kitleleri ve savaşçılar.

Museviler kendilerine göre hac yaparlardı. Kurban usulü yaygındı.

İSA VE MESİHLİK

İsa doğduğu sıralarda bölgede durum şöyledir. Roma İmparatorluğu en geniş olduğu durumu yaşamaktadır, rakipsiz bir şekilde her yere hakimdir.

Kudüs merkezli bir alanda en büyük topluluk İsrail kavmine mensup Musevilerdir. İsa'nın doğmasından yüz yıldan fazla bir süre önceden beridir Yahudiler hep ayaklanmakta, Roma devletine karşı mücadele etmekte, bir gerilla savaşı sürdürmektedirler. Zaman zaman başkaldırılar büyük boyutlarda olmakta, bunların sonucunda büyük kırımlar yaşanmaktadır. Hep yatıştırmaya çalışanlar vardır ama eşitsizlik, Roma'nın sömürüsü, baskılar o derecededir ki, kitleler hep ayaklanırlar ya da gerilla savaşı yürütenleri desteklerler.

Konuyu, Hıristiyan yazınının bugüne kadar getirdiği çerçeveyi veri olarak ele alıyor, ancak bu yazın dışından "dindar" ve "itaatkâr" olmayan bakışların ve görüşlerin çerçeveye katkılarını da kullanıyoruz:

Bir Yahudi olan Hz. İsa, Mesih inancının tepe yaptığı bir dönemde doğdu. Gençliği, onun hakkında söylenenlerin ve yaygın olarak bilinenlerin tersine, gerilla grupları içinde Roma yöneticilerine karşı silahlı mücadele yaparak geçmişti. Yani İsa, "yaygın olarak inanıldığı gibi barışçıl değildi", sanıldığı gibi hiç barışçı değildi. Bu faaliyetleriyle bilindiği için Yahudi kitlelerin gözünde itibarlı, Kudüslülerin ve hahamların değerlendirmelerinde düşman, Romalı yöneticilerin nezdinde ise "haydut"tu; yani hahamlar için yanlıştı, sapkındı, haindi, Romalılar için suçluydu, düşmandı.

Kendinden önceki "Mesih" Vaftizci Yahya (Yohanna, Yahuda, Aziz Jean/John) da askersel-Mesihçi anlayış ve uygulamanın mensubuydu. Atılgan ve dövüşçü olduğu da biliniyor. Herodes'in büyük oğlu Antipas Herodes'e göre, Yahya ile İsa arasında neredeyse bir fark yoktu. İsa'dan önce ölen Yahya'nın silahlı mücadele yürüttüğü gerçeği de sonradan tahrif edilecek, değiştirilecek, üstü örtülmeye çalışılacak, Yahya da İsa gibi barışçı bir çizginin personeli yapılacaktı. Ancak "Ölü Deniz Yazmaları" Yahya'nın savaş-

çı olduğunu ortaya koymuştur.[16]

İsa, 28 yılı dolaylarında Mesih beklentisine uygun konuşmalar yapmaya başladı. Artık kendini öne çıkarıyordu. Hatta bir putperest tapınağına yapılan bir saldırının örgütleyicisi ve yöneticisi olmuştu. "Gnostik yazarların eserlerinden kalan bazı metinlere" göre İsa'nın 900 kadar silahlı yandaşı vardı ve Zeytin Dağında yaptığı bir toplantıya 2 bin silahlı savaşçı katılmıştı.[17] Savaşçı liderler ünleniyordu. O da bunların arasında mıydı bilinmiyor, ama bazı yerlerde, kişiliği ve yaptıklarının söylenceler haline geldiği belirtiliyor. Ancak kastedilenin İsa olduğu pek de kesin değildir. Bu yönde İsa tanımlamaları olmakla birlikte, çarmıhta öldürülene kadar adıyla hiç bilinmediğini ve aslında hiç tanınmadığını belirtenler de bulunmaktadır. "İsa'nın büyüyen popülerliğinin mantığı onu tehlikesi gittikçe artan kahramanlıklara doğru götürüyordu. Çok geçmeden, o ve havarileri, Kudüs'ü, geleceğin Kutsal Yahudi İmparatorluğu'nun vaat edilmiş başkentini misyonlaştırmaya koyuldular."[18] İsa'nın on iki havarisi on iki hücre kurdu, bu hücrelerde teorik eğitim çalışmalarının yanı sıra silahlı eğitim dersleri vererek kent gerillası yetiştiriyorlardı.[19]

33 yılında, bir gerilla önderi olan Barabbas ve yardımcılarının hapiste oldukları bir dönemdeki Kudüs ayaklanmasını hazırlaması ve yönetmesi, İsa'nın yargılanmasının ve çarmıha gerilmesinin nedeni oldu. Eylem için kalabalıkların toplandığı bir kutsal gün seçilmişti ama yoğunlaşma azaldığı ve canlılık durulduğu zaman kitleler dağıtıldı. Elebaşları yakalandı, İsa ise kaçmış ve saklanmıştı. Bulunduğu ve saklandığı yer öğrenildi. Beklendi. Sonradan ihbar edildi, yakalandı. Romalı yöneticiler de ayaklanmalardan çok kaygılı oldukları, hatta korktukları için İsa'yı gece tutuklamayı uygun bulmuşlardı.[20] Halkın desteği ürkütücüydü. Ama

---

16) "Yahya'nın İsa'yı vaftiz ettiği bölgede Kumran adlı Hıristiyanlık öncesi eski bir toplululuğun bıraktığı kalıntıların yakınındaki bir mağarada" bulunan belgeler, Yahya'nın silahlı mücadeleden yana olduğunu ve pratiğinin de savaştan başka bir şey olmadığını göstermektedir. Bu belgeler, MS 68 yılında Romalılar tarafından yok edilen Kumran'ın kutsal yazılarıdır. Bu yazılar, Yahya ve İsa döneminin barışçı değil savaşçı anlayış ve uygulamalarla yürütüldüğünü gösteren yazılı tek kaynaktır. İkinci olarak, bu yazılar, *İncil*'lerde yazılanların tersine Yahya ve İsa dönemlerinin yeni bir dinden çok uzak olduğudur. Geniş bilgi ve metin için bkz. Harris, 155 vd; Walsh, s.40 vd; Bruns, s.23, 27; Gürkan, s.70; Sever, 1997, s.254-55.

17) Joel Carmichael, *Leben und Tod des Jesus von Nazareth*, München 1965, s.150-58; akt. Sever, 1997, s.255.

18) Harris, s.159.

19) Carmichael, *aynı yerde*.

20) İsa ve havarilerinin Kudüs'ü bu ele geçirme girişimi silahla ve şiddetle yürütülecek şekilde tasarlanmıştı. Kente girildikten sonra yaptıklarında barışçıl anlamda hiçbir şey yoktu. Gün olarak Fısıh Bayramı (İbranice Pesach) arefesi seçilmişti, böylece bölgenin her yerinden ve

önemli olan, bu heyecanlı büyük kalabalığın İsa'nın savaşçı bir Mesih olduğunu sanmaları, daha doğrusu olduğuna inanmaları ve onu bu nedenle destekliyor olmalarıydı. İsa havarileriyle Kudüs'e girerken yolun kenarına dizilen kalabalıklar "Babamız Davud'un Krallığı geliyor, kutlu olsun" diye bağırıyorlardı. "Davud'un Krallığı", askersel, ezen, acımasız ve savaşan bir gücü simgeliyordu. Özetle İsa, kitlelerdeki şiddete dayanan savaşçı bir mücadele isteği ve beklentisini karşılayan bir gerilla lideri, silahlı mücadele yürütmekte olan bir önder, savaşma geleneğini sürdüren bir komutandı. İsa, Romalıların yaftaladıkları gibi "Yahudilerin kralı", daha doğrusu "Yahudilerin elebaşısı" olmuştu (çarmıha gerildiği zaman Romalılar onun üstüne "Yahudilerin Elebaşısı" yazılı bir yazı asmışlardı).

Bu yüzden İsa'nın yargılanmasını sağlamada Yahudi papazlar büyük bir zorlukla karşı karşıyaydılar. Onlara göre saldırıların başını çektiği ve şiddet kullandığı için İsa'nın tutuklanması meşruydu, ancak hapse atılması onun Mesih olduğunu düşünen halkı kışkırtmaktan başka bir işe yaramazdı. Bu nedenle bayram günlerinin bitmesini, kalabalıkların dağılmasını bekleyeceklerdi.

Yahudi Yüksek Mahkemesi İsa'yı dine aykırı hareket etmekten, Mesih olduğunu ileri sürmekten ve yanlış kehanetlerde bulunmaktan yargıladı ve suçlu buldu. Roma'ya karşı "haydutluk" yapmaktan yargılanmak üzere Romalılara teslim etti. Amaç, İsa'nın aynı zamanda siyasal suçlu olmasını sağlamaktı. "Dünyevi işler"den dolayı İsa bu sefer Romalılarca yargılandı, ölüme mahkûm edildi.

Öldürülmesi, infazı Romalılar tarafından yapılmıştı ama Yahudiler yüzündendi. Tarihin, yanıltıcı bir şekilde (İmparator Tiberius döneminde, 14-37) Romalılara mal etmesinin aksine, ölmesini (iktidar ve güç olmayan) Yahudiler istemişti ve sağlamışlardı. Yahudi cemaatinin yetkili kurulu Sanidrin'in, İsa'nın Musevi yönetimine muhalefet hareketini Yahudilik adına doğru görmemesinden ve Roma'ya savaş açma doğrultusundaki söylemlerinden dolayı suçlu bulması üzerine ölüm cezasına çarptırılmıştı.

Akdeniz'in her köşesinden gelen on binlerce yortu hacısının kitlesel koruması sağlanmıştı. Roma düşmanları ile gerici hahamların karşıtlarının gelmeleri, toplanmaları sağlanmış, adeta "davet edilmiş"lerdi. Hacı kalabalığının artması planlanmıştı, gerçekten de öyle oldu. Haydutlar, köylüler, dilenciler, işçiler ve potansiyel olarak tehlikeli olan bütün gruplar aynı zamanda toplanmış ve kente akmıştı. Büyük tapınağa saldırıldı, hacıların kurbanlık hayvan satın almaları için kurulan pazar dağıtıldı, "gerekli" bütün taşkınlıklar yapıldı. Bu arada İsa olaylar sırasında kamçı kullanmıştı, havarilerin bazıları da kılıç taşıyordu. *İncil*'de belirtildiği üzere, İsa, tutuklanma öncesinde "kimin kılıcı yoksa gitsin satın alsın" (Luca, 22:36) demişti (Harris, s.159-161).

İsa çarmıha gerilirken hiçbir havari ortalıkta yoktu! Nedeni, "Mesih"in düşmanları cezalandıracağına, kendisini çarmıha gerdirtmeyeceğine ve ölmeyeceğine inanmalarıydı! Barışçı ve teslimiyetçi falan olmayan İsa ne yapar yapar kendini öldürtmezdi, gerekirse dünyayı yıkardı! Nasıl olsa bir şey olmazdı! Ölünce, bu sefer onun sahte Mesih olmadığını ileri sürebilmek için ölmediğini, geri döneceğini söylemek zorunda kaldılar. Ölmemişti, sadece göğe çıkmıştı! Zaten mezarı da boştu. Gün gelecek dönecekti, tabii şartları vardı! ("Ölenin geri dönmesi"nin bir mit olarak Musevi yazınında daha önce de kullanılmış olması "Mesih"in, tabii havarilerin de şansıydı. Bunun hatırlatılınası işi çok kolaylaştırıyordu.)

İsa göğe yükselirken bütün havariler bir aradaydı ve hepsi tanıktı! Bu bir aradalık ve tanıklık, havariliğin şartına dönüştü. Madem ki hepsi oradaydı, havarilik o kutsal güne, o kutsal ana tanıklık demek oluyordu. Hatta sonradan bir eksik olan havariliğin tamamlanmasında, yani yeni bir havari belirlenmesinde bu ilkenin çiğnenmesi büyük tartışmalar ve ayrılıklar yaratacaktı.[21]

Havarilerden Paulus (Tarsuslu Saul; ~10-67) çalışkan ve yaratıcıydı. İsa'ya yandaş sağlamak için olağanüstü çaba sarf etti, yenilikler de yaptı. Sevgi ve barıştan söz etmeye başladı. Yahudi olmayanları sünnet olmaya ve Yahudi olarak kaydolmaya zorlamaksızın vaftiz etmeye başlayınca İsa yandaşlığı olarak taraftar toplamak kolaylaşıverdi. Bunlar, Yahudilerin katı kurallarından ayrılmak olduğu kadar, kavimciliğin terki demekti. Zaten Yahudilerin dışına taşmak gerekiyordu. Genişlemek güvenliği de getirirdi. Böylece Paulus zamanında henüz bir din olmayan hareket, geniş çapta bir gelişme ve kitleselleşme imkânına sahip oluyordu. Paulus Filistin dışında yüz binlerle (Hıristiyan yazınında "milyonlarla") ifade edilecek kadar insanı İsa'ya taraftar yaptı.[22] Bu gelişme, Yahudi geleneklerinden daha da uzaklaşmayı, bütün kurallarda daha da esnek olmayı getirdi. Benzeri çalışmaları havarilerden Petrus (Şimeon; ?-64) da yaptı. Bu çalışmaların doğurduğu Yahudiliğe yönelik ilgi Museviliğe itibar kazandırıyor, Yahudi olmayan kitleler tek-tanrıyı benimsiyorlardı. Ribart, putataparlığın yerini alan tek-tanrı inancının gelişmesiyle ilgili olarak büyük bir umut atılımından,

---

21) Isa'ya ihanet edip onun yerini bildiren havari (Yahuda/Yudas Iskariot), havarilerin ilk öleniydi (hainliğinin ödülü olarak aldığı tarlasında bağırsakları dışarı dökülmüş bir şekilde bulunmuştu, anlaşıldığı kadarıyla cezalandırılmıştı). Havari sayısı olan on ikinin tamamlanması için yeni bir havari gerekiyordu. Ve bu seçimden "tanık" olmayan biri çıkmıştı.

22) Bu "yüz binler"in bile yakıştırma ve uydurma olduğunu ihsas ettiren tarihçiler vardır. Örneğin, Davies "onun üç seyahatinin" önemli olduğunu ve "çeşitli başarılar kazandığı"nı söylemekle birlikte, "Yunanlılarca da kuşkuyla karşılandığı"ndan söz etmektedir (s.223).

bunun Roma'nın hoyratlığını hızlandırmış olduğundan söz ediyor. "Jean Baptiste [Suriye'de], keyfi yönetimin sonu geldiğini ve tanrının egemenliğinin başlamış bulunduğunu haber verdiği için" öldürülmüştü.[23] Paulus ve Petrus bilmiyorlardı ama Yahudiliğin kalıplarının kırılması (daha da sonra Musevi karşıtlığı olacaktır), yalnızca bölgede bir İsa yandaşlığı hareketinin genişlemesini sağlamakla kalmayacak, çok sonraları bir din haline gelmesini ve evrensel bir harekete dönüşmesini de sağlayacaktı.

İsa yandaşlarının hepsi önceleri yalnızca Yahudilerdi. Ama yandaşlık artık herkese açılmıştı. "Musevi olan ve olmayan, bağımlı veya özgür diye bir şey olmayacaktır."[24]

Musevilik zorluklar çıkarıyordu ama eğilim cesaretlendirdiği için özgüven geldi. Musevi mezhepleri ve tarikatları sayıca arttı.

Ancak Yahudilerin savaşı da bir yandan devam ediyordu. Roma'nın baskı ve sömürüsüne karşı ayaklanmaya hazır ve istekli kitleler, bu olumlu şartlarda art arda isyanlar başlattılar. İsa sonrası yıllar (esas olarak 44 sonrası), birçok "Mesih"in ve "haydut" şefinin (Tholomaios, Theudas vb.) ortaya çıktığı ve yandaşlarıyla birlikte hepsinin Roma valilerinin üzerlerine gönderdiği ordular tarafından öldürüldüğü yıllardır. 50 yılında bir bayram toplanmasında Romalı bir askerin kalabalığa (ki çoğu hacıydı, hac için gelmişti) karşı giysisini kaldırıp yellenmesi tepkilere ve karışıklığa yol açtı, Roma'nın ağır piyadeleri göreve çağrıldı, o gün 30 bin insanın öldüğü yazılmıştır[25] (sayı çok büyük olduğu için rakamda bir yanlışlık da olabilir). 60 yılında ise, yirmi yıl dağlarda yaşamış Eleazar ben Deinaios'un pek de önemli olmayan isyanı, Eleazar'ın yandaşlarının yakalanıp öldürülmesi üzerine yayıldı "ve bütün ülke üzerinde yağmalar sürüp gitti ve daha atılgan ruhlu olanlar ayaklandılar" Bütün yakalananlar çarmıha gerildi, Eleazar yakalandığında Roma halkının gözleri önünde öldürülmek üzere Roma'ya gönderildi.

---

23) Ribard, s.156.

24) Paulus, "Resullerin İşleri", *İncil*, 17: 18-21.

25) Flavius Josephus'dan akt. Harris, s.146.
Flavius Josephus (Yosefus Flavyus), 37 yılında Yasef ben Mathias adıyla zengin bir Yahudi ailenin çocuğu olarak doğdu. 68 yılında Roma'ya karşı verilen büyük savaşta komutandı. Yenilgi sonunda Roma generali Vespasianus'a teslim oldu. "Yahudilerin beklediği Mesih"in Vespasianus olduğunu ve onun gelecekte de imparator olacağını söyleyerek ölümden kurtuldu. Ertesi yıl Vespasianus Roma imparatoru olunca Roma'ya getirildi, öngördüğü için ödüllendirildi. "...yaşamının geri kalan bölümünü Yahudilerin Romalılara karşı neden başkaldırmış olduklarını açıklayan kitaplar yazmakla geçirdi." Harris'e göre, Filistin ve Yahudiler üzerine yazdıkları en güvenilir kaynak olarak görülmelidir (s.142). Aynı kanaat Gürkan'da da vardır ki çalışmasında Josephus'a dayanmayı doğru bulduğunu ve güvendiğini gösteren birçok atıf bulunmaktadır.

Sahte peygamberler ve Mesih özentilerinin sayısı giderek artıyordu. Gerçek "haydutlar", kendi mücadelelerine zarar veren bu çoğalmayla da mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Sahte "haydutlar" ve "din dolandırıcıları" halka da baskı yapıyor, kitleleri ayaklanmaya zorluyordu. Yağma artık her yerdeydi. Evler yakılıyor, içinde yaşayanlar öldürülüyor, köyler ateşe veriliyordu.

66 yılına gelindiğinde her yerde haydutlar ve "haydutlar" vardı (yani hem soyguncular, hem de Roma'ya karşı savaşanlar), birbirleriyle de savaşıyorlardı. Ayrıca, Kudüs sokaklarında Roma yandaşlarıyla Roma karşıtları boğazlaşıyor, hahamlarla, soylularla, Yahudi gericileriyle "hançerli adamlar", özgürleşmiş köleler ve ayak takımı birbirlerini yok etmeye çalışıyorlardı.

"Bu sırada, ülkenin içlerinde, Galileli Yahuda'nın yaşayan son oğlu, Manahem, bir saldırıyla Masada kalesini zapt etti, silah deposundan ele geçirdiği Roma silahlarıyla haydutlarını donattı ve Kudüs'ün üzerine yürüdü." Roma kıtalarını sürüp atan Manahem, en büyük hahamı öldürdü, krallık giysilerini giyinip kuşandı, korteji, büyük tapınakta tören yapmaya giderken yolda pusuya düşürüldü, kaçan Manahem yakalandı ve işkenceyle öldürüldü. Ancak Yahudiler dövüşmeyi sürdürdüler, Mesih'i bekliyorlardı ve geleceğine hiç bu kadar inanmamışlardı.

68 yılında Roma'dan gönderilen 65 bin kişilik ordu (altı lejyona karşılık geliyordu) ve kuşatma araç gereçleri, uzun uğraşlardan sonra her yerde düzeni sağladı. Roma denetimi tam olarak ele geçirdiğinde ve iki yıllık süre içerisinde "bir milyonun üzerinde" insan kaybı olmuştu.

Aziz Petrus İberya'dan Ermenistan'a bütün Roma eyaletlerini gezip Kudüs'e döndüğünde ve Yahudi Yasalarını çiğnediği için suçlandığında, Roma vatandaşı olduğunu bahane ederek ve kendisinin Roma kentinde yargılanması gerektiğini söyleyerek itirazda bulundu. Gemiyle gönderildiği (bazı kaynaklara göre kendiliğinden gittiği) Roma'da öldürüldü (Neron dönemi).

İmparator Vespasianus 71 yılında Roma'da büyük bir zafer resmigeçidi düzenledi. Filistin'den getirilen "sorumlular" işkencelerle öldürüldü. Binlerce Yahudi törenlerle yok edildi.[26]

---

26) Roma'da 71 yılında yapılan bu kıyımlarda Hıristiyanların öldürüldüğü hep söylenegelmiş, hatta yazılmıştır. Oysa o dönemde henüz Hıristiyanlık da yoktu, kendilerine Hıristiyan denilenler de. İlk yüzyılda yalnızca İsa takipçiliğinden söz edilebilir ki bunların da hepsi yalnız Yahudilerdi. Roma için ise, İsa'nın değil, ayaklananların bir anlamı vardı. Ortada henüz bir "din baskısı" yoktur. Bu konudaki "Batı tarihi" ve "tarihçiliği" Hıristiyanların elinde ve Hıristiyanlık açısından ele alındığı için Neron'un bile Hıristiyanları aslanlara par-

"Kudüs'ün düşmesinden sonra bile, haydutlar Yehova'nın kendilerini terk etmiş olduğuna hâlâ inanamıyorlardı."[27] 73 yılındaki eski bir gerilla önderinin soyundan gelenlerin yönettiği Masada kalesi kuşatması, son noktayı koyacak, yılgınlık Mesih beklentisine galip gelecekti.

Sonuç olarak MÖ 40 ile MS 73 yılları arasında, bu mücadeleler içinde aralarında Vaftizci Yahya ve İsa'nın da bulunduğu birçok Mesih (ya da Mesih-peygamber) çıkmıştı. Ancak Yahudilerin direnişlerine ve mücadelelerine, dinsel bir motif olan askersel-Mesihçilik değil, Roma İmparatorluğu'nun baskıcı yönetimi ve sömürüsü yol açmıştı. Halk dinsel etkenlerle harekete geçiyor değil, zorbalığa ve şiddete karşı isyan hakkını kullanıyordu. Mesih inancının kitlelerde karşılık bulması da, halkın olumsuz şartlara dayanma noktasının geride kalmasındandı. Halk ayaklanıyor ve dinsel umutlara tutunmaya çalışıyordu.

132 yılında yeniden Bar Koçva adında bir "Mesih" çıkacak, 200 bin kişilik savaşan silahlı bir güç toplayacak ve örgütleyecek, üç yıl kadar sürecek bir Yahudi devleti bile kuracaktı.[28] Ancak burada, bundan önceki döneme (100 yılından önceki günlere) konumuzun akışı bakımından geri döneceğiz ve bu sayede Hıristiyanlığın bir din olarak nasıl ortaya çıktığını ele alacağız.

BARIŞÇI BİR DİNİN İNŞASI

Roma ile Yahudi çıkarcılara karşı olan haydutların ve sahte Mesihlerin kaçınılmaz yenilgilerini ve bozgunlarını önceden görebilmeleri, o tarihsel dönemde mümkün değildi. Gerek başarı şansları, gerekse bilinç düzeyleri olarak tarihsel gelişmeye uyumlu değildiler. Roma henüz zayıflama ve yıkılına aşamasına gelmemişti, o dönemde yenilmezdi. Roma'nın tarihsel olarak yenilmezliğinin Yahudiler tarafından anlaşılması ve kavranması da birinci yüzyılın son çeyreğine kadar pek söz konusu olamayacaktı.

çalattığı "gerçek" yapılmıştır. Oysa Neron'un ölüm tarihi bile 68'dir. İmparator Neron'un öldürdükleri Yahudilerdir, ayaklanan kölelerdir, çeşitli yerlerden getirilen isyancılardır, öldürülme nedenleri yalnızca ayaklanmalarla ilgilerindendir.

27) Harris, s.147 vd.

28) Bu Koçva ayaklanması Roma için çok zorlu çıkmıştı. "Romalılar Hannibal'dan bu yana böylesine yiğit bir düşmanla karşılaşmamışlardı; o ön saflarda ve en tehlikeli noktalarda çarpışıyordu. Bar Koçva'nın vurulup öldürülmesinden önce bütün bir Roma lejyonu yok olmuştu. Romalılar 1000 köyü yerle bir ettiler, 500 bin insanı öldürdüler ve daha binlercesini köle olarak gemilerle dış ülkelere yolladılar." (Harris, s.149 vd.) Bu yıllar, Mesih beklentisinin değil ama Yahudi devletleşmesinin iki bin yıla yakın erteleneceği yıllar olacak, o günlerden sonra "Yahudiler yaşadıkları her yerde ikincil bir azınlık" haline geleceklerdi. Yahudilere Koçva sonrasında Kudüs'e girmek de yasaklandı.

Kudüs'ün düşmesi ve sonrasındaki gelişmeler dönüm noktasıydı. O günlerden sonra bu işin "savaşla ve silahla" olamayacağı bilince çıkmıştı artık. Yahudilerin büyük tapınağı yakılmış ve yıkılmıştı, Yahudilerin haccı kesintiye uğramıştı, insan kayıpları görülmemiş ölçüdeydi, cezalandırma ölçüsüzdü, Yahudilere yönelik olarak ağır vergiler konmuştu[29], olayları felaket olarak algılamayan insan yoktu, hayat neredeyse durmuştu.

Bütün bu şartlar Yahudilerin artık "barışçı" bir çizgiye gelmesini gerektiriyordu. Barışçı; çünkü artık savaşçı bir yöntemi savunma imkânı kalmamıştı. Kitleler teslim olmuş, yılgınlık her kesimi sarmış, o zamana kadar silahlı mücadele yürütmüş olanların, kendi halkına zarar vermiş olan yanlışlar oldukları ortaya çıkmıştı! Kavgacı Mesihler hep bozguna yol açmışlar, tekrar tekrar ezilmelerin nedeni olmuşlardı.

Ortada bir ihtiyaç vardı, bu ihtiyacı Mesih İsa ile karşılamak en kolay çözüm olacaktı. Zaten kitleler yapışmak için bir şeyin ortaya çıkmasını bekliyordu. İsa konusundaki bilgi eksikliği ve bulanıklık kolaylık sağlayacaktı. Petrus ve Paulus anısını yaşatmaya çalışmışlardı ama gene de hakkında çok şey bilinmiyordu ve onun zamanından onu tanıyan kimse kalmamıştı. Roma kaynaklarında adı hiç geçmediği gibi, döneminin tarihçileri ondan hiç söz etmemişlerdi. Hatta İsa, "Josephus veya [İskenderiyeli] Philo gibi Yahudi yazarlarının da" dikkatini çekmemişti.[30] Bu boşluk bir yana, "Barışçı Mesih" inancının temeli de, İsa'nın ölümünden sonra Paulus tarafından çoktandır zaten atılmıştı. Paulus, İsa hareketinin askersel-Mesih özelliğini gizlemeye, örtmeye çalışmış, ilk "barışçı", daha doğrusu ilk teslimiyetçi o olmuştu. Barışçı söylemle kitleleri, özellikle Filistin dışında etkilemişti ama sesini Roma karşıtı savaşçılara fazla duyuramamıştı, daha doğrusu onlara kabul ettirememişti. Çünkü öfke yatışmamış, teslimiyet eğilimleri fazla yayılmamıştı. Barışçılığın kabulü ve benimsenmesi için hem kitlelerin korkmuş olması, sinmeye hazır hale gelmiş olması, hem de önderlerle savaşçıların tam bir yenilgiye uğramaları, daha doğrusu hem kitlelerin, hem savaşçıların çok büyük felaketler yaşaması gerekiyordu. Ayrıca, hareketin hâlâ azimli ve umutlu olması sonucu olarak savaşçı Mesihçiler, "68 yılı çatışmasına yol açan yaygın gerilla eylemi dönemi boyunca harekete egemen" olmuşlar, "barış" temasının ortaya çıkmasını ve uzlaşmacılıkları engellemişlerdi. Buna rağmen, Paulus'un teslimiyetçiliğinin etkisiyle *İncil*'lere kaynaklık edecek söylence derlemeleri 69 yılı öncesinde, yani "felaket"ten önce yazılabildi. Ama gene de *İncil*'ler ortada yoktu.

---

29) Gürkan, s.214.

30) Davies, s.219.

Henüz Hıristiyanlığın olmadığı 69 yılı[31] yeni kararların ve dönüşümün yılıdır.

Barışın "gerekli" ve mümkün olduğu bu şartlarda *İncil*'lerin yazarları devreye girdiler. "İncil" müjde, iyi haber, yol anlamlarına geliyordu. Strateji belirlenecekti. *İncil*'ler tarih kitabı olmayacaktı, öyle bir şey gerekmiyordu ama belge olarak ciddiye alınmalı, etkilemeli, içinde mucizeler bulunmalıydı. Bu arada İsa'nın anlatılması, tanıtılması ve öne çıkarılması, daha doğrusu İsa imajının yaratılması gerekiyordu. En önemlisi savaşçı İsa, "yeni bir İsa" olmalıydı. Yazarlar "barışçı bir İsa" yaratamadılar, ama *İncil*'ler üzerinde oynana oynana "barışçı İsa" ortaya çıktı. Sonra da barışçı İsa söyleminin geniş bir çerçeveye oturması için iş büyütüldü, propagandaya dönüştü, yapılmayan konuşmalar "hatırlandı", İsa'nın "olmayan vaazları" tekrarlanıp durdu. İsa'ya yeni ve başka ama gerçeğinin tersi bir kişilik üretilmişti. Bunun için İsa'nın "öğretileri"nden siyasal-askersel unsurlar çıkarılmıştı. Bütün bunlar savaşçı-Mesihçiliğin İsa'dan itibaren barışçı-Mesihçilik haline gelmesini sağladı. Evet, İsa Mesih'ti, ama silahlı değil silahsız, savaşçı değil barışçı, mücadeleci değil kaderci, pratikçi değil uhrevi. Aynı zamanda İsa'nın düzeyi ve söylemin platformu yükseltildi. İsa hakkında her şey bilinir kılındı! Hatta araya araya imkânsız olan bir şeyi de bulmuşlar, İsa'nın doğum gününü belirlemeyi başarmışlardı[32] (oysa İsa'nın doğum yılı bugün bile kesin olarak belirlenebilmiş değildir[33])! Bu doğum gününün ilk kez 300'lü yıllarda ortaya atıldığı bazı kaynaklarca ileri sürülmektedir.

Sonuçta, bu yazına göre İsa dönemi çatışmasızdı! İsa hiçbir şiddet olayına karışmamıştı! Bazıları cengâver ve silahşor olan havariler de aslında İsa gibiydi! Hatta havarilerden "Petrus, Selot Şemun ve Yudas İskaryot'un Selotlarla ilişkisi olduğu ve çeşitli suikastlara karıştıkları biliniyor"ken,[34] hepsi barış meleği yapıldılar. Böylece havarilerin de kimlikleri ve kişilikleri değiştirildi. Bu arada Paulus'un ve Mateus'un kişiliklerine yapışmış silahlar yerinde kaldı, belki unutulduğundan, belki onlar da olsun diye

---

31) Hıristiyan yazınının bilinen en eski eseri olan *Jean'ın Apokalipsi*'nde toplulukluğa hitap, Yahudiler şeklindedir; akt. Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası / İnsanlık Tarihine Giriş, I, İlk Çağ*, Say Yayınları, İstanbul 1984, s.598.

32) Doğum günü ilan edilen "25 Aralık", hem Roma'nın, hem de Mitras kültünün ortak güneş şenliği günüdür. Bu bir seçimdir; amaç, o güne atfedilen önemden yararlanmaktır. O günün bilinen ve önemi olan bir gün olmasıyla akılda kalması kolaylaştırılmıştır.

33) MÖ 12, 7, 4, 2, 0 ve MS 6 tarihleri, çeşitli nedenlerle İsa'nın doğum yılı olarak ileri sürülmüştür. Her bir tarih için bir gerekçe vardır.

34) Carmichael, *aynı yerde*.

düşünüldüğünden. Her havarinin kendine ait bir simgesi oldu, kimininki anahtar, kimininki asa, kimininki palmiye dalı, kimininki haç, kimininki horoz, kimininki testere vb. Ama Paulus'unki kılıç, Mateus'unki mızraktı.

İncil'lerin yazıldığı bu "barışçıl" ama aslında teslimiyetçi olan ortam, Yahudilerin başarısız savaşının ve büyük yenilginin neden olduğu boyun eğen yılgın havanın sonucuydu. Bütün *İncil*'ler Kudüs'ün düşmesinden sonra yazıldı. İlki 71 yılında Roma'da kaleme alınmıştı. O "eski günler" bilinmeliydi, çünkü inananlar İsa'nın dünyadaki yaşamının güvenilir bir yazılı öyküsü olması ihtiyacını duyuyorlardı. Yazılı olmasa olmazdı. Bunun üzerine ilk *İncil*'den sonra esas *İncil* üretimi başladı, arkasından Paulus mektupları, vaaz metinleri vb. geldi. Bunlar sonradan *Yeni Ahit*'i oluşturacaklardı.

İncil'lerin şartların ürünleri olduğu aslında ortadadır. Hiçbir *İncil*, İsa'nın Yahudi silahlı mücadeleleriyle ilişkisini ele almadığı ve yorumlamadığı gibi, bu savaşların sözünü bile etmez. Ama *İncil* yazarları askersel-Mesih geleneğinin sürekliliğini gösteren izleri de, *İncil* veya "kutsal metinler" olarak yazdıklarında tamamıyla silememişlerdi. Örneğin, bütün *İncil*'lerde geçen "yeryüzüne kılıç getirmeye geldim" sözü İsa'nındı! Keskin ve ajitatif konuşmalar gibi aynı izlenimi doğuracak benzer başka örnekler de vardır.[35] Bu yüzden *İncil*'lerden, İsa'nın hayatının en önemli bölümünü tarihin en vahşi ayaklanmalarından birinin tam ortasında geçirdiğini öğrenmek mümkün değildir. *İncil*'lerin okurlardan ve Hıristiyanlardan sakladığı bir olgu da, İsa'nın idam edilmesinden sonraları da bu savaşların sürdüğü, hatta tırmandığıdır. Buna göre, İsa döneminde savaş olmadığı gibi, İsa sonrası tam bir huzur dönemidir! Bu, abartılmış bir şekilde, İsa sonrasında "Hıristiyanların" hiç neden yokken saldırıya, baskıya uğradığı, kitleler halinde nedensiz öldürüldüğü yollu ısrarlı bir edebiyatın yapılmasıyla sürdürülmüştür. Ve bu yaygınlaştırılmış ve kalıcılaştırılmıştır. Oysa henüz Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar yoktur ve savaş olanca hızıyla sürmekte ve hatta tırmanmaktadır. Roma'nın Hıristiyanlara baskı ve zulüm yaptığı dönemse daha ileride ve başka bir dönemdir. Roma resmi yazınında "Hıristiyan" sözcüğü ilk olarak 117'de ölen İmparator Trajanus'un son yazışmalarında geçmiştir.[36]

---

35) Şenel, s.14.

36) İmparatorun Bitinya-Pontus Valisi Genç Plinius imparatora sorar: Hıristiyanlar cezalandırılmalı mı, inançları yüzünden cezalandırılmaları doğru mu, hem neyle suçlanmalılar? İmparator Trajanus ise şöyle der: Aranıp bulunmaları ve kovalanmaları gerekmez, bir suçtan mahkûm olurlarsa zaten cezalandırılırlar, gizli ihbarlarla suçlanmalarının bir ağırlığı yoktur. (J.P. Bury, *A History of the Roman Empire from Its Foundation to the Death of Marcus Aurelius*, Londra 1908, s.438-448; akt. Davies, s.217)

İncil'lerin ortak bir özelliği de İsa'nın dediklerinin ve öğretisi olarak formüle edilenlerin Musevilikle arayı açmaya yönelik olmasıdır. *İncil*'lere göre İsa, Musevilikle uzlaşmamaktadır. Adeta İsa'nın Museviliğe ters ve karşı olduğunu göstermek üzere yazılmışlardır. Musevilikte olan şeylerin reddi, Musevilik gereklerinin ve icaplarının terki gibidirler. "Şiddet-silah-savaş-iktidar-devlet" konuları açıklanmıştı, ileride gene işleneceklerdir. Bunların dışında başka örnekler de çoktur, ama biz yalnız aile-eşlik durumunu ele alacağız. Musevilik erkeğe çok-karılılık hakkı tanımıştı. *İncil*'ler bu hakkı erkeğin elinden alıyordu. Böylece yolların ayrı olduğu gösteriliyordu. *İncil*'ler arası farklar, çiftlerin boşanabilip boşanamayacağı düzeyinde oluyordu; şöyle ki, biri evlilik bitirilebilir diyor, diğerleri boşanılmazlık savunucusu oluyordu.

Ayrıca *İncil*'ler, birbirlerinin kopyaları olduğu gibi, birbirleriyle çelişen bilgiler toplamı olarak birbirlerinden farklıdır ve öyle olmak zorundaydı. Bütün *İncil*'ler ilk *İncil*'i örnek almaktaydı, bu modeli takip etmekteydi, ancak farklar olmalıydı ki sonraki *İncil*'lerin de ilgi görmesi mümkün olsun. *İncil*'lerde ortak söylemler, tekrar ifadeler *İncil*'lerin içinde çok küçük bir kısmı meydana getiriyordu.

Her neyse, bütün *İncil*'lerin ve diğer belgelerle mektupların yöneldikleri hedef ortaktı, buna göre İsa'nın, silahlı Yahudi Mesih geleneğiyle bağlantısı ve ilişkisi kesilmiş, savaşçı Mesih'le bir ilgisi kalmamış oluyor ve İsa barışçı Mesih oluyordu.

Paulus ve Petrus, İsa'nın anısını yaşatmayı başarmışlar, İsa anısı etrafında tekrar toplanmayı zaten önceden sağlamışlar, İsa adının unutulmasını ve kaybolmasını önlemişlerdi. Artık Museviliğin varolan iki çizgisinden de nefret ediliyordu. Savaşçılığından da, tapınakçı-soylu sahtekârcılığından da.

Kudüs'teki Musevi haham örgütünün tepkisi korkunçtu, kıyım yaptı, önderlerden Aziz Etine (Saint Etienne) işkenceyle öldürüldü. Roma acımasızca yüklendi. Büyük bir dağılma oldu. Dağılan topluluklar Suriye kıyılarındaki kentlere geçti. Önceleri merkez Kudüs iken, kaçışma ve yayılma Kudüs'ün merkezliğini yok etti. Zaten başka yerlerde de yoğunlaşmalar yüzünden yeni merkezleşmeler oluyordu. Denizaşırı bölgelerde Yahudiler İsa'ya ilişkin bilgileri havralardan alıyorlardı. İsa'yla hiçbir ilgisi olmayan Yahudilerin imparatorluk topraklarına yayılmaları, Avrupa'daki ilk Yahudi diasporasını oluşturdu. Ama "onlara göre İsa sahte bir mesihtir, gasıptır, dönektir".(37)

---

37) Davies, s.223.

Bölgede en yaygın dil Grekçe olduğundan, İsa'yı, dönemini ve kendisinden sonraki dönemi "temize çıkarmaya" ve bambaşka yapmaya çalışan *İncil*'ler, "*Yeni Ahit*" ve ilgili başka metinlerin çoğu (belki de hepsi) Grekçe yazılmıştı (Kutsal Kitap'ta ilk özgün dili Grekçe olmayan tek bölüm "*Eski Ahit*"ti, İbraniceydi). İsa'nın Grekler arasında bilinmesine yol açan bu etken, Greklerin yazdığı apolojiler denilen metinlerin, bu metinler bütünüyle de apolojitik bir literatürün ortaya çıkmasına yol açtı.(38) Yalnızca Grekçenin konuşulduğu, başka bir dilin neredeyse olmadığı, Antakya (Antioecheia) ve Filistin'le Anadolu'daki önemli kentler, bu yazınsal faaliyetin merkeziydi.(39) Yazılanlar imparatorlara, yöneticilere ve seçkinlere hitap etmekte, İsa'yı ve hareketini üst düzeyde tartışmaktaydı. Tanrı niteliklerinin insanda toplanması Grekler açısından ilginç bulunuyordu ve geçmişten gelen çağrışımlarla buna yabancı değillerdi. "Tanrının ruhunun yaratıcı gücü" İsa'nın şahsında ortaya çıkmış olabilirdi. Bu nedenle Mesih'in tanrısal yanı öne çıkarılır ve vurgulanır oldu. Ancak bu yapıldıkça Teslis unsurları arasındaki ilişkilerin ele alınması gerekli oluyordu. Buna açıklık getirmek amacıyla, hakkında hiçbir şey bilinmeyen İsa'nın hayatının ve "söyleminin" yazılması üzerinde çok duruluyordu.

Roma-Yunan yönetim anlayışları ise İsa'yı ve ortaya çıkan cereyanı, inançların sarsılacağı kaygısı ve dinsel bakımdan zararları olacağı düşünülerek kötülemeye ve karalamaya eğilimliydi. Bu yüzden İsa yandaşlarının ahlaksız oldukları gibi iftira ve suçlamalar da yapılıyordu. Aslında apolojistlerin yapmak istedikleri yalnızca Helenistik yorumlamalardı. Ancak apoloji yazarları bu iftiralar karşısında bu sefer İsa'yı ve öğretisini savunmaya geçtiler. *İncil*lere göre İsa, temiz, bakir, iyilikseverdi ya, apolojiler mecburen bu gibi özellik ve meziyetleri konu edinen metinler yazıyorlardı. "Barışçı" *İncil*'lere göre öğreti beğenilmeyecek gibi değildi ya, "tarafsız" bir şekilde bunlar kaleme alınınca haksızlık sergilenmiş oluyordu.

Apolojilerde Mesih sözünün Grekçedeki karşılığı olan "*hristos*" sözcüğü, İsa'nın adı olmuştu. O zamana kadar İsa'nın adı, Grekçede *Iesous*'tu.

---

38) Winkelmann, s.69.

39) Bölgenin dilleri konusuna bir açıklık getirmek gerekir: Büyük İskender'in fetihlerinden (MÖ 336-323) beri Anadolu'nun güneyi ve Filistin, Grek dünyasının adeta bir parçası olmuştu. Anadilleri Aramca olan Filistinliler, o dönemden sonraki kuşaklarda Helenistik kültürü birçok yönüyle benimsemişti. Tepki dolayısıyla Grekçe, konuşulmak istenmemesine rağmen yaygın olarak biliniyordu. Filistinli Yahudilerin hepsi İbranice bilmekle birlikte, İbraniceye, kutsal saydıklarından ona günlük hayatlarında başvurmazlar, yalnızca sinagoglarda kullanırlardı. Yeni Ahit'te geçen "İbranice" sözcüğü aslında Aramcadan başka bir şey değildi. (Bruce, s.19)

Aslı İbranice *Yeşu*'ydu[40] (Latince *Iesus*). İsa yerine Hristos kullanılınca, bu yazışmalarda, İsa taraftarlarına *Hristianos*, öğretiye ve harekete *Hristianismos* deniyordu. Apolojistlerin bu sözcükleri 2. yüzyılın ortalarından sonra herkes tarafından kullanılmaya başlandı. Ama önemli olan, ilk kez Antakya'da kullanılan bu adlandırmaların yeni bir dinin tescili olarak anlaşılmasıydı.

Zaten artık yeni din gerekiyordu, Musevilikle yol ayrımına gelinmişti. Barışçılaşma olarak değişme ve Musevi katılıklarından uzaklaşmaya çalışma, kaçınılmaz olarak hareketin yeni bir din haline gelmesini kolaylaştırdı.

İncil'lerin yazılmaya başlamasından sonraki on yıllarda (100 yılına doğru ve 100 yılından sonraki ilk on yıllar) ilk Hıristiyanlar yalnızca Yahudilerdi. Ama Yahudi olmayanlar hazırlanmıştı, geliyorlardı. Roma'nın yaptığı baskı, *İncil*'i öğrenenlerin artmasına yol açmıştı. Roma, Yahudilere baskı yapmaya devam ediyordu ama Yahudiler arasındaki bu çatışmadan kaygılanmıyor, rahatsız olmuyor, yalnızca seyrediyordu.

İsa da peygamber-Mesih olduktan, *İncil*'ler yazıldıktan ve bir din olduğu genel kabul görür gibi olduktan sonra, Yahudi Hıristiyanlar, Yahudi olmayan Hıristiyanlarla birleştiklerini göstererek Roma'nın düşmanlığından kurtulmaya çalıştılar. Savaşçı Mesihçi Yahudilerle aynı olmadıklarını, daha doğrusu "Yahudi" olmadıklarını, Yahudiliğe karşı olduklarını söylemekle Roma'nın gözünde de "barışçı" olmaya çalışıyorlardı. İlk yüzyıldaki "İseviler" (İsa'nın takipçileri anlamında) yalnızca Yahudilerdi ama Hıristiyanlar, içlerinde elbette Yahudiler de vardı ama artık Yahudilerden farklıydı. Hıristiyanlık Yahudilik değildi. Üstelik bir iktidar olma hedefleri bulunmuyordu. Bu uğurda bir mücadele yürütmeyeceklerdi. "Tanrı Krallığı" bu dünyayla ilgili değildi, bir "ahret" kavramıydı. "İsa'nın öğretisi" Roma'ya karşı ve Romalılar için hazırlanmıyordu, Yahudilere karşıydı ve Yahudiler için tehditti. Zaten İsa'yı da Pontus Pilatus değil, Yahudiler öldürmüştü!

Bu yüzden "Hıristiyanlar" Roma için dünyasal tutkuları olmayan zararsız insanlardı.

Söylemler, Roma'nın toleransına sığınmak için örülünce vaazlar tam teslimiyetçi bir şekil aldı. Olmazlık temelindeki vaatler ise, gerçek dünyaya uymuyordu.

---

40) İbranice olan Yeşu adı da "Yehova'nın yardımı ya da yardımcısı" anlamındaki "*yeoşuha*"dan gelmekteydi. "Yalı" ya da "Yeh", Yehova'nın kısaltılmışı "hoşia" ise "yardım", "yardımcı" demekti.

İsa'nın peygamberliği, İsa yandaşlığının Hıristiyanlık diye bir din haline gelmesinin genel bir kabul görmesi süreciyle eşzamanlıdır (yani İsa en erken 3. yüzyılın başında peygamber "olabilmiştir"), ama bugünlere gelen Hıristiyan yazınında İsa'nın peygamberliği Ürdün'de Şeria Irmağı kenarında Yahya'nın onu vaftiz ettiği günden başlatılmıştır. Yazında İsa elbette çarmıha gerildiği zaman da peygamberdi. Ve bunu sağlamak için Hıristiyan yazını o olayı bile çarpıtmaktan kaçınmamıştır. İsa Golgota tepesinde infaz edildiğinde yanında iki kişi daha çarmıha gerilmişti. Hıristiyan yazını, ya bu iki kişiden Roma ağzıyla "haydut", "eşkıya" diye söz etmiş(41) veya bunları hiç konu etmemiştir. Bu bilerek yapılmıştır, İsa'yı "haydutlar"dan ayırmak gerekmekteydi çünkü. İsa savaşçı değildi, olamazdı, onlarla aynı doğrultuda düşünülmemeliydi! Çarmıhta "iyi insan"ın yanında iki "kötü insan", iki "haydut" bulunmaktadır. Oysa o iki "haydut" veya "eşkıya", İsa'nın savaş arkadaşlarıydı, aynı ayaklanmanın liderlerindendi, İsa'nın içinde olduğu savaşçı grubun mensuplarıydı.

Latince "köylü" anlamına gelen *paganus*(42) sözcüğü, bu dönemde (3. yüzyıldan sonra) Hıristiyanlar tarafından putperest karşılığı olarak -ancak aşağılamayı da barındırarak- kullanıldı (bu sözcük "pagan" olarak yaygınlaşacak ve her yerde sonradan putperest karşılığı olacaktı). Çünkü Hıristiyanlık, ilk dönemdeki kolay yayılmanın tersine, imparatorluğun nüfusunun büyük bölümünü oluşturan geniş köylü ve köle kitleleri arasında yayılamıyordu. Hıristiyanlığın sınıfsal temeli din olarak yayıldığı dönemlerde kentlilerdi, orta ve biraz da üst sınıflardı.

Bir kurtarıcı bekleyen ama Museviliğin törenselliğini ve katı kurallarını kabul etmeye yatkın olmayanlar, Hıristiyanlığın bildirisini inandırıcı buluyorlar, bu dine geçişin kolaylığına da kapılıyorlardı. Öte dünyanın varlığı, dolayısıyla yaşamın devam edeceği, Roma dini ve tapınışından daha fazla ilgi çekiyordu, Tek-tanrı, insanların soyut algılamaları bakımından kalabalık bir tanrılar ordusuna fark atıyordu.

Bütün bunların sonucu olarak Roma'nın Musevi olarak kalan Yahudilere zulmü, Hıristiyanlara, Hıristiyan Yahudilere yapılanlardan kat kat fazla olacaktı.

130 yılından başlayarak bütün İsa Mesihçileri (yani İsa taraftarları) de kendilerine Hıristiyan diyeceklerdir. Bu günler, içine masal, efsane ve

---

41) O iki kişiye "haydut" ve "eşkıya" diyen kaynaklar çoktur, biz bir örnekle yetinelim, Doğan İrdel Hayatbulan, *Zaman ve Sonsuz Olayı*, Tanrı Bildirisini Yayma Derneği yayını, Siegen 1983, s.38 vd.

42) İngilizceye *peasant*, Fransızcaya *paysan* olarak geçmiştir.

mitosun karıştığı bir edebiyatın doğduğu, sonradan çoğunun adları *İncil* de olacak olan yüzlerce metnin ortaya çıktığı dönemdir. Önemli bulunan söylence (daha doğrusu varlığı söylence olan) *İncil*'ler de olduğu gibi (Q *İncil*'i, Thomas *İncil*'i), her cemaat, çevre ve toplum da kendi *İncil*'ini getiriyor ve dayatıyordu, Ebionitler *İncil*'i, Nezoranlar *İncil*'i gibi. Petrus, Yahuda Iskaryot, Filipus, Yakup, Barnabas *İncil*'leri elden ele dolaşıyordu. Gezginler, derleyiciler, yazmayı biliyorlarsa yeni bir *İncil* çıkarıyor, bilmiyorlarsa kendi *İncil*'lerini insanları toplayarak onlara ezbere sunuyorlardı.

İsa'yı tanıdığını ve görüp işittiklerini söylediklerini ileri süren kişiler sağ oldukça, anlatılanların yazılı olması gerekmiyordu. Onların anlattıklarını işitmiş olan insanlar da vardı. Bu durum Hıristiyan yazınında, sonradan yazılı hale gelen "işitilenlerin" doğruluğunun kanıtı kabul edilecekti. "*Yeni Ahit*'in yazarları, bilinen gerçeklere aykırı herhangi bir şey yazmış olsaydı, yaşayan Mesihçiler bunu hemen anlarlardı."[43]

Yazılanları ve söylenenleri bir araya getiren ilk çalışmayı Suriye'de 150 yılında Tatianos yaptı. *Diatessaron* (esas olarak dört *İncil*'e dayandığı gerekçesiyle Grekçe "dörtten" demekti) adıyla anılan bu metin, Orta Doğu'da 400 yılına kadar en çok ilgi gören, hatta bazı kaynaklara göre de tek *İncil* olmuştur. Ama Süryanice de yazılmış olabilecek bu derleme gün gelecek "elenecek" ve akabinde de unutulacaktır. "*İncil* tarihi"ndeki bir başka dal, o tarihçiliğe göre *Yeni Ahit*'in 130, *Eski Ahit*'in 220 yılında kabul edildiğini ileri sürmektedir.[44]

Sonraları, Roma devreye girdikten sonra, *İncil* fazlalığının yarattığı sorunu çözmek üzere elde bulunan metinlerden seçme yapılmak zorunda kalınacak, en ciddi olanlar, en yararlı bulunanlar, ihtiyaca en iyi yanıt verebilecekler uzun süren değerlendirmeler sonucunda belirlenecek ve makbul sayılacaklardır. Bugün de "geçerli" olan dört *İncil*, **kanonik** (kurallara uygun) kabul edilen *İncil*'ler bu elemeden geçenlerdir, (kronolojik olarak) Markos, Matta, Luka ve Yuhanna *İncil*'leri. Bunların ilk üçü daha fazla benzerlik göstermelerinden dolayı **sinoptik** denilen *İncil*'lerdir.

İncil'ler konusunda biraz daha bilgi: Kullanıma sokulan ve geçerli sayılan dört *İncil*'in, adlarıyla adlandırılmış olan kişilerce yazıldığı belli değildir, daha doğrusu bellidir, o kişilerce yazılmamıştır. Bazılarının neden o kişi adlarıyla anıldığı bile anlaşılır değildir, nedeni yoktur, bilinmezlikler söz konusudur. Zaten *İncil*'ler onların elinden, kaleminden çıkmamıştır, söylentiler toplamıdır. Güvenilir değildirler. Markos, Mat-

---

43) Bruce, s.9.

44) Davies, s.227.

ta, Luka ve Yuhanna, gerçek kişiler olsa bile onlar da derleyicidirler, ilk *İncil*'e benzeyen metin 60 yılı civarında, son kanonik *İncil* de 110'da (bazı kaynaklara göre 120'de, 130'da) yazıldığına göre, İsa'dan o yana kaç kuşak geçmiştir, birinci elden anlatıcı yoktur. *İncil*'ler ilk bilindikleri zamandan sonra da genişlemişler, yani sonradan da eklemelerle bugün bildiğimiz boyutlarına gelmişlerdir. *İncil*'ler sürekli olarak ihtiyaca uygun bir şekilde yenilenmişlerdir, yani eklemeler, çıkarmalar ve değiştirmeler yapılmıştır, gereksiz ve sakıncalı yerler elendiği ve atıldığı gibi, "eksik olan" ve "gözden kaçmış" durumlar "tamamlanmışlardır" Bunlara ek olarak, çoğaltına işlemleri kurumsal olarak değil hiçbir sorumluluğu olmayan kişilerin eliyle yapıldığından hem dikkatsizlikler, hem de yazıcının keyfine ve seçimine göre oynamalara uğramıştır. Bu yüzden, örneğin, son kanonik olan Yuhanna *İncil*'inin yazıldığı varsayılan 110 (ya da 117, 120, 130) yılındaki nüshasıyla, 210, 310 ve 410 yıllarında çoğaltılan nüshaları arasında çok büyük farklar vardır. Adeta her yüz yılda bir her bir *İncil*'in yeni bir versiyonu çıkmıştır. Bu üzerinde oynanmış ve hiçbiri özgün olmayan metinlerin ne derece güvenilir kaynak olabilecekleri bundan anlaşılır. Hıristiyanlık için bu bir sorun değildir, çünkü *İncil*'ler "tarih kitapları" olarak görülmezler ve olmaları da gerekmemektedir. "İmanın İsa'sı, tarihin İsa'sından ağırdır."

Herhangi bir *İncil*'in herhangi bir versiyonu kendi içinde tutarsızlıklar ve çelişkilerle doludur. Buna, versiyonlar ve *İncil*'ler arasındaki tutarsızlıklar ve çelişkiler de eklenecek olursa, ortaya Hıristiyanlığın ideolojisinin dayandığı metinlerin her türlü ihtiyaca cevap verebilecek ve verebilen bir araç çıktığı görülmektedir. Her bir *İncil*'in içindeki ve *İncil*'ler arasındaki çelişkiler ideolojik mücadelelerde belirli cümle ve bölümlerin kullanıcılarına hizmet ediyordu. Bu sayede herkes haklı olabiliyor, herkesin haklı olduğunun kanıtlandığı bir *İncil* cümlesi mutlaka bir yerde bulunuyordu. Ayrıca ilk dönemlerde, henüz eleme yapılmamış olan dönemlerde, bir tartışmada belirli bir *İncil*'de olmayan kanıtlara başka bir versiyonda veya başka bir *İncil*'de rastlanıyordu. Bütün bunlara ek olarak, *İncil*'ler Hıristiyanlar ve halk için mutlaktı, değerlendirilemez ve yorumlanamazdı, ama yetkili din adamları ve dinbilimcilerin yorumlarına açıktı.[(45)] Hıristiyan teolojisinin bir dalı *bibliologie*ydi, yani *İncil*'lerin "ilhamını" ve kaynaklarını araştırma ve *İncil*'leri yorumlama bilimi, bir başka dalı da *hermneutik*ti, yani kutsal metinlerin yorumlanma bilimi.

---

45) Örnekler için bkz. Alâeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2013, s.325.

İncil'lerle ilgili olarak Hıristiyan mezhepleri açısından 1500 yıl sonraki durum ise şöyle olacaktır: Orta Doğu'da olan ve bölgeye yakın bulunan Hıristiyanlıklar, en başta Ortodoksluk, tartışmalı olan metinlerin hepsini kabul eder, böylece özgünlüğe yaklaştığını düşünür. Katolikler bunların bazılarını kabul edip, bazılarını etmezken, Protestanlar hiçbirini kabul etmemektedir.

Mısır'dan başlayarak Musevilikle devam eden tek-tanrıcı, tek-tanrılı dinler çizgisi Hıristiyanlıkla yeni bir aşamaya girdi. İçinden çıktığı Museviliğin kitleleri olan Yahudiler arasında ortaya çıktı, Museviliğin bir mezhebi, kolu, yorumu gibiydi ve başında hep öyle bilindi, algılandı. Din haline gelmiş olan hareket, yeni olan ve Musevilikle bağdaşmayan ilkeler koydu. Bunlar yüzünden Musevilikle yolları iyice ayrıldı, Musevi gelenekleriyle kendini tam olarak ayrıştırdı. Bu ilkeler vurgulandıkça ve İsa taraftarları bu ilkelere bağlandıkça Yahudiler İsa'nın sapkın olduğuna daha çok sarıldı. Hahamlar, çıkarlarına dokunan yeni ilkeler yüzünden İsa'dan nefret ettiler ve onu düşman saydılar.

ROMA'YA YENİDEN MUHALEFET

Devlet ve baskıcı güç olarak Roma İmparatorluğu'na muhalefet ederek ve savaşarak gelişen Yahudi örgütlenmeleri, İsa'dan sonraki yüz yıldan sonra bir din olmuş ve Hıristiyanlık adını almıştı. Ama barışçı, eşitlikçi, paylaşımcı, ortaklaşmacı, dayanışmacı, benciliği ve bencilliği reddeden, mal ve mülke önem vermeyen ütopik bir şekle büründürülmüştü. Yoksullar ve köylüler, ilk dönemlerdeki oranla azalmışlardı. Hıristiyanlık orta sınıflar hareketi olmuştu, biraz daha ilerde sınıfsal düzey yükselecekti.

Hareketin başlangıcı olan savaşçılar döneminde din olarak tasarlanmamıştı ve din olması da pek beklenmiyordu. Sözcük olarak İsa'nın Mesihçiliğinden türetilmiş "Hıristiyanlık" sözcüğü ve "din" olarak Hıristiyanlık, 100 yılında henüz yoktu, *İncil*'lerde de geçmemekteydi. Üçlü Birlik anlamındaki Teslis'in (Grekçe sayı olarak "üç"ten, *trias*'dan geliyor) ise, iki yüzyıl sonra, Anadolu'ya yayıldıktan ve din haline gelmesinden sonra ortaya çıktığı biliniyor. "Bakire Meryem" imgesi de 500 yılı sonrası Doğu Roma icadıdır.

Dönüşüm sonrası olan Hıristiyanlığın bu en erken günlerinde kadınlara, belki eşit değil ama erkeklerle belirli ölçüde denk bir durum yaratılmıştı. İlk Hıristiyanların barışçı söylemlerinin eşitlikçilikle birleştirildiği, eşitlikçiliğin de kadın-erkek arasında bile doğru görüldüğü, o yılların havasında olağandı ve gerçekti. Hatta kadınlar toplantılarda örgütleyici,

faaliyetlerde yönetici olabiliyordu. Anadolu'da henüz kurumlaşmamış ilk Hıristiyan gruplarında kadınların lider, önder oldukları çok yerde yazılmıştır. Ancak bu durum, ileride görüleceği gibi, tamamen tersine dönecek, "kadın" geleneksel yerine geri götürülecektir.

Kadınlar açısından bakıldığında, aşağılık görülen ve hor görülen kadınlar, kendilerini bu yeni toplulukta daha güvende hissetmişlerdi. Zaten İsa, zamanın töresi gereği zina yapan kadının taşla öldürülmesini bile önlemeye çalışmıştı, bu uygulamaya karşı çıkmış, yapılmasını istememişti. Kadını taşlayacak olanlara, "içinizde hanginiz günahsızsa ilk taşı o atsın" demişti.(46)

Herkesle barışmak, hasımlarla uyuşmak, düşmanlarını sevmek, bütün kusurları bağışlamak, hainleri affetmek, saldırgan kişiye karşı koymaktan kaçınmak, Hıristiyanlık halini alacak olan İseviliğin anlayışları ve söylemleriydi. Barışçı, boyun eğici, direnen ama ezilmeye devam etmeyi doğru gören bu yeni anlayışlar, dönemin koşulları uyarınca genel kabul gördü. Bunlar Roma devletiyle barışmayı amaçlıyordu ve bunu sağlayacaktı. Hıristiyanlık din olarak Roma'nın "tolerans" kapsamına girdi.

Ancak 3. yüzyıla doğru Hıristiyanlar Roma'ya vergi vermeyi ve Roma'nın askeri olmayı reddetmeye başladılar. Çünkü şiddete, baskıya, ezmeye, sömürüye, eşitsizliğe, çatışmaya ve savaşa karşıydılar. Barışçıydılar. *İncil*'ler ve sonradan üretilmiş söylemler bunları vaaz ediyordu. Roma'nın resmi dininden nefret ediyorlardı. İlk olarak 3. yüzyılda Anadolu'da apostolikler olarak ortaya çıkanlar evliliği ve mülkiyeti reddediyorlardı. Ama Roma için gene istenmeyen bir durum yaratıyorlardı. Bu sefer başka ve eskisinin karşıtı olan bir nedenden! Roma'nın karşısına, silahla direnenin yerine, bu sefer tam silahsız ama barışçılık yöneliminde Roma'ya düşman, savaş olmasın diye Roma'ya karşıt bir Yahudilik çıkmıştı.

Roma 3. yüzyılda Hıristiyanları dağıtmaya yönelen politikalarını uygulamaya koydu.

Vergi vermeyi, askere gitmeyi reddetmeseler, kapalı topluluklar oluşturmasalar baskı görmezler, saldırıya uğramazlardı. Roma, Hıristiyanların kurmak istediği eşitlikçi ve barışçı düzeni kendi devleti için tehdit ve tehlike olarak gördüğünden bu yeni dini bir süre sonra hoş görmez olmuştu, başka dinlerden esirgemediği toleransını ondan esirgedi, ona tahammül göstermedi, gösteremezdi. Yeni dini, Roma'ya, edilgen de olsa, kendisine direnme eğilimine sahip olduğundan, doğal olarak, topraklarındaki bütün diğer dinler gibi ele almadı. Hıristiyanlık, Roma devletini ve Roma

46) *İncil*, Yuhanna, VIII, 3-11.

İmparatorluğu'nun baskıcı, şiddetçi, savaşçı anlayış ve uygulamalarını kabul etmek istemediğinden "zararlı"ydı.

Roma'nın Hıristiyanlığa saldırısının bir nedeni de, hatta bir kaynağa göre esas nedeni de[47], hareketin yayılmakta ve kitleselleşmekte olmasıydı. Roma'nın "bütün dinleri aşağılayan Yahudilere duyduğu nefrete rağmen" Yahudi dinine "bir inanç olarak" hoşgörü gösteriliyordu. Ancak "kendilerine hoşgörüyle davranılan Yahudiler kendi dinlerini imparatorluğun içindeki İsrail'le ilgisiz topluluklara da önermeye" ve yaymaya başlayınca durum değişmişti. Kazanıcı olan, yayılan, kitleselleşen hiçbir hareket imparatorluk tarafından kabul edilemez, ona hoşgörü gösterilemezdi, hatta muhalefet olmasa bile. İlk önce, din ve inanç değiştirerek, Roma gözüyle "Yahudiliğe geçen"ler, yani Hıristiyan olanlar kovalandı, yakalandı, çarmıhlarda katledildi. Roma dinlere karışmayacaktı ama artık din değiştirmek yasaktı. Ayrıca Roma, Hıristiyanlığın, "paganizmin ruhuna aykırı birtakım yenilikler getirdiğini" de fark etmişti.[48]

Zaten imparatorluğun Hıristiyanlara yaptığı uzun süreli olmayan büyük vahşet 200 yılından sonra başlamıştır. 249, 257, 284 yılları, Roma vahşetinin Roma'daki büyük görsel ve şölenli Hıristiyan kıyımlarıydı.[49] Hıristiyanların aslanlara parçalattırılma dönemi o yıllardadır.

Yeni din, kapalı gruplar, iç ekonomilerini oluşturmak isteyen topluluklar oluşturarak gene de gelişti, büyüdü, ortaya çıktığı Filistin'den Anadolu'ya ve Balkanlara doğru yayılma gösterdi, Roma'nın ticaret yolları üzerindeki kentlerde etkili oldu. İtalya'ya kadar vardı.

Baskı gördüğü ölçüde ilkelerine daha sıkı sarılıyor, içe kapanıyor, hatta yeraltına iniyordu.

Havarilerden Aziz Paulus'la başlayan İsa'yı tanıtma faaliyeti, büyük fedakârlık ruhuyla dini yayma olarak yürütülmüştü. "Misyon" gereğince kendilerini adayanlar her türlü düzen ilişkisini reddediyor, "mülkiyet ve evlilik dışı" çileli bir hayatı sürdürüyorlardı. 3. yüzyılda Hıristiyanlık misyonerlerle, misyonerlerin çabalarıyla yayıldı. Bu dönem, Hıristiyanlığın çok-dinli Doğu toplumları içinde var olduğu ama aynı zamanda çok yere yayıldığı dönemdir.

Yeni dinin, Musevilikten farklı olarak, "herkes"e açık olması, Museviler dışında da kitlelerin ilgi göstermesini sağlamıştı. Bu sayede üstünde yükseldiği "Doğu-Mısır-Mezopotamya-İran-Anadolu-Grek-Roma" kültür

---

47) Bayet, s.32-33.

48) *Aynı eser*, s.33.

49) Winkelmann, s.90-91.

birikimini değerlendiren Hıristiyanlık, bu kültür birikiminden yararlandı ve onu ilerletti. Felsefeyi geliştirdi ve içinden çıktığı ve yayıldığı coğrafyaya düşünsel ve kültürel katkılarda bulundu. Ancak araştırmaya, bilime yönelmeyen özellikleri yüzünden ütopik-hayalci ve idealist bir hareket olmaktan çıkamadı. Bu yüzden de kendisi bir toplum biçimi yaratamayacak, yönetsel-toplumsal sistemlerin sahipleri tarafından kullanılmaya açık ve mahkûm olacaktı.

Paulus savaşçı-Mesih geleneğini terk ederek karşı uca savruldu. Eşitlikçiliğin mümkün olmadığını savunurken itaati, hükümdarlara, yöneticilere boyun eğmeyi vaazlarının esası yaptı. "Hükümetlere karşı çıkanlar, Tanrının düzenine karşı çıkmış olur" ve "Efendilerinize Mesih'e hizmet eder gibi hizmet edin" sözleri onundu. Bu sözler, *Yeni Ahit*'in Romalılara ve Efeslilere Mektup bölümlerinde bulunuyordu ve bu mektuplar en fazla önem verilenlerdi.

Olmayacak vaatler, gerçekçilikten uzak afakî hedefler, arkasından teslimiyetin program halini alması umutsuzluklar doğurmaktaydı. Beklentileri somut olan kitleler çaresizliklerin, hayal kırıklıklarının ve çıkışsızlıkların içine düştü.

Çıkışsızlık, bu dönemin Hıristiyanlarında, kendini feda etmekten toplu intiharlara evrilen bir yol izleyerek çok olumsuz sonuçlara yol açtı. Madem ki İsa Tanrı'ydı, madem ki Tanrı'nın canını kimse alamayacağından o kendi canını almıştı, müminler de canlarını İsa gibi verebilirlerdi, vermeliydiler. "Tarihi kayıtlar ilk 300 yılda, her yıl 100 binlerce kişinin ruhunu seve seve teslim ettiğini' yazmaktadır."[50] (Bu dönem, 200 ile 300 yılları arasıdır) Kaldı ki, bütün bölge halkında çaresizlik ve yenilgi durumlarında toplu intiharlar çok görülmüştü. MÖ 39 yılında, Roma emrine giren ve Roma tarafından Yahudilere kral yapılan Herodes'e karşı ayaklananlar tuzağa düştüklerinde karıları ve çocuklarına tek tek kıyıp kendilerini de öldürmüşlerdi. Benzer bir durum MS 73 yılında Masada kalesinde de görülecekti. Eleazar'ın yönetiminde Romalılara direnenler, bütün askerler yok edildikten sonra "geriye kalan erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 960 kişi" birbirlerini öldüreceklerdi.[51] Kaynağımıza göre en fazla iki bine yakın olabilecek[52] ölü sayısı, Ölü Deniz (Lut Gölü) yakınındaki Masada'daki bu toplu Yahudi intiharıyla bütün Esanilerin (bazı yerlerde

50) Sedat Memili, *Vatikan / Para ve Kan İmparatorluğu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s.104.
51) Harris, s.144 ve 149.
52) Şenel'e göre ise bu sayı "dört bini bulmakta"dır (s.14), Bruns, 4 binden biraz fazla olduğunu belirtmektedir (s.23).

Essenler veya Eseniler olarak geçmektedir) yok olduğu bilindiğine göre, on binleri geçmiş olsa gerektir; çünkü birçok yerde Esanilerin büyük bir kabile olduğundan söz edilmektedir.

"ROMA İMPARATORLUĞU'NU ELE GEÇİREN HIRİSTİYANLIK!"

Ortaya çıktığı ilk dönemlerdeki (MS 100 yılından başlayarak) bu barışçı, dayanışmacı, eşitlikçi, ileri, kaderci, olgun ve özenilecek özelliklerine, bölge toplumlarına olumlu etkilerine, çok-tanrılı din anlayışı ile putataparlıktan tek-tanrıya geçişin ateşleyicisi olarak büyük sıçramaya ve düşün dünyasına katkılarına karşın, Hıristiyanlığın özellikleri aynı şekilde süremedi, barışçı amaçlarını yerine getirememek yüzünden değişmeye ve giderek olumsuzlaşmaya başladı.

Mezarlıklarda dayanışma için gizlice toplaşan kalabalıklar belirli ölçüde kendiliğinden örgütlenmelere başladılar. Ad ortaya çıkışı ve adın her yere ulaşması olan 130 yılından sonraki yüzyılda (3. yüzyılda), büyük bir yayılma gerçekleşti. Önce Anadolu olarak kuzey, Mısır olarak güney yönünde yayılan din, sonra deniz yoluyla Akdeniz'in önemli bir kısmına ulaştı, Roma'ya da vardı. Bu arada iç gelişmeleri de oluyordu. "Ruhban sınıfı" haline gelecek olan din adamları grubu oluştu, dayanışma amacıyla birlik/birleşme/toplanma anlamlarına gelen *ekklesia*, kurumlaşarak ve yapılaşarak "kilise"ye dönüştü, din adamları bu kurumlaşma içinde hakimiyet kurarak yöneticiler oldular. Artık her geçen gün yetmez büyüklükte olan binalar devreye girdi. Eskiler, yaşlılar ve *presbiteri* denilen kıdemliler, *episkopi* denilen gözeticiler (ya da denetçiler), *diyakos* denilen ihtiyaç sahiplerine yardımla görevi olanlar kendi aralarında bir hiyerarşi oluşturdular. Yoksulların ve ezilenlerin taleplerini öne çıkaran anlayışlardan hızla uzaklaşıldı. "Misyon" gereği fedakârlık ruhuyla kendilerini dine adayanlar ve bu öğretiyi savunanlar, bu yeni yöneticiler kuşağı tarafından önce beğenilmediler ve kınandılar, sonra istenmediler, daha sonra aforoz edildiler, daha da sonra da yakıldılar.

3. yüzyılda kiliseler köklü bir değişikliğe uğradı. Birçoğu mülk edinmeye başladı, bazıları ise o kadar zenginleşti ki, bulundukları yerde ekonomik iktidarı temsil ediyordu. Kilisede rahip ya da görevli olmak ise kazançlı bir işti artık.

Hıristiyan kiliseleri 200 yılından sonraki dönemde kent merkezlerinde yoğunlaştıkları, Romalı yüksek sınıflara sızmış bulundukları, yararlı toplumsal refah programları uyguladıkları ve becerikli yöneticilerce işletilen parasal yönden bağımsız "uluslararası" bir kuruluş meydana ge-

tirdikleri için Roma'nın kurulu düzenini bir kez daha ve bu sefer başka bir yönden zorlayan siyasal bir tehdit oluşturmuşlar, devlet içinde devlet olmuşlardı.

İmparator Commodus'un 192'de ölümünden sonra başlayan istikrarsız dönemde resmi Roma dini de çöküş sürecine girmişti. Dini ayakta tutan devletin gücü ve güçlülüğüydü. Kitlelerde yansıması görülen devlete güvensizlik, dinsel inançların da sarsıntı geçirmesiyle birleşmişti. Bütün törenler usulen yapılıyor, din adamlarını kimse iplemiyor, tapınaklar ilgi görmüyordu.

Antiokheialı İgnatios Theophoros (?-110) hayatının son yıllarında Antakya'daki ilk piskopos olarak görev yaparken, sonradan Hıristiyanlığın temel metinleri haline gelecek olan yedi mektup yazmıştı. Roma devletine barışçı açıdan muhalefet etmekle birlikte, yazdıkları, Hıristiyanlığın Orta Doğu'da edindiği köklerinden uzaklaşmasını, Yunan-Roma dünyası içinde var olmasını sağlayacaktı. Sonraki kuşakların geliştireceği dogmaların İgnatios'un mektuplarıyla açılan yolu, Hıristiyanlığın devletlerce özümsenmesinin ve kullanılabilmesinin de temeli oldu.[53] Yakalanıp Roma'ya getirilen ve arenada aslanlara parçalatılan İgnatios, Hıristiyanlığın Romalılaşmasının gerekli şartını hazırlamıştı.

Sonuç olarak, Roma, Hıristiyanlık gibi bir dine siyasal olarak ihtiyaç duyuyor, Hıristiyanlık da buna uygun hale gelmeye çalışıyordu. Bu bakımdan Tahran kentinin baş kadısı ve ilahiyatçısı Abdülcabbar, 995 yılında yazdığı *Tasbit dala'il Annubuva* başlıklı yapıtında, "Romalılar Hıristiyanlaşmadı, ama tersine Hıristiyanlar Romalılaştı"[54] diyordu ama Roma'nın mı Hıristiyanlığı "aldığı", yoksa Hıristiyanlığın mı Roma'yı "fethettiği" tartışmalı gibiydi. Aslında bunun tartışmalı gibi olması çok önemli görülmemeli, çünkü durumun tavuk-yumurta ilişkisi ile ilgili bir "münazara[55] konusu"na benzediği ortadadır. Yalnızca şunu ekleyelim, yukarıdaki

---

53) Bunların ilk sonucu 4. yüzyılın başında Ermeni Krallığının Hıristiyanlığı devletin dini yapmasıydı. Dünyanın ilk katedrali de bu ilk Hıristiyan devletinde inşa edildi.

54) Erdmann Fritsch, *Islam und Christentum im Mittelalter / Beiträge zur Geschichte der Muslimischen Polemik gegen der Christentum in Arabischer Sprache*, Verlag Müller & Seiffert, Breslau 1930, s.36; akt. Sever, 1997, s. 13.

55) Münazara aslında yalnızca "tartışma" (*disputatio*) anlamına geliyorken, Türkiye'de bu sözcük *scholastica disputatio* ("skolastik tartışma") karşılığı olarak kullanılagelmiş. Buna göre, iki grup, ya bir konuyu olumlu ve olumsuz yönleriyle paylaşıyor ve bunların savunusu yapıyor, ya da birbirine zıt veya zıt olmayan kavram ve durumları birbirlerine karşı gerekçelendirerek tartışıyordu. Dolayısıyla taraflar inanmadıkları ya da doğru bulmadıkları tezleri de savunuyordu. Bu yöntem, retoriğin gelişmesine yol açmakla birlikte genellikle demagoji ustalarını yetiştirme olarak işe yaramaktaydı.

mektupların yazıldığı dönem Kudüs'ün düşmesinden sonradır. Bu felaket döneminin *İncil*'lere, yeni profillere ve barışçılığa yelken açtığını da hatırlayacak olursak, **Hıristiyanlık halini alacak olan hareketin,** önce Roma'ya kendini bağışlatmaya çalıştığını, "değiştiğini" göstermek istediğini, kabul edilmeyi talep ettiğini, sonra da, uğraşmak ve yeni mücadelelere girmektense Roma'ya girmeyi, Roma'nın içinde olmayı uygun gördüğünü düşünmemiz gerekir. Roma'yla karşı karşıya olmak yerine, bundan kaçınıp Romalı olmak. Eğer bu bir stratejiyse, o günlerin üstünden geçecek üç-dört yüzyıl bunun yanlış olmadığını gösterecektir.

Burada tarihe müdahalede bulunan bir Roma imparatorundan söz etmek gerekiyor.

272'de doğmuş, 337'de ölmüş Konstantin "tek" Roma'nın sonuncu büyük imparatoruydu. 312'de Roma'nın doğudaki yönetim biriminin başına geçti, 324'te imparator oldu, otuz bir yıl hüküm sürdü. "Büyük" olarak anıldı.

Roma imparatorlarından Diocletianus (284-305), imparatorluğu yönetim bakımından batı ve doğu parçaları olarak ikiye ayırarak her birinin başına eşit yetkide iki yönetici atamıştı. Ancak onun sonrasındaki dönemde yöneticiler birbirleriyle savaşmaya başlayınca Roma büyük bir bunalım sürecine girdi. Doğu topraklarının yönetimi kendisine verilen Konstantin, batıdaki karşıtı Licinius'u 324'teki bir savaşta yenince Roma'nın bütününün tek yöneticisi, dolayısıyla imparator oldu. Ama iç iktidar mücadeleleri devam etti.

Sonraki yıllarda Konstantin, Roma için iktidar savaşları yürütüldüğü günlerde rakibi ve hasmı ile savaşa başlayacakken (ya da savaş sırasında) bir gündüz rüyası gördü, gökte büyük bir haç vardı. Çengelleri olduğunda "haç", Grek alfabesindeki X'in **kh**, P'nin **rho** olan harflerinin üst üste gelmesiydi. Bu harflerse, İsa'ya Grekçede takılmış olan **Khristos** adının ilk iki harfiydi. Bu "mucize" aniden Hıristiyan olmasına yol açtı! Bu bir söylence ve duruma uygun hale getirilmiş bir uydurmadır elbette, ama söylencenin altında, Konstantin'in ileri görüşlülüğü yatmaktadır.

Hıristiyanlara uygulanan yıldırma politikasının sona erdirilmesi gerekiyordu. İmparator Hıristiyanlığın "özellikle kentlerde şaşırtıcı bir hızla yayıldığını saptamıştı" Buna bakarak da "imparatorluğu bu yeni dinin çatısı altında birleştirebileceğini" düşünmüştü.

İmparatorluğun sürebilmesi, kendini sürdürebilmesi ve kitleleri yönetebilmesi için Hıristiyanlığın bir çözüm olacağını görmüş, daha ileri olan dinsel inançların yarar sağlamayan eski inançların yerini almasının gerekliliğini fark etmişti.

4. yüzyılda, kendi dini varken Roma, kendisine ve kendi dinine göre üstün olduğu için yeni dini, tek-tanrı inancını, Hıristiyanlığı olumladı, bunları önce devlet olarak tanıdı, arkasından serbest bıraktı, sonra imparatorluğun devlet inanç anlayışı olarak rakip ve muhalefet olmaktan çıkardı, benimsedi.

311 yılına gelindiğinde İmparator Konstantin'in yaptığı bir tercih değil zorunluluktu. Ama bu kadarla kalmadı, Hıristiyan da olunacaktı. Kendisi gibi herkes de Hıristiyan olacaktı.

Ertesi yıl işi öyle abarttı ki, önce Hıristiyan olanlara vatandaşlık hakkı vermeyi vaat etti, sonra Hıristiyan olmayanların vatandaşlık hakkını ellerinden alacağını ilan etti. Devamı da getirildi. İmparator 313'te Milano Fermanı diye anılan hoşgörü sözleşmesini yayınladı. Buna göre Hıristiyanlık oldukça iltimaslıydı. Hatta Ferman "Hıristiyanlığa tolerans"tan başka bir şey değildi.[56] Milano Fermanı çok yerde "hoşgörü fermanı" olarak bilinmektedir, ama ferman, Hıristiyanlığa hoşgörü gösterirken, aynı zamanda Yahudilere karşı yasal baskıları içermekteydi ve fermanla birlikte Yahudileri dışlayan ve düşmanca olan yeni yasalar yürürlüğe girdi. Daha sonraları bu hoşgörüsüzlük diğer bütün inanç sahiplerini de kapsayacaktı.

Roma'yı çok-tanrılardan tek-tanrıya dönüştürecek kentsel girişimlere başlandı. Tapınaklar Hıristiyanlığa uygun hale getirildi. İmparator havarilerden Aziz Petrus'un (San Pietro'nun) mezarını "buldurdu" (aslında bu mümkün değildi, çünkü Pietro diğer öldürülenlerle birlikte bilinmeyen bir yerde bir toplu mezarda yatmaktaydı), üstelik Pietro'nun mezarı Vatikan'da çıktı! (Sonraları buraya bir katedral yaptırılacaktı.)

Amaçlardan biri Roma'nın, Hıristiyanlığın Kudüs'ten sonraki "kutsal kenti" olmasıydı. Ancak imparator bir yandan da, putatapar geleneklerin halen sürdüğü eski Roma'nın tek-tanrılı Hıristiyanlığın ve Hıristiyan Roma İmparatorluğu'nun önemli bir merkezi olamayacağını düşünüyordu. Haklıydı.

İmparatorun bunlardan yola çıkarak ikinci bir dâhiyane öngörüsü, Roma İmparatorluğu'nun Doğu'ya yönelmesi gerektiğiydi. Sorunlar batıda, çözümler doğudaydı. Batı bölgeleri dökülüyor, doğuda ise zenginlik kaynıyordu. Batı, özellikle Roma'dan uzaklaştıkça batı ve kuzey, iflah olmazdı, ama doğuda her şey vardı. Batıyı beslemek ve desteklemek gerekiyordu, doğudansa sürekli oraya tahıl, değer ve her şey aktarmak. İtalya ve Avrupa hastalıklardan kırılıyordu (ve nüfus sürekli azalıyordu), doğuda

56) Turner, s.114.

ise görece oturmuşluk vardı (ve nüfus hep çoğalmaktaydı), yüksek uygarlıkların birikimleri toplumun yararına anlam taşıyordu. Bu belirlemelere dayanarak imparator, başkenti doğudaki bir kente taşımayı planladı. Böylece birçok sorun çözülecekti. En önemlisi Roma İmparatorluğu, doğu merkezli olarak yaşamaya devam edecekti. Yıllarca yer aradı. İskenderiye, Antakya, Bergama gibi kentler Roma'ya fark atıyordu. Çanakkale yakınlarındaki Troya'nın kalıntılarının bulunduğu yeri (İlium) çok önemsedi. Sonunda rakibi Licinius'u yendiği Khrysopolis'te (bugünkü Üsküdar) gördüğü Bizantion'da (bugünkü İstanbul'un sur içi) karar kıldı, kent yetersizdi ama orayı ayağa kaldıracaktı.

324'te "Nova Roma" adını verdiği yeni başkentinde imar ve yapılaşma çalışmalarını başlattı. 325 yılında ise bizzat hakemlik yapacağı Hıristiyanlığın ilk büyük toplantısını, ilk Ekümenik Konsili Nikaia'da (İznik) topladı. Üç yüzden fazla dinbilimcinin geldiği konsilde anlaşmazlıklar ele alınacaktı. Gerçi sorunlar çözülmedi ama imparator, Hıristiyan dünyada ağırlığı koymuş, sorunlar için konsiller adı verilecek olan toplantılar geleneğini başlatmıştı. Hıristiyanlık için örgütlenme modeli de oluşturmaya çalıştı. Kiliselerdeki örgütlenmeleri üst düzeye çıkardı, kayıt altına aldı. "Eski Yunancada 'baba, aile reisi' anlamına gelen *patriarkhes* sözcüğünden türetilen makam"ın hiyerarşideki en yukarıda olan yerini belirledi. Bu sözcükle bağıntılı olarak ortaya çıkmış olan "Kilise Babaları" unvanı, 4. yüzyıldan itibaren bütün Hıristiyan önderler için kullanıldı. Roma, Antakya, İskenderiye'nin Patriklikleri vardı ve bunlar en üst düzeydi.

327'de annesi İmparatoriçe Helene Kudüs'e bir hac gezisi yapmış, oradan İsa'nın gerildiği haçı bulup getirmişti! Bu, Kudüs ve Filistin'den sürekli "kutsal emanetler"in taşınması geleneğini başlatacaktı. Emanetlerin içinde İsa'nın hırkasından çorba içtiği kâseye, ayağının değdiği taştan saç ve sakal tellerine varıncaya kadar çok şey vardı ve yüzyıllar boyunca böyle milyonlarca eşya Avrupa'ya götürüldü (büyük bir kısmı satış içindi).

Kentin merkezi "Milion" adı verilmiş büyük bir ölçüt anıttı. Anıtın kubbesinin altında "İsa'nın haçı" bulunuyordu. Böylece kentin merkezi Hıristiyanlığın da merkezi olmuştu. Ancak fiili olarak, "tepsi şeklindeki dünyanın" da merkezi haline geliyordu, çünkü imparatorluğun her yerinin uzaklığı Milion'dan başlayarak ölçülecekti. Merkezlik Roma'dan bu bakımdan da alınmıştı, artık dünyanın merkezi Nova Roma'ydı.

Çok büyük yapılar, kiliseler, saraylar, olağanüstü büyük sütunlar, heykeller kente önem kattı.

Hıristiyanlık Roma imparatorunun hizmetine girdi, devletin idari ve yönetsel birimlerinde işlevler kazandı. Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlı-

ğın merkezini de Nova Roma yapmaya yöneldi, böylece Hıristiyanlığı Orta Doğu'dan da koparıyordu. Bunların sonucunda Hıristiyanlık bütün ileri ve yararlı özelliklerinden sıyrılmış, kültürel düzeyinden ve temellerinden uzaklaşmıştı. İşin bu kısmı Konstantin'i fazla ilgilendirmiyordu.

Konstantin, Roma'nın ilk Hıristiyan imparatoruydu, ayrıca ilk Hıristiyan büyük hükümdardı.

İmparator Konstantin'in 313'te Milano Fermanıyla Hıristiyanlığa serbestlik tanımasından altmış altı yıl sonra İmparator Theodosius 379'da Hıristiyanlığı devletin resmi dini haline getirdi. Bu, bütün diğer dinlerin de yasaklanması demek oldu. On yıl sonra ise Roma piskoposu, İsa'nın görüşlerini yaymak ve Kudüs'teki Yahudi hahamlardan kurtulmak için Roma'ya gelen ve gelir gelmez Yahudi isyancılardan sanılarak hemen öldürülen havarilerden Aziz Petrus'un (Sen Piyer'in) vekili kabul edildi. Daha sonra da Roma piskoposu bütün Hıristiyanların başı sayılacak ve "Papa" sıfatını taşıyacaktı.(57)

"Hıristiyan Roma" artık "çok-dinli" olmaktan çıkmıştı. İmparatorluğu artık, "din özgürlüğü"nün değil, "dinin birleştiriciliği"nin ayakta tutması öngörülecek, "toleransa" Roma sınırları içinde o zamandan sonra hiç yer kalmayacaktı.

Çok-dinli putperest Roma'da vatandaşlık hakkı dahil her şeye sahip olan Yahudilerin, Hıristiyan Roma'da hiçbir hakları kalmadığı gibi kovulmaya da çalışılacaklar, hatta toplu kıyımlara uğrayacaklardı.

İmparator Theodosius'un 380'de din konusunda yayınladığı genelgesi ise, bırakalım Hıristiyan olmayı, devletin resmi Hıristiyanlık söylem ve uygulamalarına uygun olmayan, bunlarla tam olarak uyuşmayan Hıristiyanlara karşı bile savaş çağrısıydı.

Zaman içinde Nova Roma, "Konstantin'in kenti" anlamında Konstantinopolis olarak anılır oldu. İkinci ekümenik konsil, "tek" Roma'nın sonuncu imparatoru Theodosius zamanında "Hıristiyan dünyasının başkenti" Konstantinopolis'te 381 yılında yapıldı. Bu konsilin kararlarına göre, iki önemli kentin daha patrikleri olacaktı, imparatorluğu karşılamak amacıyla Konstantinopolis ve kutsal tarihi ifade eden Kudüs. Ancak Konstantinopolis patriği onursal önceliğe sahipti. Bu, Hıristiyan dünyanın o zamanki

---

57) Kısa yaşanan arızi bir dönem dışında papalar bir hanedan zinciri olmamıştır. Çeşitli bölgelerden dinadamlarının papa olması bir kuralmış gibi gözükmektedir, ancak zaman zaman hükümdarların müdahalesi ve etkisiyle, çoğu zaman da güç ağırlığına bağlı olarak Papalık görevi ayrı yerlerden gelen kardinallerce yürütülmüştür. Bu bakımdan köken ve ırk, papa seçiminde ayrımcılık olarak bir rol oynamamıştır. Papalar arasında Cermen, Arap, kuzeyli, zenci, Kelt ve İskoç olanlar bulunmaktadır.

hakimi ve tek yetkilisi olan Roma'nın önünü kesmek anlamına geliyordu. Bu arada Roma ölçüleri, standartları yenilendi, en önemlisi Roma kronolojisi[58] değiştirildi, İsa'nın doğumu olduğu varsayılan yıl başlangıç olmak üzere yeni takvim düzeni kabul edildi.

Theodosius'un 395'te ölümü üzerine imparatorluk, doğu ve batı olarak imparatorun iki oğlu arasında bölündü. Doğunun başkenti belliydi, Batınınki ise İtalya'daki Ravenna kenti oldu.[59]

Bölünmeden sonra Doğu Roma'da hem Latince, hem de Grekçe kullanılıyordu. 7. yüzyıldan sonra Latince terk edilecekti.

Latince, Batının hem uygar, hem de kutsal dili sayıldı.

Batının Latinceyi hakim kılmasıyla Batı Roma ve Avrupa, doğudan bağımsızlaştı. Bu bakımdan *İncil*'in özgün dilini sürdürmeye devam eden doğu Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın da aslına sadık oluyordu.

Batı (Avrupa), Batı Roma'ya; Roma'nın doğu parçası da Yunan'a dayandı.

Bu arada Orta Asya'dan gelen akınların batıya doğru baskı yapması sonucunda Avrupa'da bir "Kavimler Göçü" yaşandı. Özellikle Cermen kavimler orta Avrupa'dan kıtanın batılarına ve güneybatılarına doğru kitleler ve ordular halinde hareket ettiler.

Batı Roma İmparatorluğu, tek Roma'nın ikiye ayrılmasından sonra daha yüz yıl geçmeden, bu göç eden Avrupalı barbar kavimlerin İtalya'yı istilası döneminde başkent Ravenna ve eski merkez Roma'yı alması ve yağmalamasıyla ortadan kalktı.

Aradan kısa bir süre geçince Doğu Roma İmparatorluğu, Batı Roma'nın topraklarının önemli bir kısmını kendi topraklarına kattı. İtalya bunlar arasındaydı.

---

58) Roma kronolojisinde sıfır yılı MÖ 750 idi. Bu tarihe, kentin kuruluşu olarak inanılırdı. Bu tarihleme AUC (*ab urbe condita*, "kentin kuruluşundan itibaren") sistemi diye bilinir. Ancak bu takvimde yılın gün sayısının 304 olması gibi (ve bunun yanında başka birçok) aksaklıklar vardı. Bunların yarattığı sorunlar Julius Sezar döneminde de ele alınmış, ancak sonuçlandırılmamıştı. (Roma kronolojisinden önce de Yunan kronolojisi geçerliydi. Onun başlama tarihi de "Yunan Olimpiyatlar Tablosu"na bağlı olarak 776'dan, Coroebus Olimpiyatından itibarendi.) Geniş bilgi için bkz. Davies, s.176-77 ve 296 vd.

6. yüzyılda bütün Avrupa'da takvim "Hıristiyan Dönem"e, yani "Miladi Tarih"e göre (Yunanca konuşan bir İskit keşiş tarafından) tam bir esasa bağlandı. Buna göre 0 (sıfır) yılı yoktu. *Ante Christum* (AC) ve *Anno Domini* (AD, "Yeniden Doğuştan Sonraki Yıllar") belirlemeleri ise, 7. yüzyıldan sonra her yerde kullanılır oldu.

59) Kırıkkanat, s.24 vd.

PAPALIĞIN KULLANDIĞI DİN: AVRUPA'NIN ORTA ÇAĞI

Hıristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun yayılma ve hakimiyet politikasının gereğince Roma sınırları içindeki Avrupalı bütün halklara da dayatıldı ve kılıç zoruyla kabul ettirilmeye çalışıldı.(60) Roma, vaktiyle Hıristiyanlara yaptığı zulmü bu sefer "Hıristiyanlık adına" Hıristiyan olmayanlara döndürdü. Bu yüzden Avrupa'da büyük kıyımlar oldu. Misyonerlik imparatorluğun kendi siyasal ve kültürel etki alanlarını genişletme isteğine yönelik bir biçime döndürüldü. Misyonerler imparatorluk iktidarının kendisine ters ve aykırı olarak gördüğü anlayış ve akımları yok etme ve Papalığın iktidar alanını genişletme işlerini üstlendi, yani misyonerlik bir "din misyonu" olmaktan çıktı.

Hıristiyanlık olarak ortaya çıkan din, barışçılığa eşitlikçiliği de eklemişti. Ve bu oldukça geniş alanlara yayılmak istenmişti. Hatta kadın-erkek alanına bile. Hıristiyanlığın tekeşlilik kuralı, Museviliğin geleneklerinden tam bir kopuştu, o zamanki kadın-erkek eşitlik anlayışının sonucu ve mirası olarak hep sürüp gidecekti.(61) Ama Roma'nın dokusu içinde ne barışçılık, ne de eşitlikçilik olabilirdi. İkisinden de vazgeçildiğinde, kabak kadınların başında patladı. Roma'nın dini olan Hıristiyanlık mekanizmalarında kadınlara haliyle yer yoktu, Kiliseden ve kilise binalarından da uzaklaştırıldılar. Barıştan tam olarak uzaklaşma, düşmanlar gerektirmişti ve yaratmıştı, ama düşmanların arasında kadın da vardı. Kadınlar, hem savaş, hem de eşitsizlik öznesiydi. Cinselliğin dindarlığı önlediğinin düşünüldüğü, cinselliğin günahkârlıkla eşdeğer sayıldığı bir anlayış ortamında kadının düşman görülmesinde bir terslik ve yanlışlık yoktu. Erkeği baştan çıkarıcı olduğundan kadın, bedeniyle birlikte nefret konusuydu. Kadın-

---

60) Hıristiyanlığın Avrupa'da "kılıçla" yayılması konusunda bkz. Davies, s.303-320; Winkelmann; J. Rosenthal / F. Dexinger, *Als der heiden Christen Wurden / Zur Gesichte des Frühen Christentums*, Carl Ueberreuter, Wien 1992. "İlk misyoner" Aziz Paulus'un şahsında Hıristiyanlık, Hıristiyanlığın kılıçla yayılmış olduğunu itiraf etmiş gibidir. Havarinin simgesi zaten kılıçtı. Sonradan yapılmış bütün heykellerinde (barışçı ilk dönem Hıristiyanlığın dünyadaki yaygın izlenimini reddedercesine) Aziz Paulus'un elinde kılıç bulunmaktadır.
Ayrıca, Fransız edebiyatının doğuş dönemlerinin örneği sayılan *Chanson de Geste* adlı anonim kahramanlık şarkılarının bir bölümü (*La Geste de Charlemagne*), Şarlman'ın on iki şövalyesiyle birlikte paganlara karşı yürüttüğü kanlı Hıristiyanlaştırma saldırılarını konu edinmektedir.

61) Erkeğin çokeşliliğinin reddi, "erkeğin ayrıcalığı olan boşanmayı zorlaştırarak kadının evlilik içinde güvenceye kavuştur"ulmasıyla birleştirildiğinden, "varolan yapıda bir reform"dan söz edilebilmektedir, bkz. Berktay, s.101-102. Ancak, ileride ele alınacaktır, kadının ve onun cinselliğinin yadsınması ve suç haline getirilmesiyle varılan nokta, bu "eşitlikçi"likle bağdaşır gibi değildir. Bırakalım bu eşitlikçiliğin tam bir eşitlikçilik olmadığını, cinselliğinden mahrum kılınan, lanetlenen ve cezalandırılan bir "Hıristiyan kadın"dan söz ediyoruz.

lara kadın olmanın utancını yaşatmaya başlayan Hıristiyanlık, erkeklere de düşman olacağı, nefret edeceği ve korkacağı bir şeytan gösterecekti.(62) Hıristiyanlıkta kadın, erkeğin korkularının kurbanı yapılmıştır.

Roma İmparatorluğu'nun tek-dinlilik döngüsü içine girmesi, imparatorluğun da başını yiyecekti. Ayakta kalmak için "tolerans"a mecbur olan imparatorluğun toleranstan vazgeçmesi, onarılamaz bir zaaf yaratmıştı. Bu, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Batı Roma'nın varlığını sürdürememe nedenleri arasında yer alacaktı.

"Romalı" olarak Avrupa'ya gelen Hıristiyanlık, Doğu geleneklerinden uzaklaştığı ve imparatorluk gereklerine uymadığı gibi, Roma da kendini Avrupa'ya merkez yaptı. Doğu kültürlerini dışladığı gibi Roma'nın kültürel özellikleriyle bezendi. Hıristiyanlığın Grekçe, Aramca, İbranice, Arapça gibi olan dilleri önce silikleştirildi, Latince öne çıkarıldı, sonra yok olmakta olan ve devletin resmi yazışmaları dışında kullanılmayan Latince, resmi din dili haline getirildi. Bununla da yetinilmedi, Hıristiyanlık tek-dilli yapıldı, Kilise dili haline getirilen Latince dışındaki, yerel Avrupa dilleri dahil, bütün diller Kiliseden kovuldu.

Batı Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Roma topraklarında kurulan ve Roma'yı örnek alan Cermen devletleri Hıristiyanlığı yayma işlevini üstlendiler. İlk örnek, 613 yılında İspanya'da Hıristiyanlığa yeni geçmiş kral Sisibut'un Yahudilere din değiştirme zorlaması yapmasıydı. Ya Hıristiyan olmaları ya da ülkeyi terk etmeleri gerekiyordu. Bu dönem Avrupa'da "gizli Museviliğin" ilk başlama dönemidir.

Roma'nın Hıristiyanlaştırdığı Avrupalılar, Yahudilere ve henüz Hıristiyanlaşmamış Avrupalılara gene aynı nedenle, Hıristiyanlığa hizmet etme nedeniyle büyük zulümler ve kıyımlar yaptılar. Bu sefer, Hıristiyanlığın kurbanları, birbirlerini Hıristiyanlığa kurban ediyordu.

Hıristiyan Kilisesi Cermen devletler üzerinde etkili olmak ve kendisine bağlı kılarak onlardan yararlanmak için eski Roma hukukunu geçerli kılmaya çalıştı. Hukuk, kurallar yüzünden işe yarayacaktı. Ama bir zorluk vardı, barbarlar uygarlığın bu üstyapı kurum ve ilişkilerine hazır değillerdi. Barbarların içine Roma hukukunu din kuralları olarak sokunca sorun çözülecekti, öyle de yapıldı.

6. yüzyıldan sonra Hıristiyanlık Avrupa toplumlarına fiiliyatta tam olarak hükmeden bir kurum haline gelmişti. Kurumlaşmış ve dayattığı otori-

---

62) Nickie Roberts, *Batı Tarihinde Fahişeler*, Sabah Kitapları, İstanbul 1992, s.54-57
Kadının Hıristiyanlıkta düşman olması konusuna ilişkin olarak Berktay, bu durumun diğer tek-tanrılı dinlerde görülmediğini belirtmektedir, s.105-107

tesini kabul ettirmiş Papalık, *Civitas Dei* (Tanrı Devleti) kurmak, *Sanctum Imperium Romanum* (Kutsal Roma İmparatorluğu) yaratmak peşindeydi. Onun sağlayacağı itibarı kullanmayı hesaplıyordu. Bu arada Avrupa Hıristiyanlığı tek-dinli, tek-merkezli oluyor, Avrupa ise, herkes Hıristiyan yapılarak tek-dinliliğe dönüşüyordu.

Avrupa'daki Hıristiyanlık, Batı Roma'nın yıkılmasından sonra ise kendi kültürel kaynağından da tamamen koparak bağnaz, yasakçı, baskıcı ve karşıdevrimci oldu. Araştırmak, tartışmak, konuşmak, öğrenmek, düşünmek, gülmek, sevmek, sevişmek, hayattan zevk almak ve hatta yıkanmak(63) yasaklandı. Hastalıkları iyileştirmeye çalışmak Tanrı'ya karşı gelmekti, çünkü hastalıklar, Tanrı'nın günahları cezalandırmasıydı. Bunların pratikteki anlamı, toplumun her bakımdan gelişmesini ve ilerlemesini önlemek, kitlelere hayatı zehir etmekti. Antik Ege ve Doğu uygarlıklarının düşünsel birikiminin üstü örtüldü. Kitap, suç aracı olarak görüldü.(64) Daha 5. yüzyıl bitmemişti ki, Hıristiyanlığın kutsal kitaplarını okumak bile izne ve şarta bağlı kılındı. Kilisenin mutlak kültürel hakimiyeti için, yalnız yeni fikirlerin değil, o güne kadar gelmiş dinsel birikimin de baskı altında tutulması ve seçmeye uğraması gerekiyordu. 12. yüzyılda kurulacak olan Engizisyonun ilk etkinliklerinden biri, dinsel alanda yazma ve basma özgürlüğünü ortadan kaldıran bir buyruk olacaktı. Özgün dinsel belgeler sorunluydu, sorun ise bütün Hıristiyan yazınının Doğulu olmasıydı. Hıristiyanlık da Doğu'dan geliyordu; kökeni bakımından, Avrupa Hıristiyanlığının korktuğu, çekindiği, uzak durmak istediği ve düşmanlaştığı Doğu'dan çıkmaydı, Doğu'nun reddedilen özelliklerini taşıyordu. Tarihten gelen ve "eski" olan her şey, kutsal bile olsa dışlanmak durumundaydı. Roma'nın belirlediklerini ve Kilisenin yanlış öğretilerini yayan eğitim dışında hiçbir alanda

---

63) Avrupa Hıristiyanlığında doğumdan sonra Hıristiyanlığa katılma anlamında kiliselerde (ya da kilise bitişiğindeki ayrı bir yapıda) bir tören yapılmaktadır. Bu *baptisma* ("vaftiz") töreninde bebekler, "ilk günahın kirlenmişliğinden arınma"ları için yıkanmaktadır. Bu kutsal yıkanmanın sağladığı arınma bozulmasın diye vaazlar, Hıristiyanların ömürleri boyunca bir daha yıkanmamalarını isteme şeklinde de verilebiliyordu. Bu yüzden hiç değilse din görevlilerinin hayatları boyunca suya hiç değmemesi bir kurala dönüşmüştü.

64) Kitap düşmanlığı kitap yasağı olarak, listeler hazırlanarak da alenen ve resmen yapıldı. İlk kitap yasağı listesi Papa I. Innocent (401-417) tarafından hazırlandı ve ilan edildi. Bu tür listeler birçok kez yapılacak, Trent Konsili sırasında 1549'da hazırlanan bir liste (*Index auctorum et librorum prohibitorum*, Trent kentinde hazırlandığı için çok yerde kentin Latince adıyla *Trident İndeksi* olarak da geçer), 1948'e kadar belirli aralıklarla hep güncelleştirilecekti. Listede 1107 yapıt yer almıştı. 1571 yılında yasak kitaplar listesini "Kutsal İndeks Kurulu" adıyla oluşturulan özel bir organ yapmaya başlayacaktı (Geniş bilgi için bkz. Kapak: Katolik Kilise'nin Yasak Kitaplar Listesi, *Bilim ve Gelecek*, sayı: 60, Şubat 2009, s.10-29 ve Davies, s.289-291).

eğitim kalmadı, "skolastik" anlayışlar hakim oldu. Bütün kültür, kültürün her alanı ilahi bir nitelik kazandı. "Değiştirilmesi mümkün olmayan doğrular", dogmatizmi yarattı. Tartışma bitti. Bilim tamamen terk edildi, bilimsellik önemsizleşti. "Dinbilim" yanı sıra, siyaset, hukuk, felsefe yanı sıra, doğa bilimleri de, birer alt disiplini haline geldikleri "Tanrıbilim"in dokunulamaz dogmalarına göre ele alındı. Dogmatizme eklemlenen seviye düşüklüğü ve ikiyüzlülük yüzünden Luther, Kilisenin dinbiliminin "insanları günahkâr yaptığını" söyleyecekti.

Cinsellik günah sayıldı, insanın kendine eziyeti kutsandı. Kazanç ve refah lanetlendi.

Halka çileciliği ve yoksulluğu dayatır, bütün Avrupalı halklar sefalete itilir, insanlar yasaklar ve baskılarla bunaltılırken, Hıristiyanlığın merkezi zenginleşti, Kilisenin her kurumu mülk edinmeye başladı, ama "dünyevi alan"ı terk etmeden. "Dünyevi alan"dan kasıt, dünyevi ihtiyaçlar ve zevkler de dahil olmak üzere hayatın her alanının içinde olmak, bu alanlarda etkin olmak, toplumun dünyasını belirlemek, siyasal dünyanın da tek sahibi olmaktı. Bu süreçte Papalık en yüksek otorite haline geldi, din adamları kendi aralarında da sınıflaştı ve sömürücü çıkar grupları oluşturdu. Üst düzey din adamları olan "Kilise Babaları"nın hepsi, yöneticilere dönüştü. Din, "iktidar" oldu.

Sonraları Roma Katolik Kilisesi kendini, Roma İmparatorluğu'nun devletinin mirasçısı olarak görmek isteyecek ve öyle gösterecekti. Bunun anlamı, dinsel otoritenin dünyevi iktidarı ele geçirmeye yönelmiş olmasıydı. Gerçekleştirilmesinde yalnız da değildi.

Papalık, Hıristiyanlığı, Avrupa'da siyasal iktidarları kendine bağlamak, hükümdarların askersel güçlerinden yararlanmak ve devletlerin işleyişi üzerinde etkili olmak için kullanmaya yöneldi. Var olmak için buna muhtaçtı. Ama onun için bir amaç daha vardı; Hıristiyanlığın dünya çapındaki tekeline sahip olmak. İmparator Konstantin, Nova Roma'yı, hem Hıristiyanlığın merkezi, hem de din-devlet ilişkileri ile dinsel kurumların biçimlendirilmelerinde tek ve tam yetkili kıldığı için Roma kendini eli kolu bağlı hissediyordu. Doğu Roma imparatorları, Hıristiyanlıkla birlikte *Pontifex Maximus* adı verilmiş olan tanrının doğrudan temsilcisiydiler,[(65)] bu, bütün patrikleri atama, azletme, yargılama makamı olmak, yani her şeyi yönetmek demekti.[(66)]

---

65) Hıristiyanlık öncesi Roma'dan gelen *Pontifex Maximus*'un aslında dinsel bir anlamı yoktu. "Köprü kuran" demek olan bu deyimi imparatorlar, hükümdarlar kullanırken sonraları papalar kendilerine uygun göreceklerdir.

66) Kırıkkanat, s.47 vd.

Bunun doğal sonucu, Hıristiyanlıktan "sorumlu" olanın Doğu Roma İmparatorluğu olmasıydı. Avrupa'yı ve "Hıristiyanlığı" Doğu Roma'nın hakimiyetinden de kurtaracak bir çözüm gerekiyordu. Bu çözüm için 752 yılında Roma'nın yetki ve sorumluluk sahibi olmasını sağlayacak bir plan yapıldı. Buna göre, aslında Roma, yetkili ve sorumluydu, bunu sağlayan bir belge vardı. Güya Konstantin ölüm döşeğinde papaya vaftiz olurken bir belge vermiş ve Nova Roma'daki her şeyi Roma'ya devretmişti. Bu düzmece vasiyeti Romalı patriklerden ilk papa olan Silvestro 337 yılında almıştı. Hıristiyan dünyanın önderliğini papaya veren bu belgeye ciddi ve önemli görülebilsin diye *Donatio Constantini* (Konstantin Bağışı) adı verilecekti.

Bu belge, Roma Katolik Kilisesinin kurucu yasası oldu. "Katolik" sözcüğü de ekümenik karşılığı olarak seçilmişti. Batı Roma'yı Papalığın irade ve hükmüne bağlıyordu. Papa, Petrus ve Paulus adına, onların aracısı olarak kendini yetkili kıldı

Bu düzenbazlığı düşünen ve yapan, papa Stephanus'tu (752-757). Sahte belgeyi alıp 754 yılında Frank Kralı Pepin'e götürdü. Zaten dünyadan haberi olmayan, üstelik okuması yazması da bulunmayan kralın yapacağı bir şey yoktu, papanın isteklerini yerine getirme sözü verdi, ordularını da papanın emrine sundu. Papa ise onu Frank kralı olarak takdis etti. Bu başlangıç, Şarlman'la devam edecek (papa Şarlman'ı imparator ilan edip, tacını giydirmişti), sonra bütün Avrupalı kral ve imparatorlar papaya bağlı ve bağımlı olacaktı.

Böyle bir vasiyet olduğunun açıklanması, Doğu Hıristiyanlıkları ile Roma'nın ve Papalığın arasındaki ayrılık ve farklılığı bir karşıtlığa dönüştürdü. Artık birbirlerine tam olarak rakiptiler.

Gerçi vasiyetin sahte oluşu meydandaydı ama bu ancak yüzyıllar sonra ciddi olarak ele alındı ve kanıtlandı. İçerdiği bilgiler yanlıştı, üslüp benzemiyordu, tutarsızlıklar vardı vb. ama hepsinden önemlisi belgeyi alan Papa Silvestro, imparatordan iki yıl önce ölmüştü, 335'te![(67)]

Vasiyet işe yaramıştı, papalar Avrupa'nın hakimi, hükümdarların hükümdarıydı, bunun sunduğu imkânla 1229 yılında Vatikan devleti kuruldu. Bu ordusuz devlet, bütün Avrupa ordularının sahibiydi.

Ruhani iktidarın dünyevi iktidarla örtüşme süreci, hem hükümdarlar, hem de dinsel yöneticiler tarafından ortaklaşa yürütüldü. Hükümdarlık,

---

67) 31 Aralık gecesi ölen papa yüzyıllar sonra önemli ve ünlü olmuştu. Papa Stephanus için kiliselerde veya büyük resmi binalarda şatafatlı ama hüzünlü anma toplantıları yapılmaya başlandı, sonra bu geleneğe dönüşecekti. Bu "gelenek" 19. yüzyılda bütün Batı aleminde "Silvester Gecesi" denilen bir eğlence halini aldı, bugün bütün dünyada kutlanan "Yılbaşı Kutlamaları" ve eğlenceleri bu papanın ölüm gününden gelmektedir.

Hıristiyanlığa "hizmeti" birincil görev sayarken, Hıristiyanlık da hükümdarlığa bağlılığı kutsadı. Bu dayanışma ve çıkar ortaklığı, kitlelere hakim olmanın gereğiydi. Bu işbölümüyle Avrupalılar yüzyıllar boyu sürecek baskılar altında kalacaklardı. Hükümdarlar Hıristiyanlığı yayarken, dinsel merkezin din için yürüttüğü mücadele hükümdarlara itaat söylemiyle birleştirilmişti. Papalığın 1109 tarihli *Vergentis in senium* fermanı, kral, prens veya beye itaatsizliğin ve hükümdara komplo kurmanın dinden sapmayla aynı şey olduğunu ilan etmişti.

Feodal sömürüye ve düzene karşı çıkan siyasal ve ideolojik direnişler, bu yüzden Kiliseye yönelmek, Kilise öğretilerine saldırmak zorundaydı. Toplumsal koşullar ve siyasal iktidar kutsallaştırılmış olduğundan bu kutsallaştırmayı ve kutsallaşmayı ortadan kaldırmak gerekiyordu. Siyasal ve ideolojik muhalefet Kilise ile karşı karşıya gelince, Kilise de her türlü siyasal ve ideolojik muhalefeti, söylemlerde Kilisenin sözü geçmese ve karşı çıkışlar kutsallıkları hedef almamış görünse bile, dinsel sapkınlık olarak ele aldı.

İçinde yaşadığı olumsuz şartlar yüzünden yabancılaşan ve iyice yoksullaşan kitleler, savaşçı Mesihlik inancını bu sefer Avrupa'da tekrar ortaya çıkarmıştı. İsa'nın ikinci bir gelişine ilişkin kehanetler her yeri kapladı. Alman Reformuna kadar uzanan çizgide bütün Avrupa bu dinsel söylemli kurtarıcı bekleyen ayaklanmalar zinciri içinde yaşadı (Taborlular, Waldenseeliler, Husçular, Katharlar, Bogomiller, Türingler, "Kamçılayıcılar", Bohemyalı "Özgür Ruhlar", İngiltere'de "Toprak Kazıcılar" vb.). "Tıpkı Filistin'deki öncelleri gibi, Avrupa'daki Mesihsel coşku patlamaları da yönetici sınıfların elindeki servet ve iktidar tekeline karşı yönlendirilmiş bulunuyordu."[(68)] Bu ayaklanmaların hepsi ezildi; ayaklanmaya mecbur kitleler, yenilmeye mahkûm olduklarını bilmiyorlar, bilmemeye çalışıyorlardı. Ya dinsel söylemlerin etkisiyle mutlaka zafere ulaşacaklarına inanmışlardı, ya da geri dönme şansı olmayan liderler tarafından kandırılmışlardı.

Roma'nın Hıristiyanlığı "alması" ve "kullanması" sürecinde, Hıristiyanlığın da Roma'ya bazı olumlu etkileri oldu. Örneğin, Roma'da toplum dışına itilen hastalar, Hıristiyanlığın "insandan yana" anlayışı yüzünden tedavi ve bakım merkezlerine kavuştular. Acı çekenle ona bakanlar arasında yakın bir ilişki olması gerektiğini, gerektiğinde herkese yardım edilmesini savunan Hıristiyanlık, geçerli olumsuz anlayışları değiştirmişti. Roma'da "sağlık" o zamana kadar yalnız üst sınıflar ve "askerler" içindi. Çünkü yöneticiler uzun yaşamalı ve yaralı askerler tedavi olmalıydı, asker hastaysa

68) Harris, s.189. Ayrıca bu konuda geniş bilgi s.189-202.

bir işe yaramazdı. Roma İmparatoru Büyük Konstantin, putperest yöntemlerine sahip hastane benzeri bütün ilkel kurumları kapattı ve yasakladı, yerlerine modern hastanelerin karşılığı olacak yenilerini açtı (331). Sağlık için "hizmet" ortaya çıktı. Bu hizmeti ise Kilise yürütecekti.

Kilise, sonraları, bütün Orta Çağ boyunca, aynı zamanda, "sağlık hizmeti"nin kurumu olarak görev üstlendi, uzun süre de bunun tekeline sahip oldu. Sağlık hizmeti, "Hıristiyanlığa hizmet"le aynı şeydi. (Avrupa'da din dışı yönetim birimlerinin sağlık hizmeti vermesi için 16. yüzyılı, özel hastanelerin kurulması için 18. yüzyılı beklemek gerekecekti.) Bu arada, Kilisenin en yobaz kesimi, hastalıkların tedavisini, salgınların önlenmesini, tıbbı, sağlık hizmetini yanlış bulmaya devam ediyordu. Önemli olan, sağlık hizmeti vermek isteyenlerden daha etkili olduklarıydı. Önlemek, engel olmak ve tahrip etmek, her zaman, hizmet vermekten ve örgütlenmekten kolaydı.

AVRUPA HIRİSTİYANLIĞI VE İKİYE BÖLÜNMESİ

"Batı[Roma]Actium'da galip gelmiş,
ama doğu [Roma], fatihlerini alt etmişti."

S. Runciman(69)

Kısaca özetleyelim: Roma İmparatorluğu 4. yüzyılın sonunda Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Roma İmparatorluğu'nun temeli, Doğu ile ilişkilerde yattığı için, Roma'nın batı parçası doğu parçası kadar şanslı olmayacaktı. Batı Roma, Doğu'dan yalnızca coğrafi olarak değil, her bakımdan (ekonomik, kültürel vb.) koptuğu için, varlığını bile sürdüremez hale gelecek, ayrılma olduktan yüz yıl bile geçmeden tarih sahnesinden silinecekti. Konstantinopolis başkentli Doğu Roma İmparatorluğu ise, ayrılmadan yüzyıllarca sonra bile kültürel ve ekonomik merkez olma özelliğini koruyacak, Türkler İstanbul'u fethedene kadar, daha bin yıl yaşayacaktı.

Başkentin doğuya kaydırılması ayrılmanın ilk işaretiydi. Çünkü böylece merkez değiştirilmişti, yeni başkent esas "merkez" olmuştu. Nova Roma'nın, yalnızca tüketici olan eski başkente birçok bakımdan üstünlükleri vardı. Önce bir deniz kentiydi. Üstelik bulunduğu yer "Hind ve Çin'le ilişki kurmasını sağlayan yolların varış noktası"ydı. Dahası, Karadeniz'in ağzı olması bakımından Roma İmparatorluğu'nun bütün kuzey bölgeleriyle temasına aracılık edebilmekteydi. Roma kenti ise, Doğu'ya bağımlı ve bağlıydı. Nova Roma, eski merkez ve eski başkente rakip ve sonra da karşıt

69) Runciman, cilt I, s.4.

olacaktı. "Yarış"ı daha başında kazanmıştı. Ayrıca İtalya'daki Roma'nın ilk gelişme döneminde Grek dünyasını yenerek esaret altına alması, bu olayla sona eriyor gibiydi. Batı ve doğu parçaların farklılaşması, batı parçanın Doğu'ya yabancılaşması, doğudaki parçanınsa Doğu olduğunun bilincine varması ve batıdaki merkezi reddetmesi temelindeydi. Kendini merkez sayan batı parçaya, doğudaki parça siyasal, kültürel, ideolojik bakımlardan başkaldırıyor, kendisi doğuda merkezleşiyordu.

395'te tam ayrılık gerçekleşir, barbarların kısa bir süre sonra yok edeceği *pars occidentis*in tersine, *pars orientis*, "kalıcı"dır ve bir Grek imparatorluğuna dönüşür. Ayrılık, iki ayrı devletin ortaya çıkmasından ibaret değildir. *Pars occidentis*, kaynağı ve temeli olan Doğu'dan kopmuş, doğudaki parça ise, Roma'nın kendisinde oluşturduğu kurumları bile tasfiye etmeye yönelmiştir. Doğu Roma, artık "cumhuriyet" olmayacak, işlevsel bir senatosu bulunmayacak, Konstantinopolis'te adli sistem elden geçirilecek, yenilenecek, idari mekanizma başkalaştırılacaktı. Reddedilmiş Orta Doğu gelenekleri hakim hale geliyor, getiriliyor, devlet yapısında özellikle İran yönetim tarzı ve devlet işleyiş şekilleri kendini göstermeye başlıyordu.

Hıristiyanlığın ikiye bölünmesi, Roma'nın ikiye ayrılmasının kaçınılmaz bir sonucu gibiydi. Çünkü doğudaki Hıristiyanlık, aynı doğudaki Roma'nın kendine özgü bir Roma olması gibi, aslına daha yakın ve kendine özgü bir Hıristiyanlık olmuştu. Batı Hıristiyanlığı ve Doğu Hıristiyanlığı, aynı Batı ve Doğu Roma'nın birbirlerinin rakibi olması gibi, birbirlerinin rakibi ve sonraları da düşmanı oldular. Batı Hıristiyanlığı, Roma merkezli Katolikliğin sahibiydi, Doğu Hıristiyanlığı ise, Konstantinopolis merkezli Ortodoksluğu üretti. Doğu'da başka Hıristiyanlıklar da vardı ve bunlara sonraları daha başka "Hıristiyanlıklar" da eklenecekti.

Doğu Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığı Avrupa dışında yayan bir güç olarak da önem kazandı. Moskova prensliği ve birçok bölgenin toplumu, Yunan kilisesi tarafından Hıristiyanlaştırıldı. Balkanlar ve Avrupa'nın doğusu da Ortodoks oldu.

451 yılındaki Kalkedon Konsili (toplanma yeri Konstantinopolis'in karşısındaki bugünkü Kadıköy'dü), İsa'nın kutsallığı ve Tanrılığı konularında ayrı ve farklı görüşlerin ifade edildiği, anlaşmanın ise sağlanamadığı bir karar meclisiydi. İsa'nın Tanrı olduğu tezi Roma tarafından savunulurken, Doğu Hıristiyanlıkları (Ortodoks, Ermeni, Süryani, Kıpti Kiliseleri vb.) İsa'nın Tanrı olmadığında ısrarcı oldular. Bunun pratikteki anlamı, Roma patriğinin (papanın) doğu Hıristiyanları tarafından kutsallığının, dolayısıyla bütün Hıristiyan dünyasının temsilcisi olmasının reddi, yani papanın kendilerini de temsil etmesinin kabul edilmemesiydi.

Batı Roma yok olmasına karşın, Batı Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın ağırlık merkezi oldu. Doğu Hıristiyanlığı, kültürel bakımdan daha ileri ve önde, ekonomik bakımdan daha zengin ve donanımlı, toplumsal bakımdan daha gelişmiş ve üstün olmasına karşın batıdaki kadar etkili olamadı. Çünkü Roma'nın yıkılmasından sonra Avrupa'da Roma'yı yıkan "barbarlar" devletçikler kurmuşlardı. Roma'yı model almaya çalışan bu Cermen devletlerinden biri (Frank devleti), Hıristiyanlığı kabul eden bir kabile şefi tarafından kurulmuştu ve bu sayede gelişme göstermişti. Frankların Sal kolunun bu "Hıristiyan devleti" Avrupa'da ayakta kalabilen, varlık gösterebilen ve büyüyen tek devlet olacaktı. Dağınık ve yan yana gelemeyen kabileleri birleştirebilecek mekanizmanın, ancak Hıristiyanlık gibi, putataparlıktan daha üstün, baskın ve yararlı bir din olduğunu yalnız Frankların bu şefi sezmişti. "Kral" Klovis birliği ve önünün açılmasını bu sayede başardı. Ayrıca girişimiyle Hıristiyanlığı temsil eden Papalığın da desteğini almıştı. Çünkü Papalığın Avrupa'da bir güce ihtiyacı vardı. Sonrasında bütün işi, her yeri ve her kabileyi Hıristiyanlaştırmaya döndü. Bu bir gelenek halini aldı, Avrupa'daki bütün Cermen krallıklar, prenslikler ve beylikler, Hıristiyanlığın fedaileri oldular. Bunun yanı sıra Hıristiyanlığın kitlesel kaynağını ve insan rezervini Avrupa toplumlarından bu krallıklar yarattılar.

Önceki bölümde sözü edilen "vasiyet sahtekârlığı", Papalık Hıristiyanlığının Avrupa'da etkin ve Avrupa'ya hakim olmasını sağlamıştı.

Sonraları bu Frank devletinin başına geçecek olan Şarlman (Charlemagne, Latincesiyle Carolus Magnus, Almancasıyla Karl der Große, 742-814), devleti Avrupa imparatorluğu haline getirdiği ölçüde Hıristiyanlığı da Avrupa dini haline getirecektir. Bunun için fermanlar, kararnameler çıkardı.[70]

Frank devletinin Hıristiyanlık sayesinde gelişmesi, büyümesi ve kalıcılaşması, Avrupa Hıristiyanlığı için de olumlu sonuçlar doğurdu. Belki de sönüp gidecek olan Avrupa Hıristiyanlığı, Cermen devletlerin Hıristiyanlığı yayması ve Hıristiyanlığa güç ve itibar kazandırması sayesinde varlığını sürdürebildi ve güçlendi. Kendini bu Cermen devletlere borçlu olan Avrupa Hıristiyanlığı, egemenlik mekanizmaları oluşturdukça kendine gü-

---

70) Şarlman, devleti genişletmek için yaptığı seferlerde bölge halklarına Hıristiyanlığı dayatmış, bunun için insanlara her türlü baskı, zorlama ve şiddeti uygulamıştı. "Görevlilere"e karşı putatapanları gizleyenler için, Hıristiyanlığa geçmekte direnen Saksonlar için yazılan bu kararnameler baskı, zorlama ve şiddeti bütün çıplaklığıyla ortaya koyuyordu: "Hıristiyanlara karşı paganları gizlemeye çalışanlar öldürülecektir" ve "Hıristiyan olmayan bir Sakson halkın arasında kendini gizlemeye çalışır ve vaftiz olmayı reddederse öldürülecektir"!

veni arttı. Din adamları ve görevlileri daha etkin bir üst sınıf haline geldi. Papalık ve Roma Kilisesi, aynı zamanda, genelev işletmeciliği dahil her türlü gelir getiren alanın, tefeciliğin ve her şeyin ticaretinin içine girdi. Hıristiyanlığın reddettiği faiz meşru kılındı. Kilise zenginleştikçe bu ruhban sınıfı safahat içine düştü, yozlaştı. Ruhban sınıfın oluşması ve bu dinsel sınıfın bozularak zenginleşmesi, Hıristiyanlığa ters düştüğü için, hem Kilise hem de kitleler içinde tepkiler oluştu. Tanrı, inanç, din istismar edildi. Ahlak kuralları çiğnendi, dinin yasakladıkları benimsendi. Katolisizm, Hıristiyanlığın dilini Latinceye döndürerek ve Latinceyi her alana dayatarak, bütün Hıristiyan halklardan ve kendi geçmişinin kültür birikiminden daha da uzaklaştı, giderek koptu.(71) Latince (ve İtalyanca) dışındaki bütün *İncil*'ler yasaklandı, yakalananların hepsi yakılacaktı. Avrupa'da konuşulan dillerin önüne geçirilen Latince, insanlar için anlaşılmadığından Hıristiyanlığın neyi vaaz ettiği bilinmez hale geldi. Kilise ile kitleler arasında uçurum oluştu. Eski Yunanca ve Orta Doğu dilleri Latincenin dayatılması yüzünden kullanılamaz olduğundan felsefeye ilişkin ve bilimsel yazındaki ürünler ele alınmaz ve hatırlanmaz oldu, küllenmeye başladı. Dinsel eğitim hurafelere dönüştü. Paraya ve yönetmeye ilişkin her alanda olduğu gibi eğitim ve kültür de Kilise tekeline girdi.

Kitlelerin sömürülmesi, Kilise hakimiyetini güçlendirir, kitleleri bağnazlaştırırken Kilisenin kitlelere dayattığı şartlar ağırlaşıyordu. Kilise 9. yüzyıldan sonra günah çıkarmayı zorunlu kıldı. Bütün Hıristiyanlar günahkârdı ve herkes günah çıkartarak Kiliseye boyun eğecekti!

Hıristiyanlığın ilk söylemlerine duyulan özlemler, erken Hıristiyanlığa dönüş girişimlerinin nedeniydi. Bu girişimler, Fransiskenler gibi çileci ve eşitlikçi tarikatlar, Katharlar gibi ortaklaşmacı ve sınıflaşmayı istemeyen toplulukların ortaya çıkmasına yol açtı. Katharlar, Albigensialılar Kilise tarafından yönetilmeyi, yönlendirilmeyi ve Kiliseye vergi vermeyi kabul etmedikleri için Papalığın gazabına uğradı. Güney Fransa'da ortaya çıkan ve tepkiler ölçüsünde bütün Avrupa'da yaygınlaşan Katharlar 11. yüzyılda on yıllarca sürecek olan Haçlı Seferlerine maruz kalacaklar, korkunç kıyımlarla yok edilmeye çalışılacaklardı. Engizisyon denilen Kilisenin "resmi ve yasal suç örgütü", Katharları yok etmek için kurulmuştu.(72)

---

71) Şarlman, imparatorluğuna resmi dil olarak Latinceyi getirirken, din dilini de Latince yapmıştı. Bütün Avrupa ülkelerinin Latince alfabeyi kullanma nedeni de bu olacaktı.

72) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Harris, s.183 vd. ve Mine G. Saulnier, *Gülün Öteki Adı*, Mitos Yayınları, İstanbul 1992, s. 11-69.

Yasakçılık ve baskıcılık, Hıristiyanlığın karakteri haline geldi. Bunlarda o kadar ileri gidildi ki, hiçbir anlamı, gereği ve yararı olmayan yasaklar ve baskılar birbirini izledi. *Yeni Ahit*'in bazı versiyonlarının, *Tevrat*'ın, *Kuran*'ın yasaklanmasına, havarilerin vaaz metinleri de eklendi. Sonradan yazılarak İsa'ya ve havarilere mal edilen vaazlar ve metinler eşitlikçi ve barışçı olduklarından "zararlıydı" Cinsellik ve yenilikler gibi şeylere yapılan baskılara, kitlelerin Kilise öğretilerini öğrenme ve araştırmaları konularında baskılar da katıldı. Herhangi bir şeyi veya herhangi bir olgunun nedenini merak etmek bile olumsuz görülüyordu.

Doğudaki tek önemli Hıristiyan devlet olan Doğu Roma siyasal ve askersel yayılma gücünü kaybettiğinden Hıristiyanlığın yayılması Avrupa'da, yalnızca batıda oluyor, Doğu Hıristiyanlıkları batıdaki Hıristiyanlık gibi ve onun kadar etkin olamıyordu. Ayrıca Doğu Hıristiyanlığının dayandığı devlet, gelişme dönemini geride bırakmış, gerileme sürecine girmişti. Bu yüzden, değil Hıristiyanlığı yaymak, topraklarını bile koruyamıyordu.

Batı Hıristiyanlığı bütün Avrupa'yı kapladı. Bütün ülkeler Katolik, Roma Avrupa'nın "merkezi", Papalık Avrupa'nın "sahibi" oldu. Papalık bütün Avrupalı devletlerin bağlı olduğu bir otorite haline geldi.

Doğu Hıristiyanlığı, içinde bulunduğu toprakların çok-dinlilik geleneğini belirli ölçüde sürdürüyordu. Bunun nedeni doğudaki en büyük ve hatta tek önemli Hıristiyan devlet olan Doğu Roma'nın Orta Doğu geleneğini yok etmemiş olması ile imparatorluk alışkanlığını devam ettirmesiydi.

Bu, Batı ve Doğu Hıristiyanlığı arasındaki önemli farklardan biridir. Çünkü Avrupa devletleri "Hıristiyanlığın devletleri" olduğu için, Hıristiyanlık dışı dinleri içinde barındırmak istemedi. Avrupalıların eski dinlerine karşı tam bir savaş yürütüldü. Avrupalılar putperestti, ama Orta Çağ'da Avrupa'da tek bir putatapar insan kalmamıştı. Bütün putatapar dinli topluluklar ya topluca Hıristiyanlığa geçiyor ya da putataparlığı bırakmayan kabileler toptan yok ediliyordu. Putataparlık ve putataparlar ortadan kaldırıldığı gibi, bu geri dinlerin ahşap, taş ve mermer heykelleri de yok edilmeye çalışıldığından yüzyıllar boyu süren bir eser tahribatı da yaşandı. Tahta her eşya yakıldı, mermerler kireç elde edilmek üzere ocaklara gönderildi, taştan eserler yapılarda kullanıldı. Bunların da sonradan, Hıristiyanlık öncesi kültürün, uygarlığın ve yüksek yaşama düzeyinin yok olması gibi başka olumsuz toplumsal ve kültürel sonuçları olacaktı. Bu erozyon ve yıkım, her şeyden önce Avrupalıların kendi köklerinden kopmasına, sağlıksızlaşmasına ve sığlaşmasına yol açtı.

Zorla Hıristiyanlaştırma ise, yeni-Hıristiyanların putperestlikle bağlarının kopmamasını getiriyor, putataparlık adetleri Hıristiyanlar arasında

istenmese de yaşamaya devam ediyor, putperestlik kendine Hıristiyanlık içinde bir yer ediniyordu. Bunlar Hıristiyanlığın başkalaşmasına eklendi, Hıristiyanlığın geriliğe doğru kayışını kolaylaştırdı. Her şeyi Hıristiyanlık belirliyordu, din iktidar oluyordu, ama gerilik de her yeri kaplıyordu.

Hıristiyanlık Avrupa'da tek-dinli toplumlar ve ülkeler yaratmayı amaçladı. Avrupalıların dinleri geri ve ilkel olduğu için bu putperest dinlerle Roma sonrası kurulan yeni Avrupa devletleri bir gelişme gösteremezlerdi. Bundan dolayı Hıristiyanlıkla bütünleşerek devletleştiler. Hem devlet olarak varlıklarını Hıristiyanlıkla sağladılar, hem de Hıristiyanlığı yayma işini üstlendiler. Bu süreç Avrupa'yı tek-dinli toplumlar haline getirdi. Ayrıca Avrupa'da ağırlık taşıyan Cermenlik, hâlâ kabile ilişkileri içinde olduğundan, din seçimini ve din değiştirmeyi toptan ve ayrımsız yapmak durumundaydı. Şefin seçimi bütün kabilenin "seçimi", şefin dini bütün kabilenin dini oluyordu.

İmparatorluklar, bütünlüğü sürdürebilmenin gereği olarak farklılıkları kabul etmek, "tolere etmek" zorundadır. Geniş alanlara yayıldıkları için çok-halklı, çok-dilli oldukları gibi, aynı zamanda çok-dinli de olurlar. Hıristiyanlık öncesi Roma İmparatorluğu böyleydi. Oysa Hıristiyan Avrupa devletleri ve imparatorlukları, Hıristiyanlığın Avrupa'daki tek-dinlilik şeklindeki yayılması yüzünden çok-dinli olmadılar. Bunda, geri toplumsal ilişkiler içinde olan Avrupalı kavimlerin toptan din değiştirmeleri de elbette pay sahibiydi. Sonradan hiçbir Avrupa devleti ve imparatorluğu da çok-dinliliği amaçlamadı. Örneğin, Avrupa'da yaşayan Yahudiler hiçbir devlette hemşeri-vatandaş sayılmadı. Yahudiler hiçbir Avrupa devletinde meslek sahibi olmak, öğrenim görmek gibi temel haklardan (Hıristiyanlar gibi) yararlanamadı. Örneğin, Avrupa'da hiçbir yerde Müslüman cemaati görülemedi, hiçbir Avrupa devletinde Müslüman kalmadı, Avrupa'nın hiçbir yerinde Müslümanlık yaşayamadı.

Avrupa'da devletler din devleti olunca din özgürlüğü için bir temel kalmamış oldu.

8. yüzyılda Avrupa'da, neredeyse kıtanın her yerinde İsa'nın çarmıha gerilmesinden "sorumlu olan Yahudiler"e karşı büyük bir düşmanlık dalgası başlatıldı.

Doğu Hıristiyanlığı, batıdaki Hıristiyanlık gibi tek-dinli toplumlar halinde olmadığından toleransı, açıklığı, önceleri fazla kaybetmeyecek, Doğu'daki genel gelişme sürecinde belirli bir ölçüde pay sahibi de olacaktı.

Ravenna 753'te bir Cermen kavmi olan Lombardların eline geçti. Doğu Roma'nın kuzey İtalya'daki son kalesi de gidince Roma savunmasız kaldı. Bundan yararlanmak isteyenler vardı. 755'te "Papalık Devleti" işlev ve ku-

rum olarak doğdu. Bu kurumun ilk papası iki temsilci seçti, biri mülkünü yönetecek, diğeri ruhbana kendi adına öncülük edecekti.

Avrupa Hıristiyanlığı, Hıristiyanlık Doğu Roma İmparatorluğu'nda doğmamış ve orada hayat bulmamış gibi davrandı. Doğu Roma'nın "payı" adeta yok edilmeye çalışıldı. Hatta ilk Hıristiyan imparatorun bile toplumsal belleklerden silinmeye çalışıldığını savlayanlar vardır. Keza bunu ileri sürenler, Avrupa Hıristiyanlığının, Doğu Roma'ya "Roma" dememek için imparatorluk yok olduktan yüz yıl sonra onu başka bir adla konu etmeye başladıklarından söz etmektedir. İlk kez 1557'de Doğu Roma'ya "Bizans" dendiği ileri sürülmektedir.(73)

Doğu ve Batı Hıristiyanlığı her bakımdan farklılaştı. Önemli olan, bu farklılaşmanın ayrışmayı beslemesiydi. Batı Hıristiyanlığı, Avrupa'daki yayılmasının verdiği güvenle Doğu Hıristiyanlığını kendine bağlayabileceğini ve kendine uydurabileceğini düşündü. Cermen kökenli Roma kardinali Konrad, 11. yüzyılda Papalığın gerginliği artırıcı planlaması gereğince Konstantinopolis'e geldi, itaat talebinde bulundu ve kabul edilmediği için Ayasofya'ya Ortodoksluğu aforoz etme belgesini bıraktı. Karşılık verildi hemen, Konstantinopolis'teki Patriklik de Roma'yı aforoz etti. Bölünme ve ayrışma en son noktaya vardı. Artık Doğu Hıristiyanlığı Hıristiyanlığın büyük bir koluydu, Ortodoksluk ayrı bir mezhepti, İstanbul'sa Hıristiyanlığın ikinci merkezi.

Avrupa arayışlar ve üretim patlaması eşiğindeyken Doğu Roma küçülmeye devam ediyordu. Avrupa sistemi ve üretim biçiminin o dönemde farklı olmakla, Avrupa feodalizminde yer yer hafiften çözülme belirtileri görülmekle birlikte Avrupa'nın Doğu Roma'dan daha ileri olduğundan söz edilemezdi. Ama Doğu Roma, kendisi bunu bilmeden Avrupa'yı ve Avrupa Hıristiyanlığını korumaktaydı. İslam'ın baskısına karşı duvardı. Bu güce direnmeye çalışırken aslında batısındaki rakibini korumaktaydı. Avrupa da bunu bilmiyordu ama Doğu Roma, Avrupa Hıristiyanlığının yaşamasını sağlayan tampon bölge haline gelerek kendini eritiyordu. Avrupa'yı bütün olarak tehdit eden başka bir tehlike bulunmuyordu.

Kendi bölgelerinde hakimiyetleri ve etkinlikleri bakımından batının ve doğunun Hıristiyanlıkları arasında da önemli bir fark oluştu. Batı Hıristiyanlığı Papalık kurumu tarafından yönetiliyor, yönlendiriliyor, papalar tek bir merkez başında olarak bütün Avrupa'ya hükmediyordu. Oysa Doğu Hıristiyanlığı parçalı bir durumdaydı, bağımsız Kiliseler vardı. Kaldı ki, siyasal ağırlığını ve askeri gücünü her geçen gün daha

---

73) Kırıkkanat, s.18.

da kaybetmekte olan Doğu Roma, topraklarını koruyamadığı ve küçülmekte olduğu gibi, çeşitli Doğu Hıristiyanlığı Kiliselerine bu yüzden de söz geçiremiyordu. Aslında belirli bölgeler dışında tam bir merkez değildi.

İlk sekiz genel konsil Doğu Roma'nın etkinliğiydi.[74] Doğu'nun yaptığı bu konsillerin sonuncularına Avrupa Hıristiyanlığı katılmamıştı bile. Doğu Roma beş büyük Patriklikten dördünü kapsamaktaydı. Oysa sonraki konsillerin hepsi batı tarafının örgütlediği konsiller oldu ve bunların da genel olanlarına Doğu Hıristiyanlığının Kiliselerinin çoğundan genellikle bir katılım olmadı.[75] Herkes kendi yolunda gidiyordu.

Hıristiyanlığın yönelimini belirleyen bütün konsiller ve Papalık, Hıristiyanların birlik olması ve doğu ile batının birleşmesi gerektiğinden söz ediyordu. Ancak bununla amaçlanan, kendisi de dahil olmak üzere, farklı Hıristiyan Kiliselerinin bir orta yolda uzlaşmaları değil, farklı Hıristiyanlık görüş ve anlayışlarının bir potada erimesi değil, diğer Kiliselerin Katolisizmin yönetimi altına girmesi, bütün Hıristiyanların kendi çatısı altında birleşmesini istediği bir "birlik"tir.

TARİHİN ÖNÜNDEKİ ENGEL: "TEK-DİN" OLARAK AVRUPA HIRİSTİYANLIĞI

Avrupa devletlerinin ve toplumlarının tek-dinliliği, beklentilerin tersine, Avrupa'da gelişmeyi sağlayan değil, önleyen bir rol oynadı. Tek-dinlilik tek-otorite içindi. Ancak tek-otorite Avrupa'da birliği sağlayabilirdi. Tek-otorite, gerilik ve cehalet ortamı üzerinde mümkün olabilirdi, yasaklar olmadan anlamsızdı. Merak etmek ve öğrenmek yasaktı ama her türlü gerekli bilgiyi ve bilimi, tıp eğitimini ve tedaviyi, felsefeyi ve tarihi yasaklamak yoluna da gidildi. 1163 yılında Papalığın fermanıyla cerrahi, on yıl sonra Tours Ruhani Meclisi kararıyla fizik öğrenimi, 1210'da Provencial Konsilde Aristoteles, 1215'te papanın Paris temsilcisinin kararnamesiyle İslam literatürü yasaklanmıştı. Nerdeyse yasak olmayan bir şey yoktu. Sağlık hizmeti yürekler acısıydı ama gene de bir papa, hekimleri, hastaları tedavi etmeye başlamadan önce din adamlarından izin almalarını

---

74) I. İznik (325), I. Konstantinopolis (381), Efes (431), Kalkedon (451), II. Konstantinopolis (553), III. Konstantinopolis (689-691), II. İznik (787), IV. Konstantinopolis (869-870) konsilleri.

75) Genel ya da ekümenik konsilden kasıt, yerel ve bölgesel sorunlar için dar olarak toplanan konsiller dışındaki genişletilmiş konsillerdir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Aydın, *Hıristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1991 ve Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi / İznik'ten Vatikan'a*, TTK, Ankara 1990.

gerekli görüyordu. Bütün bu yasaklama ve kısıtlamalar, 1231 ve 1263 yıllarında Papalıkça onaylandı, yenilendi.[76]

Orta Çağ boyunca içine girdiği dönüşüm-değişim yüzünden Hıristiyanlığın artık uygarlığa herhangi bir katkı yapacak durumu kalmamıştı. Tersine, Katolisizm artık kendisine karşı ve kendisine rağmen gelişen kültürel, bilimsel, sanatsal, ideolojik ve siyasal bütün mücadelelerin hedefi ve konusuydu. Orta Çağ dediğimiz bu dönemde Avrupa'da bilimsel ve kültürel gelişmeyi önlediği için bilimsel ve kültürel gelişme, Hıristiyanlığa karşı ve Hıristiyanlığa rağmen gelişen bir yola girdi. Hem hükümdarlar, hem aydınlar, sanatçılar, bilimciler, hem de halk, bütün Orta Çağ boyunca Hıristiyanlıkla, Papalıkla, baskıcılıkla, yasakçılıkla ve yobazlıkla çatıştı ve savaştı. Zaman zaman da bu insafsız düşmana esir düştü.

Hıristiyan olmayanlar, Hıristiyan olup Katolisizmin uygulamalarını sorgulayanlar, Hıristiyanlığa yorum getirenler, araştırmak, öğrenmek, gelişmek isteyenler büyük baskılar gördüler, hatta bu yüzden bireysel ve kitlesel kıyımlara uğradılar. Hastalıkları tedavi etmek için şifalı otları kullananlar büyü yapmakla suçlandılar. Halk tababeti yok edilmeye çalışıldı. Nüfusun artmasının istendiği dönemlerde hamile kadınların istenmeyen çocuklarını düşürmelerini sağlayan kadınlar cadı ve büyücü olarak damgalandılar, yargılanmadan mahküm edildiler, yakıldılar. Devletlerin birliğini ve bütünlüğünü bozucu dinsel hareketler, Kilisenin hakimiyetine gölge düşürecek din dışı akımlar, yok edilmesi gereken sapkınlıklardı. Kurbanlar meydanlarda kitlesel törenlerle altlarındaki ot yığınlarını tutuşturarak öldürüldüler. Kilise, baskılarını kurumlaştırarak işkence yapmak üzere örgütlenmeler oluşturdu. Papalığa bağlı olarak çalışan Engizisyon, yüzyıllar boyunca "yasal olarak" milyonlarca insanı, teknik bakımdan inanılmaz ölçülerde geliştirdiği işkencelerden geçirdi, kemiklerini kırdı, astı, boğdu, dağladı, yaktı, parçalayarak öldürdü.

Baskılar, dinin akıl dışılıkları ve Hıristiyanlığın saçmalıkları, köklerinden, geleneklerinden, inançlarından koparılan kitlelerde huzursuzluklara ve bunalımlara yol açtı. Boşinançlar o derece güçlendi ve öyle yaygınlaştı ki, insanlar birbirlerini ve hayvanları nedensiz yere öldürmeye başladı. Bu arada Kilise örgütleri, masum ve sıradan insanları yok yere suçluyor, sürekli "suçlu" üretiyordu. Nedensiz suçlanan insanlar, "kötü ruhlarla ilişki" içinde olan başka insanları göstermeleri için işkenceye uğratılıyordu. Cadı

76) Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*, İstanbul 1969, s.135; akt. Karlığa, s.175 ve Etienne Gilson, *La Philosophie au Moyen Age*, s.387; akt. Karlığa s.197.

oldukları için kadınlar, şeytan oldukları için erkekler kitlesel törenlerle yakıldı. İçinde şeytan olduğu için kediler Avrupa çapında kovalandı, yakalandı ve öldürüldü. Yokluğun ve yoksulluğun hastalıklara ve salgınlara karşı korunmasız bıraktığı insanlar, ruhsal bakımdan da sağlıksızlaştılar.

Hıristiyanlıktan kopan Avrupa Hıristiyanlığı, Avrupa'nın geçmişinden de kopan Avrupa ile buluştu. Avrupa, mirasını devraldığı Roma uygarlığını reddetti, ondan koptu. Hıristiyanlığın dili haline gelecek olan Roma'nın dili hariç Roma'nın her şeyi silindi. Roma'nın kültürü, hukuku, örgütlenme ve yönetme geleneği, askerlik-ordu-savaşma düzeyi, temizlik-yıkanma geleneği, hamamları, yapıları, sarayları, yolları, özetle her şeyi yok oldu. Tek kalan, onun büyüklüğüne özenmeydi.

Avrupa'da tarihin ilerlemesi, Hıristiyanlığa karşı yürütülen mücadeleler sayesinde gerçekleşecekti.

UYGARLIĞIN REDDİ VE KOPUŞ: ROMA SONRASI AVRUPA

"Batı Avrupa'daki bu çöküş, kısmen barbar istilaları gibi dışsal, kısmen de Hıristiyanlığın ve Hıristiyan gücünün yükselişinin sonucuydu..."

J. Goody[77]

Orta Doğu'nun bir ürünü ve ileri bir hamlesi olan Hıristiyanlık, önce Roma imparatorlarının hizmetinde, sonraları Papalığın, dinsel gericiliğin ve Avrupalı hükümdarların elinde olarak Roma'nın geleneklerinden ve bütün Orta Doğu kültür mirasından uzaklaşmış ve kopmuştu. Bu kopuş, Roma uygarlığının vardığı yerden geri gidişe yol açacaktı. Avrupa Hıristiyanlığı, Roma'nın uygarlığa katkılarından uzaklaşacak ve Roma'nın uygarlığa eklediği teknik düzeyden de geriye düşecekti. Örneğin, Roma'nın gelişmiş hukuk sistemi uzun bir süre Avrupalılar için geçerli olamayacaktı. Örneğin, Roma'nın ileri yapı tekniği, yüzyıllarca Hıristiyanlığın Avrupasında kullanılmayacaktı. Örneğin, Roma'nın bütün batı Avrupa'yı kaplayan taş döşeli yolları[78] zaman içinde kaybolacaktı. Örneğin, Hıristiyanlaşmış Avrupa'da, Romalıların yaptığı su kemerleri hiçbir işe yara-

---

77) Goody, 2012, s.83. "Çöküş"ten kasıt, Roma "imparatorluğun[un] çöküşünden sonra kent kültürünün inanılmaz biçimde gerilemesiydi"

78) Ünlü Roma yolu *Via Appia*, sadece Avrupa içinde çift şeritli bulvar tarzında taş döşeli olarak 90 bin km. uzunluktaydı. Kent çevresi yolları da dahil edildiğinde bu uzunluk 200 bin km'yi buluyordu. Geçitler, viyadükler ve tünellerle örülü bu yol düzenliliği ve kesintisizliği ancak 19. yüzyılda yeniden ortaya çıkabilecekti (Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi, Ankara 1998, s.17 vd.).

mayacak, Roma'nın su kanalları ve kanalizasyon sistemleri bilinmeyecek, Avrupa'nın en büyük ve en zengin kentlerinde lağım sokaklardan akacak, Avrupa'nın en büyük ve en şatafatlı saraylarında en temel ihtiyacın gereği olan tuvaletler olmayacaktı. Örneğin, Roma'nın yıkanma-temizlik-hamam kültürüne Avrupa'da hiçbir yerde yüzyıllar boyu rastlanamayacaktı. Bunlar Avrupa'nın, yalnız düşünsel ve kültürel olarak değil, hayat düzeyi olarak gerilik ve sefalet içinde olduğunu gösteriyordu. Sağlık hizmeti bulunmuyordu, temizlikten vb. vazgeçilmişti, ulaşım imkânları yok olmuştu. Ayrıca eğitim hiç yoktu.

Bu arada yasaklar birbirini kovalıyor, ama her yerde köylü ayaklanmaları oluyordu.

Avrupa, Hıristiyanlığın bütün Avrupa'yı içine alan bu gericilik ve bağnazlığın çukurundaydı. Avrupa'nın Orta Çağı başlamış, Hıristiyanlık Avrupa'daki bütün toplumları cendere içine almıştı. Avrupalılar bilimden, sanattan, eğitimden, hayattan kopmuş, büyük bir karanlığın içine girmişti. Roma-Latin uygarlığının Avrupa'daki bütün kazanımları da yok olmuştu. Bu, tarihin en büyük kültürel kopukluklarından biriydi. "Uzun bir gerileme" başlamıştı, bu, 10. yüzyılda "dehşet verici bir çöküş"e ulaşacaktı.(79)

Akdeniz dışındaki Avrupa ekonomik olarak en aşağı durumdaydı. Üretim ve ticaret döngüsünün dışındaydı. Bu Avrupa ile Doğu'nun ekonomik karşılaştırması yapılsa, Doğu'yu 100'le ifade ettiğimizde, Avrupa 1 bile değildi. (Doğu o derece zengindi ki, "820'lerde halifenin yıllık geliri", dönemin Hıristiyan dünyasının en zengini olan ve gerçekten de zengin olan Doğu Roma'nın "imparatorunun o sıralardaki yıllık gelirinin beş katı kadardı".(80))

Tarihte, üzerinde yükseldiği kültürel temelden bu ölçüde uzaklaşmanın yol açtığı toplumsal bir hafıza kaybı, kendisine kadar gelen uygarlık çizgisinden bu derecedeki bir kopma, o zamana kadar yaşanmamıştı ve belki sonradan da bu kadarı görülmeyecekti.

Antik Çağ kültür mirasına yabancılaşma ile yerel kültürleri yok etme, Avrupa'nın karanlığa gömülmesiyle, Avrupalıların yaşam kalitesinin çağının çok gerisinde kalmasıyla sonuçlandı. Bin yıl kadar devam edecek olan bu karanlık dönem kendi iç dinamikleriyle aşılacak gibi görünmüyordu. Nitekim aşılamayacak, başka ve dış kültürel ve bilimsel etkilenmeler gerekecekti.

---

79) Braudel, 1996, s.344.
80) *Aynı eser*, s.95.

OLGULAR, SONUÇLAR

1) Yahudiler İsa'dan önceki yüzyıl boyunca kendilerini baskı altında tutan bütün istilacı güçlere ve devletlere karşı sürekli savaşmışlardı.

2) Roma İmparatorluğu'nun bölgedeki hakimiyetine karşı silahlı mücadeleler, hem gerilla tarzında, hem de kitlesel olarak MS 69 yılına kadar sürdü.

3) Bu mücadeleler dönemi, Yahudiler arasında Mesih inancının her bakımdan yerleştiği ve Mesih beklentisinin yaygınlaştığı bir dönemdi.

4) İsa, bu savaşlar döneminde dünyaya geldi ve yetişkin olduğunda silahlı mücadelelere katıldı.

5) İsa, Yahudiler içinden çıkmıştı, Roma devleti yanında, gerici Musevi din adamlarına ve Yahudi yönetimine de karşı olan hareketlerin içindeydi.

6) MS ilk yüzyıldaki İsa yandaşlığı olan Yahudi Mesih hareketi, ticaret yolu üzerindeki kentlere ve bölgedeki geniş kitlelere yayıldı.

7) Bu ilk yayılma dönemi, Paulus'un İsa Mesih'i kitlelere tanıtma faaliyeti yürüttüğü dönemdir.

8) Roma'ya ve Musevi din adamlarına karşı yürütülen silahlı mücadeleler, yüzyılın sonuna doğru büyük bir yenilgiye uğrayınca kitleler bastırıldı, ezildi, savaşçılık yerini yılgınlığa ve teslimiyetçiliğe bıraktı. 69 yılındaki Yahudilerin bu büyük yenilgisinden sonra artık savaşçı değil barışçı olunması kaçınılmaz olmuştu.

9) MS ilk yüzyılda, yüzyılın sonuna kadar Hıristiyanlık diye bir din yoktu, henüz ortaya çıkmamıştı.

10) Bu ilk yüzyılla ilgili "Hıristiyanlık tarihi", sonradan yazılmıştır, ama gerçeğe aykırı olarak ihtiyaca göre uydurulmuştur, kurgudur (fiksiyondur).

11) İsa'nın doğum yılı tahminidir, doğum ise günü tamamen uydurmadır.

12) *İncil*'ler bu yenilgi günlerinden sonra ve şiddet karşıtlığıyla barışçılığın gereklerine göre ve teslimiyetçi anlayışlarla yazıldı.

13) *İncil*'lerdeki İsa (ve havariler), barışçıydı, eşitlikçiydi, iyilikçiydi.

14) MS 2. yüzyıla doğru ve 2. yüzyılda Yunanca yazılmış *İncil*'ler yüzünden, 12. yüzyılda Yunanların İsa ve *İncil* yorumları ve bu konudaki yazını, İsa hareketinin bir dine dönüşmesini sağladı.

15) Çok sayıda *İncil* ortaya çıktı. Hepsi birbirini örnek alıyor, metinler eklemeler ve değiştirmelerle yeniden yazılıyordu.

16) Bu arada yavaş yavaş eşitlikçilik terk ediliyor, sınıflı toplumların gerçeklerine uygun söylemler ortaya çıkıyordu, örneğin, köleler gerçek-

likti, onlara acınabilirdi ama köle ve sahibi vardı, devlete ve yöneticilere itaat gerekliydi vb.

16) Roma İmparatorluğu bu yeni "barışçı" dini, "tolerans" sınırları içine aldı.

17) 3. yüzyılda Roma, vergi vermeyi, askerliği kabul etmeyen, Roma devletini ve dinini olumsuz gören, iç ekonomilerine sahip dışa kapalı topluluklar halinde yaşayan Hıristiyanlığı bu sefer düşman ilan etti, üstlerine gitti ve Hıristiyanlara baskı uyguladı.

18) Hıristiyanlık bu yüzden gizli çalışma yürüterek her yere yayıldı, İtalya'ya vardı, örgütlendi, ekonomik bakımdan mevziler kazandı.

19) Hıristiyanlık bir din olarak kurumlarını ortaya çıkardı, ruhban sınıfı oluştu ve bu sınıf yönetici ve zengin sınıf oldu.

20) Roma İmparatorluğu, Hıristiyanlığın topraklarındaki gelişmesini değerlendirdi, onu önleyemeyeceğini ve ona direnemeyeceğini anladı, ayrıca, tek-tanrılı bir dinin çok-tanrılı Roma dinine göre daha yararlı olacağını gördü ve Hıristiyanlığı önce serbest bıraktı, sonra Hıristiyanlığı devletin ve toplumun dini yaptı.

21) Böylece Hıristiyanlık, hem Avrupa'ya taşınmış, hem kendi mekanizmalarını kurmuş, hem de bir devletin hakimiyetine geçmişti (ya da bir devleti ele geçirmişti).

22) Bu durumda Hıristiyanlığın üretilmiş özellikleri tersyüz oldu, şiddet karşıtçılığı şiddetçiliğe, barışçılık savaşçılığa, halkçılık baskıcılığa dönüştü. Çok-dinlilik anlayışı tek-dinlilik halini aldı, bir arada yaşama kültürü terk edildi.

23) Batı Roma yıkıldıktan sonra Avrupa'da kurulan Cermen devletleri Hıristiyanlığı benimsediler ve Hıristiyanlığın bütün Avrupa'ya zorla ve baskıyla yayılmasını sağladılar.

24) Batı Roma'nın yıkılmasından sonra başlayan Avrupa'nın Orta Çağı, Hıristiyanlığın damgasını vurduğu bir dönem oldu.

25) Papalık siyasal bir kurum haline geldi, Avrupa artık tek-dinliydi ve bütün Avrupa'da bir tek putperest bile kalmamıştı!

26) Avrupa Roma mirasından, Hıristiyanlık "Doğu" kaynağından koptu. Papalık Hıristiyanlık dilini Latince yaptı, Avrupa Hıristiyanlığı, hem Avrupa yerel dillerini, hem Hıristiyanlığın köken dillerini dışladı.

27) Avrupa'nın Orta Çağında geriliğin, baskının, zulmün, yasakçılığın, gericiliğin merkezi, Avrupa Hıristiyanlığıydı, Roma'ydı, Papalıktı.

28) Avrupa Hıristiyanlığı, dinsel özellikleri olarak bir kere daha yeniden değiştirilmişti.

29) Bu Hıristiyanlık, Avrupa'nın geri kalmasının nedeni oldu, gelişme,

Avrupa Hıristiyanlığına karşı mücadeleler içinde ortaya çıkacaktı.

30) Gerilik ve gericilik, bütün Avrupa'yı, hem Avrupa yerel kültürlerinden, hem Roma uygarlığından, hem de Hıristiyanlık özelliklerinden uzaklaştırdığı için büyük bir tarihsel kopukluk meydana geldi. Avrupa geriye gitti.

Hıristiyanlık Avrupa'ya ve toplumlarına yararlı olmamıştı.

III.

İslam

ORTA DOĞU'DA TOPLUMSAL VE EKONOMİK SIÇRAMA: YENİ BİR DİNİN DEVRİMİ

"Bana sorarsanız, Doğu sözcüğünü işittiğimizde aklımıza ilkönce, İslamiyet olan Doğu gelir. Aklımıza ilk gelen İslam dünyasıdır."

J. L. Borges

Hıristiyanlığın Avrupa'da gerici, baskıcı, bastırıcı, yasakçı, inkârcı, unutturucu, köreltici ve geriletici etkilerinin olduğu dönemde Araplar arasında ve Arap yarımadasında ortaya çıkan İslamiyet, bölgenin gelişmesinin anahtarı oldu.

Bölgenin iki büyük gücü, Doğu Roma ile Sasani imparatorlukları, amansız bir mücadele halindeydiler. İktisadi egemenlik için yürütülen savaşlar, ticaret yollarını denetim altına alma amaçlıydı. Bir dönem Roma Mezopotamya'yı, arkasından bir başka dönem Persler Suriye ve Mısır'ı ele geçirmişti. Kafkasya ayrı bir çekişme alanıydı.

Doğu'da görece atılgan ve başarılı olan Roma İmparatorluğu, batıda ciddi yenilgilere uğramakta, sürekli toprak kaybetmekteydi. Lombardlar İtalya'daki (568), Vizigotlar İspanya'daki (584) topraklarını işgal ediyordu. Hıristiyanlığı Avrupa'ya yayması gerekirken, kendisi Avrupa'dan atılıyordu. Avrupa'nın İngiltere dahil her yönünde dinsiz ve pagan Avrupalılar at koşturuyordu. İçte ise kargaşalıklar ve isyanlar bitecek gibi görünmüyordu. Bu bilgilerin dolaylı ve eksik bile olsa bölgeye ulaşmasıyla ilk akla gelenler, Roma'nın belki de devrilmek üzere olduğuydu.

Arap yarımadasında Roma ağırlığı olmakla birlikte büyük güçlerden ikisi de esas olarak yoktu.

Museviler ve Hıristiyanlar Arap yarımadasında en büyük dinsel gruplar durumunda değillerdi. Belirli bölgelerde biri çoğunluk olsa dahi (ki bu genellikle Yahudilerdi) etkinlik gösteremezdi. Hıristiyanlık Araplar arasına Nastoryanizm ve Monofizm olarak belirli ölçülerde sızmıştı. Doğu

Roma'nın imparatorluk gücü, etkisi ve ağırlığıyla Hıristiyanlık, Zerdüşt dinine göre daha bilinir durumdaydı ve dinsel yatırımlarını en fazla yapabilen oydu. Buna karşılık, Hıristiyanlar, kendi dinleri konusunda pek bilgisizdiler. Örgütlü bir toplulukları, papazları, kiliseleri yoktu, ayrıca, yukarıda belirtildiği gibi, birbirlerini sapkın olarak suçladıkları çeşitli mezhep ve tarikatlara bölünmüştüler. Yahudiler, hem iyi örgütlenmiş durumdaydılar, hem de birlik ve bütünlük içindeydiler. Ayrıca dışarıya karşı kapalıydılar. Genel olarak dağınık gruplar halinde bulunan bu Musevi ve Hıristiyan öbekleşmeler yanında, Basra Körfezi kıyılarına doğru Zerdüşt dini mensupları bulunmaktaydı.[81] Bölgenin hakim dinleri olan putperestlik ve çok-tanrıcılık en büyük çoğunluğu meydana getiriyordu ve gelişmenin engeli halindeydi.

Bu arada Araplar arasında tek-tanrının gereğine inananlar, Musevilik ve Hıristiyanlıktan gördükleriyle bunun yarar sağladığını anlayanlar da vardı, ancak bunlar belki biraz çekingenlikten, biraz bilgisizlikten, biraz da Arap kimliğinin zedeleneceğini sanmalarından dolayı "Hıristiyan veya Yahudi olmayı ret etmekteydi"ler. Bunlara Aramcadan gelen bir sözcük olarak **hanif** deniyordu[82] Ve Allah karşısında inanandılar, tek-tanrıcıydılar ama aynı zamanda "dinsizdiler" Tutunacakları bir şeyi bekliyorlardı. Nitekim günü geldiğinde kitleler halinde Muhammed'in Müslümanları olacaklardı.

Yarımadada nüfus arttıkça her yöne doğru Arap göçleri olur, gerek güneye, gerekse kuzeye giden Arap kabileleri birkaç kuşak sonra yerlilerin dil ve kültürlerine geçmeye başlardı. Nüfus fazlası, en çok Roma'nın değerlendirdiği kiralık veya yardımcı askerler, hatta bazen ordular olurdu. Arap kabilelerinin parayla toptan satın alındığından bile söz edilmektedir.[83]

Ticaretin çıkarları karşısında yağmacı Bedevi gelenekleri, sürdürülmesine izin verilemeyecek bir durum kazanmış, ticaret güvenliğini sağlamak her şeyin önüne geçmişti. Ticaret ekonomisinin göçebe hayatındaki rolü önem kazanmış, değiş-tokuşun yanı sıra parayla alışveriş şekline de geçilmişti.[84] Bunlar aynı zamanda, kabile toplumunun çözülmek zorunda olduğunu ve çözülmeye başladığını da gösteriyordu. "Müslüman

---

81) Rodinson, s.74 vd.

82) *Aynı eser*, s.77
Batı dillerine Yunanca-Latince yolu izleyerek girmiş olan *henoteism*, *henoteist* sözcükleri bu kavramın karşılığıdır.

83) Rodinson, s.43 ve 51.

84) "Geçer akçeler arasında dinar (yani Roma altını) ile dirhem (yani gümüş drahmi) başta gelmektedir." Rodinson, s.50.

çağının başlangıcını işaret eden Hicret", "soy bağlarının yıkılışının" bir göstergesiydi.[85] Bölgenin zenginleşmesi toplumsal farklılaşmayı doğurmuş, zenginleşen sınıfların örgütlenme, merkez ve istikrar ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Gelişmenin merkezi, bir ticaret merkezi ve yolların kavşağı olan Mekke'ydi, ama panayırlar her yere yayılmış, etkinleşmiş, kalabalıklaşmış, buralarda Araplar yabancılarla bir arada olma ve kaynaşma sürecine girmişti. Yalnızca bu bile kabile ilişkilerini çözücü bir rol oynamaktadır. "Kabile ufku aşılmaktadır."

Mezopotamya dillerinde, örneğin Asurcada ve Babil'de konuşulan diğer dillerde "batı" anlamına gelen "arap" kelimesi, Fırat'ın batısında yaşayan toplulukları kastediyor ve karşılıyordu.[86] MÖ 401 yılında Atinalı tarihçi Ksenofon, "Mısır'ın Nil ile Kızıldeniz arasında kalan kesimine Arabistan demektedir".[87] Bölge halkları tarafından yabancı olarak görülen bu kavimler, sonraları kendilerinin de benimseyeceği bu adla Araplar, onlara göre daha geriydi. Çok sonraları Yemen üzerinden yürüyen doğu ticaret yolunda varlık göstereceklerdi.

Araplar, üzerinde yaşadıkları toprakların geçmişte önemli uygarlıkların hayat alanı olduğunu biliyorlardı. Asurlular ve Mısırlıların mirası Araplarda adeta bir gizilgüç olarak yaşamaktaydı.

Kuzey Arabistan'da, MS 106'da yıkılan tarımcı bir uygarlığın devleti olan Nabatlılardan, ileriki yüzyıllardaki Lahmiler, Kindeliler ve Gassanilerden başka bir oluşum yoktu. Zaman içinde bunlar Hıristiyanlaşmışlar, Hıristiyanlığı bütün Arabistan yarımadasında bilinir hale getirmişler ama kendi varlıklarını sürdürememişlerdi.

Arabistan'ın güneyinde ise, çok önceleri Minalılar, Katabanlılar, Hedramavtlar (Türkçede bilinir haliyle Hadramutlar) ve Avsanlılar devletler kurmuşlardı. MÖ 10. yüzyıldan başlayarak bölgede varlık gösteren ünlü Saba krallığı, su bentleri ve kanallarıyla verimli bir tarım üretimine, Afrika ve Hindistan ile mal alışverişinin merkezi olarak iyi bir ticarete sahipti.[88] Arabistan'ın güneyindeki bu zenginlik ve gelişmişlik, Hint-Çin ticaret yollarının hem karadan, hem denizden İran merkezli Sasanilerin denetimine geçmesiyle kuzeye kayması sonucu yok olmuştu ve mirası, Akdeniz'i kullanabilen toplumlarca değerlendirilmişti. MS 6. yüzyıla kadar bölge hep

---

85) Turner,70.

86) Bulut, s.18.

87) Rodinson, s.41.

88) Arthur Jeffery, "The Birthplace of Islamic Civilization", E. Jackt (ed.), *Background of the Middle East*, Cornell Univ. Press, USA 1962, s.88-92 ve Neşet Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1963, s.37-43; akt. Sencer, s.51.

geriledi. Ayrıca Pers ve Habeş saldırıları sürekli yeni darbeler vuruyor, kabileler arası çatışmalar büyüyordu. Varlıkları bundan sonra belirginleşen Araplar arasında bu zor şartlar, birlik ve dayanışma eğilimlerini güçlendirdi. Bölgenin hakim topluluğu da oldukları için Arap yarımadasındaki yeniden zenginleşen ticaret toplumunun asıl unsurları olacaklardı. Olacaklardı ama Araplar olarak eziliyorlar, horlanıyorlar, aşağılanıyorlardı; üstüne üstlük Arapların bozulması, yozlaşması, ahlaksızlaşması, kural tanımazlık, gelenek çiğnemek almış başını gitmişti. İnsanlar neye sığınacaklarını bilmiyorlardı.

Tarihin böyle geldiği ve şartların böyle olduğu durumda 569 ile 575 yılları arasında doğmuş olan Muhammed, Mekke'de toplumsal bakımdan itibarlı ve güvenilir bir kişilik olarak otuz beş yaşından sonra arayışların çözümü olacak yolu keşfetti. Zaten hayatı kendine yetmiyordu, geniş bir mücadele dünyasının içinde olmak ihtiyacını duyuyordu, hayatına anlam verecek ve doyumsuzluğunu giderecek bir hareket yaratmalıydı. Toplumsal arayışlar kişisel arayışlarıyla kesişecekti.

Tek-tanrı gelişmenin şartıydı, çünkü tek bir Tanrı'ya itaat etmek, siyasi tek bir güce itaat etmekle aynı anlama geliyordu. Araplar, Museviler ve Hıristiyanlardan tek-tanrılılığı biliyorlardı ama "yeni" bir şey gerekiyordu.

İslamiyet, Hıristiyanlığın Teslis'ini (Üçlü Birlik = Tanrı olan baba + İsa olan oğul + kutsal ruh) totemlik belirtisi ve putataparlık kalıntısı olarak değerlendirdi. İsa'nın hem Tanrı hem de Tanrı'nın oğlu olması ise Hıristiyanlığın tek-tanrılı bir din sayılamayacağını gösteriyordu.

İsa Tanrı kimliğiyle Tanrı'ya ortak olmuş, İseviler İsa'nın şahsında Allah'a şirk koşmuşlardı.

Zaten Musevilik de Hıristiyanlığı tek-tanrılı bir din olarak görmemişti ve görmüyordu. Bu değerlendirme aynı şekilde İslamiyet'e geçmişti ve "eski din"le "yeni din", Hıristiyanlık konusunda aynı anlayışta birleşmişti. Ayrıca Araplar haklı olarak Hıristiyanlığın ilkelerinin terk edildiğini düşünüyorlardı. Hıristiyanlar *İncil*'in buyruklarına uymamışlar, İsa'nın dediği söylenen şeyleri yapmamışlardı. Ortaya çıktığı zamanlarda İslamiyet *İncil*'i "Tanrı sözü" kabul etmiş, İsa'yı da "Tanrı sözcüsü" saymış, ama Hıristiyanlığın yorumlarını ve uygulamalarını *İncil*'e ve İsa'ya ters bulmuştu.[89]

Bahane bulmakta zorluk çekmiyordu ama Muhammed'in, amacı Arap yarımadasında siyasal birliği ve güvenliği sağlamak olan İslamiyet'in yerine, "tek-tanrılı" gibi olmasına rağmen Hıristiyanlığı benimseyerek değer-

---

89) İlhan Arsel, *Tevrat ve İncil'in Eleştirisi / Semavi Dinlerin "Kutsal" Bilinen Kitapları – 1*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1997, s. 250-255.

lendirmesi zaten doğru olmazdı. Hıristiyanlık seçilseydi, bölgeye hakim olan bölgenin en önemli büyük devleti Doğu Roma İmparatorluğu'nun etkisi ve egemenliği altına girmekten veya baskısına uğramaktan kaçınmak mümkün olmayacaktı. Doğu Roma Hıristiyanlığı yörüngesine girmek ya da onunla "aynı alanda" çekişmek; başka bir olasılık görünmüyordu. Bu konudaki haklı kaygı ve korku, Hıristiyanlığı beğenmezliğin ve Hıristiyanlıkta kusur arayışının bir başka nedeniydi.

Kaldı ki, din olarak Hıristiyanlığın ve güç olarak Doğu Roma'nın bölgede birleştirici bir yeteneği ve gücü yoktu. Baskı görmüş, bölünmüş ve çoğalmış doğu Hıristiyanlıkları, 5. yüzyıldan sonra Doğu Hıristiyanlığını tek başına temsil etme azminde olan Doğu Roma'nın kıyımları yüzünden daha doğuya doğru sürükleniyor, Yakubiler, Nesturiler, Kıptiler, Mısır'da yaşayan diğer Hıristiyanlar İran'a ya da Kuzey Afrika'ya göç ediyordu.

Bölgenin önemli ve devletli dini olarak Hıristiyanlıktan etkilenmek ve onu dikkate almak doğaldı, ama kusur arama anlayışı ve eleştirel bakış, İslamiyet'in teorik örgüsünde Hıristiyanlığın boşluklarını doldurma yöneliminin temeli oldu. Bu yüzden, Hıristiyanlığın tartışmalı konuları İslamiyet'e bulaşmadı. "Meryem sorunu" ise daha başında kabul edilemez bulunmuştu.

"Birlikte yaşama"yı amaçlamamış gibi görünen ama ona gidişin yollarını da aralayan İslamiyet, dinler arasındaki demografik durumu da değerlendirmekteydi. Arabistan'da Yahudiler Hıristiyanlardan sayıca fazlaydı. Hicaz'ın ikinci büyük kenti Kurh'ta çoğunlukta olanlar Yahudilerdi. İslam'ın olası ilk yayılma alanı kuzeyde ise bölgeye (Filistin'e) Musevilik damgasını vurmuştu. Kuzeye ve doğuya doğru gidildikçe Yahudi cemaati büyüme gösteriyordu: Musul'da 7 bin, Harbah'ta 15 bin, Ukbara'da 10 bin, Hemedan'da 30 bin, Vasıt'ta 10 bin, İsfahan'da 25 bin, Şiraz'da 10 bin, Gazne'de 80 bin, Semerkant 30 bin. Nüfusun çoğunluğunu oluşturması bakımından bazı kentlere *Yahudiyye* (Yahudi kenti) denmekteydi. Fırat ve Dicle kıyılarında da oldukça yoğun bir şekilde yerleşmiş bulunmaktaydılar. "Semerkant'ta Yahudiler çok, Hıristiyanlar ise azdır." "Med bölgesinde Yahudiler Hıristiyanlardan fazladır."[90]

Bu bakımlardan Musevilik, birincisi, daha önemliydi, ikincisi, daha kullanışlıydı, üçüncüsü, daha "tehlikesiz"di. Tehlikesizdi çünkü Musevilik devlet dini amaçlanarak kurulmuş olmakla ve bunun sonucu olarak devlet dini olmaya uygun özellikler taşımakla birlikte yakın yüzyıllarda bir devlet sistemiyle birleşememiş, bölgede bir devlete sahip olamamıştı. Ancak devletsiz olmasına ve bu yüzden sakıncasız görülmesine rağmen Muse-

---

90) Mukaddesi'den akt. Mez, s.51.

vilik zamanın gerisinde olan yazılı kuralları ve -özellikle kamu hukuku bakımından- yasalarıyla da benimsenemezdi.

İsrail kabilelerini birleştirerek tek bir kavim haline getirme konusunda başarılı olmakla birlikte Museviliğin o günkü birleşme ihtiyacına karşılık verebilecek, siyasal olarak boşluğu doldurabilecek olgun bir bakışı, geniş bir açısı yoktu. Kan bağına dayalı olmayı sürdürme anlayışı, büyümeyi, birleşmeyi, katılmayı, çoğalmayı önlüyordu. Museviler Arabistan yarımadasında ve güneyde Yahudiliğin kavimsel özelliklerini fazla muhafaza edememişlerdi ama kabile toplumu gibi hareket ediyorlar ve aralarına dışarıdan kimseyi almıyorlardı.

Hıristiyanlıkla birlikte Musevilik, bölgenin gelişmesini ve evrensel bir sıçramayı siyasal, hukuksal ve ekonomik olarak karşılamaktan da çok uzaktı.

69 yılındaki Yahudilerin Roma karşısındaki büyük yenilgisi Museviliğe büyük bir yılgınlık getirmiş, bu yenilgi ve yılgınlık bölge halklarının gözünde Museviliğin itibar kaybetmesine de yol açmıştı. Arkasından Hıristiyanlık Musevilikten ayrışmış ve Yahudilerin çok yerde yaygın olarak ayrıncılığa uğraması süreci başlamıştı. Museviliğin bir kolu veya mezhebi gibi olan ve öyle bilinen hareketin yeni ve başka bir din halini alması, hem Musevilik, hem de Yahudiler için iyi olmamıştı. Musevilik ve Yahudiler artık fazla makbul değildi ve saldırı hedefi gibiydi.

Muhammed'in kendisi de, iki din konusunda kendi toplumunda yaygın olan kanaatleri paylaşıyordu. Musevilik ve Hıristiyanlık doğruydu ama Yahudiler ve Hıristiyanlar dinlerinden sapmışlardı. Ne *Tevrat*'a, ne de *İncil*'e uyuluyordu, ilkeler terk edilmişti.[91] Yeni bir yol, yeni bir din gerekiyordu.

Kaldı ki, Yahudiler İsa'nın Mesih olduğu düşüncesini de kabul etmiyorlardı. Oysa Muhammed'e ve *Kuran*'a göre İsa "Mesih"ti, hatta İsa'nın adı da Mesih'ti.[92] (Bu konuda yerel bilgilerle Hıristiyanlığı öğrenmiş olan peygamber, iki büyük mezhepten birisini, Ortodoksluğu çok az tanımakta, diğerini, Katolikliği ise hiç bilmemektedir.)

Bunların sonucu olarak İslamiyet Hıristiyanlığı "reddetti"; Museviliği reddetmedi, ama Museviliği, Arap toplumuna uygun ve ona göre ikinci bir versiyon olarak yeniden üretti, model olarak kullandı, zamana ve kendi şartlarına uydurdu.[93] Sürekliliği sağladı, bu sürekliliği, Musevilik

---

91) Arsel, 1999, s.88-89.

92) Al-i İmran Suresi, 45. Ayet, *Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, s.46 vd.
Ayrıca bu konuda geniş bilgi için bkz. Dursun, *Kur'an Ansiklopedisi*, 8. cilt, s.216 vd.

93) Samir Amin, "Dünü ve Bugünüyle Musevilik, Hıristiyanlık, İslam", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 61, Temmuz 1999, s.38-45.

ve İbrahim peygamber geleneğiyle birlikte, oturmuş, yerleşmiş bir kültürü, töreleri, alışkanlıkları kendine mal edebilmesiyle başarabildi. İslam, "İbrahim'in dini ile aynı" idi, Yahudiler "ehl-i kitap"tı (yani dinleri Allah tarafından indirilmişti), ancak bunlara rağmen Müslümanlık Musevilik değildi, bambaşka bir dindi, yeni bir dindi.

Sonuçta, Musevilik Hıristiyanlığa göre daha yakın ve daha uygun bulunmuştu, ama o değildi, ondan başkaydı. Zaten *Eski Ahit* ile *Kuran* arasındaki yakınlık fark edilmeyecek gibi değildi. İkisinde de "bireysel özgürlük olanağının yokluğu" kolayca belirlenebiliyordu.[94]

Ayrıca bütün Arap yarımadasında yaygın olan Musevilik, Mekke'de varlık göstermemişti. Bunun sonucu olarak, Mekke döneminde "rakip, hedef ve düşman" değildi. Medine'ye Hicret edildiğinde (622), Medine'de birçok Yahudi kabilesi bulunmasına ve Yahudi nüfus önemli olmasına karşın, bu anlayış devam etti.

Medine'de "peygamberlikten yöneticiliğe [aynı zamanda askeri komutanlığa da] geçen" Hz. Muhammed, Yahudileri koruması altına aldığını ilan ettiği gibi, oruç, zekât, sünnet, namaz, boy abdesti, teyemmüm (toprakla temizlenerek cünupluktan kurtulma), kurban kesme, ibadet (tatil) günü, bayramlar, kandiller, içki yasağı gibi uygulamalarıyla Yahudi geleneklerini kurduğu dine aktardı.[95] "Yedinci gün Tanrı'ya ayrılmış dinlenme günüdür" diyen *Tevrat*'ı benimsedi. Kâbe'nin Hicret'in birinci yılından sonra "Kıble" olması Yahudiliğin Kudüs'ünün (Kudüs onların Kıblesiydi) Mekke'ye çevrilmesiydi. Hatta Kıble başta Kudüs'tü.[96] Öldürülürken kurban hayvanının kesilerek kanı akıtılmadığında yenmemesi, domuz eti ve midye benzeri kabuklu deniz ürünleri yeme yasağı vb. Museviliğin uygulamalarının örnek alınmasıydı. Cenaze törenlerindeki kurallar nerdeyse tıpatıp aynıydı. Toplumsal ilişkilerde geçerli Yahudi ve Arap adetlerinde herhangi bir fark yoktu.[97] "Hatta Yahudi geleneklerini uygulamakta o kadar ileri adımlar atılmıştı ki Yahudilerin kimi giyinme tarzları dahi müminlere geçmiş"ti.[98]

İslamiyet, Mekke ve Medine'deki Arap kabilelerin homojen ortamında ortaya çıktığı için köken işaretlerini taşımak durumundaydı. Bu yüzden en başta, dinin evrensel bir eğilimi söz konusu olamazdı. Yarımadanın

---

94) Berktay, s.98.

95) Sencer, s.57-58 ve Tekin, s.31-38.

96) Sever, 1997, s.118-19.

97) Tekin bu aynılıkları 32 madde halinde sıralamıştır, geniş bilgi için bkz. *aynı yerde*.

98) Rodinson, s.162.

dışına çıkıldığı fetihler döneminde hakim düşünce ve uygulama, dinlerini kendilerine saklamak ve fethedilen toprakların halklarını kendi dinlerinde bırakmaktı. Eğer böyle devam etseydi İslamiyet bir Arap dini olacak, Arap dini olarak kalacaktı. Ama karşılıklı bir durum yaşandı; fethedilen topraklarda önemli bir nüfusun kendiliğinden İslamiyet'e geçmesi ve din değiştirmesi Araplar tarafından kabul görmeyle birleşince, yeni din evrensel özelliğe evrildi. Böylece İslamiyet, sonraları İslamlaştırma da yapmakla birlikte, dayatmacı olmadı, yayılması belli zorunluluklar dışında esas olarak gönüllü İslamlaşma şeklinde oldu. Din serbestisi, devletin bu özellikten yararlanabilmesi için oluşturduğu mekanizmalarla da beslendi. Bunlar, İslam'daki çok-dinlilik olgusunun, dolayısıyla "hoşgörü"nün tarihsel temelini meydana getirmiştir.

Aslında kurulan yeni dinin evrensel bir özellik kazanmasının ilk adımı ve yukarıda özetlediğimiz sürecin öncülü olan ilk uygulama Medine'de başlamıştı. Yahudileri kazanarak kentte birliği, düzeni ve istikrarı sağlamak isteyen Hz. Muhammed'in "Emirname"si, "ümmet" kavramıyla yalnız Medine Müslümanlarını değil, Medine'de yaşayan herkesi, bütün Medine halkını kucaklıyordu. Elli civarında maddesiyle anayasal bir niteliği bulunan Medine Sözleşmesi veya Vesikası (623) ise, esas olarak Müslümanlarla Yahudiler arasında yapılmış bir akitti. Sorumluluklar karşılıklı olarak belirlenmişti. Önemli olan tarafı, sözleşmeyle hem Araplık kökeni bırakılmış, hem de tek-din anlayışı reddedilmiştir. Putperestler ve eşkıyalar olan "ortak düşmanlara karşı" herkes, yani o ortamdaki Müslümanlarla Yahudiler birleşecekti. Gerçi bir süre sonra, İslam'a geçmemiş olanlara ve Yahudilere karşı tutum değişmiştir. Kente yeni yerleşen Araplara imkân sağlamak ve Mekkeli muhacir Müslüman tüccarları korumak amacıyla geniş toprakları olan ve ticaret olanaklarını elinde tutan varlıklı Yahudiler sonraları kentten tamamen atılacaklardır.[(99)] Böyle uygulamalar, zaten var olan çelişmelerin uzlaşmaz bir hale gelmesine yol açacak, Yahudilere baskılar sürekli arttığı ve genişlediği[(100)] gibi, Musevilik de gün gelecek lanet-

99) Sencer, s.57-59, 167.

100) Örneğin, Medine'deki en zengin Yahudi kabilesi Beni Nadir, toprak ve hurmalıklarının muhacirlere dağıtılması için mülkleri gaspedilerek kentten dışarıya sürüldü, Kaynukalar gibi bazı Yahudi kabileleri bütün mensuplarıyla Medine'den atıldı ve varlıklarıyla mülklerine el konuldu, Kureyzeler gibi bazıları ise Müslüman olma ile ölüm arasında seçime zorlandı (Rodinson, s. 189-92).
Dağıtılabilmesi için Yahudilerin zenginliğinin ganimet sayılmaması gerekiyordu. Ganimetin kuralları açıktı (beşte biri peygamberin veya yakınlarının, geri kalanı savaşçıların olurdu). Bu topraklar ve mülkler savaşarak değil "barış" zamanında ve "barış" yoluyla ele geçirildiği gerekçesiyle ganimet olamazdı, ihtiyacı olanlara verildi (Sencer, s. 167).

lenecekti.[101] Güç dengesinin değişmekte olmasının da bunda rol oynadığını belirtmek gerekir. Muhammed Medine'de kendini güvenli bir duruma getirdikten sonra ortamı yeniden değerlendirmişti.

İslam'ın, aynı Hıristiyanlıktaki gibi, faizi ve ribayı yasaklamasıyla para ile ilgili işler, tefecilik, bankacılık Yahudilere terk edilmiş ve Yahudilerin elinde büyük sermayeler birikmiş olduğundan Yahudiler zenginler olarak ayrıca itibarlı, hatta belli ölçülerde dokunulmaz durumlarda yaşamaya başlamışlardı. Bu da Yahudilere karşı olan tutumların etkenlerinden biriydi.

Ama bütün bunlara rağmen sonunda kapsayıcılık anlayışının temelleri atılmıştı. Yeni dinin evrenselliğinin teorisi ve teorik kanıtı haline getirilecek bir belge ve uygulama ortaya bir kere çıkmış bulunmaktadır.

Bu, çok sonraları kabilecilik, ırkçılık, aşiretçilik gibi ayrımcılıklara, dışlayıcılıklara karşı ayetler inmesine yol açacaktı.[102]

Doğu'daki birlikte yaşama kültürü, ilk dönemlerdeki savunma gereklerinin zorladığı kendine katma, kendinden yapma sürecini değiştirecek, kısa bir süre sonra dinsel özgürlüğü ortaya çıkaracak, kendine kazanma için zorlamayla dininde serbest bırakma tutumları, hem bir arada, hem de birbirlerini dışlayarak yaşanacaktı. Yayılmak ve yayıldıkça sağlamlaşmak gerekiyordu ama din özgürlüğü için düzen kurmak ve düzeni yerleştirmek ihtiyacı gibi bir sorun da vardı, bu, maddi bir temel rolü oynadı. Barışçı bir arada olmanın kapısı el-Bakara Süresinin 256. Ayetinde[103] açılmıştı;

Ganimet sistemi, Irak ve Suriye'nin fetihlerinden sonra (daha Hz. Ömer zamanında), savaşçıların fetihlere devam edebilmesini sağlamak ve toprağa yerleşerek çiftçileşmesini önlemek amacıyla geçersiz hale getirilmiş, yerine haraç sistemi yaygınlaştırılmış, ikta sistemi (sahipsiz kalan yerlerin ihtiyaç sahiplerine dağıtılması) icad edilmiştir. Fethedilen yerlerdeki topraklar, sahiplerine, bölgenin yerlilerine bırakılıyor (ya da ikta gereğince dağıtılıyor), böylece, gelirler artırıldığı gibi, ekonominin de aksamaması, devamı mümkün oluyordu. Hatta haraç topraklarının, vergiden kaçmaları önlemek amacıyla Müslümanlara satışı da Hicretin 100. yılından başlayarak yasaklanmıştır (Sencer, s. 171-177). Sonraki görece durgun veya tamamen farklı dönemlerde ganimet sistemine tekrar başvurulacaktır.

Yeri gelmişken belirtelim, Arap kabile reisleri "genellikle ganimetin dörtte birini" almaktaydı. Bu bakımdan Muhammed ganimet payında eksiltmeye gitmiş (payını beşte bire indirmiş, biraz azaltmıştı), böylelikle bir fedakarlıkta bulunmuştur (Rodinson, s. 220).

101) Maide Suresi, 82. Ayette Yahudiler, "müminlere düşmanlık bakımından insanların en şiddetlisi" olmuşlardı (*Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, s.122).

102) "Müminler kardeştir", "Bir kavim diğer bir kavimle alay etmesin", "Sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki, birbirinizi tanıyasınız, Allah katında en iyiniz, takvası en ziyade olandır", Hucurat Suresi, *Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, s.516 vd.

Birçok Arap kaynağa dayanarak Rodinson'un aynı sureden yaptığı alıntı, "Hepiniz Adem'den geliyorsunuz. Hiç kuşkusuz Allah katında en seçkininiz en dindar olanınızdır. Bir Arap Arap olmayana yalnızca dindarlıkta üstündür" şeklindedir; s.270.

103) *Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, s.3 vd.

"Dinde zorlama yoktur" anlamına gelen "lâ ikrâhe fi'd-Din" ifadesi her zaman din serbestliğinin dayanağı olarak söylenegelecekti.[104] Muhammed daha yaşarken, belli bir dönemde, Müslümanlaştırma siyaseti izleniyordu ama zor kullanılmasına karşı çıkılıyordu. Buna karşılık, zaman zaman da İslam'a girmek istemeyenler aşağılandığı gibi, başka bir din ve inançta olanlara karşı düşmanca söylemler ve saldırı siyasetleri izleniyordu. Aslında Muhammed'in gerçek düşüncesi tek-din anlayışıydı. Yaşadığı durumlar bunu her zaman savunmasına ve uygulamasına olanak vermemişti, vasiyeti de zaten "iki din bir arada bulunmayacak" olmuştu.[105] Yayılmanın ilk sürecinde icat edilen cizye, sonraki yüzyıllar boyu güçlü İslam devletlerinin İslamlaştırmayı gerekli görmemesinin, hatta kabul etmeyerek önlemeye çalışmasının nedeni oldu (8. yüzyılın ortalarından sonra). "Kelle (baş) vergisi" diye çevrilebilecek cizye, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerin dinlerini muhafaza etmelerinin karşılığıydı. Buna, yerleşik düzenin gereği olarak haraç da eklenecekti.[106]

Bir arada yaşama uygulaması, bölgenin Hıristiyanlık merkezi olmak isteyen Doğu Roma'nın baskılarına maruz kalan Doğu Hıristiyanlıklarında da tam bir karşılık buldu. Bölge halkları, İslam dinini ve bu dinin devletini zulümden kaçıp kurtulacakları bir sığınak gibi değerlendirdiler. Vaat edilen barış ve özgürlük, Hıristiyanlıktan kaçan Hıristiyanların da İslam'ı olumlu görmelerini sağlıyordu. Kaldı ki, Hıristiyanlara, aynı Musevilere dendiği gibi, İslam'ın Hıristiyanlığın mirasçısı olduğu söyleniyor, Hıristiyanlığın peygamberine saygıda kusur edilmiyordu.

Roma topraklarındaki Yahudiler, kendi aralarındaki sıkı bağlar yüzünden İslamlaşmayacaklardı ama İslam'a genel anlamda destekleri vardı. İmparator olur olmaz Justinianos (527-565) Yahudilere karşı savaş yürütmeye

---

104) Altuntaş, s.15 vd; Rodinson, s.206-9.

105) Arsel, 1999, s.117, 175, 233 ve 261.

106) İlk olarak Medine'de Hıristiyan Araplar için ortaya çıkan "özel vergi", "Müslümanların gönüllü olarak ödediği vergiden pek de yüksek değildi" (Rodinson, s.220). Mekke'nin fethinden sonra sistemli olarak uygulanmaya başlanan haraç ve cizye (harac-ür rüus, caliye), zımmi olan gayrimüslimlerin can ve mal güvenliği ile din özgürlüklerinin bedeli gibiydi. "Zımmi" din özgürlüğüne sahip ve korunma durumunda olan teba statüsüydü. Cizye yükümlüleri, İslam cemaati ile, kendilerinin korunma ve serbestlik hakkını kazanacakları bir anlaşma yapmış olurlardı. Haraç, toprak-tarım gelirinden alınan pay demekti. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar, sakatlar, güçsüzler, altı aydan fazla hasta olarak yatan hastalar, din görevlileri, devlette görev alanlar, köleler ek olarak alınan haraç ve cizyeden muaftı. Cizye ödemeden ölenlerin borçları ise düşerdi. Gayrimüslimlerden alınan bu ek vergiler, Müslüman olmayan nüfusun çokluğu ölçüsünde gelirleri artıran bir rol oynayacaktı. Hz. Ömer zamanında Irak'ta yapılan vergi hesaplamasında 500 bin cizye vergisi mükellefi vardı. Hatta Osmanlılarda bütçedeki en yüksek gelir kalemi cizye gelirleriydi, bütçenin üçte birini oluşturuyordu.

başlamıştı. Yahudiler sorun yaratmıyorlardı, bu bakımdan imparatorun baskısı ve saldırısı nedensiz gibiydi, ama Yahudiler bir güce sığınmak ihtiyacındaydılar, bu nedenle Yahudilerin İslam'a verdikleri desteğe yol açmıştı. Uzun vadede imparator bunun çok zararını görecekti. İleride görülecektir, İslam'ın kültürel hamlesinde Yahudiler gönüllü bir şekilde katkılarını sunmuşlar, ortaya çıkan uygarlık atılımında çok emekleri geçmişti.

Bölge sorunluydu ve donanımsızdı. İhtiyaç, birlik ve birleşmeydi. Anarşi, düzensizlik, başıbozukluk, yağmacılık vb, güvenliği, güvenlik ise, merkezileşmeyi ve "devleti" dayatmıştı. Tüccar ve kervancı olan Hz. Muhammed, hedefleri belirlenmiş bir mekanizmanın örgütçülüğüne soyunarak bütün bunlara çözüm getirdi. Yeni dinin kurucusu peygamberle Arap yarımadası istikrara ve giderek görece refaha kavuştu. İslam'ın ortaya çıkışı ve gelişmesi bölgenin tarihinde belirleyici ve bütün bölge toplumlarının hayatında değiştirici bir rol üstlendi.

İslam'ın bu yükselişini ve nedenlerini, 20. yüzyılda çeşitli yönleriyle açıklamaya yönelen Batılı araştırmacılar, bazıları çok önemli, bazıları da abartılı değerlendirmelerle dikkat çekici tezler ürettiler. Kaçınılmazlıklarla rastlantısallıklar arasında gitgeller ortaya nesnel sonuçlar da çıkmasını sağlayacaktı.[107]

HER YÖNDE YAYILMA VE AYDINLANMA: İSLAM'IN ATILIMI

"Bütün Arabistan'ı birleştirerek, edinilmiş servetlerin ve ticaret yaşamının selametini sağlayacak ve şimdi artık bizzat Arapların ticaret hayatı için tehlike oluşturmaya başlayan Bedevilerin hırsını dışarıya döndürecek güçlü bir devlet.
"Bir Arap ideolojisinden güç alan, hem yeni şartlara uygun, hem de kadroya alacağı Bedevi ortamına yakın, büyük imparatorluklarla eşitlik içinde pazarlık edebilecek bir Arap devleti."

M. Rodinson[108]

İslamiyet, böylece, yalnızca yeni bir dinin doğuşu olarak değil, yeni bir toplumun kuruluşu olarak, yeni bir uygarlık hamlesi olarak tarihi etkiledi. Toplumsal birim olarak kabilenin çapı, kan bağına dayanan ilişkilerden kurtularak büyüyecekti. Yeni din, geri kabile ilişkilerinden feodal ilişkilere geçişi, yaygın göçebeliğe karşı kent ilişkilerinin hakimiyetini gerçekleş-

107) Bu konuda bilgi için bkz. Turner, s.71 vd.
108) Rodinson, s.51-2.

tirdi. Medeniyete adım atıldı. Toplaşma, karışma, yerleşme, kalıcılık süreci işlemeye başladı. Küçük ölçekli kabile, kan bağı olmayan kardeşlikler temelinde çok daha büyük ölçekli ümmete dönüştü.

Kan bağına dayalı toplumsal ilişkilerin çözülmesi, şiddeti de içeren bir süreçti. Kabileler arası savaşlar yerini, kabilelerin taraf olmadığı çatışmalara bıraktı. Daha önceden birbiriyle savaşan kabileler bu yeni süreçte bir araya gelebiliyor, bunun yanı sıra bir kabilenin içinde savaş çıkabiliyordu. Bu yeni tip ayrışma ve çatışmalar ve şiddet kabile ilişkilerinin çözülmesini hızlandırdı. "Ümmeti Muhammed", kan bağı ilişkisinden ve kabilesinden kurtulmuş yeni insanlardan oluşuyordu.

Cami, yeni bir inançla bir araya gelmiş her kesimden, her özellikten, her cinsiyetten, her toplumsal konumdan, her kabileden ve her ırktan insanı bir çatı altında topluyordu; birleştiriciydi. Cami birleştirici olarak kabile bağlarına hapsolmuş ve gelenek anlayışlarının içindeki insanların o ortamlarıyla ilişkilerini koparıyordu; çözücüydü.

Cami yeni insanı yaratma yeriydi. Eğitimle dönüştürme yeriydi (eğitim ve öğrenime biraz ileride ayrıca değinilecektir).

Cami aynı zamanda bir "katılım" yeriydi. Kimse sorunların ortaya döküldüğü ve kararların birlikte alındığı ortamın dışında kalmak istemezdi. Cami aynı zamanda adaletin dağıtıldığı mahkemeydi. Kimse kendisini ilgilendirmesi olası durumlara ilgisiz kalmazdı. Cami, buluşma ve tartışma yeri olarak aynı zamanda haberlerin topluma iletilme, duyurulma yeriydi. Kimse tasarlanan seferlerden, kazanılan zaferlerden, kendilerini ilgilendiren olaylardan haberdar olmamayı, bilgilenmemeyi tercih etmezdi. Bütün bunlar bir kurumun ortaya çıktığını gösteriyordu. Cami herkese ve ortak kullanıma açıktı. Kadınlara da. (Ancak sonra sorunlar çıkartılacak, üç yüzyıl sonra da kadınların camiye girmesi zorlaşacaktır.[109]) Üstelik görüntü o kadar alışılmadıktı ki, kimse "kararlarını tek başına almayan bir peygamberin yönetimi altındaki grubun"[110] içinde olmamayı aklından geçirmezdi.

Bunlar sayesinde yeni din, içinde bulunduğu coğrafyanın ekonomik ve kültürel gelişmesine yol açtı, bir "bilgi uygarlığı"nın sahibi oldu. Bilgiye verilen önem, İslamiyet öncesi Arap toplumlarının "cahiliye dönemi" (bilgisizlik dönemi) yaşamış oldukları söylemiyle de vurgulanmış oluyordu.

---

109) Kadının camiye girmesi konusundaki kısıtlayıcı anlayışlar birçok yerde üç-beş yüzyıl sonra kemikleşecek, ancak kadın-cami ilişkisinin farklı yaşandığı çok yer olacaktır. İbn Battuda Şiraz'da camiye haftada en az üç gün giden kadınların çokluğuna şaşırmıştır (14. yüzyıl), ama zaman caminin kapılarını onlara da kapatacaktır.

110) Mernissi, 1992, s.90.

Bu söylemin, İslam'la birlikte ortaya çıkan gelişmenin yüceltilmesine hizmet ettiği için bir anlamı, işlevi ve yararı da vardı. İslam'ın beşiğinde İslam uygarlığına önemli katkılarda bulunan dikkate değer bir kültür olmadığı düşündürülmek isteniyor, kitleleri buna inandırmak gerekiyordu.

"Coşkulu 'çağrısı' ve ahrette vaat ettiği şehevi hazlarıyla İslamiyet, bu ihtiraslı millete" çok çekici gelmişti. Din kurucuları, hem bu yeni dinin atılganlığını kendi yönelimleri için kullanacaklar, hem de bunu "fetihlerin veriminden yararlanmak üzere duraklama dönemine girmiş olan Arapların bıraktıkları" yerden alıp sürdüreceklerdi.(111)

Hanif kitleler ise, sanki Muhammed'i bekliyorlardı, "kaybettikleri babalarını bulmuş" gibiydiler. Önlerinde uzanan ama tıkalı olan, gördükleri ama gidemedikleri yol, İslam'la açılmıştı. Artık hem tek-tanrılı bir din mensubuydular, hem de "Arap"tılar.

Cahiliye döneminde kölelere yapılan insanlık dışı uygulamalar, oldukça önemli sayıda olan bu kitlenin yeni dini kurtuluş saymasını sağlamıştı. Güvenlik beklentisi olan kitlelere bu kesimin de katılması tam bir kitle desteğinin ortaya çıkmasına yol açtı. Kölelik kalkmayacaktı, ama olsun, eski dönem bitiyordu ya, bu izlenim vardı. Kölelerin insan oldukları hatırlanmış gibiydi. Ayrıca köleliğe bir yorum getiriliyordu en azından, köleler savaşırlarsa kaderlerini değiştirme şansları oluyordu en azından, köleler mümin olurlarsa "din kardeşi" sayılabileceklerdi en azından; bunlar az şey miydi?

Kabileler arası çatışma ve savaşlarda kadınlar ganimet kapsamı içindeydi. Ayrıca öldürülen erkeklerin dul karıları da öldürenlerin olurdu. Bu geri anlayış ve geleneklere karşı oluşturulan İslami kurallar kadınların haklarını fark edilebilir ölçüde gözetmiş oluyordu. Ganimet ve mal olan kadınlar, korunacak değerler durumuna yükselmiş, bunun kuralları sayesinde gene nesne olmakla birlikte onların da hakları olduğu ortaya çıkmıştı. Bunun sonuçları ise yeni dinin kadınlar için desteklenir ve savunulabilir özelliklerinin olmasıydı. Kitle desteği bu sayede daha da güçlenmişti.

İslam'da kadınların bazı mevziler kazandıklarını söyleyebiliriz. Örneğin, kızların doğduklarında öldürülmesi yasaklanmıştı (çöl şartlarının getirdiği korkunç yoksulluk, kız çocukların beslenmesini üstlenmeye engeldi, hiç olmazsa yalnızca erkek çocuklar beslenmeliydi; buna karşılık "Allah herkesin rızkını verir"di). Örneğin, kadının zina suçundan yargılanması için dört tanık şart koşulmuştu(112) (kadınların suçlanması o kadar kolay

111) Dozy, s.310.

112) Dursun, Zina Maddesi, *Kur'an Ansiklopedisi*, 8. cilt, s.289 vd.

yapılıyordu ve yaygındı ki, bu hukuksal gerek, kadınların iftiraya uğramasını önlüyor, kadınlardan intikam alınmasının ve kadın katliamlarının önüne geçiyordu) ve yalancı tanıklık yapanla dört tanığı olmayan iddiacılara seksen kırbaç gibi şiddetli bir ceza öngörülmüştü (bu, kadınların suçlanmasını ve *recmi* önemli ölçüde azaltmıştı). Örneğin, kadınlar ve kız çocuklar mirastan yararlanma hakkına kavuşmuştu (o zamana kadar Mekke gibi belli yerler dışında kadın miras hakkından tamamen mahrumdu).(113) Örneğin, erkeklerin çok-karılılığı dörtle sınırlandırılmıştı (Cahiliye döneminde erkekler yüze -100'e- kadar kadınla evlenebiliyorlardı)(114) vb.

Bütün bunlara rağmen kadın, toplumsal bir statü kaybına uğrayacak, ekonomik ve toplumsal hayatta kimliği ve varlığı olan kadın, bu alandan sürülecekti. Örneğin, Hz. Muhammed'in ilk evlendiği kadın olan Hatice "tüccar"dır, "zengin"dir, ticarette ve toplumsal hayatta bir yeri vardır. İslamiyet'ten sonra ise yalnız erkeğin himayesinde var olan, toplumsal ve ticari hayatta yeri olmayan bir cinsiyet haline gelecektir.(115) İlkel olan eski ilişkiler içinde cinselliğini de yaşayabilen kadın, İslamiyet'in kurumlaşmasından sonra nesli sürdürme işlevinin vazgeçilemez bir gereğine ve kocası olan erkeğin cinsel tatmin aracına dönüşür. Çünkü erkek egemenliğinin damgasını vurduğu "ileri" ilişkiler düzleminde yaşamaktadır artık. Sınıfsallaşmanın bu yüksek düzeyi, siyasal örgütlenmesini oluştururken, bastırılmış cinsiyeti, eşit haklardan tam olarak yoksun, daha alta itilmiş bir bireyler topluluğuna "evrimleştirmiş"tir.

11. yüzyıldan sonra İslam'da bir kadın sorunu yaşanmaya başlayacak ve bugünlere kadar gelecektir. Sorun, kadının örtülmesi ve kapatılmasıdır. Kadının örtülmesi giyim konusudur, çeşitli çözümler üretilmiştir. Ama kapatılma, kadının sokağa çıkmasına engel olma anlayışının sonucudur. Sonunda hapislik durumundan başka bir anlamı yoktur. Fatımi halifesi el-Hakim, Kahire'de kadınların sokağa çıkmalarını yasaklamakla yetinmemiş, kunduracıların kadın ayakkabısı yapmalarına da yasak koymuştu. Bu nedenlerle onun döneminde çok sayıda kadın öldürülmüş,

---

113) Rodinson, s.200, 226.
Islamda kadının olumsuz konumuna işaret etmek isteyenlerin kadınların mirastan paylarının yarım olmasını bir örnek olarak göstermesi, pek yerinde değildir. Önceki durumuna göre bu, kadınlar için bir kazanımdır. Kadının mirasta eşitliği ortaya çıkmadığı gerekçesiyle bu kazanımı bir ilerleme ve önemli saymamak nesnel olmamaktır.

114) Bulut, s.409.

115) Kadının, Islamiyet öncesi ve sonrası karşılaştırmalı statüsü konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Arsel, *Şeriat ve Kadın*, İstanbul 1989, s.24 vd.
Ayrıca bu konuda tarihsel ve teorik değerlendirmeler için bkz. Berktay, s.108-125 vd; Bulut, s.408 vd. Ayrıca *Kuran*'da kadın konusunda bkz. Dursun, *Kur'an Ansiklopedisi*, 6. cilt, s.293 vd.

birçok kadın suda boğdurulmuştur.[116] Aynı halife -elbette son derece doğaldı- kadınlarının gülmesini yasakladığı gibi, ağlamalarına da kısıtlamalar koymuştu.

İslamiyet, her bakımdan iyi örgütlenmiş çok yönlü özellikleri ve etkili silahlı güçleri olan bir devlet yarattı. Göçebeler ve kentlilerin her ikisinin de çıkarlarını gözetmeye ve "herkesin" ihtiyacını karşılamaya yönelik devlet, gelişmeleri hızlandırdı. Buna rağmen göçebelerin, özellikle Bedevilerin İslamiyet'i benimseyerek yeni düzene katılmalarında zorluklarla karşılaşılıyor, bu durumda devlet şiddet kullanıyordu. Bedeviler güç karşısında boyun eğseler de bağları son derece zayıftı. Buna çare olarak da dünyevi işkenceler ile ölüm sonrası cehennem söylemi devreye sokuldu. Araplar arasında dine geçmeyi kabul etmeyenler veya kabul edip dinden çıkmak isteyenler işkencelere uğradılar, işkencelerle öldürüldüler. Cehennem önemliydi ve işlevseldi, kitlelere cehennemle, dünyevi işkencelerin ölümden sonra daha da kötü ve ağır olarak uygulanacağı korkusu verilmeye çalışıldı.

Bunun yanı sıra putperestler için ölümden sonra gidilecek dünya, olumsuz olmayan bir bakışla, çekici de olabiliyordu. Yaşam devam edebilecekti yani, ölümsüzlüğe kapı aralanıyordu. Bu büyük bir kazançtı. Üstelik bu söylemde devreye giren ve tarifi ballandıra ballandıra yapılan cennet, "öbür dünya"nın karşılığı olursa...

Mekke'de din yayıcılığına başlayan Muhammed, kurulu düzene eleştiriler getirir gibi olunca tepki görmeye başladı. Çıkarları sarsılanlar onu kötülediler, aralarında akrabaları da vardı. Dinsel söylemle ortaya çıkması, tutuculuğun hedefi olmasını doğurdu. Hac ziyaretleri döneminde ve yıllık panayırlarda faaliyet göstermesi Mekke'nin ticaret merkezi olma durumunu sarsabilir, tehlikeye düşürebilirdi. Tecrit edilmeye çalışıldı. Gelirleri kesildi, varlığını kaybetti. Mekke zenginleri ve yöneticiler, bunların başında bulunan kendi aşireti de ona karşıydı. Kendini savunamayan taraftarları, özellikle köleler, işkenceye uğruyor ve öldürülüyordu. İyice daraltılmış olduğundan kendine başka bir yerleşke aradı. Adı sonradan "Medine" olacak Yesrib'te karar kıldı. Muhammed, kendisinin de öldürüleceği kararı verildiği günlerde, ailesi ve taraftarları olan yüze yakın kişiyle oraya göçtü. Kabul edildi ama yeni yurtlarında açlıktan kırılır duruma gelmişlerdi. Hiçbir ekonomik olanakları yoktu. Mekke kervanlarına soygun düzenleyerek durumlarını düzelttiler. Böylece hem "düşmanlarını" cezalandırıyorlar ve hem de çaresizliklerine çözüm bulmuş oluyorlardı. Sonra bunun için sa-

---

116) Mernissi, 1992, s.190; Cahen, 1990, s.217; Cahen, 2010, s.22.

vaşmaya da başladılar (ilk olarak Bedr Savaşı). Soygunlar düzenli bir hal alınca, muhacir Mekkelilerin bir kısmı varlıklı hale geldiği gibi, Muhammed ve yakın çevresi de Medine'nin en zenginleri arasına girdi. Ortaya çıkmış bulunan ve gönüllülerden oluşan askeri güç, bütün çevreye saldırılar düzenleyerek Müslümanlaştırma işlevini de üstlendi. Mekke'ye girilince ("el-fetih"; 628), yakın her yere hakim olununca menziller büyüdü. Güneye ve kuzeye giden *seriyeler* (askeri birlikler) hep zafer kazanıyor, böyle oldukça da ufuk genişliyordu.

Avrupa'da ve Orta Doğu'da "devlet"e (devletlere) sahip olan Hıristiyanlık, 6. yüzyılda Arap yarımadasında esas olarak devletsizdi. Bölgedeki tek Hıristiyan oluşum, Habeşistan'daki Necaşiler adındaki Hıristiyan bir devletin mecalsiz bir kalıntısıydı. Siyasal boşluk kolayca doldurulacaktı.

Mekke'de bir topluluk ve bir din kurulmuştu. Medine'de ise peygamber kendisini, vahadaki iktidar mücadelesinde önemli bir rol oynamaya elveren, hatta zorlayan pozisyonda bulmuştu. Ve bir partinin başkanı durumuna gelmişti. Bu siyasi-dini parti büyüdü yavaş yavaş. Yapısı ve kaynağı bakımından totaliter anlayışı olan bu parti, çok geçmeden, bağımsız bir silahlı güce ve özel bir maliyeye sahip olmuş; bir yandan da, eritemediği yabancı unsurları tasfiye etmek ve iç muhalefeti susturmak fırsatını bulmuştu. Öyle ki Hicret'ten beş yıl sonra, komşuları tarafından saygı gören bir "Medine devleti"ne dönüştü. "Devletin yüce ve mutlak başkanı, bizzat Allah'tı ve Allah, Elçisi Muhammed İbn Abdullah'ın ağzıyla iletiyordu emirlerini tebasına."[117] *Kuran* ise, "birliklere günlük emirlerin yayınlandığı, iç sorunlar hakkındaki kararların tebliğ edildiği, mücadele aşamalarının açıklandığı bir çeşit resmi gazete haline girmişti".[118] Bu arada *Kuran*'la ilgili biraz gerçek bilgi vermek de gerekir. İslam'ın kutsal kitabı, durumun gereklerine ve hatta Muhammed'in kişisel ihtiyaçlarına göre vahiy yoluyla geliyordu. Örneğin, Mekkeliler, Medineliler, Yahudiler vb'nin ortaya çıkardığı sorunlar konusunda, mücadelenin değişik aşamalarındaki stratejik kararlar konusunda, örneğin, Muhammed'in eşleriyle ilgili sorunlar konusunda vahiyler[119] gel-

---

117) Rodinson, s.212. Bu ifadedeki "devlet"in, henüz unsurları oluşmamış olsa da kendine güvenden gelen davranışlar açısından söylendiğini görmemiz gerekir. Böyle söylenmesinin nedeni, Muhammed'in devlet otoritesini temsil eder gibi olan davranışlarıdır. Hatta, Medine'ye ilk geldiği zamanlardaki havası ve bir yıl sonraki Medine Sözleşmesindeki durumu da böyledir. Medine'deki pratiğinde Muhammed bir devlet yetkilisi, başı ve sözcüsü havasındadır.

118) Caetani, *Annali dell'Islam*, 1. cilt, Hoepli, Milan 1905, s.661; karşılaştırmak için D. S. Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam*, Putnam, New York 1905, s.217; akt. Rodinson, s.214, 277

119) Arif Tekin, s.85 vd. ve s.139 vd.

diği oluyordu. İlginç olan, bu vahiylerin önemli bir kısmının Muhammed'in belirlediği yönlerde olması, Muhammed'in taraftarlarını veya toplumu ikna etmede zorlandığı konularda, Muhammed'in zaman zaman içine düştüğü çaresizliğin çözümünü sağlayan özelliklerde olmasıydı. Vahiyler hiçbir zaman Muhammed'e ters düşmüyordu. Hatta Ömer'e ters düşmeyen vahiylerden de söz edilmekteydi.(120) Kaldı ki, bugüne kadar gelmiş olan *Kuran* metni, Muhammed'in ölümünden sonra derlenmiş, büyük bir olasılıkla ihtiyaca göre son haline getirilmiş bir metindi. Üstelik ilk *Kuran* metninin bugüne gelmiş olup olmadığı da ayrı bir tartışma konusudur.(121)

Allah adına savaş olan "Cihad", Bedevilerin ve diğer yeni Müslümanlaşan istikrarsız unsurların yarattığı ve kolay giderilemeyecek olan huzursuzluğu dışarıya yönlendirdi. Fetih üzerine kurulu refah düzeninin oluşması sürecinde, ganimete ve yağmaya programlanmış Bedeviler "İslam'ın Kılıcı" yapılarak yeni düzenin yayılmasına kanalize edildiler. Böylece savaş alanları (*dar ül-harb*), İslam dünyasının (*dar ül-İslam*) yaratılmasının, giderek İslam imparatorluğunun kurulmasının temeli oldu.

Dönem iki büyük devletin birbirini yıprattığı bir dönemdi. Persler Konstantinopolis'i almak amacıyla iki kez kuşatmış (620 ve 626), buna karşılık Romalılar iki kez Perslileri bozguna uğratmış, sonuncusundan iki yıl sonra İmparator Heraklius (610-641) İran başkentine kadar gitmişti. Perslilerin de önemli bir başarısı vardı, güneydeki Hıristiyan devleti kımıldayamayacak bir duruma getirmiş, Habeşlerin Arap yarımadasının güneyindeki devletçiklere müdahale imkânını yok etmişti. Bölgedeki Yahudileri destekleyen İran'ın onlarla bağı kopmuş, Doğu Roma'nınsa güney sınırlarında hükmü kalmamıştı.

Bu siyasal boşluğu doldurmaya aday olan Medine devletine bir akın başladı. İslam her yerde kabul görüyor ve kitleler Müslümanlaşıyordu. Ancak İslam'ı kabul etmek, bir inanç sorunu olmaktan çıkmıştı, çünkü kurtarıcı Arap devletine bağlanmak demekti artık.

Yeni dinin devleti, kapalı ekonomiden para ekonomisine evrilmeyi, özel mülkiyetin meşrulaşmasını ve yaygınlaşmasını, ticaret faaliyetlerinin gelişmesini amaçlıyordu. "Kazanan, Allah'ın sevgilisi"ydi. Uzun menzilli ticaretin ortaya çıkmasını, kopukluğu olmayan bir ticaret güzergâhının oluşmasını ve bunların güvenlik ve sürekliliğini sağlayan bir dizi atılım yaptı. Hz. Muhammed'in ifadesiyle, "canınız, malınız, namusunuz Mekke

---

120) Geniş bilgi için bkz. *aynı eser*, s.51-151.

121) *Kuran* konusunda geniş eleştirel bilgi için bkz. Arsel, 1999 ve *Kur'an'ın Eleştirisi 2 /Semavi Dinlerin "Kutsal" Bilinen Kitapları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

gibi mübarektir, kutsaldır, her türlü tecavüze karşı korunmalı durumdadır" cümlesi, bu gerçeği yansıtıyordu.

İslamiyet'in başlangıcında ortaklaşmacı ilkel toplumun geleneği, başta Hz. Muhammed olmak üzere dinin bütün ileri gelenlerinde yaşadığı içindir ki, yeni düzen, özel mülkiyetin yozlaştırıcı ve zararlı etkilerinden uzun bir süre uzak kalabilmiştir. Eşitliğe karşı ayrıcalığın savunulması ve yerleştirilmeye çalışılması, hem bu nedenle belirli ölçüde gizlenebilmiş, hem de bu sayede bunların yedirilerek meşrulaşması sağlanmıştır.

Mekke, coğrafya olarak iyi bir yol üstü noktası ve kervan ticaretinin aktarma ve durak yeriydi. Bu yüzden binlerce yıldır ticaretin merkeziydi. Kâbe'ye ev sahipliği yapması da bunu kolaylaştırıyordu. Zaten kutsal ve birleştirici Kâbe bunun için orada ortaya çıkmıştı. Kâbe, en önemli tanrı olan Ay Tanrısı Habel'in simgesinin de bulunduğu, üç tanrıçaya (Lat, Uzza ve Manat) tapınılma yeri olan dört köşeli bir binaydı.[(122)] Mekke adı da, zamanın güneyde konuşulan Arapçasında tapınak, kutsal yer anlamlarına gelen "mıkrap"tan geliyordu.

Din ve ticaretin bu kentte birleştirilmesi, hac ve fuar şeklinde yapılan panayırla sağlanmıştı. Bu iki etkinlik, bölgenin en hareketli ve önemli kentinin işlevini yerine getirmesine hizmet etmekteydi. İdari ve siyasi olarak benzeri olmayan bir durumda olan Mekke bu bakımdan bir kent cumhuriyetine benziyordu. Ancak bunlara rağmen kentin kültürel düzeyi çok düşüktü. Peygamberliğinin ilk yıllarında Mekke'de okuma-yazma bilenlerin sayısı yirmiyi bulmuyordu.

Kentleşme sürecinde oluşan ve kabile toplumu aşamasını geriye bıraktıran İslam Devrimi, Arap toplumuna "kentin" ve uygarlıkların kesiştiği noktada "bilginin ve bilimin" önemini gösterdi. Arapçada aynı kökten türetilmiş "din", "medine", "medeniyet" sözcükleri, "din-kent-uygarlık-ticaret-devlet-bilgi-eğitim-bilim-gelişme" çizgisinin İslamiyet zemininde kanıtlanmasını ve kanıtlandığını göstermektedir.

Eski adı "otlak yeri, mera" anlamına gelen Yesrib (ya da Yatrib/Yatreb) olan kent, yeraltı sularınca zengin, toprakça verimli bir vahada tarım yapılan gelişmemiş bir merkezdi. Muhammed'e merkez olduktan sonra ise, kente, "El Medine El Münevvera" (ışık saçan aydınlığın -uygarlığın- kenti)

---

122) C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1964, s.13; akt. Sencer, s.53.
Kabe, "küb" şekline yakın küçük bir evdir, adı da şeklinden gelmiştir, Arapçada kaaba, küp biçimi, tavla zarı anlamlarındaydı (Sever, 2014, s.48 vd; Sever, 1997, s.107). Tapınağın içindeki siyah renkli bir meteor taşı (Hacer-i Esved) "özel bir tapınma yeridir" (Rodinson, s.55; Sever, 2014, s.65 vd. ve Bulut, s.98).

ve "Medinetün Nebi" (Peygamber Kenti) adları verildi.[123] Yeni yapılanma yeni adı getirmiş, Yesrib'in adı sonunda (kısaca) "Medine" olmuştu. Çünkü Yesrib, Hicret'ten sonra ikinci bir ticaret merkezine ve donanımlı bir kente dönüştürülmüş, kent bizzat Muhammed tarafından örgütlenerek yeniden yaratılmıştı. Kabileler üstü bir otoritesi bulunmayan kent, dinsel inancın birleştiriciliğinde inananlar topluluğu haline gelmişti. Mekke'den gelen *muhacirin*, muhacirlere yardım eden Yesribliler olan *ensar*, Müslüman olmuş Habeşler, Acemler, Yahudiler, bunların hepsi artık "kardeş"ti ve kardeşlik aynı inancı paylaşmaktan ileri geliyordu. *Innemel müslümine ihve* ("Müslümanlar şüphesiz ki kardeştirler").

Yesrib, Medine olarak, aynı zamanda artık bir kültür merkeziydi. Hicretten kısa bir zaman sonra kentte okul açıldı, kütüphane kuruldu. Herkese, özelikle bütün çocuklara okuma-yazma öğretilmesi planlanmaya başlatıldı. Okuma-yazma öğrenimi her şeyin önüne geçirildi. Bedir Savaşında esir düşen Mekkelilerden kurtarmalık olarak kişi başına çok büyük paralar (400 gümüş Dirhem[124]) alınırken, Medineli on çocuğa okuma-yazma öğretme vaadinde bulunandan hiç para istenmiyordu.

Hz. Muhammed'in gelişmeye önderlik etmesi, ailesinin Mekke yönetiminde söz sahibi olması, kabilesinin kentin en zengin kabilesi olması sayesinde olmuş ya da en azından kolaylaşmıştı. Çocukluk yıllarında, amcası Abdülmuttalip kentin en nüfuzlu kişisiydi. Kureyş kabilesi bölgedeki köle ticaretini yönetiyor, kuralları o koyuyordu. Hac ve yıllık panayır, Kureyşlilerce düzenleniyor ve düzene sokuluyordu.[125]

Kentin öne çıkması, hızlı bir kentleşme süreci yaşanması, çeşitli yeni kent işlevleri oluşması, inşaat ve şehircilik alanlarında da gelişmeleri doğurdu. Yeni mimari tarzlar, bina boyutlarının büyümesi, bina yapım teknolojisinde yenilikler bunların sonucuydu.[126] Ekonomik ve kültürel gelişme, bütün alanlara sıçrıyor, örneğin, tarımda verimlileşme, su kanalları

---

123) Bulut, s.39; Sencer, s.56; Rodinson, s.144.

124) 400 Dirhemin ne kadar yüksek olduğunu anlamak için, bu miktarla bir deve ya da küçük bir ev alınabildiğini belirtmek herhalde yeterli olacaktır.

125) "Kureyş", büyük bir olasılıkla eski bir totemden gelmiş olarak "köpekbalığı" anlamındadır. Kabile, çeşitli aşiretlerden oluşmuştur. Kureyş'in otoritesi, ekonomik gücü yanında esas olarak Mekke'deki en önemli tapınak olan Kabe'ye sahiplik yapmasından gelmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bulut, s.76 vd.

126) Türk bilgini, düşünürü Farabi (870-950), *El-Medinettü'l Fâzıla* adlı kitabında (Şark-İslam Klasikleri, MEB Yayınları, İstanbul 1990) hem Medine'yi anlatmakta, Medine'ye güzellemeler yapmakta, hem de Medine'nin özellikleriyle neden ve nasıl örnek bir kent olduğunu sergilemektedir ("fazıl", fazilet, erdem sahibi demektir; yazar bunun karşıtı olarak "cahil" kelimesini kullanmış, "cahil şehirler"de adalet, düzen ve sanat olamayacağından söz etmiştir).

ile tarım alanlarını genişletme gözleniyor, metal teknolojisinde ilerleme oluyor, metal savaş araçları (kılıç, kalkan, gülle, zırh vb.) çeşitleniyor ve sağlamlaştırılıyor, denizcilik önem kazanıyordu.

Doğu Roma'nın gelişmiş ve evrimleşmiş hukuk sistemi esin kaynağı oldu. İslam'ın içinden çıktığı kentleşme eğilim ve isteklerine göre ayarlanmış, uyumlu hale getirilmiş hukuk anlayışı, bir ihtiyacın karşılanması içindi. Toplumsal ilişkilerin gereği olan bir hukuk düzeni, yazılı metinler olarak kayda geçince, İslamiyet, yasaların hakimiyet ve geçerliliğini sağladı. Yeni din aynı zamanda yasa demekti. İslam hukuku anlamındaki şeriat, "şari" kelimesinden gelmişti. Şari ise, kanun koyucu olarak Allah ve onun aracısı, "resulü" Muhammed'tir. Şeriatı öğrenmek, bilmek, belgelere dayanarak yorumlamak ve açıklamak demek olan "ilm-i fıkıh", İslam'ın hukuk bilimiydi. İslamiyet'in sentez yaptığı, geliştirdiği hukuk sistemi bütün İslam ülkelerini etkileyecek, bu sistem esas olarak bütün İslam dünyasında hakim olacaktır.

Aslında yazılı hukuku öne çıkarmak, en başında, kabilelerin koyu düşmanlık ve acımasız misilleme cezalandırma kurallarına karşı gerekmişti. İntikamcılık ve bireysel infazcılıkla ileri toplumsal ilişkiler kurulamaz, bir "devlet" de ortaya çıkamazdı. Gelenekler önemli ölçüde sürdürülecekti (böylece "kamuoyu" gözetilmiş oluyordu) ama kan bedeli, kan davası gibi "eski" adetler bitmeliydi (zaten Muhammed son yıllarına doğru kan davasını da yasakladı). Ortaya çıkan hukuk mevzuatı, bireyin güvenliğini sağlayacak, zor durumda olan belli kesimleri koruyacaktı. Bireyselliğe doğru olan eğilimin bu mevzuatla, kabile sistemi tamamen yok edilmemekle birlikte belirli ilerlemeler sağlaması söz konusuydu. Kabile ilişkileri tam olarak çözülmüyordu ama zayıflatılırken devletin patrimonyal bir sistemle oluşmasına katkıda bulunuyordu.(127)

Kurulan posta sistemiyle yayılmanın temeli oluştu. İyi çalışan bu sistemle çevre tanındığı ve öğrenildiği gibi, çevrenin de İslamiyet'in yeniliklerini fark etme olanağı doğmuş oluyordu. Bunlar birbirlerini karşılıklı besleyeceklerdi.

Posta idaresinde çalışan Yakubi (anlamı "Ülkeler Kitabı" olan *Kitab-ül Buldan* adlı bir eseri vardır), İbn Hurdadbih gibi bürokratlar bilinen dünyanın tamamını biliyor gibiydiler.(128)

---

127) Bu konuda ve patrimonyal kavramıyla ilgili olarak geniş ve açıklayıcı bilgi için bkz. Turner, s.147 vd.

128) Murat Ağarı, "Coğrafya Yazarlarının (Seyyahların) Eserlerine Göre Ortaçağ Dünyası", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 158, Ağustos 2007, s.10-15.

Çevreyi ve çevre olamayacak kadar uzak dünyayı tanımak için yapılanlar o zamana kadar görülmemişti. Örneğin, daha 7. yüzyılda, üç ayrı araştırma-inceleme-öğrenme grubu ticaret-taşımacılık hattının nasıl kurulabileceğini anlamak (ve daha sonra örgütlemek) için Çin'e gönderilmişti.[129] Arkasından Çin'le dolaysız ticaret ilişkisi kuruldu. Hindistan'a ve Afrika'nın doğusuna gönderilen gruplar, ticaretin "istasyonları" olan Arap kolonilerinin kurulmasını, Afrika'nın kuzeyine ve kuzeybatısına giden gruplar, ticaretin Atlantik'e kadar her yere uzanabilmesini sağlayacaktı.

"Okyanusun içinde ne var, ne yok ve genişliği ne kadardır diye araştırmak üzere yola çıkan" gemiler aylar, yıllar sonra geri dönüyor, gördüklerini, öğrendiklerini anlatıyor, yazdırıyordu. Avrupalıların daha gitmemiş olduğu Kanarya Adaları, Azor Adaları Cebelitarık'ı geçen Arap gemileri tarafından ziyaret edilmiş, 8. yüzyılın sonunda Hint Okyanusu geçilmiş, hatta 758'de bir Arap donanması Çin'in en önemli limanı Kanton'a saldırmıştı.

9. yüzyılda Süleyman Tacir, Çin'in doğusuna kadar gidip ticaret yapıyor, aynı zamanda yeni dini tanıtıyordu. Gördüklerini anlattığı kitabı Avrupa'da yayımlanmıştı. Malezya, Endonezya, Filipinler, Seylan, Mozambik gibi çok geniş alanlar tüccarların hareket alanlarıydı.

Coğrafyanın bilim olarak öne çıkması, genişlemenin bir gereğiydi. Hac ve namaz ibadeti, Kâbe'nin yerinin bilinmek zorunda oluşu yüzünden coğrafyanın önem kazanmasında rol oynamıştır.

Eğitime o kadar önem verildi ki, her din adamı aynı zamanda eğitici olacak, bunun için özel bir eğitimden de geçecekti. Bir bilim dalıyla ilişkili olmayanın din adamı olması mümkün olmadığı gibi, eğitimsiz kişilerin din konusunda ahkâm kesmesinin de önü alınmıştı. Herkesin herhangi bir konuda konuşması da böylelikle engellenmiş oluyordu. Her caminin aynı zamanda eğitimle ilgili bir işlevi vardı. Vaizler, halka adeta ders veriyorlardı. Ders konuları, Arap dili, Arap edebiyatı, dinsel bilgilerdi. Kısa bir süre içinde konular çeşitlenecek, "müspet ilimler" de ders olacaktı. Düzenli okula dönüşen cami eğitimi, ibadet mekânının ihtiyacı olan sessizliği bozmaya başladığında camilerin arka taraflarına *eyvan* denilen ek binalar yapılmaya ve bunlar kullanılmaya başlandı. Seçkinlerin ve zenginlerin çocukları için evler de okullara dönüşmüştü. Her sarayda ve her büyük malikânede zaten çocukların öğrenim gördüğü ayrı bir bölüm bulunuyordu. Eğitim her yerde, her zaman ve herkes için parasızdı. Kimsesizler ve o yerde oturmayan ailelerin çocukları eğitime dışarıdan geldiklerinde bursluydular.

---

129) Bebel, s.102.

Bir yüksek öğrenim birimi olarak medrese kurumlaştı.[130] Avrupa'da ilk olarak "dinsizlik ve heretiklik propagandası yapmaması koşuluyla" Papalığın izni sonucu ancak 12-13. yüzyıllarda kurulmaya başlayabilen üniversitelerin[131] öncülü ve öncüsü olan medreseler, daha 7 yüzyılda çeşitli yerlerde çalışmaya, araştırmaya ve eğitime başlamıştı. Selçuklu veziri Nizam-ül-mülk'ün (Ebu Ali Hasan İbn Ali; 1018-1092) 11. yüzyılda Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi adlı eğitim kurumu ise, Nişabur, Herat, İsfehan, Basra, Merv ve Amül gibi merkezlerde de hemen açıldığı gibi, yüksek örgütlenmesi ve ileri düzeyi ile Batı dünyasında her bakımdan örnek alınacaktı. Eğitim kadroları yanında, bilim, siyaset teorisi ve felsefeyle ilgili olanlar da profesyonelleştiler.

Savaş, mücadele demek olan *cihad* kelimesinin İslam dininin yayılmasına hizmet eden savaş olan *cihad-ı asgar* dışında Arapçada başka anlamları da vardı. Bireylerin kendi benliklerine karşı yürüttükleri eğitim ve disiplin çabası (*cihad-ı ekber*) ile eğitmek, öğretmek. "Cihad-ı asgar", belli durumlarda görevdir ve bu görevin uygulanışında da kurallar vardır, en önemlisi, hemen savaşa başlanamaz, "düşman" önce Müslüman olmaya çağrılır, İslam'ın ilkeleri ve anlayışları doğrultusunda eğitime davet edilir. Yetkinliğe ulaşmayı ve her yerde gelişmeyi amaçlayan "cihad-ı ekber" ise, ayrımsız herkesin her durumdaki değişmez görevidir, sınırsızdır ve sonsuzdur. Bu çok-anlamlılığın içeriği ile kavramın eğitimdeki ağırlığı ve vazgeçilmezliği, cihad-ı ekberin cihad-ı asgardan üstün ve "büyük" olması, yayılmanın, aynı zamanda bir kültürel yayılma ve eğitim konusu olduğunu göstermektedir.

İslamiyet, sahiplenme, araştırma, öğrenme ve eğitimle sağladığı bu ekonomik, kültürel, sınıfsal, sosyal gelişmeyi uygarlık odağına ve çevresine katkıya dönüştürdü, hem Orta Doğu'nun, Avrupa için Doğu olan Yakın Doğu'nun, Filistin, Anadolu ve Mezopotamya'nın uygarlık merkezi özelliğinin sürmesini sağladı, hem de uygarlığı yeni alanlara yaydı.

En başta, unutulmuş ve kaybolmakta olan eski Grek uygarlığının ürünleri olmak üzere insanlığın bütün bilgi birikimini devralmak için özel bir araştırma, bulma, öğrenme çabasına girişildi. Yunanca ve Aramcadan Aristo, Platon, Hippokrates, Batlamyus, Galen gibi bilgin ve düşünürlerin eserleri, Süryaniceden tıp kitapları çevrildi. Tarihin bu ilk büyük bilinçli çeviri faaliyeti kurumsallaştırıldı. "Bilgelik evi" anlamındaki *darü'l hikme* tarihin ilk ve en yoğun çeviri faaliyetini yürüttü.[132]

---

130) Makdisi, s.71 vd.

131) Prof.Dr. Kemal Aytaç, *Avrupa Eğitim Tarihi / Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.112.

132) Büyük tercüme faaliyeti ile ilgili olarak çevrilen eserler, çeviri merkezleri ve çevirmenler konusunda geniş bilgi için bkz. Karlığa, s.211-295.

Antik Yunan kültürüyle ve Orta Doğu'daki birikimle karşılaşan Müslümanlar, kendininkilerden daha yüksek bir kültür dünyasının varlığını hemen anlamışlardı.

Abbasiler döneminde 763'te kurulan Bağdat, kültür ve bilim merkezine dönüştü. Çeviri ve araştırma faaliyeti başladı. İmparatorluğun merkezinin Şam'dan Bağdat'a taşınması Doğu'nun kaynaklarına da eğilmeyi getirdi. Sanskritçe baştan aşağı tarandı. İki yerdeki (Bağdat, Jundishapur) çeviri okullarında Yunancadan, Aramcadan, Süryaniceden, Farsçadan, İbraniceden ve başka eski dillerden dünyada bulunan hemen hemen her şey Arapçaya çevrildi. Bağdat üniversitesi ve okullarında hem doğudan gelenler, hem de Hıristiyanlarla Yahudi öğrenciler birlikte okuyordu. Yahudi, Süryani ve başka Hıristiyan aydınlar faaliyetlere çekildikçe işin boyutları daha da büyüdü. Bu araştırma, çeviri ve öğrenme faaliyeti hiçbir ayrımcılık tanımıyordu. En ünlü ve verimli çevirmenlerden biri (örneğin, Hüneyn İbn İshak, ölümü 873) Hıristiyandı. Oğluyla birlikte Platon, Aristoteles, Hipokrat, Galen ve Öklit'in eserlerini Süryaniceden Arapçaya çevirmişti. Çeşitli merkezlerde oluşturulan çeviri büroları ve bilimsel akademiler (en önemli örnek, *beytü'l hikme*, ilk kurucusu 813-833 tarihlerinde halife olan Me'mun), daha önce yapılmış olan çevirileri bile daha iyisini yapabilmek için tekrar tekrar çeviriyorlardı.

İşin peşindeki halifeler her tarafa, Doğu Roma'ya ve Hindistan'a bile, yazma eserleri satın almak için ordu gibi uzmanlar gönderdiler. Harun ür Reşid'in (763/766-809) Doğu Roma topraklarına karşı yürüttüğü seferlerin kitap toplamak için yapıldığı bile ileri sürülecekti. Bir görevli, kan dolaşım sistemi konusundaki bir tıp kitabını bulmak için Orta Doğu'nun bütün büyük kentlerine gitmiş, araştırmalar yapmış, neredeyse ömrünü bu aramalarda geçirmiş, sonunda o kitabı bulmuştu.

Bir sanayi haline gelmiş olan toplama, ciltleme, tasnif etme, çevirme, yazma ve çoğaltmanın, İslam dünyasında kitap sayısındaki olağanüstü artışı getirmesiyle her sarayda, her kuruluşta, her evde ve her yerde kitaplıklar ve kütüphaneler oluşturuldu. Kitaplar o derece çoktu ki, bulunan kitapların kataloglarının yapılması gerekiyordu. 9. yüzyılda yaşamış Sahib İbn Abbad'ın özel ve mütevazı kütüphanesindeki kitapların katalogu on ciltti. İslam dünyasının kitap zenginliğini İbnü'n-Nedim'in *El-Fihrist*'i sergilemektedir. Yalnız Bağdat'ta yüz civarında kitapçı dükkânı bulunmaktaydı.[133]

"İlim Çin'de olsa" sözündeki genişlik ve mesafe, *Kuran*'ın ilk satırındaki "Oku" emri; bunlar ve bunun gibi öğrenme ve kitabın yüceltilmesine yöne-

---

133) Aynı eser, s.190.

lik deyişler, Hz. Muhammed'in daha en başında önem verdiği ve yöneldiği şeyin ne olduğunu gösteriyordu. Kültür, tarih ve bilim çok iyi tasarlanmış bir şekilde devreye sokulmuştu. Peygamberin verdiği ilk hız, hiç eksilmediği gibi, baş döndürücü bir ivme kazandı. Uzun bir süre devam edecekti.

Zamanla bu toplama, okuma, öğrenme ve çeviri faaliyetlerini araştırma ve yorumlama çalışmaları izledi. Bağdat'ta Grek felsefesinin keşfine Doğu'nun birikimi eklenmiş, bu buluşma yeni düşünce akımlarına ve Arap-İslam uygarlığına kaynaklık etmişti (yüzyıllar sonraki Avrupa Rönesansı da Bağdat'taki bu faaliyet sayesinde ortaya çıkacaktır).

İran, Hindistan ve Çin'in görsel sanatlarından çok etkilenmiş olarak gelişen İslam sanatında süsleme ve el sanatları önem kazandı, özgün bir rota izledi. Önce taklitle başlayan sanatsal üretim, deneylerle yeni oluşturulan tarzların kendine ait özelliklere varmasına ve bir İslam sanatının ortaya çıkmasına yol açmıştı. Metal, tahta, taş, fildişi ve cam işçiliğinde, özellikle dokumacılık ve halıcılıkta İslam'ın karakteristik bir üslübu oluştu.

Doğu'nun etkisi ile mimaride yeni tarzlar ve işlevsel biçimler ortaya çıktı. Örneğin, o zamana kadar bölgede bulunmayan minare ve türbe formları Çin'den alınmaydı.

Arayış, çeviri faaliyeti ve araştırma, kültürel ve sanatsal alanlar yanında bilimsel olarak da önemli gelişmeler sağladı. Bütün bilim dallarında atılımlar görüldü. Kelamcı ve edebiyatçı olarak tanımmış Ebu Osman Amr İbn Bahr el-Cahız (776-869) zoolog ve antropolog olarak çalışmalar yaptı. Darwin'in evrim teorisinin daha o dönemde ilk kez şekillenmeye başlaması onun eserleriyledir. Arkasından büyük İslam bilgini Biruni (973-1051), evrenin oluşumu ve canlıların gelişimi ile ilgili olarak jeolojik, kimyasal ve biyolojik evrimlerin birbirlerine eklemlendiğini belirleyerek evrim düşüncesini destekleyen çalışmalar yaptı.[134]

Hastalık-tıp ilişkisi kurma, hurafelerden ve büyücülükten uzaklaşmanın, bilimselleşmenin ve bu alandaki gelişmelerin temeli oldu. Tıp, dinsel tıptan ayrıldı. Dualar ve sihirli yollarla "iyileşme" yöntemleri bir yana bırakıldı. Bağdat, Şam gibi kentlerde dünyada o zamana kadar görülmemiş ölçekte ve düzeyde hastaneler açıldı.[135] İlk hastane mimarisi ortaya çıktı. Bu

---

134) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mehmet Bayraktar, "Cahız: Biyolojik Evrim Teorisinin Doğuşu", "Biruni: Suni Seçimle Evrim Teorisinin Doğuşu", Kapak: İslam'ın Darwinleri, *Bilim ve Ütopya*, sayı: 177, Mart 2009, s.18-29.

135) 800 yılı civarında yalnız Bağdat'ta beş-altı hastane bulunduğu kaydedilmektedir. 1284'te Kahire'de 8 bin yataklı olduğu söylenen Mansuri Hastanesi açılmıştı. Bütün büyük kentlerde, ölçüler değişmekle birlikte böyle örneklerin varlığı göz önüne alınacak olursa, yüksek bir uygarlık anlayışının nasıl yaygınlaştırılmış olduğunu da anlamak mümkün olacaktır.

özellikler yanında aynı zamanda önemli olan, bu hastanelere hangi dinden olursa olsun bütün insanların kabul edilmesiydi. Üstelik parasız olanlar bile sağlık hizmetinden yararlanabiliyordu. Özetle, hizmet götürülüyordu.

Akıl hastalıkları için ilk hastane Doğu'da ortaya çıkmıştı. Sasanilerin 8. yüzyıl başındaki Gundesapur'daki zihinsel engelliler hastanesi örnek alınarak kurulan Basra Tımarhanesini birçok başkaları izledi.

Büyük hekim İbn al-Katib, Avrupalıların "Tanrının gazabı" diye nitelendikleri "çaresi olmayan" veba hastalığının basilini keşfetmişti. Salgına karşı önlemleriyle çığır açmıştı. Gırnatalı İbn el-Hatip (1313-1374) vebanın bulaşıcı olduğunu saptayıp, buna karşı karantina yönteminin temellerini atmıştı. "İslam tıbbı hastalıklardan korunmaya, hastalıkları tedavi etmekten daha çok önem vermiştir." Temizliğin tıbbi olarak önemi ortaya çıkarılmıştır. Beslenme düzeni konusunda *Kitab el-Agdiye* adındaki ilk bilimsel kitabı yazan Ebu Mervan İbn Zühr (1091-1161) Endülüslüydü.

Atlara yapılan doğurmayı kolaylaştırma operasyonunun insanlar için de yapılabileceğini düşünen İslam hekimleri olmuştu. Ama amaç, yalnız doğacak olanı değil doğuranı da yaşatmaktı. Arap hekimlerin kadın cinsel organıyla ilgili olarak çekingen olmalarına rağmen, ebeler eliyle yürütülen doğum uygulamalarında hekimler devredeydi. Zor doğumlarda anneleri de yaşatmaya çalışıyorlar ve oldukça iyi sonuçlar alıyorlardı. (Avrupa'da ilk sezaryen 1610 yılında yapılmıştır. 19. yüzyıla kadar bu ameliyatlarda hiçbir zaman doğuran kadın kurtarılamıyordu. 19. yüzyılda bile kayıtlara geçen sezaryen müdahalelerinde ölüm oranı yüzde 75'ti.)

Huneyn İbn İshak, "İslam farmakognozisinin temelini atmış, bitkilerin sınıflandırmasını yapıp, yazdığı kitapta onların adlarının çeşitli dillerdeki karşılıklarını vermiştir. Farmakognozi, doğal eczalar içindeki maddelerin biyolojik, biyokimyasal ve ekonomik özelliklerini ele alan farmakoloji dalıdır. Müslümanların Galenosçu anatomi ve fizyolojiden büyük ölçüde ayrılışı, Memlük dönemi ünlü cerrahi İbn el-Nefis'in (ˉ1210-1288) küçük kan dolaşımını keşfiyle mümkün olmuştur".[136]

İslam tababeti yalnız hastalıklar ve tedaviler konusuyla değil, tıp sınavının ilk uygulanmasıyla da özel bir anlam taşıyordu. 10. yüzyılın başından beri İslam dünyasında mesleği icra etmek için sertifika gerekiyordu.[137]

---

136) Bu konularda geniş bilgi için bkz. Tez, s.56 vd.

137) Binbir Gece Masalları'nda hekimlik sınavının yalnız mesleki alana değil halkın da bilgisine sunulduğunu görüyoruz. Tıp sınavına tabi tutulan bir esir kızın yanıtları, anatomi, hastalıklar, hastalıkların belirtileri, teşhisler ve tedaviler ile ilgili olarak döneminin bilimsel düzeyiyle birlikte toplumun genel tıp kültürü düzeyini de yansıtmaktadır (bkz. 6. cilt, Afa Yayınları, İstanbul 1992, s.29-32).

Mesleğin düzeyinin yükselmesini sağlayan sınav-sertifika sistemi İspanya İslamına aradan çok zaman geçmeden 11. yüzyılda geldi, ama hekimler dışındaki sağlık personelini de, örneğin pansumancıları ve bakıcıları da kapsayacak şekilde. Sistemin İspanya'dan sonraki ilk Avrupa uygulaması, İslam kültürü ve anlayışları içindeki Sicilya'daydı. Beş yıllık eğitim sürecini bir yıllık uygulama ve pratik yapma süresi izlemesi de eklenerek. (Avrupa'da tıp sınavlarını geçmeden hekimlik yapılamayacağına dair kanun 13. yüzyılın sonunda çıkartıldı, 15. yüzyıldan önce de her yerde geçerliliği ve standardı sağlanamayacaktı.) Mesleğini iyi yapmayan ya da yanlış yaparak ölüme neden olan hekimler daha Emeviler zamanında meslekten men edilebiliyordu.

Fransa'nın güneyindeki Montpellier'de açılan tıp fakültesi, Endülüs ve İtalya'da uygulanan İslam tıbbının ilk takipçisi oldu. Okulun öğretmenlerinden Arnoldus Villanovanus (1235-1311), Arapça öğrenerek İslam tıp literatürünü Latinceye aktardı. Montpellier'de yetişmiş ve Arap tıbbını sindirmiş Guy de Chauliac'ın (1300-1368), *Chirurgia Magna*, *Ars chirurgica* ve *Collectorium cyrurgie* adlı kitapları 17 yüzyıla kadar başeserler olarak kalacaktı.

İlk olarak Halife Me'mun tarafından kurulan Bağdat (Melikşah) ve Şam gözlemevleri, bilime yönelmenin ve Mezopotamya'yla Mısır'ın astronomi mirasını değerlendirmenin kanıtlarıydı. Bunlar, özel bir amaçla düzenlenmiş bilim kurumu anlamında dünyadaki ilk gözlemevleriydi. Bu alanda rakipsiz ve benzersiz olan İslam dünyasının astronomideki üstünlüğü ve gözlemevleri faaliyeti ta 16. yüzyılın ortalarına kadar sürecekti.[138]

946'da ölen el-Mesudi, İslam seyyahlarının çoğu gibi bir coğrafya bilginiydi. Gitmediği yerler konusunda bile çok sağlam bilgilerin derlendiği *Muruc ez-Zehep* adlı kitabı zamanının en önemli kaynağıydı. Dünyanın bazı yerlerinde altı ay gece altı ay gündüz olduğunu kaydetmesi bir yana, bunun nedenlerini de açıklıyordu.[139]

Önce İbn Havkal ve sonra başkaları, Orta Asya'yı, İpek Yolu'nu bütün sosyal ve ekonomik boyutlarıyla sergilemişlerdi.

---

138) 19. yüzyılda yenileri açıldı ama İslam dünyasındaki son gözlemevi Osmanlı devleti döneminde büyük gökbilimci, matematikçi ve astrolog Takiyüddin (Takyeddin bin Mehmet bin Ahmet, 1526-1585) tarafından kurulan İstanbul Rasathanesidir. 1580'de dinsel gericilik tarafından tahrip edildi, arkasından padişahın emriyle yıktırıldı. Bu önemli olayla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980, s.88 vd. ve Yavuz Unat, *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008, s.123 vd.

139) Seyyahların İzinde Ortaçağ Doğu Dünyası: Kapak, *Bilim ve Ütopya*, sayı: 158, Ağustos 2007, s.17.

Bütün çevre kültürlerin ürettiklerinden ve edindiklerinden yararlanarak bilimsel bir üst kültür olma çabası, bu gelişme ortamında olabilecek en iyi sonuçları verecekti.[140]

Dönemindeki Arap toplumunun gizilgücünü ortaya çıkaran, harekete geçiren ve buna yön veren Hz. Muhammed, siyasal, toplumsal, ekonomik ve ahlaksal ihtiyaçları karşılamıştır. Dinle ve inançla yüceltilmiş Araplara has bir ideoloji yarattı. Ölümünden sonra, kazandıklarının kaybı ve çöküş değil, aksine, büyük bir gelişme ve yayılma yaşanması, bunu göstermektedir.

"Yunan uygarlığının başarılı unsurları ile İran kültürünün ilerici unsurlarını başarılı bir şekilde birleştirip kaynaştırarak, dönemine göre bir Kültür Devrimi"[141] gerçekleştiren İslamiyet uzun dönemde, Orta Doğu'daki uygarlık birikimini ileriye taşıyan, Doğu'nun uygarlık ve kültür ürünlerini batıya bağlayan, Avrupa'nın uygarlık düzeyinin gelişmesini sağlayan, giderek Avrupa'da bir uygarlık merkezi oluşmasına yol açan bir rol oynayacak, "Batı uygarlığı"nın oluşmasında inkâr edilemez bir payın sahibi olacaktı.[142]

İSLAM'IN YAYILMASI VE HIRİSTİYANLIKLA KARŞILAŞMASI

Devletin hakimiyet sağlamak için kurduğu ordunun direnen Arap kabilelerini tek tek yenerek kurduğu düzenin istikrara kavuşması, ancak dışa açılmayla, ticaret mekanizmalarında yer almayan ve üretici olmayan göçebeleri asker olarak istihdam ederek Cihad'a yönlendirmekle mümkün olabilirdi. Daha Hz. Ömer zamanında başlayan fetihler, Muhammed'in ölümünden hemen sonra ortaya çıkan otorite boşluğunun da giderilmesini amaçlıyordu. İlk hedef Mısır'dı. Altı yıl içinde (634-640) çok geniş alanlar "Muhammed'in varisleri ve devlet idaresindeki halefleri olan Halifeler Devleti tarafından fethedildi" 644'e kadar süren on yılık dönemde ordular Filistin, Suriye, Irak, Ermenistan, Azerbaycan, İran üzerine sevk edildi. İslamiyet Arap topraklarında, doğduğu bölgenin doğusunda Asya'da, kuzeyindeki Orta Doğu'da, batısındaki Kuzey Afrika'da hızla yayıldı. Yayılmanın hızı tarihte görülmemiş bir ölçüdeydi.

Muhammed'in ölümünden sonra yirmi yıl boyunca gelen vahiyler bir

---

140) İslam düşünürleri, bilimcileri ve sanatçıları konusunda geniş bilgi için bkz. Karlığa, s.297-472.

141) Samir Amin; akt. Bulut, s.357

142) Bu uygarlık odağının ortaya çıkış şartları, nedenleri ve nesnel bir değerlendirilmesi için bkz. Sadık Usta, "Doğu Rönesansı", H. Ziya Ülken - Samir Amin, s.65-85 (aynı zamanda *Bilim ve Ütopya*, sayı: 89, Kasım 2001, s.37-43).

araya getirildi, bir bütünsel metin çıkarılmaya çalışıldı. Adına *Kuran* dendi. Sözcük anlamı "okuma kitabı"ydı. Süryaniceden gelmişti. Zaten Süryanicede *ktobo*, "kitap" demekti. *Kuran*'ın dili Arapçaydı ve hep Arapça kalmalıydı. Fetihlerle birlikte bu bir manifesto gibi kullanılacaktı. Değiştirilemez, başka bir dile çevrilemez ve kutsallaştırılmış *Kuran*, Arapçanın bütün fethedilen yerlerde neredeyse tek geçerli dil haline gelmesini kolaylaştıracaktı.

İran'ın Müslümanlaşması, İran çevresindeki toplumlar üzerinde büyük bir etki yaptı. Örneğin, Kürtler (Türklerden üç yüzyıl önce) 645'te İslam dinini kabul ettiler.[(143)]

8. yüzyıldaki genişleme, 9. yüzyılda Abbasiler döneminde en yüksek noktaya çıktı. Yayılmasında, değişik toplumlarca yeni bir din olarak olumlu görülüp benimsenmesinden çok, dinin, devleti ve silahlı güçleriyle birlikte ortaya çıkmasının rolü olduğu ortadadır. Yayıldığı bütün bölgelerde aynı zamanda hakimiyet kurması da zaten bunu göstermektedir.

Arap atlılarını, "Allah'ın Atlıları"nı kimse durduramıyordu. Bu ordunun erleri, "ölümü", direnenlerin "hayatı sevdiğinden daha çok sevdikleri ve istedikleri için" yenilmiyorlardı.

O zamana kadar alışılagelmiş istilacıların tersine fetihçiler yağmalama açlığı ve açgözlülük içinde değildi. Almaktan daha çok vermek peşindeydiler, beraberlerinde bir iman getirmişlerdi. Çarpıcıydılar, ürkütücüydüler, amansızdılar ama görev için geliyor gibiydiler ve amaçları bu imanı herkese vermekti.

Bedevi Arapların soygun olarak yaptığı yağma seferleri olan *gazve*ler, Muhammed'in kendine özelleştirmesiyle kutsallaştırılıyor, din kurallarına ve yeni düzene uygun bir şekilde yapılıyor, adı da artık *gaza* oluyordu. Kural ve düzen öne çıkmıştı.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları içinde yayılma zorluk taşımıyordu. İmparatorluk halkları devletten, devletin halka baskı için kullandığı "Doğu Hıristiyanlığı" olan Ortodoksluktan, din adamlarının çıkarcılıklarından, dinsel konulardaki çıkarlara dayanan çekişme ve kavgalardan, sömürüden, insafsızlıklardan o kadar çekmişti ve çekmekteydi ki, İslamiyet, sadeliğiyle, yalınlığıyla, adilliğiyle, iyiliksever görüntüsüyle, kendilerini Allah'a adayan müminleriyle güçlü bir etkiye, karşı konulamaz bir çekiciliğe sahip oluyordu. Ayrıca "halk o zamana kadar askeri eğitim açısından tarihte benzersiz olarak kabul edilen Yunan-Roma devleti birliklerinin, nizamsız, düzensiz ve askeri açıdan eğitimden ve talim-

---

143) Ali Tayyar Önder, *Türkiye'nin Etnik Yapısı / Halkımızın Kökenleri ve Gerçekler*, Fark Yayınları, 2007 Ankara, s.178.

den yoksun ve fakat din kuvveti ve dinsel inançtan kaynaklanan önüne geçilmez cesaret ile dolu Arap kitleleri tarafından ezilip silinmelerini şaşkınlık içinde seyrediyordu."[144] Buna karşılık, Doğu Roma, devlet olarak üzerine gidilmesi ve hesaplaşılması **öncelikle** düşünülemeyecek kadar da güçlüydü.

Doğu Roma'ya karşı 634'te yapılan bir savaşta kazanılan zafer, ertesi yıl Şam'ın ele geçirilmesi için yeterince cesaret vermişti. 637'de Kudüs alındı. Roma, bu "yeni komşu tehlikesi"nden habersizdi, daha doğrusu tehlikenin çapını bilmiyordu. Ayrıca esas uğraşı kuzey sınırlarındaydı, Cermenlerle didişmekten bıkmıştı çünkü sürekli saldırıyorlardı. O şartlarda üstlerine giderek Araplara önlem alamazdı.[145] 669'da İslam donanması ve orduları Kontantinopolis'e dayandı. Alınması mümkün değildi, o kadarı olmazdı. Üç kere daha denendikten (674-80, 716-17, 782) sonra durum anlaşıldı. Henüz vakti gelmemişti.[146] Lewis'e göre, Müslümanların İstanbul kuşatmalarının sonuç vermemesi Hıristiyanlığın bugüne kadar gelmesinin nedeni olmuştu.

Roma İmparatorluğu topraklarında değişik Hıristiyan mezheplere yapılan baskılar, 5. yüzyıldan itibaren yaşadıkları yerlerde artık yaşayamaz olmalarına kadar varmıştı. Roma'nın, Yakubilik, Nesturilik gibi Doğu Hıristiyanlıklarına yaptığı baskılar sonucunda İran yönünde kitlesel bir göç yaşandı. "Düşman" İran, sığınmacılara kucak açtı. Farklı inançlarla ilgili zaten bir sorun yoktu, ama gelenler çoğunluk itibarıyla Anadolu halklarının mesleki seçkinleriydi. Bilgi ve meslek birikimlerini yanlarında getiriyorlardı. Kaldı ki, başka bakımdan da yararlı olabilirlerdi. İran, Roma'dan kaçanları Roma'ya karşı koz olarak kullanmak ve Roma'yı zayıflatmak için de değerlendirecekti.

Doğu Roma toprakları dışında ise karşılaşılan hep direnişti. Direniş ne kadar güçlü olur ve ne kadar uzun sürerse yapılan baskı ve şiddet o ölçüde artıyordu.

Türklerin bulunduğu bölgelerde hakimiyet kurmak isteyen Araplar, saldırılara karşı mücadele eden ve Müslümanlaşmaya direnen Türklerle çok uzun süre (üç yüzyıl) çatıştılar. Türkleri kendilerinden aşağı gören Araplar, Türklerin dinini "küfür" diye niteliyor, onlara düşmanlık yapı-

---

144) Karolidis, s.15.

145) Pirenne, 2006, s.170-71.

146) İkinci kuşatmada İmparator III. İsavros Leon'un başarısı, Papa II. Gregorius'un Hıristiyanlığın onun sayesinde kurtulduğunu ilan etmesine yol açmıştı. Doğu Roma hükümdarının resimlerini bütün Avrupalı krallara gönderdi.

yorlardı. O dönemde güçlü bir Türk devleti olmaması yüzünden üstün durumda olan Araplar önemli bir engelle karşılaşmadılar, bu sayede Asya'nın ortalarına kadar gidebildiler. Horasan, Dağıstan, Cüzcan illeri, Buhara, Semerkant, Taşkent, Kaşgar kentleri ise büyük savaşlarla ele geçirildi. İslamiyet böylece Asya'nın ortasına kadar yayıldı.

Kuzey Afrika, Arap yayılmasıyla bir yandan Araplaşırken, bir yandan da Müslümanlaştı. Araplar, (daha Hz. Ömer zamanından başlayarak) başta Mısır olmak üzere bütün Kuzey Afrika'ya Arap nüfusu yerleştirirken, Kıptiler, Yahudiler, Berberiler, Bedeviler gibi bölge toplumlarını da Müslümanlaştırdılar. Tunus tam olarak Arapların eline geçtikten sonra Fas ve İspanya, İslamiyet'e yeni geçen ve Arap egemenliğini gönüllü benimseyen Kuzey Afrika'daki Berberiler tarafından fethedildi.[147]

Kureyş kabilesi mensupları önderliğinde başlayıp yürütülen fetihlerle yeni güç merkezleri oluşuyor (örneğin önce Şam, sonra Bağdat), yeni yerlerin egemenlerinin Kureyşlilerle bağları kopuyordu. İslamlaşma süreci hızlı yürüyor, fethedilen yeni bölgelere, İslamiyet'i yeni kabul eden toplumlar sevk ediliyordu.

Muhammed'in vefatından yüz yıl geçtikten sonra İslamiyet, Hindistan'dan Atlantik kıyılarına kadar çok geniş bir alanda birçok devletle tarihi şekillendirmekte, Şam'daki halife, Çin'den Fransa'daki Galya'ya kadar uzanan bir imparatorluğu yönetmekteydi.

Orta Doğu bir ticaret odağı ve merkez olarak çok önemliydi. Bölgede yaşayan çeşitli kavimler "hidayete" erdiriliyordu ama canlılığın devamı ve toplumların toptan küstürülmemesi için var olan bütün dinler yaşamaya devam edecek, ettirilecekti.

Kuran'ın başka dillere çevrilmesine izin verilmediğinden, Arapça kutsal dil olarak dinin dili olduğundan, Müslümanlaşma ve Müslümanlığın yayılması Arapçayı yaygınlaştırıyordu. Öyle bir hale geldi ki, dinin yanında hükümranlığın, ticaretin, yargının, edebiyatın dili de her yerde Arapçaya döndü.

İlerideki dönemlerde İbn Mansur (1232-1311), *Lisan al-Arap* adını verdiği bir sözlük hazırladı. Ancak ilginç olan, altı ciltlik bu eserin aynı zamanda, hem tarih, hem felsefe, hem dilbilgisi, hem de bir edebiyat yapıtı olmasıydı. Aydınlanmanın Ansiklopedistlerinin eseriyle (18. yüzyıl) ortak yönleri olan bu önemli çalışmanın Aydınlanmacılardan yüzyıllar-

---

147) Romalıların barbar olarak nitelemelerinden dolayı Arapların *barabir* dediği ama kendilerinin bu adı benimsemediği ve kullanmadığı Kuzey Afrika halkı olan Berberiler, İslamiyet'in içinde yer alarak geliştiler, zaman içinde de Araplaştılar.

ca önce ortaya çıktığını da belirtmekte yarar var. (Bu arada, 11. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Kaşgarlı Mahmud'un *Divan ü Lugati't-Türk* adlı benzer özelliklerdeki ünlü eserini de anmadan geçmemeliyiz. Konu daha doğuya, Çin'e götürüldüğünde, türün başlangıcı olarak bilinen benzer eserlerin 3. yüzyıla kadar uzandığı görülecektir.)

Araplar imparatorluk sahibi, Arabistan "dünyanın merkezi", Arapça kültür ve bilim dili oldu. Ancak daha sonra Arap imparatorluğu, İslam imparatorluğuna evrilecek, Arabistan "dünyanın" ve İslamiyet'in merkezi olmaktan çıkacak, başka yerler merkez olacak, başka toplumlar İslam'ı temsil edecek, kültür ve bilim dili Arapçaya, Farsça ve Türkçe eklenecekti.

İslam devleti kuruluşundan itibaren sağlam bir ekonomik temel üzerinde yükseldi. Fetihler döneminde Sasani saraylarında, Hıristiyan manastırlarında birikmiş altın stokları ele geçirildiğinde bunlar çalışan bir ekonominin hizmetine girdi ve verimli bir şekilde değerlendirildi. Arapların Sasanilere karşı kazandığı Kadisiye Zaferi sonucunda o kadar büyük bir servet elde edilmişti ki, her bir mücahide düşen pay, "o devrin en zengin Mekkeli tüccarın [servetini (?)] aşmak"taydı.[(148)] Ticari faaliyetler Orta Çağ Avrupa'sının kırsal bölgelerdeki altın halindeki servetini de çekip ekonomiye kattı. Bu girdiler, zamanın İslam imparatorluğunda dünyanın en büyük ekonomisi olacak ölçüde canlı sermaye hareketlerine ve çok yüksek düzeyde ticari gelişmelere yol açtı.

Akdenizliler dışındaki Avrupalılar, yüzyıllarca İslamiyet'ten hiç haberdar olmadılar. İlk duyduklarında, Muhammed'le *İncil*'deki "sahte peygamber" kehanetinin gerçekleştiğini zannettiler. Önceleri yeni dinin Hıristiyanlıktan bir sapma olduğunu düşündüler, sonraları putataparlık olduğunu sandılar. Hz. Muhammed'in "şeytan" olduğu propagandası yapıldı, hiçbir Avrupa toplumunda peygamberin adı bile doğru dürüst bilinmedi, Muhout, Mahound, Mahomund ve benzeri adlarla anıldı, bu adların korkunçluğun karşılığı olarak düşünülmesi istenmiş olmalıydı.[(149)] Orta Çağ boyunca sürüp giden bir söylence de, papa seçilemediği için hır çıkarmak amacıyla peygamberliğe soyunan Muhammed'in, çıkarcı, hırslı ve kötülük üreten bir Roma kardinali olduğuydu. Hatta denebilir ki, Akdeniz şeridi dışındaki Avrupa, 18. yüzyıla kadar İslamiyet'in ne olduğunu tam olarak öğrenemedi. Sıradan Avrupalı, İslamiyet konusunda bilgili olmadığı gibi, Doğu Hıristiyanlığı ve Doğu toplumları konusunda da bilgili değil-

---

148) Turgut Akpınar, *Türk Tarihinde İslamiyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.49; akt. Aydın, s.45.

149) Kalın, s.73 ve s. 169, not 18.

di. İslamiyet'i ne kadar düşman görüyorsa Ortodoksluğu da o ölçüde düşman biliyordu. Avrupalı Yunan ile Türk'ü ayırt edemez, Orta Doğu'nun Hıristiyan tarikatlarının İslamiyet'ten ayrı şeyler olduğunu anlayamazdı.

Hıristiyan Avrupalılık, kendince haklı olarak, Muhammed'i ve İslam'ı olumsuzlamaya çalışıyordu. Bu yapılırken, bilgisizliğin olumsuzlamayı kolaylaştırdığını, varsayımsal savların, yakıştırmaların bu yetersizlikten beslendiğini de bilmemiz gerekir. Kaldı ki Avrupa kendi karanlık orta çağını yaşamaktadır. Ancak, olumsuzlaştırarak ele alma, olumsuzlaştırmaya çalışma, Hıristiyan Avrupalılığa o kadar sinmiştir ki, Avrupalı bilimciler ve aydınlar da bu düzeysiz ve bilinçsiz düşmanlıktan kendilerini uzak tutamamışlardır. Alman Weber'in İslam'ın çıkarcılıkların ürünü vb. olduğu yolundaki yavan tezleri[150], Fransız Renan'ın "özgün" değerlendirmeleri en bilinen örneklerdir.

İslamiyet'i ayrı bir din olarak göremeyen, hele onun Hıristiyanlık gibi tek-tanrılı bir din olduğunu hiç anlamamış olan Avrupa, yeni dinin kapsamlı ve ideolojik bakımdan donanımlı bir yapı olduğunu hissettiğinde, bunun olsa olsa Hıristiyanlıktan bir sapma olacağını varsaydı. Bu "sapkınlık", Hıristiyanlıktaki ilk "mezhep" oldu. Ayrıca Hıristiyanlık, bilgisizliği yanında kendine güvensizliği yüzünden İslamiyet'i rakip bir din olarak görmek de istemediğinden bu dini toplum adlarıyla anıyordu; Araplar, Serazenler ve sonraları da Türkler gibi. Aynı şey, -Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı için değil ama- Haçlı Seferleri sırasında Müslümanların karşılaştığı "Hıristiyanlar" için de, bu sefer başka bir nedenle, geçerli olacaktı. Saldırıya uğrayanlar seferlerin başında gelenlerin Hıristiyan olduklarından haberdar olmadıkları gibi, din adına saldırdıklarını ve Hıristiyanlığı temsil ettiklerini de bilmiyorlardı. Bu yüzden, Müslümanlar için Haçlılar, Hıristiyanlar değil, barbarlar, çapulcular, vahşiler, Franklar, Avrupalılar vb. olacaktı.

Batı Roma'nın yıkılmasından sonra kurulan Cermen Hıristiyan devletlerin Hıristiyanlaştırma çabalarıyla Hıristiyanlık, Orta Doğu'nun dışındaki yayılma dönemini yaşamış, Avrupa'yı kaplamış ve bir "Avrupa dini" haline gelmişti. Hıristiyanlığın doğu bölümünde, toprakları Anadolu'yu da kaplayan Doğu Roma İmparatorluğu olarak güçlü bir Hıristiyan devlet bulunuyordu. Hıristiyanlığın doğudaki merkezinin kolay ele geçirilemeyecek olması, Konstantinopolis kuşatmalarının başarısızlığıyla bunun kanıtlanması, İslam ordularını karadan batıya doğru yönlendirdi. İslamiyet'in Hıristiyanlığın topraklarındaki genişlemesi bu yüzden ilkönce Hıristiyanlığın doğusundan olamadı. Hı-

150) Turner, s.54 vd.

ristiyan topraklarında batıdan genişleme, batı Avrupa'da büyük ve güçlü bir devlet o dönemde henüz bulunmadığı için, kolayca gerçekleşecekti.

Hıristiyanlığın batı ucundaki İspanya, kuzey Afrika üzerinden ilerleyip Cebelitarık'tan kıtaya geçen İslam güçlerince çabucak fethedildi.

8. yüzyılda Hıristiyanlığın elindeki toprakların yaklaşık yarısı İslamiyet'in eline geçti.

İslam'a karşı ilk askeri saldırılar Hıristiyanlar tarafından değil, Hıristiyan olmayanlarca yapıldı. Doğuda putperest kavimlerin 8. yüzyılda bir kısmı Müslüman olan Hazar Türklerine, batıda Vikinglerin 9. yüzyılda İspanya ve Akdeniz'de Müslümanlara karşı savaşları, devletsiz saldırılar halinde olduğundan önemli sonuçlar doğurmadı.

Bu dönemde İspanya'da Hıristiyan krallıklar ve prenslikler, Fransa'nın olduğu yerde ise Roma sonrası kurulan ilk devletlerden olan bir Cermen devleti, Frank devleti bulunuyordu. Bu Frank devleti gelişti, büyüdü, Avrupa'nın doğusuna doğru da yayıldı ve Avrupa'da hüküm süren ilk büyük "Avrupalı" imparatorluk oldu.

YENİ DİNİN "GÖLÜ" OLAN AKDENİZ

Hızla geçilen Kuzey Afrika, İslam'a Akdeniz hakimiyetinin yolunu açtı. Cebelitarık'tan İspanya'ya geçen Müslümanlar Akdeniz'in kuşatıldığını gösteriyordu.

İslam'ın Avrupa'nın batısındaki yayılması, Frank devletinin Merovenj Döneminde (476-750), sıfatı saray yöneticisi olmakla birlikte Frank krallığını yöneten Charles Martell'in (688-741) idaresindeki Frank ordularınca 732'deki Tuors ve Poitiers savaşlarıyla durdurulmuştu.

En son 738'de Narbonne, Arap güçleri tarafından ulaşılan son nokta oldu.

Tehdit edilebilir, fethedilebilir, savunulabilir ve kurtarılabilir bir varlık olarak Avrupa kavramının ilk bu savaşlarla ortaya çıktığı, eğer savaşlar başarılı olmasaydı İslam'ın "bütün Batı toplumunu, batıp gitmiş, kökü kurumuş, olduğu yere saplanıp kalmış uygarlıklar arasına" itebileceği[(151)] yazılmıştır. Hatta "Hıristiyan âlemini yok oluştan" bu savaşlardaki yengilerin kurtardığının bile düşünüldüğü[(152)] olmuştur. Bunlara karşılık, bazı Batı

---

151) Gibbon; akt. Lewis, 2000, s.16-17.

152) Heller, s.63 vd. Gibbon şunları bile yazmıştır, "[bu kader değiştirilmeseydi] Oxford okullarında *Kuran* okutuluyor olması ve bir kürsüden, sünnetli insanlara Hazreti Muhammed'in sözlerinin aktarılması olanaklıydı", *Der Sieg des Islam*, Wien-Leipzip 1937, s.468; akt. Heller, s.63-64.

tarihçileri de, bu savaşların "abartıldığı", "yüceltildiği", aslında dendiği gibi olmayıp "sıradan bir olay" olduğu, fazla bir önemlerinin de olmadığı kanısındadır.[153]

Frankların kurduğu bu Cermen imparatorluğunun (*Regnum Francorum*) sonradan Fransa olacak batı bölümü (*Neustria*), İslam'a batıdaki son çizgi olarak sınır oldu. Aslında, buralara kadar gelenlerin, yerleşik bir düzen kuracak olan ordular değil, uç sınırlarda seferler yapan akıncı gruplar olması, İslam'ın bu bölgede zaten sınırlarına ulaşmış olduğunu gösteriyordu. Bu bakımdan, batıdaki Tuors ve Poitiers yenilgilerinin, İslam'ın doğudaki İstanbul kuşatmalarının başarısızlığa uğrayıp Konstantinopolis'in alınamamasındaki kadar önemi yoktu. Ancak bazı kaynaklarda Endülüs fatihi Musa İbn Nusayr'ın (640-716) Orta Avrupa üzerinden İstanbul'a, oradan da Şam'a ulaşmak niyetini taşıdığı da yazılıdır.[154] Nusayr'ın böyle bir niyet taşıdığı doğru olsa bile bunun gerçekçi olmadığı açıktır.

İslam'ın 8. yüzyılda fethedilen İspanya'dan Avrupa'ya yayılmasını Frank İmparatoru Şarlman sınırlarını korumak amacıyla durdurmak istediyse de başaramadı. Pireneler'i aşarak saldırıya kalkıştı, Müslümanları çekilmeye zorladı ama 778'de Roncesvalles'de yenilerek kendi geri çekilmek zorunda kaldı. Arkasından 734'te Avignon, 743'de Lyon, 759'da Narbonne, 790'da Barselona, en son olarak da 801'de Eski Katalonya Batı Franklar tarafından geri alındı. Bunlar büyük başarılardı ama Şarlman zaferlerinin bir işe yaraması için Frankların deniz gücü de olmalıydı. Oysa bırakalım donanmalarını, tek bir gemileri bile yoktu.[155] Bu sayede Araplar, "Karolenjler Avrupa'sını 'ablukaya alırlar', ticarette uzaklara açılmasını engelleyerek onu kuzeye doğru püskürtürler".[156] Şarlman'ın İspanya'ya, İslam'ın yayılmasını önlemek için değil Kutsal Roma İmparatorluğu'nu genişletmek için saldırdığını savlayanlar da vardır.[157]

Şarlman'ın, Bağdat'ta o zamanın en ileri devletini ve en büyük imparatorluğunu kurmuş olan Abbasilerle iyi ilişkiler kurmuş olması, Halife Harun ür Reşid'le dostluk ilişkileri geliştirmek istemesi, güney sınırındaki Endülüs Emevi devletine karşı bir ittifak arayışından başka bir şey değildi.

Hicretten sonraki elli yıl içinde Akdeniz karadan Müslüman hakimiyetine fiilen girmişti. Sicilya'nın 825'te başlayan fethiyle Akdeniz'in bütün

---

153) Hentch, s.38.

154) "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine M. Özdemir ile bir Röportaj", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.115.

155) Pirenne, 2006, s.183 ve 187.

156) Hentch, s.37; Pirenne, 2006, s.184.

157) Reston, s.24.

kontrolü sağlandı. Araplar Akdeniz'de o derece rakipsiz hale geldi ki, bir Arap donanmasının rakibi gene bir Arap donanmasıydı. Arap savaş filoları yalnızca birbirleriyle çatışırlardı.[158]

Papa VIII. Johannes'ten (820-882) başlayarak papalar 882'den itibaren Müslümanlara vergi verdi.[159]

Müslüman korsanlar, İslam'ın hakimiyetine geçmeyen yerlere nefes aldırmıyor, *levant*la ticaret yapanların koruyuculuğunu üstleniyor, bütün Akdeniz'deki ulaşımın ve ticaretin güvenliğini sağlıyorlardı. 904'te Doğu Roma'nın ikinci büyük merkezi olan köle kenti Selanik'i bastılar, oradaki köleleri serbest bıraktılar, Selanik halkından 22 bin kişiyi esir alıp götürdüler. Fatimilerin gemileri 935'te bütün Fransa sahillerini ve Cenova'yı, 1004 ve 1011 yıllarında bütün önemli İtalyan kentlerini yağmaladılar.

9. yüzyılda Sicilya (Palermo 830, Messina 842, Siracusa 876) ve İtalya'nın güneyinin fethinden (Bari 848, Taranto 856), Doğu Romalılardan alınmasından sonra İslamiyet tarafından Akdeniz'de yeni bir yer alınmadı. 846'da Roma'ya gelen Müslümanlar yalnızca San Pietro Bazilikasını yağmalamakla yetinmişti.

Arapların İspanya'daki varlığı bütün bölge, Akdeniz ve Avrupa için belirleyici hale geldi.

İspanya'da Müslümanların Hıristiyanlara karşı kurdukları siyasi mekanizmaların gelişmişliği ve Müslümanların kültürel üstünlükleri sayesinde birkaç yüzyıl içinde İspanya'da tam bir Arap hakimiyeti kurulacak, resmi ve günlük dolaşımdaki dil Arapça olacaktı.

İslam'ın ilk halifeleri deniz yoluyla yayılma konusunda tereddütlüydüler. Halife Ömer (586-644) "deve ile gidilemeyecek yerlere" gitmeyi yasaklamıştı. Önemli sayılacak bir deniz gücünden de söz edilemezdi. Osman (574-656) 649'da Muaviye'nin (603-680) Kıbrıs seferini onaylamıştı ama aslında sefere razı değildi. Rodos ve Girit[160] ise, fazla hevesli olunmadan işgal edilmişti. Marmara Denizi'ndeki Kapıdağ Yarımadası bile ele geçirilmişti ama, Sicilya söz konusu olana kadar, deniz yoluyla yayılmalar planlanmış değildi, planlananlarsa hep kısa süreli ve geçiciydi.

---

158) Mez, s.573-74.

159) Papa, Arapların baskısı karşısında, Avrupa Hıristiyan dünyasından kendisine bir yardım gelmeyince Doğu Roma İmparatorluğu'na başvurmuştu. İmparator Nikephoros Phokas (1078-81) tarafından gönderilen donanma güney İtalya'daki limanları kurtardı ve VIII. Johannes "başarısızlığından" dolayı zehirlenerek öldürüldü. Papaların "azledilmesi" böyle oluyordu.

160) 823'te alınan Girit, çok önemli bir rol oynadı ve bir buçuk asır boyunca Arapların hakimiyetinde kaldı.

9. yüzyıldan sonra İslam'ın merkezi yönetimi deniz gücüne önem vermeye ve bunun gereklerini yerine getirmeye başladı. Bütün Akdeniz'de ticaret gemileri yanında artık Müslümanların savaş gemileri dolaşıyordu.

İslamiyet Akdeniz'de siyasal gelişmeler yarattı.

Venedik, Pisa, Lucca, Amalfi, Cenova, Napoli gibi kentler ticaret kentleri olarak büyüdü. Gelişen bu ticaret kentleri Hıristiyanlığın oradaki merkezinin "kafirler"e karşı koyduğu yapay ambargoları reddetti. Ticaretin dışlamayla, alışverişin düşmanlıkla yapılamaması yüzünden Avrupa Hıristiyanlığının ilk "razı olanları" ve "kabul edenleri" oldular. Avrupa'nın Hümanizması ilk buralarda filizlenecekti. Hem Hıristiyanlığın merkezine direndiler, hem de Hıristiyanlığın Müslümanları dışlayan ve düşman gören gerici, gayri insani anlayışlarına karşı çıktılar. Müslümanları "savunuyorlardı", çünkü ticaretlerini onlarla yapabilirlerdi, yapıyorlardı ve yapacaklardı. Pisalılar Araplarla anlaşmalar imzaladılar, Napolililer Sicilya'yı ele geçirmeye çalışan Müslümanlara yardımlar yaptılar. "Barışçı" ticaret kentlerinde bu yüzden Avrupa tarihindeki ilk "cumhuriyetler" ortaya çıktı. Avrupa tarihindeki ilk "demokratik" gelişmeler, ilk "demokratik" mekanizmalar bu "cumhuriyetler"de görüldü, ilk "devrimler" buralarda oldu.

Ortaya çıkan ticaret kentleri sayesinde Avrupa'ya Antakya'nın, Suriye'nin, Mısır'ın, Yemen'in ve Hindistan'ın malları aktı. Dokumalar, kumaşlar, cam ve seramik ürünler, şeker(161), kahve, baharat, çeşitli kokular ve petrol(162) Avrupa'da bilinmeye, tanınmaya ve kullanılmaya başlandı.

İslamiyet Akdeniz'de kendisiyle ticaret ilişkisine giren merkezleri aynı zamanda zenginleştirdi. Ticaret kentleri "kent cumhuriyetleri"ne dönüşürken, Avrupa'nın en zengin yerleri oluyorlardı. Bunun sonucunda "topraksız" kent cumhuriyetleri, Avrupa'yı şekillendiren ve "yöneten" iktidarlara sahip oldular.

İslam'ın Akdeniz'deki hakimiyeti, Akdeniz ve ticaret yolları üzerindeki Hıristiyan tekelini parçalamıştı. Hıristiyanlığın bu güç kaybı, Akdeniz coğrafyasında yeni bir büyük Hıristiyan devletin ortaya çıkamamasının nedeni oldu. İslam'ın hakimiyeti, Akdeniz havzasında kent devletleri dışında büyük bir devletin yaşamasının engeliydi, bir büyük Akdeniz devletine adeta izin yoktu. Var olabilen devletler ya Akdeniz'e uzak ya da Akdeniz'le bağlantısı az olan devletlerdi. Bu yüzden, Avrupa'nın kuzeyi önem ka-

---

161) Arapçada ham şekere *kant* denirdi. Avrupa dillerindeki *sucre candi*, *candy-sugar*, *Kandiszucker* kelimeleri ile "pastane" anlamındaki *Konditorei* / *Konditteria* bu şekilde türetilmiştir.

162) Arapçada *luban javi* kelimeleri, "Java'dan gelen yakıt" olarak İtalya'ya vardığında *benjui* olmuştu. Bugünkü "benzin" sözcüğü oradan gelmektedir (Heller, s.167).

zandı. Hıristiyan devletler Akdeniz'de değil, sahil şeridinin kuzeyinde var olabilecekler ve büyüyebileceklerdi. Rönesans dönemine kadar Avrupa'da siyasal ağırlık Cermenlere geçti.

Akdeniz'deki İslam'ın varlığı, sonraları, karşısına Cermen dünyasının çıkmasına yol açtı. 10. yüzyıldan başlayarak İslamiyet'in, 11. yüzyıldan sonra İslamiyet'i temsil etmeye başlayan Türklerin karşısında artık hep Cermenler olacaktı.

İSLAM'IN YÜKSELİŞİ: EMEVİLER VE ABBASİLER

661'de başlayan Muhammed soyundan gelen Emevilerin halifelik döneminde (661-750)[163] Şam merkezli İslam, kültürel ve bilimsel bir gelişme yaşadı. Devamındaki Abbasiler dönemi (750-1258) bir zirveye dönüştü. Hilafet merkezi Suriye'den Bağdat'a nakledildi. Devlet mekanizması yetkin bir hale getirildi. *Hisba* dairesi doğdu. Bu sözcük saymak demekti, yapılan iş *muhasebe*ydi, yapanlar *muhtasip*lerdi.[164] Her dinden, mezhepten, ülkeden bilginler, sanatçılar, düşünürler bir araya getirildi. Merkezinde Arapçanın olduğu dil sıçraması ve dillerin alışveriş ilişkisi, bütün bunlar, gelişmeleri yerel ve sınırlı olmaktan çıkardı. Arap edebiyatının en büyükleri olacak Basralı ve Bağdatlı şairler (Mutanabi, Ebu Tammam, Ebu Nuvas) yüksek Arapçaya en son ve yetkin biçimini kazandırdılar. Gelişmiş dilin yaygınlaşması boyları birleştirdi, ağızları (diyalektleri) azalttı, farkları yok etti, dilin ürünlerinin yazıya geçmesi, Arapların ve Horasan'dan Kurtuba'ya bütün Müslümanların ortak yazı dilini oluşturdu.

Bağdat'ta kurulan okulda *al-muallim at-tani* ("ikinci öğretmen", Aristo ilk olduğu için) olan El Farabi, Avrupa'da Alpharabius adıyla tanındı ve bilindi.[165]

---

163) Bu dönemin özellikleri ve Emevilerin kültürel yükselişinin "uleması" hakkında geniş bilgi için bkz. Özkan, s.43 vd.

164) Aslında bu sözcükle yapılan iş Emeviler döneminde de vardı, ancak o dönemde yerel ticaretin denetiminden başka bir şey değildi. Abbasilerde ise kamu hayatının başka alanlarını da kapsayan bir genişlik kazanmış, hem yönetimsel, hem de toplumsal sorumluluk ifade eder olmuştu (Cahen, 1990, s.93).

165) Özgün adı *Kitab al-musiki al-kabir* olan *Büyük Müzik Kitabı* adlı eseriyle 17 yüzyılda Avrupa'da yeniden keşfedilecek olan Farabi ustalık derecesinde flüt çalıyordu. İslamiyet'in dünyaya en önemli katkılarından biri olan bu eserinde tarihte ilk kez müzikle matematik arasında ilişki kurmuş, aralarındaki bağı sergilemişti. Majör-minörü de bulan Farabi birçok müzik aletini teknik olarak geliştirmişti (*Geschichte der Musik – 1 / Hochkulturen des Ostens Altertum Mittelalter*, Atlantis, München 1990, s.157). Rebab ve kanun adı verilen çalgıları icad eden Farabi, bu enstrümanları geliştirmesiyle piyano türü aletlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

"Tanrı vergisi topraklar" anlamındaki adı Farsçadan gelen Bağdat'a, Abbasi Halifesi Mansur tarafından 762'de *Medinat-as-salam* dendi. Anlamı "barış kenti" demekti. Beş yüzyıl görülmemiş bir zenginlik ve ihtişam içinde bilim, sanat ve kültür merkezi özelliğini sürdüren Bağdat söylencelere ve masallara konu oldu.[166]

Hindistan'dan kaynaklanmış olan ve sonradan "Arap rakamları" denilen, bugün ise bütün dünyada kullanılan ondalık sayı sisteminin bu simgeleri sayesinde matematik ve aritmetik, İslam'ın elinde bilim tarihinde görülmemiş bir ilerleme yaptı. "0"ın ("sıfır"ın)[167] ve "x"in ("bilinmeyen"in)[168] keşfi, sözel matematiğin rakamlar yanı sıra başka simgeler de kullanmaya başlamasıyla kayıtlanabilir olmaya dönüşmesi, trigonometri vb. Arapların katkısıydı. Matematik ve benzer-ilişkin alanlardaki İslam üstünlüğü 15. yüzyıla kadar devam edecekti.

Bu alandaki ilerleme teknolojik gelişmeleri tetikledi, yüzey, hacim, uzaklık, ağırlık, basınç ölçümlerinin denklemlerle yapılabilmesi, değirmenler, makaralar, kaldıraç sistemli gereçler gibi mekanik aletlerin yapımını sağlayarak günlük yaşamın ihtiyaçlarının karşılanmasında rol oynamaya başladı, astronomide yeni yöntemlerin kullanımına yol açtı. Coğrafya, zooloji, botanik, kimya ve tarih ilk kez bilim konusu haline getirildi.

Kayıtçılık ve öyküleştirme şeklinde başlayan tarihe merak, önemli tarihçilerin ortaya çıkmasına ve tarih biliminin büyük bir evrim geçirmesine neden oldu. Bu gelişme, Orta Çağ'ın en büyük tarihçi ve felsefecisi olarak İbn Haldun'un (1332-1406) eserlerinde insanlık için bir doruk ortaya çıkmasını sağlayacaktı.

Kurulan eğitim merkezleri "üniversite"lerin öncülü oldular. Bu okullar ve eğitim merkezlerinde, temasta olunan dünyanın her tarafından, hem

---

166) Geniş bilgi için bkz. Mez, çok yerde.

167) "Romen rakamları" yerini alan "Arap rakamları" Hintçeden geliyordu ve bunlara Araplar "Hint rakamları" derdi. Hintçede 9'la başlayan 1'le sona eren rakamlarda "sıfır" yoktu, bu yüzden içinin boş olmasından dolayı "yokluk", hiç olmayan anlamına gelen bir çember (yuvarlak) kullanılıyordu, buna ise *sunja* diyorlardı. Yani sıfır bir rakam değil bir nesne adıydı. Arapçaya çevrildiğinde *as-sıfr* olan "çember", Arapçadan Latinceye, çevrilerek değil Latinceleştirilerek *cephirium* olarak geçti. İtalyancada *zefero* şekline girdi, sonradan *zero* olacaktı, "sıfır", İngilizceye *cipher*, Fransızcaya *chiffre* olarak geçti (Hunke, 2008, s.79-80). Almancaya *ziffer* olarak geçen "sıfır", sonradan bütün rakamlar için kullanılan bir kelimeye dönüştü. "Sıfır"ı ise, "belirsiz sayılar"ın karşılığı olarak İtalyancada kullanılan *nulla figura* verecekti. Zamanla bu, "hiç", "yokluk" anlamındaki *nulla* oldu ve Almancaya *null* olarak girdi (bkz. Heller, 78).

168) Araplar "bilinmeyen" için "şey" sözcüğünü kullandılar ve bunu "ş" harfiyle kısaltarak cebire uyguladılar. "ş" Endülüs'te İspanyolca yazı diline geçerken onlarda aynı sesi veren "x"le yer değiştirdi. Avrupalıların "x"i aslında "ş"ydi.

Doğu'dan ve Uzak Doğu'dan, hem de Avrupa'dan gelen öğrenciler birlikte eğitim görüyorlar, her yerden gelen bilginler ve bilimciler buluşuyor ve bu öğrencilere ders veriyordu.

İSLAM'IN BUNALIMI

8. yüzyıldan başlayarak İslam'ın, o yüzyılda Bağdat merkezli hale gelmiş olan bütünlüğü ve birliği bozuldu. İspanya, Afrika, Doğu ve Orta Asya İslam ülkeleri bağımsızlaştılar. 9. yüzyılda ülkeler arasında, 10. yüzyılda ise İslam'da ayrılıklar başladı. Merkez ülkelerdeki iktidar mücadeleleri, kitlelerden kopan saray hayatının da eklenmesiyle kötü bir seyre girdi. Kuzeyden gelen güçlü saldırılar ticaret ve üretimdeki tıkanmalarla birleşti. Coğrafi farkların ayrı İslami anlayışları yaratmasının yanı sıra, dört ana grup olmak üzere (Hanefi, Maliki, Şafii, Hanbeli) mezhepler oluştu. Mezhepler arası çatışmalar ve iktidar savaşları yaygınlaştı ve bu çekişmeler İslam'ın kendini kemirmesi durumuna geldi. Halife olarak aynı anda tanınmak için mücadele eden Abbasi ve Fatimi halifelere (910) Endülüs'te de bir halife katıldı (929). İslam, İspanya dışındaki her yerde tam bir durgunluk dönemine girdi, felsefede tutucu eğilimler ortaya çıktı ve sonra bunlar ağırlık kazandı, giderek de hakim oldu. Gazzali'nin felsefe ve siyaset alanında önderliğini yaptığı dogmatizm İslam'a damgasını vurmuştu. Düşüncede körelme, bilimde kırılma, eğitimde gerileme yaşanınaya başladı, araştırma ve gelişme durdu. Bunlar iktidarların baskıcı eğilimlerini güçlendirdi, hem siyasal, hem dinsel önderliklerin kendi halklarına yabancılaşmalarında rol oynadı. Sınıfsal farklılaşmanın derinleşmesi, sık ve yaygın ayaklanmaların nedeniydi.[169]

Felsefe alanında tutuculaşan İslam uygarlığı -Endülüs dışında tutulacak olursa- her yerde bilimle iç içeliğini de kaybetti. Öğrenme, araştırma ve özgür tartışma ortamı ortadan kalktı. Aydınlar ve bilimciler uydurma suçlarla itham edildiler, yargılandılar, hapislere atıldılar, hatta bazen yargılanmadan öldürüldüler. Eserleri toplandı, yakıldı, yok edildi. Başka ülkelere kaçanlar canlarını kurtarabildiler. Hallac-ı Mansur, Nesimi ve benzeri durumda olup direnenlere ve kaçmayanlara yapılan eziyetler, zulümler ve işkenceyle öldürmeler, İslam'ın kara sayfaları olarak tarihe geçti. İbn Rüşd dinsizlikle suçlandı, İbn Sina aydın ve ileri görüşleri yüzünden baskıya uğradı. Bütün bunlar, İslam uygarlığının çöküşe doğru ilerlediğinin göstergeleriydi.

---

169) Emeviler döneminde muhaliflerin, karşıtların, ayaklanmaların toplumsal ve siyasal etkileri konusunda bkz. Özkan, s.95-221.

On dört halifelik Emevi Hanedanı (661-750), Arapların kavim olarak kurduğu ve dinin ikinci derecede rol oynadığı bir devletti. İslamiyet'in bazı temel ilkelerinden ve öngördüğü yaşama biçimlerinden uzaklaşılmasına rağmen teokratik İslam devleti anlayışları sürdürülmekteydi. Halife seçimle değil soyaçekimle belirlenmeye başlamıştı.(170) Bu, birçok halifenin hayatının öldürülmeyle sonlanmasına yol açacaktı, çünkü artık iktidar mücadelesi yapan grupların uzlaşma ortamı kalmamıştı.

Emeviler sonrası hilafeti ele geçiren Abbasiler İran'ın İslamiyet üzerinde etkisini kolaylaştırdı.

Emeviler döneminde özel sermaye ortaya çıkmamış, ancak Abbasiler zamanında büyük birikimlere ve ölçüsüz para hareketlerine rastlanmıştır. Örneğin, öldüklerinde Harun ür Reşid'in serveti 48 milyon, vezirlerininse on milyonlarca Dinardı.

9. yüzyılda Fas, Tunus, Horasan, Mısır'da bağımsız duruma gelen güçler, imparatorluğun parçalanmasına yol açtılar. Halifenin hükmü yalnız Bağdat'ta geçiyordu. 10. yüzyılda bir merkez olarak İslam'ın dünya hakimiyeti iddiası artık kalmamıştı.

Endülüs'teki Emevi devleti de 11. yüzyıl başında parçalanmaya başladı, *Tavaif-i Müluk* (ya da *Muluku't-Tava'if*) denilen çok sayıda emirlik ortaya çıktı. Ancak bu *Tavaif* dönemi bilim ve sanat alanındaki düzeyi düşürmeyecek, aksine, gelişmeler devam edecekti.

Moğolların Orta Doğu'ya gelmeleri Araplara son darbeyi vurdu. 1258'de Bağdat Hülagü tarafından fethedildiğinde, kütüphaneler yakıldı, İslam eserleri tahrip edildi ve Bağdat'taki aydın birikimi her yöne dağıldı. Hilafet merkezi Kahire'ye geçti. Yalnız siyasal ütopyanın yıkımını değil, Müslüman Arap kültürünün çöküşünü de getiren istila, Arap İslamı için "uzun karanlık gece"nin başlangıcıydı. Araplar, gerek İslam dünyası içinde, gerekse bölge siyasasında bir daha bellerini doğrultamayacak kadar zarar gördüler.

Halifeler siyasal özelliklerini ve etkilerini kaybettiler.

Bu dönem, İslam dünyasında Arap egemenliğinin zayıflaması ve giderek etkilerinin yok olmasıyla birlikte, aynı zamanda, Türklerin ve İranlıların öne çıktığı ve İslamiyet'in Türklerle yeni bir atılıma başlayacağı dönemdir.

İSLAM'DA İRANLILAR VE TÜRKLER

Orta Doğu'nun en eski halklarından olan İranlılar, İslam'ın ilk yayılma

---

170) Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara 1963, s.16-17; akt. Sencer, s.60.

döneminin hedeflerinden biriydi. Güç kullanılarak ve ekonomik zorlamalarla 8. yüzyılda Müslümanlaştırılmış olan İran, Mezopotamya uygarlığını içselleştirmiş Medler ve Perslerin devamıydı. İran'ın bulunduğu yerdeki Sasanilerle yapılan savaşlar sonucunda İslam topraklarına katılmış İran'da Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde yönetime ve hanedanlık sistemine karşı yapılan ayaklanmalar, bir yönüyle de İslamiyet'e direnişti. 11. yüzyılda Türklerin İran'da iktidar olmasından sonra görece istikrarlı bir durum ortaya çıktı.

MÖ 4. yüzyıldan beri varlığını sürdürmüş şiir ve edebiyat geleneği, Zerdüşt dininin kutsal yazını, Hindistan'ın sözel ve yazılı kültürüyle iç içe olan ve ondan kendisine çok şey katmış Farsça, İslam kültürüne çok önemli katkılarda bulundu. Bilim, felsefe ve din dili olan Arapçaya, İslam dünyasında hem şiir, hem de düzyazı olarak bir edebiyat dili, Farsça katıldı. İran asıllı veya İranlı olmamakla birlikte İran hükümranlık alanlarından Müslüman yazarlar, düşünürler, bilginler ortaya çıktı (Razi, İbn Sina, el-Biruni vb.). 12. yüzyıldan sonra Farsça Anadolu'dan Hindistan'a kadar çok geniş bir alanda birçok halkın kültür dili haline gelecekti.

İranlılar Arapça "muslim" kelimesine dillerindeki "-an" takısını ekleyerek onu çoğul yapmışlardı. Sonra Türkler ortaya çıkan bu "Müslüman" sözcüğünü kendi dillerinde tekil karşılığı olarak kullanacaklardı (bu kelime "*muselman, muselmano, Müslimen*" olarak Fransızca, İtalyanca, Almanca gibi bazı Avrupa dillerine aynı şekilde yerleşecekti).

İlk ortaya çıktığı dönemlerde Araplar Türkler hakkında, kendilerince olumsuz ve önyargılı bir bilgilenme içindeydiler. Tehlikeli oldukları düşünülüyordu, Türklerden çekinmek gerekiyordu, bu yüzden onlara bulaşmamak, onlardan uzak durmak doğru görüldü. Bunun sonucu olarak ihtiyatlı oldular ve Türkler bu yüzden "sona" bırakıldılar. Daha ilk zamanlardaki doğu seferlerinde Hz. Ömer, akıncıların, orada Türkler olduğu için, Ceyhun Nehrinin öte yakasına geçmemesi gerektiğini emretmişti, ama buna rağmen durmayı bilmeyen "Allah'ın Atlıları" Horasan'a kadar gitmişlerdi. En büyük ve ilk büyük kırılmayı o zaman yaşadılar.

Ayrıca Araplar Türklerin Müslümanlaşmalarını istemeyecek kadar onları olumsuz ve aşağı gördüklerinden de Türk illerine gidilmesini doğru bulmuyorlardı. Ancak Türk tehlikesi, tehdidi ve korkusu o derecede yüksek boyuttaydı ki, onları Müslümanlaştırmadan bu tehlike ve tehditten kurtulmak da mümkün değildi! Sonraki halifeler bu yüzden daha doğuya gidilmesini doğru görmek zorunda kaldı.

Arapların Sasani devletinin hakimiyetini kırdıktan (Nehavent Savaşı, 642) sonra doğu yönünde ilerlemeleriyle ilk önemli Türk-Arap karşılaş-

ması gerçekleşti (645). Arap İslam devleti Hazar Denizine kadar yayıldığında Türk halklarla doğrudan temasa geçmeye başladı.

Horasan'daki başarısızlığı çözmek için Arap komutanı Kuteybe görevlendirildiğinde (705) büyük katliam oldu. Ticaret merkezi olan Baykent yakıldı, yıkıldı, bölge insan oturamaz hale getirildi. Sonraki yönetim de aynı yolu izledi. Baskılar ve acımasızca yürütülen kıyımlar dinin yayılmasını da zorlaştırıyordu.[171]

İslamiyet'in bu ilk yayılma döneminde Müslümanlaşmaya direniş göstermiş ve Araplara çok zor durumlar yaşatmış Türkler, 9. yüzyıldan sonra İslam dünyasına yavaş bir şekilde katılmaya başladılar. İslam'a kendi gelenekleriyle yeni özellikler kattıkları gibi, İslamiyet'ten aldıklarıyla bir toplumsal değişim de geçirdiler. İranlılarla temas yüzünden başlayan İslam'dan etkilenme Türkler arasında İslam'ın aynı zamanda Fars izleri taşımasına yol açtı. Gezgin yazar İbn Havkal'ın, Maveraünnehir'deki önemli yerleşim yerlerinde Oğuzlar ve Karluklar arasında İslamiyet'i ilk benimseyenlerden söz etmesi, sürecin ticaret işlevi olan kentlerden başladığını göstermektedir. Bu kentler, ticaret yolunun önemli duraklarıydı. Zaten Türklerin askeri harekâtları, önemli ölçüde tüccarların ihtiyaçlarına göre şekilleniyor, yayılma yönleri ve alanları ticaret yollarına hakimiyet gözetilerek belirleniyordu.

Horasan, Toharistan, Fergana, Buhara, Semerkant yörelerini fetheden Araplar, Türklerle yüzyıldan fazla süre kıran kırana çatıştılar, savaştılar. 925'te o zamana kadar putperest olan Belucistan Araplar tarafından fethedildi. Bu dönemi Oğuzların, İslam ülkelerine ve Müslüman kitlelere saldırıları izledi. Ancak 10. yüzyılın ikinci yarısından sonra Oğuzlarda İslamlaşma başladı. 960'ta 20 bin Türk "çadırı" İslam'a geçti, çok önemliydi. 11. yüzyılın ilk yarısında, Selçukluların kuruluşunun da Türklerin İslamiyet'e geçmesinde önemli bir rolü olduğu bilinmektedir, Türk kitleler Müslümanlaştı.[172] Böylece İslam imparatorluğu Kaşgar'a kadar uzandı. 1006'da görece önemli olan Hoten de Müslüman bir kent olmuştu.

"Başlangıçta, Mukaddesi'nin belirttiği gibi, 10. yüzyılda Melikleri Ordu şehrinde oturan ve İsficab Türk meliklerinin saldırılarıyla, onların buyruklarına ve İslamlığa giren -Oğuzlardan tümüyle ayrı- bir topluluğa verilen Türkmen adı sonraları genel olarak Müslüman anlamında Oğuzlar için kullanılmıştır."[173]

---

171) *Türk Tarihinin Ana Hatları*, s.367-368.

172) Sencer, 44-49.

173) Faruk Sümer, "10. Yüzyılda Oğuzlar", *AÜ DTC Fakültesi Dergisi*, C: XVI, sayı: 3-4, Ankara 1959, s.155-162; akt. Sencer, s 49.

12. yüzyılda Moğollarda tek olarak başlayan İslam'ı benimseme Altınordu (ya da Altınorda) devletinde kitlesel duruma dönüştü.

Kitleler açısından bakıldığında, dinsel ve inanışsal gelenekleri İslam'la bağdaşmamasına ve İslam'ı kabul edilemez görmelerine rağmen Türklerin ve Asyalıların o dönemin çağdaş kültür odakları arasında neden İslamlığı benimsedikleri sorusunun yanıtı, İslam'ın hukuk sisteminin yerleşik hayatın ve ticaretin ihtiyaçlarına karşılık vermesinde yatmaktadır. Ticaret ve hayvancılık ağırlıklı ekonominin yerleşik hayata geçmeyle birlikte karşılaştığı toprak mülkiyeti ve tarım-üretim sorunlarının, İslam hukukuna başvurularak çözülebilmesi, İslam'ın benimsenmesini sağlamıştır. Örneğin, Selçuklu devletinin toprak politikası İslam toprak rejimini örnek almıştır.

Merkezi büyük devletlerin ve hükümdarlığın otorite ve ağırlığının, toplumu, devletin ve hükümdarın seçtiği dinsel tercihe yönlendirdiği ve hatta zorladığı da ayrı bir gerçektir. Bu yüzden Türk kitleler bireysel seçimlerle değil, genellikle yönetimin eğilimine uyarak topluca İslam'a geçmiştir. Büyük Türk imparatorluklarının merkeziyetçi eğilimlerinin tek-tanrılı dine uygun olduğunu, hatta tek-tanrılı dine ihtiyaç duyduğunu ve İslamiyet'in bu nedenle benimsendiğini, Timur'un, "nasıl gökyüzünde tek tanrı varsa, yeryüzünde de tek bir hükümdar olması gerekir" sözü yeterince açıklamaktadır. Bu sözün, tek-tanrı ile güçlü hükümdar, tek-tanrılılık ile merkezi imparatorluk arasındaki ilişkiyi kanıtladığını yazanlardan[174] ayrı olarak Günbulut'un alıntısından, örneğin, Türklerle Budizm arasındaki uyuşmazlığın imparatorluk eğilimiyle bağlantısını olduğunu anlıyoruz. "Bilge Han (683-734) da [Göktürklerin hükümdarı Toba Han gibi] Budizmi kabul etmek istiyor. Vezir Tonyukuk ve asiller, Budizm'in savaş karşıtı olduğunu, oysa Türklerin savaşarak zenginleştiklerini öne sürerek [onu] vazgeçiriyorlar."[175] "Zenginleşme" denilen eğilimin, büyüme, yayılma, hakim olma, merkezileşme ve dolayısıyla imparatorluk kurma olduğu ortadadır. Budizmin hiçbir zaman ve hiçbir yerde imparatorluğu olmamıştır, imparatorlukların da Budizme ihtiyacı.

Bu değerlendirmeler dışında da Türk toplumunun, önderliğin seçimi sonucu olarak İslam'a geçtiğini savunanlar vardır. Bu doğru belirlemenin nedeni konusuna değinilmemesi, tezi havada bırakmaktadır. Önderlik

---

174) Bu konuda önemli görüşler ileri sürüldüğü ve Timur'un sözünün aktarıldığı yazı için bkz. Doğu Perinçek "Türklerde Çağdaş Devrim Birikimi Olarak İmparatorluk Mirası", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 169, Temmuz 2008, s.4-14.

175) Z. Gökalp, *Malta Konferansları*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977, s.45; akt. Günbulut, s.8.

neden İslam'ı seçmektedir sorusuna yanıt aranmamaktadır. Oysa o yanıt "imparatorluk ve merkeziyetçilik eğilimi"nde yatmaktadır.

Ayrıca Türklerin tek-tanrı inancına zaten yakın olduğunu ileri sürenler de bulunmaktadır. Bu gibi görüşleri savunanların bir kısmı, İslamiyet'ten yana eğilimleri sonucu, İslam'ın Türkler tarafından "kolayca" benimsendiğini ileri sürmekte, bu tutumlarıyla Türklerle İslamiyet'i çatışmalı değil, uzlaşır görmek ve göstermek istemektedirler. Türklerle İslamiyet'in çatışık değil barışık olması, geleceğe yönelik bir özlem ve belirleme olarak ifade edilse anlamlı olabilirdi, ancak özlemler geçmişe yönelik olursa, bu, gerçeğin biraz eğip bükülmesini gerektiriyor.[176]

Türklerin, o döneme kadar bilinen en canlı ve önemli ticaret yolu olan İpek Yolu'nun uzun bölümleri üzerindeki etkinlikleri, yeni ticaret dini olan İslam'ın olumlu görülmesinde elbette rol oynamış olmalıdır. Ticaret yolunun batı ucunun İslam İmparatorluğu olması bu yeni dinle bütünleşmeyi gerekli de kılmıştır.

Türklerin İslamlaşmanın ticaret işlevi dışındaki bir başka önemli nedeni de, İslam'ın, yönü batıya doğru olan Türk hareketliliğinin yolu üzerinde bulunmasıdır. Ya İslam'ı yok edecekti, ki tam olarak devletleşmiş İslam'ın yükseliş ve yayılma döneminde bu pek mümkün değildi, ya da bu kanala girerek gelişmesini ve yürüyüşünü İslam'la sağlayacak ve güçlenmesini ve yayılmasını bu yeni dinle kolaylaştıracaktı.

Ayrıca İslam'ın ilk yayılma çağındaki "Hülefa'i Raşidin"in enerjisi, dinamizmi, sadeliği, ilkeliliği, tutarlılığı, başarıları dikkat çekiciydi ve Türkler bunlardan çok etkilenmişlerdi.

Türklerin İslam'a geçmesi İslam'ın askeri olarak yayılmasını kolaylaştırdı. İyi savaşçı olan Türkler, hem Araplar tarafından İslam'ın yayılmasında çok yararlı olacaklar diye düşünülmüşler, bu yüzden öne çıkarılmışlar, hem de öncelikle hep silahlı güçler olarak, kendileri öne çıkmışlar, asker olarak sivrilmişlerdir. "Daha 1038 yılında halifenin komutanı olacak kadar yükselen Türkler", bulundukları her yerde en üst mevkide ve başarılı askerler oldular.

Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey, Doğu Roma İmparatorluğu'nu zorlayan ilk Türk-İslam komutanı olarak Ermeni-İran sınırlarında Doğu Roma İmparatorluğu ile çarpışmalara başladı (1048-49). Son derece disiplinli olan ordusunda 200 bin atlı vardı.[177] Yengileriyle ünlendi ve "sultan" sıfatını kazandı, halifeden "Doğunun ve Batının Hükümdarı" unvanını aldı.

---

176) Yazıcı, 29-33.

177) Karolidis, s.25 ve 32.

Bizim coğrafyamız açısından bakıldığında İslamlık, Gazneli Mahmud'un Afganistan'da kurduğu İslam devletinin önce Büyük Selçuklulara, sonra da Anadolu Selçuklularına dönüşmesi ile bölgede bir zincir oluşturmuştur. Bu zincirin son halkası Osmanlıdır.

Mahmud öldüğünde çıkan karışıklıklarla oğlu Mesud baş edememişti. 1037 yılında Tuğrul Bey Nişapur'da hükümdarlığını ilan ederek Büyük Selçuklu devletini kurdu. Fatimilerin elinde bulunan Halifeliğin merkezi Bağdat'ı geri alarak Abbasi Hanedanının sürmesini sağladı. Sonraki Selçuklu hükümdarları Alparslan ve Melik Şah dönemlerinde Türkler İslamlıkta her bakımdan söz sahibi olmuşlardı, istediklerini halife yapıyorlardı. Kendi başkentini savunmaktan aciz halife ise korunmaya muhtaç olduğundan onlara yaslanmaya çalışıyordu. Örneğin halife, vereceği görkemli unvanlar karşılığında Melik Şah'tan kendisini savunmasını talep etmişti.

Dinin en yüksek otoritesi olduğu kabul edilse bile Halifelik, Bağdat'ı İslam dünyasının merkezi yaptıktan bir süre sonra güçsüzleşmişti. Siyasal ve askeri yetersizliklerin neden olduğu bu durum, onun adına hükmedecek güçlü askeri yöneticilerin koruma ve desteğine muhtaç olması demekti. Halifenin izniyle onun vekili olarak davranmaya başlayan Türkler, öne çıktılar ve İslam'ı kendileri temsil etmeye başladılar. İslam'a hizmet etmeleri, etkinlikleri ve güçleri sayesinde İslam dünyasının en önemli kesimini oluşturdular. Devlet yönetme konusundaki gelenekleri sayesinde Türkler birkaçı hariç, aşağı yukarı bütün İslam ülkelerinde yönetime de geldiler. İslam dünyası Türk hanedanları ile bütünleşti. Bu durum 14. yüzyıldan sonra -özellikle Osmanlılar döneminde- daha da güçlenecek ve belirginleşecektir. (Bugünün bağımsız olan Afrika devletleri o dönemde Osmanlılar tarafından yönetildiklerini kendileri ileri sürmektedirler.[178] Bunun yanı sıra Osmanlı yönetiminde olan Arap ülkelerinin bazılarında tepkiler de olmuştur. Hatta bunların içinden birkaçı Osmanlıları "sömürgecilik"le suçlayacak kadar "Osmanlı dönemine" karşı olmuşlardır.)

Yönetiminde bulundukları bütün devletlerde inisiyatiflerini kaybeden Arap ve Fars hükümdarların yarattığı iktidar boşluğunu dolduran Türkler, hem her yerde güvenliği ve istikrarı sağladılar, hem de İslam'ın yeniden yayılmasını başlattılar.[179]

Gezgin İbn Battuda (1304-1377) 14. yüzyılda yirmi dört ülke gezdiğinde, hepsinde yönetimin Türklerin elinde olduğunu yazmıştı.

---

178) Ortaylı, 2008, s.83.

179) Geniş bilgi için bkz. Mehmet Nadir Özdemir, *Bağdat'ta Türk Egemenliği / 1055-1157*, Kömen Yayınları, Konya 2008 ve Yazıcı.

"İranlı tarihçi Ravendi, Rum (Küçük Asya) [Selçuklu] Sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'i methettiği eserinde şöyle diyecekti: Allaha şükürler olsun ki, Arap, Pers, Rum ve Rus memleketlerinde, kılıçları karşısında yüreklerin korkudan titrediği Türkler söz sahibi."(180)

"İslamiyet Türklere [yeni] bir din ve uygarlık verirken, Türkler de bu dine ordularını vermişlerdi."(181)

İslam'ın, diğer İslam'a geçmiş kavimlere göre en güçlü, en kurumlaşmış ölçülerde Türklerde yaşaması ve İslam'ı bir dönem sonra bu yüzden Türklerin temsil eder duruma gelmesi, Türklerdeki sağlam ve kalıcı devlet kurma geleneği ile imparatorluk kültürünün birleştirici özelliklerinin sonucudur.

Türkler, İslamlaşmadan önce de İslam dünyasında bireysel örnekler olarak öne çıkmışlardı. Paralı asker ve köle olarak geldikleri bölge ülkelerinde komutan olanlar, yönetimlerde çeşitli kademelere gelenler, hatta hükümdar olanlar vardı. İçinde bulundukları bütün ordularda belirleyici oluyorlardı. Örneğin, bölgenin en önemli devletleri olan Doğu Roma ve Persler her zaman Türk birliklerine sahip olmaya çalışmışlardı. 6. yüzyılın ortasından başlayarak I. ve II. Justinianos (527-565, 565-578), II. Tiberios Konstantinos (578-582), Mavrikios (Flavios Tiberios; 582-602) gibi imparatorların ordularında hep Türkler vardı.(182)

11. yüzyıldan sonra İslam dünyasının ticaretindeki Arapça, yer yer yerini Türkçeye bıraktı. Sonraları bütün ticaret yollarının dili ile haberleşme-yazı dili Türkçe oldu.

El Farabi gibi Türk asıllı bilginler İslam dünyasında yaygınlaşmaya başladı. Türklerin büyük kentleri, örneğin Gazne, bilim ve kültür merkezi haline geldi. Türklerin devletleri, örneğin Karahanlılar, zamanın en yüksek uygarlığını temsil ediyordu.

Bilim ve uygarlık merkezinin, 12. yüzyılın sonlarından itibaren, Asya'da yüzyıllardır sürekli yükselme göstermiş Türk kavimlere kayması İslam'ın kaderinde önemli bir rol oynadı. İslam'da Türklerin ve İranlıların yönetime gelmesi, gelişmenin ve yayılmanın doğudaki nedeni oldu. 13. yüzyılda Orta Asya'nın ve Güneydoğu Asya'nın önemli bölümleri İslamlaştı.

---

180) K. E. Bosfort, *Naşestviye varvarov / Musulmanski mir: (905-1150)*, M., 1951, s. 33; akt. L. N. Gumilëv, *Son ve Yeniden Başlangıç*, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.132.

181) Roux, s.157.

182) Kastedilen Türkler içine, Özbekler gibi Asya'dakiler yanı sıra, Tuna boylarındaki Türk savaşçı kavimler, Peçenekler, Uzlar, Bulgarlar vb. de dahildir.

Bu bakımdan Türklerin İslam tarihinde oynadıkları esas rol, üretim ilişkileri düzeyinde ve özelliğinde değil, siyaset düzeyindedir. Dünya tarihine yaptıkları katkı da aynı şekilde, üretim ilişkileri ile ilgili değil, siyaset ile ilgilidir.

Buna karşın Türklerin İslamiyet için taşıdığı önem, İslam'ın yayılması ile İslam ülkelerinde iktidarların özelliği ve siyasal kurumlaşmalarla sınırlı olmadı. Orta Asya ve Çin uygarlıklarının kaynaşmasından ortaya çıkan bazı özellikler İslamiyet'e Türkler vasıtasıyla eklendi. Türkler bilim ve uygarlık dünyasına taze kan getirmekle kalmamış, aynı zamanda Orta Asya ve Çin buluşlarını da özümseyerek, yüksek düzeyde bir sentez yaratmışlardır.

Türklerin İslamlaşmasıyla felsefede de yeni bir tarz gelişti. Horasan-Maveraünnehir merkezli düşünürler, Allah sevgisini öne çıkaran, yaşama kalitesini yükselten, hayata sanatla, müzikle birliktelik sağlayan öğretileri yarattılar. Türklerin İslamiyet'e katkısı olan tasavvuf, Allah korkusunu Allah sevgisine çeviriyor, derin sevgiyi keşfediyor, bütün canlılara, doğanın her parçasına sevgi duymayı doğru ve gerekli görüyordu. Dinin öğütlediği ahlaki kavramlara sahip olma konusundaki yatkınlıklarıyla Türkler, hoşgörürlük, birleştiricilik, alçakgönüllülük, dürüstlük, Tanrı nezdinde kullukla ilgili olarak örnek ve öncü oldular. "Mutluluklarında gururlanmazlardı."[(183)]

"Taç ve hırka" yerine "gönül ve insan" öne çıktı.

Tuğrul Bey'den başlayıp, Melik Şah, Alparslan ve Nizam-ül-Mülk ile devam eden yönetim geleneği, geniş bir vezirler ve danışmanlar grubu ile bilimcileri yanında tutuyordu.

"İslam'ın Rönesansı" olan 10. yüzyıl, Türklerin İslamlaşarak İslam'a katkılarının başladığı yüzyıldır.

Türklerde gelişmiş eczacılık ve tıp, İpek Yolu dolayısıyla Orta Doğu'daki sağlık anlayışlarını zaten yüzyıllardır olumlu bir şekilde etkilemekteydi. Ama İslam'a geçişle birlikte, başta ileri ameliyat teknolojisi olmak üzere Türklerdeki bütün tıp birikimi İslamiyet'e taşınmış oldu. Bunların içinde, Çin'de uygulanan tedavi yöntemlerinin (örneğin, akupunktur ve masaj) aktarılması da bulunuyordu.

---

183) Karolidis, s.25.

İSLAM'DA KADIN: TÜRKLER VE DOĞULULAR

İslam öncesinde Arap yarımadasında geri toplumsal ilişkilerin sonucu olarak doğacak çocuğun kız olması istenmezdi ve bazen doğan kız çocuklar öldürülürdü (çöl imkânsızlıklarında yaşayan Bedevilerde çocuk besleme zorluğu yüzünden çoğunlukla). Bunun dışında kadın, erkekler için köle durumundaydı. Ancak ailenin etkisi, girişim yapabilme ve zenginlik içinde olma durumlarıyla itibarlı olabilirler, kabul edilirlerdi. Muhammed'in ilk karısı Hatice buna örnektir.

Üst ve yönetici sınıflardan olduklarında kadınlar haliyle daha saygın ve daha inisiyatifli olurlardı.

Anaerkil özelliklerin toplumsal hayattan henüz tam silinmediği, bunun da topluma yansıdığı, kadınların görece önde olduğu yerlerde kadın saygı görürdü. Hatta önceleri küçük siyasal birimlerde kadının yöneticiliği, bir üst düzeydeki örgütlenmelerde de "hükümdarlığı" söz konusuydu. Adı *Kuran*'da bile geçen, Arap antikitesinin ("Cahiliye" döneminin ve hatta daha "öncesinin") bir kişiliği olan Saba Melikesi Belkıs bunun örneklerinden biridir.[184] Başkaları da vardır.

Ancak İslamlık, kadına toplum hayatını, toplumsal ilişkileri, siyaseti yasaklamış gibidir. Yeni din erkeklere göre düzenlenmiştir. Arap dilinde iktidarın iki kavramı, "imam" ve "halife" sözcüklerinin dişil karşılıkları bulunmamaktadır (oysa "melik", "emir", "seyid" ve "sultan" sözcüklerinin dişilleri vardır). Bundan, kadınlar imam ve halife olamazlar sonucu çıkar, ama bununla sınırlı da değildir. Kadınlar hiçbir kamu görevinde yer alamazlar, hiçbir devlet görevinde çalışamazlar, dolayısıyla *amme* kadınlara kapalıdır. Ve Arap İslam'ın kendi tarihinde halife ve iktidar olmuş veya bir kamu işinde görevlendirilmiş tek bir kadın bulunmamaktadır. Askerlikten söz etmek gereksiz olacaktır.

Burada istisnai bir durum olan "Fatımi kadın sultanlar" ile "Yemen'in Melikeleri"nden söz etmek gerekir.

970 yılında Fatimi hanedanının mensubu halife El-Aziz'in kız çocuğu olarak Kahire'de doğan Sitt-ül Mülk ("sit", "hanım" demektir ve saygınlık içerir), babasının 996'da ani ölümü üzerine on yaşında tahta geçen ve halife olan El-Hakim'in 1020 yılında "kaybolmasıyla" fiili olarak hükümdar ve halife olmuştu. Aslında El-Hakim kız kardeşi tarafından öldürtülmüştü, bunu da herkes anlamıştı, ama sürekli yasaklar koyan, Kahirelilere kan

---

184) Saba Melikesi, *Kuran*'da, iktidarını kaybettiği için geçtiğinden, "taht"ın kadından erkeğe devrolmasının, erkek hükümdarlar devrinin başlamasının, yani bir dönemsel anın simgesidir. En-Neml Suresi, *Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi*, s.380 vd.

kusturan, kadınları evlere hapseden dengesiz halifeden nefret edildiği için yasalara ve adetlere dayanmayan bu oldubitti seve seve kabul edilmişti. Ancak, adına hiç hutbe okunmamış olması dolayısıyla Arap-İslam tarihi Sitt-ül Mülk'ü yok saydı ve "tarihe" geçirmedi. Oysa dört yıllık iktidarı ve fiili halifeliği döneminde son derece başarılıydı ve halk tarafından kabul edilmiş sevilmişti. Bazı kaynaklar başka hanım sultanlardan da söz etmektedir, ancak bunlar belirsizlikler içindedir.

Yemen hükümdarı Ali'nin karısı Esma Bint Şihap as-Süleyhiye ile onun gelini Ürve, kocalarının iktidarını paylaştılar ve toplumlarının benimsediği bir geleneği başlattılar. Yemen'in başkenti Sana'ya komşu kent Zübeyd'in melikesi el-Hürre Alem, onların iyi bir izleyicisi oldu. Resmi unvanı olan "el-Hürre", "bir üst otoriteye boyun eğmeyen kadın hükümdar" anlamına geliyordu. Kocası olan Zübeyd kralı Mansur İbn Nacah'ın ölümünden sonra el-Hürre Zübeyd'i yönetmeye devam etti.

Esma, 1087'de ölümüne kadar ülkenin yönetimini elinde tuttu. Ürve'ye evlendiğinde Aden Krallığı verilmişti, o da hayatı boyunca orayı yönetti, yöneticileri atadı, vergiyi topladı. İktidarı kocasından tam olarak devraldıktan sonra 1087-1138 yılları arasında Yemen devletinin başkanı olarak askeri seferlere komutanlık yaptı, İslam tarihinin en önemli hükümdarlarından biri oldu.

Esma ve Ürve, tek başlarına hükümdar olduklarından değil ama kocaları hükümdarken adlarına "eşler olarak" hutbe okunmaktaydı. İktidar ortağı olarak öyle benimsendiler ki, devlet başsız kaldığında hükümdar olarak onlara seçenek yoktu. Yemenliler melikelerine *Belkis es-Suğra* dediler, yani "Genç Saba Melikeleri"

Gene Yemen'deki Zaidilerin şefi Nasırleddin-Allah'ın kızı Şerife Fatma, Tarba kentinden ve Hanbeli tarikatı mensubu Haliye al-Vahabbiye adı anılanlar arasında olacaktır. Haliye, Mekke'yi yabancılara karşı korumak için askeri direniş eylemini yönetmişti.[185]

Kadınların hükümdar olduğu bu örneklerde iktidarların ve toplumlarının Şii olması, bunların "tarihin" dışında tutulmalarının ikinci ve yan bir nedeni olmalıdır.

---

185) Bu konuda geniş bilgi için Dr. Bahriye Üçok'un (*İslam Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011) ve Fatima Mernissi'nin (*Herrscherinnen unter dem Halbmond. Die verdrängte Macht der Frauen im Islam)* kitaplarına bakılmalıdır (Mernissi'nin bu eserinin iyi çevrilmiş ama özensiz bir yayımı Türkçede de bulunmaktadır ve kaynaklarımız arasındadır, bkz. *Hanım Sultanlar*).
Bu yazarlara göre, "kadın hükümdarlığın" ölçütleri, "kendi adına para bastırmak" ve "kendi adına hutbe okutmak"tır.

Bunlar dışında, örneğin, Endülüs'te ve Mağrip'te (ve belki başka yerlerde de) iktidar sahibi gözükmemekle birlikte fiilen hükümdarlık yapan Arap kadınlar olmuştur. Akdeniz'in iki yakasında da kendine güvenli birçok kadın, hükümdar rolü oynayacaktır. En ünlüsü, Endülüs'teki "Buabdil'in Valide Sultanı" anlamına gelen *Sultan Madre de Boabdil* ("Buabdil", oğlu Abu Abdullah'ın adının bozulmuş halidir) diye bilinen ve Arap kaynaklarında hiç anılmayan Ayşe al-Hurra'dır.(186) Fas'tan örnek ise, *Hakimat-Tetvan* diye anılan ve "As-Sayide al-Hurra" unvanını almış olan kadın korsandır.(187)

Frank kökenli Aurora, kuzeye yapılan bir seferde Kurtuba'ya köle olarak getirilmişti, başını kitaplardan kaldırmak istemeyen **bibliofil** (kitapsever) hükümdar el-Hakim'e (961-976) her bakımdan yardımcı olduğundan onun karısı olmuş, güzelliğinden dolayı kendisine "Sabah" adı verilmişti. Ama öylesine girgin, çalışkan, birikimli, becerikli ve zekiydi ki, bir süre sonra kocasını ve sarayı idare etmekle yetinmemiş, yirmi yıl boyunca ülkeyi de yönetmiş, bütün önemli kararlar onun tarafından alınmıştı.

Araplara ait bu istisnai örnekler dışında "kadın" doğuya doğru gidildikçe çok başka toplumsal özellikler gösterdi. İslam'ın doğuya doğru yayılma sürecinde durum tamamen değişti. Henüz anaerkil ilişki ve alışkanlıkların sürdüğü toplumlara varıldığında ise çok farklı şeylerle karşılaşıldı.

Hele Türkler İslam dünyasında etkin olduktan sonra kadın, iktidar için yadırganmaz bile olacaktı.

Orta Asya Müslümanlığı İslamiyet'e toplumsal ilişkiler bakımdan da yenilikler getirdi. Kadınların farklı roller üstlenmeleri bu yenilikler içindeki bir unsurdur. Köleci düzeni bilmeyen, anaerkil dönemin özellikle-

---

186) Ayşe al-Hurra'nın siyasete girmesi, Gırnata'daki (yerel adıyla Granada) Banu Nasr hanedanının hükümdarı olan kocasının bir İspanyol gözde tarafından baştan çıkarılması sonucu dünyayla ilişkiyi kesmesi yüzünden olmuştur. Dirayetsiz ve çekingen oğlundan onun da rızasıyla iktidarı aldı. Çok dirayetli kararlar verdi, ancak yıl 1492 idi ve Elhamra Sarayını terk ederek Fas'a geçti. (Baobdil/Baubdil ve dönemi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Maalouf, 1996, s.26 vd. Ancak burada Ayşe, Fatma olarak geçmektedir.)
Endülüs'le ilgili literatürde Ayşe, yaşadıkları kentten ayrılacakları gün Gırnata'ya son defa bakarken oğluna ağlaması yüzünden söylediği şu sözlerle yer almıştır ve bu sözler Batı'da çok ünlüdür: "Bir kral ve bir erkek olarak koruyamadığın ülkene şimdi bir kadın gibi ağlıyorsun." Abu Abdullah'ın ağladığı ve annesinin ona bu sözleri söylediği yere Kastilyalılar sonradan "Arabın Ağladığı Tepe", "Arabın Son İç Çektiği Tepe" adını vermişler (Clot, s.46; Voltaire, s.61; Raif, s.333 vd; Maalouf, 1996, s.61).

187) "Kadın korsan" Banu Raşidler, otuz yıl bölgede denizlerin hakimiydi. Müttefiklerinden biri Barbaros Hayreddin olan Banu, kocası al-Mandri'nin ölümü üzerine Fas Sultanı Ahmet al-Vattasi ile evlendi. (Üçok ve Mernissi)

rini içinde barındıran, kadının her alanda önde olduğu bir alışkanlığı ve geleneği sürdüren Türkler, İslamiyet'te, sınıflar ve cinsiyetler arasında eşitliğe yakın geleneklerin ortaya çıkmasını sağladılar. Böylece İslam'a kadın dinamiğini kattılar. Kadın hükümdarlar, saraylarda söz sahibi eş ya da analar, kadınların İslam'daki toplumsal rolünü yükselttiler. Ailenin en önemli unsuru kadınlar, düşüncelerini, isteklerini, geleceklerini, varlıklarını, bedenlerini, cinselliklerini savunabilen inisiyatifli bireyler olarak ortaya çıktılar. "Dersleri büyük alaka uyandıran din alimi kadınlar[ın] ve vaizeler[in]... kadının kadı da olabileceği kanaatini izhar eden fakihler"in ortaya çıkması[(188)] Türklerin etkisiyle oldu. Türklerin İslamlaşmasından sonra Türklerin yönetimindeki İslam ülkelerinde birçok kadın hükümdarlık yaptı. O zamana kadar İslamiyet'te hiçbir kadın, resmen hükümdar, yönetici, memur olmamıştı veya aile çevresinin dışında etkinliği olan bir kadın görülmemişti.

1072-1092 arasında saltanat süren Melik Şah'ın eşi Türkan Hatun, kocası öldüğünde halifeden hükümranlığının tanınmasını istedi. Pazarlık yapıldı, karşılıklı şartlar kabul edildi. İki taraf da birbirine mecburdu. Halifenin korunmaya, Türkan Hatun'un kabul edilmeye ihtiyacı vardı.

"Memluk hanım sultanları", İslam tarihindeki en önemli ve en tanınmış kadın hükümdarlardır. Raziyye ve Şeceret üd-Dür, ikisi de Türk asıllıydı, Türkçe konuşurlardı. Raziyye iktidarı 1236'da Delhi'de, Şeceret üd-Dür 1250'de Mısır'da ele geçirdi.[(189)] Hanım sultanlar arasında Türk saraylarına köle olarak gelen de vardır, sultan kızı olan da. Örnekler sonraları artacaktır.

---

188) Mez, s.412.

189) Raziyye bin-Şemsüddin lltutmuş, babası Delhi Sultanı Elam Hanın tahtına çıktı. Babası onu varis seçmişti ama sultan öldüğünde üvey erkek kardeşleriyle çatışması gerekti ve üstün geldi. Dirayetli bir hükümdar oldu, peçeden çıktı, halkla birleşti, savaşlara katıldı, ancak kendisine karşı kurulan komplolardan kurtulamadı. Buna rağmen, 14. yüzyılda, gezginliğini bölgede de sürdüren tarihçi İbn Battuda, Raziyye'nin hâlâ dillerde olduğunu kaydetmişti, ki bunun anlamı hanım sultanın kolay silinmeyecek izler bırakmış olduğudur.
Kölelikten azad edilme Şeceret üd-Dür (anlamı "Cevahir Ağacı"), iktidarı, Eyyubi hanedanının son hükümdarı olan kocası el-Melik es-Salih'ten aldı. Halifeye dayattığı Melikat el Müslimin (Müslümanların Melikesi) unvanını kabul ettiremedi. Kendisine başka iki unvan seçti: "Raziyyet üd-Dünya v'ed-Din" (Dünya ve Dinin Kutsanması) ve "Belkıs Cihan" Çok okuyor, çok da yazıyordu. Haçlı Seferlerinde Batı Frankların Mısır'a yaptığı çıkarmadan sonra onlara saldırıda bulunmuş, zafer kazanmış (1249) ve kralı (IX. Louis) esir almıştı. Sonradan evlendiği ve yedi yıl birlikte ülkeyi yönettiği ikinci kocasının yeniden evleneceğini duyunca kıskançlıktan onu öldürdü. Bu onun da sonu olmuştu. (Üçok ve Mernissi)

"Moğol hatunlar"[(190)], Güneydoğu Asya'da "adaların eceleri"[(191)], diğer kadın sultan örnekleridir. Türk ya da Moğol kadın hükümdarlar, "bu kültürlerin kamu alanında kadına verdikleri önemin" göstergeleridir.

Timur döneminde kadınlarda Müslüman Araplarda olmayan bir özgürlük vardı. Timur'un pek sevdiği şölenlere kadınlar da katılırlar, erkeklerle beraber yer içerlerdi, üstelik örtünme de yoktu. Ata binerler, avlanırlar ve hatta Timur'un ordusunda bile yer alırlardı. Genelde iyi eğitimliydiler. Babür'ün kızlarından biri değerli bir tarihçi ve kronikçidir örneğin.

Müslüman din adamları bu geleneği yok edebilmek için çok uğraşmışlardı. Sonuçta İslam, kadınların toplumsal hayattaki rolleri ve ağırlıkları karşısında Asya bozkırlarının ve Doğunun geleneklerine boyun eğdi.

Kadına değer veren bu özellikler, Selçuklu toplumunda ve -Arap etkisinin tekrar kendini göstereceği zamana kadar- özellikle ilk dönemlerinde Osmanlılarda da belirgin bir şekilde görülecekti.

Anadolu Selçukluları zamanında, Bâcıyân-ı Rüm adı verilen kadın silahlı güçleri vardı. Hayatın her alanında nasıl kadın önderler varsa, ilk Müslüman-Türk unsurların Anadolu'ya girişinde de kadın önderler ve savaşçılar bulunmaktaydı. Âşık Paşazâde'nin "Bâciyân-ı Rûm" olarak isimlendirdiği bu teşkilât üzerinde ilk olarak Alman oryantalist Franz Taeschner (1888-1967) durmuştur, ancak o günün toplumsal yapısında kadınların böyle bir teşkilât kurmuş olabileceklerine ihtimal vermediği için, Âşık Paşazâde'nin yanıldığını ya da bir yazım hatası yaparak başka bir söz-

190) Kutluk Han hanedanından Kutluk Hatun (ya da Türkan Hatun) ile kızı Padişah Hatun (ya da Saffeddin Hatun), 13. yüzyılda hüküm sürdüler. Kirman devletinin hükümdarı olan Kutluk Hatun, kızını Hülagü'nun oğluyla evlendirdi ve kendisine "İsmeddünyadin" unvanı verildi. Camilerde adına hutbe okundu. 1282'de ölen Kutluk Hatun döneminde ülkesi zenginleşti. Kutluk Hatun'un damadı ölünce onun yerine geçen kardeşi, Moğollar arasında İslam'ı ilk kabul eden oldu. Dul kalan Padişah Hatun 1291'de ölen kocasının oğullarından biri olan İlhanlı hükümdarıyla evlendi. Kendisine Kirman hükümdarlığının verilmesini istedi, aldı ve annesinin yerine geçti. "Saffet üddünya ve'd-Din" (veya Safiyeddin; Dünya ve Din Temizi) unvanını alan Padişah Hatun, bastırdığı sikkede dinsel bir ifade kullanmamıştır. Yalnız bu dünyayla ilgilendiğini gösteren bu tutum, alışılmışın dışına çıkmaktı ve dikkatleri çekmişti. Diğerleri, Hürdücin, Ebeş Hatun, Devlet Hatun, Satı Bek, Tendü (Döndü) ve Fatma Begüm'dür. (Üçok ve Mernissi)

191) Adalarda yedi kadın hükümdar oldu, üçü Maldivler'de, dördü Endonezya'da. Maldivler kadın saltanatı üç nesil ve kırk yıl sürdü. Endonezya'da 1641'den 1699 yılına kadar dört prenses üst üste iktidara geçecekti (Tacelalem Safiyeddin, Nurelalem Nakiyeddin, İnayet Şah Zekiyeddin ve Kamalat Şah). İktidar savaşında karşıtları Mekke'den "Müslüman bir kadının devleti yönetmesinin caiz olamayacağı ve yasaca yasaklandığını" belirten bir fetva getirdikleri halde yine de saltanat sürdüler. 13. ve 17. yüzyıllar arasında Müslüman ülkelerde halifelerin karşı çıkmalarına, fetvalara, siyasal oyunlara karşın on beş kadın hükümdar, hükümranlığın bütün resmi belirtilerine sahip olarak tahta çıkabilmişti. (Üçok ve Mernissi)

cük yerine bacıyan yazmış olduğunu düşünmüştür. Sonuçta kadınların Selçuklularda ve Osmanlılarda savaşçı olamayacaklarına hükmetmiştir. Tarihçi Fuad Köprülü, Âşık Paşazâde'nin "Bâciyân-ı Rüm" olarak adlandırdığı kadın teşkilâtı hakkında olabildiğince kapsamlı bir çalışma yapmış, bu çalışmanın sonunda Franz Taeschner'in öne sürdüğü iddianın geçerli olamayacağında karar kılmıştır. Ancak Köprülü bu teşkilâtın mahiyeti ve çalışmaları hakkında çok açık bilgiler vermemektedir.

Orhan Gazi zamanında Anadolu'nun birçok yöresinde Türkmenler arasında bulunup gözlem yapmış, özellikle de Türkmen hanımların çeşitli alanlardaki faaliyetlerine tanık olmuş olan ünlü Mağripli gezgin İbn Battuta ise, "tarikat" çerçeveli askeri kadın oluşumlarından söz etmektedir. Ayrıca Niğdeli Kadı Ahmed 1340 yılında tamamladığı "el-Veledü'ş-Şefik" adlı eserinde Niğde dolaylarında Taptuklu Türkmen dervişlerin hanımlarının silah kullandıklarını kaydetmektedir. Süryani tarihçi Malatyalı Ebu'l-Ferec (Gregory) de bir vesileyle bu "Bâciyân-ı Rüm"dan söz etmiştir. Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî de, eserinin bir yerinde Konya'daki bir kadınlar cemaatinden söz etmektedir. Bacılar Teşkilâtı'nın faaliyetlerine dair başka bir bilgi "Menâkıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmânî"de bulunmaktadır. Bu esere göre, hanımlararası bu teşkilât, önceleri "Fakiregân" diye de anılıyordu. Ancak teşkilâta mensup olan genç kız ve kadınlar birbirine "Bacı" diye hitap ettikleri için, kadın ve kızların meydana getirdikleri teşkilâta daha yaygın olarak "Bâciyân" (Bacılar) denilmeye başlanmıştır.

Türkmen kadınlarının, erkeklerin yanı sıra örgütlendiklerini, hatta "Bey Ana", "Bacı Bey", "Gazi Ana" gibi unvanlarla (rütbelerle) komutanlık yaptıkları da bilinmektedir.[192]

Osmanlıda da komutanlık yapan kadınlar vardır.

AVRUPA'DAN ATAK, İSLAM'DA GERİLEYİŞ

Avrupa'da yaygın ve itibarlı olan Arapça, Arapçadan ve diğer Orta Doğu dillerinden yapılan çevirilerle Latincenin ve bazı Avrupa dillerinin zenginleşmesi ve kullanılabilir hale gelmesiyle gerekli olmaktan uzaklaştı, gözden düştü. Grek, Arap ve Doğu metinlerinin neredeyse tamamı Arapça tekelinden çıkmıştı. Sicilyalı çevirmenlerin sonuncusu Yahudi tabip Ferec bin Salim, Avrupalıların "Rhases" diye tanıdığı Razi'nin tıp ile ilgili ünlü kitabını Batı Frank kralı için ve onun adına 13. yüzyılda son çevrilen kitap olarak Latinceye aktardığında artık çevrilecek başka bir şey belki de kalmamıştı.[193]

---

192) Yavuz Bahadıroğlu, *Merhaba Söğüt*, Nesil Yayınları, İstanbul 2009.
193) Lewis, 2006, s.174.

Güçlenmeye ve genişlemeye başlayan İspanya prenslikleri Franklardan ve Normanlardan destek alınca Avrupa'nın en batısında güç dengesi onlardan yana döndü. Doğuda Kafkasya'da Müslüman derebeylerine karşı ayaklanmalar, Doğu Roma'nın kaybettiği yerleri geri aldığı karşı taarruzlarla birleşti.

961'de Doğu Roma tarihinin ünlü komutanı İmparator Nikephoros Phokas, Müslüman denizcilerin sığınak limanları bulunan, deniz ticaret yolunun konaklama yeri olan Girit'i sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra geri aldı. Beş yıl sonra Kıbrıs düştü. Bu kaybedilen yerler, İslam'ın Akdeniz'de artık rakipsiz hakimiyetinin son bulması anlamına geliyordu.

Bunları karadaki yenilgiler izledi. Halep, Tarsus, Hama, Emesa, Lazkiye (Leodicea), Antakya arka arkaya elden çıktı.

Kıta Avrupa'sında Doğu Avrupa'dan İspanya'ya kadar uzanan Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu Avrupa tarihini belirleyecek en önemli güç olarak ortaya çıkıyordu.

Merkezleri Mısır'da olan Fatimiler (909-1171), kendilerine vasallık ilişkisiyle bağlı olan ama sonradan aleyhlerine dönen Tunus'taki Ziri Hanedanına, ceza olarak, sahra Bedevilerini, Tunus'a, o zamanki adıyla Ifrikiye'ye sürdüler. Böylece bu saldırgan göçebelerin kendilerine zarar vermelerini de önlemek istiyorlardı. Birkaç yıl içinde Tunus'a ve bölgeye varan bu "Hilal Bedevileri" (Beni Hilal), 11. yüzyılda, kimsenin tahmin etmediği korkunç yıkım ve sonuçlara yol açtılar. Kuzey Afrika'daki bütün tarım faaliyeti kesintiye uğradı, üretim ve ticaret tamamen durdu, yaşayan nüfus dörtte bire indi ve yönetim mekanizmaları tahrip oldu. Mısır'daki Fatimiler de dahil bölgedeki devletler dağılmakla kalmadı, bütün Akdeniz'de dengeler değişti. Bölgeyi 800 yıl boyunca etkileyen istila, Hıristiyan dünyasının atak yapmasını kolaylaştırdı. Bu yüzden, Arap-İslam bilim ve kültür dünyasının en önemli adlarından Tunuslu tarihçi İbni Haldun'dan beri, onun tanımlaması gereğince (1500 sayfalık *Berberi Tarihi*'nde), Kuzey Afrika'nın Orta Çağ tarihi, Hilal Bedevilerinin istilasından önce ve sonra olmak üzere ikiye ayrılmaktaymış.(194)

11. yüzyıldan başlayarak 12. yüzyıl boyunca İslam batıda sürekli geriledi. İspanya'da geri çekilmeye başladı.

Sardunya, Sicilya, güney İtalya tekrar Hıristiyanlara geçti. Ancak Akdeniz'de gene de varlık gösteremeyen Akdenizli Avrupalıların gözü artık Doğu'ya batıdan gitmekti. Haçlı Seferleri sonrasında Akdeniz'de işleri iyiydi ama Orta Doğu'daki İslam seddi aşılacak gibi görünmüyordu.

Doğuda Kafkasya'nın kaybedilmesi gibi başka olumsuzluklar da oldu.

---

194) Cahen, 2010, s.14-15 ve Cahen, 1990, s.189-90.

"HIRİSTİYANLIĞIN DOĞUSU"NDAKİ İSLAM

Zerdüşt-Mazdak dininde olan Sasaniler 614'te Hıristiyanlık için kutsal merkez haline getirilmiş Kudüs'ü istila ettiklerinde Hıristiyanlara kıyım yaptılar ve kiliseleri yıktılar. 638'de Hz. Ömer Kudüs'ü aldığı zaman yüzyıllar boyu sürecek dinler arası barış dönemi başlamış oldu. Emevi ve Abbasi dönemlerinde Hıristiyanlar ve Museviler önemli sorunlar yaşamadılar ama 969'da Fatimilerin eline geçen Kudüs gerginlikler içine girdi. 1010'da Halife el-Hakim bütün Hıristiyan kutsal yapılarını yıktırdı.

1055'de Selçuklular Bağdat'ı aldı. 11. yüzyılda Mısır hariç bütün Doğu Müslümanlığı Türklere geçecektir.

Hangi özellikte olursa olsun bütün Müslüman devletler gayrimüslimlerle birlikte yaşamayı doğru görmüş, istemiş, uygulamış ve başarmıştır. Bazı dönemlerde Müslüman olmayanlara baskı (hatta az sayıda da olsa kıyımlar) yapıldıysa da, bazı yerlerde kiliseler yıkıldıysa da, gayrimüslim nüfus hiçbir zaman yok edilmeye çalışılmamıştır.[195] Bu yüzden İslam ülkelerinde her zaman Hıristiyanlar, Yahudiler ve başka dinlere mensup gruplar olmuştur. Hâlâ da vardır. Tunus'ta Yahudiler, Fas'ta Latince konuşan Hıristiyanlar, Mısır'da Kıptiler, Filistin'de Hıristiyan Araplar, Suriye'de Aramiler, Mezopotamya'da Süryaniler, Anadolu'nun doğusunda Ermeniler, Orta Anadolu'da dili Türkçe, abecesi Yunanca olan Hıristiyan Karamanlılar bu özelliğin sonuçları ve görüntüleridir.

Ayrıca İslam ülkelerinin hiçbirinde zımmilere yasayla bir mesleki kısıtlama yapılmamıştır. Ticaret, zanaatkârlık, toprak sahipliği, hekimlik gibi en kazançlı ve itibarlı meslekleri yapanlar arasında Hıristiyanlar ve Yahudiler hiç de az değildi. Hatta örneğin, Suriye'de maliyecilerin ve ticaret erbabının çoğunluğunu Yahudiler, hekim ve kâtiplerin çoğunluğunu ise Hıristiyanlar oluşturuyordu. Kudüs'te ve Beytüllahm'de boyacılık, Yahudilerin tekelindeydi.

İslam ülkeleri uyruklarını devlet baskısıyla din ve mezhep değiştirmeye zorlamıyordu. Bu yüzden, bazı yerlerde olmakla birlikte, her yerde topluca din değiştirmeler yaşanmadı. İslam ülkelerinde her zaman gayrimüslim kesimler bulunmasının, hatta bazen bunların nüfusun önemli bir kısmını

---

195) Bu konudaki en önemli örneklerden biri, yukarıda adı geçen Halife el-Hakim döneminde yapılanlardır. Önceleri gayrimüslimlere yasaklar kondu, sonra ise kiliseler yakıldı, yıkıldı, Hıristiyan ve Yahudi mezarlıkları dağıttırıldı. Ancak daha önce de belirtildiği gibi el-Hakim dengesizdi, hatta birçok tarihçinin dediği gibi deliydi. Bu ise, "bir arada yaşama" ihlallerinin çoğunun, belki de hepsinin, patolojik kişiliklerin eseri (bazan da normal olmayan şartların sonucu) olduğunu göstermektedir.

meydana getirmesinin nedeni buydu. Bırakalım zorla Müslümanlaştırmayı, isteyen herkes bile dine kabul edilmiyordu. Hele büyük gruplar ve toplu din değiştirmeler hiç istenmezdi. Çünkü Müslüman olmayanlar cizye ve haraç adı verilen ek vergiler vermek zorundaydı ve vergilerinin boyutları Müslümanlarınkine göre daha yüksekti. Bu vergilerle vergilendirilmiş topraklara, *arazii haraciye* denirdi. Müslümanlardan alınan zekât ve öşür vergilerinin toplandığı *beyt-ül sadaka*, gayrimüslimlerden alınan vergilerin toplandığı *beyt-ül mal*dan ayrılmıştı. Bir gayrimüslimin Müslümanlığa kabul edilmesiyle vergi gideri onda bire inecek kadar düşerdi. Yani yönetimler için Müslümanlaştırmamak daha kazançlıydı. Bu uygulama gelenekleşecekti ve Osmanlı devletinde de devam etti.

Zorla din değiştirmeden kaçınmanın nedenlerinden biri de, bu yolla sağlanan "kazanç"ın doğru ve güvenilir görülmemesiydi. Müslümanlar, zorla Müslümanlaştırılanlara, tamamen haksız da olmadıkları bir güvensizlik duyarlardı. Gönüllü ve kendi isteğiyle din değiştirmeyenlerin gerçek Müslüman sayılmayacağı yolundaki görüşler, dini korumaya yönelik akılcı anlayışlardan kaynaklanıyordu. Onların yaşadığı tarih bile, bu çekinceleri haklı çıkarmaya yeterdi.

Bu yüzden gayrimüslimlere Hıristiyan kalmalarını sağlayan özel kolaylıklar bile sağlandı. Bir süreliğine İslam topraklarında olanlar, bunlara müstemen denirdi, kısa veya uzun süreli olarak "oturma izni" edinebilirlerdi. Ayrıca zımmiler, başlarda yalnızca ehl-i Kitap'tan olan kimselerden olmalıyken, bu sonradan genişletilecekti. Yani putperestler de kapsama alınmıştır.

İslam ülkelerinde Hıristiyan gruplar Halifeliğe bağlı olabilir, hatta Müslümanlar Hıristiyan beyliklere, örneğin, Hıristiyan Gürcülere, örneğin, Halifeliğin Doğu Roma'ya karşı kurduğu ve ondan koruduğu başkenti Ani olan Ermeni krallığına bağlanabilirdi.

İslamiyet'in gayrimüslimlere ve gayrimüslim prensliklere tanıdığı bu rahatlık, Hıristiyan dünyası içindeki parçalanmaları güçlendiriyor, besliyordu. Selçukluların Anadolu'da hüküm sürmeye başlamalarından sonra bazı Hıristiyan devletler yeniden ortaya çıktı. Örneğin, Doğu Roma'nın yaşamasına izin vermeyerek 1078'de ortadan kaldırdığı Bagrat (Pagradit) Hanedanının yönetimindeki Ermeni krallığı, Torosları ve sonra da Kapadokya'yı içine alarak Selçuklular dönemi boyunca yaşamıştı. (Bu krallık Haçlı Seferlerinde olumsuz bir rol oynayacaktır.)

Ermeni Hıristiyanlığının Ortodoksluktan da ayrı Pavlukiyenlik adında ayrı bir mezhep haline gelmesi, kiliselerinde Grekçe ve Latinceyi kullanmayarak "din dilleri"ni de Ermenice yapabilmeleri, Selçukluların

bölgeye gelmesi ve bu devletin kurulmasına izin vermesi sayesinde olmuştu.(196)

Doğu Roma orduları, birbirleriyle de savaşan çeteler halindeydi ve bunların varlığından Hıristiyan halkın gördüğü zarar sanılanın çok üstündeydi. Hepsi halkı soymaya çalışıyordu. Hıristiyan "askerler"den bıkmış halk Türkleri olumlu görüyor, her fırsatta teslim oluyordu. Hatta Türklere başvurarak kendilerine yardım edilmesi bile isteniyordu.

İslam ülkelerinde bütün Hıristiyanlar, Roma topraklarında yaşayan Ortodoks olmayan Hıristiyanlardan daha rahattılar. Başka kiliselere mensup Hıristiyanlar Roma'dan düşmanlık bile görüyorlardı. İmparator Nikephoros ele geçirdiğinde Antakya'dan ve Malatya'dan Yakubileri kovmuştu. Süryaniler ise "din değiştirmeye" zorlanmışlar, bulundukları yerlerden kaçmak zorunda kalmışlar, merkezlerini Diyarbakır'a, "'kâfirlerin' (Müslümanlar kastediliyor) daha müsamahakâr olduğu bir bölgeye nakletmişler"di.(197) Roma imparatorluk topraklarında Ermeni Kilisesinin çanlarının çalması yasaktı. Roma hukukuna göre Yahudiler sinagog inşa edemezlerdi.

Hıristiyan dünyada ya da örnekleri az olmasına rağmen Hindistan ve Çin gibi doğu uygarlık ve dinlerinin hakim olduğu yerlerdeki Yahudi toplulukları hiçbir zaman varlık gösterememişlerdi. Hıristiyan Avrupa'daki Yahudilerin, İslamiyet'in yayılmasıyla nasıl bir gelişme gösterdikleri ve kültür dünyasına ne kadar önemli katkılarda bulundukları İspanya örneğinde ortadadır. Doğu'daki Yahudilik de, bununla tam bir benzerlik taşımamakla birlikte, aynı şekildedir. Örneğin, güney Asya'daki Yahudilik Hindistan'a gelen İslamiyet'le birlikte bir rol oynama olanağı bulmuştur.(198)

Kuzey Afrika'nın, Kafkasya bölgesinin, Hazar Denizi çevresi topluluklarının İslamiyet'le birlikte tarih sahnesine çıktıklarından söz etmek pek yanlış olmayacaktır.

İslamiyet'in uygulamaları, hakimiyet alanlarındaki halkların, toplumların gerilemesine ve körelmesine yol açmadığı gibi önlerinin açılmasını da kolaylaştırmış, hatta bazen sağlamıştır.

Hıristiyanlar için İslam dünyasında karşılarına Türklerin çıkması, Hıristiyanlığın tekrar gerilemesinin karşılığı oldu. İslam'ın ikinci yükselişi ve yeni Cihad'ı Türklerle başladı. Selçuklular ve Osmanlılar dönemleri, Avrupalılar için yüzyıllar boyunca zorlanma yılları olacaktır.

---

196) Altınay, s.29.

197) Mez, s.54.

198) Lewis, 1996, s.8.

IV.

“Avrupa’nın batısındaki Doğu”
Endülüs

AVRUPA'YA GELEN ÇOK-DİNLİ DOĞU

"ALMANSOR: *Granada pazarının ortasında alçak Ximenes'in Kuran'ı odun yığınları alevlerine attığını duyduk, dondum kaldım.*
HASSAN: *Bu daha bir başlangıç, kitapların yakıldığı yerde en sonunda insanlar da yakılır.*"

H. Heine, *Almansor*(199)

Cebelitarık'tan İspanya'da karaya çıkan Müslümanlar İberia'yı birçok bakımdan önemli gördüler. İslam'ı Avrupa'ya götürmüş olmak yanında, geniş toprakları değerlendirmek ve Akdeniz'de kuracakları deniz ve ticaret hakimiyetinin güvenliğini sağlamak da söz konusuydu. İspanya'ya geldikten sonra o dönemde, Cermen kavimlerden olan Vandallarla sık karşılaşmaları nedeniyle İspanya'nın onların ülkesi olduğunu sanıp bütün yarımadaya *al-Vandalus* dediler. Bu, yerel dillerde *Vandalucia* oldu. Dilimizdeki "Endülüs", Avrupa dillerindeki "Andalucia", "Andalusien" gibi kelimeler hep buradan gelmiş, 11. yüzyıldan sonra Müslümanların denetimindeki bölge yalnız güney İspanya olduğu için, yalnız İspanya'nın güneyi için bu-

199) En önemli Alman şair ve düşünürlerinden Heinrich Heine'ın (1797-1855) yazdığı Almansor, bir manzum tragedyaydı ve şair bu dramatik eseriyle Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlığın İspanya'da yaptığı dinsel "temizliğe" duyduğu tepkiyi göstermek istemişti. Bir Yahudi aileden gelme olan Heine hukuk okuduktan sonra, mesleğini yapabilmek için Hıristiyanlığa geçmişti. Çünkü Yahudilerin avukatlık ve hakimlik de içinde olmak üzere birçok mesleği yapması yasaktı.
ALMANSOR
Wir hörten, dass der furchtbare Ximenes,
Inmitten auf dem Markte, zu Granada –
Mir starrt die Zung im Mund – den Koran
In eines Scheiterhaufens Flamme warf!
HASSAN
Das war ein Vorspiel nur, dort wo man Bücher
Verbrennt, verbrennt man auch am Ende Menschen.
(*Sämtliche Schriften*, Band 1, DTV, München 1975, s.284-85)

güne kadar da hep kullanılagelmiştir. Şu anda İspanya'da sekiz ili kapsayan bir özerk bölgedir.

İslamiyet, ilk ortaya çıkmasından başlayarak Hıristiyanlarla hep karşılaşmıştı. Ama kurum ve devlet olarak Hıristiyanlıkla Doğu Roma İmparatorluğu dışında ilk karşılaşması İspanya'da olacaktı.

Hıristiyanlığı benimsedikten sonra Roma İmparatorluğu tek-dinli bir hale gelmişti. Avrupa'da önce Batı Roma, sonra, Batı Roma'nın yerini alan Cermen devletleri Hıristiyanlığı Avrupa'ya yaydılar. Tek-din anlayışı yüzünden bütün Avrupalıları tek putperest kalınamacasına Hıristiyanlaştırmak istediler. Böylece Roma Hıristiyanlığı baskıyla, zorla, kılıçla bütün Avrupa'yı kapladı. Yalnız bazı yerlerde, İspanya'da olduğu gibi Yahudi adaları kalmıştı. Ve İspanya Yahudileri, Avrupa'da her yerde olduğu gibi, ayrımcılığa uğruyorlardı, tehdit ve baskı altındaydılar.

Yarımadada Keltler, Latinler, İberler, Cermenler ve başka yerel topluluklarla az sayıda Yahudi yaşamaktaydı. Küçük prenslikler yanında en önemli güç, yarımadanın önemli bir bölümünde hakim durumda olan bir Cermen kolu Vizigotların krallığıydı.

İlk kez Halife Osman döneminde başarısız bir çıkarma yapılan İspanya sahillerine, 710 yılında Musa İbn Nusayr'ın azadlı kölesi Tarif komutasında 400 süvari çıkar. Karargâh kurulur. Ertesi yıl Berberi asıllı Tarık bin Ziyad (?-720) 7 bin kişilik orduyla İberia'da ilerlemektedir. 711'de Cadiz Savaşında Vizigotları büyük bir yenilgiye uğratarak, sonrasında ise, Latinlere, başta Vandallar olmak üzere diğer Cermenlere ve yerel güçlere hep üstün gelerek İberia'yı İslam'a bağlar. Öykü böyle başlamıştır.

İspanya'da Endülüs Emevileri olarak büyük bir devlet kuran Müslümanlar Doğu'nun uygarlık birikimini Akdeniz'in batısına taşıdılar ve orada ayrı bir uygarlık ve kültür merkezi yarattılar. Buradaki gelişme, temelini Orta Doğu merkezli Arap imparatorluğundan almakla birlikte bazı bakımlardan farklıydı ve hatta ondan üstün tarafları bile vardı. Örneğin, Endülüs'te refah seviyesi doğudaki en zengin İslam kentlerinden, eğitim düzeyi merkezdeki ortalama seviyeden daha yüksekti. Eğitim kurumları, doğudakilerden hem çok daha önce ortaya çıkmıştı, hem de daha donanımlı, sistemli ve kapsamlıydı. Örneğin, devlet bürokrasisi hiçbir İslam devletinde olmadığı kadar gelişmişti, kayıt sistemi Bağdat, Şam ya da Kahire'de uygulananlardan çok daha işlevseldi ve düzgündü. Örneğin, Endülüs'e has tezyin sanatı ve *Hatt-ı Endülüsi* ya da *Hatt-ı Magribi* denilen küfi Endülüs yazısı, döneminde benzersizdi.

Kültürel, sanatsal, siyasal, ekonomik ve bilimsel bakımlardan, İslam dünyasının merkezindekinden bile daha ileri anlayış, uygulama ve kat-

kılarıyla Endülüs uygarlığının olağanüstülüğünün nedenleri konusunda elbette birçok görüş ve açıklama vardır. Ancak bu beklenmedik şaşırtıcı başarının esas sırrının Kuzey Afrika'nın ilkel kavimleriyle İspanya'daki "yerli" barbarların katkısında olduğu bellidir. Afrika'nın Berberileri ve başka halkları ile İspanya'daki Cermenlerin ve başka Avrupalı kavimlerin üstün İslam uygarlığının İspanya'daki varoluşuna büyük bir enerji ile katıldıkları, dinamizmi yükselttikleri görmezden gelinemez. Uygarlığa bu "barbar aşısı" gene çok iyi sonuç vermişti.

İslam devletlerinde o zamana kadar hep görülmüş olan kabilecilik şeklindeki geri bağımlılık ilişkilerine, İslam tarihinde ilk kez, merkezi İslamiyet'te değil, Endülüs'te bir darbe vurulmuştu. Reform anlamındaki bu atılım, devlet bürokrasisi ve ordu birliklerinde uygulanmıştı. Şöyle ki, o zamana kadar İslam yönetimleri, devlet yapısının her kesiminde kadroların kabile aidiyetini değerlendirirken, askeri birlikleri kabile birlikleri şeklinde örgütlerken, Endülüs'te, askeri birliklerin oluşturulmasında kabile mensuplarının dağılımı ve kabilelerin karışımı esas alınarak ordular da askeri bakımdan daha doğru ve gerekli olan modern bir şekle sokulmuştu. Böylece kabile reisleri olan soyluların nüfuzları da kırılmıştı. Aşirete bağlı organizasyonlar, bir süre geçtikten sonra merkezi İslam devletinde de etkisiz kılınacak, sonraları Bağdat'ta da, Mekke'den ve Kureyş'den kaynaklanan ilk askeri Arap aristokrasisinin tek kabul gören "soyağacı kütüğü" kaldırılacaktı.(200)

Aslında İspanya-Müslüman kültürünün oluşma dönemi, Doğu'daki gelişmenin durduğu sıralarda başlamış, Endülüs'ün Doğu'nun yerini alması ve birçok bakımdan Doğu'dan üstünlüğü biraz da bu yüzden olmuştur.

AVRUPA'DA İKİ UYGARLIK

"İki uygarlık arasındaki uygarlık uçurumu çok derindir."

Hentch(201)

Fethedildiği dönemde İspanya düzensiz ve istikrarsız, kitleler ise yoksul ve çaresizdi. Çoğunluk serf ve köleydi. Eşkıya çeteleri halka ve köylere saldırıyor, haydutlar -çok olduklarından- birbirlerini yok etmeye çalışıyorlardı. Yahudi kıyımlarının ardı arkası gelmiyordu. Hıristiyan "sapkınlık"larıyla mücadelede hiçbir kural yoktu. Çeşitli kavimler, hiçbir bilgileri olmadan Hıris-

---

200) Usta, s.70 (*Bilim ve Ütopya*, s.42).

201) Hentch, s.36. "İki uygarlık"tan, Frank İmparatorluğu ile Endülüs Emirliği kastedilmektedir. Yazar "İslam İmparatorluğu"na gönderme yapmaktadır ya da Endülüs Emirliğini imparatorluk saymaktadır.

tiyanlaşmışlardı, baskı ve tehdit altındaydılar. İspanya'da barbarların ve yerel halklardan toplumların ondan fazla küçük krallıkları bulunuyordu. Kuzeyde Cermenlerin Frank Krallığı geleceğin en büyük gücü olma hazırlığındaydı. Vikingler, Normanlar ve başka kuzeyli kavimler sık sık savunmasız yarımadaya gelip yağma ve talan yapıyorlar, her yere zarar veriyorlardı. Bu bozuk manzara İslam devletiyle tamamen değişti. Üretim ve güven ortamı doğdu.

Yeni devlet, fetih sonrası ilk dönemde doğudaki merkeze, 661 yılında iktidarı başlayan Emevilere, sonraları Abbasilere bağlı bir vilayetti ve merkez adına valiler tarafından idare edilmekteydi.

Bağımsız Endülüs Emevi Hanedanı 750'li yıllarda, Abbasilerin Doğu'daki merkezde iktidardan indirdikleri Emeviler tarafından, Abdurrahman (756-788) eliyle kuruldu ve 1031 yılına kadar hüküm sürdü. İktidarlarının ilk dönemlerinde "emir" sıfatını kullanan Emeviler, İslam dünyasındaki etkinliklerinin verdiği güvenle, 919'da halifeliklerini ilan etmişler, İslam dünyasında "merkez" olmak istemişlerdi. Abbasiler 1278'e kadar hüküm sürdüler. Bu iki başlılık demekti.

Endülüs Emevileri Bağdat'taki halifelerden daha 8. yüzyıl bitmeden bağımsızlaştı. Doğudaki merkeze hiç vergi vermemeleri ve gümrük gelirlerine de sahip olmaları, ülkenin kazancının artmasına, bütün ekonomik olanakların ülke yararına kullanılmasına imkân verdi.

Bölgenin en önemli ordusu olarak ortaya çıkan düzenli askeri güç hakimiyeti sağladı. Frank kralının elçisi bir rahibin ifadesiyle "en disiplinli, en donanımlı" ordu Emevilerin ordusuydu. Olası saldırılara karşı İşbiliye (Sevilla) ve Almeria'da iki büyük deniz üssü kuruldu. Rakipsiz askeri güce rağmen komşularla iyi ilişkiler yürütüldü. Müslüman dünyaya kapılarını kapatan Hıristiyan komşulara davetler verildi, onlara ziyaretlere gidildi. Navarra Kralı Garcias, davetli geldiği es-Sahra'da büyülenmiş, şişman kral Sancho Leòn, halifenin sarayında tedavi görerek zayıflatılmıştı. Çevredeki -ve bazen uzaktaki- hükümdarlara zaman zaman hediyeler ve iyi niyet elçileri gönderilirdi. Gönderilen elçiler, ünlü sanatçılar, saygın filozoflar ya da itibarlı bilimciler olurdu.[202] Emirler savaşlarını bile barışçı yollarla yapıyordu. Örneğin, el-Mutamid'in (III. Muhammed, 1069-1091) başveziri

---

202) Sanatçı olarak gönderilen elçilerden bazıları ileride görülecektir, ama bu arada tanınmış İslam tarihçisi, sosyoloğu, çok-bilimcisi ve filozofu olan İbn Haldun'dan (1332-1406) söz etmeden geçilmemelidir. Güney Arabistan kökenli ailesinin bir bölümü ilk gelenlerden olarak Endülüs'ün kuzeyine gelip yerleşmiş bulunan Tunuslu İbn Haldun, Gırnata hükümdarının hizmetinde olduğu yıllarda -Müslümanların Kaştale dediği- Castilla kralına elçi olarak gönderilmişti (1364). O kadar itibar görmüştü ki, kendisine orada kalması teklif edilmişti. (Turan Dursun - Ümit Hassan, s.49-50, 89, 131)

İbn Ammar, Kastilya ve Leon Kralı VI. Alfons'la İşbiliye Emirliğinin bütün topraklarını -ki çok genişti- ortaya koyarak satranç oynamıştı. Oyunun galibi emirlik bu "savaş"ta yeni topraklar kazanmış, yenilen kral, Kastilya topraklarının yarısını kaybetmişti. İbn Ammar, Müslümanların Berşelune dediği Barselona'ya Kral II. Raimund Berengar'ın konuğu olarak gittiğinde, veliahtları birbirlerine karşılıklı olarak rehin bırakarak saldırmazlık anlaşması yapmıştı. Tuleytula (Toledo) Emiri Yahya Memun, kendisine sığınan bir kralı yıllarca konuk etmiş, kendisine bir saray hediye vermiş, ayrıca ona bir av alanı bağışlamıştı.

Siyasal yapı, zaman içinde hem sağlamlaştı, hem de devlete büyük itibar sağladı. Bu güç ve itibar o derecedeydi ki, Doğu Roma İmparatorluğu ve Almanya, Emevileri resmen tanımak ve Danimarka gibi uzak Avrupa ülkeleri de Endülüs ile siyasal ilişkiler kurmak durumunda kaldılar. Emeviler dönemindeki Endülüs İslam devleti, Avrupa'nın batısının, hatta bütün Avrupa'nın tartışmasız en güçlü devletiydi. En büyüğü değildi, toprakları hiçbir zaman Şarlman imparatorluğunun topraklarından geniş olmadı ama Endülüs Emirliği devletinin nüfusu, kuruluşundan sonraki yüz yıl içinde Frank İmparatorluğu'nun nüfusunu geçmişti.

Fethin başından itibaren yürütülen bu iyi komşuluk ilişkileri, çatışmadan kaçınma, özenli, dikkatli, barışçı ve atak diplomasi, uzak yerlerle bile temasta olma, bir geleneğe dönüştürüldü.

Endülüs'ün siyasal etki gücü, sınırları dışındaki Afrika kıyılarını da yönetmesi şeklinde kendini gösteriyordu. Zaten bir dönem sonra Fas ve Cezayir'in olduğu bölgeler eyaletler olarak Endülüs'e bağlanacaktı.

ENDÜLÜS'TE HIRİSTİYANLAR, YAHUDİLER

Devletin varlığını kanıtlaması ve istikrar, bölgedeki dört milyondan fazla olduğu tahmin edilen yerli Hıristiyan halkın yarısından fazlasının Müslüman olmasına yol açtı. "Yeni" Müslümanlara *müvelled*, *muvelledun* dendi. Müslüman olmayan Hıristiyanlar ayrımcılıklara ve baskılara uğramadılar. Hatta Hıristiyan kalanları memnun etmek için pazar günü herkes için tatil günü bile yapılmıştı. Güç ve gelişmenin insanları etkilemesi yanında hoşgörülü tutum kazanıcı oluyordu. Din değiştirme zorlaması ise hiç yapılmıyordu. Buna karşılık Avrupa Hıristiyanlığı başka inançların mensuplarını, başka inançlara sahip oldukları için dışlıyor, düşman görüyor ve gösteriyor, onları zorla Hıristiyanlaştırmaya çalışıyordu.

Çevredeki Hıristiyan prenslik ve krallıklardan, Endülüs yönetimi altına girmek ve Endülüs'te yaşamak isteyen çok insan oldu.

İspanya'da yaşayan Yahudilerle de birleşildi. Herhangi bir baskı yapılmadığı gibi, onların ticaretten çiftçiliğe, zanaatkârlıktan hekimliğe, bilimcilikten siyasetçiliğe kadar her alanda çalışmaları ve yer almaları sağlandı. Bunun için Endülüs Emevi Krallığı ulaşılabilen dünyanın her tarafına haberciler gönderdi, Yahudileri davet etti. Bütün mesleklerde çalışabilecekler, kendilerine yerleşim için yardım da yapılacaktı. Bağdat-Şam kültür hareketlerinde Yahudilerin katkısı iyi biliniyordu. Bu davet ve imkân sağlama sonucu her yerden çok sayıda aydın, bilimci, zanaatkâr Yahudi Endülüs'e geldi. Çalışmaları, Endülüs'e birçok bakımdan katkılar sağladığı gibi, İspanyol Yahudilerinin gelişmesine yol açtı. Aşkenazi denilen orta Avrupa Yahudileriyle, sonradan Sefarad Yahudileri (Sefardim) adını alacak olan İspanyol Yahudileri arasında büyük farklar ortaya çıktı. Dünyanın hiçbir yerindeki Yahudilerin gelişmediği kadar gelişeceklerdi. Baskı, tehdit, kısıtlama ve şiddet altındaki "Avrupalı" Yahudiler, tutucu, tutuk, ezik, bağnaz, içekapanıktı. Yahudileri Avrupa'da "karanlığın altına iten" önyargılar ve düşmanlıklar yanında, Yahudilerin kendileri de toplum olarak geri ve cahildi. Avrupa Yahudileri kendilerini geliştiremezlerken, Endülüs'teki "Arap Yahudileri" ileri, kendilerine güvenli, rahat, inisiyatifli ve gelişmiştiler; toplum olarak da hep saygın oldular. Sürekli suçlanan, öldürülen, "kovulma fermanları"na maruz kalan, kovalanan, yer değiştiren Aşkenazilere karşılık, İspanyol Yahudileri (15. yüzyıldaki Hıristiyan hakimiyetine kadar) hiçbir zaman (tekil örnekler ve Muvahhidin dönemi dışında) İspanya'da göçe zorlanmadılar ve baskıya uğramadılar, hep yerleşiktiler. Siyasi bakımdan geri ve gerici, toplumsal olarak da edilgen Aşkenazilere karşılık, özgür ve yaratıcıydılar. Bilimde önemli atılımların sahipleri Endülüs Yahudileri, sanat ve kültür alanında -ileride görüleceği gibi, çok önemli olarak da şiirde de-, büyük gelişmeler gösterdiler. Geleneksel Yahudi dilleri olan İbranice ve Aramca yanı sıra ve hatta onlardan daha fazla Arapçayı kullandıkları için Sefarad Yahudilerine ait zengin bir bilimsel ve sanatsal Arapça literatür oluşmuştur.

Yahudilerin "Altın Çağı" Endülüs'te yaşandı.

İbn Meymun, İbn Gabirol (Şilomo bin Gabirol, ö. 1058) gibi her yerde bilinen adlara Saadya Gaon, Bahya İbn Pakuda, İbn Ezra, Yehuda Halevi gibi bilimciler de eklenmişti.

Diğer Avrupa Yahudi dünyası aynı özelliklerini sürdürerek yerinde sayacak, "İkinci Musa" sayılan İbn Meymun gibi en büyük Yahudi filozofu ve bilimcisi Aşkenaz Yahudileri tarafından lanetlenecek, Spinoza (Baruch, 1632-1672) gibi aydınlanmacı ve özgür Avrupa Yahudileri, katılıklarına ve bağnazlıklarına tehdit olarak görüldüklerinden kendi toplumları ta-

rafından da dışlanacak ve -Hıristiyan gericilik yanında- Avrupa Aşkenaz Yahudiliğinin de baskısına uğrayacaklardı. Amsterdam'daki Yahudi toplumu, (hem dinsel örgütü, hem de Yahudi kitleleri olarak) onu cemaat dışına atmıştı.

İspanya dışındaki Avrupa Yahudileri o derece geri, ilkel ve cahildir ki, okuyan ve aydın bir Yahudi'nin Avrupa'da düşünülebilmesi bile söz konusu olmaz. "Yahudi"nin yazında olumlu bir tip olarak ortaya çıkabilmesi için Rönesans öncüllerini (örneğin, Boccacio), Aydınlanmayı, Almanya'da da 18. yüzyılı ve Lessing'i beklemek gerekecektir.(203)

Arap yöneticiler Yahudileri siyasi-mali danışmanlık, komutanlık, elçilik ve hatta yöneticilik gibi önemli görevlere getirdiler.(204) Arapların Yahudileri değerlendirerek yararını görmeleri ve Yahudilerin devlet bürokrasisindeki ve maliyedeki başarıları, İspanya'daki Hıristiyan prensliklerin de Yahudilere görevler ve yetkiler vermelerine, onları önemli işlerde çalıştırmalarını sağladı. Saraylara ve devlet mekanizmalarına birçok Yahudi girdi. Ancak Hıristiyanların uygulamaları istikrarlı olmuyor, başarılı Yahudi saray ve devlet görevlileri, düşmanlıklar ve asılsız suçlamalar sonucu görevlerini kolayca kaybedebiliyor, hatta öldürülebiliyordu. Bir dönem güvenilen Yahudiler başka bir dönemde tamamen güvenilmez ilan edilip saldırılara uğrayabiliyordu.(205)

Kısa bir süre sonra Müslümanlar arasında iktidar mücadeleleri, "eski" ve "yeni" Müslümanlar arasında gerilimler, İspanya'ya sonradan gelenlerle ilk gelenler arasında çatışmalar başladı ve bunlar 9. yüzyıla kadar devam etti. Ama sonraki gelişme ve yükseliş döneminde Araplar ve Berberiler, değişik kabilelerden Araplar, yeni Müslümanlarla eski Müslümanlar, bunların hepsi, köken, mensubiyet ve farklarını unutarak, bu farkları silikleştirerek "Endülüslüler toplumu"nu oluşturdular.

Endülüs'te hoşgörü, baskıcı bir feodal devlette olması mümkün olmayan hoşgörü değildi, kökensel ve esas olarak da dinsel bir hoşgörüydü.

---

203) Giovanni Boccacio'nun (1313-1375) ünlü eseri *Dekameron*'un üçüncü öyküsü. Bu öyküdeki "Yüzük Parabolü"nü, Alman Aydınlanmasının en önemli adı Gotthold Ephraim Lessing (1729-1781), "Ringparabel" başlığı vererek bir eserinde kullanmıştır.
Ayrıca Lessing, 1749'da yazdığı *Die Juden* adlı tiyatro oyununda (*Yahudiler*, Cumhuriyet, İstanbul 2000) "yolculuğa bile kitaplarıyla çıkan" aydın bir Yahudiyi baş kişi yapmış ve onu olumlu bir kahraman olarak göstermişti. Bu Almanya'da bir ilkti ve yayımlandığında (1754) yazar eleştirilere uğramıştı. Sahneye ise 1775'te konabildi.

204) Cemaat liderliği yanı sıra hükümdarın sarayında başhekim Hasday Ibn Şaprut (ö. 970) maliyeden sorumlu vezirdi. Gırnata Krallığında vezir olan şair ve bilimci Şamuel Hanagid (İsmail bin Negrela, ö. 1056) de Şaprut'la birlikte en bilinen örneklerdendir (Gürkan, s.32).

205) Geniş bilgi için bkz. Zöllner, s.59, 88, 124.

Endülüs dinsel hoşgörüyü her şeyden önce geldiği kaynaktan devralmıştı: Birincisi, İslamiyet, bir Orta Doğu geleneği olarak çok-dinliliği sürdürmüştü; ikincisi, İslamiyet, Musevilik ve Hıristiyanlığı rakip görmekle birlikte tek-tanrılı dinler olarak onların varlıklarına zaten razı olmuştu; üçüncüsü, İslam imparatorluğu fethettiği topraklardaki gayrimüslimlerden aldığı ek vergiyle gelirlerini yüksek tutma politikası yüzünden herkesin din değiştirmesini ve Müslüman olmasını istememiş, toplu din değiştirmeleri de çoğunlukla kabul etmemişti. Teşvik yoktu, din değiştirme adeta önlenmeye çalışılıyordu. Gayrimüslimlere yüklediği yükümlülük karşılığında onlara "eşit" davranıyor, hatta onlara "koruyucu"ları olmayı bile taahhüt ediyordu. Endülüs İslam devleti de, devraldığı bu Orta Doğu geleneklerini ve İslamiyet'in Müslümanlaştırma isteksizliği uygulamalarını sürdürmüş, yerli halkı din değiştirmeye zorlamamış, diğer dinlerin varlığını kabullenmiş, başka inançlara saygılı davranmıştı. Ayrıca bu yabancı topraklardaki kendisine yabancı bu insan malzemesini en verimli bir şekilde değerlendirmesi de gerekiyordu ve doğru olan da buydu.

Kökenle ilgili ayrımcılık başlarda sorundu ama aşıldığında bütün toplumu kucaklamak mümkün olmuş, "hoşgörülü Endülüs" ortaya çıkmıştı. Bu hoşgörü, yüzyıllar sonra Hıristiyanlığın birleşip güçlenip Haçlı saldırısına girişeceği, acımasız ve vahşi kıyımlar yüzünden araya kan gireceği zamana kadar da devam edecekti.

ENDÜLÜS UYGARLIĞI VE AVRUPA'DA İLKLER

"Uzun süre, ne Galya, ne de İtalya, fakir kentleriyle, Bağdat ya da Kordoba'nın ihtişamına yaklaşacak herhangi bir şey ortaya koyabilmiştir."

M. Bloch(206)

Avrupa'da ilk kez suyun dağılımı konusunu verimlilik için çözerek tarımı, sebzeciliği ve bahçeciliği düzene sokan Araplar, otuz metre çapında çarkları olan kaldırma aletleri, dağ sularını toplayan ve çevresi beş kilometreyi bulan havuzlar, suları binlerce kilometre karelik alanlara sevk eden kanallar yaptılar. Su kullanımının aynı zamanda dünyada ilk kez olarak kurumunu da yaratmışlardı. "Valencia'nın sulak ve verimli ovalarında [Arapların] ünlü 'Su Dağıtım Kurulu', bu nimeti alıcılara açık artırma ile dağıtma görevini her yıl sürdürmektedir hala."(207)

---

206) Bloch, s.28.
207) Braudel, 1990, s.20.

Arap İslam dünyasında geniş bir uygulama alanı bulmuş olan sulama pompaları ve yel değirmeni Endülüs'e getirildi ve İspanya'da her yere yayıldı.

"Verimli tarlalar", Endülüslü bir yazar olan Mesudi'nin ifadesiyle "altın çayırlar", sulama, entansif tarım, yeni teknikler, üretim teşvikleri ve başarılı merkezi yönetim sayesinde yılda üç-dört kez ürün veriyordu. Bu alanda çalışan ve araştırma yapan filozof bilgin Ebu Zekeriya el-Avam'ın tarım teknikleri konusundaki eseri *Kitab-ül-hulase*, teolog olmasına rağmen Don Jose Antonio Banqueri tarafından hemen Latinceye çevrilmiş ve her yerde el kitabı olmuştu.(208)

Deve ve at yetiştiren Arap halkı, hayvan çeşitliliğini artırırken, o zamana kadar başka hiçbir yerde görülmemiş ve sonradan ancak ilk olarak 20. yüzyılda gerçekleştirilebilen yapay döllenmeyi düşünmüş, uygulamış ve başarmışlardı. Hayvancılığın Avrupa'da, bin yıl sonrasına kadar uzanan bu çok uzun dönemde görülen en yüksek düzeyi, orada ortaya çıkmıştı.

Fenikeliler zamanında açılmış ama uzun zamandır çalışmaz durumda kalmış demir, bakır, cıva vb. maden ocakları yeniden açıldı. Avrupa'daki ilk sanayi üretimi denebilecek çeşitli ve kapasiteli üretim bu madenlerin artması sayesinde ve Endülüs'teydi.(209)

Gelirlerin üçte biri, yol, köprü vb. yapımı için ulaşım ihtiyacına ayrılıyordu.

"Güneş ışığı yansıtma istasyonları" şebekesi, 24 saat içinde Mısır'la haberleşmeyi sağlıyordu.

Altısı büyük anakent, sekseni büyük kent ve üç yüz orta büyüklükte kent olmak üzere 12 bin yerleşim yerinin hepsi su tesisatlı ve kanalizasyonluydu, sokaklarında da aydınlatma vardı. Bu dönemde Avrupa'nın hiçbir kentinde benzer bir altyapı ve özellikle aydınlatma sistemi henüz bulunmuyordu. Bırakalım o dönemi, 1819 yılı martında, *Kölnische Zeitung* adlı ilk Alman gazetesi, "teolojik nedenler"le sokakların geceleri aydınlatılmasının yanlışlığını ileri sürebiliyor, günah olduğunu yazabiliyordu, çünkü "tanrısal düzen bozulmamalı"ydı, insanlar bu düzene müdahale etmemeli, "karanlık, insanlar tarafından aydınlatılmamalı"ydı.(210)

---

208) Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, 1997; bu eserden yapılan derleme, "Batı Uygarlığının Temelindeki Doğu", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 89, Temmuz 2001, s.24.

209) Hunke, 2008, s.390.

210) *Aynı eser*, s.393.

Avrupa'nın kentlerinde temizlik işlevi hiç ortaya çıkmamışken, bütün büyük kentlerin -kral saraylarının girişinde ve çevresinde olanlar dışındaki- bütün sokakları çöp ve pislik içindeyken, Avrupa'da daha kaldırım "icat" edilmemişken, Endülüs kentlerinin kenar mahalleri bile hem tertemizdi, hem de kanallı, kaldırımlı, düzgün ve işlevseldi. Bu belediye hizmetleri, halka nasıl önem verildiğini gösterdiği gibi, devlet ve kamu kuruluşlarının ne gibi görevler üstlendiğini ve hangi ölçüde sorumluluk bilincinde olduğunu da göstermektedir. Avrupa'daki ilk büyük ve gelişmiş kent olan Paris'in sokaklarının temizlik sorununun ele alınması için 250 yıl geçmesi gerekecek, ancak 1185'te Paris'te "Endülüs'teki Arap modeli" kabul edilecekti. Diğer büyük Avrupa kentleri için ise daha 200 yıl beklenecektir.

Halka açık parklar, mesire yerleri, eğlenme ve dinlenme alanları vb, ileri ve gelişmiş anlayışlar temelinde Avrupa'da ilk kez Endülüs'te ortaya çıkmıştı.

Kasaba ve kentlerin, insanları merkeze alan bir düşünce ve plan dahilinde oluşturulması ve büyümesi, şehircilik alanındaki gelişmişlikle ilgiliydi. Avrupa yerleşimleri ve kentlerinin planlanmasının yalnızca askeri anlayışlar ve savunma ihtiyacı açısından bir anlam taşıması, aradaki farkın uçurumunu gösteriyordu.

Kurtuba'da kurulan "tam teşekküllü hastane", Avrupa'da bir din kurumuna bağlı olmayan ilk hastaneydi (sonradan, Avrupa'da 18-19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlayan din dışı kurumların hastanelerinin ilk örneği ve öncüsü olacaktır). Bu hastanede anestezili ameliyatlar dahil, o zamana kadar hiçbir yerde bilinmeyen cerrahi müdahaleler de yapılıyor, din, ırk ya da toplumsal statüye bakılmaksızın herkes kabul ediliyor, tedavi görüyordu. Arapçada hastane karşılığı olarak kullanılan *maristan* ve *bimaristan* gibi kelimeler İspanyolcaya *malastan* ya da *marastan* olarak girdi.[(211)]

Medine'den Endülüs'e göç eden savaşçılar arasında, Muhammed'in "savunucuları" yanında peygamberin ailesine mensup olanlar da vardı. Özendirici ve sürükleyici bir rol oynadılar. Kırk-elli yıl içinde, fatihler hiçbir istek ve zorlama yapmadıkları halde halkın büyük bir çoğunluğu İslamiyet'i benimsemiş, kabul etmişti. Fethin hemen sonrasında Suriye'den ikinci bir Arap dalgasıyla gelenler de, ilk fethedilen yerlerden olan Kurtuba'ya (Cordoba) vardığında nüfus aniden öyle artmıştı ki, yönetim merkezi haline gelen bu kentte acilen bir cami ihtiyacı ortaya çıktı. Emir Abdurrahman, 100 bin dinar vererek Hıristiyanlardan onların kentteki en büyük kilisele-

---

211) *Mar* Farsçada "yılan", *stan* eki Sankristçede "ev", "barınak" karşılığıydı. Tez, s.269.

rini satın aldı. Hıristiyanlarsa aldıkları parayla diğer kiliseleri onaracaklar ve büyüteceklerdi.

Sürekli yükselen refah düzeyi, Endülüslülerin gittikleri her yere katır, at ya da atlı araba ile gitmesini mümkün kılıyordu. Düşük yiyecek fiyatları ile alışılmadık ölçüdeki yüksek işçi ücretleri, yaşam kalitesi artmış olan Endülüs'e Arap göçünün sürmesine yol açıyor, çiftçi, zanaatkâr, tüccar ve üretimci olan herkesi bölgeye çekmeye devam ediyor, yeni köyler kuruluyor, kentler büyüyordu. 950 yılında -bütün İspanya'nın değil- yalnız Arap İspanyasının nüfusu 30 milyona çıkmıştı.(212) Nüfusun böyle baş döndürücü bir hızla artmasına rağmen işsizlik yoktu.

786'da I. Abdurrahman zamanında yapımına başlanan, Avrupa'daki katedrallerin öncüsü Kurtuba'daki cami, nehir kıyısında Vadi'l-Kebir'de (Guadalquivir) bulunuyordu. "Ulu Camii", zamanının en büyük yapısı ve bütün zamanlar için bir mimarlık-mühendislik-uygarlık harikası olarak inşa edildi. 1400'den fazla sütun üzerinde yükselen 33 metre yüksekliğinde tavanın altındaki mekân, 4700 gümüş lambayla ışığa boğulmuştu.

Sonradan Gırnata'da(213) inşa edilecek olan el-Hamra Sarayı, Kurtuba yakınlarında es-Sahra, Avrupa'nın o güne kadar görmediği zevk, incelik ve güzellik anıtları oldu. Geniş bahçeleriyle çok sayıda binadan oluşan saray kenti es-Sahra'nın yapımında 25 yıl boyunca 10 bin işçi durmaksızın çalışmıştı.

Kurtuba kentinin dışındaki Medinetü'z-Zehra bir saray olmanın ötesinde, teknik olağanüstülükler ve gösteriş merkeziydi. Yabancı temsilciler ve büyükelçiler, çift sıra halindeki Berberi muhafızlar arasından beş kilometreye yakın yürütülerek taht odasının olduğu binaya getirilirdi. Saray, altı bin kişi haremde olmak üzere yirmi bin kişiye ev sahipliği yapıyordu.(214)

Esas olarak süsleme sanatının tarzları olan Moresk (Mağribi) ve Arabesk (Arabi) tarzları, İslam sanatının özel ve yüksek bir düzey kazanmasını sağladı. Avrupa, İslam sanatını, önce Moresk ve Arabeskle tanıdı.

---

212) Hunke, 2008, s.390, 391; ancak bu 30 milyon olduğu belirtilen rakam konusunda bunun doğru olabileceğini düşünmekle birlikte, nüfusun bu kadar yüksek olamayacağıyla ilgili olarak bir kaygımız da var.

213) Sonradan Endülüs'ün en önemli kenti olacak olan Gırnata, Albire adındaki bir yerleşim yerine bağlı küçük bir köydü. Geliştiğinde buranın yerini de aldı, genişledi ve Avrupa'nın en büyük kenti oldu. (Kurtuba'yla birlikte Gırnata Avrupa'nın ilk milyonluk kentleridir.) Emevi Halifeliğinin yıkılması üzerine Berberilerin eline geçti ve başkent yapıldı. Bu dönem, Muluk't-Tavaif döneminin de başlangıcıdır.
Gırnata'nın tarihteki bir önemi, kozmopolit olan halkının her zaman barış ve huzur içinde yaşamasıydı. Yüzyıllarca ayakta kalmasını ve örnek olmasını buna bağlayanlar vardır.

214) Davies, s.286.

Batı sanatının tarihinde geniş bir kavram olarak önemli bir yere sahip olan bu iki bezeme sanatı tarzı, erken Rönesans, Rokoko ve Klasik dönemlerin en gözde süsleme motifleri olarak sonraları bütün Avrupa'ya yayılacaktı. Gotik mimari tarzı karakteristik kılan kemerler, Endülüs etkisiyle yonca yapraklı şekle bürünür. Gene Endülüs'ten esinlenilerek kemerler kabartmalı da olur. İspanya ve Portekiz üzerinden Latin Amerika'ya geçmiş olan renkli fayanslar, Meksika ve bütün Güney Amerika'daki kiliselerdeki, büyük binalardaki ve evlerdeki sırlı fayanslar, Endülüs İslam mirasıdır. Endülüs Arap mimarisinin İspanya'daki kalıcı etkileri ise yalnız biçimler, tarzlar ve dekoratif unsurlarla sınırlı kalmaz, Arapça mimari, inşaat ve duvarcılıkla ilgili birçok kavram ve deyim İspanyolcaya Arapça olarak yerleşir.(215)

Her şekilde simetrik olan yuvarlak ve karesel Arap kale tarzı, önce yayıldığı Portekiz ve İspanya'dan Fransa'ya geçer. Sonra bütün Avrupa'ya ve İngiltere'ye yayılacaktır. Fransa'daki Bastille, İngiltere'deki Beaumaris kaleleri ilk ve en tanınmışları olarak bu tarzın örnekleridir.

Kurtuba, 80 bin dükkânı, 600 camisi, 300 hamamı, 80 okulu, 17 yüksek öğrenim kurumu, yüz binlerce kitabı olan 20 kütüphanesi(216), 50 hastanesi, yolları, sarayları ve parkları ile benzersiz bir kentti. Avrupa'da ise o günlerde hiçbir yerleşim yerinde hastane, okul, kütüphane, halka açık hamam bulunmuyordu. İçinde dönemin her türlü konforunun olduğu yüz binin üstünde konut, Avrupa'da nüfusu otuz bini geçen kentin olmadığı o günlerde milyonluk Kurtuba'yı söylencelerin konusu yapıyordu.(217)

II. Silvester adıyla papa olan Frank asıllı Gerbert(218), Avrupa'nın içinde bulunduğu geriliği ve cehaleti ilk fark eden ve bunu değiştirmek isteyen

---

215) Hunke, 2008, s.377

216) 860 yılı dolaylarında Avrupa'nın en zengin kütüphanesi olan St. Gallen Manastırı (bugün İsviçre'de) kütüphanesinde ancak 860 kitap bulunuyordu (Émile Bréhier, *Histoire de la Philophophie*, I, s.549; akt. Karlığa, s.52 ve 190).

217) Hunke, 2008, s.392, 393.

218) Fransa'nın Aurillac kentinde doğan Gerbert (999-1003), eğitimi bittikten sonra Arapçadan yerel dillere çevrilmiş astronomi, matematik ve tıp kitaplarıyla karşılaşıp bunları okuyunca soluğu Kurtuba'da alır. Ne yapılması gerektiğini anlamıştır. Çeşitli yerlerde piskoposluk ve başpiskoposluk yaptıktan sonra Avrupa'nın makus talihini değiştirmeye yeltenecektir. Astronomi, matematik, fizik konularına ilgisi edebiyat ve sanatla tamamlanmıştır. Kilisenin bir eğitim kurumu olarak işlevi olması gerektiği düşüncesindedir, bütün öğretmenlerin dinadamı, en önemli öğretmenlerin piskoposlar olması yolu onunla açılmıştır. Büyük bir olasılıkla zehirlenerek öldürüldüğü sanılan Papa II. Silvester'in Avrupa eğitiminde ve biliminde açtığı çığır, Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biridir. Matematiğe yenilikler getirmiştir ve beş matematik kitabı vardır. Ender aydın ve ilerici papalardandır.

insanlardan biri olarak Müslümanların Endülüs'te yaptığı çeviri faaliyetini Latince olarak örgütlemeye başladı. Daha sonraki papalardan "Afrikalı Konstantin" (IX. Leo; 1049-54), bu faaliyeti bir süre yürüttüyse de sonra işler gene tavsayacaktır.

Kültürel faaliyet Endülüs'e çakılmış gibidir. Başka bir yerde Hıristiyanların aynı ya da benzer gelişmelerine rastlanamayacaktır. Ceremona bunu İspanya'da tekil olarak yapandır, İmparator Friedrich'e kadar ise İtalya'da (ve kıtada) kültürel bir hareketlenme görülmeyecektir.

ENDÜLÜS'TE EĞİTİM, BİLİM, KÜLTÜR, KİTAP VE SANAT

İslamiyet'in kuruluşunda eğitime verilen önem, Endülüs'e tam olarak yansımıştı. III. Abdurrahman'ın (929-961) oğlu 16 yıl iktidarda kalan el-Hakim döneminde eğitime daha fazla önem verildi. Her camiye bir de okul eklenmişti, her mahallede her dinden ve her yaştan halka açık bir okul bulunuyordu. Ama aydın hükümdar el-Hakim bunlarla yetinmedi, Kurtuba'ya, yoksul ailelerin çocukları için 27 okul daha açtı.

El-Hakim, kitap toplama işini her şeyin önüne koymuştu. Kitap araştırması için her ülkeye elçiler ve araştırıcılar gönderiyor, onlardan buldukları kitapları "ne fiyat isterlerse istesinler" satın alıp getirmelerini istiyordu. Toplanan kitaplar için "eşi benzeri bulunmayan kütüphane binaları" inşa ettiriyor, bunların sürekli çalışan memurları oluyordu. Sarayının yanında yaptırdığı kendi adıyla anılan ünlü kütüphanede kitapların sayısı 400 bin civarındaydı. "Bu eserlerin katalogları da her biri 50 varak olmak üzere 44 cilt tutuyordu."[(219)] Yalnız hükümdarların ve halka açık kamu kurumlarının değil, "Müslüman veya gayrimüslim ahalinin" de özel ve zengin kitaplıkları vardı. (El-Hakim'in yaşadığı dönemde komşu Frank kralının sarayındaki kitap sayısı yüzü bulmuyordu.)

İşbiliye, Gırnata ve Tuleytula gibi kentler bilim, eğitim ve sanat odakları haline geldi. Özel olarak dil eğitimi yapan okullar, çeviri okulları, çeviri büroları, yazarak çoğaltına büroları ve çok kapsamlı kitaplıklar açıldı. Gelmiş geçmiş kitaplıklar arasında en fazla kitabı olan Kurtuba Merkez Kütüphanesinde 400 binden fazla el yazması kitap bulunuyordu, eserler konulara göre ayrılmış, isteyenin yararlanmasına sunulmuş durumdaydı.

Çeviri faaliyetinde Hıristiyanlar, Yahudiler ve Araplar hep birlikte çalışıyorlar, hepsi kendi dil ve eser hazinelerini ortak çalışmaya katıyor, diller arasındaki sınırlar ortadan kalkıyordu. Çevirmenler, derleyiciler ve yazı-

---

219) Karlığa, s.190; İbn Hazm ve İbnu'l-Ebbar'dan akt. Karlığa, s.54.

cılar, dinlerine bakılmaksızın el üstünde tutuluyordu. Tuleytula çeviri faaliyetinde Toledo Üniversitesinin ruhani lideri rahip Raymond'dan sonra çalışan Gerard de Ceremona (1114-1187), çevirdiği kitaplar ve yetiştirdiği öğrencilerle ünlenmişti. Bu yüzden bugün Avrupa kültür tarihinin temel taşlarından biri olarak anılır.

Çeviriler çok dille karşılaştırmalı olarak yapılmakta, Yunanca eserlerin Arapçaları da mutlaka kullanılmaktaydı. Ayrıca eserlerin asıllarını ve doğru, güvenilir metinleri araştırma, özel olarak da programlanıyordu. Bu sayede, ünlü düşünürlere ve bilimcilere atfedilen ve asıl olduklarından şüphe duyulan apokrif (uydurma) yazmalar da ayıklanıyordu.

Arapların Türklerden Semerkant'ta öğrendiği ipekten kâğıt yapma tekniği Avrupa'ya Endülüs'le gelecektir.(220) Çin'den Türkler aracılığıyla Araplara gelen ve tahta oymacılıkla uygulanan matbaa, Avrupa'da ilk kez ve Gutenberg'den çok önce Endülüs'tedir.(221)

Kâğıt üretme ve tekniği ile meslek olarak kâğıt imalatçılığı, Avrupa'da ilk kez 1144'te Belensiye'deki (Valencia) küçük Müslüman kasabası Hativah'da (bugün San Felipe) ortaya çıktı.(222) Çünkü Endülüs'teki olağanüstü kitap üretimi, her zamankinden fazla kâğıt üretimini gerektiriyordu. Havarilerden Aziz Yakub'un mezarı olduğu varsayılan İspanya'nın kuzeybatısındaki Santiago de Compostela'ya gelen Hıristiyan hacılar, orada ilk defa kâğıt görüyorlar, kullanım değerini fark ederlerse ve önemini anlarlarsa alıp yanlarında götürüyorlardı. Kâğıt Avrupa'ya İspanya'dan bu şekilde yayılmaya başladı. Kısa bir zaman sonra bu hac yolculuğu, kâğıt ticareti yoluna dönüşecek, kârlı bir ticaret güzergâhı ortaya çıkacaktı; yolun adı *via frangicena* idi.

Aynı dönemde mücellitlik (ciltçilik) de bir meslek oldu ve eğitimi için her kentte bir okulu kuruldu.

Eğitim, öğretim ve ilgili hizmetlerde görev alanlara maaş bağlama uygulaması ve bunun bir sistem içinde yapılması, ilk olarak Endülüs'te gerçekleşti.

Her çocuk beş yaşından başlayarak eğitim görüyor, ayrımsız herkesin okuma yazma öğrenmesi isteniyor ve bu büyük ölçüde başarılıyordu. Bunun sonucu olarak, Avrupa'da herhangi bir ülkede din adamları dışında okuma-yazma bilen yok denecek kadar azken (tahmin edilen oran yüzde 4'ün altındadır), Endülüs'te halkın büyük bir çoğunluğunun okuma-yaz-

---

220) Louis Viardot, *İspanya Araplarının Tarihi*, 1851, s.142-147; akt. Erer, s.158.
221) Viardot, Wartbourg, Gibbon ve Akyiğit Musa Bey; akt. Ülken, *Bilim ve Ütopya*, sayı: 89, s.36.
222) Davies, s.379.

ma bildiği söyleniyordu.[223] Kitaplarla ilgili olabilecek tek yer kiliselerdi ama kiliselerin çoğunda bile okuryazar kimse bulunmuyordu. Hatta dönemin önemli bir dini merkezi olan St. Gallen Manastırının Ruhani Meclisinde 1291 yılında okuma yazma bilen tek kişi yoktu.

Endülüs saraylarında ve eğitim kurumlarında prens, soylu, din adamı olarak çok sayıda Avrupalı eğitim gördü. Kahire'deki el-Ezher Üniversitesinden 193, Bağdat'taki Nizamiye Medresesinden 289 yıl önce 785'te hizmete giren Kurtuba Üniversitesinde, din, dil ve mensubiyet ayrımı gözetilmeden dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere eğitim veriliyordu. Bu eğitim görenler sonradan, öğrendiklerini, Arap bilim, kültür ve geleneklerini gittikleri yerlere taşıyacaklar, sürekli yayacaklardı.[224] *İslam Tarihi* kitabında Dozy, "Müslüman Öğretmenler" ve "Hıristiyan Öğrenciler" bölümlerinde somut bilgiler vermektedir. Kastilya Kralı X. Alfonso (1252-1284), Arap medreselerinde yıllarca okuduğu için gökbilime ve başka bilimlere özel ilgi gösterdi, içinde Arapların ve Hintlilerin de olduğu büyük bir bilginler grubu oluşturdu, Endülüs'teki bilgi birikimini kitaplara geçirdi. Avrupa'da geliştirici oyunlar üzerine ilk kaynak olan *Satranç, Zar ve Tavlanın Kitabı* (*Libro de Acedrex, Dados e Tablas*) adlı Arapça eseri çevirtip çoğalttırdı.

Sevilla Üniversitesi bünyesinde Arapça eğitimi başladıktan sonra yabancı diller eğitimi verilen bir dil okulu kuruldu (*Studia Linguarum*), bu okul her yere yaygınlaştırıldı (Murcie, Barcelona, Valensiya, Jativa, Tunus vb.). Diller Arapça ve İbraniceydi. 1312 yılındaki Viyana Konsili kararıyla Doğu dilleri eğitimi, bütün Avrupa'ya götürülecektir.

ENDÜLÜS'TE FİLOZOFLAR, DÜŞÜNÜRLER, BİLİMCİLER, MUCİTLER, HEKİMLER, GEZGİNLER

Avrupa'da yüzyıllar boyu sürecek etkileri olan "Avicenna, Averroes, Maimonides üçlüsü" felsefeye ve bilime katkılarda bulundu. Orta Çağ resimlerinde şeytan olarak resmedilen bu "günahkâr" aydınlar, Hıristiyanlığın en büyük düşünürlerinden Aquinalı Thomas (1225-1275) tarafından "keşfedilene" ve Hıristiyanlıkça onaylanana kadar (1380) "zararlı" görüldüler. Avrupalılar tarafından Avicenna adıyla tanınan "Büyük Öğretmen" İbn Sina (980-1037), İranlı olmasına karşın döneminde bütün İslam dün-

223) Anwar Chejne, *Historia de España Musulmane*, Madrid 1980, s. 36; Er-Rıkabi Cevdet, *Fi'l-Edebi'l-Endelusi*, Kahire (tarihsiz), s.59; akt. Mustafa Aydın, "Endülüs Edebiyatında orijinallik Meselesi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.10.

224) Bebel, s.95.

yasının en tanınmış filozofu, matematikçisi, bilimcisi ve müzik kuramcısıydı. Yunancadan Arapçaya yaptığı çeviriler, sanat, bilim ve felsefe ürünlerinin Arapça üzerinden Latinceye ve Avrupa dillerine geçmesini sağladı. Averroes adıyla bilinen Kurtubalı İbn Rüşd (1128-1198), "Aristoteles'in yorumcusu" din adamı, filozof, bilgin ve hekimdi.(225) İslam dünyasında İbn Me'mun adıyla tanınan filozof ve dinbilimci Moses Maimonides (1135-1204), Kurtubalı bir Yahudi doktordu. Çok dalda çalışmış doğabilimcisi olarak Araplar arasında da büyük bir saygınlığa sahip Maimonides, Hıristiyan dünyada o dönemlerde hiç anılmak istenmedi ama bugün Endülüs bölgesindeki bütün büyük kentlerde heykelleri bulunmaktadır. Müslüman olmak istediği halde olamadığı rivayet edilir.

18. yüzyıla kadar Avrupa'daki bütün okul ve üniversitelerde okutulan felsefe ve bilimlerin ders kitapları, bu üçlünün tezlerini ve bulgularını sergiledikleri eserlerinden ibaretti.

Hekim Ebu Kasım Hallaf İbn Abbas'ın (Albucasis) tedavi yöntemleri yaşadığı dönemde bile bütün Avrupa'da takip ediliyordu. İbn Baytar, biraz ileride başka alanlardaki tanınmışlığıyla sözü edilecek olan İbn Zühr diğer ünlü hekimler arasındaydı.

Avrupa'daki adı Avempace olan İbn Bacce'nin(226), inorganik maddeyle organik canlılık ayrımı ve ilişkisi, fizik kuralları, hareket teorileri, sosyal yasalar konularında yazdıkları Avrupa bilim dünyasında etkiler yaratmıştır. Galileo Galilei (1564-1642) ve Ernest Renan (1821-1892) Avempace'nin yazdıklarından etkilenenler arasındadır. Aynı zamanda hekim olan İbn Bacce, astronomi, matematik ve geometri konularında da kitaplar yazmıştır.(227)

Endülüs doğumlu el-Turtuşi (?-1123), yazdığı *Sirâc al-Mulûk* ("Krallar İçin Işık") adlı eserinde, Arap, Fars, Rum, Hind, Sind ve Sind-i Hind devletlerinin tarihlerini inceleyerek kendinden sonraki siyaset bilimcilere kaynaklık eden bilgileri toplamıştı.(228) Bir başka Endülüslü bilgin İbn Hazm el-Eldelusi çok çeşitli alanlarda araştırmalar yapmıştı.

---

225) İbn Rüşd konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Dağ, "İbn Rüşd", *Bilim ve Gelecek*, sayı: 47, Ocak 2008, s.44-49.

226) Asıl adı Ebu-bekr İbn Yahya bin Saiğ olan Bacce, (1060/1103-5-1138/40), en önemli eseri olan *Kitab-ı Tedbir'il Mütevahhid*'te insanın toplumsal özellikleri üzerinde durmuştur.

227) İbn Bacce'nin yöneticiliği ve felsefesi konusunda geniş bilgi için bkz. Mehmet Dağ, "İbn Bâcce", *Bilim ve Gelecek*, sayı: 45, Kasım 2007, s.23-29.

228) Turtuşi, *Sirâcü'l-mülûk*, Ürdün 1994; Turtuşi (haz. Said Aykut), *Sirâcü'l-mülûk (Siyaset Ahlakı ve İlkelerine Dair)*, İstanbul 1995; akt. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Hükümdarların El Kitapları 'Siyasetnâmeler'", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 190, Nisan 2010, s.32-33.

13. yüzyılda İslam'ın kültürel ürünlerinin Avrupa'ya yayılması sürecinde "Arap rakamları" her yerde "Romen rakamları"nın yerini aldı, bu sayede basit hesaplamaların bile zorlukla yapıldığı dönem geride kaldı. Cebir (*El Cebir ve'l mukabele*), geometri, adını ilk uygulayıcısı El Harizm'den alan logaritma, gene aynı şekilde Araplarla Avrupa'ya Endülüs'ten geldi.

Trigonometriyi geliştiren İşbiliyeli Cabir İbn-i Eflah, Latin yazımında Ceber olarak geçiyordu. Hangi tarihte doğduğu bilinmiyor ama 1140 ile 1150 arasında öldüğü tahmin ediliyor.(229) Teoremleri, kendi adını taşıyan formülleri vardır.(230)

Endülüs'teki coğrafya, eczacılık, tarımcılık, astronomi, hukuk alanlarında bilgi zenginliği görülmemiş bir düzeydeydi.

Bir güney İspanya kenti Malaga'da doğmuş bir Yahudi olan ve Avencebrol adıyla tanınan, Arap dünyasında da İbn Cebirol olarak bilinen düşünür, şair, bilgin, eserlerini Arapça olarak yazar, sonra kendisi Latinceye çevirirdi.(231) 1093 veya 1096'da Tuleytula'da doğmuş İbrahim İbn Ezra (Abraham Rabbi ben Ezra, ölümü 1167), matematik ve astronomi bilgini bir mucitti. *Sefer ha Echad* (Birimler Kitabı) ve *Sefer ha Mispar* (Sayılar Kitabı) adlı kitaplarının bilim tarihinin önemli örnekleri olarak halen baskıları yapılmaktadır.(232)

10. yüzyılda kurulmuş Bağdat gözlemevinin benzerleri hemen üç büyük Endülüs kentinde oluşturuldu.

El-Zerkali (Arzachel, 1028-1087) Tuleytula'da yaptığı 402 gözlemle dünya ile güneş arasındaki uzaklığın değişkenliğini, yani yörüngenin daire değil elips olduğunu bulmuştu. 1530'da Kopernik (1473-1543), modern astronominin başlangıcı sayılan ve 1543'te Nürnberg'te basılan *De revolutionibus orbium coelestium* adlı ünlü eserinde ondan alıntı yapmıştı. Avrupa'da "astronominin babası" olarak bilinen Tuleytulalı el-Zerkali ve buluşları üzerine 15. yüzyılın sonunda kitaplar yayımlanmıştı.(233)

Alpetragus ve Abentofor olarak bilinen Ebu İshak el-Bitruci, Kurtuba yakınlarındaki bir küçük yerleşim yerinde bir Hıristiyan ailenin çocuğu olarak doğmuştu. Matematik, geometri ve astronomide önemli buluşlara imza atmıştı. Batlamyus dogmalarını çürütüp Kopernik'in yolunu açan bir çok-bilimciydi. Fizik ve astronomideki katkılarını içeren *Gezegenlerin*

---

229) Hamid Doğan, "Ömer Hayyam Döneminin Diğer Matematikçileri", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 70, Nisan 2000, s.33.

230) A. Braunmühl, *Geschichte der Trigonometrie*, 2 vol., Leipzig 1900, 1903; akt. Doğan, s.33.

231) Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri / Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru*, TİB Kültür Yayınları, Ankara 1967, s.172-180.

232) Doğan, s.34.

233) Hunke, 2008, s.121.

Dönüşleri Üzerine, *Astronomideki Eski Sırlar* ve *Küre Üzerine* adlı kitapları hemen Latinceye çevrilmişti. Matematik ve astronomi bilgini İbn Sohr'un (Zühr) adı Avenzoar olarak Latinceleşmiş, ünü bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Eczacılıkta ilk büyük bilgindi. Ebu'l Kasım lakabıyla tanınan astronom ve filozof Abbas İbn Firnas (ya da Firas), evinin duvarına gökyüzü haritası çizmişti. Müzik teorisinde söz sahibi, neceftaşı işleme ustası, cam imalatı geliştiricisi Firnas, dünyada uçuş denemesi yapan ve başaran ilk insandı. Yaptığı kanatlarla 35 metreye kadar yükselerek uzun mesafelere gidebiliyordu.

İbnü'l-Kütiyye (?-977), ilk önemli Endülüs tarihçisiydi, eserlerinin konuları çok geniş alanları kaplıyordu.

İbn Sabin ve hekimliği yanında mutasavvıf olan (biraz önce sözü edilen) İbn Baytar sosyolojinin kurucusu olarak bilindiler.

Valensiyalı İbn Cübeyr (Ebu'l Hüseyin Muhammed bin Ahmed, 1145-[?]) gibi gezginler de ufuk açıcıydı. Avrupa'nın neredeyse tamamını dolaşmışlardı. Gırnatalı Ebu Hamid, döneminin Rusya'sını ve Asya'nın kuzeyini hem gezmiş, hem de yazmıştı. İnsanlık tarihinin en büyük ve en önemli gezginlerinden olan İbn Batuda (Şerafettin Ebu Abdullah Muhammed, 1304-1368/9), o dönemde -kuzey tarafları dışında- dünyanın aşağı yukarı gidilebilen her yerine gitmişti.

Iraklı El Kindi (Alkindus), çeviri ürünlerinin yaygınlaşmasını sağlayan çalışmalar yapan filozof ve bilgindi. Endülüs'te yaşadı, fiziğin serbest ve eğik düşme yasalarını belirledi. Alşiminin (simya) ilk bilimcisi 8. ve 9. yüzyıllarda yaşamış Cabir İbn Hayyan'ın ünü sonradan bütün Avrupa'ya Endülüs'ten yayılacaktı.

ÇOK-DİNLİ ENDÜLÜS: KİLİSE, HIRİSTİYANLAR VE İSLAM

Endülüs'te Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar barış ve eşitlik içinde 500 yıldan fazla birlikte yaşadılar ve hep birlikte geliştiler. Ayrımcılık yapan, gayrimüslimlere baskı ve zulüm uygulayan, hatta kendi halkına kan kusturan gaddar Endülüs emirleri, hükümdarları, halifeleri de oldu. Çeşitli dönemlerde, sanata, bilime, kültüre düşkün olmayanları, hatta düşman olanları da görüldü. Hükümdar ve halifelerin dirayetsiz olanları da vardı. İktidar mücadeleleri içinde saray komploları, entrikalar, suikastlar ve cinayetler olmamış değildi. Ama topluca bakıldığında hükümdarların bir seçkinler grubu oluşturduğunu, aydın ve kültürlü olmaya özen gösteren ve değer veren bir yönetici topluluğunu fark etmemek olanaksızdır. 12. yüzyılda "Murabıtlar" (*Almoravidas*) denilen, tarikata benzer

bir Kuzey Afrika örgütlenmesinin kurucuları olan bir Berberi sülalenin İspanya'ya gelmesi ve iktidarı ele geçirmesi ile gayrimüslimlere karşı bir hoşgörüsüzlük anlayışı da ortaya çıkmıştı. Fas'ın Rabat kentine adlarını verecek olan murabıtların yobaz ve katı eğilimleri vardı. Ancak bunlar Endülüs'e damgalarını vuramadılar.[234] "Bir'in yandaşları" anlamına gelen "Muvahhidler" (*Almohades*) adlı bir grup da bir dönem, bulundukları her yerde huzursuzluk yarattı, baskılar yaptı. 12. ve 13. yüzyıllarda Kuzey Afrika'da iktidar sürmüşler, davet edilerek geldikleri Endülüs'te yönetime gelmişler, ancak tutarsız ve yetersiz uygulamalarıyla istikrarı sağlayamamışlardı.[235] İslam tarihinde bağnazlığın simgesi olarak görülen Gazali'nin (1058-1111) geleneğine mensuptular.

İlk 200 yıllık süre içinde savaşlar en çok Arap ve Berberi kökenli Müslümanlar arasında olmuştu. Müslümanların Hıristiyanlarla savaşı oluyordu ama son derece enderdi. Bu savaşlar genellikle din çatışmasıyla ilgili değildi, siyasal nedenlerle yapılıyordu. Hıristiyan prensliklerle, değişken olmakla birlikte zaten sürekli ittifaklar yapılıyor, hatta bazen Hıristiyan ve Müslüman orduları birleştiriliyordu.

Hıristiyan krallık ve prensliklerin orduları, 11. yüzyıla kadar İslam'ın askeri gücü karşısına fazla çıkamamıştı.

Hıristiyanlar Müslümanlarla o derece iç içeydi ki gün olur düşmanları ortaklaşır, o düşmanlara karşı birlikte savaşırlardı. 1010 yılında yapılan bir savaşta Hıristiyanlar "halife" için bir meydan savaşına girişmişler ve kazanmışlardı. Hıristiyan olmalarına karşın, şövalye, subay ve komutanların *Emir-ül Mûminin* için canları feda etmeleri az rastlanır bir olay değildi. Hatta o savaşta "üç piskopos, 'Müslümanların hükümdarı' için canlarını feda ederek savaşı Halifenin kazanmasını" sağlamışlardı.[236] Hıristiyan köle muhafız birlikleri (Slav kölelerden oluşturulmuş *Sakâlibe*) ve paralı Hıristiyan askerler yanında, gönüllü olarak Müslüman komutanların birlikleri haline gelen Liyunlular (Leonlular) ve Neberralılar (Navarralılar) vardı. El-Mansur iktidarında (1184-1189) Hıristiyan şövalyeler Pirene-

---

234) *Ribat* denilen açık alanlardaki müstahkem yapılarda kapalı bir örgütlenme olarak ortaya çıkmalarından dolayı "ribat adamları" anlamına gelen *murabıtlar* adını alan grup, birkaç yıl için Fas ve Cezayir'in büyük bir kısmında iktidarı ele geçirmişti. Bağnazlıkları, kendilerine, Kuzey Afrika'da Maliki din adamlarının dinden sapma olarak yaftaladıkları yerlerin temizlenmesi görevini vermelerinden kaynaklanıyordu. (Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası / İnsanlık Tarihine Giriş, II, Orta Çağ*, Say Yayınları, İstanbul 1986, s.338)

235) Bossong, s.42-53; Zöllner, s.24-27, 38, 41-43; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II. cilt, TTK Yayınları, 7 baskı, Ankara (tarihsiz), s.199-200.

236) Hunke, 2008, s.439.

lerin her tarafından kitleler halinde onun bayrağının altına girmişlerdi. Hıristiyan orduların bazen bir kısmının, bazen tamamının Müslümanlar safında savaşması az görülmüş bir şey değildi.

Peygamber bayrağı altında savaşan Cermen (Frank, Got, Vandal) ve Latin kökenli ya da Galyalı şövalyeler, yerleşim yerlerinin bayındırlığına, konakların ve sarayların görkemine, yaşama tarzının rahatlık ve güzelliğine, insani ilişkilere ve kendilerine gösterilen saygıya hayran kalırlar, bunları gittikleri her yerde anlatırlardı.

Komşu Hıristiyan prensliklerinin, hatta bazen kendisine karşı sefere çıkılan Hıristiyan krallıkların topraklarında imar çalışmaları, yollar yapılırdı.

İspanya'daki Hıristiyan hükümdarlar ve prensler bir Arap kızıyla evlenmek için çırpınırlardı. El-Mutamid'in büyük kızı Saide yirmi yaşına varmadan Kastilya'ya kral VI. Alfons'a (1040-1109) gelin gittiğinde bütün İspanya çalkalanmıştı. Saide'nin kızı ise Normanların Sicilya Kralı II. Roger'e gelin gidecektir.

Müslümanların kızlarıyla evlenmek için Endülüs topraklarında dolaşan sanatçılar, şairler, zanaatkârlar bazen vurgun vururlardı. Arap şarkıcı bir kadınla evlenen bir İspanyol şair, onun kız kardeşiyle de evlenmişti. On üç yıl sonra memleketi Kastilya'ya döndüğünde yanında, iki Arap kadın ve Arapça konuşan bir sürü çocukla birlikte büyük bir şiir ve müzik hazinesi vardı. Herkes ona özenmiş, çok ünlenmişti.

Aragon kralının çocuklarının eğitmenleri Arap öğretmenlerdir. Burgos, Lizbon gibi büyük Hıristiyan kentlerde bürokrasi Arapların elindedir. Gezgin Arap sanatçılar ve aydınlar vardıkları her yerde saygıyla konuk edilirlerdi.

İspanya'da Hıristiyanlardan Arap adlarını alıp, Arapça konuşup, Araplar gibi yaşayanlar da vardı, bunlara Araplaşmış anlamında "Muzarepler" ya da "Mustaribler" denirdi. Çoğu aydın veya tüccar kimseler olduğu gibi içlerinde şövalyeler ve soylular da olurdu. Bir muzarep olan Rodrigo Diaz de Vivar, Arapçadan gelme El Cid[(237)] adını almış, Müslümanlar için de savaşmıştı. *Cantar de mio Cid* adlı söylencelerle efsane haline gelen ve *Compeador* (cesur ve ünlü silahşor anlamına geliyor) unvanı alan El Cid İspanya tarihinin en önemli kahramanıydı, edebiyat eserlerine konu oldu. Bu Araplaşan Hıristiyanlar, Hıristiyan Avrupa ile İslamiyet'in ilk sağlam bağını kuran ve Avrupa'ya bilim ve edebiyatta İslam kültürünün akışını ilk sağlayanlardı.

---

237) Arapçası "*sidi*" olan *Cid*, "seyyid" demekti, Türkçedeki anlamı "efendi"dir.

Müslümanlığı kabul etmiş Hıristiyanlara "evlat edinilmiş" anlamında "Müvellet" denirdi, müvelletler devlet hizmeti görebilirdi. Bunlar da muzareplerin oynadığı rolü benzer bir şekilde oynadılar, yazılı eserlerin Avrupa dillerine geçişinin aracıları oldular.

Endülüs'teki yönetimlerin aşağı yukarı hepsi, Hıristiyan aydınlar, sanatçılar ve din adamlarıyla birlikte çalıştı. Onlara görevler verdi, onlardan bazılarını başka ülkelere elçi olarak gönderdi. Bu birlikte çalışmalar Hıristiyanlardan çok kişinin Arap edebiyatını, İslam tarihini öğrenmesine ve bu konulara eğilmesine yol açtı. Vizigot denilen Batı Gotların İspanya'daki başpiskoposu olan Godmar von Gerona, hükümdar için Frankların Arap tarihini yazdı. Kurtuba Piskoposu Rekedemundus, piskopos karşılığı olarak kullanılan "Rabi bin Sain el-Uskuf" adıyla yazdığı kitabını hükümdara adamıştı.[238]

İslamiyet'in o dönemdeki baskın etkisi yanında Endülüs İslamının atılımı ve yerel başarıları, en fazla Kilisede tedirginlik yaratıyordu. İslama geçmiş ve geçmeye devam eden Hıristiyanlar için yapılabilecek bir şey yoktu. Ama İslam'ın uygulamaları önlenmeye, zorlaştırılmaya, engellenmeye çalışılıyor, Hıristiyanların Müslümanlarla birlikte veya Müslümanların işlerinde çalışmamaları vaaz ediliyordu. Ancak bunlar o kadar etkisizdi ki, bu konudaki beklentiyi Endülüs'te en çok din adamları, rahipler ve papazlar boşa çıkarıyor, yasağı önce onlar çiğniyordu.

Kilisenin öğrenilmek istenen ve giderek yaygınlaşan Arapçaya tepkisi olgunluktan çok uzaktı, çocukçaydı, ilkeldi ve yararsızdı. Çünkü Arapça bilenler günahkâr, öğrenmek isteyenler suçlu, savunanlar kandırılmıştı! Oysa *lingua franca* çoktan Arapça olmuştu. Eğitim gören bütün Hıristiyanlar Arapça öğreniyor, soylular ve zenginler çocuklarına Arap öğretmen arıyorlardı. Hatta bazı Hıristiyan hükümdarlar bastırdıkları paraların iki yüzüne de yazıları Arapça yazdırıyorlardı.[239] Yerli halk kendilerine Arapça adlar alıyordu ("Hafs İbn Alvaro" bir yargıç, "Abdülmelik" bir papaz, "Rebi İbn Tedulf" ve "Ebu Said" birer konttu), çocuklarına Arap adları koyuyordu. Latin alfabesini bilen ve kullanan neredeyse kalmamıştı. Arapçanın etkinliğinden şikâyet eden bir Hıristiyan aydın, "aramızda atalarımızın diliyle bir mektup yazabilecek bin kişide bir kişiye rastlamak mümkün değil artık" diyordu.[240]

---

238) Hunke, 2008, s.395.

239) Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, III, İstanbul 1980, s.858; akt. Karlığa, s.149.

240) Francisco-Javier Simonet, *Historia de los Mozarabes de Espana*, Amsterdam 1967, s.371; akt. Karlığa, s.153.

Araplaşma dille sınırlı değildi, giyim kuşam, ev düzenleri ve yaşama tarzı da Araplaşmıştı. Hıristiyan erkekler koku sürünüyor, kadınlar sokakta -hiç gerek yokken- peçeyle dolaşıyordu. Çünkü "Araplık" kimsenin karşı duramadığı bir moda olmuştu. Domuz eti büyük oranda terk edilmiş, yemek kültürü tamamen Araplarınkine dönmüştü.

Kilise, eğitimi, dil öğrenimini, çeviri okullarını, çeviri faaliyetlerini, yazma-çoğaltına çalışmalarını baltalamaya yönelmişti; bu istenmeyen şeyleri yapanlara, hatta kitaplıklara gidip el yazmalarını okuyanlara cezalar bile veriyordu. Hatta Papa IX. Gregorius (1145-1241), Müslüman şârihlerin ve aynı zamanda Arapçadan çevrilen Aristo'nun eserlerinin okunmasını bütün Hıristiyan aleminde yasaklamıştı. Amaç yalnızca İslam'ın girişimlerine çomak sokmak ve onun hareket alanını daraltmak değildi, işin içinde, kültürel gelişmeyi Hıristiyanlığın çıkarları için önlemek gereği de vardı. Kilise, Hıristiyan halkın geri kalmasını doğru görüyordu. Kitap edinmek, okumak, öğrenmek, bilgilenmek, Kilisenin genel yasakları arasındaydı. Bütün Avrupa'yı karanlığa boğan Hıristiyan taassubu, İslam aydınlanmasını Avrupa'ya sokmamaya, bunun Avrupalıları aydınlatmasına direnmeye çalışıyordu. Ancak etkilenme baskındı, yaptığı her şey sonuçsuz kalacaktı.

İslamiyet'in yüksek kültürel düzeyi, yalnız İspanya'ya değil, bütün Akdeniz'e Endülüs sayesinde yayıldı. Bu kültürel etkileşimin ve kurumlaşmanın olduğu her yer aydınlanma sürecine girdi.

İslam dünyasının hiçbir yerinde, camiler yanında, medreseleri, çeşitli alanlardaki okulları ve kütüphaneleri olmayan kent kalmadı. Bütün büyük kentlerde *müstensih* grupları el yazısıyla kitap çoğaltma işi yaparlardı.[241]

Araştırma ve öğretim, bir tartışma ortamında olur, geniş bir özgürlük içinde yürütülürdü.

İslam'ın etkisiyle Hıristiyanlığın katı kuralları ve yasakları da sürekli deliniyordu. Papazların bazı meslekleri icra edebilmeleri, Hıristiyan kadınların Müslümanlarla, varlıklı Hıristiyanların çok kadınla evlenmelerine izin verilmesi, Hıristiyan erkeklerin sünnet olmalarına piskoposluğun ses çıkarmaması bunlar arasındaydı.

Kamu hayatında ve hukuk alanında da İslam usulleri yaygınlaşıyor, örneğin, Hıristiyanlar vakıf kuruyorlar, miraslarını bu vakıflara veya dinsel kuruluşlara vakfedebiliyorlar, çeşitli uygulamalarla özgürleşiyorlardı, üstelik yaptıkları iç dinsel hukuklarının nezdinde değil İslam'ın koruması altındaydı.

---

241) Cahen, 1990, s.219.

Endülüs, Orta Çağ'ın teokrasisinden ve bağnazlığından kurtularak insanı öne çıkardı. Düşün dünyasında ve sanat ortamında baskılardan ve yasaklardan kurtulmak Avrupa'nın gelişmesinin habercisiydi. Ama önce her şeyde bir abartının, sonra da her şeyin tersyüz olmasının yaşanmasına yol açacaktı.(242)

Endülüs'ün sosyal, kültürel, sanatsal ve bilimsel gelişmesi, İslam'ın doğudaki merkezini çok geride bıraktı. Basra, Musul, Şam, Bağdat, Kahire gibi kentler Endülüs'teki gelişmeleri izliyor, orada yeni yazılan kitapları ilk edinenler olmaya çalışıyorlardı.

Endülüs, siyasal, kültürel ve sanatsal olarak, İtalya'da ortaya çıkacak İslam'ı etkileyecek, hatta yönlendirecekti. Yakın temasta olduğu Kuzey Afrika, kaynaklandığı "merkez" (Orta Doğu), dolayısıyla bütün İslam dünyası, Endülüs'ün değerini ve önemini görmezden gelemedi.

Endülüs'ün Hıristiyan İspanya'ya önemli katkıları oldu. İslam devletine ve toplumuna uzak tutulmaya çalışılmasına rağmen İspanya Hıristiyan toplumu Endülüs'ten çok şey öğrendi. Bu nedenle İspanya, Avrupa genelinden daha ileriydi. Örneğin, Endülüs'tekiler dışında ilk Avrupa rasathanesi 13. yüzyılda İspanya'da kuruldu, ancak Avrupa tarafından önemsenmedi, ilgi görmedi. "Geri Avrupa" bunu takdir edemeyecek, İspanya'dakinden sonra rasathanelerin Avrupa'da ortaya çıkması için 16. ve 17 yüzyıllar beklenecekti.

Avrupa'ya Endülüs'ten ve Endülüs'le gelenler ise, felsefe, bilim, araştırma, yüksek düzey vb'den ibaret olmadı.

Emevilerin son erkek evladı, Şam'da soyuna düzenlenen katliamdan son anda kaçarak Kuzey Afrika'ya varabilen Abdurrahman'ın, başkent haline getirdiği Kurtuba yakınlarında yaptırdığı sarayın bahçesine diktirdiği palmiye ağacı, Avrupa'daki ilk palmiyedir ve Avrupa'daki palmiye ağaçlarının anası olacaktır. Ama Endülüs'teki İslam Avrupa'ya, bunun yanı sıra, Avrupa'ya henüz varmamış İslam-Doğu yapı sanatını, İslam-Doğu zarafetini, inceliğini, Avrupa'da henüz olmayan müzik sanatını ve müzik aletlerini ve bunların hepsinden önemlisi, masalı, şiiri, "sevilesi, sayılası, tapınılası kadın"ı, "yüce aşkı" getirdi.

Endülüs Avrupa'ya, şiirin, saygının, olgunluğun, hoşgörünün, yakınlaşmanın, neşenin, birlikteliğin, aşkın, sevişmenin ve her türlü sevginin sanatını gösterdi.

---

242) Wilhelm Hoenerbach, *Islamische Geschichte Spaniens*, Artemis Verlag, Zürich 1970, s.293-296; akt. Heller, s.81.

AVRUPA'DA MÜZİK, ENDÜLÜS'TE MÜZİK

Aslında Orta Doğu ve Yahudi müziğinin devamı ve yansıması olan Roma müziği Avrupa'da, imparatorluğun kıtadaki varlığının sona ermesinden sonra, Roma'nın bütün alanlardaki kültürel düzeyinin kaybolmasına paralel olarak silinmiştir. Çok ilkel aletlerle uygulanan ve teknik olarak son derece geri bir halk müziğinden başka bir şeyle karşılaşılamaz. "Saray", üst sınıfların sanatını ve kültürünü üretmek üzere henüz ortaya çıkmamıştır.

Her şeyi belirleyen Kilise ise, bu ilkel halk müziğini yasaklamış, barbar ve geri Avrupalı kavimlerin Pagan gelenekleriyle mücadele etmenin gereği olarak, halkın kullandığı çalgıların put olduğunu, bunları kullanmanın putataparlık sayılacağını ilan etmiştir. Müzikle iç içe olan geleneksel köylü karnavalları, halkın bir araya gelmesi istenmediğinden neredeyse gizli yapılmakta, gürültüsüz yani müziksiz olması "tercih" edilmektedir. Zaten müzikleri de feodallere, büyük toprak sahiplerine karşı çıkma sözleriyle söylenmekte olduğundan "her yerde" ve her durumda" söylenemezler. Çoğunluğu onlara karşı kahramanlık şarkıları, direnme türküleridir. İlkbahar ve hasat gibi doğa olayları ile ilgili olarak yapılan festivaller eğer denetim altında "serbest" ise, ya tamamen müziksizdir ya da müziğe bir günlük izin vardır.

Din dışı müziğin bütün çeşitlenme yolları da kapatılmıştır. Eğlenmek ve gülmek "yasak" olduğu için eğlenceli ve neşeli bir müziğin kendiliğinden ortaya çıkması neredeyse imkânsızdır.

Tek-sesli kilise müziği, dört makamla ve "Ambrosius melodileri" ile sınırlıdır. Genellikle kiliselerde müzik adına yapılan, Latince bazı *İncil* cümlelerinin müzik denilemeyecek bir şekilde, müzik eğitimi görmemiş kişilerle durmadan ilahiler gibi tekrarlanmasından ibarettir. Kadın sesi yoktur, yasaktır.[(243)] Yavan, ağır, sevimsiz resmi kilise müziği olan *hymne*-lere zaman içinde eklenen tek şey, Papa Gregorius (540-604) sayesinde koro ile söylenen Doğu melodileri ve birkaç yeni Doğu makamıdır. Kilise müziğinin o dönemdeki en güzel (ve belki de tek güzel) örnekleri olarak sonradan "Gregorian şarkılar" diye anılacaklar ve bugüne kadar gelecek-lerdir.

Kiliseye bir enstrüman olarak orgun girebilmesi için daha yüzyıllar gerekmektedir.

Doğu toplumuna sahip Doğu Roma İmparatorluğu'nun kültürel özelliklerine yabancı olan ve yabancı kalmaya çalışan Avrupa ve kıta Hıris-

---

243) Hatta bırakalım kilise müziğinde kadın sesini, bütün Orta Çağ boyunca kilisede kadının konuşması ayıp sayılmıştır, kadının konuşma sesinin bile duyulması istenmemiştir.

tiyanlığı, Doğu Roma'nın müziğine ilgisizdir, hatta ondan habersizdir. Hıristiyan olmasına rağmen Doğu Roma'nın müziği ise gelişmiştir, çeşitlidir, zengindir, incelmiştir, zevklidir. Çünkü imparatorluk, adı üstünde "Doğu"dur, "Doğu"ya aittir ve "Doğulu"dur. Org, zither ve arp gibi Doğu Roma enstrümanlarının Avrupa'ya gelmesi, kullanılması ve yaygınlaşması ise, Endülüs enstrümanlarının Avrupa'da "dolaşıma" girmesinden çok sonra olacaktır.

Bu şartlarda İslam'la birlikte yarımadaya "müzik" gelir. Bu müzik Avrupa'ya bomba gibi düşecektir. Müzikte yenilik, zenginlik, gelişmişlik ve toplumsallık kıtaya buradan yayılacaktır. Her birey ve toplulukta yaşayan müzik, her an yaşanan müzik, o zamana kadar yoktur. Şarkıyla büyüyen çocuklara, şarkılar içinde yaşayan büyüklere, çocukların ve büyüklerin kendi kendilerine şarkı söylemelerine o zamana kadar pek rastlanmamıştır. Kendine özgü enstrümanlar, gelişmiş teknikler, incelmiş zevk, benzerleri olmayan besteciler, olağanüstü tarzlara sahip çalgıcılar, yorumcular ve şarkıcılar, İspanya için olduğu gibi Avrupa için de yenidir. Gelişmiş telli enstrümanlar, yaylı aletler, nefesli sazlar, vurmalılar, kastanyetler, davul çeşitleri o zamana kadar hiç görülmemiştir. Bu yüzden, bugün Batı müziğindeki en yaygın aletlerin birçoğunun adı Arapçadan gelmiştir.

Haremağaları olarak saraylarda görev yapan hadımların seslerinden bir Arap geleneği ortaya çıkmıştır. Hadım sesli şarkıcılar, Arap müziğinde çok önemli değildirler, her yerde bilinmezler ama bir çeşit olarak vardırlar. Avrupalıların bu hadım seslerini duymasıyla bu Arap geleneği hemen Avrupa'ya geçer, umulmadık ölçüde beğeni kazanır, önemli olur. Çünkü bu konuda bir "boşluk" vardır. Bu sesler, Endülüs'ün hadımlarından esinlenerek Avrupa'da özel olarak *castrato*lar şeklinde "üretilecek", sonradan Avrupa müziğinde belirleyici bir rol oynayacak, opera müziğinin yüzyıllar sonraki gelişmesi bu kastratolarla olabilecektir. Çünkü Avrupa-kilise müziğinde korolarda kadın sesi hiç olmadığından, kastratolar, kadın sesi "boşluğu"nu dolduracak, kadın sesi "eksikliği"ni "giderecek"tir. Bu kastratolar öylesine bir ihtiyaç haline gelir ki, "Kremon piskoposu Liutprand'a göre" Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun bir kenti olan Verdun'da 10. yüzyıldaki "en büyük sanayi kolu", Endülüs'teki "Mağriplilerin haremleri için hadım imalatı"dır.(244)

Kadının Avrupa'da sesini kullanabilmesi, şarkıcı olarak sahneye çıkması, hatta korolara girebilmesi için 18. yüzyılı beklemek gerekecektir.

---

244) Engels, 1976, s.211.

Avrupalılar kadın sesinin müzikteki kullanımını, ilk defa, Endülüslü kadın esirlerden ve Endülüs'ten aldıkları kadın kölelerden duymuşlardı. Kadın sesinin güzelliği, müzikteki yeri, yararı ve önemi böyle anlaşılmıştı. Anlaşılmıştı ama müziğe kadın sesini sokabilmeyi gene de başaramamışlardı. Yasak aşılamıyor, alışkanlıklar değiştirilemiyor, "lanetli" kadın kabul edilmediğinden kadın sesini savunmaya cesaret edilemiyordu.

Oysa kadın sesi Arap müziğinin temellerinden biridir, kadın için yapılan müzikse müziğin en özeli ve güzelidir.

Doğu'da İslamiyet'ten önce bile şarkıcılık bir meslekti. Bunun için özel eğitim kurumları vardı. Her evde, çoğunlukla kadınların şarkı söylerken çaldıkları bir de enstrüman bulunurdu. Şarkıcı kadınlar her zaman itibarlıydı ve el üstünde tutulurdu. Çalgıcı kadınların ünlenenleri vardı. Buna rağmen Araplar müzik karşısında edilgen değil etkindi, ünlü erkek veya kadın şarkıcılar vardı ve herkes dinleyiciydi ama büyük çoğunluk aynı zamanda çalan veya söyleyendi.

Arabesk melodi, ritme yansıyan hüzün, duygu ve coşku doludur. Bu, bugün İspanyol müziğinde acıklı şarkılar olarak hâlâ yaşamakta, Portekiz fadolarında tekrarlanmaktadır. Bununla birlikte Endülüs'te müzik aynı zamanda eğlencedir, cümbüştür, şenliktir, şölendir, düğündür, festivaldir. Neşeli ve canlılık dolu Arap eğlenceleri haliyle kolektiftir, herkes içindir, herkes için olunca coşkuludur, coşkulu olunca hareketlidir, hareketli olunca kaçınılmaz olarak danslıdır.

Endülüs dansı olan *flamenco*, Hindistan çıkışlı bir dans olarak Araplarla İspanya'ya gelmiştir ve folklor araştırmacısı Garcia Barriuso'ya göre, Arapça *fellah* (köylü) ve *mangu* (şarkıcı) sözcüklerinin birleşmesinden ortaya çıkmıştır.[(245)]

İspanya'ya 11. yüzyıldan sonra gene Doğu'dan ve Afrika üzerinden gelen çingeneler hem müzikte hem dansta cana can, neşeye neşe katar.

Müzikle toplu eğlence, müzikli danslı şenlik Avrupa'ya Endülüs'ün hediyesidir.

Armoni, ölçüler, müziği yazma sistemi, notalar Avrupa'da ilk Endülüs'te kullanılır. Avrupa müziğinde nota kullanımı için 11. yüzyıla kadar sabredilecektir.[(246)]

---

245) İrkin Aktüze, *Müziği Anlamak / Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s.195-196.

246) Robertson-Stevens, *Geschichte der Musik - 1 / Hochkulturen des Ostens, Altertum, Mittelalter*, Atlantis, München 1990; Evin İlyasoğlu, *Zaman İçinde Müzik / Başlangıcından Günümüze Örneklerle Batı Müziğinin Evrimi*, YKY, İstanbul 1996; Mehmet Kaygısız, *Müzik Tarihi / Başlangıcından Günümüze Müziğin Evrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Buraya kadar görüldüğü gibi, Endülüs'te müzik, Kiliseye, hakim sınıflara, Avrupa'ya, Avrupa'daki resmi müziğe tamamen terstir, ama neyse ki, İslam'a geçmiş ve geçmemiş İspanya halkı için, Hıristiyan da olsa bütün Avrupalı halklar için bir terslik söz konusu değildir. Bu yüzden Endülüs'te müzik, yalnız Müslümanlar ve Araplar için değil, bütün Endülüslüler için olmuştur; bu müzik dalga dalga Avrupalılara da yayılmıştır. Ayrıca Avrupalıların katkılarıyla yeni bir müzik de ortaya çıkmıştır.

Endülüs müziğinin yayılması, Endülüs'ün Avrupa'ya getirdiği canlanmayla da ilgilidir. 8. yüzyıldan sonraki ticari hareketlenme, ilişkisiz halklar arasında ilişkiyi doğurmuş, olanların ilişkisini güçlendirmiş, sıklaştırmış, kültürel alışveriş kolaylaşmıştır. Avrupa halk ozanlığı, Endülüslülerin taklit edilmelerinden çıkmıştır. İlk olarak Batı Franklarda ortaya çıkmış halk ozanları olan *troubadour*lar, Endülüs'ü gezip görenlerdir. Fransa'da ozanlığı karşılayan bu kelime, çalgıcı anlamına gelen Arapça *tarrab*dan gelmektedir.

"Tek kilise, tek melodi" sloganıyla yürütülen kısır kilise müziği Endülüs müziği tarafından yavaşça tarihe itilecektir. Müziksiz kalan Kiliseye ise ancak 15. yüzyıldan sonra çare bulunacak, kiliseler ve Hıristiyanlık ancak o dönemden sonra gelişmiş ve etkili bir müziğe kavuşabilecektir.

II. Abdurrahman saray müzisyenleri için Kurtuba'da bir konservatuar kurmuştu. Burada bir yandan şan dersleri verilir, bir yandan da enstrüman çalmanın teori ve pratiği öğretilirdi.

Doğunun tanınmış sanatçıları Endülüs'e davet edilir, ağırlanırdı. Birçoğuna ise Endülüs'te yaşaması önerilirdi. 822'de Kurtuba'ya gelen Bağdat'ın ünlü müzikçisi Siryab bunlar arasındaydı.

Batının belki bütün müzik tarihi kitaplarına geçmiş olan Abu'l-Hasan Ali İbn Nafi, esmer olduğundan "siyah kuş" anlamına gelen Siryab adını almıştı. Aynı zamanda filozof ve bilimci olan Siryab, Endülüs'te Doğu'dan getirdiği udu daha da geliştirdi, o zamana kadarki dört çift olan tel sayısını beşe çıkardı. Endülüs saraylarının en sevilen ve en çok çalınan aleti oldu. Siryab'ın udu, Avrupa Rönesansında *laute* ("lut") olacak ve müziği geliştirici ve yaygınlaştırıcı bir rol oynayacaktır. Bu büyük müzikçi Kurtuba'daki müzik okulunda dersler verdi, öğrenciler yetiştirdi. Öğrencileri ülkenin her yanında görevlendirildi, Doğu'nun müzik tarzlarını icra ettiler, tanıttılar. Bu yüzden Siryab, Batılı tarihçiler tarafından, Doğu'nun müzik geleneklerini, şarkı tarzlarını Endülüs'e getirmiş olmakla Avrupa için bir "kültür taşıyıcısı" sayılmıştır.[247] Ama Siryab'ın "taşıyıcılığı" müzik sanatıyla sınırlı değildir. Bağdat merkezli yüksek toplumsal görgü ve alışkanlıkların Endülüs'e yerleş-

---

247) Clot, s.68-71.

mesinde onun da payı bulunmaktadır. Giyim kuşamdan saray protokolüne, yemeklerin çeşitlenmesinden oyunlara kadar çok alanda etkisi olmuştu.

Al-Gazal adını almış müzikçi ozan Yahya İbn Hakem, aynı dönemde, Konstantinopolis de dahil olmak üzere Avrupa'nın çeşitli saraylarına dostluk elçisi olarak gönderildi.

Mandolin, gitar ve benzeri "Avrupalı" enstrümanlar, hep Endülüs'ten sonradır ve çoğu Endülüs kökenlidir.

El-Kindi (Alkindus) çok-bilimciliğinin ve filozofluğunun yanı sıra aynı zamanda müzik teorisyeniydi. Ritmik birimlerden ölçüye giden usul müziği, Batı müziğine Arapların el-Kindi aracılığıyla verdiği en önemli katkıydı ama bu katkı ancak 13. yüzyıldan sonra, Endülüs müziğinin Latin müzik araştırmacılarının konusu haline gelmesiyle gerçekleşebilmişti.[(248)] Schwabenli soylu Hermann von Reichenau'nun[(249)], bugün de geçerli notalama sistemini el-Kindi'nin eserlerini inceleyerek oluşturduğu bilinmektedir. Notalar, Arapçadaki ton heceleri olan *dal*, *ra*, *mim*, *fa*, *sad*, *lam*, *sin* harflerinden alınmıştı.[(250)]

Avrupa müziğinin Doğu ve İslam'dan Endülüs sonrasındaki etkilenmesi Osmanlılar döneminde olacak, Avrupa'da bir *alla Turca* tarzı ortaya çıkacaktır. Joseph Haydn, Wolfgang Amadeus Mozart, Ludwig van Beethoven gibi önde gelen bestecilerin bu özellikte eserleri vardır.[(251)] Bu tarzın orkestra enstrümanları arasında giren aletleri büyük davul (*grand cassa*, "Türk davulu" olarak adlandırılmaktadır), zil (*cymbal*), çıngıraktan türetilmiş çelik üçgen (*triangel*) vb'dir. Ayrıca, ölçüler olarak "aksak"lar da kültür dünyasına sonraki bir katkıdır.[(252)]

ENDÜLÜS'TE AŞK VE ŞİİR

Hz. Muhammed, Bedevi soyundan gelmesine karşın daha kapsayıcı olmak istediğinden Bedevilerin bazı özelliklerini yadsımıştı. Bunların arasında Bedevilerin şiir gelenekleri de vardı. Şiiri ve şairleri olumsuzlamıştı. Bedeviler şiire öyle düşkündüler ki, söyleyecekleri her şeyi şiirle süsle-

---

248) Robertson-Stevens, s.157.

249) Alman astronomi, matematik bilgini, müzik araştırmacısı, besteci, yazar, şair Hermann der Lahme (1013-1054), Hermannus Contractus ve Herimannus Augiensis adlarıyla da bilinir.

250) Hunke, 2008, s.387.

251) Haydn'ın No. 100 "Askeri Senfoni"si, Mozart'ın KV 331 Piyano Sonatının son bölümü (Rondo Alla Turca) ile *Saraydan Kız Kaçırma* operası, Beethoven'ın Op. 113 "Atina Yıkıntıları Sahne Müziği"ndeki "Türk Marşı" ile Op. 125 9. Senfonisi.

252) Bilgi için bkz. Yavuz Daloğlu, "Türk Müziği'nin Kültür ve Uygarlık Evrenine Katkıları", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 169, Temmuz 2008, s.57-62.

dikleri gibi, şiire siyasal ve toplumsal hayatta işlev de vermişler ve bunu Araplara ve Yahudilere de geçirmişlerdi.[253] "O çağın gazetecileri sayabileceğimiz propaganda şairleri" bitmez tükenmez sözlü polemikler ve atışmalar yaparlardı. Hatta bütün ileri gelenlerin, zenginlerin, siyasetçilerin olduğu gibi Muhammed'in de görevi övücülük olan "propaganda şairleri" vardı (Hassan İbn Habit, Ka'b İbn Malik, Abdullah İbn Revahe).[254] Şairler için olumsuz sözler söyleyerek dininin yalnız Bedevilerin (ve -aslında- yalnız Arapların) dini olmadığını göstermek istemişti. Bu konuda rol oynayan bir başka etken de, henüz bir din kurucusu olduğunun ortaya çıkmadığı dönemde, son derece az sayıda insan tarafından saygı gördüğü günlerde, fikirleri yadırgandığı için Bedevi şairler tarafından (örneğin, Übeyyetü'bnü İbn Salt) kendisine yergiler düzülmüş olmasıydı. Şairlerin kendisini sapkın göstermesi yüzünden o da şairleri "büyücüler, saptırıcılar, yalancılar" diye karşısına almıştı. Hatta kendisine karşı aşağılayıcı şiirler yazan bazı şairlerin öldürülmesini istemiş ve bunlar da yerine getirilmişti (örneğin: Esma Bint Mervan, Ebu Afak, Ka'b İbn el-Eşref vb.).[255] Sonraları İslamiyet'in şiire, şaire karşı olduğu yolunda yerleşen anlayış bundan da beslenmişti. Kaldı ki, İslam'la şiir arasındaki gerilim yalnızca bir izlenim de değildi, "birçok din alimi şiir kitaplarının haram olduğu üstüne fetva" da vermişti.[256] İslamiyet bu yüzden, Arapların şiir dünyası son derece zengin olduğu ve şiir Arapların hayatında önemli bir yer kapladığı halde, şiire ve şaire kapalı gibiydi. Gene bu yüzden, Müslümanlaşan Araplar arasında şiire düşkünlük, şaire hayranlık fazla makbul görülmemişti, görülmüyordu.

Oysa Endülüs İslamı, "merkezin" eğilimine uymayarak şiir sanatına "yasak" getirmemiş olduğundan Arap ve Bedevi şiir geleneğinin İslam dünyasındaki kalıtçısı olmuştu. Endülüs'te şiir önemliydi. Çok şair olması bir yana, Arap şiiri Endülüs'te hayat buldu.

Endülüs Arap şiirini daha da geliştirdi ve bugüne taşınarak kaybolmamasını sağladı. Endülüs'teki Arap şiiri, hem Arap aslına sadık kal-

---

253) Kabilelerdeki şair geleneği, mahiyeti ve işlevi konusunda bkz. Turner, s.106 vd.

254) Rodinson, s.190, 198; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1990, s.548.

255) İsmet Zeki Eyüboğlu, *İslamın Çöküşü*, Pencere Yayınları, İstanbul 1997, s.40 ve Rodinson, s.172, 190.

256) Müneccimbaşı (Ahmet Dede), *Müneccimbaşı Tarihi*, cilt II, Tercüman, İstanbul, s.601; akt. Günbulut, s.303.
Şairlikle Muhammed arasındaki bir sorun da, Kureyşlilerin ona "şair", "deli şair" gibi alaycı lakaplar takmasından gelmişti. O da buna tepkiyle "şairliğin kendisine yakışmadığını söyler" ve şairleri kendisi de küçümsemek ve aşağılamak zorunda kalırdı. (Günbulut, *aynı yerde*)

mıştı, hem de o şiire başka boyutlar kazandıran yeni bir şiirdi. Başlarda Arap ve Bedevi şiirinin yalnızca devamı olan Endülüs şiiri, sonradan, hem kendi tarzını yaratarak, hem konuların ele alınışında farklılıklar oluşturarak, hem de duygusallığı öne çıkararak *muvaşşah* ve *zecel* şiir türlerini edebiyata kattı. Bu yeni türler halk şiirinin tarzlarıydı ve müzik eşliğinde söylenirdi. Korolu icraları da vardı. İslam müziğindeki ilahi ve benzeri tarzlardaki koro eşliğinde şarkı söyleme ilk kez Endülüs'te ortaya çıktı.

Şiirde en temel konu, aşktı. Karşı cinse duyulan aşk, güzelliğe, dostluğa, kahramanlığa, erdeme duyulan aşk, doğa aşkı, Tanrı aşkı; bütün bunları içeren aşk denizinde yüzmek Endülüslünün genel haliydi. Ve "çiftçiden aydına, prensesten eşek sürücüsü kadına, balıkçıdan zanaatkâra kadar herkes" şiirle uğraşırdı.[257] Yoksa bile bir vesile yaratarak söylenen doğaçlama şiir vardı, ezberlenen şiir vardı, kalıplar içinde sözleri değiştirilen şiir vardı. Çocuklar küçük yaştan kafiye oyunlarına, alıştırmalarına ve arayışlarına girer, uzun şiirleri bile ezberlerlerdi.

Konu olarak dinsel söylemler ağırlıkta değildi, savaş ve kahramanlık temaları önemliydi.

Şiir siyasete de sürülür, iktidar mücadelelerinde hesaplaşmalar şiirle yürütülür, muhalefet şiirle yapılır, kaybedip bir kenara çekilenler, siyaseti bırakanlar şiire sığınırdı.

Sonradan Avrupa şiir sanatının öncülüğünü yapacak şair İbn Kuzman, Endülüs şiir türlerinin ve gezginci halk ozanlığının Avrupa'daki ilk örneği olacaktır. Muvaşşafın iyi bir ustası olan şairin yapıtları bir dönem sonra "açık saçık" oldukları gerekçesiyle müstehcen sayılacak ve olumsuzlanacaktır.

Got kökenli bir Cermen olan Ali İbn Hazm (994-1064) ve Endülüslü Arap İbn Arabi (1165-1240), aşk, erotizm ve doğa üzerine yazdıklarıyla Avrupa şiir sanatının "kurucuları" kabul edilirler ve yazdıkları bugüne kadar gelmiştir. İbn Hazm'ın en ünlü yapıtı, *Tavk el-Hamama* (Güvercin Kolyesi) adındaki uzun şiir denemesidir. Kadın şeyhlerin müridi olarak bilinen İbn Arabi, şiir yanında tasavvufçudur ve doğuya geziler yapmıştır.

12. yüzyılda *troubadour* denilen Batı Frank halk ozanları, zecel şairlerini taklit ederek ortaya çıkmış ve Avrupa halk ozanlığı geleneğini yaratmıştı. Aynı etki, kuzey bölgelerindeki, aynı şekilde dolaşan *trouvère*leri de ortaya çıkarmıştı.

---

257) Hunke, 2008, s.400.

Avrupa edebiyatının ilk seçkin ürünlerinden sayılan ve 11. yüzyıldan sonra görülen *chanson de Roland* tarzı, kahramanlık, tehlike ve macera temalı olup Endülüs sanatıyla temasın ve İslam İspanya'sıyla yaşanan mücadelenin sonucunda ortaya çıkmıştı.

Frank kralları ve prensleri, halk ozanlarını himaye ve misafir ederek, Endülüs şiir geleneğinin saraylara ve merkezlere taşınmasında, yüksek sınıflar arasında da bilinmesinde rol oynadılar.

Şiirde "Avrupalı" olan *romans*, Endülüs'ün şiir ve duygu bileşiminin bir türeviydi.

Mısra sonları kafiyeli olan ve ritmik şiir tarzı, Arap şiirinin Endülüs yoluyla tanınmasıyla dünya çapında değer kazandı ve dünya şiiri bu tarzı Endülüs'ten öğrendi. Ayrıca Latin Noel şarkıları, Endülüs müziğinin İtalyan İslamındaki yansımasından ortaya çıkacaktı.

Şiir sanatının İslam dünyasındaki diğer kutbu, kendi şiir geleneğini sürdüren İran'da görülecekti.

Araplarla iç içe yaşamanın ve Arap kültürünün etkisiyle gelişen Yahudi toplumu, bilimin birçok dalı, tababet ve felsefede dünya çapında tanınan adlara sahip olmuştu. Bu fazla bilinmez, çünkü kendilerine özgü kılmışlar, dinsellikle sınırlamışlar ve kendi içlerine hapsetmişlerdir. Ama Endülüs Yahudi şiiri de vardır ve Yahudilerin şiirde Araplardan kalır yanları yoktur. Bu şiir ağırlık olarak dinseldir ama bağnaz değildir.

Bilimci Dunaş İbn Labrat, şair olarak da tanınmıştı.

Yahudiler her Endülüslü gibi şiir içinde ve şiirle yaşadılar. Endülüs Yahudi şiirini, Yahudi tarihi araştırmacısı Michael Sachs'ın 1845'te yayımladığı *İspanya'da Yahudilerin Dinsel Şiiri* adlı kitabından keşfeden Heine, "tanıdığım en büyük zenginlik. İspanyol Yahudilerinin kendi Goethe, Schiller'leri vardı, belki de bunlardan daha büyükleri" demişti.(258)

Kastilyalı filozof şair Abu'l Hasan Yuda ha-Levi (Yehuda ha-Levi; 1075-1141 [ya da 1070-1145]) yazdığı *Sefer ha-Kusari* adlı tartışma ve *Siyon Ağıdı* adlı şiir kitaplarıyla ünlenmiş. Bir söylentiye göre, Hazar Türklerinin Yahudi dinine geçmesi, kralları Bulan'ın bu kitapları okuyup etkilenmesi yüzündenmiş.(259)

---

258) Anne Maximiliane Jäger'den akt. Serdar Dinçer, *'Almanya. Bir Kış Masalı' ve Diyalektiğin Şairi Heinrich Heine*, kendi yayını, Ankara 2006, s.143-146.

259) Kusari'de Hazar Kralı ile bir Müslüman, bir Hıristiyan ve bir Musevi din bilgini "münazara" tarzında konuşmaktadır. Bkz. Dinçer, s.143; Gürkan, s.33; Kevin Alan Brook, *Bir Türk İmparatorluğu / Hazar Yahudileri*, Nokta Kitap, İstanbul 2005, s.210-213 (Hazarlar konusunda geniş bilgi için bu kitaba bakılabilir).

ENDÜLÜS'TE KADIN VE AŞK

Sevgili olan kadın, sevgili olamayan kadın, hatta olmayan sevgili kadın, özlem, platonik aşk ve melankoli yaratarak Endülüs'te şiirin ana konularından biri olur. Aşk ve kadın önemlidir. Aşk kutsanır, kadın yüceltilir. Kadına verilen değer, gösterilen saygı, erkeğin kendisini sevdirmek için kadına "kul köle olması", kadının elini öpmesi ve benzeri şeyler, Avrupa'da ilk kez Endülüs'te görülür. Kadın karşısında "köleliğini seven şairler" Avrupa'da ilk kez Endülüs'ten çıkar.

Endülüs'te sevgiliye tapınma ve kadını yüceltme o derecededir ki, İslam dünyasında bile benzeri yoktur. "Aşkın harikuladeliği, sevenin sevilen karşısında boyun eğmesidir. Ben Halifenin halısına ayak bastım, hükümdarların toplantılarına katıldım, ama oralarda, bir aşığın sevgilisi karşısındaki bağlılık ve itaatine benzer bir şey yaşamadım. çılgınca aşık olmuş birinin öfke dolu, sert ve kaba davranan kızgın bir sevgili karşısındaki boyun eğişine benzer bir şey yaşamadım."[260] Bu sözler, Vizigot kökenli bir "Arap" şairine aittir. Ali İbn Hazm, Arap olmayı seçmiş, Arap olmuştur. İslam ülkesinin her yerini gezmiştir ve Cermen aslına rağmen Arap inceliğini benliğine geçirebilmiş, en iyi "Arap şair"leri arasında anılmayı başarmıştır.

Oysa aynı dönemde Hıristiyan Avrupa, günahkâr, suçlu ve "erkeği baştan çıkaran", "dinden uzaklaştıran", "sapkın yapan" kadınlarla savaşmaktadır! Kadınlara kadın olmanın "utancını" yaşatan Hıristiyanlık, erkeklere de korkacağı ve nefret edeceği bir düşman sunmaktadır. Korkulan, çekinilen, güvenilmez, şeytanla aynı şey olan lanetli kadını sevmek ise bu nedenlerle mümkün olamamaktadır. Aşağılanan kadın bedeni, kadın için sırtından atamayacağı bir yük, içinden çıkamayacağı bir cendere, hayatından sökemeyeceği bir pranga haline gelmiştir. Avrupalı erkekler, direklere bağlayıp altına sürdüğü otları ve odunları tutuşturarak yaktığı kadınlardan utanç bile duymamaktadır.[261]

---

260) "Güvercinin Gerdanlığı"; akt. S. Hunke, 2008, s.428.

261) Orta Çağ'da Avrupa'da "cadı", "şeytan", "büyücü" vb. oldukları gerekçesiyle kadınlara işkence yapılır, kadınlar canlı canlı yakılırdı. Düzenlenen "cadı avları"nda 300 yılda (milyonlarca olduğu söylenmekte ise de) yüz binlerce insanın telef olduğu sanılmaktadır. En son cadı yakılması 1793 yılındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hans-Jürgen Wolf, *Hexenwahn - Hexen in Geschichte und Gegenwart* (Gondrom Verlag, Bindlach 1994), Daniela Müller, *Frauen vor der Inquisition - Lebensform, Glaubenszeugnis und Aburteilung der deutschen und französischen Katharerinnen* (Verlag Philipp von Zabern - Mainz, Mainz am Rhein 1996), Hubertus Mynarek, *Die Neue Inquisition / Sektenjagd in Deutschland* (Verlag Das Weisse Pferd, Marktheidenfeld 1999) ve Türkçe olarak Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı* (Dost Kitabevi, Ankara 2001).

Ayrıca Hıristiyanlık, cinselliği günahkârlıkla eşdeğer kılmış, zevk için sevişeni ve sevişmekten zevk alanı günahkâr yapmış, erkeğiyle kadınıyla bütün toplumu çaresiz bir sağlıksızlığa, onulmaz dertlere, içinden çıkılamaz bunalımlara mahkum etmiştir. Kıta, mutsuzluklar içindedir. Şehvet, yalnızca, fahişelere ve erkek kılığına girmiş iblislere aittir.[262]

Endülüs'te kadınlar, kamu yaşamındaki bağımsız, özgür ve kendilerine güvenli davranışlarıyla, erkeklerle ilişkilerindeki hakim ve belirleyici özellikleriyle dikkat çekicidirler. Prensesi ve kölesiyle, ünlüsü ve ünsüzüyle şairleri çoktur, kadın şairlerin "divan"ları vardır ve şiirlerinde aşklarını erkekler gibi ve erkekler kadar, kendilerinden emin tavırlarla dile getirirler. Eğitimde yer alırlar, palmiyeler altında, hem erkeklerle birlikte, hem kendi aralarında toplanıp şiirler okurlar. Güzelliğiyle ünlü Hint köle Hafsa, prenses Amar al-Kiram, kraliçe Velide, hangi sınıftan olursa olsun şair kadınların hepsi aşkını ve tutkusunu utanmadan ve çekinmeden sergiler.

Kadına değer verme, Avrupa edebiyatında kadın uğrunda ölme temasının kaynağı olmuştur. Şövalyelik söylemleriyle beslenen bu tema, kadının duygu nesnesi olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Arap kadınlara duyulan sevgi ve tutku, öykülere konu olduğu gibi, birçok olayda belleklere kazınmıştır. Bir Haçlı ordusunun eline esir düşen Katharların koruyucusu Kont Trancavel[263], bir Arap dilberini, *La Loba* ("Dişi Kurt") diye anılan ihtiraslı bir senyör karısına tercih etmiş olduğu için, onun elinden zehirli şarap içirilerek öldürülür. Söylence olarak bugüne gelmesi, Avrupalı erkeğin aşkı ve değerleri uğruna ölümü seçmesinin çarpıcı örneği olmasının yanı sıra, bir Arap kadında olduğu varsayılan çekiciliği ve Arap kadının vazgeçilmezliğini de göstermektedir.

ŞAİR HÜKÜMDARLAR, ŞAİRLİ VE ŞİİRLİ SARAYLAR

Badajoz Emiri el-Mutasavvır, dönemindeki bilimsel düzeyi yansıtan yüz ciltlik bir ansiklopedi hazırlatmıştı. Zaragoza Emiri el-Muktedir, matematikçi, astronom ve filozof olarak eserler vermişti. Emevi Hanedanının yıkılmasından sonra ortaya çıkan çok sayıda beyliğin yöneticileri de bilimci ve

---

262) Hıristiyanlığın günahkâr ve lanetli kadını yaratması, cinselliği günahlaştırması ve suç haline getirmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Roberts, s.54-60.

263) Papa III. Innocent'in çağrısı üzerine 12. yüzyılda kurulmuş bir ortaklaşmacı mezhep olan Katharları yok etmek amacıyla Fransa'nın güneyine yapılan Haçlı Seferi, Beziers kalesini aldıktan sonra Carcassonne kalesini kuşatmıştı. 1210'lu yıllardaki bu sefer, ele geçirilemeyen Carcassonne kalesinin hile ile alınmasıyla sonuçlandırılabilmiş, inançlarından vazgeçmeyen on binlerce insan öldürülmüştü. (Mine G. Saulnier, *Gülün Öteki Adı*, Mitos Yayınları, İstanbul 1992, s.53,54)

sanatçı koruyuculuğunu sürdürdüler, hatta kendi aralarında bilim ve sanat koruyuculuğu yarışına çıktılar. Endülüs'teki hayatın ayrılmaz parçası olan şiir de, bütün hükümdar ve emirlerde meraklılarını ve heveslilerini bulmuştu. Akşamları parklarda yapılan şiir yarışmalarına, özel olarak düzenlenen şiir günlerine kimlikleriyle veya gizlice katılan halifeler, hükümdarlar, emirler, saraylarında da şiirle yaşıyor, şairleri sürekli misafir ediyorlardı.

"Hâcib" el-Mansur[(264)], askeri seferler de dahil ülkedeki bütün gezilerine yanına kırk şair alarak çıkmaktadır.

Kitap meraklısı olarak daha önce sözünü ettiğimiz el-Hakim, şiire o kadar düşkündü ki, ünü yayılmış bir şiir kitabı olan *Şarkılar Kitabı*'nı elde etmek için Doğu'da yaşayan el-İsfehani adındaki bir şaire bin altın Dinar göndererek ondan kitabı bulup kopyalamasını istedi. Bağdat'taki tahta oturan rakip halife bile kitabı okuyamadan ünlü şiir kitabını eline almıştı. Abbasi halifeleri ile Endülüs halifelerinin rekabeti, Bağdat ile Gırnata'nın çekişmesi açısından bakıldığında bu olağanüstü bir başarıydı. Şair hükümdar, şairlik ününe ün kattı.

Bir emir, savaştığı, yendiği ve esir aldığı bir başka emiri şair olduğu için bağışlar, ona saygı ve dostluk gösterir. Bu yüzden düşmanlıklar bile biter.

Öfkesi ve acımasızlığıyla ünlü ve kendisi de şair olan Sevilla Emiri el-Mutadid, hem savaşı hem de orduyu kaybeden başarısız komutanını, hüzünlü mısraları yüzünden affetmekle yetinmez, görevine de iade eder.

Halife Ebu Yusuf Yakup el-Mansur, zimmetine para geçirerek yolsuzluk yapan maliye memurunu, "alınyazısı iradeden daha güçlüdür ve yoksulluk erdemi baştan çıkarır" deyişlerini mısralara döktüğü için zincirlerinden çözdürür.

Emir Abdulvahab, dolaşırken bir Malagalının ezberden söylediği şiiri duyunca ne yapacağını bilemez hale gelir, bayılır, kendine geldiğinde "gerçek bir şiiri dinleyince kendimi kaybederim" der.

Gırnata Emiri, vebanın yayılma nedenleri konusunda Avrupa'yı aydınlatmış filozof ve ünlü hekim İbn el-Hatib'i sarayında hekim olarak değil şair olarak görevlendirmişti.

---

264) İspanyolca ve Latincede "Almansor" diye anılan Abu Amir Muhammed bin Abdullah Ibn Amir el-Mansur (938-1002), en yüksek mevki olan ve iktidarı fiili olarak elinde tutan "hâcip" olarak Endülüs tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Kadılığı, başvezirliği, hâcipliği yanında başarılı da bir komutandır. Hırsı, iktidar için yaptığı entrikaları, en yakınlarını bile (örneğin, oğlu, kayınpederi vb.) öldürmekten çekinmeyen acımasızlığıyla tarihe geçmiştir. Bugün "Córdoba la Vieja" olan "Medinetü'z-Zehra"yı inşa ettirdi, Kurtuba Camisini genişletti. Geniş bilgi için bkz. Lütfi Şeyban, "Son Büyük Endülüs Fatihi / Endülüs Emevileri Hâciblerinden el-Mansûr Muhammed Ibn Ebî Âmir", http://navigationshilfe.t-online.de/dtag/dns/results?mode=search_top&q=el-Mansur+%2B+end%C3%BCl%C3%BCs&x=58&y=11 (erişim tarihi 2009).

Veliaht Ebu'l-Kasım Muhammed, şair arkadaşıyla yaptığı bir gezintide şiirli atışmalarına güzel ve kafiyeli bir dizeyle katılan genç bir kıza aşık olur. Romaika adındaki köle kızı, özgürlüğünü satın alarak kendine eş yapar, ona "İtimad" adını verir. Kendisi de "itimat edilen" anlamında "el-Mutamid" adını alır. Arap hükümdarlar ve halifeler arasında sonradan yalnız bu şair adıyla bilinecektir. Halkının çok sevdiği hükümdar, düşmanları tarafından da sevilmesini şair olmasına borçludur. 22 yıllık iktidarı, Hıristiyan ordulara karşı kendisine yardıma gelen Fas'taki Berberi hükümdarı Yusuf'un ülkesine göz dikmesiyle son bulur. Esir ve hapis edildiği yıllarda yazdıklarıyla ünü şair olarak da her yere yayılır. Karısına yazdığı şiir-mektupta, karısının adını mısraların ilk harflerine yazmasıyla akrostişin yaratıcısı ve ilk uygulayıcısı olacaktır.

İlk aşık olunacak kadınlar, güzellikleri dışında esas olarak "şiirle nakış gibi işlenen kelime oyunları" yapabilenlerdir.

Halife Abdurrahman, sevgili eşinin erken ölümü üzerine, onun adını verdiği saray-kent "es-Sahra"yı yaptırdığı zaman, "insan eliyle yapılmış en büyük, en muhteşem ve en ünlü [bu] yapılar" bütününün, dünyadaki benzersizliği kadar önemli olan tarafı, "şiirli" olmasıydı. Yapılar zaten şiir gibidir ama duvarlar ve tavanlarda, motiflerle birlikte şiirler vardır.

Başta Kurtuba'dakiler olmak üzere bütün saraylar ve büyük yapılar, yalnız yapı malzemeleriyle değil aynı zamanda şiirle de örülmüştü. Bu inanılmaz güzellikleri ilk kez görenler, duvarlar arasında ve bahçeler içinde şiiri hissedebilirlerdi. Şiire düşkün halk, hükümdarlarıyla birlikte, saraylar da içinde olmak üzere, hayatın her alanına ve her yere şiiri katmak istemişti.

Bütün saraylarda mutlaka şairler de yaşardı.

Endülüs'te tanınmış ve önde gelen "kişilerden hangilerinin aynı zamanda şair olduğunu söyleyebilmek mümkün değildi", çünkü "hükümdarlar ve vezirlerden, kılıç ve düşünce adamlarından hangileri şiir yazmamıştı" ki?(265)

ENDÜLÜS EDEBİYATINDA NESİR, AVRUPA'DA NESİR

Fetihten 11. yüzyıla kadar Endülüs nesri, Doğudaki hitabet metinlerinden ve risalelerden örnek alınan tekrarlardan ibarettir. Bunun dışında Doğu'nun hikayeleri, masalları, hikmetli anlatıları günlük hayatın bir parçasıdır. Ancak Avrupa'da ortaya çıkacak edebiyatın, Doğu edebiyatının Endülüs'te yaşaması sayesinde oluştuğunu düşünecek olursak, Endülüs'ün "tekrar" ve

265) Hunke, 2008, s.401.

"nakil" olan nesrinin önemi o zaman anlaşılır. Avrupa edebi türü fabl (ibretli hayvan hikayeleri), İran-Hint kaynaklı ilk edebiyat örneklerinden olan *Kelile ve Dimne*'nin Endülüs'te dolaşımda olması sayesinde ortaya çıkmıştır. Kastilya ve Leon Kralı X. Alfons döneminde (1252-1284) İspanyolcaya çevrilen eser, arkasından Latinceye ve diğer Avrupa dillerine geçmişti. Avrupa masalının ünlü adı Jean de La Fontaine'in (1621-1695) öncülünün bu eser olduğu, "Masallar"ın önemli bir kısmının konularının ya da "ders"lerinin bu masallarla ve masaldakilerle çakıştığı bilinmektedir. (Roma yazınını etkilemiş olan ünlü Grek masalcıları olarak bilinen Aisopos (Ezop) ve Phaedrus, Batı Roma'nın yok edilişinden sonra Avrupa'da Grek ve Roma kültürel izlerinin silinmesi üzerine bilinmez olmuşlar ve unutulmuşlardı. Yeniden keşfedilmeleri için 16. yüzyılı beklemek gerekecekti.)

Bir özgün Endülüs romanı, dünya edebiyatının "ilk"lerinden biridir. Daniel Defoe'nin *Robinson Crusoe*'sunun öncülü ve esin kaynağı olan *Hayy İbn Yakzan* ("Tanrının oğlu Hayy") adlı roman Orta Çağ'ın en ilginç ve en önemli eseri sayılmıştır.[266] Francis Bacon'un *Atlantis* adlı ütopik eserinin de içinde olduğu başka birçok taklidi vardır. Yazarı, Gırnata yakınlarındaki Vadi-i Aşk'ta (bugünkü Cadix) doğan şair, filozof ve hekim İbn Tufeyl (1106-1186), Endülüs'teki yol göstericilerden biriydi. El-Endülüsi, el-Kurtubi, el-İşbili adlarıyla da bilinir, Avrupa'daki namı Abentofol'dur. İbn Rüşd ve el-Bitruci'yi etkilediği, öğretisi onlarda devam ettiği için hocaları sayılır. *Philosophus Autodidactus* olarak Latinceye çevrilen bir başka eseri de yüzyıllarca Avrupalı aydınların elinden düşmeyecektir.

Sonradan David Hume'un din ile ilgili görüşlerini temellendirecek olan ve Spinoza tarafından Hollandacaya çevrilen *Hayy İbn Yakzan*, felsefede ve edebiyatta "ada miti"nin başlatıcısı olup, eğitim felsefesi açısından önem taşımaktadır. L.E. Goodman'ın *Ibn Tufeyl's Hayy Ibn Yakzan* adlı eseri (New York 1972), Tufeyl'in fikirlerinin geniş bir değerlendirmesini yaparak Batı eğitim anlayışına "yeni ufuklar açmaya çalışmış"[267], Mehmet Bayraktar'ın "İbn Tufeyl: Hayat ve İnsanın Menşei Teorisi" başlıklı yazısı Tufeyl'in bilim için anlamını ve bugünkü önemini ortaya koymuştur.[268]

---

266) Türkçe olarak YKY tarafından yayımlanan eser hakkında bilgi için bkz. Mehmet Dağ, "İbn Tufeyl ve 'Hayy b. Yekzan'", *Bilim ve Gelecek*, sayı: 26, Aralık 2007, s.35-41 ve S. H. Bolay, "Endülüs'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.52-58.

267) Necmeddin Tuzlu, "İbn Tufeyl'in Eğitim Felsefesi", *Din Eğitimi Dergisi*, sayı: 38, Ocak-Şubat 1993; akt. Bolay, s.56; Bolay'ın sunumunun tamamı için bkz. Endülüs'ten İspanya'ya, s.49-61.

268) Geniş bilgi için bkz. *Bilim ve Ütopya*, sayı: 177, Mart 2009, s.30-31. Ayrıca Mehmet Dağ'ın "İbn Tufeyl ve 'Hayy b. Yekzan'" başlıklı yazısı da (*Bilim ve Gelecek*, sayı: 46, Aralık 2007, s.35-41) düşünürün çalışmaları ve Hayy İbn Yekzan üzerine ayrıntılı bilgiler vermektedir.

İbn el-Hatib, İbn Arabi, İbn Sabin, bilimsel çalışmalarının ve şiirlerinin yanı sıra deneme ve anlatı denebilecek edebi eserler de vermişlerdir. Bunların dışında Arap yazınında mizah en belirgin olarak Endülüs yazınında yer almıştır.

ENDÜLÜS PARÇALANIYOR, HIRİSTİYAN İSPANYA SALDIRIYA GEÇİYOR

"Taşımak istemiyorlardı sallanıp
Sarsılan yüksek sütunlar artık
Duyuyordu onların öfkeli
Kızgın mırıldanmalarını"

H. Heine, "Almansor"[269]

Hz. Muhammed'in kan bağını iman bağına çevirerek, kabilecilik anlayışını ümmet anlayışıyla değiştirerek sağladığı geniş birlik, Emeviler döneminde Arapçılığı öne çıkaran anlayışların Arap asıllı olmayan Müslümanlarla çatışmalara yol açması yüzünden sarsıntı geçirmişti. Orta Asya'da Türk-Arap, Horasan'da Fars-Arap, Kuzey Afrika'da Berberi-Arap çatışmaları şeklinde ortaya çıkan durum, Endülüs'te daha çeşitli ve geniş bir çatışma ortamı buldu. Berberilerle Arapların, *belediyyün* denilen ilk gelen Araplarla sonradan Şam'dan gelen Arapların, bir Arap kabilesi olan Kavslılarla Yemenli Arapların birbirlerine girmeleri, daha sonraları ise merkezi yapının parçalanması sonucu bütün birimlerin kendi çıkarlarını öne alan ve uzak görüşlü olmayan anlayışlarının diğerlerine zarar vermeye yönelik tutumları, saldırılara karşı direnç olanağını yok eden bir temel yaratmıştı. Bu ayrışmalara, sonradan Müslüman olan *muvelledun* ile "eski" Müslümanlar arasındaki çatışmalar da eklenmişti.[270] Yönetim zaafı ortaya çıktığında görülen ordu komutanları arasındaki gerilimler, merkezi ordu

---

Ayrıca gene bir bilgilendirme bölümüyle birlikte eserin Türkçesi için bkz. *İbn Sina / İbn Tufeyl*, YKY, İstanbul 2014.

269) Heine'nin bu 29 kıtalık şiiri (*Sämtliche Schriften*, s.159-162), diğer aynı adı taşıyan tragedyası gibi, aynı şekilde, Hıristiyan zulmünü hedef alıyor, Hâcib el-Mansur'un üzüntüsü ve isyanı, Kurtuba Camiinin çaresizliği ve nefretiyle birleşiyordu.
All die hohen Riesensäulen
Hört er murmeln unmutgrimmig,
Länger wollen sies nicht tragen,
Und sie wanken und sie zittern; - (s.162)

270) Mehmet Özdemir, "Endülüs'te Muvelledun Hareketleri", basılmamış doktora tezi, Ankara 1989; akt. Mehmet Özdemir, "Endülüs'ün Yıkılış Süreci Üzerine Mülahazalar", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.33.

(*cüyuş-u hadru*) ile sınır orduları (*cüyuş-u sügur*) arasındaki çatışmalar çok yıpratıcı roller oynuyordu.

750 yılında, Müslümanlar arasındaki çatışmaların yarattığı boşluktan yararlanarak kurulan Asturias Krallığını, Navarra Krallığı ve Barselona Kontluğu izlemişti. Batı Frank devletinin de durumunu sağlamlaştırmasıyla Kuzey İberya, Müslümanların hakimiyet alanı dışına çıkmıştı. İspanyol krallıklar tehdit bakımından fazla önemli sayılmazlardı ama iki-üç yüzyıl sonra güçlendiler ve dikkate alınması gereken askeri güçler haline geldiler.

Endülüs köken ayrımcılığını kısa bir süre sonra aştı, ancak yönetim sorunları ile yöneticiler arası çatışmalar, dirayetli hükümdarlar sonrasında her şeyi belirlemeye başladı. 1008 yılından başlayarak Endülüs siyasal bir istikrarsızlık dönemine girdi. İktidar mücadeleleri öyle şiddetli çatışmalara vardı ki 23 yıl içinde taht on kere el değiştirdi. Merkezin eyaletler üzerindeki otoritesi zayıfladı. 1031 yılında Emevi hanedanı tarafından sürdürülen merkezi siyasal yapı, Emevilerin iktidarının son bulmasıyla dağılmış, *Muluk't-Tavaif* adı verilen, küçük sultanlıklar, beylikler dönemi başlamıştı. Hemen hemen her kent bağımsızlığını ilan etmişti. Sayıları yirmiden fazlaydı.

Emevi iktidarının son bulması, Halifeliğin ortadan kalkması ve merkezi devletin yok olması gibi ikincil sonuçlar da doğurmuştu. Bu Muluk't-Tavaif döneminde, her hükümdarlığın kendi sınırlarını ve bütünlüğünü korumak zorunda olması, "düşman" kavramını değişken bir hale getirmiştir. Düşman artık, Endülüs İslamı için düşman olması gereken Hıristiyan "kuzey" değil, birbirine sınırdaş olan diğer sultanlıklar ve aynı dinden olmakla birlikte komşulardır. Hudilerle Zinnuniler, Zinnunilerle Cevheriler, Cevherilerle Abbadiler, Abbadilerle Ziriler ve Eftasiler, Eftasilerle Zinnuniler arasında bitmez tükenmez savaşlar yaşanmıştır. Her bir savaşan taraf, yardım gerektiğinde Hıristiyan krallıklara başvurmuş, zaman zaman Navarra ve diğer krallıklar isteyenlerin yanında onların rakiplerine karşı savaşmıştır.

Yenilgilerin başlaması ve dengenin Hıristiyan saldırganlığından yana dönmesi 1212 yılında Las Novas de Tolosa savaşında olmuştu. Muvahhid orduları Hıristiyan "birlik orduları"na direnememişti.

Bu şartlar altında Tuleytula 1085'te kaybedildi.

Asturias Krallığının genişlemiş şekli olan Kastilya Krallığı, Müslümanların İspanya'dan atılmaları düşüncesini 1065'te Leon, 1072'de Kastilya kralı olan VI. Alfons'un ağzından ilk kez "reconquista" olarak dile getirmişti. Buna hizmet edecek taktikler arasında, sultanlıkların birbirleriyle

savaşmalarını tahrik etmek ve ekonomik olarak çökertıneye çalışmak da vardı. Buna göre, Müslüman sultanlıklar ödemede zorluk çekecekleri ölçüde haraca bağlandı, bu, ya komşularıyla ganimet savaşı yapmalarına, ya da kendi halklarına ödeyemeyecekleri kadar vergi koymalarına yol açıyordu. İlk durumda, savaşanlardan biri yenildiği için bir emirlik yıkılıyor, ikinci durumda ise, bütün sultanlıklar kendi halklarının tepkisine ve isyanına maruz kalıyordu.

14. yüzyılın başı Hıristiyan krallıkların birçok bölgeye ve kente birden saldırmaya başladığı bir dönemdi. Kastilyalılar genel bir saldırıya geçeceklerini papaya bildirmişler ve papa tarafından kutsanmışlardı. Birçok kale ve kenti ele geçirdikten sonra 1317'de Gırnata'yı kuşattılar. Püskürtüldükten sonra ertesi yıl İlbire Savaşı'nda gene bozguna uğradılar. 1324'te karşı saldırıya geçen Sultan İsmail yönetimindeki Müslümanlar birçok kenti geri aldılar, Kastilyalıların işgali altında olan bölgenin bir kısmını kurtardılar ve 1324'te Beyyase kentini kuşattıklarında tarihte ilk defa kale duvarlarını yıkmak için top kullandılar.[271] Avrupa dünyası topla burada karşılaşmıştı. Başarılı sonuç verecekti. Arkasından başka kalelerin alınması için de kullanıldı.

Ancak bu hamle fazla sürmedi, 1326'dan 1350 yılına kadar geçen sürede Kurtuba, İşbiliye, Ceyyan, Belensiye, Denia, Şatibe, el-Garb (Algarve), Santerem bir biri ardına kaybedildi.

Stratejik bakımdan son derece önemli olan ikinci büyük kent Tuleytula'nın düşmesinden sonra, dengenin Hıristiyan İspanya'ya doğru kaymaya başladığı anlaşılmıştı. Çünkü arkasından Tuleytula ve etrafındaki seksen kadar kale ya da müstahkem mevki de düşmüştü. Ve çağrılan Murabıtlar ve Muvahhidler Endülüs'e, 12. ve 13. yüzyıllarda Hıristiyanlara karşı mücadeleye yardımcı olmak amacıyla geldiler. "Hıristiyan barbarlardan korunmak üzere, diğer barbarlar olan Kuzey Afrikalılar", İşbiliye Emiri tarafından çağrılmışlardı.[272] Gerçekten de bu dönemde Hıristiyan güçlerinin ilerlemesini durdurdular.[273] Ama arkasından Tudela, Sarakusta (Saragosa), Maride, Mursiye (Murcia) gibi önemli kentlerin hepsi bir bir Hıristiyan hakimiyetine geçti. Müslümanların elinde yalnızca Gırnata ve çevresi kaldı. Bu arada Balear Adaları (Majorka, Minorka, İbiza) da Hıristiyan saldırılarına direnememiş, teker teker İspanyol krallıkları tarafından fethedilmişti.

---

271) Raif, s.79.

272) Braudel, 1996, s.100.

273) Clot, s.166-175.

Hıristiyanlar önceleri ağır şekilde vergilendirdikleri ve baskı altına aldıkları Müslümanların ve Yahudilerin bulundukları yerlerde yaşamalarına izin verdiler. Bunlara *mudejar* dendi. "Mudejar", Arapça *mucaddan*dan gelmeydi, anlamı "kalmasına izin verilmiş" demekti (Osmanlı kaynaklarında *müdeccel*). İkinci sınıf vatandaş durumundaydılar ve kendi dillerini konuşmaları istenmiyordu, bu yüzden aralarında İspanyolca yaygınlaştı. Bunun sonucu, *aljamiade* denilen, Arap yazısıyla İspanyolca olarak gelişen bir özgün edebiyatın ortaya çıkmasıydı.

İSLAM'IN AVRUPA'DAN İLK "TEMİZLENMESİ"

"Vatanı kurtarmak için şimdiye kadar olduğundan fazla gayret ve fedakârlık elzemdir. Endülüs tarihinin son sayfalarını okuyunuz."

M. Kemal, 17 Ekim 1911(274)

15. yüzyılın sonunda sadece Endülüs'ü değil, İspanya ve dünya tarihini de etkileyecek olan bir "evlilik" gerçekleşti. Katolik İspanyol hükümdarları Fernando (Aragon kralı, 1479-1516) ve İzabella (Kastilya kraliçesi, 1474-1504) evlenmekle, aslında, İspanya'daki İslam'a karşı bir Haçlı seferi yapabilmek için güçlerini ve ordularını birleştirmişti. Kilise, kışkırtıcı rolünü yerine getiriyor, Hıristiyanlığın bölgeye hakim olmasını, herkesin Hıristiyan olmasını ve Hıristiyan olmayanlara düşmanlık yapılmasını istiyordu. Hıristiyanların Yahudilere yaptığı düşmanlıklar ve baskılar yeni değildi ve köklüydü ama 1473'te Cordoba'da üç gün sürdürülen kıyımlar ve yağmalarla düşmanlık yeni ve çok yüksek bir boyuta sıçramıştı. Hıristiyanlık tarihinde zaten önemli bir rol oynamakta olan Engizisyon, İspanya'da bu dönemde, İspanya Engizisyonu olarak 1478'de kuruldu, 2 Ocak 1481 tarihinde de Endülüs'te ilk davasına başladı. İşkence ve katliam örgütü, İspanya'da, Hıristiyan sapkınlar ve Kiliseye itaat etmeyenler yanında ve onlardan çok, İspanya Müslümanlarını ve Yahudilerini hedef alacak, üzerlerinde vahşetin her türlüsünü uygulayacaktı.

1492'de Gırnata'ya dayanan büyük bir birleşik Hıristiyan ordusuna kentin direnmesi mümkün değildi. Ancak kış şartları sayesinde dayanmak mümkün olabiliyordu. Durumun zorluğunu anlayan Haçlı ordusunun komutanı en sonunda ocak ayının bir akşamı hava kararırken kalenin önüne giderek bir elinde *Kuran* bir elinde *İncil*, "Şu iki kitap üzerine yemin ederim ki, bugün teslim olursanız bu akşam size bir şey yapmayacağım"

---

274) Fuat'a mektup, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s.127.

der. Gerekli görüşmelerden sonra canlarının bağışlanması ve haklarının korunması karşılığında Müslümanlar kaleyi açarlar, kenti teslim ederler. Hıristiyanlar, yaşamalarına, dinlerini ve ibadethanelerini muhafaza edebileceklerine, kendi iç hukuklarını uygulayabileceklerine dair teminat vermişlerdir. El-Hamra sarayında imzalanan ve oldukça ayrıntılı olan 45 (veya 56) maddelik metne göre, mükelleflerin kendi sultanlarına ödedikleri vergi miktarının bile daha fazla artırılınaması söz konusudur.(275) Ancak bu şartlara uyulmayacağı hemen anlaşılacaktır. Teslim olunduğunun ertesi günü büyük bir kıyım olur. "Yemin etmiştiniz, söz vermiştiniz" sözlerine "o dündü" denecektir.(276) Gırnata kuşatmasına bulunmak için savaş yerine koşan Kraliçe İsabella, kışkırtıcılığın başıdır. Aragon Kralı Fernando, sonradan, böyle yapmaya mecbur ve mazur olduklarını söyleyecektir, "Hıristiyanlarla Müslümanların bir arada yaşamaları mümkün değil"dir.

Gırnata'nın fethiyle *Reconquista* tamamlanmış oldu. İslam'ın Endülüs'teki 800 yıla yakın siyasal hakimiyeti böylece sona ermişti. Gırnata'nın düşmesi, siyasal değişmenin yanında, Orta Çağ boyunca Avrupa kıtasına yayılmış o benzersiz ve canlı kültürün de sona ermesi demektir. Çünkü Gırnata, Endülüs Arap uygarlığının en yüksek ve en son noktasıydı. Kurtuba, Sevilla, Valencia ve Endülüs'teki imparatorluğun diğer parçaları ve başka büyük kentleri, Gırnata ile karşılaştırılamazdı.

Hıristiyanlar anlaşmaya sekiz yıl uyar görüneceklerdi, en azından kendileri böyle söylediler, ama birkaç hafta içinde bütün camiler ve sinagoglar yıkılınaya başlandı, Müslümanlar esir alınarak köle yapılıyordu. Gırnata'daki Yahudiler topluca sürgüne gönderildi. Sürekli katliam yapılıyor, Müslümanların ve Yahudilerin köyleri, Gırnata'daki evleri yağmalanıyordu.

25 bin Musevi'nin yaşadığı büyük Yahudi mahallesi yıkılıp dümdüz edildi, yerine Meryem Ana'ya adanan yeni bir katedralin yapımına girişildi. Bu katedral günümüzde Granada'nın merkezinde bulunmaktadır.

---

275) Anlaşmanın metni için bkz. Raif, s. 137-146.

276) Birçok kaynak, kentin anahtar tesliminin 2 veya 3 Ocak olduğunu yazmakla birlikte bir söylentiye göre, "1 Nisan şakası" buradan çıkmıştır ve doğrusu, "şaka" değil, kötü niyetle kandırarak "hile ile aldatmak"tır, bu yüzden de 1 Nisan aslında, birçok dildeki söylenişiyle "Hile Günü"dür. Anlaşmanın 31 Martta imzalanmış, 1 Nisan 1492'de çiğnenmiş olduğu gerçek olmasa bile, "Hile Günü"nün, bu olaydaki "hile" ve "kandırma" ile ilişki kurularak açıklanması anlamlıdır. Ayrıca aynı sözünü yerine getirmeme ve aldatma, 1064 yılında Arapların sınır kalesi Barbastro önünde Papa II. Alexander'in kışkırtmasıyla toplanan Haçlı ordusu tarafından da yapılmıştır. Kaledekiler, öldürülmeyecekleri ve özgür olarak gidebilecekleri sözü üzerine teslim olurlar. Ancak 6 bin insan kılıçtan geçirilir. Bu olayın tarihinin 31 Mart 1 Nisan olması olasılığı vardır.

Yahudi ve Müslümanların inançlarını savunmaları, hatta inançlarını belli etmeleri istenmiyordu. Yerel ve geleneksel giysiler giyilemez olmuştu. İnsanların kendi dilinde söylediği adları, ağızlardan kaçan Arapça sözcükler, şarkılar, hatta Arap enstrümanlarıyla çalınan parçalar, hapse atılma, kürek cezasına çarptırılma gibi cezalara yol açabiliyordu. Sudan bahanelerle diri diri yakılına cezasına çarptırılan çok sayıda insan olmuştu.

Fetih sırasındaki ve sonrasındaki başpiskopos Talavera[277], bütün bunlar yaşanırken kendisine bir şey sorulamasın ve söylenemesin diye hep ortadan kayboluyordu. Gene de "hoşgörülü" ve "hümanist" piskopos, bazı şeyleri yumuşatmış, bazı şeylerinse "ertelenmesini" sağlamıştı.

1499'dan itibaren, onun ardılı olan Kardinal Jimenez de Cisneros[278] tarafından zorla ve resmen Hıristiyanlaştırma başladı. Kaçmak zorunda kalanlar Beşarat Dağlarında silahlı mücadele yürüttüler. Direnişçilerin bir kısmı Gırnata çevresinde Kastilya birliklerine büyük zararlar verdiler. 700 bine yakın Müslüman'ın yaşadığı Gırnata bölgesinde gene Hıristiyanlaştırma yüzünden 1501'de büyük bir direniş oldu. Kanla bastırılan direnişten sonra, önce Yahudiler kitleler halinde İspanya'dan atıldı. 1502 şubatında yayınlanan kraliyet fermanına göre Kastilya'da Hıristiyanlık dışı bütün dinler ve inançlar yasaklandı. "14 yaşın üzerinde hiçbir erkek ve 12 yaşın üzerinde hiçbir kız nisan ayından sonra, Hıristiyanlaşmadığı sürece, Endülüs toprakları üzerinde yaşayamayacaktı."[279] 1524'te Kutsal Roma Cermen İmparatoru V Karl[280] tarafından çıkarılan başka bir fermanla da hâlâ İspanya'da bulunan Hıristiyan olmayan halkın, ya Hıristiyanlığa geçmesi ya da İspanya'yı terk etmesi istendi. 1525, yasağın bütün İspanya'yı kapsayarak uygulandığı, 1526, yasağın resmi hale getirildiği yıllardı.[281]

---

277) İzabella tarafından fetihten hemen önce Granada'ya atanan Mendoza Hernando de Talavera (1493-1507), Kristof Kolomb'un (1451-1506) batıya giderek Hindistan'a varma projesiyle ilgili ilk başvurusunu reddeden kurulun başındaydı.

278) Ferdinand Francisco Ximenez de Cisneros (1436-1517), baş Engizisyonculardan biriydi ve Gırnata'nın alınmasından sonra hızını alamayıp Afrika seferinin kışkırtıcılığını yaptı ve seferin önderlerinden, hatta komutanlarından biri oldu.

279) Raif, s.396.

280) Aynı zamanda Carlos olarak İspanya kralı olan V. Karl (1519-1556), Türkçede Şarlken (Charles Quint) olarak bilinir. Osmanlı tarihinde en fazla rol oynamış Avrupalı hükümdar olarak özel bir önemi vardır.

281) Ancak Şarlken'in bu fermanı para karşılığında geçersizdir. İmparator seçilebilmek için çok masraf yapmış, hatta ödeyemeyeceği kadar borçlanmış olan imparator açıkça rüşvet kabul eder, tarifesi bile vardır, bu tarifeye göre para ödeyenler takibata uğramaz. Ama onun yanı sıra, din adamları da rüşvet almaktadır. Büyük toprak sahibi beyler ise kendilerine sığınanları onlardan büyük paralar alarak kabul ederler, ayrıca saklama ve koruma görüntüsü altında köle gibi de çalıştırırlar. 1525 Fermanı, paraya ihtiyaç oldukça ısıtılıp yeniden piyasaya sürülür.

Gidemeyen Müslümanlar ya dağlara saklandılar ya da din değiştirir göründüler, bunlara "sahte Hıristiyan" şeklinde anlaşılmak üzere *moros* ya da *moriscos* dendi. (Bu sözcüklerden türetilmiş ve kullanımı yaygınlaşmış olan *marrano* aşağılayıcı ve küçültücü bir anlam kazanmıştır.)

Camilere doldurulan insanlar topluca yakıldı. Diri diri toprağa gömülen Yahudi ve Müslümanlar için Kilise dinsel şenlikler düzenledi. Tek tek yapılan işkenceler, canlı insanların parçalanarak, etlerinin kemiklerinden ayrılarak öldürülmeleri günlük olaylar haline geldi.

Hızını alamayan bir din adamı 33 savaş ve 51 nakliye gemisiyle Cezayir'in Vehran kentini 1509 mayısında işgal etti. Karaya çıkan 24 bin asker, binlerce insanı öldürdü, binlercesini esir aldı, binlerce genç kız ve kadına Kardinal Haminis'in bilgisi dahilinde tecavüz etti.[282]

Kıyımlar, hem Hıristiyan hem de İslam dünyasında büyük yankı uyandırdı. Avrupa Hıristiyanlığı, yapılanları inkâr etmedi, kabul etti ama olumladı, kitlelere bunların doğru ve gerekli olduğunu vaaz etti. Müslüman dünya, büyük bir infial gösterdi ama en yakın yer olan Cezayir'dekiler dışında bir şey yapabilen çıkmadı.

Bu olaylar yüzünden, Yavuz Sultan Selim'e başvurarak emrine girmek istediğini söyleyen Cezayirli korsan Hızır Reis, kısa bir süre sonra ölen padişahın oğlu Süleyman tarafından 1520'de hem askerle, hem de unvanla desteklendi. Emrine 2 bin yeniçeri gönderildi ve Cezayir beylerbeyliğiyle görevlendirildi. Osmanlı deniz savaşları tarihinde önemli bir yeri olan ve Barbaros Hayreddin adını alan Hızır Reis 1525'te Kaptan-ı Deryalığa getirilecekti. 1533'e kadar 70 bin Yahudi ve Müslümanı beş yıl boyunca Kuzey Afrika'ya taşıdı. Kurtulanların padişaha gönderdiği teşekkür mektubunda o yıllarda İspanya'da daha 364 bin kadar moriscos ve müdeccel yaşadığı belirtilmişti. 1570'te Osmanlı hükümeti, Cezayir Beylerbeyi Kılıç Ali Paşa'ya İspanya'daki Müslümanlara ellerinden ne kadar gelirse o kadar yardım etmeleri için emir de gönderecekti.[283]

Endülüslülerin en fazla bel bağladıkları, kendilerini kurtaracağını düşündükleri kurum Osmanlı sultanlarıydı. Yukarıda belirtildiği gibi Osmanlının Müslüman ve Yahudilere birçok yardımı ve desteği oldu ama Hıristiyanlık adına yapılan saldırıları püskürtecek bir girişimleri olamadı. Büyük umutlarla beklenen Osmanlılar o dönemlerde doğuda Safevilerle (İran), güneyde Memlüklarla (Mısır) meşguldüler. Aslında kral Fernando

---

282) Raif, s.408.

283) Ercüment Kuran, "Cezayirli Türklerin Endülüs Müslümanlarını Kuzey Afrika'ya Nakli ve Neticeleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.65 ve Uzunçarşılı, s.201.

da Osmanlı'nın ordu yollamasından çekindiği için, Osmanlıların bölgeye donanma göndermesini önleyecek tedbirler alıyor, örneğin, Memlûklarla temas yürütüyor, onlara destek veriyordu.

1558'de İspanya tahtına geçen II. Felipe zamanında (1556-1598) moriscoların durumu daha da kötüleşti. Vaftiz olmuşlardı ama eski hayatlarını ve alışkanlıklarını devam ettiriyorlardı. Kral, 1566'de çıkardığı bir kanunla otantik elbiselerini giymelerini, evlerinin kapılarını kilitlemelerini, hamama gitmelerini, Arapça konuşmalarını yasakladı. Kastilyalılar gibi giyinecekler (ancak gizlenmemeleri için şapkalarına ya da yakalarına kumaştan mavi renkli bir hilal takmak zorundaydılar), Kastilyaca konuşacaklar, pazar günleri çalışmayacaklardı. Domuz eti yemediği, şarap içmediği fark edilenlerin, eski usullerini devam ettirdiği görülenlerin yaşama şansı kalmıyordu.

Pedro de Peza adındaki bir Engizisyoncunun inanılmaz vahşeti 1567'de durumu dayanılmaz hale getirdi. Ertesi yıl çıkan ayaklanmada (1568-1571) kiliseler yakıldı, yıkıldı, papazlar ve rahibeler öldürüldü. İsyan ancak üç yıl sonra bastırıldı, elbette korkunç bir katliamla ve kanla.(284) Sonunda Sierra Nevada Dağlarına kaçıp saklanan ve kurtulanlar dışında bütün katılanların öldürüldüğü bu büyük isyana, İslam'a geçip Muhammed İbn Ümeyye (Aben Humaya) adını almış bir morisco olan Fernando de Valor (1520-1569) önderlik etmişti.

1570 sonunda bütün moriscolar izlerini kaybettirmek amacıyla İspanya'nın her tarafına dağıldı.

Kral III. Felipe döneminde (1598-1621) ise, 22 Eylül 1609 tarihli bir fermanla din değiştirip Hıristiyan olanlar da İspanya'dan atıldı. 1609 sürgünü en büyük ve son kitlesel sürgündü. Sayı 300 binin üzerindeydi.

Bu fermanın sonucu, sonradan Hıristiyan olanların belirlenmesi amacıyla bütün Kilise kayıtlarının elden geçmesi oldu. Kökenleri araştırılıp İspanyol asıllı olmadıkları ortaya çıkarılan Hıristiyanların artık İspanya'da yaşaması mümkün değildi. Bunlara İspanyol asıllı olup İslam'a geçenler de dahildi. Tekrar Hıristiyan olmak bir işe yaramıyordu. "Araştırmalar" İspanyol Engizisyonuna havale edildi. Şüpheler, ihbarlar ve tahminler yüzünden herkes soruşturmaya uğrayabiliyor, düşmanlıklar, bu uygulamalar arasında kendine akacak uygun bir kanal buluyordu. Cuma günü çalışmadığı görülen, domuz eti yemediği sanılan herkesin malı mülkü müsadere edilmekteydi. Yüz binlerce insan işkenceden geçirildi, yüz binlerce insan

---

284) Dönem ile ilgili geniş bilgi için bkz. Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası 1*, İmge Kitabevi, Ankara 1993.

yakıldı. Yüzyıllarca sürecek olan köken soruşturmaları o dönemde başladı, Yahudi, Arap ve Berberi avı bütün İspanya'yı sardı.[285]

Cordoba Katedralinde başpiskopos, isterse katedralde görevli din adamı olsun herkesin atalarının Yahudi ya da Müslüman olmadığını ispatlamasını istedi. Papa III. Paul (1468-1549), bu *la limpieza de sangre* kuralını desteklemediği için ispat şartı devlet görevlileriyle sınırlı kaldı. Ancak sonraki papalardan IV. Paul (1476-1559) bu kuralı onaylayacak, la limpieza de sangre ancak 19. yüzyılın ortasında kaldırılabilecektir.[286]

1600'de İspanya Krallığının nüfusu 8 milyon kadardı. Moriscolar nüfusun yaklaşık yüzde 10'uydu. Sürülen 600 bin kişinin dörtte üçü yollarda öldü, öldürüldü.[287]

Krallığın dört bir yanından toplanan Müslümanlar ve Yahudiler yaya olarak limanlara yürütülmüştü. İspanya'dan atılacaklar için Napoli'den, Cenova'dan filolar, her yerden gemiler getirtilmişti. Kadırgalar adam başına belirli bir ücretle "yolcu" alıyorlar, ancak gemilerin çoğu karadan uzaklaştıktan sonra "yolcuları" denize boşaltıyor, sonra yeniden "yolcu" almak için geri dönüyordu.

Nüfusun yarıya indiği bu kanlı dönem bittiğinde 3 milyondan fazla insan öldürülmüş ve ülkeden kovulmuştu. İspanya'da hayatını sürdürmeye devam eden Müslümanlar 2 milyonun üstündeydi.

Gırnata fethinin ertesinde kentin kitaplıklarındaki, ibadethaneler ve eğitim kurumlarındaki bütün kitaplar meydanlarda şenliklerle yakılarak yok edilmişti. Saklanmak istenen kitaplar aranmış, bulunduğunda saklayanlar cezalandırılmıştı. Gizlenen kitapları ihbar edenler, kitap avına gönüllü olarak çıkanlar ödüllendirilmişti. Yalnız az sayıdaki tıpla ilgili kitabın affa uğradığı kitap katliamında milyonun çok üstünde kitap yakıldığı söylenir.

Arapça da yasaklar arasında yerini aldı. İspanyolca bilmeyen Hıristiyanların, Arapçadan başka dil bilmeyenlerin durumu çok zordu.

Hıristiyanların aldığı "tedbirler"den biri de halka açık bütün hamamların kapatılması oldu (küçük bile olsa her kentte yüzlerce hamam vardı).

---

285) Film yönetmeni Milos Forman'ın 2006 yılında yaptığı *Goya's Ghost* ("Goya'nın Ruhu") adlı film bu konuyu ele almıştır. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında geçen filmde, İspanyol ressam Goya'nın (1746-1828) bir resmini yaptığı zengin bir ailenin genç kızı, bir yemekte domuz eti yemediği için Engizisyon tarafından gizli Yahudi olmakla, ailesinin geçmişinde Yahudilik bulunmasıyla suçlanır. Goya'nın kurtarmak için uğraştığı genç kızın hayatının önemli bir kısmı hapiste geçer.

286) Zöllner, s.123, 124.

287) Valencia Engizitörü Jaime Bleda'dan akt. Rodrigo de Zayas, "Endülüs'te Yüz Binlerce Müslüman Katledildi", *Endülüs'ten İspanya'ya*, s.111.

Bütün Avrupa'da "hamama girip yıkanmak, [hâlâ] barbar ve dinsiz kimselere has bir gelenek" olarak değerlendiriliyordu. Nietsche'nin deyişiyle, "Kilise kendini temizliğe karşı bile koruyor"du.[288]

Endülüs'teki yaşama tarzı, kültürel gelişme ve yeni düşün akımlarının ortaya çıkması, birçok tarihçiye göre "ilk Rönesans"tı.[289] 11. yüzyılda tıp, bilim ve sanatta öncülük İberia'ya kaymıştı. Haçlı Seferlerinin bir parçası haline gelen ve İslam'a karşı Haçlı savaşlarının en önemli ve belki tek zaferi *Reconquista*, yalnız insanların, mal, can ve inanışlarına saldırmakla kalmamış, bütün kültür ürünlerini ve bu Rönesans'ı da hedef almıştı. Kurtuba ve Gırnata gibi merkezlerdeki dünyanın en büyük kütüphaneleri yok edilirken, büyük bir kültürel birikimle birlikte bu "ilk Rönesans" da yok ediliyordu.

Endülüs Araplarının "tanıtımı" fazla yapılmak istenmiyordu ama Dijon St. Benigne Manastırı başrahibi Adso tarafından 10. yüzyılda yazılan *De Ortu et tempore Antichristi* adlı eserin "Serazenlerin rolünü göz ardı eden bir tarz geliştir"mesi[290], çok kolay benimsenmiş ve her yere yayılmıştı.

Müslümanlar her zaman, çok hızlı olarak fethettikleri bölgelerden çok yavaş olarak geri çekilmişlerdir. Endülüs'te de böyle olmuştu. Ama sonunda çekildiler. İzlerini silmek isteyenlerin düşmanca bakışları altında, bıraktıkları çok şeyin yok edileceğini bilerek, ama gene de yavaş yavaş çekildiler. 730 yıl dayanmışlardı.

"Endülüs İslamı", Avrupa Hıristiyanlığının özelliği olan ve sonraki yüzyıllarda da devam edecek olan tek-din, tek-inanç anlayışı dışında bir "ada"ydı. İspanyolcada *convivencia* adı verilen bir arada yaşama uygulaması, bütün ilişkilerin barışçı bir şekilde sürdürülmesi yanında, modern ve olması gereken bir toplumsal düzenin karşılığı, kültürel gelişmenin de temeliydi.[291]

Büyük Arap hükümranlığının İspanya'daki izleri, birkaç şey dışında tutulacak olursa, tamamen silindi. Granada'daki Elhamra ve Generalife, Toledo'daki harabe halinde El-Katraz Sarayı, Sevilla'daki, o zamanlar rasathane olan Giralda, Cordoba'daki camiden bozma kilise bu kalanlardır. Avrupa'da benzeri olmayan yapılar ve düzenlemelerdir bunlar, önemli bir kısmı yakılmış ve yıkılmıştır. Ama Müslümanlar yapılar ve

---

288) Nietzsche, *Deccal (Antichrist)*, İstanbul 1985, s.31; akt. Karlığa, s.149.

289) "Endülüs İslamı"nı "12. Yüzyıl Rönesansı" diye adlandıranlar da vardır, örneğin, Charles H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century* (1927), Harvard University Press, Cambridge 1976; akt. Kalın, "Endülüs: Bir Büyük Parantez ve İslâm'ın Batı'ya Etkisi", s.81.

290) Sackur (der.), *Sibyllinische Texte und Forschungen*; akt. Southern, s.34.

291) Bossong, s.98; Clot, s.67; Kalın, s.80.

görülebilir şeyler dışında da İspanya'da çok iz bıraktılar. İspanyollar bilmeyebilirler, "ole" diye bağırdıklarında aslında "Allah" demektedirler. Elbette farkında değillerdir, telaffuzları ve genellikle Avrupalılarda olmayan gırtlak sesleri[292] Araplardan ve Arapçadan gelmektedir. Gene çoğunluk tarafından bilinmemekteydi, ve halen de bilinmemektedir, beden temizliği ve sabun, ağız temizliği ve dişmacunu, makarna ve çeşitli sebzelerle tanışmaları Müslümanlarla olmuştur. Ve daha birçok şey onlara Doğu'dan gelmiştir.

Avrupa'da Doğu ile ilişki ve bağlantı her zaman İspanya üzerinden kurulmuş, Doğu çağrışımı hep İspanya ile olmuştur. Ancak "bu Doğu", yüksek uygarlık kavramı düşünülerek değil, kendi özelliklerinden farklı özelliklerin toplamı anlamındadır. 19. yüzyılda İspanya'nın "hâlâ Doğu" olduğunu söyleyen Viktor Hugo'nun kastettiği, aynı şekilde, İspanya'nın, Doğu'nun (en azından bir arada yaşama kültürü olarak) özünü aldığı değil, Doğu'yu (örneğin, müzik, fonetik, dans, tarz vb. olarak) biçimsel bir şekilde sürdürdüğüdür.[293]

15. ve 16. yüzyıllarda İspanya'da yapılanlarla "yeryüzünün en gelişmiş ülkesi insansızlaştırıldı ve çok kısa bir sürede yeniden çöle dönüştü. Araplar üzerindeki zafer tamamlanmıştı"[294].

İspanya'dan en kolay gidilen yer, karşı kıyı Afrika'ydı. Haliyle Fas ve Cezayir Endülüslü akınına uğramıştı. İtalya ve Osmanlı devleti gibi bazı ülkeler İspanya'da artık barınamayan bu insanları kabul ettiler. Hıristiyan bağnazlığından kaçan bu insanlara kucak açanlar ihya oldu. İtalya'ya gelen Yahudiler, kısa bir süre içinde İtalyan kültür ve bilim hayatına katkılarda bulundular. Ekonominin gelişmesinde, ticaretin canlanmasında önemli rolleri oldu. Osmanlı topraklarına yerleşen Yahudiler, başta Selanik, İstanbul, İzmir, Şam gibi kentleri çok yüksek düzeye çıkardılar. Osmanlı devletinin gelişmesinde de payları vardır.

Seferad Yahudilerinin dünyadaki en önemli izleri Türkiye'dedir.

Hıristiyanlığın İspanya'daki "başarısı", İslamiyet-Hıristiyanlık ilişkisinde dengenin Hıristiyanlık lehine dönmesinin başlangıcı oldu.

---

292) Bu gırtlak sesi onlar dışında Avrupa'da bir tek Hollandalılarda vardır, onlara da Hollanda'yı işgal ettikleri dönemde İspanyollarla gelmiştir.

293) Hugo, *Les Orientales*, I, s.12; akt. Jale Parla, *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.36.

294) Hunke, 2008, s.449.

V

Modern Batının Temelindeki Doğu

“İtalyan İslamı” - Sicilya

İSLAM UYGARLIĞI İTALYA'DA

Akdeniz'in ortasında yer alan İtalya, Avrupa'daki ilk ve esas zenginlik bölgesi olma özelliğini coğrafyasından ve doğal verimliliğinden almıştı. "Yol üstü" olması, Akdeniz'de ortaya çıkan bütün uygarlıkların ona önem vermesine yol açmıştı. Bütün iklimleri barındırması ve ekilebilir toprakların genişliği ile uygun bir yerleşim yeriydi. İtalya'nın giderek Akdeniz ticaret yollarına hakim olması, stratejik konumunun sonucu ve getirisiydi.

Tarihi, yarımadaya doğu tarafından dışarıdan gelen Etrüsklerden başladığı genel kabul gören İtalya, Doğu-Grek etkisi ile ileri bir uygarlık sahibiydi. Doğal zenginlikleri ve iklim özellikleri bakımından yüzyıllar boyunca Keltler ve Cermenler gibi kuzeyli kavimlerin de uğrak yeri olmuştu. Etrüsk uygarlığı yerini Roma devletine bırakmış, bu devlet gelişerek ve yayılarak bir imparatorluğa dönüşmüştü. Hıristiyanlıkla kaynaşmasından bir süre sonra çöküşe geçen Roma İmparatorluğu, önce doğuda ayrı bir devlet haline gelen parçalanmaya uğramış, sonra da batıdaki parça Avrupalı barbarların baskısına dayanamayarak ortadan kalkmıştı. Roma sonrası Avrupa'da Cermen devletleri kuruldu. Cermen kavimlerden Lombardların İtalya'daki hakimiyeti, Avrupa'nın batısında kurulan Frank devletinin gelişmesi ve büyümesi sonucunda kırıldı. Papa II. Stephanus'un (752-757) Lombardlara karşı kendilerinden yardım istemesi üzerine Franklar, verilen bir dinsel imtiyaz karşılığında Papalığa bir toprak ve Roma ile Ravenna Dükalığını bağışladı. Bu toprak bağışıyla Papalık, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar yarımadanın ortasını elinde tutan ve Avrupa tarihinde önemli bir rol oynayacak olan Kilise devletinin çekirdeği olmuştu.

Franklar Papalıkla ittifak yapmış, kendilerinin ve Papalığın dışında etkin bir gücün ortaya çıkmasını önlemişlerdi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun İtalya'daki toprakları sürekli küçülürken, bütün bölge küçük birimler haline geliyordu. Frank İmparatorluğu, İtalya'ya da hakim olamadı. Beylikler, prenslikler çoğaldı, feodal sistem yeşerdi. Ama merkezi güç eksikliği ve savunma zaafı belirgindi.

Doğu Roma İmparatorluğu tamamına olmasa bile Akdeniz'e hakimdi ama Akdeniz'in batısında gene de boşluk vardı. Doğu Roma, siyasi ve askeri olarak geriledikçe İtalya'da bile etkinliği kalmadı. İtalya'nın kıyı kentleri, askeri güçleri olmayan ticaret merkezleri olarak gelişme gösterdi. Doğu Roma'nın bölgedeki ağırlığının azalması ve sonunda kalkması ile bu kıyı kentleri imparatorluğun limanlarının yerini almaya başladı. Gaeta, Napoli, Sorrento gibi kentler önem kazandı. Akdeniz'in ortasında olması İtalya'nın deniz ticaret yolları üzerindeki hakim konumunu belirlediğinden kıyı kentlerinde ticaretin öne çıkması ve önem kazanması kaçınılmazdı. Ticaret kentleri, politikalarını ticari çıkarlara göre belirliyorlar, kalıcı düşmanlıkları olmayan ve "barışçı" yöntemleri kullanan anlayışları benimsiyorlardı. Bunun doğal sonucu, ticaret ve kazanç için çok yönlü açılımlara yönelmekti. Ticaret kentlerinin hiçbiri Hıristiyanlığın hedeflerini ve düşmanlıklarını paylaşmıyordu. Bu nedenle, Roma Hıristiyanlığı ile ticaret İtalya'sı, İtalya'da iki farklı dünya olarak bir aradaydı. Ticaret kentlerinin dini, Hıristiyanlık değil, ticari kazancın diniydi. Bu bakımdan bütün Avrupa'ya damgasını vuracak olan "Roma", İtalya'da her şeyi belirleyen olamayacaktı.

Papalık Roma'sının kendisine rakip gördüğü ve düşman saydığı Doğu Roma, başta Venedik olmak üzere birçok ticaret kenti için velinimetti. Ticaret kentleri, Papalığın yasaklamasına rağmen, Konstantinopolis'e buğday, şarap, kereste, tuz gibi her türden erzak ve köle sağlıyor, Doğu Roma İmparatorluğu'nun üretimini de Avrupa'ya taşıyordu.(295)

İtalya'nın güneyi ve Sicilya, bölgede önemli bir askeri güç tutamamasına karşın Doğu Roma'nın toprağı durumundaydı. Üstelik siyasal hakimiyet de tam değildi. İmparatorluğun bir limanı olan Amalfi, İslam ülkeleriyle ticaret yaptığı için Amalfililer Müslümanları davet eder gibiydiler. Cahen'e göre, Sicilya terk edilmiş gibidir.

Akdeniz'deki etkinliği artan İslamiyet'in önündeki İtalya tablosu böyleydi. 7 yüzyılda yoklamaya başladılar. İlk olarak Muaviye döneminde (603-680) 650 yılı dolaylarında bir donanma Sicilya'ya geldi ama adayı fethedemedi. 701'de Sicilya yakınındaki stratejik önemi olan Pantelleria adası alınmış, 740'ta Sirakusa, Habib İbn Ebu Ubeyde tarafından kuşatılmış ve vergiye bağlanmıştı. 825'ten başlayarak Arapların Kuzey Afrika'daki Aglebiler kolu Sicilya'ya ve güney İtalya'ya yerleşmeye başladı. Karşılarında onlara direnecek önemli bir güç olmadığı gibi, kucak açanlar da vardı. İmparatorluğun amirali Euphemius kendi devletine isyan ederek impara-

---

295) Pirenne, 1982, s.65-67.

torluk güçleriyle çatışıp yenildiğinde, karşı sahildeki Aglabi hükümdarı Ziyadatullah'tan (817-838) yardım istemişti.[296] Sicilya adası önemli görülüyordu, çünkü hem adadaki siyasal boşluk, hem de adanın doğal zenginliği, verimliliği ve konumunun sağlayacağı yarar fark edilmeyecek ve dikkate alınmayacak gibi değildi. Doğu Roma'nın elindeki bölgede siyasal ve askeri zaaflara yol açan çatışmalar Arapları teşvik ediciydi. Başarı kolay olacaktı.

Sicilya'daki Palermo 830'da, Messina 842'de, Bari 848, Taranto 856, Castrogiovanni 859'da, Siracusa 876'da alındı. "Çizme"nin alt tarafındaki Napoli, Benevento Kontluğu, bütün Apulia ve Calabria işgal edildi. İtalya'nın güneyinin Doğu Roma'dan böyle alınarak fethedilmesinden sonra İslamiyet tarafından Akdeniz'de yeni bir yer alınmadı. 846'da Roma'ya gelen Müslümanlar yalnızca San Pietro Bazilikasını yağmalamakla yetinmişti.

Sicilya adasının tamamına hakim olununca (903) başkenti Palermo olan bir emirlik kuruldu.

Venedik tehdit edildiğini anlamaya başlamıştı. Dayanaklar aradı ve Doğu Roma'ya başvurdu. Bölgedeki varlığı yok olmaya başlayan Doğu Roma ise, kendisine zaten yakın olan Venedik'e, sonraki dönemlerde kendisi için ağır sonuçlar doğuracak imtiyazlar ve bütün topraklarında geçerli olacak bir dizi avantajlar verdi. Bunların içinde hukuksal bağışıklıklar da vardı. Venedik de bu sayede ticari bir atılım yaptı ve rakiplerine karşı üstünlük sağladı. Artık Araplara karşı direnişin merkeziydi.[297] Sonraları ise (1135'te), Doğu Roma yanlısı olduğu için Amalfi'ye saldıracak ve kenti yağmalayacaktır.

Bu arada İslam gücü bütün bölgeye damgasını vurmuş, istediği her yeri ele geçirmişti. "Ancak zafer kazananlar yakıp yıkmazlar. Dünya tarihinde, düşmanına ve başka dinlere inananlara karşı böylesine sabırlı, böylesine insanca davranmış çok az halk vardır."[298]

Sicilya'yı ilk fetheden Kuzey Afrikalı Aglabileri, Fatimilerin ve Kalbilerin yönetimleri izledi. Fatimiler Kuzey Afrika'daki merkezlerini Mısır'a naklettikleri zaman ada üzerindeki etkilerini de kaybettiler. Fatimi valisi Hasan İbn Ali el-Kelbi, bu durumdan yararlanarak Sicilya'da bağımsızlığını ilan etti, fiilen hükümdar oldu ve 1040 yılına kadar valilik babadan oğula geçti.

296) Lewis, 2006, s.171.

297) Cahen, 2010, s.44.

298) Hunke, 2008, s.251.

"Müslümanlar ile Bizanslılar arasındaki çarpışmalar, karada ve denizde, Sicilya'da ve İtalya'da, Bizans'ın adayı terk ettiğini belirten anlaşmayı imzaladığı 895/896 yıllarına kadar devam" etti.[299]

Sicilya'nın kuzeyindeki Sardinya adası Araplar için önceleri yalnız yağmalama alanıydı. Sonraları çok fazla şey yapılmamakla birlikte yerleşim yeri haline getirildi. Hem limanlarından, hem madenlerinden, hem de tarım ve orman alanlarından yararlanıldı.

Korsika da aynı şekilde değerlendirildi.

İslam'ın Akdeniz'deki varlığı, başta değil ama sonraları, karşısına Cermen dünyasının çıkmasına yol açacaktı. Yeni bölge gücü, başka bir Akdeniz gücünün kendisine karşı ortaya çıkmasına engel de oluyordu. Araplar bir "Akdeniz Hıristiyan imparatorluğu"na yaşam alanı bırakmamışlardı. 10. yüzyıldan başlayarak İslamiyet'in, 11. yüzyıldan sonra İslamiyet'i temsil etmeye başlayan Türklerin karşısında, 16. yüzyıla kadar artık hep Cermenler vardı.

SİCİLYA'DA HAYAT BAŞLIYOR

İslamiyet Akdeniz'e yeni bir hayat verdi. Akdeniz, kültürlerin kaynaştığı bir merkez oldu.

Gemicilik, taşımacılık, ticaret, balıkçılık gibi denize ilişkin her alanda Doğu'nun teknolojisi, anlayışları, önce Akdenizliler, sonra dalga dalga bütün Avrupalılar tarafından öğrenildi. Filika, kalafatlamak, avarya gibi denizcilik; tarife, fondaco gibi taşımacılık; aval (*havele*'den, kefil), avarya (*havarie*'den), tara, çek gibi ticaret; duane (*divan*'dan, gümrük), gabelle (vergi), mohadra (*muhatara*'dan, zarar ziyan, riziko) gibi devlet; madrague (*al-mazraba*'dan, orkinos dalyanı) gibi balıkçılık terimleri Arapçadan geldi, yerleşti. Avrupa dillerinde bugün yaşayan kelimeler ve deyimler arasında Arapçadan gelme olanlar önemli bir yer tutar. Bunların önemli bir kısmının Arapçadan geldiği bilinmemektedir.[300] Örneğin Latincede akademik yeterlilik anlamındaki *baccalorii*, büyük olasılıkla Arapça *bihakki'r-riaye*'den gelmiş olmalıdır.[301]

9. yüzyılda Arap kültürü Endülüs'ten sonra Avrupa'daki ikinci yükselişini, tarihte ilk kez MÖ 8. yüzyılda Fenikelilerin kolonileştirmiş olduğu Sicilya'da yaptı. Müslümanlar Sicilya'yı aldığı zaman nüfus azdı,

---

299) Lewis, 2006, s.170.

300) Başka örnekler için bkz. Braudel, 1990, s.37; Heller, s.148, 149, 153-155, 166, 169-174 ve Hunke, 2008, s.332, 474-479.

301) Aydın Sayılı, *Ortaçağ İslam Dünyasında İlmi Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Sebepleri*, Ankara 1963, s.39; akt. Karlığa, s.195 not 3.

ada adeta boştu, sistemli ve verimli tarım yapılmıyordu, Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlı liman kentleri dışında büyük ve önemli bir yerleşim yoktu. Ada o güne kadar yalnızca konumu dolayısıyla değerlendirilmiş, sadece İtalya'ya bakan batı sahilleri önemli görülmüştü. Araplar, durumu değiştirdi, büyük bir gelişme ve yerleşim yayılması görüldü. Arapların göçüne, gelişme oldukça başka yerlerden gelen insan toplulukları da eklendi. Yeni gelenler Hıristiyan veya Musevi ise yönetim onlara özel olarak yardımcı oluyordu.

Sicilya'da sağlam bir devlet mekanizması kuruldu. Ada toptan imar edildi. Kentler oluştu, var olanlar büyüdü.

Arap hakimiyet döneminde, Nusaybin doğumlu Arap coğrafyacı İbn Havkal'ın (Ebu'l-Kasım Muhammet İbn Ali en-Nasibi, ö. 977) 973'te geldiği Sicilya gezisinde tuttuğu kayıtlara göre, Sicilya'nın Palermo kentinde 300 cami, 300 de medrese vardı. Toplumlar arasında dayanışma çatışmalardan baskındı. Sultanlar ve İslami liderler kilise toplantılarına ve ayinlerine katılırlardı.

250 yıldan fazla süren Arap hakimiyeti (827-1090), -Roma İmparatorluğu'ndan sonra- adanın tarihindeki en büyük kültürel miras olacaktı.

İslam'ın etkisi, adayla sınırlı kalmadı, güney İtalya'dan başlayarak önce bütün İtalya'ya, sonra da daha kuzeye yayıldı. Arap kültürü, yaşama tarzı, Araplık, Arap hükümranlığı bittikten sonra da Sicilya'da devam edecekti.

Adada öylesine canlı ve etkili bir İslam kültürü yaratılmış ve yaşanmıştı ki, 11. yüzyılda bir kuzeyli kavim olan Normanların[302] istilasından sonra bile, Müslüman halkın çoğunluğunun Tunus ve Mısır'a göç etmesine rağmen, her şey aynı şekilde sürüp gidecek, Palermo kraliyet atölyesi "tiraz"[303] üretimini sürdürecek, günlük yaşamda Arap adetleri ve alışkanlıkları devam edecek, mimaride Arap üslübu sonraki yüzyıllarda da kullanılacaktı.

Norman krallığının resmi dili Arapçaydı, paraları Arap tarzında basılırdı. Sonraki dönemlerde Alman hanedanlarının egemenliğinde kayıt siste-

302) Çıktıkları kuzeyden (İskandinavya ve Danimarka) her yöne doğru barbarca saldırı ve istilalarıyla tarihe geçen ve Avrupa'nın kuzeybatısına yerleşmiş ve Normanlar adını almıştı (aralarında bazıları kendilerine Viking diyordu). Gittikleri her yere uyum göstermeleri ve dikkate değer yöneticilik özellikleri vardı. Fransa'ya, İngiltere'ye hanedanlar verdiler. İlk Haçlı Seferine katılmışlar ve Antakya'da ömrü çok uzun sürmeyecek olan bir krallık kurmuşlardı (1098).

303) Tiraz: Kadılar, müderrisler, hocalar ve saray erkanı gibi üst düzey devlet görevlilerinin giysileri ve üniformaları ile bunların kumaş ve malzemesi. Tiraz atölyesi: Kumaş, malzeme üretimyeri ve dikimevi.

minde Latince yavaş yavaş Arapçanın yerini almakla birlikte Arap kültürü gene de hakimdi.[304]

Kuzey Afrika'da Araplar dokumacılığı bir sanayi kolu haline getirmişlerdi. Bu gelişme İtalya'da da etkisini gösterecek, Tunus'taki dokuma tesislerinin benzerleri orada da aynen kurulacaktı. 13. yüzyılda Floransa gibi İtalyan kentleri Avrupa'daki ilk ve büyük üretim merkezleri haline geldiler. Avrupa'ya önceleri yalnız bu üretim yayılırken, sonraları buna dokumacılık da eklendi. Avrupa'nın çok yerinde bulunan dokuma sanayisi İtalya kanalıyla ve İtalya sayesinde ortaya çıkacaktı.

Engels'in ifadesiyle, "kapitalist çağın şafağı" olan Akdeniz Avrupa'sındaki ekonomik gelişme, "yabancı uluslarla ilişkilerin" de tarihsel önkoşulu olan üretimle ve üretim sayesinde gerçekleşiyordu. Araplar Sicilya'da bu süreci başlatmıştı.[305]

Kuzey Afrika'daki Aglabiler Sicilya'ya geldikten sonra ileri tarım düzeyleriyle bütün adayı verimli bir bahçeye çevirdiler. Getirdikleri meyve ağaçları, çiçekler ve başka bitkiler, Avrupa dillerine Arapçadan geçmiş sayısız kelime haline geldi. Hurma, portakal, muz ağaçları, pamuk, şekerpancarı vb. tarlaları her yeri kapladı. Yaygın olarak şekerkamışı üretimi yapılmaya başlandı. Kurdukları sulama sistemi tarım alanlarının genişlemesinin zemini oldu.

Palermo çevresindeki narenciye ve başka meyvelerin bahçeleri ve bağlarıyla cenneti andıran Altın Çukur, Araplar tarafından düzen altına alınan suyun yarattığı bir mucizeydi.[306]

Üretimin artması ve refahın gelişmesi yanında, yüksek eğitim düzeyi ve teşvik sonucu bilimsel, kültürel ve sanatsal alanda da atılımlar yapıldı. İslam dünyasının her tarafından medreselere hocalar getirtiliyordu. Bunlar dışında ada, Endülüslü ve Kuzey Afrikalı bilimcilerin, filozofların, sanatçıların uğrak yeriydi. Merak edip gelenlerin bir kısmı da Sicilya'da kalıyordu.

Şair, yazar, araştırmacı Sicilyalı İbn Zafer (1104-1170/72), teoloji, hukuk, pedagoji, siyasetbilim, dilbilim, tarih konularında çok sayıda eser verdi. Machiavelli'ye ve Weber'e kadar siyaset düşünürlerine öncüllük eden döneminin ünlü eseri *Sülvanü'l-muta fi 'udvani'l-etba*, Paris'te sürgünde bulunan Palermolu bir Arap dili uzmanı olan Michele Amari[307]

---

304) Lewis, 2006, s.173.

305) Geniş bilgi için bkz. Ümit Hassan, "14. Yüzyılda Mağrip", Turan Dursun - Ümit Hassan, s.82-87.

306) Braudel, 1990, s.20.

307) 1806-1889 yılları arasında yaşamış olan Amari'nin *Storia die musulmani di Sicilia (Catania)* adlı bir eseri vardır (Heller, s.199).

tarafından 19. yüzyılda rastlantıyla keşfedildiğinde unutulmuş durumdaydı.[308] Yönetim, önderlik ve siyasetle ilgili olarak yazdıkları, "uyruklarının düşmanlığı hakkında yöneticilere öğütler"di, bu öğütler *Fürstenspiegel* ("prensler için ayna") geleneği içinde önemli bir yere sahip oldu.

Şairler topluluklar oluşturuyor, şiir festivalleri yapılıyordu. Bilimin birçok alanında enstitü benzeri kuruluşlar ortaya çıktı. Adada yazılan bilimsel ve felsefi eserler için ayrı ayrı kütüphaneler yapıldı.

Endülüs'ün kâğıt üretimi, Avrupa'da İspanya'dan sonra en çok Sicilya'da kullanıldı, değerlendirildi. Ayrıca Sicilya, Endülüs'ün eser çeviri ve çoğaltma "sanayisi"nin en önemli "müşterisi"ydi.

Sicilya'nın olağanüstü gelişmesi İtalya'yı da kalkındırmıştı. Bütün yarımadada refah arttı; bu, nüfus artışını doğurdu. Meslekten tüccarlar, zanaatkârlar ve üreticiler sınıfının ortaya çıkışı, bu nüfus artışıyla ilgiliydi. Topraktan kopan bireyler, ortaya çıkan sanayi dallarının işçileri olmak yanında, gezici bir hayata başlıyor, maceralara giriyor, girişimler yapıyor ve kentleri oluşturuyordu. Bütün bunlar ticaret kentlerinin ve ticaretin gelişmesini sağlayan etkenler oldular. Ticaretin yapıldığı ve yayıldığı yollar boyunca kentler oluşuyordu. Önce Venedik, sonra onu izleyen diğerleri. Artık Akdeniz'de Avrupa'nın geleceğinde rol sahibi olacak İtalya'nın ticaret kentleri ve İtalya vardı.[309] Ticaret işlevi, Haçlı Seferleri başladıktan sonra (1096) ulaşım, taşımacılık ve lojistik faaliyetlerle birleşti, bu ticaret kentlerinin daha da zenginleşmelerini sağladı, rollerini artırdı. Filolarına yeni filolar kattılar. Birincisi dışındaki diğer Haçlı Seferleri, ticaret kentlerinin filolarının bütün Haçlı ordularını taşımasıyla gerçekleştirilecekti.

HIRİSTİYANLIĞIN SALDIRISI VE NORMANLARIN ZAFERİ

1059'da Papa II. Nikolaus (1058-1061), Güney İtalya'ya yerleşmiş bir Norman soylusu olan Roberto Guiscardo'yu (Robert Guiskard ya da Roberto Viscardi;1015-1085) "Gelecekteki Sicilya Hükümdarı" olarak ilan ettiğinde, İtalyan İslamına karşı patlatılmak üzere hazırlanan dinamitin fitili ateşlenmiş oldu. Papanın bu kışkırtması ve yönlendirmesiyle "Hıristiyanlık-soyluluk-kentler-Normanlar ittifakı" kuruldu ve bir harekat başladı.

Ticaret kentleri Pisa ve Cenova, kendileri için önemli olan Sardinya adasını hedef aldı. Papalığın desteğiyle oluşturulan Ceneviz savaş filosu

---

308) Eserin Türkçesi için bkz. Joseph A. Kechichian - R. Hrair Dekmejian, *Sicilyalı İbn Zafer'in Ölümsüz Eseri / Adil Hükümdar*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2009.

309) Pirenne, 1982, s.85.

Sardinya'yı 1022'de ele geçirdi. Serazenler[310] adadan bütün varlıklarıyla birlikte sürüldü. Sardinya adası İslam'dan temizlendi. İz bırakmadılar. Ellerinden gelen bütün tahribatı ve kötülükleri yapmışlardı.

Arap Sicilya'sını fethetmek amacıyla Normanlarla kurulan ittifak sayesinde de Sicilya'ya yüklendiler. Hıristiyanlaşmış Normanlar kuzeyliydiler ve bölge insanlarına göre çok geri bir toplumun üyesiydiler. İtalya'nın güneyinde Lombardlara ve Doğu Roma'ya ait olan yerleri ele geçirmişler[311], önce yağmalamışlar, sonra da iklimini sevdikleri ve stratejik konumuna önem verdikleri için yarımadanın güneyini gözlerine kestirmişler ve yerleşmişlerdi.

Anne olan Tancred d'Hauteville'in on iki erkek çocuğu vardı. "Calabria Dükü" yapılan Roberto dördüncüydü. Napoli çevresi ve Apulia, merkez üsleri Fransa'nın kuzeyi olan Normanların Antakya'dakiyle birlikte Akdeniz'deki iki istila alanından biri olmuştu. İtalya'da Doğu Roma topraklarından fethedilen yerler (son kale Bari idi), Normanların 1059 yılında Papalıkla yaptıkları bir anlaşmaya göre Papa için alınmıştı.

11. yüzyılda başlayan İslam içi çatışmalar yüzünden Arap yönetimleri zaaf içindeydi. Afrikalı Araplar Endülüs Araplarıyla, Berberiler Araplarla, Sünniler Şiilerle kanlı çatışmalar yaşadılar. Bu karmaşa dış güçleri davet ediyor, onların işini kolaylaştırıyordu.

Roberto Viscardi'nin kardeşi Ruggero ya da Ruggiero'nun (Roger adının İtalyancalaşmışıydı, bazı kaynaklarda da böyle geçmektedir; 1031-1101), 1061'de Messina'yı, 1071'de Catania'yı, 1072'de Palermo'yu abisi adına ele geçirmesiyle bütün dengeler bozuldu. 1091'de adanın tamamının fethiyle papanın planı sonuçlandırılmış olacaktı.

12. yüzyılın başına kadar adada sürdürülen yıkım ve kıyım, Normanların iktidarı tam olarak ele geçirmesi ile sona erdi. Çünkü heyecan durulup ortalık yatışınca kültürel değerlerin farkına varmışlardı. Fetih 1097'de nihai sonuca ulaştı, Roberto'nun kardeşi, "Roger" olarak kral oldu.

---

310) Halk arasında Arapça "şark" sözcüğünden türetilmiş olan *saracino* zamanla Arap karşılığı olarak kullanılır olmuştur. "Serazen" sözcüğü bir olasılık oradan gelmiştir. Ancak sözcüğün kökeni konusunda başka görüşler de bulunmaktadır. Örneğin, Rodinson'a göre, eski Yunancada "çadır" anlamındaki *skene*den gelen sözcük, Yunancada *sarakenoi*, Latincede *saraceni* olmuş, Fransızlar *sarrasini* bunlardan türetmişlerdir (Rodinson, s.29). Lewis'e göre ise, "ilk defa Yunan edebiyatında kullanılan" terim, büyük bir olasılıkla "Sina bölgesinde yaşayan bir çöl kabilesinin adı"dır. Eski kitabelerde görülmüş olup, önceleri Yunan, Latin ve Talmud yazınında "göçebeleri" karşılamış, "Orta Çağ Avrupasında bütün Müslüman kavimler için kullanılır olmuş"tur (Lewis, 2006, s. 15).

311) Aversa 1030, Puglia 1043, Capua 1058, 1076 Amalfi.

NORMANLAR PAPALIKLA ÇATIŞIYOR

Hıristiyan olmalarına rağmen Normanlar Papalığın düşmanca ve saldırgan tutumlarını, Hıristiyanlığın bağnaz ve başka dinlerin varlığını kabul etmeyen tekçi anlayışını benimsememişlerdi. Dine önem veriyorlardı ama dindarlıkla pek ilgileri yoktu, Pagan özelliklerini belirli ölçülerde sürdürmekteydiler ve kurumlaşmaları dinsel örgütlenmeler temelinde değildi. Onlar için din teolojik ve felsefi bakımdan anlamlıydı. Bu nedenlerle Papalıkla, Kiliseyle ve Hıristiyanlığın o dönemdeki politikalarıyla önceleri belirgin olmayan bir çatışma içine girdiler.[(312)]

Papalıkla yaptıkları taht anlaşmasında kilise faaliyetlerine ve programlarına uyma sözü vardı. Ayrıca Sicilya'da fethedilen yerler için Papaya dönüm başına bir para vereceklerdi. Ancak daha fethin ilk günlerinde, Hıristiyanlık adına savaşan "ortak"lar, Franklar, İtalyanlar ve Papalık güçleri anlaşmazlıklar içine girdi. Farklı yönetim anlayışları, şiddet uygulanması ve yıkıcılık yüzünden öyle büyük gerginlikler yaşanmıştı ki, Sicilya tamamen ele geçirildiğinde Normanlar, iktidara Papalığın ortak olmasını önlemek için de savaşacaklardı. Yönetimi paylaşmak konusunda anlaştıkları Papayı etkisizleştirmeyi öyle hevesle ve tavizsizce yaptılar ki, papa itiraz bile edemedi. Üstelik papanın razı olmadığını bildikleri halde Malta'yı da ele geçirdiler (1091). Papanın tezgahıyla başlayan Haçlı Seferlerine katılmaları, papaya boyun eğildiğinden ve Hıristiyanlık adına değil, bağımsız maceracılık eğilimlerinin sonucuydu. Gene de, Normanlarla çatışmalı olmanın yararlı olmadığını bilecek kadar akıllı Papa II. Urban (1042-1099), onlara yaranmaya ve arayı düzeltmeye çalışıyordu.

Papalık, Normanlar İtalya'ya ilk geldiklerinde onlara düşmanlık göstermiş, hatta direnmiş, ancak başa çıkılamayacağını anladığı için (1049-1054 yılları arasında papa olan IX. Leo Normanlarca tutsak alınmıştı) onlardan yararlanmayı, Normanları, Doğu Roma'nın İtalya'daki limanlarını almakta ve Müslümanları bölgeden kovmakta kullanmayı planlamıştı. Plan tam olarak uygulanmakla birlikte, Papalıkla ilgili olarak büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Normanlar uyanmışlar ve Papalığı ortaklıktan atmışlardı.

Normanlar, kendileri dışındaki Hıristiyan güçlerin yıkıcılığına belki biraz da tepki olarak onların yaptıklarının tersine yatkın oldular. Önceleri kendileri de tahribat yapmalarına rağmen sonra bundan vazgeçmişler, hatta giderek koruyuculuğa yönelmişlerdi. İtalyan soyluların güçleri, Frank birlikleri, Papalığın askerleri, yani bütün yıkıcı, kıyıcı ve saldırgan güçler

312) Brown, s.112-114.

adadan sürüldü. Adanın tahribatı ve Müslümanlarla Yahudilere uygulanan kıyım bir süre daha devam ettiyse de 1002-1003'te tam olarak sona erdirildi.[313]

İstilacıların adadaki Müslümanlar üzerindeki etkisi başlarda olumsuzdu. Acımasızlıklar ve yıkımlar direnişlere yol açıyordu. Dışarıdan yardım alınamadığı için uzun sürmeyen silahlı direnişler, saldırgan ve intikamcı Latin ve Cermen güçleriyle Normanlar arasındaki farkın Araplar tarafından anlaşılmasıyla yerini yavaş yavaş Normanlarla uzlaşmaya bıraktı. Ancak fetih tamamlandıktan sonra bile Müslüman askerlerden oluşan gruplar direnişe Sicilya dağlarında yokluk ve çaresizlik içinde devam ediyorlardı. Kendi toplumundan kopuk, hatta habersiz Müslüman direniş gruplarındaki asker sayısı 50 binden fazlaydı. Normanların barışçı önerilerini değerlendirmeyen ve vaatlerini dikkate almayan bu laf anlamaz güvensiz fanatik direnişçiler, üzerlerine fazla gidilmemesi sonucu uzun yıllar dağlarda kalacaklar, Alman Friedrich taç giyip, imparator olup bu durumu ustaca çözene kadar, sorun olmaya devam edeceklerdi.

NORMANLARIN ARAP HAYRANLIĞI

Normanlar adadaki üstün kültüre saygı duydular ve boyun eğdiler. Roberto ve Ruggero, hayatlarında hiç karşılaşmadıkları şeyler yüzünden çarpılmıştı. Yapıların etkileyici ihtişamı ve güzelliği yanında günlük hayatın görünümü, hem şaşırtıcı, hem de hayranlık uyandırıcıydı. Müzik ve şiirle örülü günlük alışkanlıklar, temizlik ve zengin yemek kültürüyle iç içeydi. Oysa Hıristiyanlık onlara (elbette bütün Hıristiyan kitlelere), düşünmeyi, konuşmayı, öğrenmeyi, gülmeyi yasakladığı gibi, dünyevi gördüğü için refahı ve rahatlamayı da hep olumsuzlamıştı. "Melekler kuralı", yıkanmayı kafirlerin ve dinsizlerin işi olarak lanetlemişti (Aziz Silvania eline, yüzüne, bedenine hiç su değdirmemiş olmasıyla "saygın" ve ünlüydü), yeme-içme sapkınların, cinsellik günahkârların, tokluk inançsızların, kazanç dinsizlerin, zenginleşme İsa'ya ihanet edenlerin işiydi.

Adalılar her gün yıkanıyor, iyi yiyip içiyor, güzel vakit geçiriyor, eğleniyor, özetle, "yaşıyorlar"dı. Yalnız Müslümanlar ve Yahudiler değil, adadaki Hıristiyanlar da aynıydı, Hıristiyanların arasında hiç çileci yoktu. Okuma yaygındı. Her yerde kitaba rastlamak mümkündü. Her yer okul doluydu.

Çok önemli bir şey anlaşılmıştı: Adadaki yaşama dokunmamak gerekiyordu.

---

313) Di Mauro, s.107.

Roberto, Palermo kapısında Müslümanlara hayatlarına, mülklerine, dinlerine, haklarına ve alışkanlıklarına dokunulmayacağı sözünü verdi ve sonra da sözünü tuttu.[314] Dahası, Roger, fethedilen kentlerin yönetimini yenilen emirlere, yani "düşmanlara" teslim ediyordu. Kral olan Roger'in karısı soylu Adelaide (bazı kaynaklarda Adelasia), gördüklerinden o kadar etkilenmişti ki, adanın Latin, Grek ve Doğu Roma karakterli olan doğu kıyılarındaki ağırlık merkezini, adanın batı bölgelerinde hakim bulunan ve Müslümanlarla Yahudilerin yoğun olduğu Arap kısmına kaydırmıştı.[315] Normanların yerleştikleri ve devletin kuruluşunu sürdürdükleri yerler, Arapların çoğunlukta olduğu batı bölgeleriydi, başkentleri ise, Arapların da başkenti olan kuzeybatıdaki Palermo.

İslamiyet'in adadaki başkenti Palermo özelliklerini sürdürdü.

"Hıristiyan dünyasının tarihinde ilk kez Normanlar, diğer din mensuplarına karşı hoşgörü ve nezakette Araplara yakındırlar. Bu onları bütün Hıristiyan fatihlere üstün" kılan özellik olacaktır.[316] Roger kral olur olmaz, Müslümanların ve Yahudilerin dinlerini değiştirmeye çalışan birçok din adamını da cezalandırmaktan kaçınmayacaktı. Canterbury Piskoposu Anselm, adanın her yerinde ve Roger'in sarayında Müslümanları görünce onların neden Hıristiyan yapılmadığını sormuş, yanıt olarak ona kralın Müslümanların dinlerini değiştirmelerini yasakladığını söylemişlerdi. Piskopos böyle bir durum ve anlayışla ilk defa karşılaşıyordu, şaşırmakta haklıydı!

Yenenler yenilenleri kendilerine uydurmaya çalışmadıkları gibi, yenilenlerin hayat tarzına uydular.

Arapların saraylarına yerleştiler, hayranlık uyandıran bahçelerde Araplar gibi yaşamaya başladılar. Yeni yaptıkları saraylar ve binalar Arap tarzı, yapanlar da Araplar oluyordu. Ancak etkilenme ve hayranlık öyleydi ki, yeni yapılan saraylara Arap adları vermekten, Hıristiyan olmalarına rağmen onları "Allah" adıyla kutsamaktan kaçınmazlardı.[317]

---

314) Hatta Müslümanların, ikna edilerek de olsa din değiştirmeye zorlanmasını yasakladığı için, sonraları Hıristiyanlık propagandası yapanlar cezalandırılacaktı.

315) Schillmann, s.291.

316) Hunke, 2008, s.296.

317) Norman krallarından II. Wilhelm'e (1166-1189) yapılan saray için yazılmış bir şiir şöyleydi:
Bağışlayıcı ve esirgeyici Allah adına!
Sessizce dur ve bak!
Muhteşem bir eser göreceksin,
Dünyanın en iyi kralı II. Wilhelm'e ait.
(Sigrid Hunke, *Allahs Sonne über dem Abendland / Unsere arabische Erbe*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart 1960, s.296)

Norman Kralı Roger, papanın ve bütün Avrupa Hıristiyan dünyasının ısrar ve baskılarına rağmen yeni Haçlı Seferlerine katılmayacaktır.

1130'da tahta geçen sonraki kral II. Roger (1101-1154), adaya başta Endülüs'ten olmak üzere bütün Arap dünyasından bilginler ve sanatçılar getirtti. Müslümanlara değer verdiğinden dolayı Hıristiyan dünyada "dinsiz" ve "kâfir" diye anılacaktır.

II. Roger'in torunu kral II. Wilhelm'i Endülüslü gezgin İbn Cübeyr (Ebu'l Hüseyn Muhammed İbn Ahmet el-Kinani; 1145-1217) şöyle anlatıyor: "Arapça okur ve yazar ve bize en çok güvendiği hizmetkârlarından birinin anlattığına göre, her zaman Allah'a şükreder. Sarayındaki kızların ve cariyelerin tümü Müslüman'dır."[318]

Kuzeyliler, bölgenin yabancıları Normanlar, bilmedikleri güzellikler ve zarafet, masalımsı mimari, sevgi dolu, tutkulu ve anlamlı bir dille ve insanı büyüleyen şiir sanatı, olgun ve etkileyici bilim dünyası karşısında teslim olmuşlardı.

Memurlar Araplar arasından seçilirdi. Kralın özel muhafız kıtası Araplardandı. Sarayın görevlileri hep Araptı.

Sicilyalı olan Normanlar adadan, başka yerlere sefer yapmak istemeyecek kadar memnundular. Ancak adanın savunabilmesi için Arapların sahip olduğuna benzer bir savunma filosuna ihtiyaç vardı. Esas askeri güçler yanı sıra Palermo, donanınaya da üs olacaktı. Zaten en korunmalı limandı. Donanma komutanı ise Palermo Emiriydi[319], yani - "amiral"in aslındaki haliyle- *emir'ül-rahl*[320], bir Arap'tı.

Denizcilik, gemicilik ve korsanlıkta neredeyse rakipsiz Normanların Sicilya Krallığındaki ilk amiralinin, tecrübeli bir Norman denizcisi değil, bir Hıristiyan da değil, Abdurrahman Nasrani adında bir Müslüman olması, belki biraz şaşırtıcıdır ama atama kesinlikle yanlış değildir. Nitekim Kral Roger, kendisine sadık bu Müslüman yöneticiden o kadar memnun kalacaktır ki, bir süre sonra onu "Ülkenin En Soylusu" ilan eder, ek olarak hem başyargıç, hem de başnoter yapar. Bunlar en yüksek unvanlar ve görevlerdir. İkinci amiral de bir Araptır ve aynı şekilde onurlandırılır. Suriyeli bir Rum aileden gelen "Antakyalı Georg" (Georges d'Antioche), otuz yaşına varmamışken, parlak bir yönetici olarak ça-

---

318) Hunke, 2008, s.307

319) Emir unvanı, "hükümdar"ı karşılamakla birlikte, İslamiyet'in ilk dönemlerinde ordu komutanına verilmekteydi.

320) Sonradan Almancada *admiral*, Fransızcada *amiral*, İngilizcede *admiral*, İtalyancada *ammiraglio*, İspanyolca ve Portekizcede *almirante* olacaktır.

lıştığı Tunus'tan Palermo'daki saraya maliyeci olarak gelir. Görevindeki başarısına askerlik, ticaret ve diplomasideki görünür olumlu etkileri de eklenince, önce amiral olur, sonra da hem deniz, hem de kara kuvvetlerinin başı. "Amirallerin amirali" payesini alan örgütlenme dehası Georg, Normanların kabına sığmamasına yol açacak, önce yakındaki Tunus olmak üzere Afrika kıyılarının Sicilya'nın nüfuz alanlarına katılmasını sağlayacaktır. Tunus'un Cerba Adasını zapt eden, göreve başlamasının daha onuncu yılında 1132'de "Krallığın Birinci Kişisi" sanını alan ve kırk yıl hizmet veren Georg, yeri doldurulamaz bir insan, eşi bulunmaz bir yöneticidir.

NORMAN SİCİLYASI: BİLİM VE SANAT MERKEZİ

Zamanında Avrupa'nın en zengin kralı II. Roger, zenginliğiyle birlikte aydın kişiliğini ve kültürünü de Araplara borçludur. Genç kral bunu hiçbir zaman unutmayacaktır. Yönetim sistemi, yasalar, kitaplıklar ve kendisindeki bilim ve kültür sevgisi, hepsi Arapların eseridir. Astronomi, matematik, coğrafya, felsefe onun hükümdarlığından sonra da bütün Sicilya krallarının sönmez hevesleri arasındadır.

Araplarsa, "Norman Aslanı"nın (kraliyet armasıydı) kendilerini hiç üzmeyeceğini bilirler, bunu ta başından anlamışlardır. Saraya giren aydınlar, bilginler, sanatçılar eğitimlerini, bilgilerini, birikimlerini, sanatlarını, hünerlerini krala sunarlar. Bildikleri ikinci bir şey, verdiklerinin ziyan olmayacağıdır. Çünkü birleştirici, kapsayıcı ve geliştirici kültürel faaliyet, hem Arap Sicilyasının mirasını sürdürmektedir, hem de daha da ileriye götürülmek istenmektedir. Kral, çeviri ve kitap çoğaltına faaliyetlerini genişletir, düzenlettirir ve bunların daha yüksek düzeylere çıkmasını sağlar.

Arap tarihçi Ali İbn el-Atir (Abu'l Hasan İbn Muhammet; 1160-1233), kralın Müslümanlara ne kadar yüksek değer verdiğini kaydeder, "onlar da bu yüzden kralı sevmektedirler" Şarkılarda yüceltilen kralın sevinçlerine katılırlar, acılarına ortak olurlar, örneğin, kralın oğlunun ölümüne ağıtlar yakıp günlerce ağlarlar.[321] Kültür ve bilim aşığı hükümdarlar, yalnız Arap mirasını devralmamışlar, onu, ileride görüleceği gibi, bir gelenek haline de getirmişlerdir.

Sicilya öyle gelişir ve bu gelişme öyle ünlenir ki, davet bile edilmeden biliminsanları adaya yığılır. Herkesin öğreneceği şeyler bulunmaktadır Sicilya'da. En büyük alimlerin bile kendilerini daha da ilerletecek şart-

---

321) Hunke, 2008, s.300.

lar vardır Palermo'da. Kitaplıklardaki kitapların sayısı bilinmez. Kurtuba eğitimli büyük coğrafyacı ve gezgin İdrisi (1100-1166), merak edip görmeye geldiği adada kalır, çalışmalarını kralla birlikte yapar ve ölene kadar orada kalır. 1155 yılında yetmiş haritadan oluşan muazzam ve eşsiz bir bilimsel eser sonuçlanır, Norman kralına ithaf edildiği için *Kitab-ı Ruccar* ("Roger'in Kitabı") adıyla anılacak olan "kitap"taki haritaların en büyüğü ve önemlisi iki metre çapındaki gümüş levha üzerine çizilmiş dünya haritasıdır. Haritada Uzak Doğu ve Çin de bulunmaktadır. İdrisi Çin'e gitmemiştir ama tüccar Süleyman gibi "kaynaklar"ı vardır ve belki de bunlar yüzlercedir. Çin'e gitmiş herkesi bulur, hatta Çin'e gidip gelenleri öğrenerek onları uzaklardan getirttirir. Dikkat edilecek nokta, Marco Polo'nun Çin gezisine daha yüzlerce yıl vardır.

İdrisi'nin haritaları bütün eski çizimlerden farklıydı, yeniydi, genişti ve ayrıntılıydı. Bunun nedeni, bilimcinin, Sicilya'da, başta Katalan haritaları olmak üzere bütün Hıristiyan kaynaklardan ve önceki çizimlerden yararlanmasını sağlayan çok şeyin toplanmış, biriktirilmiş olduğu kitaplıklarda çalışabilmiş olmasıydı.

Roger'in Kitabı yüzyıllarca başvuru kaynağı olacaktır, çok ciltli ve geniş anlatımlarla ayrıntılandırılmış bir başeserdir.

Valensiyalı İbn Cübeyr, kralı, "eğer ki, ülkesinden bir hekim ya da bir gökbilimci geçer, o da bunu duyarsa, hemen emir verir ve onu yanına çağırtır" diye anlatır. "Bu bilimadamına yaşamak için neye gereksinim duyuyorsa verilir, anavatanı ona unutturulur."[(322)]

Sicilya, II. Roger zamanında, İspanya dışında tutulacak olursa, Araplar sayesinde Avrupa'da kadastrosu yapılmış olan tek yerdir.

Norman kralları Hicri tarih kullandılar, Arapça ibareler taşıyan ve Arap tarzında olan paralar bastırdılar, resmi bütün kayıtları Arapça tutturdular.

Arapça yazılan son belge Alman hanedan zamanında 1242 tarihindedir. O yıla kadar Latince hiçbir yerde geçmemiştir.

İbn Cübeyr, Palermo Hıristiyanlarının Müslümanlar gibi giyindiklerini ve Arapça konuştuklarını da kaydetmiştir.[(323)]

DOĞU İLE TİCARETİN ÖNEMİ

Normanların adadaki Müslümanlarla bütünleşme çabası, Mısır'la yürütülen ticaretin sürdürülmek istenmesiyle de ilgilidir. Arap varlığının ba-

---

322) Heller, s.151.

323) Lewis, 2006, s.173.

şından beri yürütülen bu ticaret hep gelişme göstermektedir ve Normanların Kuzey Afrika İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler yürütmesini de gerektirir; bu da şartlar elverdiğince gözetilmiştir. Ceneviz'in Papa III. Victor'un (1027-1087) zorlamasıyla Tunus'a düzenlediği Mahdiya Seferine Normanlar katılmamışlardır. Pisa'nın ve Modenalıların da destek vermesine rağmen, Norman desteği olmadığı için 1087'de yapılan seferin sonucu yağmadan ibaret kalmış[(324)], yerleşme gerçekleşememiştir. Ayrıca II. Roger, Fatimi devletiyle yaptığı anlaşmalarla kendi tebaası olan Sicilya ve Salerno tüccarlarına imtiyazlı durumlar sağlamıştır.[(325)]

2. Haçlı Seferinde Franklar Normanlardan yardım ve destek istediklerinde Roger onların bütün beklentilerini boşa çıkardı.[(326)] Frankları reddetmekte haklıydı, çünkü Araplarla dostluğunu sürdürmek istiyordu, ama, bunun dışındaki esas neden, kendi dünyası olan Hıristiyan tarafa hiç güven duyamamasıydı. Babasının ölümünden sonra annesi Adelaide ile ilk Haçlılardan Baudouin bir çıkar evliliği yapmış, ölmeden önce de çeyizi geri vermeden onu boşamıştı. 1. Haçlı Seferinde Sicilya'dan gidip Antakya'da prenslik kuran Normanlar, orada "Hıristiyan din kardeşlerinin" saldırılarına uğramışlar, Orta Doğu'da düşmanlığı en çok diğer Haçlılardan görmüşlerdi. Kralları Tarentolu Bohemond yardım gönderdim söylemiyle Venedikliler tarafından kazıklanmıştı[(327)] vb.

II. Roger'e göre, Araplar, Müslümanlar ve Doğulular, Avrupalılardan ve Hıristiyanlardan daha güvenilir insanlardı.

Ticaretin esas sahibi durumundaki Venedik, Ceneviz ve Pisa'nın Roma destekli gelişmesi yüzünden Normanlar kaygılandı, gerginleşti, onlarla çatışmaya başladı. Aralarında yürüttükleri savaşlar, tarafların sürekli ittifak

---

324) "Hıristiyanlığın askerleri" Cenevizliler ve Pisalılar, camileri yakıp yıktıktan, din adamlarını ("Muhammed'in papazları"nı) öldürdükten sonra, gemilerle taşıdıkları sütunlar, taşlar ve mermerlerle Pisa Katedralini inşa etmişlerdi. Palermo'dan inşaat malzemesi olarak getirilenlerle birlikte Mahdiya'dan yağmalanan altın ve gümüş süslemeler, erguvanî ve sarı perdeler de Pisa'daki bu yapıda kullanıldı. Papalığın ve Hıristiyan bağnazlığının İslamiyet'ten aldığı intikamı simgeleyen Orta Çağ'ın bu en görkemli katedrali şiirlere konu olmuştu.

"*Kilisen sonsuza dek sürdürecek, gözalıcılığını,*
Altınla, paha biçilmez taşlarla, inciler ve değerli kumaşlarla pırıl pırıl parlayarak."

325) Pirenne, s.69; Cahen, 2010, s.45-46 ve 149.

326) Frank Kralı Baudouin aynı zamanda akrabası olan Roger'den Afrika'nın kuzeyini fethetmesi için yardım talebinde bulunmuştu. Tunus Emiri Tamim'le arasının bozulacağını ve ticari çıkarlarının zedeleneceğini düşünerek isteği reddeden Roger, Franklara, Afrika'ya değil doğruca Kudüs'e gidin demişti. " benimle oranın imanlı imansız halkı arasındaki ilişkiyi bozmayın." (İbn'ül-Esir, "Müslüman Tarihçi Gözüyle Haçlı Seferi"; akt. Cahen, 2010, s.323-24)

327) Runciman, cilt I, s.146-190; Altınay, s.61-64; Pirenne, s.31.

arayışları yüzünden bütün güçlerin birbirine bir gün dost, bir gün düşman olmasıyla sonuçlanıyordu. Bu yüzden Normanlar da zaman zaman, ittifakları gereğince Müslümanlara karşı hareketler yaptılar.

II. Roger'in son dönemi ve sonrasında Sicilyalı bilimcilerin ve sanatçıların Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a gitmeye başladıkları birçok yerde kaydedilmiştir. Çünkü Roger, Trablus başta olmak üzere Kuzey Afrika limanlarına saldırmıştı, arkasından, özellikle oğlu I. Wilhelm zamanında (1154-1161) adada Müslüman karşıtı hareketler olmuş, en azından Müslümanlara tanınan haklar ve verilen imtiyazlar konusunda memnuniyetsizlikler ortaya çıkmıştı. Bir kıyımdan söz edilemezdi, toplu göç de yoktu ama Sicilya artık Müslümanlar için güvenilir gibi gözükmüyordu. II. Friedrich'in Arap hayranlığı ve taraftarlığıyla tekrar güven oluşturmasına kadar bu izlenim sürecek, ticari çıkarlarının tehlikeye gireceği kaygısı taşıyanlar ancak II. Friedrich'in politikalarıyla korkularından kurtulabileceklerdi.

Her şeye rağmen Normal krallar, adlarının yanına Arapça lakaplar da almışlardı ve bunları resmi yazışmalarında kullanırlardı. Örneğin, II. Roger "el-Mutezzubillah", I. William "el-Hadi bi Emrillah", II. William "el-Mustazzubillah" idi.[(328)]

STUPOR MUNDI:[(329)] KUTSAL ROMA CERMEN İMPARATORU II. FRIEDRICH

Orta Çağ boyunca Avrupa'daki en kültürlü, aydın, ileri görüşlü, "modern" ve çok-yönlü hükümdar, 1215'te tahta geçmiş olan Alman İmparatoru II. Friedrich'ti. Avrupa'nın ilk büyüklerinden, aynı zamanda Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun efsanevi Staufer Hanedanının[(330)] üyesi

328) Francesco Gabrieli, *La Politique Arabe des Normands de Sicile*, Paris 1958, s.95; akt. Karlığa, s.165.

329) Latince "Çağın Harikası"

330) Hohenstaufen (sahip oldukları şatonun adıdır) ya da Schwaben (Almanya'nın güneyinde bir bölge) Hanedanı olarak da bilinir. 1137-1273 yılları arasında hüküm süren hanedan, Alman tarihinin şövalyelik geleneğini temsil etmiş ve ilk ulusal söylencelerin konusu olmuştur. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hanedanlar / Avrupa Devletleri*, 4. cilt, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.324 vd. ve *Die Großen Dynastien*, Verlag Karl Müller, Erlangen 1986, s.29 vd.) II. Friedrich (1198-1250), bu hanedanın en bilinen, en çok hayranlık duyulan hükümdarıydı. Hanedanın efsaneleşmesi en çok onun sayesinde olmuş, asıl kendisi efsaneleşmişti. Alman ve hatta Avrupa tarihinin bu en karizmatik imparatoru halk arasında inanılmaz söylencelerin de kaynağıydı. On yıllar boyunca öldüğüne inanılmamış, yüzyıllarca geri geleceği beklenmişti. Kendisinin, "Uyuyan İmparator"un "uyanmış Friedrich" olduğunu ileri süren bir adam 1284 yılında Neuss'da çevresine silahlı bir güç toplamıştı. Sapkın diye yakıldı ama Avrupa Hıristiyanlığının beklediği kurtarıcı Mesih olarak kitleler hep onu bekledi (Harris, s.191).

ve en büyük kayzeri olan Friedrich'in anadili Arapçaydı. Arap eğitiminden geçmiş, edebiyat ve şiir meraklısı olmuş, Bologna ve Napoli Üniversitelerini kurmuştu. Üstelik İslam kültür dünyasının ortasındaki Sicilya'da yaşamayı seçmişti. Hem bu nedenlerle, hem de siyasal gücü dinsel gücün üstünde tutmaya çalışması dolayısıyla papanın düşmanlığına ve aşağılamasına maruz kalmış, kendisinden nefret edilmişti. Daha sonra da lanetlenecek, Vatikan Genel Kurulunda resmen dinsel sapkın olarak mahkûm olacak, papa tarafından iki kere aforoz edilecekti. Bunlarda, dinsel konularla ilgili yaptığı alayların, uygunsuz sözlerinin duyanları dehşete düşürecek ölçüde aşağılayıcı olmasının da elbette payı vardı. Papanın "İsa düşmanı" olduğunu söylüyordu. Ama Papalıkla çatışması Avrupa siyasal hayatında çok büyük sonuçları olacak uygulamalarının nedeni olmuştu.

Fransisken tarikatının çileci kanadının desteğini almıştı. Almanya'da Kilisenin çıkarcı ve zengin kesimlerinin dışladığı papaz ve vaizler onun yanındaydı. Avrupa'nın papalık tarafından soyulan kesimleri imparatorun yaptıklarını izliyordu.

Buna karşılık imparator, dinci çevrelerin aleyhinde yaptığı propagandalar sonucunda Avrupalı hakim sınıflar tarafından her bakımdan güvenilmez bulunur, her yerde hilekârlığından, ahlaksızlığından ve bencilliğinden söz edilirdi. Dinsel çevrelerde Roma'ya askeri sefer düzenleyeceği, Vatikan'ın büyük servetini kamulaştıracağı, Kiliseyi zenginlik ve lüksten arındıracağı ileri sürülürdü.

Ayrıca çok dil bilen ve felsefeye önem veren hükümdar için önemli olan, savaş değildi, amaç her zaman barıştı, ticaretti, dostluktu, yakınlıktı, muhabbetti. Haçlı Seferlerinin son döneminde Kudüs'ü Müslümanlardan geri aldığında bunu "cesaretten başka şeyler sayesinde" başardığını söyleyecekti. Çünkü Kudüs'ü savaşmadan, anlaşma yaparak almıştı. "Kudüs fatihi" olmasına rağmen, kutsal kenti savaşmadan alması nedeniyle Haçlı ruhuna ihanetle suçlanacaktı.[331] Buna karşılık, "Hıristiyanlardan korkmanıza gerek yok" diye haber gönderen kayzerin şahsında

---

16. yüzyılın başında kaleme alınmış askersel Mesih belgeleri (*Yüz Bölümlü Kitap*), Friedrich'in bütün dünyayı yönetmek üzere bir beyaz atın üzerinde geleceğini, günde 2300 kişi olmak üzere papadan başlayıp bütün rahipleri yok edeceğini, bütün zenginliklerin yoksullara dağıtılacağını, özel mülkiyetin kaldırılacağını, her şeye ortaklaşa sahip olunacağını yazıyordu (Norman Cohn, *The Pursuit of the Millennium*, Harper Torchbooks, New York 1961; akt. Harris, s.191-92). Bu ütopya yazınından görülmektedir ki Friedrich, efsaneleşmesiyle Batılı ütopyalara bile kaynaklık etmiştir.

331) Papalık, iktidarını ve gücünü kaybetmesi için askeri güçlerle saldırır, komplolar düzenler, ölü olduğu ilan edilir, kışkırtmalar yapılır, tebaası imparatora ettiği yeminden azat edilir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Boulle, *Der denkwürdige Kreuzzug Kaiser Friedrich II. von Hohenstaufen*.

Müslümanlar, konuşulacak, dost olunacak, hediyeler verilecek gerçek bir insana rastlamışlardı.

DOĞU BİLGİNLERİNİN VE DOĞU HÜKÜMDARLARININ DOSTU OLAN "HIRİSTİYAN"

İmparatorun Müslümanlara yazdığı mektuplar her zaman "Bismillahirrahmanirrahim" kalıbıyla başlardı.

İmparator, başında olduğu Haçlı Seferi sırasında Sultan el-Kamil'in bilime önem veren aydın özelliğini öğrendiğinde gönderdiği hediyeler, matematik, felsefe ve pozitif bilimlere ilişkin çözülmesi zor problemler olmuştu. El-Kamil'in "mukabele"si, bilimsel çözümlerin eksiksiz listesini en yakın yardımcısı, nedimi ve veziri Fahreddin İbn Hameveyh'le (eş-Şeyh) göndermekti. Bunun sonucu, kayzer çadırını Fahreddin'le paylaştı, günlerce sabahlara kadar onunla konuştu. "Bilge dost" Fahreddin Palermo'ya ikinci gidişinde onun tarafından "şövalyeliğe" yükseltildi. Yakınlığını ve değer verişini "kendi dünyasına da göstermek" istiyordu.

İmparator, Arap hükümdarların elçilerine yalnız misafirperverlik yapmaz, aynı zamanda ilgi ve saygı da gösterir. Friedrich'in nasıl bir insan olduğunu bilen İslam hükümdarları, zaten ona elçi olarak bilginleri ve şairleri göndermektedir. Hediyeler ise, örneğin, dönen bir gökyüzü olan altından planetaryum türü bilimsel anlam taşıyanlardır.

Mısır, Suriye, Irak, Anadolu, Yemen ve Fas gibi İslam bölgelerinde yaşayan bilginlerle kurduğu ilişkilerde sorularına yanıt aramaktadır. Arap hükümdarlar ve bilginler kendilerine soru sorulmasından onur duyarlar. Bazı felsefe, optik, astronomi, matematik ve geometri sorularının zorluğu yüzünden İslam dünyasındaki hükümdarlar ve bilginler seferber olur, ülkeler arası bilimsel iletişim ağları kurulur, hızlı bir trafik yaşanır. Doğu tarafının yanıtlayamadığı soru olmaması gerekmektedir. Öyle de olur. Hatta bazı soruların yanıtı, çözene san kazandıran ve sonradan uluslararası üne kavuşacak olan risalelerdir. Ayrıca Friedrich, Doğululardan yanıtlayamadıkları kendi sorularını göndermelerini de istemektedir. Avrupa biliminin, birçok şeyi tartışılmaz gören ve birçok şeyin olduğu gibi kabul edilmesi gerektiğini dayatan dogmatik ve agnostik (bilinemezci) anlayışları yüzünden önemli soruları (hatta en önemli soruları) yanıtlayamadığını bilen Doğulular, eğitimli ve akıllı bir Hıristiyan kralı, "kazandıklarını" düşünmektedirler. Üstelik dinen değil ama ortak akla kazanılmış ve "İskender'den beri böylesi görülmemiş" bu kral, Avrupa'nın en önemli ve en yüksek tahtında oturmaktadır.

II. Friedrich, İslam ülkelerinde en fazla tanınan ve değer verilen Avrupalı hükümdardır.

Müslümanlar arasında o derece saygındır ki, Kudüs'te bulunduğu günlerde -imparator bundan rahatsız olmak bir yana ezandan hoşlandığı ve hep ezan sesi duymak istediği halde, bu kadarına ihtimal vermeyen- sultanlar ve emirler, müezzinlerin ezan okumamalarını bile isteyecektir.

Sultanlarla dostlukları "iki dünyaya ışık saçacak"tır. Müslümanlarla savaşmaktan kaçınan imparatora Papalığın, Kilisenin, din adamlarının, tarikat reislerinin ve Haçlı ruhunun tepkisi o derecedeydi ki, onu "düşmanına" yakalatmak üzere, çok az sayıda muhafızla ve kendini gizleyerek Kudüs'te sokaklarda dolaşacağı zamanı el-Kamil'e bildirirler. Ancak ihbar bir işe yaramayacaktır, "Sultan, üzerinde tapınakların tarikat reislerinin mühürleri olan yazıyı Kayzere gönderir" ve ona bu tür teklifler karşısında ne kadar utandığını yazar.(332)

Aslında Doğu'da yaşamak isteyen imparator, Araplarla kurmaya çalıştığı ilişkilerinde, bilimsel ve felsefi sorularıyla Arapların saygı ve dostluğunu kazanmak isterken, kendisi gibi düşünenlerle beraber olmak, kendisi gibi olanlarla bir topluluk oluşturmak peşindedir. Sarayında yalnız değildir ama Avrupa dünyasında, Hıristiyan aleminde yapayalnızdır.

İmparatorun düşmanlarına karşı şiddet uygulamakta bir sorunu yoktur, seferler ve savaşlarda acımasızlığı bilinir.(333) Söz konusu olan düşmanlar, Avrupalı Yahudi ve Hıristiyansa tereddüt yoktur, Doğululara karşı ise tutumu hep farklıdır. Daha taç giymesinin ilk yıllarında, Normanlar zamanından beri, yani çok uzun bir zamandan beri Sicilya dağlarında direnen 25 bin kadar Müslüman'ı kuşatıp aç bırakmak yoluyla esir eden Friedrich, ölüm bekleyen bu Hıristiyan düşmanı bağnaz askerleri affetmiş, önce hayranlıklarını, sonra bağlılıklarını sağlayınca da onlardan muhafız kıtası kurmuştu. İmparatorun adada yaşayan Müslümanlara kötü davrandığını, düşmanlık ettiğini, onları adadan sürdüğünü yazan kaynaklar varsa da, bu savlar pek tutarlı değildir ve tekil olaylar olsa gerektir.

II. Friedrich'in ana ve babası, "Sicilya-İmparatorluk" birleşmesini sağlamışlardı ve bu yüzden önce kral (Sicilya), sonra imparator (Kutsal Roma Cermen) olacaktı.

---

332) Hunke, 2008, s.315.

333) Runciman, onun Hıristiyanlıktaki heretikler olan Katharlara yaptığı kıyım kadarını hiçbir Avrupalı hükümdarın yapmadığını belirtmişti (cilt III, s.154).

ARAPLARIN BÜYÜTTÜĞÜ VE EĞİTTİĞİ ÇOCUK-KRAL

Friedrich, 1190'da imparatorluk tacı giyen Alman Kayzer VI. Heinrich'in (1165-1197) oğlu, Norman Hanedanından II. Roger'in anne tarafından torunu, gene Normanların sülalesinden Sicilya Kralı II. Wilhelm'in kuzeniydi. Onu Almanya'ya götürmek isteyen babası o üç yaşındayken ölmüş (arkasından annesi -II. Roger'in ölümünden sonra doğmuş kızı olan- Constanza di Apulia da o altı yaşındayken ölecekti), Staufer Hanedanına mensup olduğu unutulmuşçasına Palermo'da bırakılmıştı. Eğitimini planlayacak ve ne öğrendiğini, ne yaptığını soracak kimse yoktu. Üstelik Sicilya Krallığı başıboş bırakıldığından ve yönetilmez olduğundan saraylar bile kapılarını kapatmış, kraliyet binaları terk edilmişti. Çocukluğu, merhametli Araplar tarafından kollanarak, yedirilerek ve bakılarak geçmişti, bir gün biri, başka bir gün diğeri evine almıştı. Sokaklarda dolaşır, Palermo'da konuşulan bütün dilleri öğrenir (dokuz dili yetkin bir şekilde konuştuğu ve yazdığı bilinmektedir), zanaatkârların işliklerine gider, parklarda gezer, hayvanlarla vakit geçirirdi. Tüccarlardan hesap ve matematik, din adamlarından İslamiyet ve Musevilik, şairlerden şiir okumak, ezberlemek ve yazmak, düşünürlerden felsefe, sanatçılardan resim ve heykel, zanaatkârlardan el hünerleri öğrenir, artık bütün bunlar yetenekli kral-çocuğun uğraşlarıdır. İçtendir, cana yakındır, herkesle her konuyu tartışır. Bu çok zeki ve öğrenmeye istekli çocuk, kentin kadısı ile yaptığı rastlantısal bir sohbetin sonunda öğrenilecek şeylerin ne kadar çok ve geniş kapsamlı olduğunu öğrenecektir. Kendisine verilen birkaç kitap, içine gireceği büyük dünyanın kapısı olur. Daha genç yaşındayken geniş ilgi alanları sayesinde, dilbilimcidir, bitkibilimcidir, doğabilimcidir, ornitologdur (kanatlı hayvanlar bilimi), coğrafyacıdır, tarihçidir, astronomdur, fizikçidir. Hem kendini yetiştirir, hem de öğrenciliğini yapacağı hocaları arar, bulur, getirtir ve onlarla birlikte yaşar. Misafirlikler bitip sarayına geçtiğinde etrafında hep "alimler" bulunur. Friedrich, olağandışı yollardan aldığı eğitim sonucunda Franklığı benimsemez, Almanlığa önem vermez, buna karşılık Norman "geleneği"ni devralır, Araplığı birincil görür.

Kendisine karşıt olmayanlar tarafından bile Sicilya'ya önem verip imparatorluğun diğer bölgelerini ihmal etmekle suçlanmıştır.

Kutsal Roma Cermen İmparatoru olarak taç giyme töreninde, kumaşının üstünde resimler, etek kenarlarında Küfi hatla Arapça yazılar bulunan bir kaftan giymişti. Nakışçı Abdullah'ın elinden çıkma kaftana, Normanların hükümdarlık simgesi aslanla başka çöl hayvanlarının resimleri yapılmış, inciler, mücevherler ve altın varaklar işlenmişti. Atılan tarih Hicri

528'di (1133-34). Erguvan kırınızısı renkli bu göz kamaştırıcı giysi, imparatorluk hazinesinin en değerli eşyası sayılacak ve sonradan Almanya'ya götürülecekti.

Yalnız böyle özel giysiler değil, imparatorun bütün giysileri, ayrıca kullandığı bütün eşyalar Arapların elinden çıkmaydı ve İslam tarzıydı.

Darphanesi paraların üstüne tarihi, Normanlar döneminde olduğu gibi Hicri takvime göre basardı. 1231'de Orta Çağ'ın sikkelerinin en şaheseri olan altın *Augustale* kullanıma girecektir.

DEVLET ÖRGÜTLENMESİNDE DOĞU ETKİSİ, DOĞU'DAN ALINAN KURUMLAR

Mısır'daki Fatimi sultanların devlet örgütlenmesi genç imparatorun dikkatini çektiğinde, yaptığı, kendi devletini buna uydurmaya çalışmaktır.

Lombardlarla yapılan süründemeli savaşlar, Müslüman direnişçiler, Haçlı Seferi gibi askeri giderlere yol açan girişimler yüzünden bütçe açıkları, Müslüman dünyadan getirilen memurlarla, İslam ülkelerindeki vergi uygulamaları örnek alınarak ve Arap vergi sistemleri ile çözülür. Servet vergisi, lüks tüketim vergileri, gümrük vergisi düzene bağlı olarak işler.

Kudüs'ü aldığı Doğu seferinden geldikten sonra ise orada gördüğü devlet tekeli uygulamalarını kendi devletine model yapacaktır. Tuz, madenler, zift, keten, kenevir, ipek, kumaş boyaları, kına, çivit, şekerkamışı vb. tekelleri kurulur. Denetim sistemleri, görevlendirilen Araplar tarafından düzenlenecek ve yürütülecektir. İslam imparatorluğunun ve küçük de olsa bütün İslam devletlerinin merkeziyetçi özellikleri dikkate alınarak ekonomik sisteme devlet müdahalesinin Avrupa'daki ilk uygulamasını başlatacaktır. Merkeziyetçi yapı her ne kadar Sicilya ve güney İtalya ile sınırlı kalmış olsa da Hıristiyan Avrupa'da o zamana kadar hiç görülmemiştir (yüzyıllar boyunca da görülmeyecektir).

Mezbahalar için yönetmelikler hazırlanır, ölçü ve tartılar, depolama şartları, malların durumu, gıda mallarında olması gereken özellikler belirlenir, zanaatkârlar, bankacılar, sarraflar, doktorlar, eczacılar ve esnaf devletin denetim ve yönetimine bağlı olarak kayıt altına alınır. Hekimlerle eczacılar birbirinden ayrılır. Hekimlerin bir günde bakacağı hasta sayısı sınırlandırılmıştır. Arap ülkelerindeki tıp ve eczacılık üzerine olan düzenlemelerden yararlanılarak, daha doğrusu aynen alınarak çıkarılan tababet yasalarında (*Constitutiones medicinales*) her şey düşünülmüştür. Bunlar, Orta Çağ sonrasında Avrupa'daki bütün düzenlemelerin temeli olacaklardır (ama o zamana daha çok vardır).

İlaç üretimi ve satışları bürokratik denetim altına alınır. Fiyatları da serbest değildir.[(334)]

Avrupa için yeni, inanılmaz ve "kabul edilmez" olan, II. Friedrich'in Doğu'nun halife ve sultanları gibi tebaasının sağlığını koruması gerektiği yolundaki anlayışıdır. Fermanları, hekimlerin bilgisizliği ve yanlışlıkları yüzünden halkın zarara uğramasını önlemek amacıyla hazırlanmaktadır.

II. Friedrich üretime ve dışsatıma önem verir. İmparatorluğa bağlı üretim yerleri ve atölyelerde, savaş araç gereçleri yanında, yük hayvanları için eğer ve koşum takımları, tarım aletleri, ev eşyaları, yatak, yorgan, yastık, (çadırlık, tentelik, perdelik ve kullanımlık) kumaş çeşitleri, giysiler üretilir.

Arap örneğinden hareketle kurulan ve *fondachi* adı verilen devlet depo ve antrepoları, dışsatım ve dışalım için depolanma yerleri olmanın yanı sıra, bütün bürokratik işlemler ve hatta tüccar ve gezginlere yatacak yer sağlayan hizmetler vermektedir. Buralar aynı zamanda kambiyo işlemi yapar. Avrupa'daki ilk düzgün "oteller", ilk kurumlaşmış ve zincir haline getirilmiş otelcilik, Arap örneği olan *fondachi*lerdir.[(335)]

Bu gelişmeler İtalyan ticaret kentlerini Alplerin ötesine taşıyacak ve bu yeni uygulamalar Avrupalılar arasında şaşkınlıklar yaratacak, hayranlıklar uyandıracaktır.[(336)]

İnparatorun vezirleri, mabeyncileri, danışmanları hep Müslüman'dır. Sarayının mutfağında yalnızca Arap yemekleri pişer. Konuklarına "Şark ziyafetleri" verir.

Aynı Doğu saraylarındaki gibi "harem"i vardır.

İmparatorluk, onun zamanında önemli atılımlar yapar. Almanya'nın Staufer Hanedanının bu benzersiz kayzeri II. Friedrich'in Palermo'daki sarayı, Arap felsefesi, sanatı ve biliminin bir dönem merkezi olur. Tıp, astronomi ve coğrafya en önem verilen dallardır. Sarayın dilleri, Arapça, Latince, İbranice, Yunanca, Süryanice, Aramca, İtalyanca ve Almancadır.

İtalya'nın Adriyatik sahiline daha yakın olan Lucera'da yapılan saray imparatorun övünç kaynağıydı, çünkü yapıda Hıristiyanlığı çağrıştıran hiçbir şey yoktu ve her şey Arapların eseriydi. Arapların koruduğu saraya Almanya'nın Trifels kentinde saklanan imparatorluk eşyaları ve hazine de getirtilmişti.

---

334) Hagen Schulze, *Avrupa'da Ulus ve Devlet*, Literatür Yayınları, İstanbul 2005, s.19.

335) Hunke, 2008, s.331.

336) İslam ülkelerinin Venediklileri funduklarda ağırladığı gibi Venedik'in de Alman tüccarları ağırladığı *Fondaco die Tedeschileri* için bkz. Braudel, 1990, s.51.

Göç ettirilerek yerleştirilen Araplar yüzünden Lucera bir Müslüman kentine dönüştürülmüştü, beş vakit ezan okunurdu. Lucera'daki Müslüman nüfusun, imparator tarafından Sicilya'da daha barışçı bir ortam yaratmak için zorunlu yerleşim sonucu ortaya çıktığı, Hıristiyanlar ve Hıristiyanlık tarafından kuşatılmış Müslümanların özümsenmeye (asimilasyona) mahküm kılındığı ve bunların bilerek yapıldığı da yazılmıştır.(337) Ancak, yine güney İtalya'da, bölgenin hükümet merkezi Foggia yakınlarına ve askeri yerleşimlerden olan Girofalco'ya da Müslümanların yerleştirilmesi, uygulamanın değer vermekten ve itimat edildiği için güvenliği sağlamaya yönelik olmaktan başka bir amacı olmadığını göstermektedir. Lucera'ya en başında getirilen 30 bin aile, kısa bir süre sonra 50 bin olacaktı.(338) Sicilya dışında güvenlik gerektiren her yer Müslüman askerlerce korunuyordu.

Friedrich, Arap yapı tarzını kendi devletinin kalelerine de uygular. Sicilya'da Arap ve Norman dönemlerinden kalma harap durumdaki askeri üsleri ve yapıları yeniler. Siracusa ile Catania'da yapılan bütün yeni binalar Arap tarzıdır. Bütün Friedrich binaları Arap ustaların elinden çıkmıştır, taşların ve mermerlerin içlerine Arapça oyulmuş yazılar, Arap ustaların ve taş kesicilerin adlarıdır.

DOĞU BİLİMİNİN PEŞİNDEKİ "AVRUPALI"

Daha çocukluğunda, İslam ülkelerinde "bir vezirin yanında otuz deve yükü kitap olmadan yolculuğa çıkmadığını duyunca", Friedrich'in büyüdüğünde ne yapacağı kesinleşmişti. Bütün seferlerine kütüphanesinden seçilenler develerin sırtında eşlik edecekti.(339)

Arap matematiği çevirmeni Athelhart von Bath, Arapların mıknatıs ve pusula ile ilgili bilgilerini Avrupa'ya getiren "Haçlı" Petrus de Maricourt, Arap optiği bilgini Grosseteste gibi Arap uzmanlarına öğrenci olmak için, onların ayağına bile gider. Ayrıca bilimcilerin geçimlerini sağlamak onun "görevi"dir, sorumluluk üstlenir.

Eğitime önem verilir, eğitim için kurallar konur, Müslüman hocaların görevlendirilmesiyle bir eğitim sistemi yaratılır.

Salerno'da II. Roger'in kurdurduğu Tıp Okulu, *Civitas Hippocratia* (Hippokrates'in Kenti) olarak anılır ve Avrupa'nın ilk profan (din kurumlaşması dışı) öğrenim yeridir. Avrupa'da laik eğitime ilk yaklaşımlardan

---

337) Örneğin, Cahen, 2010, s.263; Aziz Ahmed, *Tarihu Sıkaliyye'l-İslamiyye*, Trablus 1978, s.95-96; akt. Karlığa, s.170.

338) Rotter, s.78 ve Hunke, 2008, s.320.

339) Hunke, 2008, s.276.

biridir. İmparator fermanlarıyla okulun düzenlenmesini yapar, kurallarını belirler ve yönetmeliklerini bizzat hazırlar. Okula, Almanya, hatta daha kuzey ülkelerden de olmak üzere bütün Avrupa'dan öğrenciler gelir. Okuldan çıkanlar, (Endülüslü hekimlerle birlikte) Avrupa'nın ilk gerçek doktorlarıdır. Daha önce en az üç yıl mantık ve felsefe okumamış olanların alınmadığı tıp okulunda -Endülüs dışında tutulacak olursa- Avrupa'da hiç bilinmeyen tedavi yöntemleri ile cerrahi müdahaleler öğretilmektedir. Müfredatın önemli bir konusu olan "uyku süngerleri" ile anestezi yapılması ise Avrupalılar arasında büyücülük olarak nitelendirilmektedir.[340] Cesetler üzerinde anatomi de dahil olmak üzere beş yıllık tıp ve cerrahi eğitiminden sonra hekim adayları, imparatorun da hiç aksatmadan içinde yer aldığı bir heyet önünde iki kez sınavdan geçer. Sınavları kazananları deneyimli bir hekimin yanında beş yıl staj (*vizitare praticam*) beklemektedir.

Salerno tıp okulu, o kadar yüksek ve önemli bir akademik düzey kazanır ki, okulun öğretmen ve öğrencilerinin ürünleri, Avrupa tıp literatürünün ilk ve vazgeçilmez başvuru kaynakları olacaktır. Örneğin, okulun müdürü Nicolaos Praepositus'un *Antidotarium Nicolai* adlı kitabı (Nicolaus'un Panzehirler Kitabı), Avrupa'nın ilk kodeksidir. Milanolu Magninus'un *Regimen sanitatis Salernitatum* (Salerno Sağlık Kitabı) adlı eseri, Avrupa'da hijyenle ilgili ilk eserdir ve çeşitli dillere çevrilmiş olup, matbaanın kullanılmasından sonra 240 baskı yapmıştır. Okulun temel kitabı olan *De aegritudinum curatione*, yüzyıllar boyunca bütün Avrupa'da en önemli (daha doğrusu tek) genel tıp kitabıdır. Salernolu kadın hekim Trotula di Ruggiero, *De mulierum passionibus ante et post partum* (Kadınların Doğum Öncesi ve Sonrası Istırapları) adlı kitabında jinekoloji, ebelik, hamilelik sorunlarına açıklık getirmiştir. İslam tıbbının temsilcisi Afrikalı Constantin eserleriyle okulun ününün ve itibarının artmasını sağlamıştır. Avrupa'nın ilk tıp ansiklopedisi *Practica brevis* (Özlü Uygulamalar), Johannes Platearius'un başında olduğu bir grup tarafından Salerno'da hazırlanmıştır. Ruggiero di

340) Her zaman batıl inançları besleyen Kilisenin de karşı çıkmasıyla uyku süngerleri ile yapılan narkoz uygulamalarına Friedrich dönemi sonrasında son verilecek ve Avrupalı ameliyat hastalarına 17. yüzyıla kadar anestezi yapılamayacaktır. Rahipler, neşter, bıçak ve iğne kullanımının yararsız olduğunu vaaz ederlerdi. Bunlar kullanıldığı için ameliyatları ve cerrahi müdahaleleri yasaklayan dinadamları bile olmuştu.
Avrupa tababeti, Roma İmparatorluğu zamanında ve sonrasındaki Lombardların döneminde (3. yüzyıldan 7 yüzyıla kadar) bile 10. yüzyıldakinden daha ileriydi.
Uyku süngerleri, narkotik bir madde emdirilmiş *spongia somniferanın* ağız ve buruna tutulmasıyla uygulanıyordu. Afyon yanında adamotu yaprakları, baldıranotu, banotu, yabani marul gibi bitkilerin de etkilerinden yararlanılıyordu.

Frugardo ile öğrencisi Rolandus Parmensis'in *Practica chirurgiae Rogerii* ve *Chirugia magistri Rolandi* adlı kitapları, Avrupa'nın ilk cerrahi kitaplarıdır.(341)

Salerno tıp okulu yarattığı gelenekle toplumsal hekimlik alanında çok şeyi belirledi. Örneğin, Avrupa'daki ilk karantina uygulaması İtalya'da yapılmıştı.(342)

İmparatorun kendisi aynı zamanda eğitmendir. Maiyetindeki bütün insanların gelişmesini ister. Onlarla bizzat ilgilenir. Bilgin Joachim'i hizmetindeki genç Abdullah'a Arapça okuma yazma öğretmekle görevlendirir. "Siyahi çocuklar Marsuch ve Musa, onun yüksek buyruğuyla, özel olarak onlar için yapılmış gümüş trompetleri çalmayı öğrenirler."(343)

Faslı bir Berberi köle çocuk saraydan sağa sola gidecek ıvır zıvır için ulaklık yaparken, uyanıklığı ve zeki bakışlarıyla imparatorun dikkatini çeker. Dil öğrenmeye ve her şeyi öğrenmeye yetenekli bu çocuk saraya alınacak, yükselecek, ("Kuzey Afrikalı" demek olan) *Il Moro* lakabıyla tanınan Mağripli Giovanni olacaktır. Belgelerdeki adıyla Johannes Morus ("Morus" kelimesi de "Mağribi"den gelmektedir), önce müze ve kitapların, kitaplıkların sorumlusu, sonra da imparatorluk danışmanıdır. Sonraki imparator ve kralların (Friedrich'in oğulları Konrad, Manfred) hazine yöneticisi ve baş mabeyncisi olan Mağripli, "Baron" unvanı alacak, çok zengin olacak, ayrıca Lucera'ya da komutanlık yapacaktır.

Sicilyalı bir Arap olan Richard, imparatorun Almanya gezilerinde bile yanından ayırmadığı, Haçlı Seferine birlikte gittiği, her işini danıştığı ve beraberce yaptığı bir "dostu"dur.

Abdurrahman'ın oğlu Obert Fallamonoca Sicilya'daki en yüksek memurlar arasındadır. Mali işler sorumlusudur ve İspanya'ya, Fas'a elçi olarak, Tunus'a ekonomi alanında görüşmeler yapmak üzere gönderilir.

Endülüs'te yetişmiş dil uzmanı ünlü İskoç (ya da İrlanda) asıllı Michael Scotus (Scot; 1175-1235), çok eser yazmış, çevirmiş ve Endülüs'te çeviri faaliyetlerini yönetmiş bir çok-bilimcidir. Çalışmaları ve eserleri imparator tarafından öğrenilir öğrenilmez Sicilya'ya davet edilir ve II. Friedrich'in

---

341) Tez, s.109-110.

342) Latince "kırk"tan olan quarante kelimesinden türetilmiş "kırk günlük tecrit" anlamındaki *quarantina*, bulaşıcı bir hastalık taşıdığından kuşkulanılan bir geminin kırk gün süreyle kıyı ile ilişki kurmasının yasaklanması uygulamasıydı. Hz. İsa'nın doğada geçirdiği kırk günden esinlenilmişti. İlk uygulanışı İtalya'ya 1347'de gelen veba salgını dolayısıyladır (Tez, s.272). Sonradan, itibarlı kimseleri denizde fazla tutmamak için otuz günlük tecrit olan *trentina* ortaya çıkacaktır.

343) Hunke, 2008, s.322.

özel konuğu olur. Ancak imparator onu bırakınamacasına alıkoyduğu için "konukluğu" hiç bitmeyecektir. Yanından hiç ayırmaz. Ölümü de imparatorun 1235'teki Almanya gezisi sırasında olacaktır. II. Friedrich, "saray filozofu" Scotus'a fizik, astronomi, matematik temel eserleri ile ilgili olarak çeviri listeleri hazırlatır, çevirilerde onunla birlikte çalışır. Scotus'un Sicilya'da yaptığı çeviriler, bizzat imparator tarafından Avrupa'da çeşitli yerlere gönderilmek üzere çoğaltılır.

Antakyalı Arap Theodor, Musul ve Bağdat'ta eğitim görmüş çok-bilimci bir bilgindir. Ermeni hükümdarının sarayında tanıştığı elçi vasıtasıyla Sicilya'ya gelir. Her şey olur. Kayzerin özel hekimidir, arkadaşıdır, danışmanıdır, elçisidir, çevirmenidir. Birlikte okurlar, çalışırlar, imparator Theodor'un çevirilerinin redaktörüdür.

İmparator gönüllü ve hevesli bir bilim yayıcısıdır. Ancak Avrupa henüz "öğrenmeye" istekli değildir, hiçbir bölgeden herhangi bir talep gelmemektedir. Ama imparator her öğrenim merkezine her çevirinin birden fazla nüshasını göndererek şartları zorlar.

Şahinci ve sarayın "bilimci personeli" arasında olan Mümin, II. Friedrich'in şahin sevgisi yüzünden en yakın arkadaşlarından biri olur. Mümin'in yazdığı avcılık kitabına özenen imparator, oğlu Manfred'in de teşvikiyle, "Şahinle Avlanma Sanatı" konulu bir kitap yazmaya başlar. Yıllarca süren gözlem, inceleme ve araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkan eser, bugün bile başvurulan, hâlâ göndermeler yapılan, aşağı yukarı bütün önemli dillere çevrilmiş olan mükemmel bir kuşbilim kitabıdır. "Kuş Kitabı"(344) deneysel bilimin dünyadaki ilk örneklerinden biridir.

Atlara merakı, ahırlarının yöneticisine at bakımı ve tedavisi konusunda bir kitap yazmasını istemesine yol açar. Yazılanların düzeltmelerini yapan ve kitabı genişleten kendisi olacaktır.

Araplardan ve Arapçadan öğrendiği Doğu'nun diyalektik, materyalist ve bilimsel tarzının yüksek düzeyine çıkan ilk "Avrupalı"dır. Modern doğa bilimlerinin Avrupa'daki öncüsüdür. Bu bakımdan Arap kültürünü kullanarak Doğu'nun düzeyini yansıtan, Rönesansın, Aydınlanmanın, Avrupa'daki düşünsel ve sanatsal öncülerin, Bacon, Galilei, Leonardo da Vinci gibilerinin kurduğu soy zincirinin ilk halkalarındandır.

II. Friedrich, Haçlıların Konstantinopolis'i fethetmesinden sonra, Müslümanlar gibi, İstanbul'daki Latin imparatorluğuna karşı İznik'teki Doğu

---

344) *Das Falkenbuch Kaiser Friedrichs II*, Die bibliophilen Taschenbücher, Harenberg-Dortmund 1980.

Roma "imparatorluğu"[(345)] ile müttefik olmuştur.

Birbirini bitirmeye çalışacak kadar savaşmaya niyetli ve mecbur iki dünya, "Hıristiyanlık ve Avrupa" ile "Doğu dünyası", onunla birlikte ve onun aracılığıyla barıştırıldı. Böyle bırakılsa attığı tohumlar yeni bir dünya için filizlenebilirdi. Bırakılmadı, Hıristiyanlık bir din olmanın ötesinde insana ve akla düşman Papalığın elindeydi, Avrupa ise herhangi bir anlaşmanın tarafı olamayacak kadar geriydi.

ARAP YÖNETİMİ, YAHUDİLER VE İTALYA

Hıristiyanlık öncesi dönemde Avrupa'da koloniler halinde ve serbestçe yaşayan Yahudiler, Avrupa Hıristiyanlığının tek-dinlilik, tek-inançlılık anlayışı ve uygulaması sonucu baskı altında zor bir hayata mahkûm edilmişlerdi. İsa'nın öldürülmesinden sorumlu görüldükleri için onlar üzerindeki baskılar başka dinlerdekine oranla daha fazla oldu. İspanya ve İtalya'daki İslamiyet dönemleri ise gelişmelerine yol açtı. İslamiyet'in çok-dinli toplum anlayışı Yahudilerin Avrupa'da insan gibi yaşamalarını sağlamıştı. Ayrıca Yahudiler, Müslümanlar için "sünnetliler ayrıcalığı"na sahip olduklarından Avrupa'da hiçbir zaman İslami bir baskı da görmediler.[(346)]

Başta Sicilya olmak üzere, İtalya'da İslamiyet'in etkin olduğu yerlerde hem devlet görevlerinde yer alıyor, hem de her alanda çalışabiliyorlardı. Normanların Sicilya'sında da durumları iyiydi. Hıristiyanlığın Yahudileri düşman görmesine ve dışlamasına Normanlar kapılmamışlardı.

Yahudilere Avrupa Hıristiyanlığının gösterdiği düşmanlık, görünüşte İsa'nın öldürülmesinden sorumlu olmalarından kaynaklanıyordu. Ancak buna eklemlenen ve aslında bundan daha önemli olan etken, Yahudilerin tüccar ve tefeci olarak zenginleşenlerinin servetleriydi. Sermaye sahipliğinin kıskanılması, tepki görmesi, olumsuzlanması doğaldı, ama eğer iktidarlar içinde dayandıkları koruyucuları yoksa -ki Avrupa'da genellikle yoktu- Yahudiler savunmasızdılar. Bu yüzden servetlerine ve mal varlıklarına gasp etmek amacıyla göz dikiliyor, bu yüzden saldırılara uğruyorlardı. Hatta İngiltere ve İspanya'da sırf servetlerine el koymak için hükümdarlarca yürütülen saldırılarda zengin Yahudiler yok edilmişler, mallarına el konulmuştu.

345) Haçlı Seferleri bölümünde etraflıca anlatılacaktır ama gene de kısa bir bilgi verelim: 4. Haçlı Seferinde İstanbul'u kuşatan ve zapteden Haçlılar Doğu Roma İmparatorluğu'nu kendilerince yok etmişler, yerine kendi Latin Doğu Roma "devleti"ni kurmuşlardı. Ömrü çok uzun sürmeyen Latin Doğu Roma sürecinde İznik merkezli olarak varlığını sürdüren oluşum, bölgenin önemsiz gücü olmakla birlikte gene de Doğu Roma İmparatorluğu'nu temsil ediyordu.

346) İslam'ın ortaya çıkış bölümünde anlatıldığı üzere ve çok yerde yazıldığının tersine, İslamlık Museviliğe Hıristiyanlıktan daha yakın bakmıştır.

Haçlı Seferleri ilk başladığından itibaren ticaretin sürekliliğine ve güvenliğine her şeyden çok önem veren ticaret İtalya'sında bu çeşit saldırılar olmadı. Akdeniz hakimiyetini sağladıktan sonra İslamiyet'in İtalya'da Yahudileri koruyucu bir rol üstlendiğinden, ticareti sekteye uğratacak ve zarar verecek saldırılara karşı onlara kalkan olduğundan da söz etmek gerekir.

İtalya'ya Papalıktan ve Roma'dan daha fazla özellik kazandıran ticaret kentleri, Hıristiyanlığın kazancı ve zenginliği gayrimeşru gören anlayışlarını benimsemedikleri gibi, Hıristiyan olmayanlara Hıristiyanlık adına yapılan dışlayıcı ve düşmanca tutumlara da karşıydılar. Ticaret işlevine hizmet ettikleri için Yahudilerin girişimciliklerini, tefeciliklerini, sermayelerini, servetlerini hiçbir zaman olumsuz görmediler.

Ticareti kötü gittiği ya da rakip olduğu için Yahudilere düşman olanlar, saldıranlar ve onlara karşı kitleleri kışkırtanlar tekil olayların sahipleriydi.

Avrupa'da her yerde Yahudilere karşı düşmanlık ve saldırıların yoğunlaştığı Haçlı Seferleri öncesinde ve sırasında da İtalya'da farklı bir durum vardı. Yer yer baskılar olduysa da kıyım görülmedi. Bütün Avrupa'yı saran "kan iftiraları"(347) İtalya'da tek tük olaylardı ve çok kötü sonuçlar doğurmuyordu. Olaylar yerel kalıyor, yaygınlaşmıyordu. İslam hakimiyeti sonrası Norman ve Cermen hanedanları döneminde yönetimler antisemit kampanyalara hiç kapılmadılar. İmparator II. Friedrich, 1236'da Almanya'daki bir kan iftirasının soruşturmasına izin vermek zorunda kalmış, ancak suçlamaların aklanınayla sonuçlanmasını da sağlamıştı. Ucunu bırakmadı, 1247'de bu aklanmayı Papalığa bile kabul ettirdi.

Yahudiler, Araplar geldiğinde Sicilya'da fazla önemli olmayan bir nüfus olarak yaşamaktaydı. Ancak İslam dönemi bu nüfusun artmasını, İtalya yarımadasında da Yahudi yerleşimlerinin çoğalmasını sağlayacaktı. Sicilya'da Müslüman ve yerli halkla karışık yaşayan Yahudiler, İtalya'da "köy gettoları"nda (ya da "getto köylerde")(348) ve kuzeyin ticaret kentlerinde zorunlu ayrıncılığa uğramış durumdaydılar. Bu tecrit durumu aynı

---

347) Orta Çağ boyunca İngiltere, İspanya ve Frank devletlerinde haksız suçlamalar olarak yapılan kan iftiraları, çoğunlukla Yahudilerin dinsel ayinlerinde bir Hıristiyan çocuğu öldürüp kanını törenleri gereğince kullandıkları (kurabiyelere koydukları) şeklindeydi. Büyü yapmak için çocuk ve kadın öldürdükleri gibi başka uydurmalar (iftiralar) da vardı. (Parkes, *History of the Jewish People*, Penguin Books, Middlesex 1979, s.81-81 ve J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition: A Study in Folk Religion*, Temple Book, New York 1979; akt. Gürkan, s.35)

348) O dönemde henüz getto kelimesi yoktu. İlk olarak 1516'da Venedik'te kullanılacaktı. *Il Ghetto*, "küçük burg" anlamındaki borghettonun kısıltılmışıydı. "Getto" kelimesinin Venedik'teki Yahudi mahallesinin olduğu yerde eskiden bulunan dökümhaneden gelmiş olması da mümkündür, çünkü İtalyancada dökümhaneye *giotto* denirmiş (Davies, s.367).

zamanda kendi kimliklerini korumaya çalışmaları yüzündendi. Kendi eğitim ve hukuk sistemlerini uyguladıkları cemaatleri dışa kapalıydı. Ticaret kentlerindeki Yahudi mahalleleri ve bölgeleri, daha çok, kendilerini dışa kapatmalarının sonucu olarak ortaya çıkıyordu.

Ticari hayattaki etkinlikleri, İtalyan ticaret kentlerindeki vazgeçilmezliklerinin ve yoğunluklarının esas nedeniydi. II. Friedrich döneminde her önemli kentte 500 ila 1500 aile yaşamaktaydı.

15. yüzyıla gelindiğinde Sicilya'daki Yahudi nüfusu 100 binden fazlaydı.[349] II. Wilhelm döneminde ise toplam nüfusun yüzde 3'ünden biraz fazlası Yahudi'ydi.

Bu yüzyılda İtalya'ya hakim olan İspanyol etkisi ve arkasından gelen gerici karşı reform döneminde Yahudiler eziyet de gördüler. Ancak bu gördüklerine karşın İspanya ve Avrupa'nın diğer yerlerine oranla İtalya, Hıristiyan Avrupa'nın tek "Yahudi cenneti"ydi.

1475 yılında İtalya'da İbranice yayın yapan iki matbaa kurulmuştu.

İspanyol Engizisyonu ve *Reconquista*dan kaçmak zorunda kalan Yahudiler, Orta ve Doğu Avrupa'ya da gittiler ama Osmanlı topraklarıyla birlikte Avrupa'da bir tek İtalya'da kabul edildiler. İspanya'dan kaçanların en çok İtalya'ya göçmesi bu yüzdendir. Bunun sonucunda, Sicilya ve İtalya'daki Yahudi nüfusu daha da arttı. Bunun uzun dönemdeki etkisi ise Rönesansın oluşmasına katkılarında görülecekti. Rönesansın İtalya merkezli gelişmesi, bir Hıristiyan ülke olmasına rağmen İtalya'nın tek-dinliliği tam benimsememiş olmasından, diğer bağnaz Avrupa ülkelerinden bu konudaki farklılığındandır.

Her şeye rağmen baskılar olacaktı. 1510 ile 1516 yılları arasında Napoli Krallığı Yahudileri topraklarından kovdu. Venedik, getto sistemini şart koştu.

Halkın büyük bölümünün Müslüman olduğu Sicilya'da ise Yahudiler hiçbir zaman baskı görmediler.

Gerek İslam hakimiyeti döneminde, gerekse II. Friedrich döneminde Yahudiler, çeviri faaliyetlerinde önemli roller üstlendiler. Kurulan okullarda Yahudi bilginler ders verdiler, öğrenciler yetiştirdiler.

TİCARET, SAYILAR, MATEMATİK, BİLİM

Arap ve Norman Sicilyası, daha sonra Staufer İtalya'sı, Arap rakamlarını ve Doğu'nun yüksek matematik mirasını kullanmış, hatta ilerletmiştir. Bu

---

349) Straus, s.10.

düzey Avrupa'da, İspanya dışında hiçbir yerde yoktur. Sicilyalı ve Güney İtalyalı Hıristiyanlar dışında, bırakalım Avrupa'yı, İtalya'nın bile bundan haberi yoktur. Hıristiyan Avrupa bu yüksek kültüre kendini kapatmaktadır.

Yöneticiler ise hep açıktır. Friedrich'in oğlu Manfred'e (1232-1266) 1261 yılında Mısır Sultanı Baybars (1223-1277) bir heyet gönderir. Heyete başkanlık eden Suriyeli tarihçi Cemalettin İbn Vasıl, Manfred'in, "Öklid'in geometri kitabından on önermeyi ezbere bilen, nazari bilimlere aşık, seçkin bir insan" olduğunu yazacaktır.[350]

1180'de Pisa'da doğan Leonardo Fibonacci, daha çocuk yaşlarında, Müslümanlarla ticaret yapan babasının yanında öğrendiği ticari matematiği, mal taşıyan gemilerle götürüldüğü Arap ülkelerinde bilimsel matematik düzeyine çıkarır. Depolar, mahzenler ve bürolar arasında koşuştururken ve daha 12 yaşındayken, üçüncü derece denklemleri, çok bilinmeyenli denklemleri çözmeyi öğrenir. Sayıların karesini ve kökünü almak, orantıların ve aritmetik dizilerin sonsuzluklarında gezinmek onun için oyundur. Yetenek, zekâ, merak ve öğretenlerin varlığı, daha 20 yaşına varmamış genci bir matematik dehası yapacaktır. "Latin halkının kendisinin bildiği konulardaki bilgisizliğini gidermek amacıyla" 23 yaşında *Liber Abaci* adlı öğretici eserini kaleme alır. Latince yazılmış matematik kitabı, Avrupa'ya Arap rakamlarını getirecek ve Arap matematik düzeyini aktaracaktır. Arapçasıyla *sıfr* olan 0 (sıfır), böylece karaya ayak basmış, Avrupa'ya gelmiş, Avrupalı olmuştur. Ancak Leonardo, Araplara ve Arapçaya borçluluk duygusuyla "sıfır"ı eserinde Latinceleştirmeden Arapçasıyla kullandı ve Avrupa dillerine de "sıfır" bu yüzden Arapçasıyla geçti. Adını, Arapçanın uygulanışıyla *Leonardus Filius Bonacci* (yani Bonacci oğlu Leonardus) şeklinde yazardı.

Arap rakamlarının Roma rakamlarının yerini tam olarak alması her ne kadar yüzyılları bulduysa da, Leonardo'nun kitabı on yıl içinde hem Avrupa'nın her tarafına yayıldı, hem de muhasebe işlemlerinde ticarethanelere fiiliyatta hemen giriverdi. Eğitim alanından önce ticaret dünyasına giren Arap rakamlarını, Leonardo'nun kitabı yanında, belki ondan daha çok, İtalya'daki uygulamayı gören tüccarlar ve gezginler Avrupa'ya yaymışlardı. İngiliz, Flandr, Fransız, Hollanda ve Alman ticaret ailelerinin yeni nesilleri, en sonunda Avrupa'yı tamamen fethedecek olan Arap rakamlarını öncelikle ve en erken benimseyenlerdi. Basit hesap işlemlerinin kitleler tarafından öğrenilmesi ve yapılabilmesi için Avrupa daha 16. yüzyıla kadar beklemek zorundaydı. Çünkü Almanya'nın Bamberg ken-

350) Lewis, 2000, s.109.

tinde dünyaya gelen ve Erfurt'taki esnaf loncasının yazıcısı olacak olan Adam Reis (1492-1559), herkesin öğrenebilmesi için, Avrupa'da ilk defa hazırlanan, rakamlar, karşılıklar, tablolar halinde bir yazılım ve matematik kitabını, ancak, Arap hakimiyetinin İspanya'da sona erdiği yıl yayımlayabilmişti.

Roma rakamları Avrupa'da matematiğin ve ilgili bilimlerin gelişememesinin nedeniydi. Gene de Arap rakamlarına direndiler. Elbette başta kilise. Rakamlar temelindeki Roma-Arap "savaşı" Avrupa'yı yüzyıllarca oyalayacaktı. Çatışmanın tarafları arasında Roma'ya, Hıristiyan merkeze direnmesine, Romalı olmaya karşı çıkmasına rağmen Cermenler de vardı. Roma rakamlarını "Alman rakamları" sanıyorlar, bu yüzden savunuyorlardı. Aslında sorun, düşünme sisteminin değiştirilmesinin zorluğunda yatıyordu. Az sayıdaki işaretin (rakamın) büyük bir değeri ifade etmesini Avrupalının kolayca anlaması pek mümkün değildi. Roma rakamlarını kullanmaya alışmış, çubuklarla hesap yapan okuma yazma bilmezlerin direnişi ise gerçekten önlenemezdi, önlenemiyordu.

Roma'nın ve Kilisenin derdi ise Latince hakimiyetinin sarsılacağını düşünmesiydi.

Avrupalı "sıfır"a da direndi. 15. yüzyılda bir Fransız alaylı bir ifadeyle "sıfır da kendini rakam sanıyor" diye yazıyor, Arap rakamlarını kabul edenler ve kullananlar "sıfır"ı kullanmadan sayıları yazmaya çalışma denemeleri yapıyordu.

1220 yılında yazdığı *Praxis der Geometrie*, II. Friedrich'in dikkatini çekince Leonardo saraya davet edildi. Saraydaki Arap matematikçilerle yarışmalar ve gösteriler yaptı. İınparatorun hayranlığını ve dostluğunu kazandı, artık imparatorun bilimsel sohbetlerinin partneri, derin tartışmalarının tarafıydı. İınparator için Leonardo'nun en ilgi çeken özelliği, matematiği, Arap yazısı gibi, sağdan sola yazması, kafasından hesap yaparken gene sağdan sola doğru bir yol izlemesidir. Leonardo'nun rakamları 9'la "başlar"![351] Latince ve Avrupa dillerindeki yazında o zamana kadar belki kimse bunu yapmamıştır.

Arap döneminde dolaşıma giren bilimsel kitaplar, II. Friedrich'in çabalarıyla artırıldı. Fizik, astronomi, kimya, tıp alanında hem yeni çeviriler yapıldı, hem de yeni kitaplar yazıldı.

---

351) İınparatorun Latincede (Arapçadaki gibi olan) sağdan sola doğru yazımı kullanışlı ve ilginç bulması ve buna ilgi göstermesi, Almancada iki haneli rakamların sağdan sola doğru okunmasına ve yazılmasına yol açmıştır. Örneğin, Almancada 54 rakamı, "dört ve elli" (*vier und fünfzig*) olarak okunur. Hiçbir Avrupa dilinde olmayan bu tersten okuma ve yazmanın nedeni, Imparator II. Friedrich'tir.

SANAT, MÜZİK, ŞİİR, MİMARLIK

İlk evliliğini Aragon Kralının kızı Constanze ile yapan II. Friedrich, gelinle birlikte Sicilya'ya gelen İspanyol şarkıcılar ve İspanyol saray kadınları grubundan çok memnun olacaktır. Çünkü şarkıcılar Arap müziği icracıları *troubadour*lardır, kadınlar ise Arapça şarkılar söylemekte ve aralarında Arapça konuşmaktadır.

İmparatorun oğullarıyla birlikte şarkı söylemesi, "en önemli işlerinden" biridir.

Sonraları, insan sesleri için yazılmış oda müziğindeki en önemli tarz haline gelecek olan madrigaller aslında Arap müziğidir. İtalya'da gelişen Noel şarkıları geleneği Arap müziğinin taklidiyle ortaya çıkmıştır. Bugün bile "İtalyan karakterli" bütün halk sanatları ile tipik ve tutunmuş İtalyan halk şarkıları hep Sicilya'dan ve güney İtalya'dan çıkmadır. İtalyan halk müziğinin temeli sayılan Napoliten şarkılar, Arap müziğinin mirasının değerlendirilmesinden başka bir şey değildir. İspanya, Provence, Languedoc ve Kuzey İtalya'dan gelen şarkıcıların, müzikçilerin bu mirası kullanabilmesi "Sicilya buluşması" sayesindedir. Yani Sicilya müzikte de bir "buluşma yeri"dir.

Endülüs'ten veya Hıristiyan İspanya'dan kız almak, önceleri moda ve heves iken, sonraları soylular için bir zorunluluğa dönüşmüştür. I. Wilhelm de Navarra prenseslerinden Margarete ile evlenmiştir.

İspanya'dan ve Provence'dan canlı bir kültür akını yaşanır. Sicilya kültürü melezleştikçe zenginleşir, zenginleştikçe gelişir.

Endülüs'ten Sicilya'ya gelen bir müzikçinin yanında çalgısı da vardır. Bunu görüp isteyen Sicilyalı bir Hıristiyan, İtalya'nın bu sazla tanışmasını sağlamıştır. "Gitar" adını alacak bu Arap sazı (gitar Arapça *zither*den gelir) sonra Endülüs'ten sürekli ithal edilecek, İtalyanların en sevdikleri enstrüman olacak, bütün İtalya'ya yayılacaktır.

Halkın konuştuğu dilin henüz dil sayılmadığı o dönemlerde imparator II. Friedrich, Sicilya, Güney İtalya ve Toscana'dan ne için götürüldüklerini bilmeyerek toplanan şairlerle sarayının büyük salonunda konuşmaya başladığında şaşırtan bir konu ortaya çıkmıştı: şiir bundan böyle İtalyanca yazılacaktır. Uygulanması zor olmakla birlikte bütün şairlerin ittifakla kabul ettiği bu buyruk, Fransız, Arap, Provence, İspanyol dillerinde yazılan bütün şiirlerin önce İtalyancaya çevrilmesini, sonra da şiirlerde hep İtalyanca kullanılmasını sağlayacaktır. İş öyle sıkı tutulmuştur ki, imparatorun oğlu Manfred, şairlerin hangi dilde yazdıklarını denetlemekle görevlidir. Bu denetim işini sıkı tutan prens, şairlerin bir kısmını saraydan dışarıya

bile bırakmaz. Yalnız bu yüzden değildir elbette, şiir sever ve şair imparatorun sarayında her zaman en az otuz şair vardır (filozof, düşünür, bilgin ve yazarlar dışında).

Arap şiirinin ölçüleri ve Arap edebiyatının anlayışlarıyla oluşan, imparatorun girişiminin sonucu ortaya çıkan "Sicilya Okulu", İtalyan edebiyat tarihinin başlangıcıydı. Bütün İtalya'ya ve kuzeye yayılacak kadar etkiliydi ve İtalyan halk şiirine de temel oldu. Daha sonra çok uzaklara da yayılacaktı. Alman şiirini biçimlendirdiği bile yazıldı, *minsrel*ler bu yayılmanın sonucuydu.

Dante'nin (1265-1321) "Sicilyalılar" dediği (başka yerlerde de denilmiştir) Sicilya Okulunun mensupları hiçbir zaman yalnız Sicilyalılar olmadı, İtalya'nın birçok yerinden, anakaradan gelenler de vardı ve bunlar başka lehçeleri de kullanıyorlardı, ama koşul İtalyancaydı.

İtalyancanın kullanılmaya zorlanması sonuç verdi, artık dünya edebiyatında İtalyanca diye bir dil vardı.

Sicilya'nın bilinen ilk yerlilerinden olan Sikulliler, Grek hakimiyeti döneminde dillerini kaybetmişlerdir ama Latinceye dillerinden çok şey vermişlerdir. Roma dili olan gelişmiş Latince, önce Arapçayla, sonra da Sicilya Okulunun yazın dili haline getirdiği İtalyancayla arka plana düşmüş, giderek kullanılmaz hale gelmiş ve yok olmuştur. Bugün yalnız dinsel ritüellerin dili olarak "ölü diller ailesi"ne katılmış olması, *lingua franca* olan Arapça ve hükümdar zoruyla kullanılan İtalyanca yüzündendir.

II. Friedrich sonrası tekrar Latinceye dönülmesi, onun ölü diller arasına girmesini önleyemedi.

Provence ve Fransız şiirinin de katılımıyla ortaya çıkan ürünler, yeni şiir biçimlerini de yarattı. İtalyan *canzona*ları ve *sonne*leri bunun sonucuydu.

Bu Arap-İtalyan şiir akımı, *Dolce Stil Nuova*dan geçerek Assisili Francesko'nun (1181-1226) kurduğu Fransiskenler tarikatının şarkılarının malzemesini ve üslübunu oluşturdu. Dante'nin çağdaşı Fransisken rahip Fra Jacopone da Todi'nin ruhani şiirleri, Arap şiiri örnek alınarak ortaya çıkmış, sonra bu tarz şiirler 13. ve 14. yüzyıllarda İtalyan şiir sanatında zirveyi oluşturmuştur. Giacomo da Lentino (*sonne* biçiminin yaratıcısı olduğu söylenir), Giacomino Pugliese ve Rinoldo d'Aquino okulun ve akımın önde gelen adlarıydı.

Akım, Dante'yi yaratacak ve *Opus Magnum* ile *Divina Commedia*'da kendini belli edecekti. Dante'nin "Cennet"i *Kuran*'daki cennetti, Dante'nin "Araf'a Yolculuğu" Hz. Muhammed'in "gökyüzü yolculuğu"ydu. İbn Rüşd'e düşkün Dante, İslam söylencelerini, Endülüs söylemlerini önemsiyor, onları bilinçli olarak malzeme yapıyor, büyük şair İbn Arabi'nin eser-

lerinden yararlanıyor, besleniyordu. Sonradan "Sicilya tarzı" şiirin kaynak olduğunu söyleyecek olan Petrarca'yı (1304-1374) Dante, "atalarımızın yazdıkları bütün şiirlere 'Sicilya tarzı' adı verilir" diyerek öncelemişti.[352]

Guido Cavalcanti ve Dante ile birlikte Petrarca'nın Rönesans döneminde yetkinleştirip yaygınlaştırdığı *sonne*, başta İngiltere'de olmak üzere, bütün Avrupa'da şiirin tarzlarından biri olacaktır.

Sicilyalı Arap şairlerin en büyüğü olan İbn Hamdis'in (ö. 1132) eserlerinin kopyaları ancak İspanyolca ve Süryanice çevirileri sayesinde bugüne ulaşmış bulunmaktadır ve sayıları çok azdır. Bu yok oluşun nedeni, kısmen kullanılan malzemenin dayanıksız olması ve kısmen de Normanlar ve II. Friedrich sonrası yönetici hakim sınıfların bunların değerini bilmemesindendir.

Sicilyalı Arapların etkisi, sanatın büyük destekçisi ve şair hükümdar Lorenzo de Medici (1449-1492) ile aynı dönemin siyasetçisi ve siyaset teorisyeni Machiavelli'de (1469-1527) de görülecekti.

Aydın hükümdarlardan bir diğeri olan Milano hükümdarı Ludovici Orsini[353], Donato Bramante (1444-1514) ve Leonardo da Vinci (1452-1519) gibi Rönesans'ı yaratan büyük sanatçıları hizmetine almıştı.

Yeni bir çağın kentleri olan Rönesans'ın yeşerdiği İtalyan kentleri, Arap kentleri gibiydi. Bugün de Pisa, Floransa gibi kentlerde büyük yapılar, özellikle dinsel yapılar, katedraller, bakar bakmaz fark edilebilecek İslam-Arap etkileri taşırlar.

Sivri kemer, Dicle kıyısındaki halife sarayı Samarra ve Kahire'deki İbn Tulun Camisinden yola çıkarak Kuzey Afrika Fatimileri aracılığıyla önce Sicilya'ya, sonra kuzeydeki Pisa'ya kadar olan bölgeye yayılacaktır. Ve daha sonra bütün Avrupa'yı kaplamıştır.

Kemerlerde bir açık bir koyu renk taş dizimi, bir siyah bir açık sarı, bir koyu kırmızı bir beyaz gibi, İtalya'nın o dönemden sonra yapılan bütün büyük binalarında görülür.

Sicilyalı Giufa, sayısı belirsiz fıkraya ve öyküye konu olmuştur. İtalyan halk edebiyatının bu bilge, öğretici, biraz aptal, şakacı, hınzır, fırsatçı, muhalif ve "özgür" kahramanı, Arapların Goha'sıdır. İslam'ın İtalya'ya ar-

---

352) Hunke, 2008, s.445-446.

353) Lakabı Il Moro (Mağripli) olan Orsini, diğer adıyla Lodovico Sforza'nın (1453-1508), bu lakabı, İmparator II. Friedrich gibi özellikler taşımasından ve onun gibi sanatçı ve bilginleri korumaya çalışmasından dolayı aldığı sanılmaktadır. İmparator zaten, Araplık, Doğululuk, Mağriplilik çağrışımları yapmaktaydı. Ülkesinin Fransız egemenliğine girmesine hizmet etmekle suçlanmıştır. Fransızların bölgeye hakimiyet döneminde Fransızlara esir düştü ve götürüldü. Orada öldü.

mağanı olan ve "İtalya halkı için vazgeçilemezlik ölçüsünde önemli" olan Giufa, İtalya'nın etnologları, halk bilimcileri, edebiyatçıları ve yazın tarihçilerine, gönderme, "kahraman" yapma, derleme ve araştırmalar olarak en çok konu olmuş olan bir figürdür.[354]

20. yüzyılın önde gelen yazarlarından Sicilyalı Leonardo Sciascia, kendi adıyla birlikte, Sicilya kökenli *mafia* kelimesi gibi birçok şeyin ve birçok yer adının Arapçadan geldiğini bulmuştur. *Şaşiyya*, Arapçada kuzey Afrikalı Arapların geleneksel başlığı demekti, *mafia*nın türediği *maefil* ise, Arapçada "birlik", "toplanma" anlamına geliyordu.

İtalya'daki Arap kültürü ve İslam uygarlığı, Avrupa'nın hiçbir yerinde olmadığı kadar İtalyan sanatını ve yaşamını etkilemişti. Arap etkisi İtalya'da, Endülüs'ün *troubadour*lar üzerindeki etkisinden de daha büyük bir rol oynamıştır. Fransa'ya zaten fazla geçememiş olan Endülüs kültür ve uygarlığı, İspanya'da yok olacak derecede tahrip edilecekti.

ARAPLAR, SİCİLYA, İTALYA: KADIN VE AŞK

18. yüzyıla kadar Avrupa'da cadı olduğu gerekçesiyle yüz binlerce kadın yakılmıştır. 1430-1780 yılları arasındaki 350 yıllık dönem Avrupa'nın "Cadı Avı Çağı"dır. Engizisyon Mahkemelerinin ilk faaliyet gösterdiği Güney Avrupa ülkeleri (İspanya, İtalya), cadı avının merkezleri olmadı. Buna karşılık, Engizisyonun sonradan kurumlaştırıldığı ve çalıştırıldığı Orta ve Kuzey Avrupa ülkeleri (esas olarak da Almanya) cadı avının yoğunlaştığı yerler oldu. Bu konuda İtalya bir özellik taşımaktadır. Kuzeyi ve Alpler tarafı dışında tutulacak olursa İtalya'da yüzyıllar boyunca "cadı bulunamadı" ve hiç kadın yakılmadı. Bazı Avrupa ülkelerinde toplam nüfusun yüzde 10'u cadı olarak yakılırken (örneğin, Lichtenstein), bu oran Sicilya ve İtalya'nın güneyinde sıfırdır. Kuzey İtalya'da bu oran sıfır değildir ama sıfıra yakındır, yüzde 0,076'dır, çünkü oralar İtalya olmakla birlikte Doğu'nun fazla ulaşamadığı bölgelerdir; yani Kuzey İtalya "Avrupa"ya dahildir. İtalya'da cadı avı ülkenin yalnızca kuzeyiyle sınırlanmıştır ve merkezi de kuzeydeki Milano'dur.[355]

Engizisyonun en korkunç uygulamalarının olduğu İspanya'da cadı avı ve yakma olayı son derece az sayıdadır, Arapların hüküm sürdüğü Endülüs bölgesindeki Hıristiyanlıkta ise hiç yoktur.

---

354) Örneğin, Guiseppe Pitre, *Fiabe, novelle e raconte popolari siciliani*, Francesca Maria Corrao, *Giufa - il furbo, la sciocco, il saggio*, Italo Calvino, *Fiabe Italiane*, Leonarda Sciascia, *Il mare colore del vino*; akt. Heller, s.134.

355) Akın, s.139, 203-204, 209-211, 219, 228.

Keza Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde bulunan Hıristiyanların yoğun olduğu hiçbir bölgede (esas olarak Balkanlar) cadı avına ve kadınların yakılmasına rastlanmamıştır.

İtalya, Katolikliğin, Hıristiyan bağnazlığının ve -16. yüzyılın ortasına kadar da- Avrupa Hıristiyanlığının tek ve rakipsiz merkezidir. Ve İtalya'nın -diğer bütün Avrupa ülkeleri gibi- "şiddet"le, işkence ve kıyım yapmakla ilgili bir sorunu yoktur. İşkenceyi ileri tekniklerle, ölçüsüzce ve çekinmeksizin "her fırsatta" uygulayabilirler. İtalya, vahşi ve insafsız Hıristiyan anlayışıyla Engizisyonu yaratmış ve bu kurum aracılığıyla şiddeti heretiklerle siyasal hedeflere yöneltmiştir. Her türlü muhalefeti ve sorgulamayı acımasızca ezmiştir. Bunlara rağmen İtalya, kadına "yasal" şiddet uygulayan, cinsiyeti yüzünden baskı yapan ve haksızlık eden "Avrupa geleneği"nden -İspanya'yla birlikte- ayrılmıştır. Çünkü İtalya, günahkâr, korkulacak, düşman görülecek ve sevilemeyecek kadınların değil, Avrupa'nın aşık olunan kadınlarının ülkesidir. Sevgilisinin penceresi altında gitar çalanın bir İtalyan olması yersiz değildir. "Serenat"ın İtalyan kökenli olması nedensiz değildir. Avrupa'nın ilk "Leyla"sı "Julia", boşuna İtalyan değildir, "Mecnun"nun ilk Avrupa versiyonunun "Romeo" olması rastlantı değildir.

Bugün bütün dünyada İtalya ve İtalyan erkekleri, kadınla, aşkla, erotizmle ve cinsellikle en kolay çağrışımlar yapanlardır. Bu, kadını insan sayan, kadın sayan, seven, onun peşinde koşan, ona hayran ve aşık olan, olabilen ilk Avrupalı erkeklerinin İtalyanlar olmasındandır. Kadını insan değil cadı, şeytan, iblis, baştan çıkarıcı olarak görmüş, suçlamış, aşağılamış, lanetlemiş, yakmış Orta Çağ Avrupa'sında, karşı cinsi ilk sevgi ve aşk nesnesi yapanın, kadınların baştan çıkarıcı olduğunu düşünmek yerine kendileri kadınları baştan çıkarmaya çalışanların İtalyanlar olması ise, Sicilya'dan kaynaklanarak yayılmış Doğu etkisiyledir. Kadın-erkek ilişkisinde yoğunlaşmış duygu denince, romantizm düşünülünce akla ilk gelenin İtalya olması, Arapların İtalyan halkını kadın ve cinsellik konusunda rahatlatması, İtalyan erkeklerine kadını önemsetmesi nedeniyledir. "Âşık erkek" deyince her yerde önce İtalyan erkeklerinin akla gelmesi, Araplar ve Sicilya kültürü sayesindedir.

Aşkın, ilişkinin, evlenmenin, boşanmanın 20. yüzyılda "İtalyan usulü" olarak konu olabilmesi, 9. yüzyılla 13. yüzyıl arasındaki Sicilya ve İtalya tarihi üzerinden gelmektedir. Çünkü bu tarih, ne kadar "maço", ne kadar erkeksi olursa olsun, Araplar, Normanlar ve Staufenler aracılığıyla İtalya'ya "insan" olarak "kadın"ı vermiştir.

İtalyanlar kadınların şeytan veya büyücü olduklarını hiç düşünmediler, onların cadılığına hiç inanmadılar. Onlardan hiç korkmadılar. Kadınları sevdiler, onları istediler.

Kadına değer veren, kadın için her şeyi yapabilecek erkek çekicidir, aşk ve cinsellik nesnesidir. İtalyan erkeği bugün biraz böyle düşünülüyorsa bunu önemli ölçüde Araplara, Doğu'nun kadına eş olarak önem ve değer veren geleneğine, bu geleneği Sicilya yoluyla İtalya'ya taşıyan Doğululara borçludur.

Bu konuda belirlenebilecek şey, birincisi, kadın korkusu ve düşmanlığının Hıristiyan bağnazlığından kaynaklandığı ve beslendiği, ikincisi, Doğu-İslamiyet etkisine uzak ve kapalı kalmış olan yerlerin kadını suçlamaya hazır ve ondan nefret etmeye, korkmaya yatkın olduğudur. Bu iki özelliğin kesiştiği yerler, cadı avının ve kadın yakmanın en fazla yapılmış olduğu yerlerdir. Avrupa'daki bu coğrafya ise, Hıristiyanlığın etkisinin en ağır olmasının yanı sıra, Doğu, Araplar ve İslamiyet'le en az temas edebilmiş olan Orta Avrupa'dır, Almanya, İsviçre ve Fransa'dır. (Bu ülkelerin bulunduğu alanlar o dönemlerde Avrupa nüfusunun aşağı yukarı yarısını, belki yarısından bile fazlasını barındırmaktaydı.) Bunlara karşılık, Doğu'nun nüfuz edebildiği Avrupa alanları olarak geniş anlamda İspanya ve İtalya (Endülüs ve Sicilya), Hıristiyan bağnazlığının ve vahşetinin merkezleri olmakla birlikte, kadın korkusu ve düşmanlığından kurtulmuş ve kadını sevebilen Avrupalıların bulunduğu yerler olmuştur.

"AVRUPA"NIN ORTAYA ÇIKMASININ EKONOMİK, KÜLTÜREL VE SİYASAL KÖKENİ

İslamiyet Akdeniz'de siyasal gelişmeler yarattı.

Venedik, Pisa, Lucca, Amalfi, Cenova, Napoli gibi kentler ticaret kentleri olarak büyüdü. Gelişen bu ticaret kentleri Hıristiyanlığın "kâfirlere" karşı koyduğu yapay ambargoları reddetti. Ticaretin dışlamayla, alışverişin düşmanlıkla yapılamaması yüzünden Avrupa Hıristiyanlığının ilk toleransa "razı olanları" ve bir arada yaşamayı "kabul edenleri" oldular. Avrupa'nın Hümanizması ilk buralarda filizlenecekti. Kentlerin siyasal bağımsızlığı, "özgürlük" kavramını yaratmıştı. Özgürlük anlayışı "eşitliği" getiriyor, arkasından "cumhuriyet", "seçim", "öz yönetim" kendini dayatıyordu.[356] Hem Hıristiyanlığın merkezine direndiler, hem de Hıristiyanlığın Müslümanları ve Yahudileri dışlayan ve düşman gören gerici, gayri insani anlayışlarına karşı çıktılar.[357] Müslümanları "savunuyorlar"dı, çünkü ticaretlerini onlarla yapabilirlerdi, yapıyorlardı ve yapacaklardı.

---

356) Daniel Waley ve Trevor Dean, *İtalyan Şehir Cumhuriyetleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011, s.75 vd.

357) *Aynı eser*, s.99 vd.

Yahudileri kovmuyorlardı, çünkü ticaret onlarla verimli oluyordu, olacaktı. Pisalılar Araplarla anlaşmalar imzaladılar, Napolililer Sicilya'yı ele geçirmeye çalışan Müslümanlara yardım ettiler. Ticaret kentlerindeki Yahudi mahalleleri hiçbir zaman yok edilmedi. "Barışçı" ticaret kentlerinde bu yüzden Avrupa tarihindeki ilk "cumhuriyetler" ortaya çıktı. Avrupa tarihindeki ilk "demokratik" gelişmeler, ilk "demokratik" mekanizmalar bu "cumhuriyetler"de görüldü, Avrupa'daki ilk burjuva "devrimler" bu ticaret kentlerinde oldu.

Ortaya çıkan ticaret kentleri sayesinde Avrupa'ya Antakya'nın, Suriye'nin, Mısır'ın, Yemen'in ve Hindistan'ın malları aktı. Dokumalar, kumaşlar, cam ve seramik ürünler, şeker, kahve, baharat, çeşitli kokular, bu ticaretin sonucu olarak Avrupa'da bilinmeye ve tanınmaya başladı.

İslamiyet Akdeniz'de kendisiyle ticaret ilişkisine giren merkezleri aynı zamanda kendi eliyle zenginleştirdi. Ticaret kentleri "Kent Cumhuriyetleri"ne dönüşürken, Avrupa'nın en zengin yerleri olmuştu. Bunun sonucunda "topraksız" kent cumhuriyetleri, Avrupa'yı şekillendiren ve "yöneten" iktidarlara sahip oldular.

Kapitalizmin Avrupa'daki ilk gelişmesi, İtalya'nın ticaret kentleri yanında, İtalya'nın üretim merkezlerinin ortaya çıkmasıyladır.

İslam'ın varlığı ile siyasal kurumların ilişkilerinde de önemli değişmeler olur. Şarlman'dan sonraki gelişmeler sonucunda fiili olarak meydana gelen ve Kilisenin hayatın her alanına egemen olması ile sonuçlanan "din-devlet ayrımı" yerine, 13. yüzyıldan itibaren ve özellikle II. Friedrich'in "İslam siyasi doktrininden etkilenerek geliştirmeye çalıştığı, İslam Hilafet rejimine benzer şekilde Din ile Devlet'in, devletin egemenliği altında birleştirilmesi eğilimi hız kazanır".(358) II. Friedrich, "bu eğilim doğrultusunda geliştirdiği Kilise ile Devlet'in ayrı ayrı organizasyonu çerçevesinde önce Kilise'nin siyasi hegemonyasını yıkmaya çalışmış", arkasından da Şarlman'dan beri "Kilisenin sahip bulunduğu büyük arazileri, Devlet'in ihtiyaçları doğrultusunda yavaş yavaş elinden alarak ekonomik etkinliğini yok etmeyi planlamıştır". Bunun sonucunda "Kilise, kendi içinde bağımsız bir kurum haline dönüştürülmüştür. Bu gelişmeler, bir yandan Kilisenin toplum üzerindeki maddi ve manevi etkinliğini azaltırken, diğer yandan uzun bir süreç içerisinde dünyevi hakimiyetine son vermiş ve böylece Batı'da, laiklik denilen bugünkü anlamda Kilise-Devlet ayrımı gerçekleşmiştir."(359) İtalya tarihin-

---

358) Francesco Gabrieli, *Frédéric II et la Culture Musulmane*, Diogène, Paris 1958; akt. Karlığa, s.59-60.

359) Karlığa, s.60.

de bu bakımdan "Batı değerleri"nin kaynaklarından biri olan laiklik de yatmaktadır.

İslam'ın Akdeniz'deki varlığı, Akdeniz ve ticaret yolları üzerindeki Hıristiyanlığın tekelini parçalamıştı. Bu güç kaybı demekti ve Akdeniz coğrafyasında yeni bir büyük Hıristiyan devletin ortaya çıkamamasının nedeniydi. İslam'ın hakimiyeti, Akdeniz havzasında kent devletleri dışında büyük bir devletin yaşamasının da engeliydi, bir "büyük Akdeniz devleti"ne adeta izin yoktu. Var olabilenler, ya Akdeniz'e uzak ya da Akdeniz'le bağlantısı az olan devletlerdi. Bu yüzden, Avrupa'nın kuzeyi güçlendi, etkinleşti ve önem kazandı. Kuzeybatı ve Orta Avrupa'da kurulan ve gelişen Cermen devletleri, ekonomik değil ama siyasal ağırlığı Germania'ya kaydırdılar. Rhein ve Seine nehirleri çevresinde dönen bir Avrupa ortaya çıktı. Rönesans dönemine kadar Avrupa böyle şekillenecekti. "Ren ve Sen Avrupa'sı" bir Cermen Avrupa'sıydı.

Avrupa'da Latin ağırlığının azalması Haçlı Seferleri döneminde ve sonrasında devam edecek, Avrupa'nın Cermen hükümdarlarının papalarla, Cermen halklarının Latinlerle gerginlikleri derinleşecek, çekişmeleri şiddetlenecek ve çatışmalar giderek büyüyecektir.

İtalya'nın kültürel yükselişinde Sicilya etkisini, ilk Avrupa üniversitelerinin İtalya'da kurulmasında görmek mümkündür. Bologna 1120'de, Padova 1128 yılında üniversitelerine kavuştukları zaman (bu üniversiteleri Toscana ve Roma bölgelerindeki üniversiteler izledi) kıtada hiç Avrupalı üniversite yoktu. Paris Üniversitesi 1150'de, Oxford 1209'da açılacaktır.

DOĞU'NUN VE İSLAM'IN İTALYA'YA ARMAĞANLARI, BUGÜNE BIRAKTIKLARI

İtalya'nın Orta Çağ'da geleceğini etkileyen en önemli unsur İslamiyet oldu. Kendi döneminde büyük bir kültürel merkez olmasının yanı sıra, sonraki dönemler de, hem Normanlar, hem de II. Friedrich dönemleri, İslam'ın ve Doğu'nun İtalya'yı biçimlendirme dönemleriydi. Ticaret kentleriyle Akdeniz ticaretinin merkezi olan İtalya, İslamiyet sayesinde ve İslam ülkeleriyle ticaretiyle varlık gösterdi.

15. yüzyıldan sonra İtalya tarafından "Avrupa"nın yaratılmasının ve "Batı"nın oluşturulmasının altında Sicilya yatmaktadır.

Hıristiyanlık İtalya'da birçok dinsel ritüelini İslamlıktan aldı.

Müslümanlar zamanında inşa edilen mimari eserlerin hemen hepsi harap olmuştur. Ancak yüzyıllar boyu İtalya'da inşa edilen bütün büyük yapılarda İslam mimarisinin etkileri vardır ve İslam tarzı İtalya'da halen

yaşamaktadır. 14. yüzyıla kadar bütün Toscana bölgesi yapıları Arap ustaların elinden çıkmıştır. Kuzey İtalya'daki büyük yapılarda işçilik Arapların eseridir.

Dicle'deki halife sarayı Samarra'dan ve Kahire'deki İbn Tulun Camisinden Sicilya'ya gelen sivri kemer, Toscana yapılarına geçmiş, Pisa ve Burgonya romantizmine eklenmiş, sonra da Gotik tarzın bir unsuru olmuştur.

Geç Roman üslubu Doğu tarafından işaretlenmiştir.

Bütün Toscana kemerleri bir siyah ya da bordo, bir beyaz sıralamasıyla İslam'a gönderme yapmaktadır. Sütunların perspektif oyunları, arabesk süslemeler, gri-siyah pervazlar, gören herkese Doğu'yu çağrıştırır.

İtalya'nın üst tarafta yan kenarları açık bütün çan kuleleri, minareleri örnek almıştır. İngiltere'deki kilise kuleleri de sonradan bu biçimden etkilenecektir.[360]

Sicilya adasında bugün bile, özellikle Palermo'da birçok çeşme ve yapı, kolayca fark edilebilen Arapçadan gelme isimler taşımaktadır.

Kültürler ve inançlar arasında bir arada yaşama kültürünün belirli ölçülerde de olsa Avrupa'da yaşadığı tek yer, Papalığa rağmen topluma sinmiş olan Arap kültürü sayesinde İtalya'dır. Avrupa'da kadınlara yönelik kıyıcılık, İslam'la temas etmiş bütün Akdeniz şeridinde olduğu gibi, Doğu etkisiyle İtalya'da da ortaya çıkamamıştır.

İtalyan kültürünün içinde bugüne varmış olan Arap payı, Avrupalı için bilinmez ve kabul edilmez olsa da görmek isteyen gözler için ortadadır.

İtalya, "Roma İmparatorluğu"nun toprağıdır, "Roma" geleneğidir, "Roma" mirasıdır, Latin'dir, aynı zamanda hem Cermen, hem Vatikan'dır, hem Avrupa, hem Hıristiyan'dır, ancak bunlarla birlikte Arapların da eseridir ve "İkinci Endülüs"tür.

AVRUPA TARİHYAZIMI, KATLEDİLEN "SİCİLYA-İTALYA HIRİSTİYANLIĞI"

İslam kültürünün Avrupa'ya aktarılmasında Sicilya'nın rolünün boyutu Avrupalı tarihçiler arasında tartışmalıdır,[361] ama Sicilya'nın Avrupa siyasal, ekonomik ve kültürel tarihindeki önemi gözden kaçırılacak gibi değildir. Sicilya tarihinin içindeki en önemli dönemlerden biri, İslam hakimiyeti dönemidir. Sicilya tarihindeki en belirgin toplumlardan biri, (Hıristiyan'ı ve Yahudi'siyle birlikte) Sicilya-İslam toplumudur. Sicilya'nın

---

360) Hunke, 2008, s.377-379.

361) Lewis, 2006, s.174.

en fazla kendini göstermiş etkenlerinden biri, İslamlıktır. Bunlara karşılık, Avrupa'nın İtalya'yı konu almış tarihyazımında (historiografisinde) bunlara her zaman rastlanmaz. Sicilya tarihiyle ilgili birçok ciddi, önemli ve kapsamlı kitapta bu dönemden ya hiç söz edilmediğini ya da bu dönemin birkaç paragrafla ya da sayfayla geçiştirildiğini hayretle gördük. Bunlardan bir tanesi, adanın tarihi konusunda Almancada başvuru kaynağı sayılan, -İslam dönemi ve İslam'ın etkisi dışında- ayrıntılı bilgileri dolayısıyla yararlandığımız, 551 sayfalık Schillmann'ın kitabıdır. 15 bölümlü kitabın tek bir bölümü bile 8. yüzyılla 12. yüzyıllar arasındaki döneme ayrılmamıştır. Yalnız Sicilya'ya hasredilmiş kitaplar arasında bulunan, Michael Sommer adlı yazarın eserinde Araplara ait tek bir satır bile bulunmamaktadır, Will Graubner adlı yazarın 212 sayfalık kitabında[362] konuya yalnızca iki sayfa, kaynaklarımız arasında bulunan Finley, Mack Smith, Duggan adlı yazarların 393 sayfalık kitabında yalnızca altı sayfa ayrılmıştır.

Ayrıca Almanya'nın hem kent kitaplıklarında (*Stadtbibliotheken*), hem de eyalet kitaplıklarında (*Landesbibliotheken*) Sicilya tarihini ele alan kitaplar arasında Grek, Roma, Bizans, Norman ve Cermen dönemlerinin her birine ayrılmış onlarca kitap varken, Arap dönemini ele alan tek bir kitaba bile rastlanılamamaktadır.

Avrupa-merkezli tarihyazımı, Rönesans öncesinde İtalya'daki gelişmelerde, Rönesans'ın ortaya çıkmasında Sicilya etkisini göstermemiştir, göstermemektedir. Hatta saklamaya çalışmaktadır.

Avrupa tarihyazımının önemli bir bölüğü, Avrupa'nın oluşumundaki İslam'ı, İtalyan tarihindeki İslam'ı, İtalyan ve Avrupa kültür ve sanatı üzerindeki etkisiyle İslam'ı, Sicilya'nın geçmişinin en dikkate değer safhalarından biri olan Arap hakimiyeti dönemini adeta gözden kaçırmaya çalışmıştır.

İspanya'da Doğu, saldırıya uğradı, yok edilmeye çalışıldı ve yarımadadan atıldı, buna rağmen, herhalde reddedilemez, gizlenemez, örtülemez ve unutturulamaz olmasından olsa gerek, İspanya'daki İslam dönemi birçok özelliğiyle belirli ölçülerde bilinmektedir, "tarihteki yeri"ni almıştır, İspanya tarihi ile ilgili kitaplarda -şöyle ya da böyle ama mutlaka- anlatılmaktadır. Oysa Sicilya'daki İslam dönemi fazla bilinmediği gibi, öğrenilmesinin de yolları neredeyse tıkanmıştır.

Biraz önce de belirtildiği gibi, İtalya'daki İslam döneminin sona erme-

---

362) Michael Sommer, *Sizilien / Insel im Schnittpunkt der Kulturen*, Darmstadt 2008 ve Will Graubner, *Kleine Geschichte Siziliens, "Die Zeit der Mohammedaner"*, Herbig, München-Berlin 1988, s.165-166.

si, İspanya'daki İslam döneminin sona ermesinden tamamen farklıdır. Hatta farklılık, sonuçları bakımından birbirinin zıddı durumundadır. Sicilya'daki İslam döneminin toplumu, kısa bir süre dışında tutulacak olursa, yok edilmeye çalışılmamış, Araplar ve Yahudiler ezilmeye, sürülmeye mahkûm olmamış, İspanya'da olduğu gibi öldürülme ve kovulma seçenekleriyle karşı karşıya bırakılmamıştır. İslam'ın Hıristiyanlığa devrettiği yapılar, İspanya'da olduğu gibi yakılıp yıkılmamıştır. Gene de bir "yeniden fetih" vardır. Elbette düşmanca şiddet ve kötülük kol gezer 11. yüzyılda. İntikam amacıyla yıkılan camiler de olacaktır, örneğin, Palermo Camisi. Caminin parçaları ve büyük taşları İtalya'daki birçok büyük binanın ve özellikle büyük Pisa Katedralinin yapımında kullanılmıştır.

Sicilya'nın Araplardan sonraki yeni sahipleri, Normanlar, Hıristiyanlığın İslam'a karşı bu ilk zaferinde kendilerini kaybetmediler, Avrupalıların yıkıcılığına, Papalığın intikamcılığına, Hıristiyanlığın bağnazlığına ve kıyıcılığına kapılmadılar.

Avrupa Hıristiyan dünyasında ilk ve son kez olarak yendiklerine merhametli, hoşgörülü ve adil davrandılar. Müslümanlara inanç özgürlüğü, yaşama hakkı ve mal güvenliği verildi.

İspanya'ya gelen Arapları, Endülüs'ü kendilerine örnek almışlardı.

Hıristiyandılar ama Müslümanlara karşı dostça davranmaları yüzünden Papalıkla ve Avrupa Hıristiyan dünyasıyla araları açılıyordu.

Bu tutumun, yukarıda gösterildiği gibi önemli sonuçları oldu.

Endülüs'te Hıristiyanların "yeniden fethi", İspanya'nın bütün gelişmesini yok edecek, uygarlık halkasını kopartarak geleceğe çok az şey bırakan vahşi ve tahripkâr bir yol izleyecekti.

Oysa Sicilya'daki İtalya-İslam, Avrupa-Doğu buluşması, İtalya'daki Hıristiyan Batı'nın İslamiyet'le kaynaşması oluyordu, olmuştu. Cermen-Papa ittifakı araya girdi, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun ve Papalığın saray entrikalarıyla, devlet politikalarıyla dinlerin ve dinsel farklılığı olan toplumların bir arada yaşama olanağı yok edildi, dinler arasında barış ve kaynaşma önlendi. Avrupa çok-dinliliğe, çok-inançlılığa girebilecekken, Sicilya'nın Avrupa'ya ve Hıristiyanlığa sunduğu deney ve imkân yok edildi.

Buna rağmen, İspanya'dan sürülen Yahudiler İtalya'da kendilerine bir vatan buldular. Çok sayıda Yahudi *Reconquista* sonrasında İtalya'ya geldi ve yerleşti. Bu göçmenler, 16. yüzyıl İtalyasındaki kültürel yükselişe önemli katkılarda bulunacaklardır.

İslam, İspanya'da kültürel ve siyasal, İtalya'da ise dinsel ve ekonomik çatışmaların tarafı ve kaynağı oldu. İslamiyet, bu iki yerden Avrupa'ya

çok şey verdi. İspanya dokusuna geçiremediği bir arada yaşama kültürü, İtalya'da önemli ölçüde yeşereceği bir toprak buldu.

Almanlığı hafiften gözeten bir yorumla, "Modern Batı, Normanlar ve Staufenler yüzyıllarında Arap ruhu sayesinde Sicilya'da doğdu. Cermen dehası, iki dünya arasındaki imparatorlukta II. Friedrich vasıtasıyla Araplarınkiyle buluştu".[363]

363) Sigrid Hunke, 1960, s.273.

VI.

Hıristiyanlığın “Haklı” ve “Kutsal” Savaşı:

HAÇLI SEFERLERİ

ÇERÇEVE VE HAÇLI SEFERLERİNİN ANLAMI

Aslında Avrupa'nın Hıristiyanlık tarihinde, çeşitli yönlerde yapılmış çok sayıda Haçlı Seferi vardır, bazıları dalgalar halindedir. Bu Avrupa içi Haçlı seferlerinin bir kısmının amacı Hıristiyan olmayan toplumları Hıristiyanlaştırmaktır, bir kısmı da hakimiyet kurmak için yapılmıştır. Ekonomik arayışlar ve ihtiyaçlar yüzünden olanları da vardır. Bu tür seferler dinsel amaçlı değildir ama dinsel bir görüntüye büründürülerek, bu şekilde ve bu sayede gerçekleştirilmişlerdir.

Hıristiyanlığın Avrupa'ya gelmesinden sonra bu yeni dinin kıtada yayılması ve bütün kıtayı kaplaması, yüzyıllar boyu sürdürülen Haçlı seferleriyle olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığı devlet dini olarak benimsemesinden sonra başlayan Hıristiyanlaştırma seferleri, Avrupa'da Roma sonrası kurulan Cermen devletleri tarafından sürdürülmüştür.

Doğu Roma İmparatoru Ionnes Tzimiskes'in (969-976) Tuna boylarına, Ermenistan'a ve Suriye'ye yaptığı seferler Doğu'ya yapılan Haçlı Seferlerinin öncülü sayılmıştır.[364] Hatta Doğu Roma'nın İran'a 7. yüzyıldaki saldırısı, bazı yerlerde "ilk Haçlı seferi" diye de adlandırılmıştır. İslamiyet'e karşı yapılan Haçlı seferlerinin ilki ise 1063 yılında İspanya'dadır. Barbastro kenti hedef alınmıştır. 1085 yılında ise Toledo'nun zapt edilmesiyle İspanya'nın geri alınması süreci başlamıştır. En sonunda başarılı olmakla birlikte İspanya'daki bu seferlerin sonuca ulaşması çok uzun bir zaman gerektirecek, nihai zafer ancak 1493'te gerçekleşecektir.

Haçlı Seferleri döneminde Orta Doğu dışında Avrupa'da bazı başka yerlere, Avrupa'nın kuzeyine, doğusuna, batısına başka Haçlı seferleri yapıldığı gibi, bu dönemden sonra da buralara birçok Haçlı seferi yapılmıştır. Seferler yalnız Hıristiyan olmayanlara karşı değil, zaman zaman Hıristiyanlara da yapılmıştır. 6. ve 7. yüzyıllardan başlayarak Papalığa ya da yerel hükümdarlara muhalefet eden soylulara, genel çizgiye uymadığı için "sap-

364) Cahen, 2010, s.43.

kın" olduğu düşünülen Hıristiyan gruplara ve kitlelere, papalara ve Papalığa boyun eğmediği için imparatorlara karşı yürütülen "Haçlı" seferleri de vardır. 11. yüzyılda başlayan ve konumuz olan **Hıristiyan olmayanlara** karşı yapılan "Haçlı Seferleri"nden sonraları da, İslam'a ve Türklere karşı tasarlanmış ve bazılarının hayata geçebildiği seferler olmuştur. Endülüs İslamına karşı İspanya'da yapılan seferler en sonunda başarıya ulaşmış olsa da, Osmanlı devletine karşı bazı seferlere niyetlenilmiş ama yapılamamış, bazıları ise yapılabilmekle birlikte başarılı ya da sonuç alıcı olamamıştır. Örneğin, Konstantinopolis'in II. Beyazıt tarafından kuşatılması (1391) ve daha sonra II. Mehmet tarafından fethedilmesi (1453), Haçlı Seferlerinin, 1396'da ve fetihten 1473'e kadarki dönemde ciddi bir şekilde hatırlanmasına yol açmıştı. Ama hatırlanmakla kaldı, gerçekleştirilemedi.

Orta Çağ sonrasında Türklerle Hıristiyanlar arasındaki karşı karşıya gelişlerin dinsel nedenlere dayandığını ileri süren tarihçiler, Haçlı Seferlerinin 1571 yılına, yani İnebahtı (Lepanto) deniz savaşına kadar sürdüğünü savlamaktadırlar.[365]

Bazı tarihciler, Kudüs'ün "kurtarılması" ya da "savunulması" için yapılanlar dışındaki seferleri "Haçlı Seferi" saymamak, onlara "Haçlı Seferi" dememek eğilimindedirler.

Burada konu edilecek Haçlı seferleri, İslam'a ve Türklere karşı Akdeniz ve Doğu ticaret yolları için Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yapılan, Papalığın önderlik ettiği, 11. yüzyılla 14. yüzyıllar arasındaki, bu dönemle sınırlı olan Haçlı seferleridir ve tarihte esas "Haçlı Seferleri" olarak bilinirler. Bu seferler, İslam'a, Müslümanlara ve Türklere "kâfirler" ve "dinsizler" denilerek yapılırken, ileride görülecektir, başta Doğu Roma, bütün doğu Hıristiyan devletleri ve toplumlarına karşı da yürütülmüştür.

Haçlı Seferlerinin Avrupa tarihi içindeki yeri önemlidir. Avrupa tarihinin dönüm noktalarından biri olacak kadar önemlidir. Hatta bazı değerlendirmelere göre Avrupa'yı bir uygarlık anlamında "Avrupa" ve "Batı" yapan -Hıristiyanlık, Aydınlanma, coğrafi keşifler, devrimler vb. gibi- en önemli tarihsel olaydan biridir. Dahası, Haçlı Seferleri dünya tarihi için de önemlidir. Ancak döneminin en çarpıcı girişimi olma niteliği ve kitlesel özellikleriyle Avrupa toplumlarının en fazla etkilendiği olaylardan biri olan seferler, bugün Batılılar tarafından önemine uygun bir şekilde

---

365) Belçikalı tarihçi Fernand Braudel'in de aralarında bulunduğu bu grupta S. A. Atiya (*The afternath of the Crusade*), K. M. Setton (*The Papacy and the Levant / 1204-1571*), N. Housley (*The Later Crusades / 1274-1580*) gibi tarihçiler bulunmaktadır; akt. Poumarède, s.10 ve 552.

ele alınmamakta, bu açılardan değerlendirilmemektedir. Avrupalıların ve genel olarak Batılıların Haçlı Seferleri konusunda yaygın bir bilgisizliği vardır. Bu bilgisizlik ilgisizlik de yaratmıştır. Bu bilgisizlik ve ilgisizliğin altında ise belirli bir anlayış ve bilinçli bir uygulama yatar.

Bu bölümün sonundaki değerlendirmeler, sonuçları açısından seferlerin önemini sergilemeye çalışacaktır. Bu önemli sonuçların bugün Batı dünyasının kolektif bilincinde yer almaması, seferlerin bilinmesinin fazla istenmemesinden dolayıdır. Seferler, tarihteki yerini karşılayacak bir şekilde öğretilmemekte, Hıristiyanlığın bu olağanüstü büyük kıtasal girişimi adeta olmamış gibi karanlıkta bırakılmakta, ya da seferlere ve sonuçlarına, tarihteki yerleri fazla önemli değillermiş gibi kısaca değinilmektedir. Örneğin, Almanya'nın ortaöğretim tarih kitaplarında ve tarih derslerinin müfredatında Haçlı Seferleri ya hiç yoktur ya da bir paragrafla geçiştirilmiştir. Ayrıca seferlerin yer aldığı yerlerde de olaylar çarpıtılmakta, tarih, yalnızca "düşmanlar"dan kötü söz edebilmek için ele alınmaktadır.[366] Almanya'daki dinsel kurumların yayınlarında Haçlı Seferleri, "Hıristiyanlığın tarihindeki önemsiz bir olay" gibi, üzerinde hiç durulmayarak konu edilmektedir. Protestan Kilisesinin çok geniş kapsamlı yayıncılığı içinde seferleri konu alan kitaplar yok denecek kadar azdır. Hıristiyanlığın en büyük ve en kapsamlı girişimi olmasına rağmen seferlerin Hıristiyanlık yazınındaki yeri buna hiç uygun değildir. Dinbilim enstitülerinin ve Hıristiyan tarikatlarının yayınları arasında Haçlı Seferlerine rastlamak zordur. Ancak, Haçlı Seferleri ile ilgili önemli bir tarihbilimsel ve akademik literatür vardır, bilimsel ilgi bu konuda hiç eksilmemiştir[367] ama Almanya'daki popüler tarih kitaplarında bu konu ya gene hiç yer almaz ya da kısaca geçiştirilir. Haçlı Seferlerinden hiç söz etmeyen Orta Çağ konulu popüler tarih kitaplarının sayıca çokluğu inanılmaz ölçülerdedir ve hayret veri-

---

366) Okul çocuklarına "İslam ve Haçlı Seferleri konularında, Hıristiyanlıkla dinsizler, yani şövalyeler ve vahşi sürüler karşılaşıyor" şeklinde bilgilendirmeler yapıldığını kaydeden Spohn, seferlerin okul kitaplarında nasıl gösterildiğini sergilemekte ve çarpıtmaya dikkat çekmektedir (Margret Spohn, Her Şey Türk İşi / *Almanların Türkler Hakkında 500 Yıllık (Ön)Yargıları*, YKY, İstanbul 1996, s.142).

367) Özellikle, Avrupa'nın sömürgecilik siyasetlerinin yeniden oluşturulduğu ve sömürgeciliğin yeni bir atılım yaparak canlandığı 18. yüzyılda Haçlı Seferleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yoğunlaşmıştır. Oryantalizm nasıl Avrupa'nın dünya yayılmacılığının hizmetine koşulduysa, bu konudaki bilimsel araştırmalar ve çalışmalar da aynı amaca hizmet edebileceği için önemli görülmüştür (örneğin, Heller, Wilken, Michaud, Sybel vb'nin önemli ve kapsamlı çalışmaları). O dönemden bu yana Haçlı Seferleri üzerine bilimsel yayınların sayısı on bini aşmıştır (Fikret Işıltan, "Çevirenin Sözü", Runciman, cilt I, s.XII ve Runciman, "Önsöz", cilt I, s.XVI).

cidir.[368] Kaldı ki, örneklememizi Almanya'dan yaptığımız için mutlaka belirtmemiz gerekir ki, Haçlı Seferlerinin Almanlar ve Almanya için anlamı ve önemi, diğer Avrupa ülkeleri ve toplumlarına oranla farklıdır, daha büyük ve daha fazladır. Çünkü seferlerin gövdesini, yapısını, ordularını Cermen krallıklar ve prenslikler, katılan milyonların esas çoğunluğunu Cermen kitleleri oluşturmuştur ve herkesin çok iyi bildiği gibi, bugün Avrupa'da Cermenliği -yalnız- Almanya temsil etmektedir. Fazla bilinmeyen ve gözlerden kaçan Haçlı Seferleri ile Cermenlik arasındaki bu bağ ve ilişki, haliyle, Haçlı Seferlerini, Avrupalılar içinde en fazla Cermenler, Cermenlik, Almanlık ve Almanya ile özdeşleştirmektedir ve herkesten çok onlar için önemli kılmaktadır.

Almanya'nın Haçlı Seferlerinin ele alınışıyla ilgili bu özelliği, konunun özü, anlamı ve mahiyetiyle ilişkilidir, bununla uyum içindedir ve aynı zamanda bunun sonucudur.

Özetle, özel merakı olmayan sıradan Almanlar, Hıristiyanlık tarihine uzmanlık alanı olarak girmemiş din eğitimi almış olanlar dahil, Almanya'daki dini bütün Hıristiyanlar ve eğitim konusu Orta Çağ tarihi olmayan üniversiteliler dahil, Alman gençleri, Haçlı Seferlerini ya hiç öğrenmemektedir ya da bilinmesi gereken yönleriyle bilmemektedir.

İnsanlığın ortak hafızası olan tarihi, tarihi yapanlar kadar tarihi yazanlar da belirler. "Tarih", genellikle tarih yazanların elinden çıkmıştır, çıkmaktadır. Üstelik "tarih", tarih yazanların elinde istenildiği gibi "değiştirilmekte"dir. Bazen çarpıtılmakta, bazen önemsizleştirilmekte, üstü örtülmekte, bazen öne çıkarılmakta, "büyütülmekte"dir; yani tarihle oynanmakta, tarih eğilip bükülmektedir. Haçlı Seferleri, tarihi bilim olarak ele almamış Batı tarihçilerinin elinde çarpıtılmış, önemsizleştirilmiş ve değişikliğe uğratılmıştır.

Sonuçta, Avrupa'da ve genel olarak Batı'da Haçlı Seferlerinin üstünün örtülmüş olduğundan söz edilebilir. Böyle örtülmüş olması ise, seferlerin ne olduğuyla, seferlerde neler yapıldığıyla, özetle seferlerin anlayış ve uygulamalarıyla ilgilidir. Yürütüldüğü zamanlarda bütün Avrupa toplumlarını saran heyecan ve coşkunun, inanılmaz ölçülerdeki geniş katılımın, Avrupa toplumlarında bıraktığı derin izlerin, tarihsel gelişmeyi etkileyen, tarihin ilerleyişini değiştiren sonuçların, bugün bu derece silikleşmesi,

---

368) Bu çalışmanın yapılabilmesi için karıştırılan Almanca kitaplar sayesinde ortaya çıkan bu durum bilinmedik ve beklenmedik bir şeydi. Yararlanma umuduyla ele alınan birçok geniş kapsamlı tarih kitabında konunun atlanmış olduğu görüldü. Alman tarihyazımının, seferlerle ilgili olarak "Alman ekolü" denilebilen dinsel motiflerin öne çıkarıldığı dikkate değer bir özelliğe sahip olduğu da söylenebildiğine (Işıltan, *aynı yerde*) göre, akademik yazınla popüler yazın arasındaki bu uçurumlu durum gözden kaçabilecek gibi değildir.

üzerinde durulmaz olması ve bilinmez hale gelmesi, getirilmesi, Haçlı Seferlerinin baskın, görünür ve gizlenemez bazı özelliklerinden kaynaklanır. Bu özelliklerin esası ise, seferlerin, Avrupalılar ve Hıristiyanlık için utanç verici olmasından başka bir şey değildir.

Batı, tarihindeki birçok olay gibi -mümkün değildir ama- bundan da herhalde "kurtulmaya" çalışmaktadır.

konuya eğilen modern tarihçiler, Avrupalıların Türklere karşı verdikleri mücadeleleri adlandırmak için, 'haçlı seferi' teriminin yerine 'kutsal savaş' deyimini tercih ederek, bu yaklaşımla aralarına mesafe koymaya çalışıyorlar."(369)

Ancak bugün Hıristiyan Batı dünyasında Haçlı Seferleri, Hıristiyan bağnazlığı ile emperyalist politikaların söylemi olarak tekrar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu söylemlere artık oldukça sık rastlanmaktadır. Seferlerin gerçekte ne olduğunun anlaşılmasını önleyecek bir şekilde kitlelerin bilincinden uzak tutulmuş olması, seferlerin, -örneğin şiddete karşı olmak gibi- Batı'nın savunduğunu iddia ettiği kavramlarla uyuşmazlığından dolayı, bir işe de yaramaktadır. "İleri ve uygar Batı" vahşete "karşıdır", şiddeti olumsuzlamaktadır ve barışçıdır! "Batı"nın altında yatan, "Batı"yı yaratan Avrupa'nın, şiddete, vahşete, kıyıma ve savaşa düşkünlüğü gizlenebildiği ölçüde gizlenmelidir.

21. yüzyıla doğru Haçlı Seferleri yeniden "hatırlanmış", çeşitli "taraflar", karşıt "cepheler", ters yönlerde sık sık seferlere gönderme yapar olmuştur. "Haçlı Seferi" kavramının güncel olarak yeniden kazandığı bu anlam tarihten gelmektedir. Aynı şekilde, tarihte olduğu gibi, "saldıranlarla", "saldırıya uğrayanlar" şeklinde...(370)

Haçlıların zihniyeti, günümüzde emperyalizm olmuştur. Avrupa Birliği'nin Hıristiyanlığa göndermeleri, ABD'nin yönetimindeki din motifleri ve söylemleri boşuna değildir.

Bu yüzden, Haçlı ruhundan medet umarak ve siyasetlerini dinlerine bulaştırmakta yarar görerek Haçlı Seferlerine tekrar sarılmış olan Batı'nın Haçlı söylemleri, seferlerin hedefi durumundaki karşıt Doğu dünyasında

---

369) "Haçlı seferiyle kutsal savaş arasındaki ayrım konusunda, bkz. J. Flori, *La guerre sainte. La Formation de l'idèe de crosaide dans m'Occident chretièn*, Paris 2001." Poumarède, s.11 ve not 13 s.552.

370) Örneğin, ABD'nin Orta Doğu politikasının Haçlı Seferi gibi olduğu yalnız Doğu dünyasının söylemi değildir. Batı'daki birçok yorumcu da bu yakıştırmayı yapmaktadır, hatta Batı'da çıkan birçok kitap ABD politikalarını bu kavram çerçevesinde değerlendirmektedir. Almanya'da yayımlanmış *Amerikas Kreuzzüge / Was die Weltmacht treibt* (Claus Kleber, Bertelsmann Verlag, 2005), Fransa'da *Le mythe de croisade* (A. Dupront, Paris 1997) adlı kitaplar çok sayıda örneklerden yalnızca ikisidir.

da karşılığını bulmakta, Orta Doğu başta ve esas olmak üzere Doğu dünyası, özellikle 11 Eylül sonrasındaki Batı politikalarıyla Haçlı Seferlerinin ilişkisini kurmaktadır. Ülkemizde, ABD üretimi Ilımlı İslam kastedilerek bir devrimci Doğu söylemi olarak kullanılan "Haçlı İrtica" tamlaması ise tam yerine oturmuştur. Çünkü en birinci "Ilımlı İslam" ülkesi haline gelmiş durumdaki Türkiye için bu tamlamadaki "haçlı" kelimesi, Haçlı mirasını üstlenmekten kaçınmayan emperyalizmi, "irtica" ise, "Haçlıların" (emperyalizmin) Türkiye'deki dinsel kılığa bürünmüş ortağını ifade etmektedir.

HAÇLI SEFERLERİ, TÜRKLER, TÜRKİYE

Ülkemizde bütün yönleriyle ve/veya çok fazla bilindiğini sanmadığımız, en azından önemli bazı özellikleri açısından eksik bilindiğinden emin olduğumuz Haçlı Seferlerinin muhatapları İslamiyet ve Türklerdir. Seferlerin hedefini tanımlayan bu iki kavram, bugün dünyada birlikte olarak bir tek Türkiye'de cisimleşmiş durumdadır. Bu bakımdan seferlerin bizim için anlamı, bizler için önemi, herhangi bir topluma ve ülkeye ifade ettiğinden farklıdır ve fazladır. Seferler, Cermen-Latin dünyasının, bütünüyle Hıristiyan Avrupa'nın Doğu'yu ve İslam'ı temsil eden Türklerle çatışmasından başka bir şey değildi ve seferlerin sonunu da Türkler getirmiştir. Oysa seferler yüzünden Avrupalılarla ve Hıristiyanlıkla yaşanan bu ilişki, ülkemizde, bırakalım bütün yönleriyle bilinmesini, fazla bilinmemesi yüzünden bir açığa ve bir yanılsamaya yol açmıştır. Açık, Batı'yı tanıma, Batı'nın geçmişini bilme ile ilgilidir, bunun eksikliğidir. Yanılsama, Haçlı Seferlerinin "Avrupa ve Hıristiyanlık tarihi"ndeki bir iç "olay" olduğunun sanılmasıyla başlamakta, Batı'ya atfedilen değerlere kadar uzanmaktadır. Seferlerin İstanbul, Anadolu, Orta Doğu ve esas olarak bizim coğrafyamızla ilgisi, ilişkisi, seferlerin bu coğrafyada yürütüldüğü, seferlerin Türkler olarak bizim toplumumuza yöneldiği, bu savaşların geçmişimiz açısından önemi vb. gibi şeyler fazla bilinmemekte veya bilinse bile hatırlanmamaktadır. Hatta bütün dünyanın "Haçlı Seferi" olarak bildiği seferlerin ve savaşların Alman tarihyazımında "*Türkenkrieg*" ("Türk Savaşı", "Türklerle Savaş") olarak geçtiğini, Almanların "Türk kaygısının" ilk ve en önemli olarak bu dönemden kaynaklandığını, Avrupalıların "Türk korkusunun" en fazla Haçlı Seferleri ile ilgili olduğunu sanıyoruz çok az kimse bilir. Kaygılar ve korkular, kasıtlı yalan kampanyaları ve bunun yarattığı bilgi kirlenmelerinin sonucudur. Türkler ne Avrupa'ya saldırmaktaydı, ne de saldırma olasılığı vardı. Bu yüzden aslında yersiz olan bu "kaygı ve

korku"ların Batılılar için ne kadar can alıcı önem taşıdığının, nasıl kullanıldığının belirli ölçülerde farkında olmakla birlikte, bunun Avrupalıların o dönemde Türkleri tanımamasından yararlanılarak yürütülmüş bir bilinçli propaganda sayesinde ortaya çıkmış, çıkarılmış olduğundan da genellikle habersiziz.

Türklerden korkulması için hiçbir neden bulunmamaktaydı. Çünkü seferlerin başlatıldığı 11. yüzyılda "Türkler" Avrupalılar için "meçhul" bir toplumdu. "Türk" sözcüğü bile o zamana kadar yaygın olarak duyulmuş değildi. Bütün bilinenler, Doğu Roma İmparatorluğu'nun, 1071'de uğradığı hezimet üzerine Avrupa'yı harekete geçirmek için yaydığı söylentilerden ibaretti. Öncesi yoktu. Malazgirt'teki yenilgi ve Türklerin aynı yıl Kudüs'ü Fatimilerden alması yalanların çapını genişletmişti. Avrupa'yı harekete geçirmek için gerçek dışı bir propagandaya ihtiyaç vardı ve bu sonuna kadar kullanıldı. 1071'le ilgili yaratılan sorun, bir yenilginin yaratabileceği olumsuzlukla sınırlanmamıştı. Yenilen, sadece Doğu Roma ordusu değildi; Türkler, Kudüs'ü zapt etmiş ve yakıp yıkmışlardı, Hıristiyanlığa saldırıyorlardı, "dinimizi" yok edecekler, "kökümüzü" kurutacaklardı! Üstelik şiddet yanlısı, zalim, vahşi ve kaba kuvvetçiydiler. Kötülükte benzerleri yoktu, Hıristiyanlığın bu "en büyük düşmanı" gibisi hiç görülmemişti vb. vb...

O dönemde Avrupa'yı kaplayan bu algılamalar hep devam etti, çünkü propaganda aynı şekilde, hatta daha da etkili hale getirilerek sürdürülüyordu. Zaman içinde Avrupa tarihyazımı da -bazı istisnalar olmakla birlikte- bu propagandanın etkisiyle şekillendi, bazı akademik ve bilimsel yayınlar da Türk karşıtı propagandaya katıldı, onun aleti oldu.(371) Hem bu yüzden, hem de 19. yüzyılda Avrupa'nın Osmanlı devleti üzerindeki "kötü emelleri" yüzünden, Jön Türkler (ve sonrasında da birçok araştırmacı ve yazar) Avrupa tarihyazımına seçenek olacak ürünler verdiler. Örneğin, Namık Kemal, 1812-1822 yılları arasında Joseph François Michaud (1767-1839) tarafından kaleme alınmış yedi ciltlik *Histoire des croisades* (Haçlıların Tarihi) adlı esere "bizim tarafımızdan" yanıt olacak önemli yazılar kaleme aldı.(372) Bunun devamı 20. yüzyılın başında, -kaynaklarda

371) Burada konu, Avrupa'daki tarihyazımına sızmış olan Avrupamerkezci anlayışlardan daha öte bir durumun karşılığıdır. Avrupamerkezci yazının (literatürün) tarihbilimine yansıması başka bir şeydir, ilkel ve histerik bir nedensiz Türk düşmanlığına kapılmak ve katılmak başka bir şey.

372) 1872 ve 1884 yıllarında yayımlanmış olan *Evrak-ı Perişan*'ın içinde Haçlı Seferlerine ve Salaheddin Eyyûbi'ye hasredilmiş geniş bir bölüm bulunmaktadır. *Devr-i İstila*'nın (1867) devamı olarak ve dizi şeklinde yazılmış eser birçok bakımdan önemlidir ve Möhring'e göre Salaheddin'le ilgili bölüm, "ilk modern Salaheddin biyografisi"dir (bkz. s.101).

da kullandığımız- Raşid Erer ve Ahmet Refik Altınay tarafından yapılan çalışmalarla sürdürülecekti.

Avrupa-Hıristiyanlık tarihyazımının dünya ve Türkiye tarihçiliğine yansıması kaçınılmazdı. Hıristiyanlık tarihinin en önemli olaylarından biri olan, kitlesellik özelliği ve uzun süre devam etmesi bakımından ise birinci durumdaki bir örgütlenme ve girişim olan Haçlı Seferleri, Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın bunu önemsizleştirme ve arka plana atma tutumunun yansıması, Hıristiyan dünyanın dışındaki Hıristiyanlığı konu edinen tarihyazımında da kendini göstermiştir. Örneğin, ülkemizde, bir akademisyenimizin Hıristiyanlığın "kendi" yazımına paralel olarak yazdığı Hıristiyanlığı anlatan ve tanıtan 174 sayfalık kitabında Haçlı Seferleri konu olarak ele alınmamakta ve sözü bile geçmemektedir (bir tek "Kronolojik Tablo'da İstanbul'da kurulan Latin Krallığından söz edilmektedir).[373] Aynı yazarın *Yaşayan Dünya Dinleri* adlı kapsamlı derlemesindeki "Hıristiyanlık" bölümünde de Haçlı Seferleri tek kelimeyle bile geçmemektedir (sekiz akademisyen yazarın ortak çalışması). Nedeni, kaynakların hepsinin Hıristiyan kaynakları olmasıdır; hepsi İngilizcedir ve çoğu sanıyoruz Kilise kuruluşları yayınlarıdır.

Ayrıca Haçlı Seferlerinin Doğu'daki genel yazınsal serüveni, bu konuda fikir ileri sürenlerin ortak kanısı olarak, yetersiz olmanın ötesinde bir boşluk ifade eder. Arap ve Türk kaynakları olarak o dönemden bugüne hiçbir şey gelmemiş olduğunu bütün araştırmacılar belirtmektedir. Başta Demirkent ve Işıltan olmak üzere değerli tarihçilerimizin çalışmaları ve çevirilerinin önemini belirtmek gereğini duyuyoruz.

Avrupa tarihyazımının ve bilimsel tarihçiliğinin bugün tamamen Türk düşmanı olduğu söylenemez ama Avrupa'daki Türk düşmanlığının kaynaklarına, Türk düşmanlığının önemli bir çıkış noktası olan Haçlı Seferlerine, Batı tarihçilerinin "Türk korkusu"nun başlangıcı olarak fazla değinmediğini de saptamak gerekiyor.

HAÇLI SEFERLERİ ÖNCESİNDE AVRUPA, HIRİSTİYANLIK VE ORTA DOĞU

Konumuz olan Haçlı Seferlerinde Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın durumu, şartları, 10. ve 11. yüzyıllar itibarıyla şöyledir.

Hıristiyanlık Avrupa'yı kaplamış, Avrupa'nın dini olmuştur. Kaynaklandığı Doğu'dan kopmuş olan Hıristiyanlık, hem başkalaşmış, hem de

373) Gündüz, "Hıristiyanlık" bölümü (Kronolojik Tablo, s.166). Profesör Dr. Şinasi Gündüz, İ.Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim üyesidir.

Avrupa'yı sorunların içine atmıştır. Doğu Hıristiyanlıkları ile bir bağı, ilişkisi, yakınlığı ve hatta benzerliği kalmadığı gibi, Avrupa Hıristiyanlığının (Katolisizmin) Avrupa dışında hiçbir yerde hükmü ve etkinliği yoktur. Kuzey Afrika'da Hıristiyan sayısı çok azalmıştır ve o bölge Hıristiyanlığı daha çok Doğu Hıristiyanlığının özelliklerini taşımaktadır.

Avrupa, Latin-Akdeniz ve Cermen-kuzey ülkeler ve toplumlar olarak birbirine fazla benzemeyen, farklı gelişmişlik düzeylerinde olan iki bitişik ve iki ayrı siyasal ve toplumsal coğrafya durumundadır. Latin-Akdeniz kesimin sözcüsü ve önderi durumundaki Roma, dinsel merkez olma olanağını kullanarak Cermen-kuzey üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktadır. Bu zorlama, toplumsal gerilimlerin ötesinde yönetimler arası çekişmelere de yol açmaktadır. Avrupa hükümdarları Papalıkla ve papalarla çatışmaktadır. En sonunda, beş yüz yıl sonra, Cermen tarafından Papalığa karşı bir isyan başlayacak, Hıristiyanlık, Cermen-Latin tarafları arasında bölünmeye uğrayacaktır. Alman Reformunun yol açtığı bu ayrışma, Hıristiyanlığın ikinci büyük bölünmesidir ve bundan Protestanlık çıkmıştır.

Avrupa dışında tek önemli Hıristiyan devlet Doğu Roma İmparatorluğu'dur. Roma'ya ve Papalığa bağlı olmadığı gibi, kendisi Hıristiyanlığın merkezi olmak istemektedir. Küçük ve önemsiz beylikler dışında ne Doğu'da, ne Kuzey Afrika'da, ne de başka bir yerde önemli bir Hıristiyan devlet bulunmaktadır. Hıristiyanlarsa dağınıktır.

Yüksek kültüre sahip Doğu Roma İmparatorluğu 8. yüzyılda İslamiyet'in, 10. yüzyılda Türklerin kendi sınırları içinde yayılmaya başlaması yüzünden kaygılıdır. İmparatorluk daha çok batı bölgelerinde, durmak bilmeyen Avrupa akınları altında ezilmektedir. Tuna boylarında ve Balkanlarda Bulgarlar, Macarlar, Slavlar, Peçenekler, Uzlar; Adriyatik ardalanı ve İtalya'da Sırplar, Cermenler, Normanlar sürekli ilerlemektedir. Bu şartlarda Doğu Roma savunma durumundadır ve gücünü korumaya çalışmaktadır.

Avrupa tarafındaki tehdit Hıristiyan din kardeşlerinden gelmekle birlikte yeterince düşmancadır ve ırksal-kökensel farklılıklar yanı sıra mezhepsel rekabetten kaynaklanan "dinsel" karşıtlıklardan da beslenmektedir. O dönemde Katolisizme karşı, ayrıca, Pavlusçuluk, Bogomilcilik gibi akımlar ortaya çıkmıştır.

Hıristiyan Avrupa, Doğu'dan ve uygarlıktan kopmuştur.

Uygarlık, Doğu Roma, Arap ülkeleri, İslamiyet ve Türklerdedir.

7. yüzyılda yayılmaya başlamış yeni din İslamiyet, 9. yüzyıldan sonra görece bir durgunluk dönemine girmişti ama Türklerin İslam'a katılmasıyla birlikte İslam dalgası yeniden yükseldi. İslamiyet tekrar ve hızla ilerlemeye başladı. İlk İslam dalgasını az hasarla atlatan Doğu Roma'yı bu

yeni ilerleme yeniden ve daha ciddi bir şekilde tehdit etmektedir ve bu gelişme Doğu Roma'nın batısındaki tehditle eşzamanlıdır. Üstelik bazı yönleriyle doğudaki zorlama batıdakiyle birleşme eğilimleri göstermektedir. Örneğin, Ege kıyılarında İzmir'i merkez alarak hakimiyet kurmuş Türk emiri Çaka Bey (ö. 1095), Peçeneklerle ilişki içindedir. Çaka Bey Peçeneklerden Gelibolu Yarımadasını işgal etmelerini ister. Böylece İstanbul, ardalanından ayrılmış olacaktır.[374] Ayrıca, tehdit altındaki doğu bölgeleri imparatorluğun zenginliğinin kaynağı olan yerlerdir. En yoğun nüfuslu yerler olan Suriye ve Mısır, sanayi ve ticaretin yan yana gelişmiş olduğu imparatorluğun ana merkezleridir.

Bu arada Türkler Mezopotamya'dan Suriye'ye, Kilikya, Kapadokya, Lykaonia, Frigya ve Bitinya'ya kadar ilerlemişlerdir.

HAÇLI SEFERLERİNİN NEDENLERİ VE BAHANELERİ

Hıristiyanlaşmış Avrupa'nın gelişmesi sınırlı olmuştu ve bu durum, çok açık bir şekilde anlaşıldığı gibi, ticarete bağlıydı. Ticaretse ancak Doğu ile yapılabilirdi. Doğu'nun zenginliği ve refahı dillere destandı. Gerçekliği tartışılmaz olan Avrupa-Doğu farkı, "sokaklardan süt ve bal aktığı", "sokakların altınla kaplı olduğu", "yakalanıp yenilerek bitirilemeyecek kadar çok bıldırcınlar bulunduğu" gibi gerçek dışı söylentilerle daha da cazip hale getiriliyordu. Avrupalılar için Doğu, "hayali bir Doğu"ydu. Ek olarak, Avrupalı insanlar cennetin "Doğu'da bir yerde" olduğuna artık tam olarak inanıyordu.[375] Bu yüzden Avrupalıların gözü Doğu'daydı.

Haçlı Seferleri, Avrupa'nın en büyük ve en güçlü devletleri olan Frank devletlerinin ekonomik ihtiyacı ile var olma mücadelesinin gereği olarak gerçekleşti. Bu bakımdan Haçlı Seferleri "Avrupa"nın arayışının ve çaresizliğinin dışavurumudur. Avrupa için Doğu'ya ulaşmak tek çözümdü. Avrupa'nın geriliğinden, gelişememişliğinden şikâyetçi Papalık ise Avrupa'nın "geleceğini" kurtarmak amacıyla önder rolünü üstlendi. Sefer vesile edilerek ve fırsat haline getirilerek Avrupa'da siyasal birlik gerçekleştirmek hayali de gündemdeydi. Papalık, Avrupa'nın dinsel merkezi olmanın yanı sıra, siyasal merkez de olmaya çalışıyordu. Ayrıca, tamamı Hıristiyan olmuş Avrupa, ancak "dinin birleştiriciliği" ile bir araya getirilebilirdi. Din birleştirecekse elbette işin başında Papalık olurdu.

---

374) "Bizans ve Haçlılar", Levçenko, s.201.

375) Isidore de Sevilla'nın (560-636), *Etymologiae* adlı eserinde kullandığı "Cennet Doğu'da bir yerdedir" cümlesi Orta Çağ boyunca o kadar çok tekrarlanmıştı ki, 10. yüzyıla gelindiğinde kimse bunun gerçekliğinden şüphe etmiyordu (Hentch, s.50 vd.).

Bu bakımdan seferler aynı zamanda bir "Avrupa birliği" projesidir.

Büyük projeler "şiddet" ve "zor" olmaksızın gerçekleştirilemeyeceğinden, Doğu'nun önemi öne çıkarılmış, bu yüzden Avrupa şiddete yönelmiş, şiddet ve zor için kurban aramış, hedef belirlemiş, Müslüman "kâfirleri", "dinsizleri", "Paganları", "bütün Avrupa'yı ele geçirecek ve her yeri yakacak Türkleri" hedef almıştır.

Seferler şiddeti önce kendi topraklarında yaratmış ve bunu bir "düşmana" (Türklere) yöneltmiştir. Doğu'ya yönelmiş Haçlı Seferleri, başlangıcını Avrupa'daki Yahudi kıyımıyla yapmıştır. Avrupa, Yahudiler dışında esas olarak Hıristiyanlaşmıştır. Avrupa'nın geleneksel dinlerine mensup bir toplum ve insan hiçbir yerde kalmamıştır. Bu yüzden -Endülüs/İspanya ve Sicilya dışında tutulacak olursa- Kıta Avrupasında dinsel olarak Yahudilerden başka bir "gayri Hıristiyan", başka bir "düşman" bulunmamaktaydı. Seferlere dinsel söylemlerle hazırlanıldığı için başlangıçta düşman sadece Yahudiler oldu.

11. yüzyıl, Avrupalıların "Türk" kavramının ve "Türk korkusu"nun başlangıcıdır.(376) Anadolu'ya akan Türkler, Doğu Hıristiyanlığına darbeler vuran Türkler (en somut olarak 1048-49 ve 1071), gerek Cermen olsun, gerekse Latin olsun bütün Avrupa Hıristiyanlığını ürkütmüştü. Aslında Selçukluların asıl amacı, Anadolu'yu tamamen ele geçirerek Balkanlara, yani Avrupa'ya dayanmak, Doğu Roma İmparatorluğu'nu ortadan kaldırmak değildi. İlk hükümdar Tuğrul Bey (990-1063), Doğu Roma ordularını dağıttıktan sonra geri çekilmiş, Alparslan (Çağrı Beyin oğlu, 1029-1072) Malazgirt'te savaşmaktan kaçınmış, mecbur kaldığı için savaşmış, savaşı kazandıktan sonra da ilerlememişti. İslamiyet, yayıldığı alanlarda merkezi özelliğini önemli ölçüde yitirdiğinden dolayı Selçuklular için Orta Doğu'da tam hakimiyet kurmak ve birlik sağlamak gerekli olmuş ve bu batıya doğru genişlemekten çok daha önemli hale gelmişti. Ayrıca Alparslan'ın öncelikli hedefi Türkistan'dı. Yani Avrupalıların Türk korkusu yersizdi ve siyaseten kullanılmak üzere bu korku yapay olarak üretilmişti.

---

376) Gerçi sonradan Türkler olarak bilinecek Hunlar 4. ve 5. yüzyıllarda defalarca Avrupa'ya gelmişler, Avrupalıların *Flagellum dei* ("Tanrının Kırbacı") olarak adlandırdığı Attila'nın orduları imparatorluk başkentleri İstanbul ve Roma'ya dayanmış, Galya'ya varmış, bütün Avrupa'yı yağmalamış ve haraca bağlamıştı. Ancak o dönemde "Türk" sözcüğü yoktu. Hunlar, Avrupalılar için Asya'dan gelmiş "barbarlar"dı. Avrupalılar için felaket ifade ettiğinden dolayı Hunların Avrupalılar için "Türk olmaları", Haçlı Seferlerinden sonradır. Zaten "Türk" adına Asya'da bile 6. yüzyıldan sonra rastlanmış (Orhun Yazıtları 8. yüzyıl), Türkler kendilerine İslamiyete geçtikten sonra Türk demeye başlamışlardı (Gürün, s.56-57; Doğu Perinçek, "Devlet Sürecinin Türkçedeki İzleri", *Bilim ve Ütopya*, sayı: 196, Ekim 2010, s.21-22).

Selçuklu devleti ve bu devletin yönelimi ve mücadelesi, Avrupalılara, Avrupa kitlelerine, kaygı ve korku yaratacak bir propaganda olarak yansıtılıyor, Hıristiyanlığın merkezi ise bir planı uygulamaya koyuyordu. İslamiyet parçalanmış durumdaydı. Çeşitli İslam ülkeleri birbirleriyle savaşıyordu. İslam dünyası, ayrıca büyük bir içsel bunalım içindeydi, gerileme ve zaaf her alanda yaşanıyordu, iç çatışmalar durulmuyordu. İdeolojik ve siyasal sorunlar yanında, döneminde dünyanın en çok tahıl üretilen bölgesi Mezopotamya'da sulama sistemlerinin çökmesi ve kullanılamaz hale gelmesi, İslam'la sınırlı bütün Doğu dünyasında sıkıntılar ve zorluklar yaratmıştı. Hıristiyanlığın merkezi, Hıristiyan olmayan Doğu'nun bu zaaflarını değerlendirmek ve yararlanmak da istedi. "Doğu'ya yönelme"nin tam zamanıydı. "Eğer bir şey olacaksa ancak şimdi olabilir" diye düşünülüyordu. Bahaneler arandı, üretildi.

İslamiyet, Akdeniz Hıristiyan toplumları olan Latinler dışında tutulacak olursa, Avrupa'da hiç bilinmiyordu. Kimi yerde Hıristiyanlıktan bir sapma olduğundan söz edilirken, en yaygın yorum, İslamiyet'in, *İncil*'deki "Sahte Peygamber"[(377)] kehanetinin gerçekleşmesi olduğuydu. Bu inanç ve genel bilgisizlik, seferleri planlayanların dayanağı, gerçekleştirilebilmesinin nedenlerinden biri haline getirildi.

Dönemin Hıristiyanlığı İslamiyet'i "Tanrı düşmanı" olarak biliyor, öyle tanımlıyor ve gösteriyordu. Aslında kışkırtıcılık odağı olan Avrupa'daki Hıristiyanlığın merkezi (Papalık) bilgisiz değildi, İslam'ın "tanrılı" ve "tektanrılı" bir din olduğunu çok iyi bilmesine rağmen böyle bir propagandadan yarar umuyordu.

Haçlı Seferlerinin bahanelerinden biri kutsal topraklara Avrupa'dan hacca gidilmesini sağlamaktı. Oysa Müslümanlar Avrupalı Hıristiyanların hacca gelmesini önlemedikleri gibi, her yıl gelen hacı kafilelerinin güvenliğini de sağlamaya çalışırlardı. Ayrıca, Frank İmparatoru Şarlman'la Abbasi dönemindeki Halife Harun ür Reşid'in özel görevlileri arasında 806'da yapılmış anlaşmaya[(378)] göre, kutsal topraklarda yaşayan Hıristiyanlara bir çeşit protektora verilmiş, uygulamada özerkliğe benzeyen bu statü ile Hıristiyanlar görece rahat oldukları ve inisiyatifli davranabildikleri gibi, Avrupalı Hıristiyan hacılar da durdurulmama güvencesine sahip olmuşlardı. Ayrıca, sonradan Hac güzergâhının önemli bir bölümünü içine alacak kadar genişlemiş olan Türk devleti de bir

---

377) *İncil*, Matta (24:11), s.60, Markos (13:6), s.112, Luka (21:8), s.191.

378) İmparator Şarlman ile Halife Harun ür Reşid arasında kurulan ilişki, ilk kez bir Avrupalı hükümdarın Doğu ve İslamiyet ile temasa geçmesidir.

zorluk çıkarmıyordu.[379] Papa II. Urbanus'un (1088-1099) saldırı için çağrı yaptığı tarihe kadar (1095) yüzyıllar boyunca hiçbir hacı kafilesi gerçekten de geri döndürülmemişti. Kutsal topraklarda çeşitli Hıristiyan kurumları, Avrupalı hacılara, barınmadan Kudüs'te ölen hacıların cenaze törenlerinin yapılmasına ve defnedilmesine kadar birçok alanda hizmet vermekteydi. Hatta Kudüs'te Avrupalı hacıların *Haceldama* adında düzenli, bakımlı, özel bir mezarlığı bile vardı.[380]

Doğu ile ticaret konusunda ise bir sorun yoktu, İtalyan ticaret kentleri aracılığıyla istedikleri kadar ticaret yapabiliyorlardı. Ama Avrupalılar ticarete hakim olmak, bütün ticaret yollarını kendileri yönetmek, satın aldıkları malları ucuzlatmak ve çok daha fazla kazanmak istiyorlardı. Gümrüksüz, engelsiz ve serbest olarak daha kazançlı olmak ve yüksek kârlılık peşindeydiler. Ticaret yolları ve ticaret malları İslam ülkelerine aitti. Ürünleri ve yolları elinde tutan elbette daha fazla kazanıyordu, fiyattan kurulan mekanizmalara kadar her şeyi elbette onlar belirliyordu. Bütün bunların Avrupalılar için kendi lehlerine değişmesi şarttı.

Haçlı Seferlerinin nedenlerinden biri de Avrupalıların karabiberi tanımış ve karabiberin "bağımlısı" olmuş olmalarıydı. Yüzyıllar sonra Marx'ın, o dönemde "tarihin itici gücü" olarak adlandıracağı karabiber, az bulunduğu ve çok pahalı olduğu için zaman zaman para yerine de kullanılırdı.[381] Baharat ticareti Orta Çağ'ın en kârlı işiydi.[382] Hindistan'dan kalkıp Kızıldeniz yoluyla Orta Doğu'ya gelen baharat, karaları geçtikten ve tekrar denizde yolculuğunu sürdürdükten sonra Venedik'e varıp Avrupa'ya dağıldığında, örneğin Hamburg'taki sonuncu ele vardığında (Martin Behaim'ın 1492 tarihli ünlü *Yerküre* adlı eserinde yazdığına göre), tüketiciye ulaşana kadar en az 12 kez el değiştirmiş olmaktadır

379) Seferlerin gerekçelerinden biri olarak kullanılan bu gerçek dışı söylem, 20. yüzyıl Batı tarihçileri arasında da zaman zaman tekrarlanmıştır. Örneğin, Seignobos. "Anadolu'yu istila ile Kudüs'ü zapteden Türk ırkına mensup yeni bir çeşit olan bu Müslümanlar Araplardan daha cahil ve daha gaddar oldukları için hacılara zulüm etmeye başladılar." (Akt. Erer, s.25)

380) Ruelland, s.73.

381) C.M. Cipolla, "Ortaçağın Ekonomik Gelişmesinde Baharatın (Özellikle de Karabiberin) Rolü", *Neşeli Öyküler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s.60-79 ve Pirenne, 1983, s.17.

382) Beş yüzyıl sonraki keşifler ertesi dönemde de Avrupa'da yapılan en kârlı ticaret gene baharat ticaretiydi, ama baharat ticareti bunun yanında aynı zamanda o dönemde en tehlikeli ticaretti de. Bir çuval karabiberle bir ticaret gemisi satın alınabiliyor, buna karşılık Hindistan'a giden beş gemiden ancak biri yüküyle Venedik'e geri dönebiliyordu. Karabiber taşıdığı sanılan gemilerin saldırıya uğramaması ve soyulmaması çok enderdi. Ticaretin öndegelenleri Fugger ve Welser ailelerininkilerin yanı sıra Venedik'teki bütün saraylar da Hint baharatından elde edilen bu büyük kârlarla yapılmıştı.

(Almancada "ticaret"in karşılığı olan *der Handel* kelimesi "el" anlamındaki "*Hand*"dan türemişti).[383]

Karabiberi çok seven ve karabiber bulmakta zorluk çeken din adamı vaiz Pierre'in seferleri ilk düşünen kişi olduğu, bunun için cansiperane faaliyet gösterdiği bilinmektedir.[384] Sonraları "aziz" yapılmasına yol açacak çabaları, öbür dünyada cenneti garantiye almak yanında, yaşanılan dünyada da karabibere kavuşmak içindi.[385]

Böylece karabiberin, tarihin en kitlesel, en kapsamlı, en uzun süreli savaşına yol açan bir etken olduğu söylenebilir.

"Kutsal Savaş" olarak başlatılan ve yürütülen Haçlı Seferlerinin ticaret yollarıyla (ve karabiberle) ilgili bu amacı, sonraları gizlenebilir olmaktan çıkacak, 14. yüzyıldaki Haçlı Seferlerinde ise ne "kutsallık" ne "Kutsal Savaş" kalacak, ne kutsal yerlerden söz edilecek, ne de "İsa'nın Mezarı" lafları hatırlanacaktı. O dönemlerde artık ticari çıkarları öne sürmenin, ticaret yollarını ele geçirmenin önemini belirtmenin, bunları açıkça konuşmanın sakıncası kalmamıştı. (Osmanlıya ve İslam'a karşı yapılan her saldırı savaşına gene de "Haçlı Seferi" denilecek, Hıristiyanlar arası olmayan her savaş, hatta bugünkü gibi, hep Haçlı Seferi olacaktı.)

Haçlı Seferlerinin hiç kimsenin dile getirmediği, açıkça söylemediği "gizli" bir nedeni de vardı, Konstantinopolis. Katolisizm, Kudüs'e giden yol üzerinde bulunan, döneminde dünyanın en büyük ve en önemli kenti olan İstanbul'u çok önemsiyordu. Bu kent Hıristiyanlık için çok önemliydi ve bu yüzden de çekiciydi. Böyle bir vesileyle belki de bu söylence kent alınabilir, bu zengin kente sahip olunabilirdi.

Haçlı Seferlerinin maddi temellerinden biri, Avrupa'daki tarımsal alandaki gelişmelerin sağladığı nüfus patlamasıydı. 1000 yılına doğru Avrupa'nın birçok yerinde, ekilen arazi sınırlılığı ve tarımda verim düşüklüğü yüzünden "kıyametin kopması", "dünyanın sonunun gelmesi" bekleniyordu. Kitleler açlıktan kırılıyor, umutsuzluk her yeri kaplıyordu. 11. yüzyıldan sonra ise, görece gelişmeler (tarımda öküz yerine atın kullanılması, teknolojik yenilikler, demirden sapanın icadı, gübreyle topra-

---

383) Stefan Zweig, *Dünyanın Çevresini Dolaşan İlk İnsan Macellan*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.17.

384) Seferlerin tarihinde önemli bir yeri olan Pierre l'Hermite (San Pietro, 1050-1115), daha önce gittiği Hac ziyaretinde Kamame Kilisesinde Isa'dan görev almıştı! Buna dayanarak verdiği vaazlarla kitlelerin etkilenmesinde çok büyük rolü olmuştu. Bu din adamının hazırlıklarla ilgili faaliyeti ve işlevi, seferlerin Papalığın kışkırtması sonucu değil, tek tek din adamlarının teşviki ile olduğu yolundaki Papalığı aklayan görüşlere temel teşkil etmiştir.

385) Cipolla, 2008, s.65.

ğın iyileştirilmesi vb.) sayesinde verim yükselmesi[386], refahın da belirli ölçülerde yükselmesini ve hayat şartlarının düzelmesini sağladı. Bunların sonucu olarak nüfus artıyor, artan nüfus da ekilen alanları genişletiyordu.[387] Kilise tarımda üretim hamlesine öncülük ediyor, manastırlar bakir toprakları mülk edinerek yeni tarım alanları açıyor, yeni köyler kuruyordu. Senyörler, genişlemeye katılıyor, büyük toprak sahipleri arazilerini büyütüyor, hatta yeni açtıkları alanlara köylü çekebilmek için servaj şartlarını bile hafifletiyorlardı.

Avrupa'daki nüfus artışı, kuzeylilerin ve Doğu Avrupa toplumlarının (örneğin, Macarların) 10. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupalılara verdikleri zararların ortadan kalkmasıyla da ilgiliydi. Önemli ölçüde yerleşmiş, oturmuş olan bu toplumların, Hıristiyanlaşmalarının da etkisiyle saldırıları bitmiş, deyim yerindeyse saldırganlar ehlileşmiş ve durulmuşlardı. Hıristiyanlaşmayla Hıristiyanlık onlar için düşman olmaktan çıkmıştı. Avrupalılar ise artık onların yağmalarından ve tahribatından kurtulmuştu.

Tarımsal alanın genişlemesine rağmen, eski *manor* örgütlenmesi[388], ölümleri aşan doğumlarla artık uyum sağlayamıyor ve sürekli artan sayıda insan doğduğu yeri terk etmek zorunda kalarak başka yerlerde hayatını sürdürmeye çalışıyordu.[389]

Böylece Avrupa dışına gidebilecek, götürülebilecek, hatta Avrupa'dan atılması gereken bir nüfus fazlası ortaya çıkmıştı.

Köylü kitleler açısından seferlere katılmak, kıtlıklardan ve yoksulluklardan kurtulmak anlamına geliyordu. Üzerinde söylenceler yaratılmış "Doğu", sefaletten kurtulma topraklarıydı.

Ayrıca artan nüfus, kötümserlikleri ortadan kaldırdığı ve kıyamet beklentilerini unutturduğu gibi, her yerde dinamik özellikler yaratıyor, yeni arayışların ve daha önce akla gelmeyen projelerin üretilmesine yol açıyor-

---

386) 9. ve 13. yüzyıllar arasında verim 1'e 2'den 1'e 4'e çıkmıştır.

387) 950 yılında Batı Avrupa'nın toplam nüfusu 20 milyon kadardır. 13. yüzyıl başında 35 milyon olacak, 1348 yılında nüfus iki katını aşarak 54 milyona varacaktır. Bu dönemde Frank devletlerindeki (Doğu ve Batı Frank devletleri; yani Almanya ve Fransa) nüfus artışı ise üç katı geçmektedir. Akdeniz şeridindeki ülkeler (İspanya, İtalya), artıştaki Avrupa ortalamasını düşürücü rol oynarlar. Aynı tarihte Anadolu'da nüfus 10 milyonun altındadır (P Anderson, *Les Passages de l'antikité au Feodalisme*, s.207 ve 261; akt. Avcıoğlu, 1986, s.1772).

388) Feodaliteye özgü bir birim olan ve Türkçede "malikane sistemi" de denilen manor, "özel bir şekilde örgütlenmiş köy"dür. Köylüleri topraklarına ve senyörlerine bağlı ve bağımlı kılan ve kendine yeterliliğe yönelik manor sistemi yalnız ekonomik ilişkilerle sınırlı değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal boyutları da olan bir düzendir. Roma İmparatorluğu'ndaki *latifundium*un dönüşmüş şekli olduğu genel kabul görmektedir.

389) Pirenne, 1983, s.59-60.

du. Yöneticiler ise kitleleri seferber edecek cesarete ve güvene, önlerine daha uzak hedefler koyabilme olanağına kavuşuyordu.

Avrupa'daki bu nüfus fazlalığına, bu fazlalığı yönlendirme ve yönetme yeteneklerine sahip "şövalye fazlalığını" da ekleyecek olursak, "fazlalıkların" neden hareket etme ihtiyacında olduğu kolayca anlaşılır. Kaldı ki şövalyelik kurumu gelir olmadığı için tarihsel olarak yok olmanın eşiğindeydi. Şövalyeler "işsiz"di, tarımda hiçbir zaman çalışamayacaklarından sığınacak yer bile bulamıyorlardı.

Bu kapsamlı Haçlı Seferleri girişimini Gumilëv, "passioner aşırı ısınma" olarak nitelendiriyor ve Avrupa'nın Hıristiyanlaşmasıyla başlayan yükseliş sürecinin devamı olan bu Avrupalı atılganlığın nedeninin bu "aşırı ısınma" olduğunu ileri sürüyor.[390]

10. ve 11. yüzyıllar Avrupalıların hac ziyaretlerinin Kilisenin yoğun propagandası sonucu arttığı ve sıklaştığı yüzyıllardı.[391] Hac ziyaretlerinde gördükleri yerlere ekonomi açısından bakanlar zenginliği hemen fark ediyordu. Şövalyeler gibi bölgeye askeri açılardan bakanlar ise, Doğuluların, Müslüman olmayan herkese saldırmadıklarından, kendilerinden olmayan herkesi düşman görmediklerinden dolayı, Doğu'da karşılarında önleyici bir güç olmadığını sanarak fethin olabilirliği üzerinde fazla duruyor, fetih heveslerine ve zafer kolaylığının çekiciliğine kapılıyorlardı. Bütün bu kesimler döndüklerinde hem halk arasında, hem de hakim aristokratik çevrelerde olumlu gördükleri her şeyi, mutlaka biraz da abartarak anlatıyor, bu yüzden seferlere katılmayı özendirici bir rol oynuyorlardı.

1074 yılında Papa VII. Gregoire projeye arka çıktı[392], 1095 yılında, ondan sonraki Papa II. Urbanus seferlerin gerçekleşmesini sağlayacak girişimlerde bulundu, 18-28 Kasım tarihlerinde Fransa'da Clermont kentindeki ruhani mecliste "fetva" verildi. Hıristiyanlar "savaşacak"tı.

Doğu Roma elçilerinin de katıldığı Hıristiyan Piacenza'da, Katolisizmin bu Konsilinde (Sinodunda) sürekli Kudüs vurgusu yapılmıştı. Karar bu sayede çıkarılmıştı ama bundan daha önemli olan şey, seferin yüzyıllardan

390) Gumilëv, 2004, s.132.

391) Örneğin, 1064'te Mainz Piskoposu yedi bin kişilik bir kafile örgütlemişti. Hacca katılım her yerde o ölçüdeydi ki, yolcu ziyaretçilere kolaylıklar sağlayan rehber kitapçıklar bile çoğaltılmakta ve satılmaktaydı. Kudüs kentini tanıtım kitapçıkları bunların arasında en yaygın olanıydı. Bunlar, büyük bir olasılıkla ilk *Reiseführer*ler ve *Travel Guide*lardı.

392) Oysa Müslümanlara karşı savaşın birincil sahibi olan Papa Gregoire (Gregorius; 1073-1085) Müslüman sultanlarla yazışıyor, iyi ilişkiler kurmanın yararları, dost olmanın zorunluluğu üzerine görüşler ileri sürüyor, aynı "Tanrı"ya inanıyor olmanın önemi üzerinde duruyordu (Cahen, 2010, s.46).

beri süregelen hac geleneğiyle birleştirilmesindeydi. *Peregrinatio, pellegrinaccio* (Hac seferi demektir) sözcükleri ile sağlanan böyle bir birleştirmenin anlamı, yararı, ne için yapıldığı ve neye hizmet ettiği/edeceği, ileride görülecektir.

Papalık böylece dinsel otoritesini siyasal bir güce dönüştürme imkânına kavuşuyordu.

Hıristiyanlığın merkezinin diğer bir hesabı, Katolisizmden kopmuş Doğu Hıristiyanlığına karşı Orta Doğu'da Katolisizmi güçlendirmeye çalışmak, daha doğrusu, yok olma durumuna gelmiş Katolisizmi yeniden var etmekti. Seferler sayesinde Katolik kilisenin tebaası artırılabilir, serveti büyütülebilir, zengin ülkelerde hakimiyet kurulabilir, belki de Hıristiyanlığın tekeli ele geçirilebilirdi. Katolisizmin, aynı zamanda Ortodoksluğa müdahale imkânı olarak değerlendirdiği Haçlı Seferleri, Doğu Hıristiyanlığına yardım adına doğudaki Hıristiyanlığı Latin Hıristiyanlığına bağlayacaktı. Kendisine muhtaç ve mecbur Doğu Hıristiyanlığının eline düştüğünü düşünen Roma ve Papalık, fırsatı değerlendirmeliydi. Bu bakımdan Haçlı Seferlerinin hiç kimsenin dile getirmediği bir nedeni, Doğu'ya gidilirken, kendisi de Doğu olan "Doğu Roma"yı yok etmek, söylenceler kenti İstanbul'u almak ve rakipten, Doğu Roma'dan kurtulmaktı. (İlerde anlatılacağı gibi ayrıca bir intikam konusu da vardı.)

Avrupa Hıristiyanlığının Roma yanında ikinci bir "başkente" ihtiyacı da yoktu, tahammülü de.

Fırsat aranmaktaydı. Olmayan fırsat seferlerle yaratıldı ve değerlendirildi. Ancak, Doğu Hıristiyanlığından kurtulmanın ve bütün Hıristiyanlığa hakim olabilmenin pek de mümkün olmadığı görülecekti.

Avrupa ticaretinde önem taşımakla birlikte henüz fazla zenginleşmemiş İtalya'nın ticaret kentleri Cenova, Pisa, Venedik vb, başlangıçta, Doğulu Müslümanlarla kurmuş oldukları ticari ilişkilerini sarsabileceği, hatta bitirebileceği kaygısıyla sıcak bakmadıkları seferlere başlar başlamaz destek oldular. Çünkü seferlerden taşımacılık olarak kazanç sağlayabileceklerini, seferler sayesinde rakipleri Doğu Roma'ya karşı yeni mevziler kazanabileceklerini anlamışlardı. Ayrıca kendilerine Doğu'da ticaret kolonileri kurabilecekleri güvencesi de verilmişti (zaten öyle de oldu, hepsi Doğu'nun limanlarına yerleştiler). Doğu Roma imparatorunun Papalıktan "tehlikede olan Hıristiyanlığa" yardım etmesi talebi üzerine ortaya çıkan ve gündeme düşen Doğu Seferi fikrinin bu karşıtları, sonradan seferler için en büyük kışkırtıcılığı yapanlardan olacaklar ve ilk sefer sonrasında örgütlenme-propaganda faaliyetlerinin finansörlüğünü de üstleneceklerdi.

HAÇLI SEFERLERİNİN HAZIRLIĞI VE "HAKLILIK SORUNU"NUN "ÇÖZÜMÜ": "SAVAŞAN" HIRİSTİYANLIK

Selçukluların Anadolu'daki ilerlemesi, Papalığın Avrupa'daki Hıristiyan örgütlenmesinin bütününü seferber ettiği bir propaganda kampanyasına konu yapıldı. Biraz önce anlatılmıştı, "Türk korkusu" yaratıldı. Öyle bir seferberlik ve propaganda yapıldı ki, Türklerle hiç karşılaşmamış ve Türkleri hiç tanımayan toplumlardan çok iyi sonuçlar alınacaktı! Cermen devletleri olan Batı Franklarda ("Fransa") ve Doğu Franklarda ("Almanya") kitleler, korkularının düşmanlığa, uyarılmalarının histeriye dönüştürüldüğü bir cendereye sokuldu. Heyecan dalgası bütün Cermen dünyasını içine çekti. Bir "Türk Savaşı" yapılacak, savaş "Türklere karşı" olacaktı.

Giysilerin üzerine kırmızı kumaştan haç dikilmesi, İsa'nın haçı taşımasına gönderme yapmak ve böylece seferlerin kutsallığını vurgulamak, İsa için yapıldığını göstermek amacıyla, seferlerin ilk başladığı günlerde ortaya çıktı. *İncil*'in herkesin haçı yüklenmesi yolundaki öğüdüne uyulmuş, herkes güya İsa gibi "haç" taşımış oluyordu. Ancak seferlere "Haçlı" adının verilmesi (Avrupa dillerindeki *croiserie/croisade*, *Kreuz/zug*, *crusade*, *croce*, *cruci* kullanımları), 13. yüzyılın ortasında olacaktı.[393]

Sefer, Kudüs'e hacca gitmek üzere yapılacaktı. Günahkârlar kefaret ödemek için savaşacaklardı. Oysa dönemin öğretisine göre, hacca gitmek, o gün için bu sefere katılmak, günahsız veya günahları affedilmiş kişilerce yapılabilirdi. Yani "hac seferi"ne herkes gidemezdi. Papa II. Alexander (1061-73), İspanya'daki ilk "deneme" seferinde (Barbastro'nun kuşatılması ve alınması, 1063-64) bütün savaşçıların günahlarının affedileceğini buyurmuştu. Yirmi yıl sonraki Papa VII. Gregoire bu yeni "buluşa" onay vermişti. Günah affı, kutsal toprakların kurtarılması için yapılan seferde elbette çok daha fazla geçerli sayılmalıydı. Böylece savaş eylemi, teolojik bir zorlama olmakla birlikte, dua, oruç, bağış gibi dinsel görevlerle aynı özelliği kazanmış oluyordu.[394] Sefere katılacak herkes ödülü hak edecek, ahrette kazanılacak ödül için hiçbir kısıtlama kalmayacaktı.

Yalnız "Haçlı"nın eskiden beri Kudüs'e hacca gidenlerden bir farkı vardı: silahı ve savaşacak olması. Bu farkın yarattığı sorunlar ise önemliydi, bazı sorunların çözümü de zordu. İnsanlar bağışlanmak için savaşacaklardı ve böylece günahlarından kurtulacaklardı, kutsal topraklar "kurtarılacağı" için seferler kutsallığına kutsaldı, peki, "haklılık" sorunu nasıl

---

393) Möhring, s.13.

394) Riley-Smith, 2005, s.73.

çözülecekti? Hıristiyanlıkta savaş "haklı" olamazdı. Gerçi yüzyıllar önce ve yüzyıllardır Hıristiyanlığı yaymak bahanesiyle fedai olmuş ülkeler ve toplumlar savaşın "günah" olduğu dönemleri, savaşın "kutsal" olduğu dönemlere fiiliyatta çoktandır dönüştürmüşlerdi, ama bunlar hem merkezi örgütlenmelerle yapılmamıştı, hem de "savaş" resmen savunulmamış, yapılanların savaş olduğu açıkça söylenmemişti.[395] Sistemli olmakla birlikte yerel olan bu tür Haçlı seferleri dışında, bir merkeze bağlı olarak, topyekün ve kıtasal hazırlık ve katılımla planlanması düşünülen seferler, savaş propagandasıyla yürütülmek zorundaydı, yürütülecekti, yürütülmekteydi de. Ama böyle bir şey Hıristiyanlıkta ilk kez oluyordu. Bu, o zamana kadarki seferlerin görüntüsüne ve izlerine de uymuyordu. O zamana kadarki seferler de hep savaştı ama en azından söylemde savaş yoktu, yapılanlar, dinsizleri, paganları, sapkınları Hıristiyanlaştırmaktan, insanları ve toplumları Hıristiyanlığa "kazanmak"tan ibaretti. Aslında Hıristiyanlığın resmi ve özgün söylemi, şiddeti ve savaşı, Hıristiyanlığa kazanmak için dahi olsa, hiçbir zaman doğru ve meşru görmemişti. Ama söylemin belirginliğine karşın, yapılanlar, her yerde bilinmeyecek kadar silik, herkes tarafından öğrenilemeyecek kadar saklanmış, olağan sayılacak kadar yaygın, kabul edilebilecek kadar "ayrıntı", karşı çıkılamayacak kadar "yerinde"ydi!

Ayrıca Hıristiyanlıkta savaş o derece olumsuz görülmekteydi ki, savaşta ölenler "şehit" olmadıkları gibi şeref de kazanmıyorlardı. Hıristiyanlıkta şahadet, din yolunda hayatını vermekle tanımlanırdı, ama savaşmamak ve savaşta ölmemek şartıyla.[396] "Kâfirin elinde ölmek", kutsallaşmaya, hatta "aziz" sayılmaya giden yolu açardı, ama gene savaşmamak ve savaşta öldürülmemek şartıyla.

Üstelik Hıristiyanlık "meşru müdafaa"da şiddet kullanmayı bile meşru görmüyordu. Sonradan üretilmiş İsa, yüzüne vurana öbür yanağını uzatmamış mıydı?

Geniş çaplı katılım istendiği için yoğun propaganda gerekiyordu, insanlar savaşa sürüleceği için propagandanın "savaş amaçlı" yürütülmesi de bir zorunluluktu. Savaşa karşı olarak söylem ve yazınla ortaya çıkmış

---

395) "Hıristiyanlığı yaymak" için yapılan şiddet uygulamaları, daha önce ele alındığı üzere, Roma İmparatorluğu döneminde başlamış, Roma sonrası kurulan Cermen devletleri tarafından daha acımasızca ve "sonuç alıcı" bir şekilde sürdürülmüş, bunun sonucunda Avrupa, Avrupalıların dini olan putperestlik hiçbir yerde kalmamacasına, pagan olduğunu söyleyebilen tek bir insan kalmamacasına, Hıristiyanlaştırılmıştı. Çok sayıda insan öldürülmesine, büyük veya küçük çok sayıda savaş yapılmasına rağmen bu Hıristiyanlaştırma faaliyetinin "savaş" olduğu düşünülmemekte, bunun en azından "bir çeşit savaş" olduğu kimsenin aklına gelmemekteydi. Yani bunlar "sayılmaz"dı.

396) Runciman, cilt I, s.65.

barışçı Hıristiyanlığın, şiddete karşı olduğu için hayatını kaybetmiş olduğu söylenen İsa'nın açıkça savaş için kullanılabilmesinde, pasif ve barışçı dinin savaşa alet edilmesinde haliyle bir terslik ve uygunsuzluk vardı. Bu sorun ancak savaşın olumlanabilmesiyle ve "haklı" hale getirilebilmesiyle aşılabilirdi. Nitekim öyle oldu. Hıristiyanlığın alimleri, teorisyenleri devreye girdiler, "haklı savaş"ı hem keşfettiler, hem de icat ettiler. Keşfettiler, çünkü Aziz Augustin (354-430), şiddetin görülen zararın öcünü almasını, tam olmamakla birlikte, "biraz" doğru bulmuştu! Bu bakımdan bir insanı öldürmek "kamu görevi olarak mazur görülebilir"di. İcat ettiler, çünkü "haksızlığa ve zarara uğranılmasını engellemek ve günahları cezalandırmak için" yürütülen savaş "haklı savaş" olurdu!

Papa II. Urbanus "İsa'nın askerleri olarak savaşmanın erdemli ve haklı olduğu"nu ilan ediverdi. "Asker olmak", hem Tanrı için, hem de kurtarmaya gidilen Doğu Kiliseleri için duyulan sevgiden kaynaklanıyordu!

Konu, 3. Haçlı Seferine kadar tam çözülememiş olsa bile, kılıf sayılabilecek bir şey hazırlanabilmişti. Seferlerin güç ve şiddet kullanması Papa IV. Innocentus'la (1243-1254) birlikte, 250 yıl geçtikten ve Kudüs tekrar Müslümanlar tarafından alındıktan sonra, biraz da buna dayanılarak, tam bir berraklığa kavuşacak, o günlerden sonra "Hıristiyanlık ve İsa uğruna" yapılan "her şey" mubah olacak, onaylanmayacak hiçbir şey kalmayacaktı.

Savaşmayı savunmakla ve meşrulaştırmakla kalmayıp, herkes için zorunlu bir hale de getirdiler. Bunun o kadar üstüne düşüldü ve o kadar önemsendi ki, olmayacak bir noktaya varıldı, din adamları da savaşmalıydı! Oysa din adamlarına savaş zaten "yasak"tı. O güne kadar bir din adamının (papaz, keşiş veya Kilisenin herhangi bir görevlisinin) savaştığı, bir silaha dokunduğu görülmemişti.

Savaşmak istemeyen din adamlarını Kiliseden attılar; hatta savaşmaya kararlılıkla karşı çıkan din adamlarının önemli bir kısmını da öldürdüler ya da susturdular.

Keşişlerden taburlar kurulamadı ama daha sonraları keşişlerin tarikatları silahlanacak ve savaşacaktı.

Seferler savaş için düzenlendiğinden, "Haçlılık" savaşçılıkla eşanlamlı hale getirildiğinden, başında "savaşa mecbur kalan" Hıristiyanlık, seferlerin savaşsız olmaması gerektiğini savunmaya kadar savrulacak, İmparator II. Friedrich'in Kudüs'ü savaş yapmadan alması beğenilmeyecek, hatta kınanacaktı.(397) Papalık Kudüs'ün savaşsız alınmasının kutsallığı olmadığını bile açıklamıştı. "Kudüs Fatihi" imparator bu yüzden aforoz edildi.

---

397) Bkz. bu kitabın "İtalyan İslamı" bölümü, s. 199-243.

"Amaç", savaş olan araç karşısında önemsizleşmiş, hatta amaç, savaşmaya dönüşmüştü. Örneğin, Kudüs'ün alınmasının gerekli oluşu, Kudüs'ün kutsallığı ve öneminden değil, savaş gerektirdiğinden dolayıydı!

Barışçı Hıristiyanlık, önce "savaşan" sonra "savaşçı" bir Hıristiyanlığa evrildi.

Hıristiyanlığın savaşla bağdaşmayan durumunu Haçlı Seferleri için ve seferler boyunca kurtarmak mümkün olmuştu ama kafa karışıklığı devam edecek, ikna olmayanlar hep sorun çıkaracak, örneğin, Venerabilis, Fiore, Wycliffe ve Juan de Segovia[398] gibi teolog ve saygın olmalarına rağmen "münafık" görülen din adamları, yüzyıllar boyu itiraz etmeye devam edeceklerdi. Onlara göre Hıristiyanlık savaşmamalıydı, barışçı olmazsa kendisi olamazdı. Hıristiyan Hümanistler de bu çizginin içinde yer aldılar.

Bunlar belki de çok önemli sayılmayabilecek itirazlardı ama en yüksek makamlarda ve yetkililerde bile savaşın Hıristiyanlık açısından durumu zorluk arz ediyordu. Örneğin, Papa X. Leo (1513-21), Haçlı Seferlerini kastederek "en iyi nedenler uğruna en kötü eylemlerin yapıldığını" düşünüyordu, ama kendini avutmak için, savaşan papaların haklı olduğuna inanmaya çalışıyordu. "Papa, eğer kendi ordusu olmazsa güçlü bir kralın vaizi olur[du] ancak." "Düşmanın silahlarını" kullanmak zorunluluk değil miydi, savaşa mecburen başvurulmamış ve başvurulmuyor muydu?[399]

Papalar savaşı savunmakta kendilerine güvenli değillerdi, gerekçeler inandırıcı ve yeterli olmamıştı, itirazlar oldukça etkiliydi, ama bunlara rağmen "savaş" ve "savaşçılık" Hıristiyanlığa öyle yapıştı ki, 16. yüzyıla gelindiğinde barışçı bir Hıristiyanlığı savunmak mümkün olmuyor, barış ve Hıristiyanlık yan yana gelemiyor, barış, Hıristiyanlık için ve Hıristi-

---

398) Dönemin büyük ilahiyatçılarından sonradan Aziz Peter diye anılacak olan Cluny'den Petrus Venerabilis (1094-1156), *Kuran*'ı Latinceye çevirmişti. Döneminde Hıristiyan teolojisi üzerine en yetkili isimdi.
Kalabriyalı Joachim de Fiore (1130/5-1202/5), Aydınlamacıları, Ütopyacıları (Campanella) ve Reformcuları (Münzer) etkilemiş olan bir teologdu. 1256'da ölümünden sonra papalık tarafından mahkum edildi. Hıristiyanlığın barışçılığı ve eşitlikçiliği üzerine yazdıkları 18. ve 19. yüzyıllarda bile aydın dünyasında ele alınmaktaydı.
İngiliz teolog John Wycliffe (1324-1384), Kitab-ı Mukaddes'in ilk kez İngilizceye çevirisini yapmıştı. Her zaman itibarlıydı ve Reform'un öncülerindendi. Ama Papalık tarafından mahkum edildi.
Salamancalı teolog Juan de Segovia (1395-1458), Hıristiyan dünyasında İslamiyet üzerine ilk ciddi araştırmayı yapmış ve "diyalog"u ilk amaçlayan olmuştu. Papaya karşı çıktığı için yıllarca tutuklu kaldı.

399) Maalouf, 1996, s.273.

yanlık adına kötüleniyordu. barışı getirmeye kalkmak, Tanrı'yı açıkça baştan çıkarmak demektir. barış, Tanrı'ya küfretmektir."(400)

Katolisizmin seferler için icat ettiği "haklı savaş" kavramı fazla dayanamayacak, yüzyıllar boyu hem Hıristiyanlık içinde, hem de Hıristiyanlık dışında sürekli tartışma konusu olacak, sorun bir türlü çözülemeyecekti.

Tartışma konusu olmakla da bitmedi, Haçlı Seferlerinin meşruluğu ve "haklılık"ı 18. yüzyıldan sonra geçerliliğini tamamen kaybetti, seferlerin ve savaşın ne kutsallığı, ne de haklılığı kaldı. Bu yüzden 18. yüzyıldan sonra Avrupa'da Haçlı Seferlerinin pek sözü edilmedi, Haçlı Seferleriyle övünülemedi (arkasından Haçlı Seferlerinin gizlenme dönemi gelecekti).

"Haklılık" toplumsal ve öznel bir kavramdı, yaratılabilir, ikame edilebilir, dönemsel olabilir, duruma göre var edilebilirdi; peki, evrensel geçerliliği olan ahlaki kurallar? Hukuk? Ahlaki kuralları Avrupa'da Kilise dışında hiç kimse koyamıyordu. Din savaşlarında hukukun uygulanmasına gerek ve imkân olmadığını ise sonraki tarih hep gösterecekti. Ayrıca savaş ve hukuk ilişkisinde gerçek zaten çok öncelerden beri biliniyordu: *Inter arma silent leges* ("Savaş zamanı hukuk susar").

HAÇLI SEFERLERİ BAŞLIYOR (1096)

gidenler, karadaki ya da denizdeki yolculukları sırasında ya da savaşırken ölürlerse, günahları o an bağışlanmış olacaktır, Tanrının bana verdiği yetkiyle bağışlanacaklarını garanti ediyorum."

Papa II. Urbanus, 27 Kasım 1095

Tasarlanan seferlerin "provası" -yukarıda belirtildiği gibi- İspanya'daydı. İnsanların savaşa sürüklenebileceğinden emin olundu. Arkasından esas "sefer"e girişildi.

İlk sefer başlarken, Yahudilere yapılan saldırıların bir amacı da (aslında esas amacı), "İsa'nın öldürülmesi dolayısıyla" öç almanın yanı sıra, fırsattan istifade Yahudi servetlerine el koymaktı. Doğu Franklardaki bir soylu Graf Emicho von Flohnheim (1050-1096), kitleleri Yahudilere karşı kışkırtırken onların paralarına nasıl el koyacağını, mülklerini kimlerle ve nasıl paylaşacağını çoktan planlamıştı. Yahudilere karşı operasyonlar çok başarılı oldu!

---

400) Forte, s.116.

Büyük *pogrom*lar yapıldı, Ren boyu Yahudiler öldürüldüler, sürüldüler, her şeyleri gasp edildi. "Yahudilerin cesetleri şarap fıçılarına doldurulup Ren Nehrine atıldı ve nehir, ceset dolu fıçılarla kaplandı." Köln Piskoposu evinde sakladığı Yahudiler yüzünden saldırıya uğradı, evi tahrip edildi, öldürüldü, evinde saklamaya çalıştığı Yahudiler boğazlandılar.(401)

Almanya ile bugünkü Çekya ve Slovenya'nın olduğu bölgelerde yaygın kıyımlarla Yahudi nüfusu azaltıldı.

Büyük kışkırtıcı Clairvauxlu St. Bernard (1090-1153), seferler başladıktan sonra bile Yahudiler konusunda oldukça ölçülü ve çekingen davranan Batı Frank kralını "dinsiz sayılacağı" tehdidiyle sonradan "ikna" edecekti. Böylece Fransa'da da Yahudilere saldırılar gerçekleşti. Yahudilerin servetleri Fransa'da da büyük ölçüde "haçlılaştırılmış" oldu.

[1] Dinsel söylemler ve zorlamalar, kitleleri; [2] cennete gitme garantisi, safları; [3] günahlardan kurtulma vaadi, ahlaksızları ve "günahkarları"; [4] feodal sömürüden kurtulma umudu, tarımla geçinemeyen köylüleri; [5] "kıtlıkların hiç olmadığı yerler", karınlarının doyması özlemini duyan açları; [6] Doğunun zenginliklerini yağma, kent yoksullarını; [7] Hıristiyanlığa hizmet isteği, din adamlarını ve dindarları; [8] şan-şeref kazanma, şövalyelerin akılsızlarını; [9] macera arayışı, işsiz ve işlevsiz soyluları; [10] çok toprak edinme hırsı, az topraklı senyörleri; [11] savaş, gözü çok yükseklerde olan derebeylerini; [12] tarihe geçme hevesi, kralları ve imparatorları; [13] Akdeniz'de gemi trafiğinin canlanma olasılığı, deniz ticareti yapanları (İtalyan kentlerini) kandırdı ve Avrupalılar hayaller içinde ve kıyımlar için birleştiler. Sayılanların çoğunluğu için hayal olan şeyler, bazıları için ün, çıkar, kazanç ve gelişme olacaktı.

Avrupa'da, "bu dünyada servet[in], öbür dünyada cennet"in içine çekemeyeceği insan kalmamıştı.

Avrupa tarihinin, hatta dünya tarihinin ilk "topyekün savaşı" için tarihin ilk "topyekün seferberliği" gerçekleştiriliyordu.

Batı Franklarda Pierre l'Hermite ve Gautier Sans-Avoir (Walter; ö. 1096) gibi din adamları ve yağmacılığa hazır şövalyeler, öncülük ve önderlik ettiler, Almanya üzerinden yola çıkma ve ilerleme planı yaptılar. Seferin ilk kolları 1095'te bunların girişimiyle oluştu. Vaatlerle kamçılanmış, kandırılmış, kışkırtılmış insanlar yol boyu ilerledikçe çoğaldılar. Aralarında hiçbirinin

401) Yahudilere saldırılar ve Yahudi kıyımları sonraki Haçlı Seferlerinin hazırlıklarında da hatırlanacak ve hep yapılacaktı. Örneğin, 1146'da yeni bir sefer başlarken Almanya'nın Ren bölgesinde büyük bir kıyım yapılmıştı (H. G. Adler, *Die Juden in Deutschland / Von der Aufklärung bis zum Nationalsozialismus*, Serie Piper, München 1987, s.24 vd.).

okuma yazma bilmediği bilinçsiz, geri ve gözü dönmüş kitleler, inanışları ve kulaktan dolma bilgileriyle ve düzensizce yola koyuldular. Ailecek, çocukları ve yakınlarıyla katılanlar da vardı. Din adamlarının, seferi her yönüyle planlamakla ilgili bütün çabalarına rağmen, daha başında her şey kontrolden çıktı. Avrupa'daki bütün Roma topraklarını kapsayan ulaşım sistemi Roma'nın çöküşünden sonra kullanılamaz hale geldiğinden, yollar harap olmuş, köprüler yıkılmış olduğundan izlenecek bir yol da bulunmuyordu. Güzergâh belirsizdi. Göz kararı gidiyorlardı. Tuna boyunu takip ettiler.

Haçlılar "hacılar"la bir aradaydı. Bunun anlamı, yola çıkanların hepsinin "savaşçı" ve silahlı olmadığıydı. Haçlılarla hacıların karışması, kaynaşması, ortak hareket edebilmesi söz konusu olamazdı, özellikleri çok farklıydı. Hacıların çoğunluğu, anlayış, yaş ve özellikleri bakımından savaşacak durumda da değildi.[402]

Esas kafile 1096'da Güney Avrupa'dan, Fransa'dan yola çıktı, Toulouse Kontu Raymond (I. Raimund; 1041/2-1105) yönetiminde İtalya-Dalmaçya güzergâhı üzerinden ilerledi.

Bir başka kol, Normanların ağırlıkta olduğu Sicilya-İtalya koluydu, deniz yoluyla gittiler.

İşin kışkırtıcılarından olan Latinler, daha doğrusu İtalyanlar sayıca o kadar azdı ki, ortalarda olmadıkları söylenebilirdi. Doğu Akdeniz liman kentlerinin ele geçirilebileceğini anladıklarında donanmalarıyla birlikte seferlere sonradan (elli yıl sonra, 2. Haçlı Seferinde) katılmaya başlayacaklardı.

Hiçbir kafile, gerçek bir ordu değildi. Herkes "kendi hesabına" katılmıştı ve kimse kimseden emir alınıyordu. Köylüler kendi bölgelerinin senyörlerinin arkasındaydılar ama itaat mecburiyetleri yoktu ve bağlı değildiler. Bir kere beyin toprağından kopmuşlardı. Bu yüzden hangi senyör işlerine gelirse onun arkasına geçiyorlardı.

Kentlerde piskoposlar ya da başpiskoposların yola çıkarken silahlı birliklerin komutasını üstlenecek olmaları yönetim sorunlarının başlangıcıydı. Din adamlarının askeri yetkilere sahip olmaları, şövalyeler ve asker olarak yetişmiş ve eğitim görmüş savaşçılar tarafından kabul edilmedi. Bu konuda ortaya çıkan çatışmaların bir kısmı yatıştırıldı veya geçiştirildi ama daha o günlerde birçok din adamı bu yüzden hayatını kaybedecekti.

---

402) Ancak "Kutsal Topraklar"a varıldığında Haçlı şövalyelerin hacıların ihtiyaçlarını karşılama ve hacılara yardım gerekçeleriyle kurdukları örgütler, iki kesimin arasında bağ kurulmasına çalıştılar. Silahlı Haçlıların ise bu sayede, kendilerini her bakımdan kabul edilir kılacak anlayışların ve durumların oluşmasını sağlamaları mümkün olacaktı.

Seferlere özgü dinsel ritüeller yaratıldı. Herkese "Haçlı yemini" diye bir yemin ettiriliyor, uydurma ibadetler yaptırılıyor, insanlar kandırılıyordu. Her yeni aşama, çıplak ayakla yürünerek başlıyor, çarpışma olasılığı ortaya çıktığında, saldırılacak bir yer belirlendiğinde herkes oruç tutuyor, savaşlardan veya katliam yapıldıktan sonra toplu ayin düzenleniyor, insan öldürmüş, (Hıristiyan da olsa) "kâfir" yok etmiş herkes çatışma ve kıyım sonrası takdis edilmek için sıraya giriyordu.

Haçlı kafilelerini, en arkadan gelen bir "kadın ordusu" izliyor, bütün "ihtiyaçları" bunlar karşılıyordu.[403]

Yüz binler zaten görüntüleriyle ürkütücüydü, ama daha kötüsü, bu insan yığınının ilkelliği, başıbozukluğu, düzensizliği, vahşeti ve geçtikleri her yere verdikleri telafi edilemez zarardı.

Yol boyunca hem döküldüler, hem de geçtikleri her yeri çekirge sürüleri gibi yağmalayarak perişan ettiler. Yol boyunca hem kırıldılar, hem de Hıristiyan topraklardan geçtikleri için Hıristiyanlarla (Macarlar, Sırplar, Ulahlar, Bulgarlar, Rumlar) savaştılar. Yola çıkıldıktan sonra ilk varılan yer olan Macar Krallığındaki kentleri yakıp yıktılar, orada dört bin civarında insanı katlettiler. Saldırıya uğradıkları için kendilerini savunan yerli Hıristiyanlar tarafından kitleler halinde öldürüldüler.

Yağmacılık ve tahripkârlık o kadar ölçüsüzdü ki, daha Macaristan'dayken kiliselerin damlarındaki kurşunları çıkarıp sökmeye başlamışlardı. Yol boyu taşınan tonlarca kurşun Doğu Roma topraklarına girildiğinde Rumlara satılacaktı.

Çok kısa bir süre sonra Haçlılar, vardıkları ve geçecekleri bütün yerleşim yerlerinde ahalinin kaçmış, yiyeceklerin ve değerli her şeyin kaçırılmış olduğunu görüyorlardı.

Hesapsız ve düzensiz "yolculuk", en başta beslenme sorunu olan temel ihtiyaçları bile ele almamış ve çözmemiş olduğundan açlık, sefalet, pislik ve hastalıklar yüzünden döküle döküle, öle öle ilerlediler. Her varılan yerin yağması sonrasında ve her konaklamada beslenme sorunuyla karşı karşıya kalıyorlardı.

Doğu Roma topraklarına girdiklerinde davet sahibi imparator Haçlılara karşı tedbir almak zorunda kaldı. Avrupalılar bu "tedbirler"den sonraları çok zararlı çıkacaklardı.

---

403) Orta Çağ'da Avrupa ordularında askeri birlikleri arkadan izleyen bir kadınlar ordusu olurdu. Bir kısmı yemek-mutfak işlerinden, bir kısmı temizlik-çamaşır-bakım işlerinden sorumluyken, önemli bir kısmı da askerlerin cinsel "ihtiyaçlarını" karşılardı. Hepsini birden yapanlar kadınların çoğunluğuydu. Seferlerde bu düzen aynen sürdürüldü.

"Yardıma gelen" gücün, hem sayısı, hem de özellikleri imparatorluğu kaygılar ve korkular içine atmıştı. Haçlıların en gözde komutanlardan biri olan Tarento Dükü Bohemond (1051/52-1111) azılı bir Doğu Roma düşmanıydı, Pierre l'Hermite'in çeteleri ise yalnızca yağma yapıyordu.

İlk hedeflerden biri olan İznik alındığında Avrupalılar, Doğu Romalıları devre dışı bıraktılar, hatta zafer sonrasında imparatorluğun askeri güçlerini kovaladılar, bölgeden sürdüler. Bunun karşılığında Doğu Roma sefere desteğini kesti, Avrupalıları terk etti, onları kaderleriyle baş başa bıraktı.

Bunların sonucu olarak, yola çıkan nüfusun çok azı "hedefe" varabilecekti. Sayıca o kadar azalmışlardı ki Antakya'ya gelindiğinde Avrupa'dan tekrar "yardım" istendi.

HAÇLILARIN MÜSLÜMANLARLA KARŞILAŞMASI

Avrupalılar Kıta Hıristiyanlığının doğusundan İslamiyet'le ilk kez Haçlı Seferleri sırasında 1096 yılından başlayarak karşılaştılar. Aslında -Latinler (İspanya ve İtalya'dakiler) dışında- Avrupalılar, doğudaki Hıristiyanlığı ve Doğu Roma İmparatorluğu'nu da pek bilmezlerdi. Bu sayede "Hıristiyan Doğu"yu da görecek ve öğreneceklerdi.

Avrupa Hıristiyanlığının merkezi, ontolojik (varlıkbilimsel) olarak, varlığını algılayış şekliyle kendini dünyanın ve evrenin merkezinde görüyordu. Nedeni, her şeyin ve her yerin merkezi olmak istemesindendi. Aynı zamanda bilimsel yetersizlik ile kendi dışındaki dünya ve toplumlar konusunda bilgisizlikten beslenen böyle bir benci görüş doğaldır ki Avrupalıların kendileri dışındaki insanların kendileri gibi olmadıklarını, kendilerinden çok aşağılarda olduklarını sanmalarına yol açmaktaydı.

İşgal ve saldırı orduları, savaşa, işgal edecekleri toprakların halkına düşmanlık duygularıyla gönderilir. Başarının şartı olarak düşünülen bu uygulama Haçlı Seferlerinde en yüksek düzeyde görülmektedir. Bu yüzden Haçlılar olabilecek en olumsuz duygularla yüklenmiş durumdaydılar. Kendilerini üstün, karşılarındakileri ise düşman biliyorlardı. Üstelik düşman, geri, ilkel, aşağılık, kötü, düzeysiz ve zavallıydı!

Avrupalılar Müslümanların varlığını ilk Endülüs'teki uygarlıkları dolayısıyla duymuşlardı. Ancak ters bir şekilde. Şöyle ki; Endülüs'ü görenler karşılaştıkları inanılmaz şeyler yüzünden İslam'a hayranlık duyuyorlardı, ama görmeyenler düşmanca propagandalardan başka bir yoldan bilgilenme olanağına sahip değildiler. Bunda en önemli rolü Kilise oynuyordu ama Frankların gezginci *trubadour*ları belki de daha etkiliydi. *Chanson de la Geste*lerin önemli bir kısmında Müslümanlar için olmadık olumsuz sıfatlar kullanılı-

yor, kötülemek için ne gerekirse her şey yapılıyordu.[404] İlk Haçlı Seferinin *trubadour*ların harekât alanı içindeki kitlelerden oluştuğunu hatırlarsak bu Haçlıların Müslümanları nasıl tahayyül ettiklerini de tahmin edebiliriz.

Bu önyargılarla yola çıkan Avrupalılar, Selçukluların Malazgirt zaferinden sonra "Türklerin hakimiyetini ve ilerlemesini önlemek" için geldikleri Anadolu'da ve Suriye'de karşılaştıkları ve ilk kez savaşlarda tanıdıkları Türkler, Müslümanlar ve her türden "Doğulular" karşısında sarsıldılar, şaşırdılar ve kendilerini ezik hissettiler. Doğulular, Hıristiyan veya değil ama hepsi, gelişmiş ve ileriydi, Avrupalılar ise birçok bakımdan hem zavallı, hem de gülünçtü, geri ve kötü olduğu sanılan ve varsayılan *Morgenland*ın (güneş o taraftan doğduğu için Almanların "sabah ülkesi" dedikleri Doğu'nun) üstünlüğü çok açıktı. Avrupalıların geriliği ve ilkelliği çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Bu yüzden hayranlık ve nefret iç içe yaşandı, Avrupalılar kendilerini kaybettiler. Daha 1. Haçlı Seferinde Suriye'deki Maara (Maarretü'l Numan) kentinde 1098'de yüz binlerce kişilik güçlerce kuşatılan savunmasız bu büyük kenti kimseye zarar vermeyecekleri sözüyle teslim aldıklarında, üç gün boyunca yüz binden fazla insanı katlettiler, çok az sayıda esir aldıklarının dışında tek kişiyi sağ bırakmadılar. Ama bunlarla yetinmediler, seferde bulunan kendi tarihçileri, Avrupalıların, Türk ve Müslümanları yediklerini, çocukları şişe geçirip kızartarak, yetişkin büyükleri kazanlarda kaynatıp pişirerek karınlarını doyurduklarını yazdı (Frank kronikçiler Raoul de Caen ve Albert d'Aix).[405]

Türkler yüzüldü, barsakları çıkarıldı,
etlerinden haşlama ve kebap yapıldı.
Doyasıya yediler, amma ekmeksiz olarak.

Bu dizeler, 1. Haçlı Seferine katılan bir şairin elinden çıkmadır.[406]

"Tafurlar" denilen fanatikleşmiş Frank çeteleri "Müslüman eti çiğnemek istediklerini" bağırırlar, "akşamları ateşin etrafında avlarını yemek üzere" toplanırlardı.[407]

"Bohémond birkaç Türk getirilmesini emretti. Bunları hemen öldürttü. Büyük bir ateş yaktırıp ve cesetleri şişlere geçirtip pişirttikten sonra... kurulacak sofralara getirilmelerini emretti. Bunun ne demek olduğu kendisine sorulunca; 'bugün toplanan mecliste kumandanların aldığı bir karara göre... bulunacak bütün Türklerin... böylece pişirilip prenslere ve orduya

---

404) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Karlığa, s.109 vd.

405) Maalouf, 1998, s.63-64.

406) Richard le Pélerin, *Chanson d'Antioche*, s.58; akt. Erer, s.49.

407) Maalouf, 1998, s.64.

ikram edileceklerinin herkesçe bilinmesi içindir' yanıtını verdi." Bu tanıklık, Suriye'deki Sur kentinin Katolik metropoliti Guillaume tarafından yapılmıştı.[408]

İnsan etinin seferler sırasında yendiği, sonraları Avrupalıların yazdığı "Avrupa tarihi"ne de geçecekti, örneğin, Fransız Orta Çağ tarihçisi Michaud, İngiliz Haçlı Seferleri tarihçisi Runciman[409], Lüksemburglu tarihçi yazar Frantz Funck-Brentano (1862-1947).

Doğu Roma imparatorunun kızı Anna Kommena (1083-1154), ki nesnelliği ve verimliliği tarihçi sayılacak ölçüdedir, kendi döneminin tanık yazarıdır, daha ilk seferde İzmit civarında yağmacı Haçlıların çocukları kızartıp yediğini öğrendiğini yazmıştı. Aynı seferde Pierre l'Hermite'in, Antakya'yı kuşatanların, açlığa karşı "Türklerin ölülerini yemelerini tavsiye etmesi ve Haçlıların da bu tavsiyeye uymaları" kaynaklarda yer almaktadır.[410]

"Hıristiyan askerler, etlerini yiyerek Müslümanlarla savaştıkları inancında"ydılar (vakanüvis Haçlı Papaz Albertus Aquensis / Albert d'Aix). Oysa Avrupalıların tarihlerinde ve geleneklerinde yamyamlık bulunmuyordu.

Müslümanlarla "savaştıkları" için onları yemeleri de yetmiyor, yemedikleri ölüleri ikiye ayırıyor, derilerini yüzüyor, etlerini sıyırıyor ve kurutuyorlardı. "Anonim Haçlı Kroniği"nde şunlar yazılıydı: "Bizimkiler, Türklerin ölülerini gömmüş olduklarını öğrenince... koştular, mezarları kazıp cesetleri dışarı çıkardılar. Cesetler, kafaları kesilerek hepsi bir çukura atıldı. Kesik kafalar, dört ata yüklenerek sayılmak üzere kampa getirildi."[411]

Sonraları Haçlı orduları, Müslümanların etini yemeyi açlık yüzünden de hep yapacaklar, seferler boyunca buna çok yerde ve çok kereler rastlanacaktı.[412] Hatta Haçlıların açlıktan kırıldıkları zaman kokuşmuş ve bozuşmuş cesetlerle bile karınlarını doyurdukları birçok yerde yazılmıştır.

---

408) Erer, s.50.

409) Michaud, *L'Histoire des Croisades*, cilt I, 1817-1822, s. 357 ve 577; *Bibliographie des croisades*, s.48, 76, 183, 248; Runciman, cilt I, s.201.

Maalouf, yamyamlıkla ilgili anlatıların "20. yüzyılda -uygarlaştırma görevi yüzünden- es geçildiğini" belirtmekte, örneğin, "Grousset'nin *Histoire*'ının üç cildinde de bundan söz etmediği"ni kaydetmekte, Runciman'ın ise, yalnızca bir imayla yetindiğini söylemektedir (1998, s.346). Anlaşılan "yamyamlık", uygar Batı'ya ve "uygar Batı'nın tarihi"ne hiç uygun düşmemekte, yakışmamakta, daha doğrusu bundan utanılmakta, bu yüzden de bunun sözü edilmemeye çalışılmaktadır.

410) Kanat-Burçak, s.260-61.

411) 1. Haçlı Seferinin etraflı bir şekilde anlatıldığı ve Batı kaynaklarının geniş ölçüde yararlandığı kroniğinden akt. Gürün, s.384.

412) Erer, s.41, 56.

Kudüs Haçlılarca alındığında görülmemiş bir kıyım ve tahribat oldu. Zarar verme isteği ölçüsüz ve anlamsız şiddetle, aşağılamayla ve hakaretle yapıldı. Hıristiyanlığa ait olmayan ama Doğulu Hıristiyanların kutsal saydığı bütün dinsel yapıları tahrip ettiler veya bunları aşağılayıcı uygulamalara konu yaptılar. Örneğin, camilere domuz resimleri çizdiler.

Hz. Muhammed'e, dini önderlere sürekli hakaretler ediliyordu.

Daha sonra da tahrip etmek amacıyla komutanlardan Reginald (1130-1202) ve Raynald de Chatillon (1125-1187) önderlikleri altında Mekke ve Medine'ye saldırmaya kalkacaklardı.

İki yıllık bir kuşatma sonunda alınabilen Akkâ'da da, Kudüs'tekine benzer bir durum yaşandı, 27 bin esir acımasızca kılıçtan geçirildi.[413] İnsanları öldürme yöntemlerinde yenilikler bulmaya çalıştılar.

Türklerden, Araplardan korkuyorlardı. Onlar hem cesurdular, hem de iyi savaşıyorlardı. Silahları ve donanımları mükemmel, hazırlıkları tam, savaş teknikleri gelişmiş, savaşma yöntemleri sonuç alıcıydı. Birçok yerde yılgınlığa kapıldılar, savaşmayı göze alamadılar, hiç savaşmadan kaçtılar, dağıldılar. Kendileri gibi bir Tanrıları olmadığı halde (öyle sanıyorlardı) nasıl böyle cesur olabiliyorlar, inançsızlar (inançsız olduklarına inanıyorlardı) nasıl böyle iyi savaşabiliyorlardı? Savaşarak onlarla başa çıkmanın zorluğu ortadaydı. Bu yüzden esirleri öldürüyor, kadınları "karınlarına kılıç saplayarak" katlediyorlardı. Kıyımların bir nedeni, yok ede ede onları bitirmeye çalışmaktı.

Din adamı Foucher de Chartres, ilk sefer sırasında karşılaştıkları "Müslümanların en büyüğünden en küçüğüne kadar hepsi öldürüldü" diye yazmıştı.[414]

Türklere ve Müslümanlara nefret ve kızgınlıkları, zoru gördüklerinde teslimiyet, boyun eğme ve kendilerini aşağılamaya dönüşüyordu. İlk Haçlı Seferinde Anadolu'nun Karadeniz'e yakın bir bölgesinde (bugünkü Osmancık çevresi) Türklerle savaşta yenilmenin eşiğine geldiklerinde Haçlılar karılarını, kızlarını ve bütün kadınları giydirilip süslenmiş olarak Türklere gönderdiler. Bunlarla hiç ilgilenmeyen ve kendilerini kovalamaktan vazgeçmeyen "düşman"a belki daha fazla lanet ettiler ama kaçtık-

---

413) Bu katliamın sorumlusu olan İngiliz Kralı Richard'ın (1157-1199) "Aslan Yürekli" sıfatını bu kıyım üzerine aldığı söylenir.

414) Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Jerusalem Peregrinantium*, s.68; akt. Erer, s.48 ve 56. 1058/9'da Chartres'da doğup 1127'de Kudüs'te ölen rahip ve tarihçi Foucher (Foulther), yukarıda belirtilen gezi notları yanında I. Haçlı Seferi ile ilgili olan en önemli kronikin de yazarıdır (*Historia Hierosolymitana*). *Gesta Francorum Expugnantium Iherusalem* adlı Kudüs konulu bir eseri daha vardır ve Kudüs Kitaplığının kurucusudur.

ları için geride bıraktıkları kadınları bir daha aramadılar, ilgilenmediler. Bu kadın sürüsü Anadolu'da kaybolacaktı.

İslamiyet'e, Araplara ve Türklere aynı zamanda saygı da duydular. Kendine güvenen, sözünü tutan, dürüstlüğü her şeyin önüne koyan, cezalandırmayı adaletli yapmaya çalışan ama cezalandırma yapılacaksa son derece kararlı olan, alçakgönüllü, sabırlı, mütevekkil, saygılı, merhametli, cesur ve onurlu bu insanlar Avrupalılar için inanılmaz gibiydi. Peygamberlerinin öğütlerini tutmaya, kutsal beklentileri kişilikleriyle de karşılamaya çalışıyorlardı. Çok iyi savaşıyorlardı ve acımasızdılar ama esirlere kötü davranmıyor, durum elverdiğinde düşmanlarına yardım bile ediyorlardı. Haçlıların yaralılarını, esirlerin hasta olanlarını taşıttırıyor, hastanelere veya bakılacak yerlere sevk ediyor ve tedavi ediyor, ettiriyorlardı. Savaşmadıkları anlarda onlara konukseverlik gösteriyorlar, gerektiğinde onlar için ellerinden geleni yapıyorlardı. Uygun gördüklerinde hediyeler verdikleri olurdu.[415]

Esirler genellikle serbest bırakıldığından birçok defa esir olanlar vardı.

1184 yılında Haçlıların elindeki stratejik Kerak Kalesini kuşattığında, kale duvarlarının içinde bir düğün yapıldığını fark eden (ya da yapılacağını öğrenen) Salaheddin önce top atışlarını durdurmuş, sonra da saldırıdan vazgeçmişti. Aynı yıl içinde altı ay sonra Şam yakınındaki Tiberias bölgesinde ordusu susuzluk yüzünden savaşamayan Trabluslu Kont Raymond, topraklarını koruyamayacağını anlayıp barış isteyince Salaheddin ricayı kırmayıp, düşmanı ezecek ve yok edebilecekken bunu yapmamış, kuşatma altındaki düşmana su ve yiyecek göndermiş, üstelik düşmanla dört yıllık da bir anlaşma yapmıştı. "Aman dileyene kılıç kalkmaz"dı.

1187'de Kudüs'ü geri alan Salaheddin, yayınladığı "*eman*"da (bağış metni) Müslümanlara karşı savaşan bütün Haçlılar da dahil olmak üzere herkesin can ve mal güvenliğinin garanti altında olduğunu ilan etmişti. Yahudi cemaatinin Kıbrıs'a kaçabilmiş önderi ve hahamını davet etmiş, Hıristiyan din adamlarıyla birlikte bütün dinlerin ortak çalışacağını açıklamıştı.

4. yüzyılda yapılmış, Hıristiyanlığın en önemli değerlerinden olan Kutsal Kabir Kilisesi, Hıristiyanlara bırakıldığı gibi tamiratına da yardımcı olunacağı bildirildi.

---

415) Salaheddin (1138-1193), İngiliz Kralı Richard'a yaralandığında doktorunu göndermiş, atı öldüğünde de en iyisinden iki Arap atı hediye etmişti. Meyveler ve buzlu şerbetler ikram ettiği de çok yerde yazılmıştır. 1191 Nisanında bir Frank kadınının üç aylık çocuğunun kaçırılması ve bir pazarda satılması olayı kendisine iletildiğinde, Salaheddin çocuğu buldurmuş, bedelini kendi ödeyerek satın almış ve çocuğu kadına vermişti (Ali Çimen, "Haçlıların Kudüs İştahını Kesen İslam Kumandanı Selâhaddin Eyyubi", *Tarihi Değiştiren Askerler*, Timaş Yayınları, İstanbul 2007, s.95 ve 96).

Kutsal kiliseye iki Latin rahibin atanmasına izin verildi. Ayrıca nereden gelirse gelsin hacılar kente serbestçe girebileceklerdi.

Doğunun çok-dinlilik geleneğinin karşılığı olan bu örnekler, Salaheddin'in din farklılıklarına önem vermeyişini göstermekteydi. Doğululara karşı önyargıları da olmasına rağmen büyük Aydınlanmacı Voltaire, Salaheddin'in, "vasiyetinde zekâtın fakirler arasında Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan olmalarına bakılmadan eşit olarak dağıtılmasını istediği"ni belirterek, "bu kararı ile bütün insanların kardeş olduğunu ve onlara yardım etmek için neye inandıklarını değil, hangi sıkıntıları çektiklerini sormak gerektiğini anlatmak istemiştir" diye yazmıştı[416].

Müslümanlara teslim olanların açlıktan ve sefaletten kurtulduğu, sığınanların izzet-i ikram gördüğü yolundaki Türklerle ilgili söylentilerle mücadele etmek Hıristiyanlar için çok zordu. Ayrıca "Tanrının ve İsa'nın kendilerine hiç yardım etmediği"ni düşünenler tek tek veya gruplar halinde İslam dinini kabul ediyorlardı. Böylece karınları doyduğu gibi güvenliğe de kavuşuyorlardı. Sürekli olarak çözülme eğilimi gösteren Haçlıları tutabilmek ancak "mucizeler"le sağlanabiliyordu. Örneğin, "Tanrının askerleri" olarak aniden ortaya çıkan süvariler savaşları kazandırmış, Tanrının gazabından "aniden korkan" düşmanlar kaçmaya başlamış, bir komutan (Godefroi de Bouillon'a[417] atfedilir) bir Türkü bir kılıç savuruşuyla belinden ikiye bölmüş, bir Hıristiyan azizi aniden "Müslüman inançsızların" kılıçlarını eritmiş, bir papazın rüyasında görmesi üzerine topraktan kazılarak çıkarılan "kutsal mızrak" Müslümanlara karşı zafer kazandırmış vb... Böyle söylenceleri ve uydurmaları, bazen din görevlileri, bazen da prensler ve askeri yöneticiler örgütlü bir şekilde yaymaya çalışıyordu.

"Bağışlanma"yı genişlettiler, savaşanların yalnız kendileri değil anaları, babaları, kardeşleri, eşleri ve yakınları da günahlarından kurtulacaktı. İnsanları tutmak için verilen vaatlerin bir sınırı kalmadı.

Gene de bütün bunlar çözülmeyi önleyemedi. Daha ilk seferde 1098 ocağında firarlar başladı. Seferlerin papadan sonraki birinci heveslisi, kışkırtıcısı ve hatta örgütleyicilerinden biri olan din adamı Pierre bile Antakya önündeki kuşatmada "beslenme zorlukları" sonucu kaçmaya yeltenip yakalananlar arasındaydı. Çoğu zaman tekil, bazen da topluca kaçmalar çok

---

416) Voltaire, s.26-27; ancak daha anlaşılır bir çeviri olduğu için aynı cümleleri alıntılayan Möhring'ten aktarıldı, s.91.

417) 1060-1100 yıllarında yaşamış olan Batı Frank soylusu Godefroi (Godefroy, Gottfried) de Bouillon, ilk Haçlı Seferinin Batı Frank komutanlarındandır ve Kudüs Fatihi olarak bilinir. Kurduğu Kudüs Kralllığı uzun süre yaşayacaktır.

fazla olduğu için, bir süre sonra bütün firariler ölümle cezalandırılacak, yakalanan bütün kaçaklar anında öldürülecekti. Kaçakların öldürülmesi o ölçüdeydi ki, Haçlı kitlelerin sayıca azalmasında, sefaletten, hastalıklardan ve açlıktan ölenlerle savaşta karşı taraflarca öldürülenler yanında, bu "cezalandırma"ların da önemli bir payı olacaktı.

Avrupalılar hayranlıkta da kendilerini kaybettiler. Dinsel argümanlara dayanan nefret ve düşmanlık, kültürel ve sosyal alandaki büyüleyici etkilenmeyle birlikteydi. Savaşlarda Türklerin tarafına geçenler, yeni geçtiği tarafta savaşanlar, bir savaş bittiğinde din değiştirip Müslümanlığı seçenler oldu. "Aslan Yürekli Rişar" diye bildiğimiz İngiliz Kralı I. Richard, 3. Haçlı Seferi sırasında kızkardeşini İngiltere'den getirterek "düşmanı" olan Müslümanların lideri Salaheddin Eyyubi'nin kardeşi Melik el-Adil ile evlendirdi. (Bu evlilik sonucu doğan, İngiliz kralının anne tarafından torunu olan ve kralın bizzat şövalyelik unvanı verdiği Melik el-Kamil, sonradan 1218'de Eyyubilerin tahtına oturacaktır. 1228-1229 yıllarındaki 6. Haçlı Seferinde El-Kamil, Haçlılara karşı zaferler kazandıktan sonra Kudüs'ü anlaşarak Alman İmparatoru II. Friedrich'e teslim etmişti.)

Bir Latin krallığının İslam'a komşu olduğu Tiberias bölgesinin hakimi Trablus doğumlu Arap kültürü hayranı Raymond, Müslüman olmamıştı ama Müslümanları savunması ve "düşmandan yana olması" yüzünden bütün Hıristiyanların tepkisini çekiyor, ihanet etmiş muamelesi görüyordu.

Sonraki yüzyıllarda, 1169 ile 1193 arasında hüküm sürmüş Salaheddin, "bilge" ve "adil" sıfatlarıyla bütün Avrupa'da dürüstlük ve doğruluk simgesine dönüşecek, Avrupalıların tanıdığı en ünlü Doğulu olacaktı.[418]

---

418) O dönemde Avrupa'da "soylu bir dinsiz" olarak anılan, "gizli bir Hıristiyan" olduğu da söylenen Salaheddin'i Dante "erdemli" sıfatıyla anacak, Limbo'daki "değerli ruhlar" arasına katacak (*La Divina Commedia*, 1310-21), Walter Scott *The Talisman* (1825) adlı eserinde onu öve öve bitiremeyecektir. Orta Çağ Alman şairleri, Walther von Vogelweide, papaz Wernher, şövalye-şair Sefried Helbling (13. yüzyıl), sonraları, Voltaire (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*, 1758), Lessing (*Nathan der Weise*, 1799), Schiller (*Über Völkerwanderung, Kreuzzüge und Mittelalter*, 1788), yazdıklarında onu kahraman yaptılar veya olumlu göndermelerle andılar. 15. yüzyılın ortasında Papalık katibi Flavio Biondo onu, *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii* adlı eserinde zamanın en akıllı ve aydın hükümdarı olarak tanıtmıştı. Avrupa'da hakkında en fazla biyografi yazılan Doğululardan biri oldu. Bunların yanı sıra Salaheddin, Avrupa'da "en önemli düşman" sayıldığından ve 3. Haçlı Seferi, Salaheddin'i yenmek gereği öne çıkarılarak yapılmak istendiğinden seferin giderleri Avrupa'da "Salaheddin Vergisi" ya da "Salaheddin Onluğu" (Haçlı Seferine katılmayan herkes o yılki gelirinin onda birini ödemek zorunda olduğundan vergi böyle anılıyordu) adı altında toplanan paralarla karşılanmaya çalışılmıştı. Papalığın onayladığı (Poumarède, s.11), ancak, İngiltere'de itirazlara rağmen kralın (II. Henry) dayatmasıyla toplanabilen bu vergi, Fransa'da başarısızlıkla sonuçlandı, bir rezalete dönüştü ve kral tarafından (II. Philipp) mecburen kaldırıldı.

AVRUPALI HAÇLILAR ORTA DOĞU'DA NELER YAPTILAR?

Ele geçirecekleri yerlerle ilgili olarak Doğu Romalılara belirli taahhütte bulunan Avrupalılar, İznik'ten sonra, Kapadokya, Urfa, Antakya, Trablusşam'ı ve birçok başka kenti ve bölgeyi aldıkları zaman hiçbir yeri imparatora vermediler. Ele geçirdikleri yerlerde "Latin Krallıklar", *outremer*ler[419] kurdular (bunlara "Doğu Latinleri" ya da "Latin-Doğu" da denecektir), her yeri kendi aralarında paylaştılar.

İlk Haçlı Seferi başlamadan önce Ren Nehri ile Tuna Nehri çevresinde Cermenlerce yapılan Yahudi kıyımları Filistin'de de duyulmuştu. Haçlıların gelmekte olduğu öğrenildiğinde Orta Doğu'daki Yahudiler kaygıyla beklemeye başlamışlar, Avrupalıların gelişinin kötülüklerin ve felaketlerin başlangıcı olacağını hissetmişlerdi. Kaygılarında haklıydılar. Nitekim daha ilk seferde Haçlılar Kudüs'e, kent surlarında gedik açılır açılmaz girdiklerinde hemen Yahudi bölgesine gidip kaçamamış bütün Yahudileri öldürmüşlerdi. Ayrıca, ilk kurban olan Yahudilerden sonra Müslümanlar da tamamen kılıçtan geçirildikleri için, zapt edildikten sonra koskoca kent bomboş kalmıştı. Öyle kan dökülmüştü ki, "Süleyman Mabedi'nin önünde ve içinde atlar diz hizasına kadar kan içinde yürüyordu".[420] Sinagogların içinde binalarla birlikte diri diri yakılan Yahudiler umarsızdı. Haçlılar, Kamame Kilisesine dua etmek için gittikleri süreler dışında (çünkü kıyımlara bu yüzden ara veriyorlardı) devamlı insan öldürdüler. Katlettikleri Müslümanların sayısı en az yetmiş bin kadardı.

Haçlılar, "Kudüs kentinin surları içinde Yahudiler ve Müslümanlar barınamaz" diye bir "yasa" çıkardı. Bu yasa Latin Krallığı içindeki her yerde de uygulanmaya çalışıldı. Haçlıların hakimiyet alanında toplam Yahudi nüfusu sonraki on yıllarda bile hiçbir zaman iki bine ulaşamayacaktı. Oysa Haçlılar gelmeden Orta Doğu'da yüz binlerce Yahudi yaşamaktaydı.

Avrupalı Hıristiyanlık, Avrupa'da da, gittiği yerde de hep aynıydı.

Kudüs'ün nüfusunun azalmasını "Kudüs Kralı" olan Godefroi de Bouillon, Doğu Şeria'daki Melkit Hıristiyanları da denilen Süryanilerle gidermeye çalışacak, ama yeterli insanı zorunlu göçlerle bile sağlayamayacaktı.

---

419) Fransızca "*mer*"le yapılmış ve oradan gelen bu sözcük "denizlerin ötesinde" demektir. Haçlı devletçikleri için yaygın olarak kullanılmıştır ve Türkçede fazla kullanılmamakla birlikte Batılı kaynaklarda yaygındı ve halen de rastlanmaktadır.

420) Haçlı Seferlerinin yönetici ve komutanlarından Godefroi de Bouillon'un Papa II. Urbanus'a gönderdiği mektuptan.

Kutsal savaşa katılanların günahlarının affedileceği garantisi, sefer sırasında işlenen bütün günahların da "günah" sayılmayacağına kadar götürülmüştü. Böylece günah sayılmayan suçların kapsamı genişletilmiş, suç işlemek dinen serbest bırakılmıştı. Bunun sonucu olarak her türlü suçun bizzat Hıristiyanlık tarafından teşvik edilmiş olduğu da ortadaydı.

Haçlılar, Hıristiyanlığın ideolojisi ve öğütleriyle bağdaşmayan bir pratik sergilediler. Eğer Hıristiyanlığa biraz olsun bağlı kalınmış olsaydı, yaptıkları kıyımları ve sonradan hep suçlandıkları aşırılıkları hiç yapmamaları gerekirdi.

AVRUPALI HAÇLILAR ORTA DOĞU'DA NELER GÖRDÜLER?

Haçlılar, Doğu'daki İslam topraklarına ayak basan ilk "Avrupalılar"dı. Bilmedikleri ve onlar için yepyeni olan şeyler gördüler. Avrupalılar, daha Konstantinopolis'ten başlayarak hayatlarında hayal bile edemeyecekleri büyüklükteki yapılar, kuleler, surlar, saraylarla karşılaşmışlardı. İki katlı bir yapıyı veya yolu olan bir yerleşimi bile hiç görmemiş çoğunluk, kentin dokusu, büyüklüğü ve etkileyiciliği karşısında ezilmişti. Mermer malzemeli, yaldızlı, parlak, süslü, kubbeli insan dolu büyük mekânlar hayret vericiydi.

İlerledikçe gördükleri çeşitlendi. Kentler, yollar, kiliseler, kervansaraylar, cami ve saray olarak görkemli ve yüksek yapılar, pazarlar vb. onlar için yeni şeylerdi. Ama en önemli olan, ilişkilerdi. Haçlı Seferlerinde Avrupalılar bütün İslam topraklarında her dinden insanın bir arada yaşamasına, hiç bilmedikleri bu "dinsel kozmopolitizm"e şaşıp kaldılar. İslamiyet, elindeki topraklarda tam hakimiyet kurduğu halde başka dinlere nasıl izin veriyor, onlarla neden birlikte yaşamaya razı oluyor ve nasıl birlikte yaşıyor, yaşayabiliyordu? Bunların Avrupalılar için anlaşılır ve açıklanabilir bir tarafı yoktu.

"Kendi topraklarında" tek-dinli olmayan İslamiyet, hukukta da, uygulamada da ayrımcıydı ama dışlayıcı değildi. Oysa Avrupa için "tek-dinlilik" dışında hiçbir şey düşünülmemişti ve düşünülemezdi. Avrupa, eski Avrupa dinlerine mensup tek kişi kalınamacasına Hıristiyanlaştırılmıştı. Orta Çağ tarihi, pagan olduğunu söyleyen, pagan olarak kabul edilen ve hayatta kalan kimseyi yazmayacak, yazamayacaktı. Avrupa Hıristiyanlığı başka bir din istemiyordu ve hiç bir zaman da istemeyecekti. Hıristiyanlık hem ayrımcı, hem de dışlayıcıydı. İspanya'nın yeniden fethi aynı zamanda bir Hıristiyanlaştırına savaşı olacak, öldürülmekten kurtulan Musevilerle Müslümanların ya Hıristiyan olmaları ya da topraklarını ve ülkeyi terk etmeleri gerekecekti.

Sonraki yüzyıllarda Avrupa'da Musevilerin (ve çok az rastlanarak

Müslümanların, çünkü kalmamışlardı) sürekli olarak yok edilmelerine, Avrupa'dan sürülmelerine çalışılacaktı.

İslam topraklarında farklı dinlerin bir arada yaşamaları, Haçlı Seferleri tamamen püskürtüldükten ve geride tek bir Haçlı devleti kalmadıktan sonra da, bölge Hıristiyanlarına Avrupalı Haçlılar katıldıktan sonra bile, hep devam etti.

Bugün Orta Doğu ve Mezopotamya'da yaşayan Hıristiyanların bir kısmı Haçlıların kalıntısıdır.

Haçlı Seferleri sırasında Avrupalılar Orta Doğu'da, Avrupa'da zorla-kılıçla yaydıkları ve ayrımsız bütün Avrupa'yı kaplayan Hıristiyanlığı Müslümanlar arasında yayamadıklarını hayretle gördüler. Kolay veya zor, Avrupa'daki bütün kavimler ve bireyler ayrımsız bir şekilde baskıyla ve şiddetle Hıristiyanlaştırılmıştı, direnen ve dinini, inancını koruyabilen olmamıştı, ama Orta Doğu'daki Müslüman Araplar ve Türkler bir türlü Hıristiyanlaştırılamıyordu. Orta Doğu'ya yapılan Haçlı Seferlerinden önce Avrupa'nın dört bir yanına yapılan "haçlı seferleri"nde ayrımsız bütün Avrupalıların "kılıçla" Hıristiyanlaştırılması burada gerçekleşemiyor, baskı ve şiddet sökmüyordu. Bu yüzden Avrupalılar bu durumu bir türlü anlayamadılar. Bütün Avrupa Hıristiyan olmuştu, buralar niye olmuyordu? Hıristiyan sayısı Avrupa'dan gelenler dışında tutulacak olursa hiç artmıyordu (hatta yerli Hıristiyanlar eksiliyordu da), anlaşılır gibi değildi!

Bu yüzden seferlerin sonuna kadar Avrupalılar bölge insanlarını hem ölüm tehdidiyle, hem de "ikna" yöntemiyle kazanmaya çalışacaklar(421), böylece "başarısızlıklarını" da sürekli hale getireceklerdi.

Adına doğduğu yerde büyük kilise yapılan Toledolu Aziz Peter, Doğuluların Hıristiyanlaştırılamamasına çare olarak, "silahla değil sözle, kaba kuvvetle değil akılla, nefretle değil sevgiyle" saldırmak gerektiğinden söz etmişti.(422)

Ancak bu teoriler de boşa çıkacaktı. Salamancalı teolog Juan de Segovia, Hıristiyan dünyasında "İslam'ı kendi akide ve öğretisinden vazgeçirmeye yönelik misyonların başarısızlığa mahkûm olduğunu"(423) keşfeden,

---

421) Hıristiyan teologu ve düşünürü Raimond Lull (Raimundus Lullus; 1232-1315), kılıç zoruyla Hıristiyanlaştırılamayan Müslümanların "ikna" yoluyla Hıristiyanlaştırılabileceklerini düşünmüş ve bunun yapılmasını istemiş, önermişti. Aynı düşünce St. Bernard'da da görülmüş, bu din adamı Arapların ve Türklerin Hıristiyanlaştırılması için misyon faaliyetlerinin gerekli olduğunu yazmıştı (*De Consideratione*; Benjamin J. Kedar, *Crusade and Mission: European Attitudes toward to Muslims* içinde, s.61; akt. Kalın, s.69 ve Popp, s.266 vd.).

422) Kalın, s.71.

423) Southern, s.92.

öldürmeyle bile Müslümanların Hıristiyanlaştırılamayacağını kavrayan ilk insan oldu. Bu keşif ve kavrayışı, büyük bir olasılıkla barışçı bir yaklaşıma sahip olmasından ileri gelmişti. Bu özelliği "Endülüslülüğünün" sonucu olmalıydı.

O zamana kadar strateji olmaktan çok "[zoru] destekleyici bir taktik" olarak kullanılan "misyonerlik" de İslam topraklarında bir işe yaramamıştı, sonuçta "Hıristiyanlaştırma" mutlak bir başarısızlığa uğramıştı. Bu konudaki "deney" yüzyıllar sonra bile gene aynı sonucu verecek, Müslümanlar gerek şiddet ve baskıyla, gerekse güler yüzle ve kandırmayla Hıristiyanlaştırılamayan insanlar olarak kalacaklardı. (Bunların sonucu olarak Türkler ve Araplar arasında misyonerlik faaliyetlerinden -Türkiye'de 21. yüzyıla kadar- tamamen vazgeçilecek, Hıristiyanlaştırılamayan Orta Doğu Müslümanları, 19. ve 20. yüzyıllarda Batı'nın onları "Müslümanlar olarak kullanmak" dışında bir yol bulamamalarıyla sonuçlanacaktı.[(424)])

HAÇLILAR, FRENKLER VE İSLAM'IN "CİHAD"I

Haçlı Seferleri sırasındaki Hıristiyan ordulardan ve bütün Haçlılardan İslam yazınında "Frenk" (Arapçada *efrenc* ya da *frenc*) olarak söz edilmektedir.[(425)] Burada Frenk ve aynı kökten türetilmiş benzer kelimeler, Fransa'yı, Fransızları değil, bir Cermen kavmi olan Frankları ve Frankların kurduğu devletler (sonradan Almanya ve Fransa olarak adlanacak Doğu Franklar ve Batı Frankları) için kullanılmaktaydı.[(426)] Seferlerdeki

---

424) Osmanlı İmparatorluğu'nda yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin Müslümanlar arasında yapılmasından bir sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine 19. yüzyıl Batı Hıristiyanlığının misyonerleri hedef kitle olarak Doğu Hıristiyanlarını belirlemişlerdi. Bu yüzden Anadolu'da, kendilerine ait bağımsız mezhepleri olan Ermenilere yüklenmişler (en büyük azınlık nüfusu onlardı), Gregoryen Ermeni toplumundan Katolik ve Protestan Ermeni grupları yaratmayı başarabilmişlerdi. Osmanlı devletine de kabul ettirilen, Katolik ve Protestan Ermeni Kiliseleri ortaya çıkmıştı.

425) "Frenk" sözcüğü yanı sıra seyrek olmakla birlikte "Rum" sözcüğünün de kullanıldığı bilinmektedir. Aslında "Rumlar", Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları içindeki gayrimüslimlerdi, sözcük "Roma"dan, "Romalı"dan geliyordu. Ancak zaman zaman bütün Akdeniz Hıristiyanları için de geçerli olmuştur. Örneğin, Endülüs'te İspanyol ve Portekizlilere "Rum" da denmekteydi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yanında onun komşusu olarak ortaya çıkan ve imparatorluğun topraklarında genişleyerek büyüyen Anadolu Selçuklularından, "Rum Selçukluları" olarak da söz edilir.

426) O dönemde -"Fransa" kelimesi resmi ve yaygın olmasa bile yer yer kullanılmakla birlikte- "Fransa" ve "Fransızlık" henüz yoktu. Tarih sahnesine bir Cermen krallığı olarak adım atmış Fransa'nın kralları, *rex Francorum* (Frankların kralı) olarak tanımlanırdı. İlk olarak Capet Hanedanından II. Philippe (August, 1179-1223), "Frankların Kralı" yerine "Fransa Kralı" unvanını almış, krallar ancak o zamandan sonra *rex Francia* (Fransa kralı) olmuştu. "Fransa" ve "Fransızlık"ın başlangıcı bu yüzden en erken, 13. yüzyıldır.

kitlesel çoğunluk da Cermenlerden (Cermenler içinde de Franklardan) oluşuyordu. Şarlman'ın Frank İmparatorluğu, Akdeniz şeridi dışındaki Avrupa Hıristiyanlığının tamamına yakınını kapsadığı için Avrupalılar Doğulular tarafından zaten yüzyıllardır Franklar olarak bilinmekteydi. Doğulular için, Frank (yani Cermen) kökenli olmayan Avrupalılar da (yani Latin kökenli Avrupalılarla doğu bölgelerindeki Avrupalılar da) "Frenk"ti. Yani Avrupa'dan gelenlerin hepsi, bütün Avrupalılar "Frenk"ti.

Ayrıca ilk Haçlı Seferinde kitle içinde Batı Franklar (yani sonradan Fransızlar denecek olan kitleler) büyük bir çoğunluktu. Bunda, ilk çağrıyı yapan Papa II. Urbanus'un aslen Fransız olması önemli bir rol oynamıştı.[427] Kaldı ki, o dönemde merkezi Güney Fransa'da olan Cluny Tarikatı Avrupa'nın en canlı örgütüydü ve Fransızlar üzerinde çok etkili olmuştu.

Yüzyıllar sonra Osmanlılar sifilize (*syphilis*), Avrupalıları hep Franklar olarak tanımlayan Orta Çağ Doğu alışkanlıklarının devamı olarak, hastalığın Avrupa'dan gelmiş olduğuna bakarak ve "Avrupa hastalığı" anlamında "frengi" diyeceklerdir. Oysa aynı dönemde İtalyanlar, hastalığın kendilerine Fransa'dan gelmiş olduğunu söyleyerek beladan onları sorumlu tutmak istedikleri için hastalığa *Morbus Gallicus* adını vermişlerdi. Çünkü onlar için Fransa'yı Cermen olan Franklardan çok Galyalılar temsil ediyordu. Galyalılar Franklardan nüfusça çok fazlaydı. Hastalığa Fransa'da ise "Napoli hastalığı" deniyordu.[428]

Başlarda başarılı gibi yürüyen ve ilerleyen Haçlı Seferlerinde savaştıkları "Frenkler", Müslümanlar için, Hıristiyanlık, "Hıristiyanlar" veya "Avrupalılar" değil, yabancı ve uzak ilkel toplumların insanları olarak "vahşiler", "kâfirler" ve "zalim barbarlar"dı. Başladığında saldırgan Avrupalıları fazla ciddiye almayan Türkler ve Araplar, Hıristiyanlığa veya bir "devlete" karşı da savaşmıyorlardı, ülkelerini ve topraklarını yağma eden ve işgale kalkan bu laftan anlamaz başıbozuk insan sürülerine karşı savunma savaşı veriyorlardı. Ayrıca Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar da dahil bütün Doğulular, Haçlı Seferlerini dinsel bir savaş olarak algılamıyorlardı ve zaten onlar için bu savaş dinsel içerikli de değildi.

---

427) Kanat-Burçak, s.244.

428) Hastalığın Avrupa'ya dışarıdan ve "Amerika'nın keşfi"nden sonra "yeni kıtadan" geldiği yolunda savlar vardır (Anne-Marie Moulin / Robert Delort, "Frengi: Bir Amerikan Hastalığı mı?", der. Georges Duby, *Batı'da Aşk ve Cinsellik*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s.246-261). Ancak bunun o dönemlerdeki teşhis zorluğundan kaynaklandığını sanıyoruz. Amerikan gelmiş olan "yeni" hastalıklar arasında frenginin bir değişik şekli olabileceği gibi, frenginin de farklı seyir gösteren ve özellikte olan çeşitleri bulunmaktadır.

Kısa bir süre sonra, saldırının, yüzyıllardır savaştıkları Doğu Romalıların bir girişimi olduğunu düşündüler. Birkaç on yıl sonra ise, düşman Doğu Romalılara bile uymayan, ters gelen bu baskınların ve saldırıların Papanın öncü rolü ile başlatıldığını öğreneceklerdi. Avrupalıların "din için" savaştıklarının Doğulular tarafından anlaşılması için yüz yıla yakın (belki de yüzyıldan da fazla) bir zamanın geçmesi gerekecek, ancak bunun ve giysilerindeki simgenin iyice fark edilmesinden çok sonra Avrupalılara "Ehl-i Salib" (Haçlı) denilecekti. "Cihad", o dönemlerde "kutsal savaş" olarak yalnızca Avrupalılar için geçerliydi ve Doğulular Avrupalıların kutsal savaşının farkında bile olmadıkları gibi, İslam dinini, artık Cihad'a gerek kalmayacak kadar genişletmişlerdi, hedeflere varılmıştı. "Büyük Arap fetihlerini 8. yüzyılda tamamlayan Doğu'da dini kılıç zoruyla yayma duygusu bütünüyle küllenmişti."(429)

Haçlılara karşı savunma savaşının Cihad'a dönüşmesi için 1187 yılının Mart ayına kadar uzun bir süre geçti. Salaheddin o zamana kadar yaşananlara, Doğu'daki herkes gibi, dinsel açıdan bakmamış, dine saldırıların öne çıkması ve özellik kazanması, saldırının dinsel söylemle yürütüldüğünün tam olarak anlaşılması üzerine Cihad'a sonradan mecbur kalmış, bir *Kuran* buyruğu olduğu gerekçesiyle, Cihad'ın başlama tarihi olarak da Ramazan sonrasını belirlemişti.

Avrupalılar savaşçıydı, atılgandı, gözü karaydı, bu yüzden Salaheddin onlarla kurallara göre savaşmayı doğru görmüştü, ama uzun bir dönem sonra "kötü ruhlu canavarlar" olduklarını kabul etmişti. Kıyıcılıkları bir yana, söz veriyor tutmuyor, yemin ediyor unutuyorlar(430), kabul ettikleri şartlara ise uymuyorlardı. İnsan bile sayılmazlardı. Etrafındakiler yıllar boyunca bunu anlatmışlar, Salaheddin'i ikna edemedikleri için zaman zaman çok sert şekilde onu eleştirmişlerdi.(431) Salaheddin Frenkleri, muhatap kabul etmekten çok geç vazgeçmişti.

Avrupalıların cesaretlerinden başka hiçbir olumlu özellikleri yoktu. Bu kör cesaretleriyle ise yalnız saldırmayı, öldürmeyi ve yıkmayı biliyorlardı.

---

429) Amin Maalouf, *La Nouvel Observateur*, 24-30 Ocak 1991; akt. Ruelland, s.62.

430) 1173 yılında ölen Kudüs Kralı Amaury, düşmanlara verilen sözleri tutmamanın doğru ve gerekli olduğunu açıkca ileri sürebilmişti (Edward Gibbon, *Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain*, 2/685, Mairet et Fournier, Paris; akt. Erer, 89), ama verilen bu sözler ve yeminlerden veren herkesin "affedilmiş" ve "kurtulmuş" olacağı din adamları ve tarikat reisleri tarafından seferler boyunca zaten hep savunulmuştu ve her zaman da savunulacaktı.

431) Kudüs geri alındığında Salaheddin, bütün Hıristiyanların can güvenliği için teminat vermişti ama "Avrupalılar"ın, yani "yabancı olanlar"ın, dolayısıyla Haçlıların "kırk gün içinde Kudüs'ten ayrılmalarını" da şart koşmuştu.

DOĞU HIRİSTİYANLIKLARI VE DOĞULU HIRİSTİYANLAR

Haçlı Seferlerinde Hıristiyan Avrupalılar, Doğu'nun Hıristiyanlarının kendileriyle aynı olmadığını, onların "kendileri gibi Hıristiyanlar" olmadığını fark ettiler. Bu farkın nedenini anlamaları için önce Doğu'yu anlamaları, Doğulularla karşılaştırarak kendilerini değerlendirmeleri gerekli olacaktı.

Avrupalılar bölgeye, Orta Doğu'daki Hıristiyan cemaatlerinin Müslümanların yönetiminde baskı ve zulüm gördükleri gibi bir varsayımla bakıyorlardı. Oysa Doğu Hıristiyanları onların sandığı gibi bir baskı ve zulüm görmedikleri gibi, Müslümanların yönetiminde olmaktan memnundular.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun Hıristiyanlığının (Ortodoksluğun) dışında birçok "Doğu Hıristiyanlığı" vardı. Bu Doğu Hıristiyanlıkları Roma'yı tanımadıkları ve Roma'ya bağlı olmak istemedikleri gibi, Konstantinopolis'i de merkezleri olarak görmezlerdi.

Sonuçta Doğulu Hıristiyanlar Avrupa Hıristiyanlarını hayal kırıklığına uğrattılar!

Ayrıca, Haçlıların Orta Doğu'da kurduğu krallıklar Avrupa'nın saldırganlık ve acımasızlık geleneklerini sürdürürken, aynı zamanda Avrupa Hıristiyanlığının tek-din, tek-inanç ve tek-merkez anlayışını da uygulamaya çalışıyorlardı. Bu yüzden Nesturiler, Monofizitler, Kıptiler, Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler gibi farklı Doğu Hıristiyanlıklarının inanç ve tarzlarını da kabul etmiyorlar, "ayrılık"ları doğru bulmuyorlardı. "Tek-din", Müslümanlara ve Yahudilere; "tek-inanç" Orta Doğu'daki eski dinlere ve çeşitli inançlara; "tek-merkez" bütün Doğu Hıristiyanlıklarına yönelikti. Dolayısıyla Doğuya tekçilik dayatılmaktaydı. Amaç, Orta Doğu'yu da Avrupa gibi tek-dinli, tek-inançlı, tek-merkezli yapmak, bütün toplumları dinsel, yönetsel ve kültürel olarak Roma'ya bağlamaktı. "Tek"lere Orta Doğu'da -Avrupa'da olmayan- bir "tek" daha eklenmişti: tek-mezhep. Bu da dayatmalar arasında kendine bir yer bulacak, Doğu Hıristiyan mezhepleri bu baskı altında kalacaklardı.

İslamlık, Musevilik ve diğer dinler konusundaki çabalar ve baskılar sonuçsuz olduğu gibi, zorlama, baskı ve beklentiler, Doğu Hıristiyanlığı konusunda da sonuçsuzdu, bütün çabalar boşa gidiyordu. Hem çaresizliğin, hem zorunluluğun, hem de Doğu'nun çok-dinlilik ve çok-inançlılık kültürünün biraz da etkisi altında kalmanın sonucuyla Orta Doğu'daki Haçlı devletleri bir süre sonra yönettikleri alanlarda Müslüman ve Yahudilerin kalmalarına razı oldular, hatta sonraları başka mezheplere, inançlara ve dinlere önemli ölçüde mûsamalıakâr ve adaletli davranmaya bile başladılar.

Avrupalıların Doğu'nun Hıristiyanlığı olarak esas bildikleri, rakip Doğu Roma Hıristiyanlığıydı. "Alçak ve hain" olan bu Hıristiyanlık aslında onlara göre Hıristiyanlık da değildi. Başka bir dindi!

Doğu'nun diğer Hıristiyanlarının Avrupalılar için olumlu görülmeyen birçok özellikleri vardı. Örneğin; kavga ve savaş istemiyorlardı, bu yüzden "korkak"tılar. "Düzeni" savunuyorlardı, bu yüzden "düşmanın düzeni"nden ve dolayısıyla "düşman"dan yanaydılar. İstikrarlı ve güvenli bir ortamda yaşıyorlardı ve bu istikrarın devamını arzuluyorlardı, bu yüzden "hain"diler. Avrupalıları, Cermenleri, Latinleri, Katolisizmi sevmiyorlardı, bu yüzden "şeytana uymuşlar"dı. Roma'ya ve Papaya bağlı değildiler, bu yüzden "sapkın"dılar. Sonuçta, "ikiyüzlü, dönek, yalancı" olan Doğulu Hıristiyanlar "Araplardan öğrendikleri ahlaksızlıklar" içindeydiler. Doğuluların tamamı, "Yunanlar gibi alçak ve hain" olan Müslümanlarla "anlaşıyorlar"dı. Haçlıların beğendiği tek Hıristiyan grup, Lübnan'da Katolik olmamalarına rağmen Haçlılarla iyi geçinmeyi istemiş ve başarmış olan Marunilerdi. Bu Doğu Hıristiyanlığı grubu, zamanında bütün diğer Doğu Hıristiyanlarının nefretini kazanacak, sonradan da Batı'nın Katolik Kilisesine bağlanacaktı.

Doğu'nun büyük Hıristiyan devleti Doğu Roma, hiçbir zaman Avrupalıların yaptığı gibi bir Haçlı Seferi meraklısı olmamış, yok olmanın eşiğine gelene kadar da kutsal savaşı hiç gündemine getirmemişti. Doğu Romalılar "kutsal savaş düşüncesine daima yabancı olmuşlardı".(432) Doğu Roma bir imparatorluk olarak elbette yayılmacıydı ama din adına savaş konusunda farklıydı ve bu anlamda "barışçı"ydı. Barışçılığı, elbette barışı doğru gördüğünden değil, hem Orta Doğu geleneklerine yakınlığından dolayı çok-dinli olduğundan, hem de "barışçı" olmazsa sonunun çok çabuk geleceğini bilmesindendi. Dinini yaymaya çalışmakla ve bunun için zor da kullanmakla birlikte tek-dinliliğe uzaktı.

Doğu Roma, Haçlıların safında değildi, Haçlı Seferlerinin yapılmasına yol açan bir bahaneydi yalnızca. Zaten kendisi seferlere hiç katılmadığı gibi, bu kutsal savaşı pek de sevmemişti! Kutsal savaşa karşı değildi aslında, kendisi 4. ve 5. yüzyıllarda "taşra" anlamına gelen *Natolia*'da (Anadolu'da) din adına "kutsal" bir savaş yürütmüştü(433), ayrıca elbette savaşçıydı ama "bu savaşı" benimsememişti. "Kutsal Savaşı", kendine değil, kendisini kurtarmasını beklediği Avrupalı Hıristiyanlara uygun görüyordu.

---

432) Möhring, s.13.

433) Aytunç Altındal, *Vatikan ve Tapınak Şövalyeleri*, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.58.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun toplumu olan "Rumlar"la Müslüman Araplar zaman zaman savaşmalarına, Doğu Roma İmparatorluğu'nun toprakları İslam'ın ve Arap devletlerinin yayılma alanı içinde olmasına, İslam'ın yayılması Doğu Roma'nın egemenlik bölgelerinde de yürütülmesine rağmen, "Doğu" toplumları olarak, Doğulu halklar olarak aynı kültürel temelleri paylaşıyorlar, birçok bakımdan benzer özellikler gösteriyorlardı. Hıristiyan olmalarına karşın bölgedeki Rumlar, Ermeniler, -Hıristiyan-Araplar, Süryaniler vb. Avrupalılara da hiç benzemiyorlardı. Örneğin, Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve Araplar, erkekliğin simgesi olarak hep sakallıyken, Frank şövalyelerinin, prenslerinin ve soylularının yüzleri hep traşlı olurdu. Bu fark, Franklar için Müslümanların ve Hıristiyan Doğuluların sakallı olarak alay konusu olmalarına, hatta Frankların bu yüzden onlara kızmalarına da yol açardı.(434) Doğular arasındaki bu benzerlikle, Avrupalı Hıristiyanlarla Doğulular arasındaki bu benzemezlik, düşünme, davranma ve yaşama tarzında da aynıydı.

Ayrıca, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki parçası olan *pars orientis* dışında tutulacak olursa, Doğu Hıristiyanlıkları, Avrupa Hıristiyanlığına göre Hıristiyanlığın ilk ve özgün haline oldukça yakın durumdaydı. Avrupa Hıristiyanlığı bambaşka bir din olmuşken, Doğu Hıristiyanlığı da değişim geçirmekle birlikte, çok başkalaşmamış, daha doğrusu Avrupa'daki Hıristiyanlığın benzeri olacak kadar bir değişim geçirmemişti. Doğu Hıristiyanlıklarının toprağı, halkları, kültürleri, yaşayış tarzları büyük ölçüde aynı kalmıştı. Dinlerinin arasındaki bu farklar açısından da batı ve doğu Hıristiyanlıkları birbirlerine "yabancı"ydılar.

Doğu Roma ve sonradan bağımsız hale gelecek Ortodoks, Kıpti, Süryani benzeri Roma karşıtı Kiliseler dışında, *uniate* denilen Papanın yetkisini tanıyan ama Doğulu özelliklerini koruyan kiliseler de vardı. Papalığa bağlı bu Doğu Kiliseleri bile Haçlı Seferleri sırasında Papadan ve seferlerden yana olmadı. Destek güç olarak bile kullanılamadılar.

Doğulu Hıristiyanlar, bölgedeki başka dinden yönetimlere zorluk çıkarmak bir yana onlara tabi olmaktan hiç rahatsız değillerdi. Hatta bunun, Müslüman yönetimleri benimsemek ve sevmek anlamına geldiğinden bile söz edilebilirdi. Selçuklu Sultanı Kılıçarslan 1107'de öldüğü zaman gayrimüslimler, bu konuda bir istek veya zorlama olmadığı halde kırk gün yas tutmuştu. Kudüs, Müslümanlarca geri alındığında Kudüslü Doğu Hıristiyanları, Haçlılara fazla belli etmemeye çalışarak sevinç bile

434) Maalouf, 1998, s.350.

duymuşlardı.[435] Örnekler artırılabilir. Sonuçta tebaalar ve hükümdarlar, gayrimüslim uyruklar ve Müslüman yönetim iyi geçiniyordu. Çünkü bölgedeki bütün Müslüman yönetimleri çok-dinlilik esasına ve anlayışına bağlıydı ve gayrimüslimler konusunda da adaletli olmaya özen gösterirlerdi.

Oysa Avrupa Hıristiyanlığında, başka bir dinin yönetiminde olmak zaten söz konusu değildi ve olamazdı. Avrupalılar Hıristiyan yönetimler dışında bir yönetimi kabul edemezlerdi.

BİRBİRİNİ SEVMEYEN, BİRBİRİNE GÜVENMEYEN, BİRBİRİNE YABANCI VE DÜŞMAN HIRİSTİYANLAR: "HAÇLILAR + PAPALIK" VE DOĞU ROMA

Doğu Roma İmparatorluğu, 1071'de Malazgirt'te yenilerek Türklerin bölgede yayılmalarını önleyemeyeceğini anladığında Roma'daki Papadan talepte bulunarak Haçlı Seferlerinin yapılmasına yol açmıştı. Ancak, Papa II. Urbanus'a mektup gönderen İmparator Basileus I. Aleksios Komnenos'un (1081-1118) amacı, Hıristiyanlıkla ilgili değildi, "Kutsal toprakları kurtarmak" onu hiç ilgilendirmiyordu. Bütün isteği, Konstantinopolis'in güvenliğini sağlamak ve -olur a- kaybettiği toprakları Türklerden geri almaktı. *Romania* (Roma toprakları), her geçen gün daha fazla Türklerin ve Arapların eline geçiyordu. Hıristiyan dünya kendisine arka çıkmalıydı.

Doğu Romalılar daha ilk Haçlı Seferinde Frankların vahşet ve yağmacılığını önce (daha yola yeni çıktıkları zaman) duyduklarında ve sonra (geldikleri zaman) gözleriyle gördüklerinde, Avrupalıları çağırdıklarına ve getirdiklerine bin pişman olmuşlardı, ama en azından o günlerden sonra onlardan uzak durmanın gerekli olduğunu anladılar.

İmparator Haçlılardan tekrar ele geçirilecek toprakların kendisine verilmesi için söz istemiş, bu şartla her yardımda bulunacağını, yağmacı orduların beslenmesini bu şartla sağlayacağını bildirmişti. Şartlar kabul edilmişti ancak 1. Haçlı Seferinde Türklerden ilk alınan kent olan Nikaia (İznik) Doğu Roma'ya teslim edilmesine karşın, 1098'de ele geçirilen Antiocheia (Antakya) verilmemişti. Çünkü Haçlılar da Doğu Roma'yı kendilerine pek benzetemiyorlar, Doğu Roma'nın Hıristiyanlığını beğenemiyorlardı. Onları kendilerinden saymadıkları için anlaşmayı çiğnemek doğru

---

435) Hıristiyan dünya içinden örnek, Renaudot adlı yazarın *İskenderiye Patriklerinin Tarihi* adlı eserinde Doğulu Hıristiyanların Müslümanların idaresini Latin idaresine tercih ettiklerini yazmasıydı; s.545; akt. Erer, s.88.

ve meşru görülüyordu. Sonradan ele geçirilen hiçbir yer hiçbir zaman Roma'ya teslim edilmeyecekti.

Ayrıca, Doğu Roma'nın kaygıları büyüktü, "Avrupalı" başıbozuk yağmacılardan çekiniliyordu, bu yüzden "hiçbir yerde üç günden fazla durulmayacak"tı, durmamalıydılar. Bunun yanı sıra Haçlılar geçerken pek fazla yayılmamalıydılar. Aksi halde Roma İmparatorluğu "hiçbir şey vermeyecek", onlara erzak ikmali bile yapmayacaktı. Haçlılar buna da uymadılar. Bu yüzden çok zor durumlara düştükleri de oldu.

Haçlılarla Doğu Roma arasında kan uyuşmazlığı çok açıktı. İnsani özelliklerin ve dinsel anlayışların farklılığı tarihten gelen rekabet mirasıyla birleşiyordu. Doğu Romalılar için Haçlılar, kendilerinden ve kendileri gibi değildi. Ayrıca çeşit çeşittiler. Haçlıların Avrupalı olan Cermen tarafı, zengin, ileri, görgülü ve "uygar" Doğu Roma'ya göre fazla ilkel, geri ve vahşiydi. Haçlıların Katolik merkeze bağlı Akdenizli Latin tarafı ise, Cermenler gibi değildi ama Ortodoks Kilisesi için, yüzyıllardan beri, karşı karşıya gelinmemiş ve henüz savaşılmamış olmakla birlikte, Doğu Roma "düşman"dı. Haliyle düşmanları aynı zamanda aşağı da görmeye çalışırlardı. Ve bu karşılıklıydı. Bizanslı tarihçi Kinnamos'a göre, "Venedikliler Bizans yurttaşlarına köle gibi davranıyorlardı" [(436)] "Romalılara [Bizanslılara] karşı yalnız aşağılayıcı bir şekilde davranınakla kalmıyorlar", imparatordan istedikleri fermanları, kararnameleri de çıkarttırıyorlardı.[(437)] Doğu Romalılar haklı olarak Latin Avrupalılarca horlandıklarını ve sömürüldüklerini düşünüyorlardı.

Papa III. Innocent (1198-1216) Roma Kilisesinin iktidarını tanımayan ve Roma'nın hedefleriyle birleşmeyen Doğu Kilisesini "Kudüs'ün kurtarılmasının önündeki engel" olarak suçlamıştı. "Doğulular" (yani Doğulu Hıristiyanlar) "Müslümanlardan ve Türklerden daha kötü"ydü. "Araplar ve Türklerden daha tehlikeli, daha inatçı düşmanlar"dı. Hıristiyanlık açısından ise Grekler ve bütün Ortodokslar "Tanrının bile midesini bulandıran Rafıziler"di.[(438)]

Daha ilk Haçlı Seferinde başlayan sorunlar ve gerginlik hep tırmanacaktı. Sonraki seferde İtalya'daki bir Cermen kolu olan Lombardlardan oluşan ordu Doğu Roma topraklarında olmadık taşkınlık ve saldırganlıklarıyla çok zarar verdi. İstanbul'da saraya da saldırınca İmparator I. Aleksios hediyeler vererek onları yalvar yakar hemen Anadolu'ya geçmeye razı etti.

---

436) Ionnes Kinnamos, *Historia*, Bonn 1938, s.281; akt. Levçenko, s.207

437) Tarihçi Niketas Khoniates; akt. Levçenko, *aynı yerde*.

438) L.N. Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*, Selenge Yayınları, İstanbul 2002, s.239.

Anadolu'daki Roma kentlerinin valilerine ve yöneticilerine haber gönderip kapıları Haçlılara açmamalarını emrettiğinde, onlardan, Haçlıların geçip gideceği yolların ve köprülerin onarılmasını, ama kentlere doğru olan köprülerin yıktırılmasını ve geçitlerin kapatılacak şekilde tahkim ettirilmesini istemişti. Anadolu Hıristiyanları Haçlıları küçük gruplar halinde gördüklerinde hepsini öldürüyor, onlara yiyecek verdiklerinde içine pislik veya kireç gibi zararlı veya zehirli maddeler katıyor, unlara tebeşir tozu karıştırıyorlardı.

İmparator, emirlere aykırı olarak Haçlılara iyi davrananları cezalandırıyordu. Çok kişi bu nedenle idam edildi.

Haçlılar, Doğu Roma'nın baskısı altındaki Ermenilere vaatlerde bulundular, imparatorlukla arası bozuk herkese destek veriyorlardı. Sonraları Ermenilerin arası Haçlı krallıklarıyla bozulunca bu sefer Doğu Roma Ermenileri yanına çekmek isteyecekti. Taraflar, birbirlerinin düşmanlarıyla işbirliği yapmaya çalışıyordu.

2. Haçlı Seferinde, aralarında Batı Frankların kralı VII. Louis (1137-79) ve kraliçe Eleonore'nin[439] de bulunduğu Haçlı ordusu Türkler tarafından bozguna uğratıldığında Roma'nın bir kalesi olan Antalya onlara kapılarını açmadı. Beş hafta sonra gelen gemilere az sayıda insanı yanlarına alarak binen kralla kraliçe ordularını orada bırakıp kaçtılar. Kalan birlikler perişan oldu ve dağıldı. Ölmeyenlerden 3 bin ve 4 bin kişilik iki ayrı grup birbiri peşi sıra Adana yönüne doğru yola çıktı, oraya varabilenler yola çıkanların çok azı olacaktı.[440] Voltaire, kalanlardan 3 bin Frank askerinin "açlıktan ölmemek için Müslüman olduğunu" yazmıştı.[441]

Doğu Roma'nın "kurtarıcılarına" duyduğu tepki o derecedeydi ki, Salaheddin Kudüs'ü Haçlılardan aldığında İmparator İsaakios Angelos (1185-1195), sevincinden, onun zaferini kutlamak için Kudüs'e bir heyet gönderdi.[442]

3. Haçlı Seferinde Haçlılar, Filistin'e doğru gemilerle Akdeniz'in doğusundan geçerken, Doğu Roma'ya bağlı ve bir Rum kontu tarafından yönetilen Kıbrıs'ı alacak ve bütün Doğu Romalı yöneticileri öldüreceklerdi.

Hıristiyanlık daha Avrupa'ya taşınmadan Roma'nın doğudaki parçası Hıristiyanlığın etkisine girmiş, özellikle kentlerde çok taraftar bulmuştu. Roma İmparatorluğu'nun batıdaki parçası da İmparator Konstantin tarafından Hıristiyanlığa geçirilince Roma İmparatorluğu bir Hıristiyan devlet

---

439) Eleonore, babası İngiltere Kralı II. Henry olan "Aslan Yürekli Rişar"ın annesidir.

440) Michaud, *Histoire des Croisades*, Delagrave, Paris 1849, 1/39-395; akt. Erer, s.82.

441) Voltaire, s.23.

442) Runciman, cilt II, s.392.

olmuş ve Roma kendini Hıristiyanlığın merkezi yapmaya yönelmişti. Hatta imparatora göre Roma aynı zamanda Kudüs'ten sonraki birinci kutsal kent olacaktı. Ancak imparator başkenti Bizantion'a taşımış, oraya "Yeni Roma" adını vermişti. Daha sonra bu ilk Hıristiyan imparator tarafından *Nova Roma* "Hıristiyanlığın merkezi" de yapılmak istenmişti. İmparatorun ölümünden sonra batıdaki kesim, dinin merkezinin Roma'da kalmasını istedi. Böylece iktidar güçlendirilecek ve önemli bir dayanağa sahip olacaktı. Daha "İki Roma" ortaya çıkmadan önce, Hıristiyanlığın merkezi olmayı paylaşamıyorlar, hiçbiri merkez olmayı diğerine bırakmak istemiyordu. Bu da bir iktidar mücadelesiydi ve rekabet ayrılmadan sonra da sürdü. 476'da batı parça olan Roma İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Roma Piskoposluğu "merkez" olmayı tekrar gündeme getirdi. Yoksa hiçbir hükmü kalmayacaktı. Yapılan düzenbazlık ve sahtekârlıklar sonuç vermiş olmalı ki, Roma kenti, Hıristiyanlığın "merkezi" yapıldı ve bütün Avrupa'da hakimiyet kurdu. Papalık kurumu oluşturuldu ve papalar aynı zamanda siyasal bir iktidarın sahibi oldular. Dinsel ayrılık ve mezhepleşme, mücadelenin her alanında ve her yolla sürdürülüyordu. Hıristiyan Avrupa, yeni dinin Doğu'da ortaya çıktığını ve Roma'nın Hıristiyanlaşmasını sağlayan imparator "Büyük Konstantin'i toplumsal bellekten silmeye" çalıştı. Yüzyıllar boyu bu konuda çarpıtılmış bir tarih kullanıma sokuldu. Ama Doğu Roma'nın ağırlığı ve önemi o kadar fazla ve Batı Roma'nın mirasını benimsemeye çalışan Avrupalıların ona karşıtlıkları o derecedeydi ki, Doğu Roma İmparatorluğu'nun adının "Roma" olanak anılmaması ve ona Roma dememek için, 1453 ertesinde, kaybedildikten yüz yıl sonra onun adını bile değiştirdiler. "Tam olarak 1557'de [ona] Bizans adını verdi"ler. *Corpus Historiae Byzantinae* adıyla yayımlanan kitap[443] istenilen amaca hizmet ettiği için her yere yayıldı. Avrupa tarih kitapları bir daha "Doğu Roma" adını anmadılar. Merkezi Bizantion'un adından gelen Bizans adında bir Doğu imparatorluğu vardı artık tarihte. Konstantinopolis'in düşmesini önlemeye çalışmayan Avrupa Hıristiyanlığı, Fetih'le "Doğu Roma ve ilk Hıristiyan başkentini[n] değil, Bizans ve başkentini"n Osmanlılarca ele geçirildiğine inanmak istiyordu![444]

---

443) İlcan Bihter Barlas, "Özet", Pachymérés, *Bizanslı Gözüyle Türkler* içinde, s.9.

444) Kırıkkanat, s.18.
Bu adı ilk olarak 1557'de Alman kronikçi Hieronymus Wolf kullanmıştı. 18. yüzyılda Montesquieu'nün yaygınlaştırdığı Bizans sözcüğü, 19. yüzyılda Intrige adlı yazarın *Deutera Rome* (İkinci Roma) adlı kitabında çok sık geçmeyle bütün Batı yazınına yerleşti.

HAÇLILARIN DOĞU ROMA'NIN BAŞKENTİ VE "HIRİSTİYANLIĞIN İKİNCİ MERKEZİ" KONSTANTİNOPOLİS'E SALDIRISI

Haçlı Seferleri başladığında Avrupa'da geçilen bütün Hıristiyan topraklar Haçlılarca yağmalandığı için, Doğu Romalılar, Kudüs'e varmak için karadan gelen Haçlıların, en değerli yerleri olan başkentlerine, İstanbul'a zarar vermesinden korkuyor, bunun için Anadolu'ya geçişlerin İstanbul'a yaklaşmadan yapılmasını istiyordu. Ayrıca Haçlıların Latin kolu ile Doğu Roma arasındaki, imparatorluğun ve arkasından Hıristiyanlığın ayrılmasının ortaya çıkardığı karşıtlık büyük bir tedirginlik nedeniydi. Roma merkezli Katolikler, hakimiyet alanlarında kendilerine rakip olan Doğu Roma'ya, Ortodoksluğun merkezi Konstantinopolis'in ikinci bir dinsel odak olması yüzünden de düşmandılar. Roma, pagan-antik unsurlarla savaşırken, Doğu Hıristiyanlığına da karşıt olmuştu. Daha 4. yüzyılda Aziz Hieronymus (347-420), Grek düşüncesini insanlık için lanetli ilan etmiş, güya bunu temsil eden Doğu Roma'nın "şeytanın hizmetinde" olduğunu söylemişti. Latinceye çevirdiği *İncil*'le, dinsel yazındaki Doğu dillerini de Avrupa için yok etmişti. Homeros ve Vergilius Avrupa kültür dünyasından çoktan beridir zaten kovulmuş durumdaydı.

Papalığın hedeflerinden biri göz kamaştırıcı Konstantinopolis'ti. Ayrıca, bugünkü adı Galata olan Pera'daki İtalyan tüccarlarına karşı -İstanbul'daki- Roma halkının, onları sömürücü olarak görmelerinden dolayı bir düşmanlığı da vardı. "İstanbul'un en güzel mahalleleri, Venedik'in diplomatik dokunulmazlığa sahip imtiyazlı bölgeleri" halindeydi.[(445)] 1171'de Venedik'e kişisel nedenlerle çok kızmış olan İmparator Manuel'in (Kommenos; 1143-1180) İstanbul'daki bütün Venediklileri kovalayıp yakalayıp hapsettirmesinden ve mülklerine el koymasından genel bir mutluluk duyulmuştu. Donanmasıyla Doğu Roma'nın limanlarına saldırınca haklarını ve olanaklarını tekrar elde eden Venedikliler, 1182 ve 1185'te İstanbul'da büyük saldırılara uğramışlar, öldürülmüşler, evleri ve işyerleri yağmalanmıştı.[(446)] Batılıların bütün bunların intikamını almak gibi düşünceleri olabilirdi. Bu yüzden Doğu Romalılar, Latinlerin olası saldırı ve kötülüklerine önlem almak için de, başarabildikleri

445) Levçenko, s.214.

446) Örneğin, 2 Mayıs 1182'de, Haliç'te 60 bin kişinin yaşadığı Latin mahallelerine yapılan saldırılarda herkes öldürüldü, her yer yakıldı, denize atlayarak kaçmaya çalışanlar "Rum ateşinin yardımıyla avlandı, sağ kalan 4 bin kişi Türklere köle olarak satıldı" (Levçenko, s.216).

ölçüde Haçlıların Anadolu'ya karadan geçiş yolunu hep Çanakkale Boğazına doğru çevirmeye çalıştılar.

Korkularında haklıydılar, nitekim korktukları başlarına gelecekti.

Daha ilk seferde gelenleri gördüğünde imparator, bunları değil, "kendisine bağlı ve kendi politikasına hizmet edecek askeri araçları ve birlikleri istediğini" hatırlayacaktır.

Gene o günlerde Batı Frankların komutanına, Doğu Romalılarla çıkan bir anlaşmazlık sırasında, İstanbul surlarının önünde kenti bir baskınla zapt etmeyi düşündüren bir sorun yaşanmıştı.

2. Haçlı Seferinde 1147'de Alman imparatoru, İstanbul önlerindeki Haçlıları oradan uzaklaştırmak isteyen ve Haçlıları yağmalardan dolayı suçlayan Doğu Roma imparatoruna gelecek yıl başkentini almak için geleceğini söylemişti.

Venedik donanmasının yaşlı amirali Margariton, İstanbul'un fethinin çok kolay gerçekleştirilecek bir harekât olduğunu düşündüğünü belirttiğinde Haçlıların en ağırbaşlı yöneticileri bile bu değerlendirmeye sevindiklerini gizlememişler, aynı kanıyı benimsemeye çalışmışlar ve paylaştıklarını söylemişlerdi. Aslında birçok Haçlı yöneticiye göre, "ayrılıkçı" imparatorluğun ortadan kaldırılması, Türklerle mücadelenin önkoşuluydu. Ünlü Venedik *Doge*si Enrico Dandolo (1107-1205), zaten Konstantinopolis'in fethini planlamaktaydı. İtalyan soylusu Monferrato di Bonifacio (1150-1207) bu plana hizmet edecek rüşvetleri çoktan dağıtmıştı.

3. Haçlı Seferinde Cermen İmparatoru Friedrich Barbarossa(447), yola çıkarken Konstantinopolis'e gönderdiği elçilerin orada hapsedildiğini öğrendiğinde seferi oraya karşı yapmayı düşünmüş, gücünün buna yetmeyeceğini anladığında (ordusu 200 bin kişiydi) Papalığın Doğu Roma'ya Haçlı Seferi ilan etmesini istemiş (beklentisi onların da ordu göndermesiydi), bu kabul edilmeyince de duruma razı olarak yolunu, Gelibolu üzerinden Asya'ya geçmek üzere değiştirmişti. O zaman olmamıştı ama 4. Haçlı Seferinde (1202-1204) Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis Haçlılar tarafından fethedilmek amacıyla, bahaneye bile gerek

---

447) I. Friedrich (1122-1190), Silifke yakınındaki Saleph (Göksu) Irmağında boğularak öldü. Suyu geçerken atından düştüğünde zırhlı olduğu için sudan çıkamadığı sanılıyor. Ölümü üzerine ordusu dağılmıştı. Ancak ölmeden önce Kılıçarslan'la anlaşması yüzünden onun Salaheddin'le arasının açılmasını sağlamış, Haçlı Seferlerinde bu bakımdan ayrı bir önemi olmuştu. 1975 yılında Silifke'ye 10 km. uzaklıkta Göksu Irmağına bakan bir yamaçta Türkiye'deki Alman Büyükelçiliği tarafından mezarı yaptırılmıştı. Gidilmesi kolay olmayan bir yerde bulunan mezar bu zaman içinde tahrip olmuştu. Yakın günlerde yeni bir mezar yapılması için girişimler olduğunu öğrendik.

görülmeden resmen kuşatıldı. Sonradan bir bahane de uyduruldu, güya onların çözemediği ve çözemeyeceği bir taht sorunu vardı.[448] İstanbul'u hedef yapan Venedik'ti, Doğu Roma'nın Akdeniz'in doğusundaki etkinliğini kırmayı amaçlamıştı. Yolculuk için önceden kararlaştırılan parayı Haçlıların ödeyememesi sayesinde seferin yönetiminin eline geçmesinden yararlanarak[449] Haçlıların rotasını değiştirmiş, orduları gemileriyle İstanbul Boğazına getirmişti.[450]

Doğu Roma, Haçlı arınadasını denizde durdurmak için hiçbir girişimde bulunmadı. İmparator III. Aleksios (Angelos; 1195-1203) güçlü surlara güveniyor ve gelecek saldırganların karadaki surlara dayanacağını sanıyordu. Ancak o zamana kadar olanların aksine Konstantinopolis bu sefer denizden saldırıya uğrayacaktı. Bu hesap ve değerlendirme hatası sonradan giderilebilir gibi değildi.

Üstelik İstanbul'un savunması silahlı kuvvetlerin esasını oluşturan paralı askerlerce yapılacaktı. Çoğunluğu "Haçlı olmayan Avrupalılar"dan

---

448) Taht üzerindeki bütün haklarıyla birlikte gözlerini de kaybetmiş imparator II. Isaakios'a yapılan haksızlığı ortadan kaldırmak, onu tekrar tahta oturtmak "gerekiyor"du. Haçlılar bu iktidar kavgasında "görülmemiş bir ihanet" keşfetmişlerdi ve bu ihanetin cezası verilecekti! Kurtarılmaya çalışılan imparatorun Roma'ya ve Haçlılara düşmanlığını ise bilmeyen yoktu. Bu yazılanlar dışındaki ayrıntılar için bkz. Voltaire, s.28-30; Runciman, cilt II, s.99-102; Kotzur, s.36; Konstam, s.67.

449) Haçlıların ödeme zorluğu, Venedikliler tarafından yaratılmış, Venediklilerin Haçlılara her istediklerini yaptırmalarıyla sonuçlanmıştı. 95 bin gümüş Mark (4.200.000 altın Frank; ancak bu miktar bazı kaynaklarda "85 bin Mark" olarak geçiyor) olarak belirlenen bu alacak, ölçüler üstüydü, ödenmesi olanaklı değildi. Venedikliler, Macar Kralının elindeki Dalmaçya sahil kenti Zara'yı Haçlılara kendileri için fethettirerek bunu alacaklarına saydılar. Papa, Hıristiyan oldukları ve düşman olmadıkları için Macarların topraklarına girilmesine ve bu "ödeme"ye karşı çıkmıştı ama onu dinleyen yoktu.
Ödenemeyecek bir miktarın fatura edilmesi ve bunun yerine stratejik yerlerin Haçlılarca kendileri için zaptettirilmesi önceden düşünülmüş, Venediklilerin İstanbul'un Haçlılar tarafından fethedilmesi projesinin aracı olarak planlanmış ve uygulanmıştı. Sefere katılan soylu Geoffroi de Villehardouin yol boyu şahit olduğu ve yaşadığı her şeyi kronik olarak kaydetmişti. Olay, yukarıda yazılanlardan daha kötüydü.

450) Pirenne, 1983, s.32. Levçenko ise (Marx'ın *Extraits chronologiques*'te yazdıklarını alıntılayarak) Dandolo'nun "ticari bir alışverişte bulunmak için Haçlıların saflığından yararlanmaya karar verdi"ğini ve harekatı önceden kararlaştırılmış bir şekilde yaptırdığını belirtmektedir (s.224). Orduların Venedik'te toplanması, açlıkla ve zorluklarla karşılaşılan Suriye yerine böyle olumsuzlukların olmayacağı gerekçesiyle hedefin güneye (Mısır'a) kaydırılmış olmasındandı. "Kâfirler Mısır'da ezilecek"ti! Haçlı kitleleri Mısır'a gidilmesi için (bu durumda deniz yolunun kullanılması şarttı) Venedik'e getirilmiş, ama Mısır yerine, kandırılarak Konstantinopolis'e götürülmüştü.
Marx'a göre, Papa III. Innocentius (1179-80) Venedik'in düzenbazlığını anlamış, Haçlıların Hıristiyanlara saldırmamasını istemiş, hatta şart koşmuş, yola çıkılmasına da bu koşulla izin vermişti. Ama kendisini kimsenin iplemeyeceğini bilmiyordu.

(Anglosaksonlar, Cermenler, Danimarkalılar, müttefik Pisalılar, Macarlar vb.) meydana gelen ordu, disiplinsiz ve talimsiz olduğu gibi, uzun süreden beri para da alamamıştı.

Sayıca üstünlük karşısında Konstantinopolis uzun süre direnemedi, o dönemde dünyanın en zengin, en büyük, en parlak, en önemli kenti olan Konstantinopolis 12 Nisan 1204'te Haçlılar tarafından her yeriyle zapt edildi. İlginç olan, çok az sayıdaki Yahudi ve Müslüman[451] dışında tamamı Hıristiyan olan halka saldırılması, çok önemli sayıda (nüfusu azaltacak ölçüde) Hıristiyanın Haçlılar tarafından kılıçtan geçirilmesi, katliam ve yağma yapılması, kadınların ve çocukların ırzına geçilmesi ve sarayların, büyük ve önemli yapıların yakılması, Hıristiyanlığın kutsallıkları dahil bütün tarihi eserlerin, başta kentin en önemli abide yapıtı olan dünyanın en büyük ve en yüksek kubbeli yapısı Ayasofya'nın tahrip edilmesiydi. Talanın ölçüsüzlüğü o derecedeydi ki Ayasofya'da yağmalanan eşyaları taşımak için getirilen katırlar ve atlar yüklenen ağırlık altında hareket edemez olup yıkılıyorlardı. Ayasofya'nın rahiplerinin karınları deşildi, rahibelerinin hepsinin ırzına geçildi.[452]

İstanbul'un o dönemdeki bütün zenginliği ve tarihi mirası ortadan kaldırıldı, yüzyıllar boyu yazmaların biriktirilmesiyle ortaya çıkmış kitaplıklar yakıldı, değerli bilim ve sanat eserleri[453] yok edildi, tahrip edilmeyenler gemilerle İstanbul'dan götürüldü. Bugün halen Venedik'teki San Marco Bazilikasının cephesinin tepesinde bulunan tunçtan dört atlı heykel de (Lysippos'un eserleriydi) yağmalanan ve götürülenler arasındaydı. İmparator Konstantinos Porfirogenetos (VI. Konstantin; 780-797) tarafından yaptırılan pirinç çemberlerle örülü taş sütunun metalleri altın sanılarak söküldü (bunun sonucunda sütun ayakta kalamadı, yıkıldı). Çıkarılan yangınlar haftalarca sürdü, bu yüzden kentin yarısından fazlası yandı, kül oldu. Her şeyini bırakıp ve kaybedip kent dışına kaçabilenler kendilerini kurtulmuş saydı. İstanbul bu "fetih"te gördüğü zararı

---

451) Salaheddin, İsa'nın mezarının korunmasını Ortodoks Hıristiyanlara önermiş, karşılığında Konstantinopolis'te daha fazla Müslümanın ticaret yapmasını, bunların ibadetlerine izin verilmesini, göndereceği din adamları (müezzin, imam vb.) ve minberin de kabul edilmesini istemişti. Bunların gönderilmesi sayesinde 1189'dan sonra İstanbul'daki Müslüman sayısı biraz artmıştı.

452) Alexander von Willingen, *Constantinople*, A&C Black, London MCMVI, s.60 vd. Ayrıca Murat Bardakçı, *Hürriyet*, 25 Eylül 2005; akt. Kongar, s.37.

453) Parçalanıp yok edilenler arasında MÖ 4. yüzyılda yaşamış büyük heykeltraş Lysippos'un Herakles'i, zamanında ünlenmiş Samoslu Hera, Altın Elmalı Paris, Troyalı Helena ve benzerleri gibi başka eserler de bulunuyordu.

(1950'lerden ve 1980'lerden sonraki dönemler dışında[454]) başka hiçbir zaman görmeyecekti. Hatta dünyada yaşanan en büyük kentsel doğa felaketlerinden biri olan 657'deki İstanbul-Marmara depremi ve depremin arkasından gelen olağanüstü büyük tsunami felaketi sonucu ortaya çıkan zarar bile bu ölçüde değildi. Bu deprem ve tsunami, kentin limanını ve Marmara Denizine bakan her tarafı, kentin tamamına yakınını yok etmişti.[455]

Haçlıların kronikçisi Villehardouin'e göre, "dünya yaratılalı beri bir kentten böylesine yüklü ganimet elde edilmemişti. Ganimet öylesine büyüktü ki, kimse size ne kadar olduğunu söyleyemezdi".[456]

Saldırıdan Konstantinapolis'teki Hıristiyan kutsallıkları yanı sıra Doğu uygarlığı da nasibini almıştı.

İstanbul'un saldırıya uğramasında ve yağmalanmasında "vahşi" Cermenlerden çok "uygar" Latinler sorumluydu, eylemin esas itici gücü onlar olmuşlardı. Zaten İstanbul'dan kaçırılanlar İtalya dışında bir yere de gitmedi. Kutsal topraklar için Avrupalıları yollara döken Papalık, Hıristiyan Konstantinopolis'i de "kurtarmayı" istemişti. Bunun Papalık açısından anlamı Konstantinopolis'i "Doğu"dan kurtarmak, Doğu Roma'dan kurtarmaktı. Olayın altında Katolik-Ortodoks mezheplerin çatışması görünmekle birlikte, esas etken yoksun olanın varlıklı ve üstün olana hasedi, geri ve ilkel Batı'nın Doğu'ya duyduğu kıskançlıktı. Doğu'yu ve Doğu Hıristiyanlığını kıskanan ve ona özenen Batı Kilisesi, bu eylemiyle düşmanlığı en uç noktasına vardırmış, Doğu Hıristiyanlığında ise silinemez izler bırakan büyük bir kinlenme yaratmıştır.

Haçlılar Doğu Hıristiyanlığının bu en büyük ve en köklü devletine, Doğu'nun tek önemli Hıristiyan devletine kastettiler. İmparatorluğun limanları paylaşıldı, toprakları prenslere, şövalyelere dağıtıldı. Ancak paylaşılan ekili araziler değerlendirilemeyecek, geri Avrupalıların kültürel ve teknolojik yetersizliklerinin sonucu olarak üretim aynı düzeyde ve şekilde sürdürülemeyecek, bu geniş ve verimli alanlara Avrupalılar gerçekte hakim ve sahip olamayacaklardı.

---

454) Menderes, Özal ve Erdoğan dönemlerinde ("şehir imarı", geniş yollar açılması, İstanbul'un "dünya kenti" haline getirilmesi, büyük rant uğruna boş ve yeşil alan bırakılmaması, büyük kazanç amacıyla gökdelenlerin her yeri sarması için) İstanbul'da yapılanlar, bütün bunlar, Türkiye tarihinin en büyük "kent katli" ve İstanbul'un en fazla çirkinleştirilmesi olduğu kadar, İstanbulluların içine girdiği zorluk, tehlike ve felaketlerin de en büyükleri olmuştur.

455) 472'de, 1509'da, 1766'da ve 1894'te de büyük depremler yaşanmış, 1509 ve 1766'dakilerde de surları aşan ve 15 metrenin üstünde dalgaları olan tsunamiler olmuştu.

456) Levçenko, s.229.

1204'te, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde Haçlıların kurduğu "Konstantinopolis Latin İmparatorluğu" ancak elli yıl kadar yaşayabildi. VIII. Palaiologos (Mikail, 1261-1282) 1261'de devletini tekrar ele geçirdi. Fakat Konstantinopolis ve Doğu Roma eski durumuna hiçbir zaman dönemeyecekti. Orta Çağ'ın en büyük, en önemli, en zengin kentlerinden Konstantinopolis harabe halindeydi. Zaten kıyımlar yüzünden çok azalmış kent nüfusu, 1076, 1348, 1416, 1447 yıllarındaki veba ve başka salgın hastalıkların da kitleleri kırmasıyla Haçlı saldırısından öncekinin yedide birine kadar düşecek, kentin canlılığı kalmayacaktı.(457) Bir yandan da küçülmekte olan "imparatorluk", bu korkunç saldırıdan sonra bir daha iflah olmadı. Hatta denebilir ki, Doğu Roma'nın esas yıkılışı, Osmanlıların fethinden önce bu "fetih"le olmuştu.

5. Haçlı Seferi (1217-1221) sırasında İstanbul Haçlıların elindeydi ve bu kez İstanbul'daki Haçlılar, seferdeki Haçlıların İstanbul'a uğramadan gitmesini isteyecekler, bunu dayatacaklar ve başaracaklardı.

AVRUPALI HAÇLILAR, DOĞULU HIRİSTİYANLAR VE DOĞULULAR

Haçlı Seferlerinde Avrupa'dan gelen Hıristiyanlar, yukarıda nedenleri anlatıldığı üzere, Kutsal toprakların "yerli" Hıristiyanlarına da saldırmaktaydı. Bu saldırılara ilk maruz kalan Doğu Roma İmparatorluğu, daha İmparator İsaakios Angelos döneminde (1185-95) Türklerle tekrar dostluk ilişkilerini geliştirmeyi doğru görmüş, Türklere imparatorluk ailesinden kız vermek gibi yollarla yakınlık kurmaya çalışmıştı. Hatta o dönemde zaman zaman çatışmalar bile oluyorken Türklerin İstanbul'da bir cami yapmalarına izin vermişti.(458)

Bölgenin diğer Hıristiyanları ise Haçlıları zaten pek sevmemişlerdi ama seferler sırasında Haçlı devletleri kurulduktan sonra bu daha da arttı, karşıtlığa dönüştü. Onlara karşı direndikleri, ayaklandıkları, hatta savaştıkları bile görüldü. Bölge Hıristiyanları Orta Doğu'da yeni kurulan Haçlı devletlerini, Müslümanların idaresinde daha iyi ve rahat yaşadıklarından dolayı da olumlu görmüyorlardı, göremezlerdi. Ayrıca Avrupalı Haçlılar,

---

457) 15. yüzyıldaki fetihte nüfus 40 binin altındaydı ve bu sayı, o zamanki İstanbul nüfusunun, 12. yüzyıldakinin onda birinden bile az olduğunu gösteriyordu (Steven Runciman, *Konstantinopolis Düştü / 29 Mayıs 1453*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.225). Ostrogorsky, İstanbul'un 6. yüzyıldaki nüfusunun 600 binden fazla olduğunu belirtmektedir (*Bizans Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1991, s.41-42).
Bu nüfus sayılarını bugünkü ölçüler içinde değerlendirmemek gerekir. Konstantinopolis Orta Çağ boyunca Avrupa'nın (belki de dünyanın) en kalabalık kentiydi.

458) Gibbon, *Histoire de la Décadence et de la Chute de l'Empire Romain*, 2/679; akt. Erer, s.80.

kıskanılacak durumları yüzünden yerli Hıristiyanlara "düşman"dı. Çünkü yerliler zengindiler, rahattılar, huzurluydular. Hıristiyan prensler onları büyük bir hırsla sömürüyor, Müslüman beylerin ve sultanların gayrimüslimlerden aldığı ek vergileri, başta cizyeyi onlardan da alarak, hatta daha da ağırlaştırarak Hıristiyan halkı daha da fakirleştiriyorlardı. Müslümanların Hıristiyanları sömürüsü Avrupalıların ölçülerinde değildi. Yerli Hıristiyan halk Müslüman emirlerle ilişkisini hep sürdürdü. Ayrıca Haçlı hükümdarlar, kendilerinden görmedikleri ve saymadıkları bu Hıristiyanlara zulmetmemek için bir neden görmüyorlar, hatta bu "iç düşman"lara, bu "hain" insanlara daha fazla zalimlik yapmaktan kendilerini alamıyorlardı.

Kudüs alındığında Haçlılar, kenti yağmalarken Hıristiyanların da evlerine girmişler ve sahiplenmişlerdi. Bu gibi olaylar yanlışlık veya disiplinsizlik sonucu değildi. Yağma yasa haline getirilmişti ve önceden ilan edilmiş olarak, **Hıristiyan'a ait de olsa** girilen her ev ilk gelen ve giren Haçlının olacaktı. Hıristiyanlara saldırının serbest olduğu sürekli açıklanmıştı. Düzene sokulmak istenen, saldırı ve yağmaydı, Haçlılar arasında anlaşmazlık çıkmasını, çatışmalar olmasını önlemek de gerekiyordu!

Hıristiyanlara da saldırılacağını bilmeyen ve bunu hiç ummayan doğulu Hıristiyanlar, Hıristiyan olduklarını söylüyor ve sürekli istavroz çıkarıyorlardı, ama kendilerinin din kardeşi olduklarını kanıtlamaları da bir işe yaramıyordu.

Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra Haçlılar, Kutsal Mezar Kilisesinde temsil edilme hakkı olan farklı mezheplere mensup din adamlarını kiliseden kovmuşlar, onların binaya girmelerini ve ibadetlerini bile yasaklamışlardı. Bunun nedeni Latin adetlerini geçerli kılmak istemeleriydi. (Bu dönemde, Haçlıların davranışlarına maruz kalan din adamları Kutsal Emanetleri ve bütün değerli eşyaları saklamışlar, bunların yerini söylemeyen görevliler inanılmaz işkencelere uğramış, öldürülmüşlerdi.)

Savaşlarda yenme ve üstün gelme zorluğu Haçlıları, Hıristiyan veya Müslüman bütün bölge insanlarından müttefikler aramaya da yöneltti. Bu konuda da, Ermeniler dışında tutulacak olursa, bölge Hıristiyanlığından müttefikler bulmakta -yaptıkları kötülükler yüzünden- önemli bir başarı sağlayamadılar ama Orta Doğu'ya gelen Moğol istilasını fırsat olarak gördüler, onlarla hem işbirliği yaptılar ve Moğolların ilerlemesini kolaylaştırdılar, hem de Moğol saldırılarının İslam güçlerini bölmesinden yararlanmaya çalıştılar.[(459)] Durdurulamayan Moğolların 1260'ta Memlûklar

---

459) Ermenilerin Haçlılar ve Moğollarla ilişkileri ve işbirlikleri konusunda bkz. Gumilëv, 2002, s.222-224; Runciman, cilt III, s.217, 260-267

tarafından Aynicalud Savaşında yenilmesi ve arkasından onların da İslamiyet'i seçmesiyle[460] "Moğol kartı"nı yitireceklerdi.

Mısır'ın Hıristiyanları olan Kıptiler, Haçlı egemenlerle hiçbir zaman işbirliği yapmadılar.

HAÇLILAR: CERMENLER, LATİNLER, NORMANLAR

Haçlı orduları birbirleriyle de savaşırlardı. Haçlıların Orta Doğu'da kurduğu devletler bile birbirleriyle çatıştılar, Haçlı krallıklar birbirlerinin kalelerini, kentlerini muhasara ettiler, zapt ettiler, hatta Haçlı Hıristiyan devletlerinden bazıları, kendileri gibi Hıristiyan olan bazı "düşman" Haçlı devletlerini yok ettiler. Franklar, Latin ve Norman devletleriyle savaştıkları gibi, kendi Frank devletleriyle de savaştılar. Denizde Cenevizlilerle Venedikliler, karada Franklarla Latinler birbirlerine hep saldırdılar, boğazlaşmaktan hiç vazgeçmediler. Haçlıların Orta Doğu'da kurdukları silahlı Hıristiyan tarikatları da birbirlerine düşmandı, örneğin, *Templier* (Tapınak) ve *Hospitalier (el-Ospitar)* silahlı birlikleri, hiçbir zaman işbirliği yapamadıkları gibi, çatışan bütün Hıristiyan taraflarda karşıtlar olarak konumlandılar. Sonraları Avrupa'da örgütlenen ve güçlenen Templierler, krallara, imparatorlara karşı da savaşacaklardı.

Daha ilk Haçlı Seferinde gelenlerin hem yollarda, hem de vardıkları yerlerde birbirlerini kırmaları, "düzenleyici"lerin, din adamı yetkililerin "birbirimizle değil düşmanla savaşmalıyız", "birbirinizi değil düşmanları öldürün" çağrılarına ve çırpınışlarına yol açmıştı. Aziz Bernard "daha ne kadar Hıristiyan kanı dökeceksiniz", "birbirimizi öldürmemiz savaş değil, aptallık" diyordu.[461] Zaten Papalık, seferlere soyluların geniş ölçekli olarak katılmasını, birbirleriyle çatışacakları ve bu yüzden sefere zarar verecekleri için hiç istememişti. Ama sayıca az olmakla birlikte katılan soyluların "münasebetsizlikleri" öngörüyü fazlasıyla doğrulayacaktı.[462] Kaldı ki, birbirlerini kıranlar yalnız soylular olmuyordu.

Cermen kökenli Frank boylarıyla Akdenizli Latin ülkelerden katılanlardan oluşan Haçlı sürüleri, uyum ve birlik içinde değildi. İlk gruptakiler

---

460) Moğol Hanı Olcaytu, Hıristiyanlığı, Museviliği, Budizmi ve Islamiyet'i inceledikten sonra İslam'da ve İslam'ın da Şia Mezhebinde karar kılmıştı. Bu tarihsel seçim, yalnız Doğu ve İslam tarihini değil, Hıristiyanlık tarihini de önemli bir şekilde etkileyecek, Hıristiyan dünyanın büyük tepkisine yol açacaktı (David Bundy, "The Syriac and Armenian Christian Responces of the Islamification of the Mongols", *Mediavel Christian Perception of Islam* içinde, s.33-53; akt. Kalın, s.69 ve 169).

461) Riley-Smith, 2005, s.73.

462) Runciman, cilt I, s.88.

sefere katılanların gövdesini ve esasını oluşturuyordu. Latin kökenliler ise, azınlığı oluşturmalarına rağmen, yöneticilik ve belirleyicilik konusunda baskın ve inisiyatifliydiler. Aslında Latinler seferlerin esas sahibi gibiydi. Cermen kökenliler ise, haklı olarak, hep önde olanların, cepheye sürülenlerin, kendileri olduğunu, dolayısıyla istismar edildiklerini ve zarar gördüklerini, onlar tarafından kullanıldıklarını düşünürler, bu yüzden hırçınlaşırlar, hırslanırlar, gerilirler ve yönetimde daha fazla pay ve strateji belirlemede daha yüksek rol isterlerdi. Bu iki farklı kökenli Hıristiyan gruplar, yalnızca bu nedenle değil, kültürel özellikleri ve düzey farklılıkları yüzünden de birbirleriyle hiç anlaşamazlar, çatışırlar ve zaman zaman birbirlerini kırarlardı. Kültürel olarak Cermenler yüksek bir uygarlık kökeninden gelmemelerinin sonuçlarını taşıyor ve bunun sorunlarını yaşıyorken, Latinler Akdeniz uygarlık birikiminin mirasçısı durumundaydılar. Üretime, sınıflaşmaya, devletleşmeye, kentleşmeye geç giren ve tam da girememiş olan Cermenler elbette, Roma'nın mirasçısı gibi olan, olmaya çalışan, öyle görünen Latin kökenlilerin düzeyinde değildi, olamazdı.

Latinler, seferler öncesinde olduğu gibi seferler sırasında da Haçlı girişimini sömürüyor, amaçları kötüye kullanıyordu. Ticaret kentlerinin deniz ulaşım araçlarına sahip olma imkânlarıyla Latinler, seferlerden sağladıkları kârları daha da artırmaya çalışıyorlardı. Venedik gibi ticaret kentleri, donanınaya ve filolara sahip oldukları için silahlı güçleri para karşılığı taşıyorlar, lojistiği de para karşılığı yapıyorlardı. Kuzeyli "saf Haçlıları" kandırmak ve aldatmak o kadar kolaydı ki, ilk üç seferde onları iliklerine kadar sömürdüler, soydular.[463] Pazarlık ederken hiç geri çekilmezler, hatta hemen dönüp gideceklerini söyleyerek tehdit ederler ve istedikleri şartları kabul ettirirlerdi.

Sonraları Orta Doğu'da Haçlıların kurduğu devlet ve devletçiklerin hemen hepsi Latin (ve Norman) kökenli olacaktı.[464] Cermenlerin hep hakları yeniyordu!

Cermenlerde "Türk" ve "imansız", Latinlerde "Doğu Roma" ve "İslam" düşmanlığı vardı; dinsel motifli saldırganlıklarının ve barbarlıklarının temeli bu düşmanlıklardı. Cermenler "anti-Türk" ve "dinsizlik" propagandasının hedefi yapıldıklarından Türklere ve "kâfirlere", Latinler ticari çıkar

---

463) Bu gibi aldatma ve sömürme tutumlarının sonucu olarak "Avrupalılar" tarih boyunca İtalyanları, "açgözlülüğün ve ticari ahlak yoksunluğunun" kınanacak örnekleri olarak tanımlayacaklardı (Cipolla, s.68).

464) Bu yüzden olsa gerek, Cahen, Doğu'daki Avrupa oluşumlarından (Haçlı devletlerinden) hep "Latin-Doğu" olarak söz etmektedir. (2010, s.125 vd.) Aynı kullanım Runciman'da da görülmektedir (çok yerde).

ve iktidar mücadelesi yürüttüklerinden Doğu Roma'ya ve İslam ülkelerine karşıydılar. Düşmanlıkların konu farklılığı, zaman zaman bu yüzden de birbirlerine girmelerinin ve birbirlerine karşı ittifakların içine çekilmelerinin nedeni oluyordu. Cermenler Türk karşıtlığıyla Doğu Roma yanlılığına yakın oluyor, Latinler imparatorluk karşıtlığıyla Türklerle pazarlık edebiliyordu.

Roma geleneğini sürdüren İtalya merkezli grupların Latinleştirme yeteneğinin kuzeylilerde bir karşılığı yoktu. Frankların Doğu'yu ve Doğuluları Cermenleştirme konusunda yetersizlikleri dolayısıyla herhangi bir başarı şansı da söz konusu olamazdı. Hem o düzeyde değildiler, hem de toplumlar ve coğrafya onlara fazla yabancıydı.

2. Haçlı Seferi sonunda Batı Frankların kralı Louis, hezimet sonucu mahvolmuş olarak az sayıda insanla birlikte ülkesine dönüş yolunda tutuklanmış, uzun bir süre sonra kurtarılabilmiş ve Sicilya'ya getirilebilmiş, ülkesine ancak oradan gidebilmişti.

3. Haçlı Seferinin sonunda İngilizce bilmeyen İngiliz kralı I. Richard kara yoluyla "ülkesine" gizlice dönerken Avusturya'da Prens Leopold tarafından "yakalandı" ve esir alındı[465], Dürnstein Kalesinde uzun bir tutukluluk süresi geçirdi. İngiltere, kralını fidyeyle kurtardı ama Kutsal Roma Cermen İmparatoru VI. Heinrich'in (Enrico; 1165-1197) kral için fidye olarak istediği miktar para o kadar fazlaydı ki (150 bin altın Mark), ödeme, İngiltere'nin iflasına yol açmıştı.

Seferler sırasında bir Haçlı kolunun başka bir haçlı kolunu yok ettiği görülmüş, bazı Haçlı kollarının merkeze ayaklanma girişimleri olmuş, bazı Haçlı ordularının başlarındaki krala karşı isyanları yaşanmıştı. Yağmalardan elde edilenlerin kiliselere verilmesini isteyen din adamları ile Haçlı askerler arasındaki çekişmeler sürekli çatışmalar yaratıyor, papazlar, piskoposlar bu yüzden sürekli öldürülüyordu. Durdurulan, yarım kalan, "hedefe" vardıktan sonra dağılan Haçlı Seferleri bile vardı. Tarihe "Çocukların Haçlı Seferi" olarak geçen ve Nicolas ile Stephen adlı papazların önayak olduğu 1212'deki seferde[466], çoğu (yedi bin kadarı) Alplerde ölen,

---

465) Akkâ ele geçirildiğinde Cermen birliklere yağmaya katılma izni verilmemiş, daha sonra Askalon kalesi kuşatmasına Leopold (1157-1194) bu yüzden katılmak istemediğinden bütün Cermen sancakları zorla ele geçirilip parçalanmış, çamurlara atılmıştı. Cermenlerin husumeti yatışacak gibi değildi. Akkâ'nın zaptedilmesine katılmış Batılı Franklar da "hak ettiklerini" alamamaktan şikayetçiydiler.

466) Şenel, bu seferin özel amacını da sergilediği yazısıyla çocukların neden "kullanıldığını" açıklamaktadır. O zamana kadarki seferler günahkarlar tarafından yapıldığı için başarısız olmuştu, ancak, "kadını tanımamış 'günahsız' çocuklardan oluşturulacak bir ordu" zafer kazanabilirdi, Bertrand Russel, *Batı Felsefesi Tarihi (Antikçağ)*, İstanbul 1968; akt. Şenel, s. 18-19.

dağları donmadan aşabilenlerin Marsilya'dan yola çıkan gemilere bindirildiği bu Haçlı Seferinde bütün çocuklar ve gençler, "Hıristiyanlar tarafından" Mısır'da ve Cezayir'de Müslümanlara köle olarak satılmış, bu Haçlı Seferi de böyle sonuçlanmıştı.

Yeni kurulan Haçlı devletlerinin ve beyliklerin bazıları dostça ilişkiler içine girdiği çevresiyle savaşmak istemiyor, komşu İslam ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmayı ve sürdürmeyi doğru görüyordu. Bu tutumu gösterenler, savaşlara katılmaya zorlandılar, tehdit edildiler, cezalandırıldılar.

Haçlı orduları içindeki Hıristiyanlardan toplu halde karşı tarafa geçen askerler, birlikler ve hatta ordular bile olmuştu. Haçlılara direnen orduların içinde bölgenin yerli Hıristiyanları da olurdu. Dahası Avrupalı Hıristiyanlar bazen yalnız yerli Hıristiyanlardan oluşan ordularla savaşmışlardı.

Haçlılar zaman zaman, birbiriyle sorunları olan Müslüman gruplarını ve ülkelerini birbirlerine karşı kışkırttılar, bazılarını ise desteklediler, bölünmeye hizmet edecek olanlara yardımlar yaptılar. Örneğin, 3. Haçlı Seferi sırasında Mısır'la savaşan Salaheddin'in orduları Kahire'yi aldığında, Haçlıların Müslüman olan karşı tarafa askeri yardımı yüzünden Mısır'dan çekilmek zorunda kalmıştı. Kudüs Kralı Amalricus (Amaury, 1136-1174), Müslümanların çatışan taraflarının bir gün birine, başka bir gün diğerine asker vererek gerginlik artırıyordu.

Edessalı (Urfalı) Kont Baudouin, İtalya'dan gelmiş Norman asıllı "Antiocheialı" (Antakyalı) Tancrède de Hauteville (1072-1112) ile 1108 yılında savaşırken, her ikisi de birer Müslüman sultanla ittifak yapmıştı.[467]

Haçlılarla birlikte hareket eden Müslüman emirler olduğu gibi, Hıristiyan devletlerden Müslümanlarla birlikte hareket edenler de vardı. Ancak Orta Doğulu Hıristiyanlar çoğunlukla Müslümanlara kendilerini uzak hissetmezlerdi. Hatta Orta Doğulu Hıristiyanların Avrupalı Haçlılardan çok Müslüman Araplara ve Türklere yakın olduklarını söyleyebiliriz.

En önemli ve çarpıcı örneklerden biri, daha 1. Haçlı Seferi sırasında, zapt ederek Antakya'da bir Haçlı devleti kurmuş olan Haçlı ordularının komutanların biri olan Norman soylusu Bohemond imparatorluk topraklarını istila etmeye kalktığında, Doğu Roma İmparatoru I. Aleksios'un Selçuklu hükümdarı Kılıçarslan'dan yardım istemesiydi. İmparator Aleksios aldığı bu yardımla 1108'de Haçlı ordularını bozguna uğrattı.[468]

Pisalılar, Normanlara karşı Salaheddin'le anlaşma yapmışlardı (1174).

---

467) Ruelland, s.61.

468) s.347

4. Haçlı Seferinde Katolikler, Konya Sultanlığıyla savaşan Doğu Roma'ya saldırdığında imparatorluk Müslümanlarla anlaşmış ve hemen sonra onlarla birlikte, yani düşmanıyla birlikte hareket etmişti.

Katolik ordulardan Doğu Roma saflarına geçen askerler Papa III. Innocentius tarafından aforoz ediliyor, Ortodoks Patriği IV. Michael Autoreianos ise, Haçlılara karşı savaşan askerleri kutsuyordu.

O dönemde bu iki Hıristiyan taraf böylece "Kutsal Savaş"ı birbirine karşı da yürütmüş oldu.

Haçlılar Orta Doğu'da büyük bir tarihsel tahribatın da sorumlusu oldular. Antik kalıntıların yakınına kurulan muazzam büyüklükteki kaleler bu eski eserlerin taşlarıyla yapılırdı.

Haçlı Seferlerinde Doğu Hıristiyanlıkları ve Hıristiyanları o ölçüde zarara uğradı ki, Runciman, bunu, seferlerin "İslam'a verdiği zarar, Doğu Hıristiyanlarının bu seferler yüzünden düçâr olduğu ıstırapla mukayese edilirse, azdır" belirlemesiyle ifade edecekti.(469)

"TÜRKİYE" HAÇLILARDAN ÇIKTI, HAÇLILARI TÜRKLER BİTİRDİ

3. Haçlı Seferinde orduların başındaki Cermen devletinin imparatoru Friedrich Barbarossa, Cermen orduları Anadolu'da geçtiği her yerde Türklerle karşılaştığı için geçilen yerleri *Turkhia* ("Türkiya") diye adlandırdı. Haçlıların Latin kolları da aynı sözcüğü benimsedi, *Turchia* olarak kullanmaya başladı. Sözcük bundan sonra bütün bu bölge için herkes tarafından kabul görecek, bugüne gelmesi de o dönemdeki bu yaygın kullanım dolayısıyla olacaktı.(470) Türkiye, bütün Avrupa dillerine o dönemde bu şekilde geçti. Dönemin İngilizcesinde Türkiye, *Turkey* diye değil, *Turkiya* olarak yazılmaktaydı.

Patenti Alman imparatoruna ait olan sözcüğü 13. yüzyılda kurulan bir Memlük devleti ilk kez kendisi için kullanacak, ilk "Türkiye" adlı devlet o zaman ortaya çıkacaktı.

İlk Haçlı dalgasını Kılıçarslan kolayca dağıttı. Ama arkasından gelenler için aynı şey olmadı. Haçlılar ilerlediler, zaferler kazandılar, fetihler yaptılar. Haçlı Seferleri başladığında İslam dünyasının bütünlük içinde olmaması, hatta birçok İslam devletinin birbiriyle çatışma içinde olması,

---

469) Cilt III, s.400.

470) Claude Cahen bu süreci şöyle ifade ediyor: "...Barbarossa'nın Haçlı Seferlerinden başlayarak batılı yazarlar da bu ülkeden, Türklerin egemenliğinde olan başka hiçbir ülkeye vermedikleri bir adla, 'Turchia', Türkiye diye söz etmeye başlamışlardır." (1979, s.150) Ayrıca bkz. Cahen, 1990, 247-48.

bu zaaf durumu, 1. Haçlı Seferinin düzensiz ve çapulcu ordularının İslam-Doğu dünyasına üstün gelmesine yol açmıştı. Ayrıca İslam dünyası, Avrupalıların hem dinsel nedenlerle saldıracağına, hem de kendilerine ve bölgeye saldıracağına bir anlam ve ihtimal veremiyordu. Bu yüzden saldırı beklemiyorlardı. Kendilerinin suçlu ve düşman sayılmaları için bir neden de yoktu, kabahatli olduklarını, saldırıyı hak ettiklerini düşünmüyorlardı. Neden düşünsünler ki, hem Hıristiyanlarla birlikte barış içinde yaşıyorlar, hem de Avrupa'dan gelen hacılara dokunmuyorlar, ziyaretlerine ve kutsal yerlerdeki dualarına karışmıyorlardı; aksine, onlara ve bütün Hıristiyanlara saygılı davranıyorlar, hatta onları koruyorlardı. Haçlıların Kudüs'e kadar ulaşabilmelerinin ve geçtikleri yerlerde başarılı olmalarının bir nedeni de, bu anlamazlık ve saldırı olacağına, böyle düşmanlık yapılacağına ihtimal vermezlikti.[471] Hatta bazı Müslüman emirler ve sultanlar, Haçlıların yalnızca hacca gideceklerini sandıkları için, onların iaşelerini sağlamayı planlıyordu. "Hac yolcuları"nın at gibi yolculuk için önem taşıyan şeylerin alışverişlerini kendilerinden sağlayabileceklerini, kendilerine kolaylık olsun diye onlara rehber verebileceklerini Haçlılara iletenleri bile vardı.[472]

Ne Bağdat'taki Abbasi Halifesi, ne de Kahire'deki Fatimi rakipler, "Frenkler"e karşı harekete geçmişti. İlk direnen ve tek direnen Selçuklulardı. Selçuklu savunmasının, İslam dünyasının bir tepkisi olmakla hiçbir ilgisi yoktu, sadece kendilerini korumaya çalışıyorlardı. Tehdit onlar tarafından da dinsel nitelikli olarak algılanmıyordu.

Askeri bakımdan Anadolu'da yaşanan ilk darbe, Selçuklu süvarilerinin etkisiz hale getirilmesiyle başladı. Arkası geldi. Haçlılar sürekli ilerlediler. Mahrumiyetler içinde ve zorlu çatışmalarla gerçekleşen zaferler inanılması güç ve mucizevî başarılardı. İlk ilerlemeler Haçlıların sevinçten başını döndürmüştü, Tanrı, Haçlıların yanındaydı ve hep yanında olacaktı! **Bu umut** Haçlıları cüretkâr, pervasız ve acımasız yaptı. Mucizeler sona erdiğinde ve Tanrıları onları terk ettiğinde, Müslümanlar inançsız ve Tanrısız oldukları halde zaferler kazandıklarında, hiçbir şey açıklanır olamayacaktı.

Seferler başlar başlamaz bütün Orta Doğu'da büyük yankılara yol açtı. Vahşeti ve kıyımları öğrenen herkes durumun vahametini o anda kavrıyordu. Kötümserlik dalgası her yanı sardı. Yol boyunca yapılan -ve daha Avrupa'dan başlayan- kıyımlar, Haçlıların henüz varmadığı yerlerde saldırı olmayacağını sananları, kanlı olaylar yaşanmayacağını düşünenleri uyandırdı, dehşete düşürdü. Haçlıların saldırısı, saldırının hemen sonrasında

---

471) Gumilëv, 2002, s.132; Maalouf, 1998, birçok yerde.

472) Maalouf, 1998, s.65.

Avrupalıların karşısında bir kuvvetin oluşmasını sağladı; Arap birliğini savunan, İslamiyet'in merkezileşmesini isteyen ve bunun için mücadele edenleri güçlendirdi.

Selçuklular beylikleri birleştirdiler. Suriye'de küçük beyliklerin müttefiki Halep, Musul'la birleşti, Türk beyi İmadeddin Zengi'nin (bin Aksungur, 1084-1146) yönetimine bağlandı.

Saldırıların sonucunda kendi içinde birleşmeye yönelen İslamlık, 3. Haçlı Seferinden başlayarak, tam olarak yenen, hakim olan ve belirleyen oldu. Üç lider tarihe damgasını vurdu: Zengi Edessa'yı (Urfa) geri alarak umut yarattı[473], oğlu Nureddin (Ebu'l Kasım Mahmut, 1118-1174) Suriye ve Mezopotamya Müslümanlarını birleştirerek bölgeyi Haçlılardan temizledi, Salaheddin Mısır'ı ele geçirerek İslam'ın gücünü büyüttü ve Kudüs'ü kurtardı.

13. yüzyılın sonunda Haçlılara son askeri darbeleri Türk Memlükler vurdu.

İslam dünyası üstün duruma geldikten sonra Haçlılardan intikam almaya kalkmadı. Saldırıya uğramadığı zaman barışçı oldu. Birçok hükümdar, Haçlı devletleriyle geçinmeye bile çalışmıştı. 6. Haçlı Seferinde İmparator II. Friedrich'in Hıristiyanların Kudüs'e ibadet amacıyla gidebilmesini istemesi olumlu görülmüş, kendisiyle on yıl geçerli olacak bir belge imzalanmıştı. Zaten daha sonra Kudüs anlaşma yoluyla ve barışçı bir şekilde imparatora teslim edilmişti.

14. yüzyılda Orta Doğu'da bir Haçlı devleti ve kalesi kalmamıştı ama o zamandan sonra kendisine "Haçlıyım" diyen bir kimse de olmayacaktı. Çünkü Avrupa'ya geri dönmeyen Haçlılar, "Orta Doğulu Hıristiyanlar" olmuşlardı ve bütün bölge Hıristiyanları gibi hiçbir özel baskı görmeden yaşayacaklar, "haçlılıkları" ise sonradan tamamen yok olacak, hatta unutulacaktı.

473) Zengi, Salaheddin'den önceki kahraman öncü olacaktır. "Zain el-İslam", "Nasir Emir ül-Mu'minin", "El-Malik el-Mansur" unvanlarıyla anıldı.

Haçlı Seferlerinin Sonuçları

HAÇLI SEFERLERİNİN AVRUPA VE AVRUPALILAR İÇİN SONUÇLARI

Haçlı Seferlerini Avrupalılar Doğu Hıristiyanlığını Müslümanlardan ve Türklerden kurtarmak ve Orta Doğu'yu ele geçirmek için yapmışlardı. Seferler sona erdiğinde Doğu Hıristiyanlığının Doğu Roma İmparatorluğu hariç tamamı, Müslüman hakimiyeti altındaydı ve Avrupalılar bölgeden temizlenmişlerdi. 17 yüzyıla kadar da Avrupalıların Orta Doğu'da hiçbir varlıkları olamayacaktı. Bu genel ve somut sonucun dışında Avrupalılar ve Avrupa için birçok alanda olumsuz ve olumlu olmak üzere çeşitli ikincil sonuçlar ortaya çıkmıştır. Şöyle ki:

- Avrupa'da demografi: Haçlı Seferleri dolayısıyla Avrupa'da nüfus tekrar azaldı. Yoksulluk ve kötü yaşama şartları, yüzyıllarca nüfusun artmasını önleyen bir rol oynamıştı. Ama bu sefer durum, Avrupa'dan gidenler yüzünden olumsuzlaşacaktı.

Seferlere katılanların çoğu ya yollarda ve gittikleri yerlerde ölüyor ya da ölmese bile bir daha geri dönemiyordu. İlk Haçlı Seferinde yüz binler olarak (birçok kaynağa göre 600 binden fazla) yola çıkan kitleler Helles Pontos'dan (Çanakkale Boğazından) 110 bin kişi olarak geçmişler ve Kudüs'e 20 bin kişi olarak varabilmişlerdi. Sadece 2. Haçlı Seferinde sefere katılan 500 binden fazla Avrupalının öldüğü bilinmektedir (Macarlar, Bulgarlar, Sırplar, Rumlar ve -sefere katılmayan- başka "Avrupalılar" bunun dışındadır). 1147 yılında Alman İmparatoru Konrad'ın (1093-1152) 300 bin kişilik ordusunun ancak yüzde onu "hedefe" varabilmişti.

İki yüzyıldan fazla süren Haçlı Seferlerinde, iki milyona yakın (belki daha da fazla) Avrupalı Orta Doğu'ya geldi, getirildi. Ve bu Avrupalılar kitleler halinde felaketler yaşadı. Yola çıkanlar bu sayının çok üstündeydi. Bunların bir kısmı yollarda telef olurken, bir kısmı da devam edemiyor, geçilen yerlerde kalıyor, bir kısmı kaçıyor, bir kısmı ise kaybolup yok oluyordu. Yolu yarıladıktan sonra bile geri dönmeye çalışanlar hiç de az değildi. Bunların da çoğu geldiklere yere varmayı başaramıyordu.

Her sefer sonunda yola çıkanların çok az bir kısmı geri döndü.

Çiçek hastalığı, cüzam, çeşitli parazit hastalıkları gibi o zamana kadar Avrupa'da görülmeyen bazı hastalıklar, geri dönenler tarafından Avrupa'ya taşındı, bu ve benzer hastalıklara hiç bağışıklıkları veya dirençleri olma-

yan Avrupalılar arasında, özellikle çiçek, Avrupa nüfusunu daha da azaltacak ölçüde salgınlar ve kırımlar yarattı. Haçlı Seferleri döneminde Avrupa birçok veba ve kolera salgını da yaşadı.

2. Haçlı Seferinin başlamasında önemli bir rolü olan Zistenzienser tarikatının[474] kurucusu rahip Clairvauxlu Bernard, daha ikinci sefer bitmeden önce Fransa'ya dönüp Avrupa'da yedi kadına bir erkek kaldığını belirlediğinde, "Kudüs yolculukları"nın Avrupalılar için çok büyük zararlar doğurduğunu, kutsal yerlerin "kurtarılması" hayallerinin Avrupalılara çok pahalıya mal olduğunu itiraf etmişti.

Avrupa nüfusunu azaltan bir başka etken, gericileşen ve ilkelleşen Hıristiyanlığın din adına, Katharlar gibi "muhalif" tarikatlara "sapkınlar" olarak saldırması ve çok sayıda insanı öldürmesiydi. Bu kıyıınlara eklenen "cadı avı"yla, yakılan kadınlarla Avrupalılar milyon milyon eksilecekti.

Avrupa'da nüfus artışının yeniden başlayabilmesi için görece istikrarlı bir dönemin, yeni bir refah döneminin gelmesi, bunun için de epey zaman geçmesi gerekecekti; bu dönem ancak 14. yüzyılda geldi.

- Ekonomi, ticaret, üretim ve üretim ilişkileri: 1) Seferlerin yenilgisi, -İtalya dışında- bütün kıta devletlerinde ekonomik ve siyasal çöküntü yarattı. Bu çöküntü, iki yüzyıla yakın giderilemeyecek ve Avrupa ülkeleri arasında iç çatışmalara da yol açacaktır.

Avrupa bütünsel olarak körelirken ticaret içinde yer alan ve Doğu ile ticaret yoluyla ekonomik ilişki içine giren yerler, bölgeler geliştiler.

Seferlere bizzat giden veya kendileri olmadan gönderdikleri birlikleri ve ordularıyla katılan prensler ve krallardan çoğu sefere ayırdıkları giderleri geri kazanamadılar. Hükümranlığını kaybeden, toprakları ellerinden alınan soylular ve prensler, Avrupa'da büyük el değiştirmelerin ve güç dengeleri değişiminin nedeni ve konusu oldu. Kara Avrupasındaki ekonomik çöküşte, hükümdarların ve prenslerin ekonomik çıkarlarının bozulmasının önemli bir rolü olmuştur.

Haçlı Seferleri ekonomiye olumsuz etkileriyle de, "Avrupa"nın ortaya çıkmasında ve gelişmesinde çok önemli bir rol oynadı. Haçlı Seferleri sırasında ve sonrasında verimli işleyen Akdeniz ticaret yolları, Avrupa'nın tamamının değil ama belirli bölgelerinin zenginleşmesini sağladı. Bu yüzden Avrupa'da ekonomik uçurumlar ortaya çıktı. Avrupa'da, özellikle Akdeniz

---

474) İlk olarak Batı Frank topraklarında kurulmuş, Doğu Franklara sonradan gelmiş tarikat, kurucusunun adıyla "Bernardiner" olarak da anılır. Benedikten tarikat grupları içinde yer alır.

Avrupa'sı ve -kıtada da- Almanya zenginleşenler arasındaydı. Almanya'da tarihinde görülmedik ölçüde bir rahatlama oldu.[475] Bunun sonucu olarak, seferler sonrasındaki dönemde Avrupa'daki en yüksek nüfus artışı, Almanya'da görülecekti.

O dönemde ortaya çıkan dev katedrallerin yapıldığı yerler, zenginliğin nerelerde yoğunlaştığını göstermektedir. Başta Köln Katedrali olmak üzere 13. yüzyılda Almanya'da birçok kilise ve katedralin yapımına başlanmıştır.

2) Seferlerin bütün lojistik işleri İtalyan ticaret kentleri tarafından yapıldı. Ticaret kentlerinin gemileri, seferlerin silahlarını ve bütün gerekli şeylerini, hatta ilki dışında bütün seferlerde Haçlıların ordularını da Orta Doğu'ya taşımışlardı. Haçlı Seferleri sırasındaki bu lojistik nakliyat ve insan taşımacılığı, en önemli ekonomik faaliyet durumuna geldi. Bu yüzden Cenova, Venedik, Pisa gibi İtalyan ticaret kentleri ve kent devletleri olağanüstü zenginleşti ve güçlendi. Zenginleşme, büyük çapta tefecilik ve bankerlik faaliyetlerine girmelerini sağladı. Güçlenmeleri ise sonraki yüzyıllarda inisiyatifli ve belirleyici olmalarına yol açacaktı.

Ticaret kentleri seferlere "hizmetlerinin" ve "katkılarının" karşılığında Haçlı devletlerden imtiyazlar aldılar, bütün Akdeniz'in ticaret yollarına hakim oldular. Daha da geliştiler ve zenginleştiler. Marsilya, Barselona gibi yeni ticaret kentleri ortaya çıktı. Doğu Roma'nın Karadeniz ve Doğu ticaretindeki tekelini önce parçaladılar, sonra da Doğu Roma'ya kabul ettirdikleri şartlarla Karadeniz bağlantılarını elde ettiler.

İtalyan ticaret kentleri Doğu'da koloniler ve bürolar kurmuşlardı (Sayda, Sur, Kefe vb. kentlerde) ve işlerini yürütüyorlardı. Önemli bir merkez olan Akkâ'da, Cenova, Venedik, Marsilya gibi ticaret kentlerinin hepsinin kolonisi vardı.

Seferler sonrasında Papalık tarafından Avrupa'da Doğu ile ilişki ve ti-

---

475) Gelişen Akdeniz ticareti, iç Almanya'yı ve Almanya'nın bütününü değil ama Almanya'nın kuzeyini kara Avrupasının en zengini yaptı. Bunun sonucu olarak Kuzey Denizi ve Baltık'taki kolayca limanlaşan haliç kentlerinden Hansa birliği doğdu. Tüccarlar arası bir birlik olan Hansa, 13. yüzyıldan başlayarak Akdeniz dışında ortaya çıkan ilk ticari tekel oldu, merkezi Lübeck'ti. Doğu'nun ve Akdeniz'in ürünleri getirilirken, kürk, balık, dokuma, Cermenlerin yerleştiği bölgelerin tahılı, yün, şarap vb. Avrupa ürün ve üretimlerinin de oralara aktarılarak pazarlanması sağlanıyordu. En fazla gelişmiş olduğu dönemde 90 kent ve limanı birleştirmişti (Davies, s.369-371; Server Tanilli, *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası / İnsanlık Tarihine Giriş – II. Orta Çağ*, s.418-419; Michael Freund, *Große Epochen der deutschen Geschichte*, Verlag Das Beste, Stuttgart-Zürich-Vien 1984, s.63-65).

carete yasak konmuştu.(476) Bu yasakları çiğneyen İtalya'nın ticaret kentleri, bu sayede ve Roma'nın baltalamasına rağmen serpildiler ve tekelleştiler.(477) Yasağa uyanlar silindi. Akdeniz ticaretinde İtalyan hakimiyeti dönemi başladı. Bu zenginleşme, gelişme ve güçlenme, kültürel ve siyasi alanlarda kendini çok somut şekillerde gösterdi, Rönesans ve "Cumhuriyet" (kent cumhuriyetleri) bunun sonucuydu. İtalyan kent cumhuriyetleri seferler sonrasındaki Avrupa tarihini belirleyenler oldular.

Seferler sırasında ticaret kentlerinin birbirleriyle rekabet etmeleri zaman zaman çatışmalarına, birbirleriyle savaşan taraflardan birini desteklemelerine yol açıyor ve kaybeden tarafta olanların zayıflamalarıyla sonuçlanıyordu. Örneğin, 4. Haçlı Seferinde Konstantinopolis'e saldırılmasını sağlayan Venedik, Latin Doğu İmparatorluğu'nu desteklemiş, Ceneviz ise Doğu Roma'nın yanında yer almış, sonra da Paleolog hanedanının tekrar tahtı ele geçirebilmesi için çalışmıştı. Bu durumda önce Venedik kazançlı çıkmış, Doğu Roma tekrar hakim olunca bu sefer Ceneviz atılım yapmış, Venedik'i geriletmişti.

3) Akdeniz'deki ticaret atılımı Hıristiyanlığa, dinsel ve ticari menzilin çok daha uzayabileceğini düşündürdü. Hıristiyanlığın merkezi, ticareti olumladı, tüccarlar da Hıristiyanlığı. Ticaret kentleri, önlerine "ticareti Hıristiyanlık yayılmasıyla birlikte yürütme"yi koydular. Hem Papalıkla siyasal ayrılıklarını azalttılar, hem de Papalık dışında ortaya çıkan tarikatları (Papalıkla çatışma içinde olsalar dahi) beslediler. Uzak Doğu'ya ticareti Hıristiyanlık kanalından geliştirme stratejisiyle hareket etmeye başladılar. Bunun sonucu olarak seferler sonrasında ticaret, tarikat ve misyoner ör-

---

476) Aslında bu yasak yeni değildi, ta esas Roma İmparatorluğu döneminde bile uygulanmaktaydı. Burada "yeni" olan, "düşman Doğu" ile, Müslümanlar ve Türklerle ilgili olan ticaretti. Sınırları içinde olmayan bütün halkları "barbar" ve düşman olarak gören ve tanımlayan Roma, ticari çıkarlardan fedakarlık etmek pahasına zaman zaman barbarlara belli malların dışsatımını yasaklamış, sınırlar boyunca etkili bir baskı mekanizması kurmuştu. Hıristiyan olmak, Roma'ya siyasal ve askeri düşmanlar dışında ve onların yanı sıra ideolojik düşmanlar da hediye edince, Roma'nın "dinsiz"leri ve "kafir"leri de ortaya çıkmış oldu. Bunlar, düşmandan daha düşmandı. Örneğin, "normal" düşmanla barış yapılabilir, "normal" düşmanla olan savaş bitebilir, hatta durum olur bu düşmanlarla işbirliği, hatta ittifak yapılabilirdi, ama kafir ve dinsizlerle savaş, hiçbir zaman bitmeyecek bir şekilde devam ederdi. Onlarla barış söz konusu olmaz, onlarla ilişki de kurulamazdı. 4. yüzyıl imparatorları döneminde başlayan "dinsiz"lerle ticaret yapma yasağı, Doğu Roma'ya da geçmiş, geleneğe dönüşmüştü. Avrupa tarihindeki Kilisenin ticari yasakları konusunda geniş bilgi için bkz. Poumarède, s.277-281 ve başka birçok yerde.

477) Ticaret kentleri, yasağa uymamakla kalmamışlar, yalnız ticari ürünleri alıp satmakla yetinmemişler, savaşlar sırasında Müslümanlara ihtiyaçları olan her türden silah ve mühimmatı da satmışlar, hiç çekinmeden yaptıkları bu ticaretle çok büyük kârlar elde etmişlerdi.

gütlenmeleri ile birlikte Uzak Doğu'ya kadar varacaktı. Akdeniz ticareti dünya ticaretine evrildikçe Hıristiyanlık da bu ticari işlevin bir parçası olarak dünya dini haline gelme sürecine girdi.

4) Normanların Doğu'dan öğrendiklerini ve Doğu Roma'dan yağmaladıklarını Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya getirmeleri bölgede özel gelişmeler sağladı. Doğu Roma'nın üretim merkezleri olan Euboia, Tebai, Korinthos ve Attika'yı talan eden Kral Ruggero dokuma tezgâhları ve yüklü miktarda ürün yanı sıra, bütün dokumacı ustalarını da alıp götürmüştü. Bunun sonucunda Doğu Roma'nın ipekçiliği çökerken, Sicilya büyük bir ipekçilik merkezine dönüştü.

İlk olarak İtalya'da ve Akdeniz şeridinde görülen, kentlerle köylük bölgeler arasındaki gerilim ve çelişmeler, bu gelişmenin doğal ve kendiliğinden bir sonucuydu.

5) Bütün Akdeniz ticaretinin Hıristiyanlığa geçmesinin yanı sıra, kurulan tekel, Alplerin kuzeyine de yayılan "ekonomik ve tam manasıyla kapitalist faaliyetleri" geliştirecekti.[(478)] Müslüman dünyanın elindeki altın Avrupa'da dolaşıma girdi, "değer"in katılması ticaretin gelişmesini hızlandırdı.

Parasal bolluk ve zenginlik içindeki "dışsatımcı" Doğu, Avrupa üretimine alıcı olarak açıldığı için Avrupa ülkeleri üretim artışı ihtiyacı içine girdiler. Zaten dış ticaret açıkları Avrupalılar için ihracat, dolayısıyla daha fazla üretim zorunluluğu getirmekteydi. Batı'nın hammadde ithal edip mamul ürün satma mekanizmasının başlangıcı, Haçlı Seferlerinin açtığı bu kısırlaştırıcı kanalda gerçekleşti. Yani ticaret kapitalizmi yanı sıra endüstriyel kapitalizmin ilk adımları da Haçlı Seferleri sonunda atılmış oldu.[(479)]

Kuzey Afrika'nın, Sicilya'nın etkisiyle İtalya kentlerinde başlayan kumaş üretimi, önce kuzeydeki Flandr'a sıçradı, sonra Avrupa'nın birçok yerinde dokuma sanayisi kurulmasının ateşleyicisi oldu. Avrupa'da işçi sınıfı ortaya çıkıyordu, 13. yüzyılın ortasında "tarihin ilk grevleri" başladı. Ticaretin ve sanayinin yol açtığı kentleşme ve kentlerin nüfusunun artması, besicilik gibi kentlerin beslenme ihtiyacını karşılayan yeni sektörlerin gelişmesini sağladı.

Avrupa'da ortaya çıkan ve esas olarak dokumacılık sektöründeki bu büyük üretim kapasitesi, ticaret kentlerinin gemilerinin seferler sonrasında Doğu'ya boş gitmemelerini de sağlayacaktı.

---

478) Pirenne, 1983, s.33.

479) Yukarıda özetlenen ve yaygın olarak benimsenen bu değerlendirme itirazlarla da karşılaşmaktadır (örneğin, Cahen, 2010, s.305, 318).

Avrupa'nın üretim açığı, aşağıda anlatılacak olan Avrupa içi karasal yeni hedeflerle desteklendi. Doğu ve Kuzeydoğu Avrupa'da Hıristiyanlaştırılan ve Cermenleştirilen bölgeler, tarım alanlarının genişletilmesiyle üretim ihtiyacına karşılık vermekteydi. Hıristiyanlığın kuzeyde yayılmasının esas işlevi buydu.

Feodalizm içinde ve onunla birlikte var olabilen, henüz onu çözüyor olmamakla birlikte onun bağrında yeşermeye başlamış olan bu kapitalizmin ortaya çıkma sürecinde ticaret ve üretim devriminden söz etmek mümkündür. Çünkü çapı ve kapsamı itibarıyla Avrupa'nın bütünü için yenilikti.

6) Akdeniz ile Kuzey Avrupa arasındaki ilişki, teknolojik gelişmeyle büyüyen gemiler sayesinde deniz yoluyla sağlandığı gibi, Alpler yoluyla Almanya ve Batı Frank toprakları yoluyla da yapılıyordu. Bu güzergâhlar, buluşma ve aktarım yerleri olarak fuarları, fuarlar sistemini yarattı. Özellikle Fransa'nın Champagne bölgesi, fuarlarıyla Avrupa ticaretini ve tarihini belirleyecekti. Fuarlar sonraları, kentleşme, kentlerin önem kazanması ve toptancılığın ortaya çıkmasını sağlayan kent pazarlarının kurulması ile sönükleşti.

7) Avrupa'da ticari etkinliğin artması, büyük ticaret için Arap ya da Doğu Roma paralarının yetersiz hale gelmesine, dolayısıyla Avrupa para sisteminin oluşmasına, yerel paraların kullanılmaz hale gelmesine, *Heller*, *Franc*, *Sterlin* gibi yaygınlaşan paraların ortaya çıkmasına yol açtı.

8) Akdeniz ticaretinde ortaya çıkan (mal çeşitlenmesi, kapasite artması vb.) yeni özellikler, "koloni"lerin yapısında değişime yol açtı. Antik dönemde ortaya çıkmış "koloni"[480] yerini, merkeze bağlılığı olan başka tür bir koloniye bıraktı. "Sömürgeleştirme" kavramının kapsamı içinde değerlendirilebilecek o zamana kadar görülmeyen tarzda bir süreç başlamıştı. Bu süreç, keşiflerden sonra "sömürge imparatorlukları"nı doğuracaktır.

9) Daha seferler başlarken Avrupa'da bir üretim hamlesi yaşanmıştı. Ulaşım için gereken şeyler yanında silah, koşum ve malzeme olarak başka yolculuk hazırlıklarının ve ihtiyaçlarının da karşılanması gerekiyordu. Bu hamlenin nedeni buydu. Ancak bunların arasında metalürjinin, demirciliğin ve kilitçiliğin gelişmesi ve üretim artışı özel bir yer tutar. Metal teknolojisindeki gelişme, bekâret kemeriyle kilit talebinin ve bunların yaygın kullanımının doğurduğu bir sonuçtur. Bekâret kemeri ve kilit ihtiyacından kaynaklanan "kemer-kilit sanayisi" diye bir olgu ortaya çıktı. Bekâret kemerine yüksek talep ve bunu karşılamak isteyen arz yüzünden "demir-

---

480) *Aynı eser*, 316-317

ciler altın çağını yaşadılar, Avrupa madenciliği de büyük bir gelişme dönemine girdi" (481)

Sınıfsal özellikler: Feodal sınıflar, büyük merkezlerde ve merkezi yapılanmalarda durumlarını korurken önemli bir güç kaybına uğradılar. Sayısal azalma, ticaretle ortaya çıkan sınıflar karşısındaki gerilemeye eşlik etti. 14. yüzyıldan sonra belirgin hale gelecek olan burjuvazi yavaş yavaş tarih sahnesinde yerini alıyordu. Bu yeni sınıflar, Avrupa ve dünya tarihini yönlendirecek atılımlarını Haçlı Seferleri sonrasında yapmaya başlayacaklardı.

Kentlerin büyümesi ve surların dışına taşması, nüfuslarının artması yüzündendi, ama bu arada kentlerin ve kentlerdeki sınıfların önemi artıyordu. Kökü olmayan "kentsoylu" bir sınıf ortaya çıktı. Feodal soyluların yerini alacak bu yeni sınıf, aynı zamanda feodal soyluluğa da özeniyordu.

Hesabını bilmeyen ve sömürü imkânları daralan taşra soyluları, ticaret burjuvazisinin tefecilik ağına düştüler. Bu zaaf, toprak mülkiyetine bağlı sınıfların durumunu daha da kötüleştirdi, yeni sınıfların daha zenginleşmesine yol açtı.

Geleneksel sınıflar arasındaki uçurum belirli ölçülerde kapandı. Bütün Avrupa'yı saran serserilerin de sayısı seferlere katılanlar ve zorla gönderilenler yüzünden çok azaldığından Avrupa'da asayişsizliğin olumsuz sonuçları hafifledi ve önemi azaldı. Hatta bazı kaynaklar Avrupa'nın serserilikten ve geleneksel yağmacılıktan Haçlı Seferleri sayesinde "kurtulduğunu" bile yazmaktadır.

Din adamları ve Kilise görevlileri seferlerin mali boyutu içindeki rolleri sayesinde üst sınıflar arasındaki imtiyazlı yerlerini ekonomik imkânlara sahip olmayla birleştirdiler. Seferlerin öncesinde ve sırasında o kadar yaygın ve yüksek ölçüde yolsuzluk yapılmıştı ki, esası Kilise kuruluşlarının mensupları olan ve ekonomik işlevlerden uzak "Haçlı Seferi vurgunculuğu" **sınıfı** ortaya çıkmıştı. Papazlar seferlere katılanların mal ve mülklerini

---

481) Cipolla, s.67

Metalden yapılmış bekaret kemeri düşüncesinin veya en azından yaygın olarak uygulanmasının Haçlı Seferleri başlarken ortaya çıktığı biliniyor. Cermenler (Batı ve Doğu Franklar), "insanın karısına güvenmesi iyidir ama hiç güvenmemesi daha iyidir" atasözlerine bağlı kalarak bu konudaki teknolojik gelişmenin ve demirden kemerle kilit üretiminin, bu özel üretim sürecinin yükselme nedeni ve itici gücü oldular.

Cipolla, İngiltere'deki "Smith", Almanya'daki "Schmidt", Fransa'daki "Favre" "Febvre", "Lefevre", İtalya'daki "Ferrari", "Ferrario", "Ferrero" gibi soyadlarının bu dönemde çoğaldığını (bu kelimeler "demirci" anlamına gelmektedir), Avrupa'daki "erkeklerin çoğunun" demirci, kilitçi, anahtarcı olduğunu kaydetmektedir (s.69).

ya yok pahasına satın aldılar, ya da yokluklarını fırsat bilerek bunlara el koydular.

İtalya hariç bütün Avrupa'da köylülüğün durumu zorlaştı. İtalya'nın gelişmesi, köylülerin köylerini terk etmesini kolaylaştırıyor, köylerini terk eden kitlelere yeni olanaklar yaratıyordu. Köylülük sayıca azaldığı ölçüde önem kazanıyor ve refah düzeyi hafiften yükseliyordu.

Üretim artışı ihtiyacı toprağın daha verimli kullanılmasını gerektirdiğinden, toprağa yatırım yapan yeni sınıf, güçlenmesini, feodal sınıflar aleyhine sürdürdü. Toprak kiralama sistemi gide gide mülkiyet ilişkilerinde de yer değiştirmeye doğru ilerlemekteydi.

- Avrupa'nın, **Avrupalıların yeni hedefleri:** 1) Haçlı Seferlerinin başarısızlığı, yeni Haçlı seferleri düşüncelerinin zayıflamasını sağladıysa da, Orta Doğu'da yenilgiye uğrayan Avrupalıların, Haçlı Seferlerinden sonraki dönemlerde Avrupa'nın başka yerlerine, örneğin, Baltık ülkelerine, Rusya'ya yönelmesini önlemedi. Daha doğrusu, Orta Doğu başarısızlığı, Avrupalıları başka yerlerde zafer arayışına yöneltti. Doğu ve Kuzey Avrupa'ya yapılan Haçlı Seferi görünümlü bu saldırı savaşları Avrupalıların saldırganlığını daha da artırdı. Bu saldırganlıklar, Avrupa'nın doğusu ve kuzeyine yönelişin esas sahibi Cermenler için yeni yenilgilerin ve bozgunların nedeni oldu. İsveç'te, Rusya'da Cermenlerin Haçlı saldırganlığı, önce kahramanlar (örneğin, Rusya'da Aleksandır Nevski), sonra, direndikleri için (İsveç ve Rusya gibi) önem kazanacak ülkeler yarattı.

Cermenlerin büyük bir hırsla ve çok kanlı bir şekilde yaptıkları bu Avrupa içi Haçlı Seferleri, hem bölgede prenslikler halinde yavaş yavaş örgütlenmeye ve varlık göstermeye başlayan Slavlara karşı "korunma"ydı, hem de geniş alanların tarıma ve üretime açılmasıydı. Orta Doğu'ya yapılan seferlerde ortaya çıkan askeri-dinsel tarikatlar ve Töton şövalye örgütlenmeleri eliyle, manastırlar desteğinde, kolonileşerek, askeri olarak ve şiddetle yürütülen seferler, tarım yanında ticaret ve madencilik sektörlerini de yaratıyordu. Dışarıdan gelenler (Cermenler), yeni alanlara yerleştiriliyor, kentleşme süreci başlıyordu.[482]

Avrupa'nın doğusundaki bu seferler Cermen yayılmasına hizmet ediyordu.

---

482) Bu yayılma bölgeleri tenha alanlardı. Tarıma geçildiğinde daha fazla nüfus ihtiyacı olacağından Hıristiyanlaştırılarak fethedilen ve Cermenleştirilen yerlere emek olarak değerlendirilecek işgücünün dışarıdan getirilmesi gerekiyordu. Bu göstermektedir ki, esas amaç ne dinseldir, ne de siyasal.

Bu seferlerin "başarısızlığı", bu alanların halklarının devletleşmeleri sürecini yaratacak veya hızlandıracak, "başarı" ise yeni alanların Cermenler tarafından özümsenmesi olacak, yeni alanları Almanlaştıracaktır. Başarısızlık-başarı ölçütü, dinsel değil siyasal ve toplumsaldır. Hıristiyanlaştırma ve dinsel yayılma, Cermenleştirme ve asimilasyona araç yapılmıştır.

Avrupa tarihi Haçlı Seferleri sonrası bazı bakımlardan olumsuz bir seyir izledi. Bunda Haçlı Seferlerinde ve sonrasında yaşanan yenilgilerin ve bozgunların önemli bir payı olduğu Avrupa tarihyazımından anlaşılabilmektedir.

2) Haçlı Seferleri, Avrupalıların Doğu'ya açılan yola hakim olma konusundaki heves ve umutlarını söndürdü. Doğu'ya giden yolun Orta Doğu kavşağını ele geçiremeyeceklerini, bu yoldan doğu ticaretine hakim olamayacaklarını anlamışlardı. Orta Doğu "kapısı"nda alt edemeyecekleri büyük bir "güç" vardı. Seferlerin hezimeti, başka yollar aranmasını gerekli hale getirdi. Hiç umut kalmaması bu arayışın itici gücü oldu. Avrupalılar Akdeniz'den geçmeden doğuya ulaşma yollarının peşine düştüler, bu konuda hiç ilgi görmeyen, kabul edilemez olan, "şüpheli" projelere olumlu yaklaşma durumuna girdiler. Bu bakımdan Orta Doğu'yu ve Doğu ile ticareti ele geçiremeyeceğini anlayan Avrupalıların Doğu'ya giden "başka" yolları aramasının başlangıcı Haçlı Seferleri yenilgisi ve umutsuzluğudur. Konstantinopolis'in de kaybedilmesinden (1453) sonra arayışın tam olarak somutlaşacağı tarihsel bir dönem yaşanacaktır. Bu dönem Avrupalılar için, önce keşifler, daha sonrasında da sömürgeleştirmenin başlangıcı olacak, sonra sömürge imparatorluklarının ortaya çıkmasıyla devam edecektir.

- Avrupa ülkeleri ve Avrupa toplumları: 1) İleride görüleceği gibi Avrupalılar Haçlı Seferleri sırasında Doğu'dan çok şey öğrendiler ve aldılar, ama geri dönenlerin Avrupa'nın Orta Çağ karanlığına büyük "katkı"ları da oldu. Küçük bir şişecik içinde "Meryem Ana'nın sütü"nün bir damlası, minnacık bir kutunun içinde Doğu'nun "gece karanlığı", yedi kere sarılmış bezler içinde "İsa'nın bir saç veya sakal teli", İsa'nın çakıldığı çarmıhın parçacıkları gibi şeyler sürekli olarak getirilenler arasındaydı. Kutsallık vehmedilen kumaş, taş ve tahta parçalarından (relikler, *relique*) inananların mucizeler beklemesi amaçlandığından boşinançlar dalga dalga yayıldığı gibi, bunlara yenileri de eklendi. Dönenlerin anlattıkları genellikle uydurma şeyler oluyor, Tanrının ve İsa'nın "yardımı" somut şekillere büründürülüyordu. "Kılıçlı bir süvari Haçlıları ıslanmadan nehirlerden karşı kıyıya geçirmişti" "Bir gün otuz altı mucize birden olmuş"tu. Ölenlerin dirildiğini bile görenler vardı! Haçlıların yaralıları hemen iyileşiyor, hasta-

lıklar aniden yok oluyor, düşmanlarsa kötürümleşiyor, ayağa kalkamıyor, kendilerini öldürüyorlardı! "Bir gün güneş battıktan sonra güneş tekrar göğe yükselmişti." "Kiliselerdeki ayinlerde azizlerin resimleri bütün cemaatin gözleri önünde kanlı gözyaşları akıtıyordu" vb.

Avrupalılar bunları sorgulamakta ve bunlardan kurtulmakta çok zorluk çekeceklerdi.

2) Doğu Roma'nın "ayrılıkçılığı"na duydukları hınçla, Konstantinopolis'in yağmalanmasındaki suçluluklarını örtmek için, başarısızlıklarını hep Doğu Roma İmparatorluğu'na yüklemeye çalıştılar. "Hain" ve "kahpe" Doğu Roma, hem her türlü saldırıyı hak etmişti, hem de her zaman lanetlenmeyi. Bu anlayış ve psikoloji, Avrupa ile Doğu arasındaki uzaklığı hem büyüttü, hem de Doğu Roma ile yakınlaşmayı önleyen bir rol oynadı.

Avrupa ülkelerinin Doğu Roma İmparatorluğu ile çekişmesi ve onu olumsuzlaması, Avrupa içi çekişmelerle ele ele yürüdü. Seferler sonrasında Avrupa ülkeleri arasında gerilimler arttı. Her sorun, ülkeler arasında ayrışmalara ve çatışmalara yol açıyor, yenilgi ve çekilmeler, birbirlerini suçlamalarına fırsat oluyordu. Avrupa'nın birlik olma şansı, (sonraki binyılı da kapsamak üzere) o dönemde ortadan kalktı. 14. yüzyılda başlayan "Yüz Yıl Savaşları", seferlerin sonucuydu. Bu savaşlar, sonraki Avrupa içi büyük ve sürekli çatışmaların da öncülüğünü yapacaktı.

3) Seferlere katılan Avrupalılar arasındaki çatlak, seferlerin yürütüldüğü alanlarla sınırlı değildi. İngiltere Kralı Richard'ın katıldığı seferden kara yoluyla dönerken Avusturya'da esir alınması, bunun örneklerinden yalnızca biriydi. Cermen-Latin ve Avrupa ülkeleri arası uyuşmazlıkların boyutları Haçlı Seferleri sırasında yaşanan gerginliklerin sonucu olarak daha da büyüdü. Kuzey ve güney arasındaki anlaşmazlıklar "Cermen-Latin savaşı"na vardı. Avrupa'daki siyasal gelişmeleri ve çatışmaları belirleyen bu etken, ülkeler ve toplumlar arasında olumsuz ayrışmalara yönelik bir temel yarattı. Seferler sonrasında ekonomik bakımdan kara Avrupa'sıyla arasındaki farkı artıran İtalya, seferlere katılmamış olduğu için yıpranmamış İberia devletleri ve prenslikleri, Cermen devletlerinin ve toplumlarının hasetle ve kıskançlıkla baktığı bir duruma girdi ve saldırılarının hedefi haline geldi.

Papalıkla Cermen hükümdarları arasındaki çatışmaların, daha sonraki dönemlerde Avrupa toplumlarının Roma'ya ve Papalığa karşı çıkışlarının, en sonunda Hıristiyanlığın kesin hatlarla olmasa bile kuzey-güney olarak bölünmesinin altında aynı zamanda Cermen-Latin ayrışması vardı. Hıristiyanlığın Avrupa'da Reform'la bölünmesi (1520-50), Protestanlığın ortaya çıkması, bu sürecin sonucuydu.

4) Haçlı Seferlerinin hazırlıkları sürerken ve seferler başladıktan sonra Papalık İberya'daki Hıristiyanların seferlere katılmasını istememiş, hatta onların katılmasını yasaklamıştı, bununla da yetinilmedi, oradan seferlere "gitmeyenlerin günahlarının bağışlanacağı" ilan edildi. Çünkü onların İberya'daki İslam'a karşı başka bir Haçlı seferi yapmaları gerekiyordu. Görevlerini ihmal etmemeliydiler. Doğu'ya yapılan seferlerden bağışık kılınan "yasaklı" İberya'dan Haçlı Seferlerine tek tük katılanlar olduysa da, esas olarak Latinlerin İspanya kolu seferlerin dışında kaldı. Bu yüzden Haçlı Seferlerinden olumsuz etkilenmemek bakımından İberyalılar özel ve ayrıcalıklı bir durum yaşadılar, seferlerin yükünü çeken ve zararını gören diğer Avrupalılara göre hiçbir yönden önemli bir zarara uğramadılar ve zorluk yaşamadılar. Ayrıca seferlerin yenilgisinin, bir merkez tarafından idare edilememesi ve tek komuta altında yürütülememesiyle olan ilişkisini de keşfedip değerlendirerek, 15. yüzyılda kendi "merkezi" Haçlı seferlerini yaptılar. Bunun için İberya'daki krallıklar birleşmiş, ciddi bir askeri gücü de tek komuta altında bu sayede ortaya çıkarıp seferber edebilmişlerdi. Başarıya ulaşan bu Haçlı seferleri sonunda İspanya'da İslam'ın bütün gücünü kırmışlar, bütün Müslüman ve Yahudileri yok etmeye çalışmışlar, kaçabilenler de kaçmıştı. Sonunda topraklarını onlardan tamamen temizlemişlerdi.

İberya yarımadası, Avrupalıların yaşadığı travmayı yaşamaması, gördüğü zararı görmemesi ve Avrupalılara hakim olan umutsuzluk ve kötümserlik havasına girmemesi bir yana, Akdeniz dışında okyanusa sahili olduğu ve bu kıyılar Avrupa'nın en güneyinde bulunduğu için de şanslıydı. Denizci toplumlar olarak, 16. yüzyılda başlayan keşiflerin değerlendirilmesi bakımından şanslarını da çok iyi kullandılar. Yıpranmamanın sağladığı enerji ve umutla, Avrupalıların ilk sömürge imparatorluklarını İspanyollar ve Portekizliler kuracaklar, dünyadaki ilk küreselleşmeyi de onlar gerçekleştireceklerdi.

"Yeni hedeflere" yönelerek tarihi etkileyecek İspanyollar ve Portekizliler, kendi kaderlerini de böylece değiştirmiş oldular. İlk sömürgeciler olarak yüzyıllar boyu Avrupa'nın efendileri ve en zenginleri oldular.

- Hıristiyanlık: 1) Haçlı Seferleri, "barışçı" Hıristiyanlığın "savaşçı" Hıristiyanlığa resmen ve tam olarak dönüşmesini sağlayan bir rol oynadı. İsa adına "savaşa mecbur kalınmış", "savaşılmış" ve en sonunda da "savaşçı" olunmuştu. Avrupa'da bambaşka bir din haline gelmiş olan Hıristiyanlık, şiddeti meşrulaştırarak özünden bu açıdan da kopmuş oluyordu.

2) Haçlı Seferleri ile birlikte, Kilisenin dünyevi işlerde söz sahibi ve karar merkezi olabileceği, savaşa karar verebileceği ve yürütebileceği, şiddet

kullanımını bizzat yapabileceği ve yaptırabileceği, kan dökebileceği ve kan dökülmesini isteyebileceği kabul edilmiş oldu. Bu kabul, gene seferler döneminde, Papalık makamının dünyevi iktidara karşı üstünlük kurmasına yol açtı.

Böylece Papalık, Hıristiyan bir "tek dünya kurma görevi"ni de üstlenmiş oluyordu.

3) Bütün yenilgi, rezalet ve felaketlere rağmen Papalık ve Kilise, Haçlı Seferlerinden kazançlı çıkmıştı. Özellikle 1. Haçlı Seferindeki başarı Papalığa olağanüstü bir saygınlık kazandırdı. Orta Çağ boyunca bir önem taşımayan Roma kentinin önemli bir merkez haline gelmesi yanında, Papalığın hükümdarlar üzerindeki etkisi ve ağırlığı arttı. Roma, Latin Hıristiyanlığın manevi önderi, Avrupa Hıristiyanlığının fiili ve tartışılmaz yöneticisi oldu.[483]

Papalık inisiyatifini artırdı, otoritesini genişletti. Hükümdarlarla çatışması kesintiye uğramamakla birlikte onlara karşı ezici bir güç haline geldi. Kitleleri etkilemenin kolaylığı, Papalığın, cennet vaadi ile endüljans satışını, Haçlı Seferlerinden sonra, daha önce hedeflemediği, içinde faaliyet göstermediği ve gereksiz gördüğü alanlara ve kitlelere de yaymasına yol açtı.

Konstantinopolis, Antakya ve Kudüs Patriklikleri, Şam, Kahire ve İskenderiye merkezleri, birbiri ardından Papalığın hakimiyeti altına girdi. Böylece Papalığın etkinliği çok büyük bir alana yayılmış oldu. Bu olgu, Doğu Hıristiyanlığındaki uygarlık ağırlık merkezinin, İtalya ve Batı Avrupa'daki yeni devletlere kaymasına yol açacaktır.

Önce İspanya, sonra Doğu Avrupa, hatta Kafkasya bölgesindeki Hıristiyan topluluklar, Papalığın bu genişletilmiş ideolojik saldırısına ve dolandırıcılığına maruz kaldılar, etkilendiler, sonra da Papalığa bağlı ve tabi oldular.

Ancak durum böyle devam etmedi.

Özellikle Kudüs'ün Salaheddin tarafından geri alınmasından sonra Haçlı Seferleri konusunda başlayan tereddütler ve ortaya çıkan olumsuz tablo, kitleler açısından çok önemli sonuçları olan bir güvensizliğin kaynağı oldu. İman zayıfladı. "Kiliseden kaçış" denilebilecek bir süreç yaşanırken, Haçlı Seferlerine kitle desteği tamamen sona erdi. Hatta bırakalım seferlere katılmayı, Haçlı Seferleri için Avrupa'da çeşitli yerlerde verilen vaazlara

483) Orta Çağ boyunca hiçbir zaman önemli bir merkez olmayan Roma, Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un mezarları öne çıkarılarak yeni bir hac merkezi olmayı başardı. Kutsallaştırılan uydurma mezarlar hacıları çekiyordu. 1600 yılında Roma'ya 210 bin hacı gelecek, Roma'nın 18. yüzyılda nüfusu bu sayede 150 bini bulacak ve Roma ancak o yüzyıldan sonra önemli bir kent ve merkez olacaktı.

bile kimse gitmiyordu. Bu yüzden, vaazları dinlemeye gelenlere, daha önceden ilan edilerek bedava endüljans dağıtılmaktaydı.[(484)] Seferler ilk başladığında Haçlı birliklere katılmayan köyler yok denecek kadar azken, bu dönemde asker ve katılımcı vermeyen, vermemekte direnen köyler öyle çoğaldı ki, bunlara karşı da savaş açıldı. Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa'da böyle köyler, "düşmanla işbirliği yapanlar", "Türklere hizmet edenler" olarak yaftalandılar.[(485)] Bunlara baskınlar düzenlendi. "Anti-Haçlılık"a karşı kıyımlar yapıldı.

Seferlerin başarısızlığının temeldeki bir yanlışlık sonucu olduğu kimse tarafından itiraf edilmediği için, ortaya çıkan durum hep günahkârlıkla açıklanıyordu. Akılsızlık, ahlaksızlık ve yanlışlık kabul edileceğine günahkâr olmak tercih ediliyor, günahlar somutlanamadığı zaman da inançsızlık yaygınlaşıyordu.

Seferler sırasında ve sonrasında yapılan inanç sömürüsünün uzun vadedeki sonuçları Papalık ve Katolisizm için hiç de iyi olmayacak, bu olumsuz sonuçlar yüzünden Katolisizm bir iç reforma ihtiyaç duymaya başlayacaktı. Kitlelerin kandırılmasındaki ilkesizlik ve ölçüsüzlük, dinsel faaliyetlerin hep parasal karşılığının olması, din adamlarındaki yozlaşmanın kitleselliği, bütün bunlar artık Kilise içinde de tartışmalara yol açacaktı. Böylece ancak iki-üç yüzyıl sonra "Karşı reform" döneminde (16. yüzyıl) gerçekleşebilecek olan iç reformun temeli Haçlı Seferleriyle atılmış oldu. Dolayısıyla Haçlı Seferleri, Hıristiyanlığın reformunun gerekli olduğunu göstermiş de oldu. Hıristiyanlıkta reform olmadan başarısızlıkların önlenemeyeceği görüşü önem kazandı. Bu görüşler yenilgilerin ardından güçleniyor, Hıristiyanlığın gündemini belirliyordu. 4. Lateran Konsilinden 16. yüzyılın ortasındaki Trend Konsiline kadar her genel Kilise konsili, Hıristiyan aleminde reform olmadan hiçbir Haçlı seferinin başarılı olamayacağı ve Hıristiyanlığın hiçbir şekilde ilerleyemeyeceği resmi gerekçesiyle toplanacaktı.

Haçlı Seferleri Kiliseyi kendi dışındaki dünyaya karşı savunma durumuna sokacak, önce Avrupa'daki kralların ve prenslerin itirazlarına ve Papalıkla çatışmalarına, sonra ilk aydınlanmacıların Kiliseyi ve Hı-

---

484) J. Riley-Smith, 2004, s.53.

485) Bugün Belçika'da bulunan, Liège yakınlarındaki Feymonville'in köylüleri o günlerde Haçlı Seferlerine katılmamak istemeleri yüzünden Türklere hizmet etmekle suçlanınca "Türk olmak" durumuna düşmüşler, zorunda kalmışlar ve Türk olmuşlardı! Daha sonra da "Türk oldukları için" vergi vermeyi reddetmişler. Köyün bugün simgesi bu yüzden Türkiye Cumhuriyeti'nin bayrağı. Her yıl şubat ayında yapılan geleneksel eğlenceleri "Türk Karnavalı" olarak adlandırılıyor.

ristiyanlığı sorgulamalarına yol açacaktı. İtirazlar, çatışmalar, sorgulamalar sürecine, Cermen-Latin çelişmesi ve çatışması, seferlerin yıkımı sonucu ortaya çıkan Hıristiyanlık içi muhalefet eklenecekti. Bunların sonucu olarak, en sonunda da Almanya'daki Luther hareketinin başarıya ulaşmasıyla Hıristiyanlık Avrupa'da Cermen-Latin kolları olarak ikiye bölündü.

Protestanlığın ortaya çıkışında Haçlı Seferlerinin önemli bir payı olmuştu. Sonuçta Haçlı Seferleri, Hıristiyanlığın ve dinsel merkezinin bir dönem yararına olmakla birlikte, Hıristiyanlığın gücü, hakimiyeti ve söylemleri açılarından kuşkular yaratması dolayısıyla, Hıristiyanlığın sorgulanmasını ve karşı çıkılmasını güçlendiren bir rol de oynamıştı. Hıristiyanlığın tartışılır hale gelmesi itirazları güçlendirmişti. Bu sayede seferler Hıristiyanlığı nihai ve kesin bir çöküşten "kurtardı" "Reform" ve "Karşı reform", Hıristiyanlığın ölmesini önleyen, ona gençlik aşısı yapan bir rol oynayacaktı.

4) Haçlı Seferleri, Hıristiyan dünyasındaki Doğu-Batı bölünmesini onarılamaz kırılmalara ve husumete dönüştürdü. Katolik-Ortodoks mezhepler ayrılığı, dinsel yorumlamaların farklılığının tartışılması düzeyinden, birbirinin amansız rakibi ve düşmanı biçiminde kamplaşma düzeyine yükseldi. Seferler Doğu Roma İmparatorluğu'nun Avrupa kültürüyle bağlarının kopacak kadar zayıflamasına yol açtı. Doğu Roma, seferler sırasında Haçlılar tarafından alınan Konstantinopolis'i yeniden fethedip tekrar ayağa kalktığında, artık kendini Roma olarak nitelendirmekten vazgeçecek kadar Avrupa'ya ve Avrupa Hıristiyanlığına karşıydı. 13. yüzyılda kendine başka bir ad verdi; "Helas". Bu adı, tarihlerini ve mitolojilerini karıştırarak bulmuşlardı. Kendilerine her zaman *Romaioi* (Romalı) diyen Doğu Romalılar, artık bu adı kullanmayacaklar, "Helen" olacaklardı.

Helen ve Slav dünyasında, Balkanlarda, Rusya'da, Orta Doğu Ortodoksluğunda ve başka Doğu Hıristiyan mezheplerindeki toplumlara yayılan "Batı Hıristiyanlığından nefret" hiçbir zaman geçmeyecek ve azalmayacaktır.[(486)]

5) Batı ile Doğu Hıristiyanlığı arasında ideolojik ve teolojik belirleyicilik tam olarak Batı tarafına geçti. Seferler sırasında Haçlılardan ve -daha önce hep olduğu şekilde- Doğu Hıristiyanlığından hiçbir kimse "aziz"

---

486) Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasındaki bu durum, kurumlar arasında giderilmeye çalışılmış, ama ancak ilk kez 1964 yılında Patrik ile Papa arasında adına "barışma" denilen bir buluşma gerçekleşebilmişti. Doğu Hıristiyanlığına, yeni binyılda daha fazla "önem" veren Batı (Avrupa ve ABD emperyalizmi) "yakınlaşma" stratejisini yeni girişimlerle sürdürüyor.

yapılmadı. Doğu Hıristiyanlığı sonraları tarih boyunca Batı Hıristiyanlığı tarafından hep aşağılanacak, hor görülecek, ezilecekti.

6) Hıristiyanlığın önemli kavramları seferler öncesindeki ve sırasındaki olumsuz uygulamalar yüzünden aşındı. En başta "kutsal savaş" kavramı inandırıcılığını kaybetti. Kilisenin kutsamaları ve yadsımaları bir işe yaramaz oldu. "Aforoz" etkisizleşti. Hıristiyanlığın temelindeki anlayışlar, Hıristiyanlığın Avrupalılaşmasından sonraki "yeni" bir sarsıntı ve bozulma sürecine girdi.

Seferlerden sonra Kudüs'e hacca gitmek, Hıristiyan olma şartlarının önemini kaybetmesine bağlı olarak, görev olmaktan çıktı. 13. yüzyıldan sonra büyük gruplar şeklinde hac bu nedenle ilgi görmez bile olacaktı. Ancak Doğu'ya gidişler olağanlaştı; burada önemli olan, Doğu'ya gidişlerin dinsel amaçlı olmaktan uzaklaşmaya başlamış olmasıdır.

7) Haçlı Seferlerindeki yenilginin sonucu olarak Hıristiyanlık içinde Latin karşıtı Cermen ağırlığı arttı. Bunun yanı sıra, İslam'ın Akdeniz dünyasını parçalamasıyla başlayan, Avrupa'daki siyasal ağırlık merkezinin Avrupa'nın güney kıyılarından Cermen devletlerine doğru kayması, daha da hızlandı. Cermen imparatorlar inisiyatif kazandığı ve öne çıktığı gibi, Hıristiyanlığı en çok Cermenlerin temsil ettiği yolunda bir görünüm ve iddia oluştu. Buna biraz da Cermen ülkelerinin Hıristiyanlık için yaptıkları saldırganlık yol açmıştı. Papalık Cermenlere açıldı. Bunların doğal bir sonucu olarak Hıristiyanlığın kültür dünyasında Cermen kültür, gelenek, eğitim ve söylemleri önem ve değer kazandı, Hıristiyanlığın özüyle bağdaşmayan bu Cermen özellikleri benimsenir oldu. Papalığın mücadele konusu olan Cermenlerin pagan adetlerinin Hıristiyanlık içindeki varlığı, Hıristiyanlığı etkiler, hatta belirler bir duruma geldi.

Hıristiyanlık içinde ve Hıristiyanlık için söz sahibi olmak, 16. yüzyıla gelindiğinde "merkez"e en köklü ve etkili karşı çıkışın ve Hıristiyanlıktaki Avrupa bölünmesinin adresinin Cermenler olmasını sağlayacaktı. "Reform", Almanya'da oldu ve Hıristiyanlığın Avrupa'daki bölünmesi, Protestanlığın ortaya çıkması, Almanya'nın ve Cermenlerin eseriydi.

8) Haçlı Seferleri sırasında ve sonrasında Avrupa'da Doğu Hıristiyanlıklarının anlayış ve tarzlarından etkilenmiş veya orada yaşananlardan edinilmiş rafizi akımlar ortaya çıkmaya başladı. Avrupa sapkınlıklarından farklı olan bu akımlara karşı Papalığın yeni yöntemler geliştirmesi gerekecekti. Avrupa Hıristiyanlığı bu bakımdan da yeni bir sınavdan geçiyordu.

9) Haçlı Seferleri sonucunda Kilisenin ve Hıristiyanlığın önce güçlenmesine ve baskılarını artırmasına, sonra zaaf içine düşmesine Hıristiyanlıktaki gericileşme eşlik etti. Avrupa'da din adına yapılan kitlesel kıyımlar

seferlerle birlikte en yüksek düzeye çıktı. Dinden "sapmalar"a karşı yapılan saldırılar yaygınlaştırıldı, Katharlar gibi "sapkınlıklar" üzerine ordular gönderildi. Cadı avıyla kadınların kitlesel katliamları bütün Orta ve Kuzey Avrupa'yı sardı. Çok sayıda dinci, yobaz yeni örgütlenmeler ortaya çıktı.

Seferler sırasında, merkezin yönlendirmesiyle kurulan tarikat benzeri kanlı dinci örgütlenmelere, merkezden uzaklığın yarattığı denetimsizlik zaafı içinde başıbozuk gerici tarikatlar da eklendi. Bu gericileşme, hurafelerin ve boşinançların içinde aktığı bir yatak oluşturarak Hıristiyan dünyasında karanlığın artmasına ve Orta Çağ'ın tüm olumsuzluklarının ağırlaşmasına hizmet etti.

10) Sayıca çoğalan gerici tarikatların bazıları askeri örgütlenmeler haline de geldi. Şövalyelerin girişimleri ve papazların teşvikiyle ortaya çıkan bu silahlı tarikatlar, önceleri Papalığın otoritesini kabul etmekle birlikte, sonradan başlarına buyruk hareket etmeye başladılar.

Şövalye grupları şeklindeki askeri birlikler ordular haline dönüştüğünde herkesin çekindiği birer güç ve siyasal otorite halini alıyor, imparatorlarla savaşmayı bile göze alıyorlardı.

Hospitalier Tarikatı, yaralı Haçlı askerlerin tedavileri için Aziz Yohanna (St. Jean / John) adına kurulmuştu (1113, Kudüs) ama "Rodos Şövalyeleri" haline geldi. "İsa'nın Yoksul Şövalyeleri" ile "Kudüs'ün Yoksul Kardeşleri", çileci bir anlayışa sahiptiler (1116) ama kendilerine "Süleyman Mabedinin Yoksul Şövalyeleri" de dedikleri için "Tapınak Şövalyeleri" ("Templiers", 1129, Kudüs)[487] adını alarak değişim geçirdiler. Frankların "Töton Şövalyeleri" (1128, Akkâ) Cermen saldırganlığını temsil edecekti. "Yardım" ve "hizmet" anlayışı, nedense hep saldırganlığa ve zorbalığa dönüşüyor, iyiliksever kuruluşlar silahlı baskı güçleri halini alıyordu. Zamanında önemli rol oynayan "St. Maria Tarikatı" gibi benzer tarikatlar, seferler sonrasında Orta Doğu'da kalamadılar. Kıbrıs, Rodos, Malta gibi Akdeniz adalarına, Almanya ve Fransa gibi Frank ülkelerine, bir kısmı da İngiltere ve İskoçya'ya çekildiler, oralarda etkili oldular. Akdeniz adalarında kökleşenler faaliyetlerini korsanlık, Cermen ülkelerindekiler talancılık olarak sürdürdüler. Rodos'un Osmanlılar (1523), Malta'nın Napoleon (1798) tarafından alınmasından sonra buralardan da uzaklaştılar. Bunlardan bazıları, örneğin "Malta Şövalyeleri", "Malteser" olarak, "Aziz Yohanna"lar "Johannister" olarak hastaneleri, bakımevleri ve ilk yardım servisleriyle günümüze kadar geleceklerdi.

---

487) Kral I. Baudouin onlara, eski Hz. Süleyman Mabedinin bulunduğu yerdeki tapınağı verdiği için bu adı almışlardı.

Bu askeri tarikatlar, bütün Hıristiyan ülkelerinde zorla bağış ve sadaka toplama hakları, baskı ve tehdit yapabilme özellikleriyle büyük parasal imkânlara kavuştular. Birçok yerde vergi toplayıcılığı yaptılar. Bankerlik faaliyetlerine girerek servetlerini artırdılar. Yüksek faizle kredi dağıtım işleri örgütlediler.[488] Avrupa'da çok geniş alanların, önemli mülklerin, malikânelerin sahipleri oldular. 13. yüzyılda Avrupa'daki geniş arazili tarikat malikânelerin sayısı 40 bine yakındı (yalnız St. Jean Hospitalier Tarikatının sahibi olduğu 19 bin malikâne vardı). Her yerde imtiyazlıydılar, hep gözetildiler ve bunu her zaman istismar ettiler.[489] Hükümdarlar için tehdit kaynağı oldular, krallara şantajlar yaptılar.[490] Silahlı örgütlenmeleri sayesinde yasakları çiğnediklerinde, suç işlediklerinde hep dokunulmazdılar. Bu özellikleriyle, her zaman tehdit altında olan Yahudilerin tefecilikteki etkinliklerinin çok üstüne çıkabiliyorlardı. Uyguladıkları faiz oranları Yahudi tefecilerinkinden çok fazlaydı. Yalnız tüccarları ve işletmecileri değil, kralları ve imparatorları da borçlandırıyorlardı. Fransa tahtının maliyesi onların denetimi altındaydı. Modern bankacılık sistemlerine kaynaklık eden çok yönlü uygulamalarıyla, Avrupa ekonomi tarihinde öncü oldular. Örneğin, para birimi standardizasyonunu, akreditif mektubunu, kasalar şeklinde tasarruf mevduatını, emanet fonlarını ilk icat edenler onlardı. Para transferlerini, uzak bölgelerdeki ödemeleri ve alacakları ilk onlar yaptı. Yolculuğa çıkanlar bu sayede para ve altın taşımaktan kurtuluyor, gayrimenkullerin ipotek edilmesiyle sermaye edinilebiliyordu.

Orta Doğu'da ortaya çıkan şövalye örgütlenmeleri ve tarikatlar, Frank devletlerinde şövalyelik kurumunun dinselleşerek canlanmasına örnek oldu. Özellikle Doğu Franklarda dinsel Cermen örgütlenmeler öne çıktı. 1225'te Prusya'ya davet edilmiş olan saldırgan ve yıkıcı Cermen şövalyeleri, sonraki yüzyıllarda Avrupa'nın doğusunu ve kuzeyini kasıp kavuracaklar, hallaç pamuğu gibi atacaklardı.

---

488) Siyasal bakımdan kötü niyetliliklerine ve bütün kaypaklıklarına karşın, mali alanda işlerini iyi yapıyor, olumlu izlenimler uyandırıyorlardı. Hatta Müslümanlar bile onlara güvenir, onların kredi hizmetlerinden yararlanırlardı.

489) Özellikle İngiltere'deki etkinlikleri, mal varlıkları ve ticari faaliyetleri konusunda geniş bilgi bkz. Michael Baigent ve Richard Leigh, *Tapınak Şövalyeleri / Mabet ve Loca*, Nokta Kitap, İstanbul 2005, s.67-76.

490) Batı Frank Kralı "Güzel" lakaplı IV Philipp (1285-1314), kendisine darbe yapacaklarından korktuğu için Tapınak Şövalyelerine kendisi darbe yaptı. 13 Ekim 1307'de eşgüdümlü bir operasyonla ülkedeki bütün tarikat yuvalarını bastı, binlerce şövalye işkencelerden geçirilerek öldürüldü. Cuma gününe raslayan bu dönüm noktasından sonra Templier örgütlenmeleri yeraltına çekildi. Batı dünyasında herhangi bir ayın 13'ü cumaya raslarsa, o gün, bu yüzden uğursuz sayılmaktadır (Altındal, s.45, 46).

11) Kilisenin mal varlığı ve ekonomik gücü olağanüstü boyutlarda arttı.

12) Haçlı Seferleri için Kilisenin topladığı paralar, Kilisenin, bağışları "onda bir"lik bir sistem içinde ölçüye bağlamasını ve bir düzene kavuşmasını da sağlamıştı. Haçlı Seferleri için yürütülen büyük bağış kampanyaları, Kilisenin konuyu ciddi bir şekilde ele almasını ve çözmesini dayatmıştı. Başıbozuk bir şekilde para toplanması ve yolsuzlukların, kayıpların önlenmesi gerekiyordu. Özel görevli *quaestor*lar (bağış toplama vaizleri) ortaya çıkmış, bunların bağlı olduğu özel bir örgütlenme kurulmuştu. Kilise maliyesinin oluşması ve maliyeden sorumlu özel görevlilerin ve özel mali büronun ortaya çıkması böyle başladı.

Seferler sırasında ve sonrasında Kilisenin gelir kaynaklarının kuruması ve maliyesinin bozulması, bu sistemin önemine uygun şekilde ele alınmasını dayattı ve daha da oturmasının, en iyi şekilde işlemesinin nedeni oldu.

Katolik Kilisesi böylece artık sağlam bir bürokratik maliye mekanizmasına sahip oldu.

13) Haçlı Seferlerine katılanların bir "Haçlı ayrıcalığı" ile mallarının korunması vaadinin yerine getirilmesi, Kilisenin, hukuksal güvenliği amaçlayan yasal bir sistem oluşturmasını gerekli kılmıştı. Bu mekanizmalar, Kilisenin, hukuk düzleminde sonraları önemli sonuçlar doğuracak bir anlayışa ve temele sahip olmasına yol açacaktı. Avrupa'da Roma hukukuyla kaynaşabilme, onunla birlikte gelişebilme özelliğine ve yeteneğine sahip *kanonik* hukukun ("Kilise yasaları"nın) ortaya çıkmasının yolu böyle kuruldu.

Kilisenin hukuka attığı adım genişledi, adalet mekanizmasındaki rolü, seferlerden sonra artık kimsenin yadırgamayacağı kadar olağanlaştı, meşrulaştı. Yargıda Kilise hukukunun ağırlığı arttı.

14) Haçlı Seferleri döneminde büyük bir yükseliş gösteren ticaret hacmi, ticaret yasalarını gerektirdi. "Ticaret yasakları" hep Papalık tarafından konulduğu için Kilisenin ticaret hukukunun içindeki rolü büyüdü, böylece Kilise ticaret hukuku alanına çekildi. Ticaret yasaları, yasaklarla birlikte o kadar önem kazandı ki, 11. yüzyıldan başlayarak Kilisenin düzenlemeleri, kararnameleri birbirini izleyecek, Kilise ticareti ilgilendiren her konuda belirleyici olacaktı. Böylece ticaret dinsel anlayışlar temelinde biçimlendirildiği gibi, aynı zamanda Kilise ticaret hayatının "yasama" işlevini de üstlenmişti. Bu yasama işlevi, zaman zaman ticarete zarar vermek pahasına gerçekçi, akılcı ve ilkesel olmaktan uzaktı; keyfi, tepkisel, anlık çıkarlar ve farklı anlayışlara göre değişkendi. Örneğin, Papa III. Clemens (1187-91), Salaheddin'in Hattin'deki zaferini (4 Temmuz 1187) öğrenir öğrenmez ticaret yasağı hükümleri ilan etmişti.[491]

491) Poumarède, s.280.

Haçlı Seferleriyle birlikte Hıristiyanlık Avrupa ticaret hukukunda da artık söz sahibiydi.

15) Hıristiyanlığın yayılması konusundaki geleneksel yöntem olan kılıç zoruyla boyun eğdirmenin Doğulu toplumlar için Haçlı Seferleri sırasında işe yaramaz olduğunun anlaşılmasıyla Hıristiyanlığın yayılma geleneğinin değiştirilmesi gerektiği ortaya çıktı. Yayılma olanağının esas olarak şiddet kullanma dışındaki yollarda olduğu düşünülmeye başlandı. O zamana kadar kendilerini dinin yayılmasına adayanlarla bireysel olarak yürütülen "misyonerlik", artık kurumlar aracılığıyla yürütülecekti. Kuruınlaşmış ilk misyoner örgütlenmeleri seferlerden sonra ortaya çıktı. Nitekim keşifler döneminde Hıristiyanlığın dünyaya açılmasında misyoner örgütlenmeleri en etkili rolü oynayacak, her şeye rağmen Orta Doğu'da etkili olamayan misyonerlik, bütün dünyada Avrupa Hıristiyanlığının, sömürgeciliğinin, yayılmacılığının, ilhakçılığının ve en sonunda emperyalizmin dayanağı olacaktır.

İtalya'daki Hıristiyanlığın, ticaret kentlerinin ticareti yoluyla Doğu'ya, yani dünyaya açılması, Hıristiyanlığın da dünyaya açılması konusundaki heves ve isteklerle el ele yürüdü. Ticaret kentleri, Doğu'ya doğru yayılacak olan bir Hıristiyanlıkla ticaretlerini daha verimli ve güvenli yapacaklarını anlamışlardı. Bu sayede Hıristiyanlığı Avrupa dışına yayma çabaları, ticari ihtiyaçlar nedeniyle ilk olarak sistemli bir şekilde ortaya çıkmaya başladı. Misyonerlik öyle önem kazandı ki, ticari "yatırımlarla" Hıristiyanlık Uzak Doğu'ya kadar örgütlendi.

Bu bakımdan Haçlı Seferleri Avrupa'nın dünyaya açılmasının ve Hıristiyanlığın dünya dini haline gelmesinin başlangıcıdır. Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın dünyaya açılması ise, sömürgecilikle, ticaret çağıyla, giderek dünya hakimiyeti ve emperyalizmle sonuçlanan süreci başlatmıştır.

Avrupa'da din-toplum-devlet: Avrupalılar, Türkler ve Araplar karşısındaki yenilginin psikolojisi içinde içe kapanarak kendilerini "dünyadan", o zamanki dış dünya olan İslamiyet ve Doğu'dan soyutladılar. Resmi düşmanlık Doğu ile ticareti ve her türlü teması zaten yasaklamıştı. İlişki kopukluğu doğuran, kültürel ve ticari alışveriş ve değiş tokuşların sonraki dönemlerde azalmasına ve kısırlaşmasına yol açan bu durum, Avrupa'nın ekonomik ve kültürel bakımlardan yüzyıllarca geriye gitmesi yanı sıra, tek-dinlilik eğilimlerini güçlendiren bir rol de oynadı. 1492'den sonra İspanya'dan Yahudi ve Müslümanların kovulmaya girişilmesi, İspanya'da Musevilik ve İslamiyet'in yok edilmeye çalışılması doğrultusundaki olumsuz eğilimler güçlendi. Düşmanca ve insanlık dışı uygulamaların sonuca ulaşmasında bu eğilimlerin de payı vardır.

Tek-dinli Avrupa, Haçlı Seferleri sırasında Doğu'da gördüğü çok-dinliliğin etkileri altında kaldı. Haçlı Seferlerinin Avrupa için bu bakımdan önemi, tek-dinlilik ve tek-mezheplilik anlamında, ülkelerin, devletlerin, toplumların başka türlü de olabileceğinin görülmesiydi. Avrupalılar Doğu'daki çok-dinli toplumları gördüklerinde, tek-dinli ve tek-mezhepli olmanın şart ve kaçınılmaz olmadığını anladılar. Tek-dinli ve tek-mezhepli olmaktan toptan vazgeçmediler ama Batı'nın sonradan hararetle savunacağı ve bugün hep savunur göründüğü "çoklu" değerlerle ilk olarak o zaman karşılaşmış oldular. Bu değerler Aydınlanma çağında Avrupa'nın kültürlü ve ileri kesimlerinde "dinlerin çoğulluğu ve çoğulculuğu" felsefesinin kaynağı ve temeli olacaktır.

Haçlıların Cermen ve İspanya kolları tek-dinlilik özelliğini, içinde bulundukları şartların yarattığı eğilimlerin sonucuyla, tepki olarak kalıcılaştırırken, ticaret alanındaki açılımlarıyla Kuzey Avrupalılardan ve İspanya'dan daha da farklılaşan İtalya kolu, Avrupa'da çok-dinliliğe ilk adımı attı. Hıristiyanlığın İspanya-Cermen kolu Akdeniz'deki Doğu'dan tam olarak koparken ve Doğu'ya gitmeyi Akdeniz dışından hedeflerken, İtalyan kol kendini Akdeniz'le sınırladı. (Bu, İtalyan ticaret kentlerinin, Akdeniz ticaretinin önemsizleşmesiyle birlikte güç kaybetmelerine ve silikleşmelerine yol açacaktır.) Ticaret sektöründe yeri olan Yahudi nüfus bu sayede İtalya'da istenerek ve benimsenerek barınma imkânı buldu. İtalya'nın birçok yerinde Yahudi kolonileri bile kuruldu. İspanya'da 16. yüzyılda "dinsel temizlik" yapıldığında Yahudilerin kaçtığı yerlerden biri de İtalya olacaktı.

Avrupalıların İslam ülkelerinden öğrendikleri Yahudilerin işaretlenmesi, 1215'te Lateran Konsilinde karara bağlandı. Farklı giysi ve işaret, kuzeyde ve İspanya'da kıyıma uğrayacak insanları gösterirken, güneyde, yalnız İtalya'da çok-dinliliğin alameti farikasıydı.

İtalya'nın yaşadığı bu farklılık, Rönesansın neden İtalya'da ortaya çıktığının da ipucunu vermektedir.

- Devlet ve siyasi yapı: Avrupalılar, Türkler ve Araplardan devlet örgütlenmesi konusunda öğrendikleriyle yeni ve daha ileri devlet-yönetim modelleri yarattılar. Var olan mekanizmalarını daha verimli ve işlevsel hale getirdiler.

İlk önce Avrupa'nın batısındaki Cermen devletinde (Fransa'da) ortaya çıkacak mutlakıyetçilik, Doğu'daki merkezi yapıları örnek almıştı. Doğu'ya giden savaş heveslisi Haçlı soyluların kırılmasıyla Avrupa'da soyluların sayıca azalmaları, merkezlerin güçlenmesine katkıda bulundu.

- Hukuk: Sefere katılanların mülkleri, nasıl olsa dönmezler diye başlarda hep kapışıldığı için önlem almak gereği ortaya çıkmış, "önlemi" de Kilise almıştı. *Conservatores crucesignatorum* denilen memuriyetler ihdas edildi. Bununla ilgili görevliler, olayları, gelişmeleri, Haçlı ve hacıların mülklerini takip edecek, koruyacak, seferdekilerin mallarına el koyanlarsa aforoz edilecekti. Bu konuda yüzyıllar boyunca çok kimse aforoz edildiyse de, sorun esas olarak çözülemedi. Kilise ancak 12. yüzyılın ortasında bir hukuki düzenleme yapabildi. Buna göre sefere katılanlar, "ruhani" kişilik sayılıyordu ve mülkü teminat altındaydı. Hatta alacaklıları, borç tahsili talep edemezler, alacaklısı ile ilgili takibatta bulunamazdı. Haçlılar vergi vermezlerdi. Borçları ertelenir, faizlerden de muaf tutulurdu. Sefere katılma, hırsızlığı "tazmin" ediyordu! *Essoin* hakları adı verilen bu hükümler, borçlarından kurtulmak için Haçlı olanlarla, Haçlı olacağı için çekinmesizce borçlananların ortaya çıkmasına yol açacaktı.

Haçlı Seferlerine katılıp geri dönenler gözetilen ve kayırılan insanlar olarak ayrıcalıklar kazandılar. Hacılar, din görevlileri gibi Kilise mahkemelerine bağlı oluyor, korunuyorlardı.

Seferlerin kayıpları ve dönmeyenlerin/dönemeyenlerin fiiliyatta ölü sayılması, miras hukukunu güncel, önemli ve sorunlu bir hale getirmişti. Çözüm, gene Kilisenin din adına duruma el koymasıyla gelecektir. Haçlıların "sahip oldukları mallar ve mülklerle ilgili davalar öldüklerine dair kesin bilgi olmadan" sonuçlandırılamayacaktı.

Hukuk düzeninde adalet mekanizmasının Haçlılara açılması, Haçlılar için düzenlenmesi gibi bir durum yaratıldı.

Gayrimenkul mülkiyetinin yaygın el değiştirmesi nakdi öne çıkardığından, kız çocuklarının ve kadınların miras hakkı Kilise tarafından yeniden belirlenecekti.

Seküler mahkemeler yetki alanlarının ellerinden alınmasına rıza göstermeseler de Kilise, Avrupa'da artık hukukta da belirleyen ve şekillendiren olmuştu.

Seferlerden geri dönmeyen ve dönemeyen büyük toprak sahiplerinin mülkleri birçok yerde gasplara, yağmalara, miras sorunlarına ve kargaşaya yol açtığı ve bunlar başka büyük sorunların nedeni olduğu için köklü uygulamalar ortaya çıktı.

Haçlı Seferleri bu bakımdan Avrupa'da feodal sistemi önceleri sarsmışken sonraları sağlamlaştırdı, yaygınlaştırdı; yeni yönetim ve mülkiyet mekanizmalarının üretilmesini sağladı, sistemin hukuksal bir temelde örülmesine yol açtı.

Yukarıda, Kilisenin ticaret hukuku alanındaki varlığı ve belirleyici özelliği gösterilmişti. Yasal kargaşa ve "haksızlıklar" konusundaki sorunun giderilme ihtiyacı ve ticari kuralların belirlenmesi zorunluluğu, Roma hukukunun önem kazanması ve önemli ölçüde benimsenerek yaygınlaşmasıyla ele ele yürüyecektir. Kilise, Latince kullanımı ile Roma kültürel ve bürokratik mirasının "sahibi" olarak Roma hukukunun uygulanmasının da sorumlusu oldu. Ama bu arada görece laik olan Roma hukuku Kilise hukukuna dönüşmüştür.

- **Askerlik ve savaş teknolojisi:** 1) Savaş stratejisi ve tekniği açısından "şövalye"nin yerini "asker"in alması, bağımsız küçük birliklerden bütünsel ve tek komuta altındaki düzenli orduya geçilmesi gerekliliği, Roma'dan sonraki Avrupa'da ilk kez Haçlı Seferleri sonrası anlaşılacaktı. Roma döneminden sonra ilk kez disiplinin önemi, Avrupalılar tarafından seferlerle kavrandı. Ordu örgütlenmesinin gereği olması gereken disiplin, şövalyelerde ve bağımsız küçük birimlerde yoktu.

Askerlik profesyonel bir meslek haline geldi. Bunun anlamı, askerliğin önem kazanması; paralı askerliğin bütün Avrupa'ya yayılmasıydı. Daha Haçlı Seferleri bitmeden Avrupa'daki bütün ordular paralı askerlerden ve profesyonel "subaylar"dan oluşacaktır.

2) Haçlı Seferlerinin diğer bir özelliği, askeri kayıtlardır. Çatışmalarla ilgili bilgiler, savaşların özellikleri, hedefleri, başarı veya başarısızlıkları rapor edilerek merkeze (ve hükümdarlıkların merkezlerine) gönderilmekteydi. Çünkü her Haçlı Seferi askeri birimlerin toplamıydı, seferin tek bir komuta mevkii, sorumlusu ve yetkilisi yoktu, yetki ve sorumluluk birimler üstüydü ama (papa ve Papalık olarak) savaş alanlarının dışındaydı. Stratejiyi belirleyen ve savaş alanlarının uzağında olan merkez (çoğu zaman da merkezler) gelişmeleri izleyerek ipleri elinde tutmak istemekteydi. Askeri durumun günü gününe mektuplarla kaleme alınması, düzenli ve sürekli işleyen bir rapor sistemini gerektirmiş ve doğurmuştu. On yıllar ve yüz yıllar boyunca devam eden, geniş alanlı, çok yönlü, çok sorunlu seferlerin bu rapor sistemi, İtalya merkezli olarak Avrupa'da bir askeri literatürün (yazının) ortaya çıkmasını sağladı. 16. yüzyıla gelindiğinde İtalya'da askerlikle ilgili çok sayıda kitap yazılmıştı. İtalya'da kurulan ilk basımevleri, dinsel kitaplar ve edebiyatla ilgili ürünlerden çok bunları basmıştı.

3) Askeri teknoloji bakımından barut, Avrupalılarca ilk kez orada görüldü, savaş pratiğine oradan geçti. Orta Çağ'ın sonunu getirmesi bakımından etkisi çok yönlü ve köklü olacaktır.

Bunların yanında arbalet (oluklu ok) gibi bilinmeyen teknikler öğrenildi, silahlıklar ilk kez kullanıldı.[492] Hareketli kuleler gibi savaş araçlarının inşası da Avrupa'ya bu yolla Doğu'dan geldi.

Avrupa'da silah olarak yaygın bir şekilde kullanılan kılıç, Türklerin çelikten kılıçları karşısında değişim geçirmek ve gelişmek zorunda kaldı.

4) Deniz yoluyla yapılan ulaşımın ve ticaretin artması, gemi yapımı teknolojisi açısından büyük bir sıçramanın temeli oldu. Çok sayıda üretilen gemilerle filolar oluşuyor, gemi çeşitleri ortaya çıkıyor, haliyle yalnız taşımacılık için değil savaş için de anlamı olan gemi tipleri gelişiyordu.

Akdeniz'e hakim olan Arap savaş gemilerindeki yüksek teknolojinin de örnek alınmasının katkısıyla Avrupalıların gemi yapımı alanında ve özel olarak savaş gemisi teknolojisinde bir gelişme oldu. Bu, seferler sonrasında Akdenizli Avrupalıların Akdeniz'de hem ticarette, hem de savaşta iddialı hale gelmesi yanında, Akdeniz dışına çıkabilecek nitelikte gemilerin inşa edilebilmesini de sağlayacaktı. Okyanusa açılabilen gemiler bu sayede ve bu temelde ortaya çıktı.

5) Askeri yapı tarzı ve teknolojisi Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa'da köklü bir değişim geçirdi. Surlara ve kalelere yapılan kuleler, kuleleri örten taş külahlar, yandan ateşi mümkün kılan taş cumbalar, saldırganın saldırı gücünü kesen öne çıkmış kirişler, açıktaki kuşatmacıların üstüne kızgın yağ ya da zift dökülmesini sağlayan taştan oluklar gibi yenilikler 14. yüzyıldan sonra Avrupa'daki bütün kaleleri saracaktır. Kale biçimi[493], Doğu'daki tarzları örnek alarak Avrupa'da yenilendi.

- **Kültür, bilim, sanat, yaşam tarzı / yenilikler ve öğrenilenler:** Haçlı Seferlerini Avrupalılar "kaybetti", yenildiler, ama bu seferlerden bir uygarlık geliştirmek için gerekli birikimi sağlamak bakımından çok kazançlı çıktılar. Doğu'nun Avrupa'dan farklı ve ileri olan her şeyi ilk kez bu dönemde Avrupalı kitleler tarafından görüldü, öğrenildi, alındı ve benimsendi. Bunlar, gerçek bir kültürel devrimin, bilimsel gelişmelerin ve toplumsal ilerlemenin, Endülüs ve Sicilya'dan sonraki yeniden başlatıcısı oldular. Bu yüzden, İspanya'daki İslam'ın Avrupa'ya taşıdığı kültürel mirasın etkisinin yanı sıra, Haçlı Seferlerinin de Rönesans'ın kültürel temeli olduğunu ve Haçlı Seferleriyle kurulan bu kültürel ilişkilerin tetikleyici rol oynadığını

---

492) *Tarih II, Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri* (1931-1941), tıpkı basım, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001, s.243.

493) Örneğin, kaleler köşeli yapılar yerine dairevi yapılar haline dönüştü. Çünkü, köşeler savunma sırasında ok ve mancınık gibi silahlar için atış bakımından uygun değildi.

söyleyebiliriz. Haçlı Seferlerine katılıp Orta Doğu'ya kitleler halinde gelen Avrupalıların Arapça öğrenenleri yeni bir kültür taşıyıcılığı yaptılar. Bu dönemde ve sonrasında Arapçadan Latinceye çok sayıda eser çevrildi.

Endülüs İspanyasında ve Sicilya'da yaşanan gelişmeler, Kilisenin bağnazlığı, Avrupa'daki tutuculuk ve Doğu'dan gelecek yeniliklere karşı tepkicilik yüzünden İspanya ve İtalya'dan kıtaya fazla geçememiş ve Avrupa'da başka hiçbir yere yayılamamıştı.

Sicilya İslamı İtalya'nın özel kültürel temelini yaratmıştı ama din olarak İslam'dan nefret eden Müslümanlık karşıtı Rönesans, İslamiyet'e uygarlık olarak hayrandı ve nedeni de Sicilya'nın İslam dönemiydi. Haçlı Seferleri, Rönesans'ın İslam'la ilgili algısının birçok bakımdan temeli olmuştu.

İstanbul'un yağmalanmasıyla ilgili olarak Marx şöyle yazmıştı: "Doğu'nun güzel sanatları ve zanaatları Batı'da daha iyi tanındı; Latinlerin evleri, sarayları, kiliseleri, sonradan çalıntı eşyalarla bezendi. Saygın Venedikliler ise, bu iş için özel bir gayret gösterdiler."[494]

Burjuvazinin ortaya çıkması, içine kapalı yerleşim birimlerinden kentleşme sürecine girilmesini, kent kültürünün oluşmasını, "feodal uykudan uyanılmasını" sağladı.

Aşağıda sıralananlar, Avrupa'nın bu sayede ve daha geç olarak Doğu'dan aldıklarıdır.

1) Çeşitli bilim dalları ve tıp: Orta Doğu'da bilim alanlarındaki yüksek düzeyin Avrupalılar tarafından hemen değerlendirilmesi kolay değildi. Astronomi, fizik, kimya, matematik, mühendislik, tababet, farmakoloji vb. görece olarak o derece gelişmişti ki, bu bilimlerdeki uygulamaların Avrupa'ya geçebilmesi için zaman gerekti. Bu düzeye ancak seferler bittikten birkaç yüzyıl sonra ulaşılabilecektir. Avrupa tıbbında bilimsel sıçrama, hastalıkların çeşitli tedavi yöntemleri ve ilaç kullanma, Haçlı Seferlerinden sonra ve onun sonucuyla olmakla birlikte eşzamanlı (ya da yakın zamanlı) değildir. İtalya'nın Bologna Üniversitesinden Cervialı ünlü cerrahlar Theodorica Borgognoni de Lucca (1205-1298) ve Henri de Ugo Borgognoni de Lucca'nın (1260-1320) Selçuklu ordu cerrahlarından öğrenip getirdikleri tedavi, anestezi ve cerrahi müdahale yöntemleri, ancak iki yüzyıl sonra kabul görüp uygulanabilecektir. Avrupalılar anestezi ve bazı tedavi yöntemlerini (örneğin, iltihapların iyileştirilmeleri, ilaç olarak kullanılan bitkilerle sindirim sorunlarının giderilmesi, bulıran geçirenlere yatıştırıcı verilmesi vb.), çeşitli tıp alet edevatıyla ameliyatlar yapılabildiğini ilk kez Doğu'da görmüşlerdi.

494) Akt. Levçenko, s.229.

Bilimsel yayınlar, seferler sonrasında sistemli uygulamalarla yürütülecek, gelişecek ve yaygınlaşacaktır.

2) **Eğitim ve bilimsel kurumlaşma:** Yüksek düzeyli eğitim, din dışı alanlarda öğretim, gözlemevi, laboratuar vb. bilimsel çalışma ve eğitim-öğrenim yerleri, araştırma kurumları, hastaneler vb. Avrupa'da, Orta Doğu'da görülenler örnek alınarak seferler sonrasında ortaya çıktı. 1200 yılında Doğu'daki örneklerden esinlenerek yalnız hastalar için yapılmış ilk bina inşa edildi, ancak bu hastanenin salgın hastalıklar için ayrı bölümü yoktu ve Müslümanların standartlarının çok gerisindeydi. Nöbetçi doktorlu, tam teşekküllü ve tıp öğrenimi yapılan hastane için Strasbourg'da 1500 yılını beklemek gerekecekti.[(495)]

3) **Üretim, tarım ve hayvancılık:** Doğu ve Batı Franklar, Türklerden ve Araplardan çeşitli endüstriyel üretim teknikleri (kâğıt imalatı, sabun ve barut üretimi, deri işleme, dokumacılık, damıtma, şekerkamışından şeker imal etme[(496)] vb.), sulama teknikleri, verimli tarımcılık ve yenilikler (aşı, sebzelerin konservelenmesi, meyvelerin kurutulması, bodur bitki yetiştirme, çiçekçilik, bahçecilik, bostancılık, ipekçilik, keten, kenevir, pamuk ekimi, kümes hayvancılığı vb.) öğrendiler. Arıcılık diye bir şey olduğunu ve arılardan bal elde edilerek evlerde saklanabildiğini ve gerektiğinde kullanıldığını gördüler. Birçok meyve, sebze, ot ve ağacı (kavun, karpuz, limon, portakal, mandalina, kayısı, şeftali, armut, elma, nar, zeytin, dut, sarımsak, kuşkonmaz, patlıcan, nane vb.) da tanıdılar ve ülkelerine götürdüler. Bugün Avrupa'nın en çok tükettiği yiyecek malzemelerinden biri olan pirinci Araplardan aldılar. Safran, kına, çivit gibi yeni şeylerle tanıştılar, bunları Avrupa'da yaygınlaştırdılar.

4) **Teknoloji:** Doğulular çeşitli mekanik aletler ve makineler yapıyor ve üretiyorlardı. Saatler Avrupalılar için tam bir yenilikti ve saat teknolojisi, kurulabilen saatler, su ile çalışan saatler hayranlık uyandırıcıydı. Otomasyon konusunda yapılan aletler, Avrupa'ya birebir yansımamıştı ama uzun dönemde taklitleri yapılmaya çalışılacaktı.

Antakya akarsu dolapları, sonradan Almanya'da çok yaygın kullanılacak olan Alman su değirmenlerine örnek oldu.

"Avrupalılar" Doğuluların kullandığı pusulayı gördüler, Avrupa'ya götürülen pusula sonradan açık denizlere çıkabilmenin olanağını yaratacak,

---

495) Montgomery M. Watt, *İslam'ın Avrupa'ya Tesiri*, İstanbul 1986, s.65; akt. Karlığa, s.173.

496) Avrupalıların öğrenmesi ve benimsemesiyle şeker en değerli ürünlerden biri olur. 14. yüzyılda Almanya'da bir kilo şekere karşılık iki öküz verilirmiş. 17 yüzyılda Leipzig'de bir *zentner* (50 kilo kadar) şekere bir Türk kadını değiştokuş edilmiş.

keşifler dönemini başlatacaktır.

Avrupa'da bulunmayan bazı madenler ve üretim sürecinde kullanılan maddelerin Avrupa'ya gelmesi, teknolojik gelişmeyi hızlandırdı. Avrupa'da fazla bulunmayan şapın, Avrupa'ya taşınmasıyla bollaşması kimya ve dokuma sanayisindeki gelişmenin temeli oldu.

5) **Matematik ve muhasebe:** Arap sayıları ve ondalık sistemle her şeyin kolaylıkla hesaplanabildiğini Avrupalılar oralarda gördüler. Arap rakamları alındı. Avrupalıların muhasebe ve ticaret kayıt sistemi bu sayede oluşacaktı.

6) **Yazılı kültür,** edebiyat **ve kitap:** Avrupalılar masalı yazınsal bir tür olarak Haçlı Seferlerinden sonra keşfettiler. Masal, en doğusundan en batısına, Çin'den ve Hint'ten Greklere kadar Doğu'nun en temel yazın türlerinden, sözelden yazılıya geçmiş önde gelen halk sanatlarından biriydi. Örnekler, Aisopos'tan *Vetalapançavimşati*'ye, *Elf Leyle ve Leyle*'ye[(497)] kadar çok çeşitliydi.

Nazmın ve nesrin Avrupa'da, gerek tanıklık, gerek *fiktion* (kurgu) ve gerekse hikâyeler, efsaneler, söylenceler şeklinde gelişme göstermesi seferler sonrasında oldu. Avrupa edebiyatının ilk önemli yazılı örnekleri olan eserlerin, Dante, Petrarca, Boccacio, Chaucer tarafından Haçlı Seferlerini izleyen 13. ve 14. yüzyıllarda ortaya konulması, seferlerle başlayan bir çizgiyi göstermektedir.[(498)] 13. yüzyıla kadar yazılı hale gelmiş Avrupa edebiyatı dinsel özelliklidir. Oysa bu eserler, Doğu'nun din dışı edebiyatının kıtaya gelmesinden ve Avrupa Hıristiyanlığının edebiyattaki tekelini parçalamasından ve ağırlığını hafifletmesinden başka bir şey değildir. Seferlerin Avrupa'daki din baskısını çözen, Hıristiyanlığın otoritesini sarsan etkisi, din dışı alanların ortaya çıkmasının da temeli olmuştu. Edebiyatta yaşanan da buydu. Avrupa edebiyatı -başka sanat dallarında da olduğu gibi- Doğu'nun verdiği bu ilk hızla din dışı alanda kendini var edecek, 16. ve 17 yüzyıllarda büyük bir gelişme gösterecektir.

Latin kökenli olmayan Avrupa dillerine geçen Orta Doğu dillerinden sözcüklerin ne zaman ve ne yolla geçtikleri ile ilgili araştırmalar vardır

---

497) *Aisopos / Ezop Masalları* (çev. T. Dursun K.), Bilgi Yayınevi, Ankara 1966 ve *Masallar / Aisopos* (çev. N. Ataç), Cumhuriyet, İstanbul 1998; *Hortlağın 25 Öykusü*, İmge Yayınları, Ankara 2000; *Binbir Gece Masalları*, 16 cilt, Afa Yayınları, İstanbul 1993.

498) Dante Alighieri (1265-1321) *İlahi Komedya*'yı, Francesco Petrarca (1304-1374) *Manzum Mektuplar*'ı, Giovanni Boccaccio (1313-1375) *Dekameron*'u, Geoffrey Chaucer (1340-1400) *Canterbury Hikayeleri*'ni yazmıştı. Bu eserler, din kurumlarını karşıya alıyor, tabuları yıkıyor, dinadamlarıyla eğleniyor, hatta bazıları Haçlı Seferleriyle alay bile ediyordu. Etkileri yalnız edebiyat alanıyla sınırlı olmadı, Avrupa'nın düşünsel dünyasının kapılarını açacaklardı.

ve bu konuda farklı görüşler bulunmaktadır. Haçlı Seferlerinden çok öncelere götürülen etkileşimler ortaya konulmuştur. Ancak Haçlı Seferleri sürecinde diller arasındaki geçirgenliğin ivme kazanmış olduğu genel kabul görmüş bir gerçekliktir. Özellikle Almanca ile ilgili olarak, Haçlı Seferleri dönemine kadar Orta Doğu ve kültürü ile fazla ilişki içinde olmayan Cermen boylarının, Haçlı Seferleri sürecindeki karşılaşma ve ilişkilerinde sözcük alışverişinin ortaya çıkmış olması kaçınılmazdı. Hece benzerlikleri yanında anlam yakınlıkları ve hatta çakışmaları görülmektedir.

Ayrıca seferler sonrasında Avrupalıların kendilerini Türklere karşı koruma zorunluluğunun ortaya çıkmasıyla, edebiyatta, önce kutsal topraklar konusu, sonra bütün kutsallıklar terk edilecekti. Tarih ve savaş konulu roman geleneğinin oluşması, hayatın gerçeklerinin dayatmasıyla ilgili olduğu kadar, dinin kutsallıklarından sıyrılma ile de bağlantılıydı. Din dışı alanların genel olarak sanatta, özel olarak da edebiyatta baskın hale gelmesi, Doğu'dan edinilen yeniliklerin, Avrupa'nın içsel dönüşümüyle birleşmesindendi.

Haçlı Seferleri, heyecanlı konu yeniliklerini de ifade ediyordu. Bu yüzden, daha 1. Haçlı Seferi sonrasında yaşananların destansı biçimlerde anlatımı çok ilgi görmüştü. *Gesta Francorum* ilk Haçlı savaşlarını anlatıyordu. İngiliz edebiyatının önemli kaynaklarından olan *Gesta Romanorum* da bu alanda yazılmış kitaplar arasında bulunmaktadır.(499)

Avrupalılar, kitabın önemini ve kitap sevgisini esas olarak Haçlı Seferlerinden sonra öğrendiler. Kitap Avrupalının günlük hayatına girdi, işlev kazandı. 14. yüzyıldan sonra bütün büyük Avrupa kentlerinde kitaplıklar kurulmaya başladı. O zamana kadar "kitaplık", din merkezleri ve saraylara özgüydü.

Yaygın cehaleti eğitimin gerileteceği düşünülmeye başlandı. Seferberlik şeklinde olmasa bile Haçlı Seferlerinden sonra okuma-yazma öğretilmesi yaygınlaştı. 15. yüzyılda matbaanın kullanıma girmesinin altında, Doğu'nun etkisiyle okuma-yazma oranının yükselmesi yatmaktadır.

7) Müzik: Müzik aletleri olarak tambur, trampet ve diğer telli sazlar Doğu toplumlarından görüldü, Avrupa'ya taşındı ve müzik Avrupa'da toplumsal bir sanat olarak öne çıktı. Avrupa Orta Çağ müziği bu temelde yükseldi.

8) Mimarlık, dekorasyon, resim sanatı, figürler, simgeler: Kuzey Avrupalılar, Doğu'da gördükleri büyük, yüksek, geniş ve aydınlık yapılarla ilk kez karşılaşmışlardı. Özellikle Kudüs'teki dinsel yapılar onlar için çok etkileyiciydi. İslam'ın ilk büyük camisi olan Kubbetü's-Sahra'ya (yapımı 691)

---

499) Karlığa, s.110 not 2.

o kadar hayran olmuşlardı ki, Kudüs'ü almalarından ve camiyi hemen kiliseye çevirmelerinden sonraki yüz yıl içinde Avrupa'da onu model alıp taklit eden üç büyük kilise yapıldı. Londra'daki dünyanın en büyük kubbeli yapısı St. Paul Katedrali de Kubbetü's Sahra'ya özenecek ve onun kubbesini örnek alacaktı.(500)

Başta sivri kemer olmak üzere, *outremer*de kullanılan mimarlık uygulamaları Avrupa'ya yansıdı.

Yapıların bölümlenmesi ve düzenlenmesi, iç mimari uygulamaları, ev, konut, saray, yapı düzeni, ev eşyaları, bütün bunlar, Doğu'ya gelen Avrupalılar tarafından ilk kez görüldü. Arapça *suff*eden gelen "sofa", bütün Avrupa'da ev planlamasının ve düzeninin parçası oldu. Avrupa'da ev ve sarayların çıplak duvarları, seferlerden sonra, işlenmiş/süslenmiş bakır levhalar, seramikler ve çiniler, Doğu kumaşları ve kilimlerle kaplanmaya ve dekore edilmeye başlandı.

Çıplak duvarların plastik sanatlarla süslenmesi anlamına gelen ve ilk olarak dinsel yapılarda görülen bu uygulamalar, sonraları Kiliseden kopacak, sivil ortamlara geçecektir. Rönesansla birlikte Kilise tekelinden çıkacak olan Avrupa resim sanatının portre, manzara ve natürmort olarak gelişmesinin de temelinde bu dinden bağımsızlaşan sivilleşme vardır.

Doğunun kullandığı figürler, Avrupa'daki sınırlı ve ilkel figürlere eklendi, yapılara, tezyinata, giysilere geçti.

9) **Süslenme ve parfüm:** Soylu erkekler ve kadınlar için pomatlar ve kokular, kadınlar için çeşitli kozmetik ürünleri, parfümler, süslenme araçları, gereçleri, malzemeleri, saç boyaları, kına, takılar vb. Avrupa saraylarında Haçlı Seferlerinden sonra öğrenilerek yaygınlaştı ve yerleşti.

Güzel kokulu bitkilerin esansları ve parfümler, yıkanmayı bilmeyen Avrupalılar arasında kötü kokmaya karşı hızla ve olağanüstü bir şekilde yaygınlaşacak, bu yüzden en önemli mal ve en pahalı ürünler arasında yer alacaktı.

10) **İletişim, temizlik, hijyen, sağlık, günlük hayat:** Avrupalılar güvercinlerle posta sistemi kurulduğunu, temizlenmenin günlük hayattaki önemini ve temizlenme düzenini (günlük yıkanma ve belli aralarla hamamda yıkanma), diş fırçalamayı (Araplar *misvak* denilen bir bitkinin saçaklaşan kökünü fırça olarak kullanıyorlardı), evlerde halı, kilim, hasır kullanıldığını, çeşitli pratik ev eşyaları ve mutfak gereçlerini, bunların işlevlerini vb. hayretle görmüşler ve hepsini Avrupa'ya taşımışlardı.

---

500) İlk ahşap yapının yanması üzerine 1087'de yapımı başlayan katedral aynı zamanda, bitirildiğinde zamanının dünyadaki en büyük binası diye bilinmişti.

11) Aile, kadın, cinsellik: Doğuluların Avrupalılarca şehvet düşkünleri ve cinsel sapkınlar olarak bilinmesi, İslamiyet'in mazbut aile hayatı karşısında değişmeye başladı, daha doğrusu "şehvet düşkünlüğü" olumsuz görülmekten ve sapkınlık olmaktan çıktı. Aynı zamanda cinselliğin çekinmeksizin zevk kaynağı olarak uygulanması ve zevk için cinselliğin yaşanınası karşısında Hıristiyan bağnazlığının günah haline getirdiği ve "yasakladığı" cinsellik anlayışı büyük bir sarsıntı geçirdi. Doğu'nun bu etkisiyle cinsellik konusu kitleler içinde bocalamalara yol açarken, kadın, cinselliğin olağanlaşacağı ve normalleşeceği kaygısıyla "lanetlendi" ve ateşe atıldı. Bir yandan kadına değer veren ve onu "insan" sayan tutumlar ortaya çıkarken, diğer yandan Katolisizmin din görevlilerine evlenmeyi ve aile kurmayı yasaklaması, evlenmek, aile kurmak, çoluk-çocuk sahibi olmak ve cinselliğini "normal yollar"dan yaşamak[501] isteyen papazlar yüzünden çözüldü. Katolik papazların neredeyse hepsi, göz yumulan "gizli" evlilikler kurdular, çoluk-çocuğa karıştılar. Protestanlık ise papazların evlenmesi yasağını resmen çiğneyecek, başta Luther olmak üzere (öncüydü) bütün Protestan din adamları evlenecekti.

Rahibelerin durumu ise yürekler acısıydı, kimi gelir getirsin diye "halka" sunuluyor, kiminin ırzına kilise görevlileri ve din adamları geçiyor, kimisi de papazların metresi oluyordu. Onların cinsel özgürlüğü içgüdüsel hakları olamazdı ama papazlara zaman içinde göz yumularak tanınan evlenme hakkı onlardan hep esirgenecekti. Manastırlarda düşürülen ceninler veya doğunca öldürülen bebekler büyük bir sorundu, duyulması ise skandallara yol açıyordu.

Cinselliğin haz kaynağı, zevk gereği ve ihtiyaç olduğu yolundaki kanaatler yaygınlaşınca ve cinsellikten duyulan korkular hafifleyince, ki bunlar Doğu'nun etkisiyle ortaya çıkmıştı, fahişelikte ve genelev işletmeciliğinde boyutlar büyüdü. Özellikle ticaret güzergâhları ve öncelikle limanlarda[502] patlayan "seks sektörü", bütün Avrupa kentlerini sardı.[503] Bu, Avrupa'da

---

501) "Normal yollar"dan yaşanamayan cinselliğin eşcinselliği ve cinsel sapıklıkları tetiklemesi ve yaygınlaştırması, bu Kilise yasakları yüzünden de çok örneklenmiştir. Rahibeler arası sevicilikler, din adamlarının oğlancılıkları, rahibe ve papazların gizli ve sorunlu cinsel ilişkileri ve bütün Kilise görevlilerinin olağan dışı cinsel fantezileri, sürekli haber olmanın ötesinde, ayrıca edebiyata da verimli malzeme olmuştur. Dekameron bunun en tanınmış ve ilk meşrulaşan örneğidir.

502) Seferler sonrasında deniz ticaretinin olağanüstü gelişmesi, limanların önemini artırdığı ve onları büyüttüğü gibi, yeni limanların da açılmasının nedeni olmuştu. Limanlar ve deniz ticaretinin merkezleri olan kentler, siyasal gelişmelerin merkezleri olduğu kadar, fuhuş sektörüyle zührevi hastalıkların merkezleri olarak da öne çıktılar.

503) Fransa'da "patlayan" genelevler ile ilgili olarak bkz. Andre Morali-Daninos, *Cinsel İlişkiler Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.36.

o zamana kadar görülmemiş ölçüde cinsel yolla bulaşan hastalıkların salgınlarına yol açacaktır.

Saraylara özgü cinsellik, şövalyelere has aşk, "ayağa düştü" Kitlelerde bir yandan bunlara özenme vardı, bir yandan da Kilisenin cinselliğe getirdiği yasakların korkusu. İki eğilim de karşılıklı tırmandı.

Kitleler Kilisenin yasaklarını delecek yollar aradılar ve bunu bayramlarda buldular. Festivallerde, maskeli yürütülen "ayinler"de, "deli toplantıları"nda olmadık fanteziler özgürce ve çılgınca cinsel birleşmelerle bir aradaydı.

12) **Gezi ve kitlesel seyahat:** Avrupa'dan Kudüs'e hac ziyareti Haçlı Seferlerine kadar son derece sınırlıydı. Avrupa içi seyahatler ve Avrupa'daki hac ziyaretleri (örneğin, Roma'ya ve Santiago de Compostela'ya yapılanlar) bile herkesin göze alacağı şeyler değildi. Haçlı Seferleriyle birlikte Doğu'ya gitmenin çok zor olmayan ve güvenli bir şey olduğu izlenimi uyandığından Kudüs hacıları yıllar içinde arttı ve 14. yüzyıla gelindiğinde kitlesel bir hal aldı. Ancak seferler bittikten sonra Hıristiyanlığa bağlılıkta ortaya çıkan bunalım hac ziyaretlerini azaltacak, buna karşılık dinsel motifli olmayan Doğu gezileri başlayacaktır. Dönemin tetiklediği bu olgu ise, başka toplumları ve ülkeleri (elbette merak konusu olan Doğu'yu) görme isteği olacaktı. Gezme ve seyahat tutkusu, Doğu merakını kamçılayacak, hatta yüzyıllar sonra oryantalizm halini alan eğilim ve disiplinlerin, çok sonraları ise turizm denilen kitlesel gezilerin ortaya çıkmasına yol açacaktı.

- **Tarih, toplumbilim, coğrafya, varlık ve gelecek bilinci:** Avrupalıların Asya'daki başka toplumlar ve dinlerle karşılaşması, Doğu toplumları ve kültürleri konusunda bilgilenmeyi sağladı. Örneğin, MS 3. ve 4. yüzyıllarda ortaya çıkan Maniehizmin, ayrı bir din değil, Hıristiyanlıktan bir sapma olduğu sanılıyordu. Keza, çıkışından 8. yüzyıla kadar İslam konusunda da benzer bir durum yaşanmıştı. İslamiyet'in yeni bir din mi, Hıristiyanlıktan bir sapma mı olduğu bilinmiyor, hatta çoğunlukla sapkın bir Hıristiyanlık akımı olduğu düşünülüyordu. Muhammed ise neredeyse hiç bilinmiyordu.[504] Haçlı Seferleri sayesinde bu konularda ciddi bir bilgilenme olduysa da Avrupalılar, 18. yüzyıla kadar öteki dinleri ve Doğu toplumlarını inceleme, öğrenme olanağı bulamadılar, isteği de duymadılar. Doğu toplumları ve dinleri konusunda somut bir bilinçlenme o zamanlara kadar

504) Southern, "12. yüzyılın başlarına dek İspanya ve Kuzey İtalya dışındaki Orta Çağ literatüründe İslam peygamberinin isminin zikrine ancak bir kere" raslayabildiğini belirtmektedir (s.35).

yaygınlaşamadı. Avrupalıların İslam'ı ve Doğuluları tanımak istemesi için, buna tam olarak ihtiyaç duymaları, bunun için de 17. ve 18. yüzyılları beklemeleri gerekecekti.

Gene de Haçlı Seferleri sayesinde *Kuran* ilk kez Latinceye (ve diğer Avrupa dillerine) çevrildi. Dönemin büyük ilahiyatçılarından Verenabilis, Kettonlu Chester Robert (ö. 1156) adlı bir İngiliz'e, İslam'ı öğrenmek için değil, düşmanı yakından tanımak için çeviri görevini vermişti. Çeviri 1147'de sonuçlandırılmıştı.[505] Çevirinin adı *Lex Mahumet pseudoprophete* idi; Türkçe söylenecek olursa "Yalancı Peygamber Muhammed".[506]

Hz. Muhammed konulu Avrupa'daki ilk kitaplar da Haçlı Seferlerinin ürünü oldu. Mainzlı Embrico (Embricho, 1115-1175), *Vita Mahumeti*, 12. yüzyılın ilk yarısında yaşamış Compiegneli Walter, *Otia de Mahomete*, Nogentli Guibert (Gilbert de Nogent, 1053-1124), *Gesta dei per Francos* adlı kitapları yazdılar. Ancak bu kitaplar somut ve doğru bilgilere değil, söylencelere dayalıydı ve hepsinin içeriği düşmancaydı. Sürekli Muhammed'in büyücü olduğu vurgulanmaktaydı.[507]

Başka toplumlar ve tarihlerle karşılaşma, **karşılaştırmalı** tarih ve top**lumbilim** yaklaşımlarının yavaş yavaş ortaya çıkmasını sağlarken, Avrupalılar kendi toplumlarına da bu biçimde yaklaşma adımlarını atma olanağına kavuştular.

Olayların sıralanması şeklindeki tarih anlayışı, olayları yorumlayan bir tarih anlayışına doğru Haçlı Seferlerinden sonra evrilecekti. Kronikçilere "tarihçiler" eklendi.

Avrupalıların çoğunluğu için Avrupa dışındaki dünya bilinmezlik alemiydi. Avrupa dışı dünya konusunda uzaklıktan başka bir kavramsal çağrışım yoktu. Bilinmezlikler, Doğu insanlarının, toplumlarının ve ülkelerinin her bakımdan farklı olduklarının sanılmasına yol açıyordu. Örneğin, Doğulular, devdi, yeraltında yaşarlardı, uçarlardı, yemezlerdi, uyumazlardı, çalışmazlardı, tükenmez cinsellikleri vardı vb...

Doğuluları gördükçe kendilerine baktılar, kendilerinin de onlar gibi

---

505) "Robert of Ketton's Translation of the Qur'an", *Islamic Quarterly*, II/4 (1994), s.309-312; akt. Kalın, s.70 ve169.

506) Ketton'un *Kuran*'ın meali denilebilecek bu eksik ve yetersiz çevirisi, 1547'de Latinceden İtalyancaya, 1616'da İtalyancadan Almancaya, 1641'de Almancadan Hollandacaya geçecektir. Tam ve doğru çeviriler için 18. yüzyıla kadar beklenecektir (Hartmut Bobzin, *Der Koran / Eine Einführung*, C.H. Beck Verlag, München 2006; akt. Zehra Yavuz, http://www.haber7 com/haber/20100112/Kurani-Avrupa-Turk-incili-diye -tanidi.phphtp). Yukarıda anılan İngilizceye çeviriden daha iyi bir çeviri, 15. yüzyılda Juan de Segovia tarafından *Kuran*'ın İspanyolcasından yapıldı (Kalın, s.95).

507) Southern, s.37

insanlar olduklarının bilincine varıldı. Ancak ikincil bir sonuç olarak Avrupalılık keşfedildi. Adı henüz herkes tarafından bilinmiyordu ama kendilerinin Avrupalı olduğu anlaşıldı.

Avrupa, ülkelerin ve bölgelerin toplamı gibi görülürken, seferler sonrasında bir kıta olduğu anlaşıldı. Bir kıta olarak Avrupa keşfedildi!

Gelişen ticaret coğrafya bilgisini gerektirdiğinden bu alana ilgi patladı, haritacılık gelişti. Doğu kaynaklı coğrafyacılıktan yararlanan Avrupalılar kendi coğrafyacılarını da yarattılar. Avrupa'da ilk defa deniz haritacılığının adımları atıldı. Bu eğilim, denizlere açılmayı kolaylaştıracaktı. Doğu'da yaygın kullanıma girmiş kara ve deniz haritaları, genel olarak haritacılık, Avrupalılarca örnek alınmıştı.

Sonuçta Avrupa, Haçlı Seferleri sayesinde Orta Çağ'dan çıkmadı; Orta Çağ'ın olumsuz özelliklerinden kurtulabilmek için Rönesans gibi büyük atılım ve yeniliklere ihtiyaç vardı, Avrupa'nın kendi aydınlığını yaratması gerekiyordu. Seferler Orta Çağ'ı bitirmedi ama Haçlı Seferleri ile Avrupa, Orta Çağ'ın karanlığından çıkmaya başladı.

- Avrupalıların "Batılı" olması: Haçlı Seferleri, Avrupalılar için, kendilerinden farklı ve üstün başkaları olduğu, kendi dünyaları dışında başka bir dünyanın da bulunduğu bilincinin başlangıcıdır. Haçlı Seferlerine kadar Avrupalılarda "Doğu" ve "Batı" kavramlarının bugünkü anlamlarına benzer bir karşılığı yoktu. Haçlı Seferlerinin yönü doğuya doğru olduğu için, Avrupalılar Anadolu'ya geçtikten sonra bilmedikleri bir "Doğu" olduğunu, Doğu'nun başka bir kültür, ayrıca daha ileri bir uygarlık olduğunu anladılar; ilk kez Doğu'nun ne demek olduğu konusunda fikir sahibi oldular. Karşılaştırma yapabildikleri için bu, kendilerini tanıma olanağını da yaratıyordu. Kendilerini ilk defa başkalarına göre tanımlama yolu açılmıştı. Böylece ilk kez kendilerini tanımaya, kendilerinin ne olduğunu düşünmeye başladılar. Avrupa'nın "Batı", sefer yapılan yerlerin "Doğu" olduğu bilincinin ortaya çıkmaya başladığı tarihsel dönem yaşanıyordu.

Batılı olduğunu Doğu'ya gittiğinde anlayan bir Avrupalı, Kudüs'ten yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Bizler, bir zamanlar Batılı olan bizler, şimdi Doğulu olduk."

(Aynı durum "Doğulular" için de geçerliydi. Doğulular, kendilerinin "Doğulu" olduklarını bilmezler, Avrupalıların da "Batılılar" olduklarını hiç düşünmezlerdi. Zaten Avrupalıların ne olduklarını karşılayan kavramlar seferler başlar başlamaz ortaya çıkmıştı; vahşiler, ilkeller, barbarlar. Bu tanımlamalar, 16. ve 17 yüzyıllara kadar geçerliliğini sürdüreceklerdi.)

"Doğu" karşılığı olan Latince kök "*orient*", Avrupa dillerine "yön belirleme", "yönünü bulma" anlamında da yerleşirken, Haçlı Seferlerinin gövdesini oluşturan Cermenler için Alınancada aynı zamanda bir başka anlam taşımaya başladı, "bilgilenmek", "bilgi edinmek" karşılığı olan bir fiil oluştu. Bu ek anlam, Doğu'dan öğrenmenin, dışarıdan ama *orient*ten bilgilenmenin, Cermenler için ayrı bir önem taşıdığını ve fazladan bir anlamı olduğunu gösteriyor olsa gerekti.

Avrupalıların karşılaştıkları bu yeni dünya, Doğu'dur, gelişmiş ve ileridir. Bu yüzden henüz "üstün Batı" anlayışı yoktur ama Avrupalılar artık kendilerinin "Batı" olduğunu düşünmeye başlamışlardır. "Batı" kavramı o dönemde böyle ortaya çıkmıştır. Bu "Batı", Avrupalıları, -şimdilerde yaygınlaşan ve özenilerek kullanılan bir terim olan- "öteki"ye karşı hırslandıran ve öfkelendiren "zavallı bir Batı"dır. "Öteki", onlara geride olduklarını göstermiştir.

1312 yılında Katolik merkezin düzenlediği Viyana Konsili, Arapça, Yunanca, Süryanice, İbranice, Aramca gibi Doğu dillerinin Paris, Bologna, Oxfort, Avignon, Salamanca kentlerinde açılacak eğitim birimlerinde kürsülerinin kurulmasını kararlaştırdı. (Bu kentler sonradan Avrupa'daki ilk üniversiteler arasında yer alacak ve bunlara bağlı enstitüler Avrupa'nın ilk önemli bilim kurumları olacaktır.) Bu karar, bellidir ki, Avrupalıların, Avrupa'yı Doğu ile karşılaştırmalı bir şekilde ele alabilmesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

- Doğu'yu tanımanın ve yenilginin Avrupalılarda yarattığı psikoloji: Haçlı Seferleriyle karşılaşılan Doğu, Avrupalılar için bir eziklik duygusu nedeniydi. Çok yönlü ve boyutlu olan bu eziklik ilk seferden sonraki yenilgilerle katmerleşti. Seferlerden kaçanlar veya her seferin sonunda dönenler, karşılaştıkları olumsuzlukları ve korkunç deneylerini yeterince anlatıyorlardı ama 1. Haçlı Seferi sırasında ve sonrasında Avrupa'ya gönderilen mektuplarda hiçbir yenilgi, zorluk, kayıp, açlık ve felaketten söz edilmiyordu. Bu yüzden Avrupa, kitleler arasında seferlerden geri gelenlerin anlattıklarıyla öğrenilenler dışında tutulacak olursa, seferler sonucunda yaşanan hezimeti ve felaketi esas olarak yüzyıllar sonra öğrenecekti.

Haçlı seferlerinin hezimet şeklindeki yenilgisi ise Avrupalılara, bugüne kadar gelecek ve yüzyıllar boyu sürecek olan bir "kuyruk acısı mirası" bırakmıştır. Yenilgi, bölgeye duyulan özlemi hep canlı tutmuştur.

Cermenler, Haçlılar olarak Orta Doğu'dan püskürtülmelerinin yarattığı ruh halini üstlerinden hiç atamadılar. Kutsal Roma Cermen imparatorları -II. Friedrich'ten başlayarak- "Kudüs Kralı" unvanına da sahip olmuştu.

Bu anlamsız ve gülünç unvan, bu geniş Avrupa devletinin bütün imparatorlarınca kullanıldı. Cermenler yüzyıllar sonra, *Drang nach Osten* ile rövanşa soyundular. Orta Doğu özlemlerini hevesle göstermeye çalıştılar. İmparator II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarındaki Orta Doğu gezileri, Şam ve Kudüs gibi kentlerdeki kutsal toprakların sahibi imiş gibi yaptığı gösteriler, bunu ortaya koyuyordu. "Kayzer"in Kudüs merakı çok belirgindi. Birinci Dünya Savaşının sonunda İngilizler ve Fransızlar bölgeye zafer kazanmış olarak geldiklerinde, Salaheddin'e göndermeler yapmayı da unutmadılar. 11 Aralık 1917'de İngiliz generali Edmund Allenby Kudüs'e girdiğinde Avrupa'nın "son Haçlı Seferi"ni "kazandığı" yazılmıştı. İşgalci Fransa'nın generali Henri Gouraud, aynı dönemde, Şam'ın idaresini aldığında Salaheddin'in mezarı başında "İşte geri döndük Salaheddin, burada bulunuşum Haçın Hilale üstünlüğünün kanıtı ve zaferinin kutsanışıdır" demişti!

İkinci Dünya Savaşında İngiliz ve Fransızlarla savaşan Avusturya ve Almanya, Kudüs'ü ele geçiren rakiplerinin ve düşmanlarının "başarısına" ortakmış gibi, bunun için kutlamalar bile yapmıştı. Onlar için önemli olan, Batı'nın Doğu'yu yenmiş olmasıydı!

Batılılar adına ve Batıların planıyla kurulmuş İsrail devleti de -Batı'yı temsil ettiği anlayışıyla- aynı söylemi kullanmıştır (halen de kullanmaktadır). General Ariel Sharon 1982 yılında hiç gerek yokken Haçlılardan geri alınan Beaufort Kalesini ele geçirmek istemişti. Kendini Batılı ve Batı'da gören İsrail, Hıristiyan olmamasına rağmen, zapt edilen kaleyle "Haçlı Seferleri" yenilgisinin "intikamını" almış oluyordu!

Haçlı Seferleri, Avrupa'daki Hıristiyan saldırganlığının ve kıyıcılığının önce artmasına ve meşrulaşmasına, sonra da kökleşmesine yol açtı. Gerek Hıristiyanlığın yeni hedeflere yönelmesinde ve sömürgecilik döneminde başka kıtalara açılmasında, gerekse kıta içindeki çatışmalarda, mezhepler arası savaşlarda, tarikatlar ve dinsel kurumların kışkırtmalarında şiddetin ve acımasızlığın çapı sürekli büyüyecek, boyutu devamlı genişleyecektir.

HAÇLI SEFERLERİNİN ORTA DOĞU'DA KALAN, BÖLGEYE YERLEŞEN AVRUPALILAR İÇİN SONUÇLARI

1095-1270 yıllarında arasında yapılan sekiz Haçlı Seferinde Avrupalılar, İsa'nın mezarının Hıristiyanlarda kalması, kutsal toprakların ele geçirilmesi şeklindeki dinsel "amaç"larına ulaşamadı. Askeri bakımdan, kalıcı olmayan kısmi başarılar elde ettilerse de hep yenilgilere uğradılar. Siyasal açıdan, kurdukları ve yaşatmaya çalıştıkları devletlerin yok olmasını

önleyemediler. Avrupalıların Orta Doğu'ya getirdiği Avrupai feodal idari sistem ve feodal ilişkiler[508] orada varlığını sürdüremedi ve yerleşemedi.

- **Devletler, kuruluşlar**: Haçlı Seferleri sırasında Akdeniz'in doğusunda kurulan Cermen ve Latin devletlerden ve prensliklerden hiçbiri yaşayamadı. İlk sefer sırasında kurulan Cermen kolonilerinden de kalan olmadı ama sonlardaki seferlerde kurulan bazı ticaret kolonileri, liman kentlerindeki Avrupalı yerleşmeler -ki bunların hepsi İtalyan ticaret kentlerinin uzantısıydı ve öyle kaldılar- ticaretin sürdürülmesini sağlayacak şekildeki bağlantı merkezleri ve bu ticaret kentlerinde bürolar yürüten temsilcilikler olarak kalıcı olacaklardı. Sömürgeleştirme ve koloniler kurma çabası başarısız ve sonuçsuzdu, ama yürütülen ticaret mekanizmaları yüzyıllar boyu Avrupa'nın alışverişinin ve kültürel iletişiminin araçları işlevini gördüler.

Bölge devletçikleri, başta şeker fabrikaları (en büyüğü Akkâ'da olmak üzere bütün sahil kentlerinde şeker kamışından üretilen şeker fabrikaları kurulmuştu) ve büyük çaplı dokuma tezgâhları olmak üzere üretim alanına girdiler. 13. yüzyılda Avrupa'ya ithal edilen şekerin tamamı *outremer*den gelmekteydi. Bunlar ve diğer işlem gören tarım ürünleri (şifalı otlar, baharat, pelesenk denilen balsam vb.) ile kimyasal maddeler (boya malzemeleri vb.) sayesinde Haçlı devletçikler çok zenginleşmişti. Sorun, çatışmalar, istikrarsızlık ve hedefsizlik yüzünden zenginliklerin savrulup gitmesindeydi.

Kimilerinin bir süre varlıklarını koruduğu Latin Doğu devletlerinde, düşünsel alanda hiçbir gelişme olmadığı gibi, kültürel alanda, "Batılı" Haçlı devletlerinden uygarlık dünyasına taşınan, Avrupa'ya ve Hıristiyanlığa herhangi bir katkı da görülmedi. Grek, Roma, Arap ve Doğu kültürlerinin ve antik dünyanın birikiminin Hıristiyanlıkta ve Avrupa'da buluşma yeri *outremer* değil, Endülüs ve Sicilya'ydı.

- **İnsanlar, toplumlar**: Bölgeye yerleşen Avrupalılar Orta Doğu topraklarındaki yeni hayatlarında bölge insanlarının düzeyine tam olarak ulaşamadılar. Bölgenin geleneklerini de tam olarak benimsemediler. Orta Doğu ülkelerinin kurumlarının etkisi altına girmişler ama onlara güvenmemişler, bölgenin yaşantısını belirli ölçülerde yadsımışlardı. Çocuklarının iyi

---

508) Haçlılar tarafından ele geçirilen bölgelerde iktidarı kapan soylular, kırlık alanları malikanelere ayırarak şövalyelere ve diğer soylulara bağlılık ve hizmet karşılığında zeamet statüsünde verirdi. Bu uygulama, Avrupa feodalizminin bölgede ortaya çıkarılan, oluşturulan devletlere geçirilmeye çalışılmasıydı. Bölgenin gelenek ve alışkanlıklarına uygun değildi.

eğitim görmesini isteyenler onları, iyi eğitim veren medreseler ve bölge kiliselerinin çok yönlü eğitim yapan manastırları yerine, Avrupa'da okutmaya devam ettiler.[509] Avrupalı Haçlılar, Doğulu hekimlere güvenmiyorlar, tedavilerini Frank "doktorlara" yaptırmak istiyorlardı. Yabancısı oldukları tedavilerden kaçınıyorlardı.

Uzun süre hamam kullanma alışkanlığı kazanamadılar. Giysilerini değiştirme konusunda tutucuydular, sıcak iklimin uygun malzemesi olan ipekli ve pamuklulara kolayca geçemediler.

Bunlara rağmen zaman içinde geldikleri yerin görgü ve adetlerine yavaş da olsa uymak zorunda kaldılar. İklimin zorladığı yerel kıyafetleri, uzun bir süre sonra benimsediler. Yemek düzenine, yemeklerde safran ve çeşitli baharatlar ile rayihalı otları kullanmaya, yemekten sonra meyve ve tatlı yemeye, çay içmeye, halılar ve divanlar üstünde oturmaya, dans gösterisi izlemeye, müzikle eğlenmeye zaman içinde alıştılar.

Avrupalılar bir süre sonra tedavi yöntemlerinin gelişmişliği yüzünden Doğulu hekimleri tercih eder oldular. Artık geleneksel Frank tabipleri hasta bulamaz oluyor, bu Avrupalı "hekimler", ancak Avrupa'dan yeni gelenlere bakabiliyorlar, ilkel tedavi uygulamalarını yalnız onlara yapabiliyorlardı.

Sonraki Haçlı Seferleriyle gelenler, kendilerinden önce gelen Avrupalıların kendilerinden farklı yaşayışlarını, anlayışlarını, davranışlarını, özelliklerini, özetle "başka türlü bir hayata" başlamış olduklarını görüyorlardı. Bölgeye yerleşen Avrupalıların çoğu Suriyeli, Arap, Ermeni ve Rum kadınlarla evleniyor, bu yüzden hem kendileri, hem de çocukları "başka türlü" oluyordu. Üstelik artık Toulouselu, Rheimslı, Mainzlı, Frankfurtlu değildiler; Antakyalı, Surlu, Kudüslü, Filistinli olmuşlardı. İki-üç kuşak geçince "Frank", "Cermen", "Romalı" olmaktan da çıkıyorlardı! Papalık ve yeni gelen Haçlılar, "din düşmanı kafirlerin" örf ve adetlerinin benimsenmemesi için bazen resmi uyarılar ve hatta zorlamalar yapıyor, Doğu'ya yerleşmiş Hıristiyanların Doğululara yönelmelerini, özenmelerini, benzemelerini önlemeye çalışıyorlardı. Domuz eti yememeye alışan yerleşmiş Avrupalılar, Papalığın bir yazısıyla kınanmışlardı.

Ayrıca yerleşmiş Avrupalılar arasında Avrupa'da bile görülmeyen ölçülerde "bozulma" vardı. Kentler genelevlerle dolu, ahlaksızlık ve soygunculuk yaygındı. Yalnızca halktan insanlar değil, papazlar ve rahipler bile evlerini genelev olarak kullanıyordu. Yeni gelen Avrupalılar, yadırgadıkları bu durumlara bir süre sonra kendileri giriyordu. Salaheddin ele geçirdiği

509) Joshua Prower; akt. Ortaylı, 2008, s.43.

kentlerde genelevleri kapatmış, yönetici-işletmeci papazları hapse attırmış, fahişeleri kentlerin dışına sürmüştü.

Ancak yerleşen Avrupalılar, zaman içinde Araplar ve Türkler gibi giyinmelerine ve yaşamalarına rağmen yabancı topraklarda yabancı olmaktan da kurtulamıyorlardı. Hem onlardan olmayı kabul etmiyorlar, hem de, kabul etseler bile başaramıyorlardı. Sonuçta oraların "yerlisi" değillerdi. İşgalci oldukları ne unutulabilir, ne de değiştirilebilirdi. Vazgeçemeyecekleri rahat ve keyifli hayattan koparılacakları, bu yerlerden sürülerek gidecekleri günü bekliyor gibiydiler.

Gerçek yerlilerin bakışına göre ise Avrupalıların, kötülük getirme, zarar verme dışında hiçbir "katkısı" yoktu. Ne bir eğitim kurumu açmışlardı, ne de kendi kültürlerinden bir şey getirmişlerdi. Sanki bir müzikleri, eğlenceleri, sanatları falan yoktu, herhangi bir alanda iyi ve güzel tek bir şeyleri bile olamazdı. Avrupalılarla "cennet toprakları"na "kan, ölüm ve acı" yağmıştı.[(510)]

Yine de en son gelenler "en kötüler" oluyordu. En son gelenlerden önce gelenler, hep daha "iyiydi"

HAÇLI SEFERLERİNİN DOĞU VE DOĞULULAR İÇİN SONUÇLARI

Genel olarak Doğu: Seferler sonucunda Avrupa'nın İtalyan ticaret kentleri tarafından daha büyük bir pazar haline getirilmesi, (Uzak Doğu da dahil) doğudan gelen mallar yüzünden bölgede büyük bir ekonomik hareketlenmeye yol açtı. İhraç edilen mal miktarı arttığı gibi mallar daha da çeşitlendi. Sonuç olarak bu, Doğu'da zenginliği daha da artırdı.[(511)]

- Bölge olarak Orta Doğu: Haçlıların üzerinden geçtiği ve belirli bir dönem hakim olduğu yerler ekonomik, ekolojik, demografik, toplumsal, kültürel ve tarihsel bakımlardan büyük zarar gördü. Zanaat merkezleri, üretim yerleri yok edildi. Yün, ipek ve keten dokuyucusu yüz binlerce emekçi, çeşitli alanlarda üretim yapan yüz binlerce zanaatkâr öldürüldü ya da işsiz kaldı. Bulundukları yerlerde üretici olan insanlar göç etmeye mecbur kaldılar ve işlerini yapamaz hale geldiler. Kasaba ve kent kütüphaneleri yakıldı, biriktirilmiş kültürel değerler yok edildi. Geniş tarım alanlarında üretim uzun yıllar boyu ya durdu ya da topraklar gerektiği ve her zaman olduğu gibi değerlendirilemedi. Bu çapta bir felaket -doğal afetler dışında- ne geçmişte yaşanmıştı, ne de (bugünlere kadar) gelecekte yaşanacaktı.

---

510) Reston, s.26-29.

511) Bu görüş Cahen tarafından kuşkuyla değerlendirilmektedir (2010, s.305).

Bölgedeki göreli istikrar ve barış tam bir kesintiye uğradı. Çatışma ve savaş her şeyin önüne geçti. Yerleşik ilişkiler bozuldu. Huzur ve sükûnet için bir şans kalmadı. Avrupalılar tarafından, Avrupa'da kazançlı bir "iş" olan savaş, Doğu'da tam bir ticaret sektörüne dönüştürülmüş gibiydi. Şövalye grupları, Haçlı çeteleri ya da örgütlü silahlı birlikler, merkezi bir amaca hizmet etmeyen bir şekilde ve kafalarına estiğince yerleşim yerlerine saldırırlar, yağma yaparlar, kurtuluş parası almak için insanları esir alırlardı. Bazen bunlar planlı ve düzenli olarak yapılırdı.

Avrupalılar, kültür, sanat ve bilim alanlarında Orta Doğu'ya hiçbir şey getirmediler, Orta Doğu'ya hiçbir şey vermediler. Yalnız tek bir katkıları oldu. Seferlerde "şehit" olan Hıristiyanların, istekleri o yönde olduğunda, kendi yurtlarında gömülmesi için kemiklerinin gemilerle Avrupa'ya götürülmesi Doğu için beklenmedik bir imkânı ortaya çıkarmıştı. Cesetler, kemikleri açığa çıkana kadar kaynatılıyordu. İslam'daki teşrih yasağı (İslam hukuku, ölüye saygı gerekçesiyle *şerha*ya izin vermiyordu) yüzünden yapılamayan anatomi ile ilgili bilgilenmenin gereği olan diseksiyon ve otopsi, dünyada ilk kez geniş çaplı olarak bu sayede yapılabilmiş ve bu alanda büyük bir ilerleme sağlanabilmişti.[512]

Müslümanların da içinde olduğu bütün Doğulular da Avrupalılardan bir şey öğrenemeyeceklerini, onlardan alınacak bir şey olmadığını anlamışlardı. Bunun en önemli kanıtı, Hıristiyan olsun olmasın Doğuluların Avrupa dillerini öğrenmek için hiç çaba sarf etmemeleridir. (Bu durumun tek istisnası, ticari mekanizmalarda rol olan Doğulular arasında, örneğin Kıptilerde, Avrupa dillerinin belirli ölçüde öğrenilerek konuşulmuş olmasıdır.) Bu yüzden Araplar ve Türkler, Latince ve Fransızca gibi dilleri, diller aracılığıyla bu kültürleri hiç bilmediler.[513]

Avrupalılar kurdukları devletlerde ve kurumlarda kendi feodal özelliklerini hakim kılmışlardı. Doğu için farklı olan Avrupa feodalizminin özellikleri Orta Doğu'ya gelmiş oldu ama nüfuz edemedi. Doğu feodalizmi biçimsel yapısını ve özelliklerini korudu. Haçlı devletlerinin yıkılmasıyla da Avrupa feodalizminin bütün özellikleri bölgeden silindi.

Hıristiyan Doğu Roma İmparatorluğu: Haçlı Seferleri sayesinde ayakta kalmayı umduğu, varlığını bu "yardım"la sürdürebileceğini düşündüğü için Avrupalıları davet eden ve seferlerin başlamasına yol açan Doğu Roma İmparatorluğu, ilk seferlerde doğu yönünde kaybetti-

---

512) Bu işlemin fazla yapılır olması, birkaç yüzyıl sonra Papa VIII. Alexander'in (1610-1691) bir emirnameyle bunu yasaklamasına yol açacaktı (Tez, s.114).

513) Cahen, 2010, s.311.

ği alanların bir kısmına tekrar kavuştu. Selçukluları ilerlediği yerlerden geriye püskürttü. Bu sayede ekonomik durumu ilk dönemlerde oldukça düzeldi, ancak Avrupa ile Doğu arasında yürüttüğü ticarette oynadığı birincil rolü, İstanbul üzerinden yürüyen ticaretin yol değiştirerek Konstantinopolis'in devreden çıkması[514] ve Venedikli tüccarlara imparatorlukta sağlamak zorunda kaldığı imtiyazlar yüzünden, yeniden elde edemedi.[515] Seferler sırasında donanma ve donanım üstünlüğü de tam olarak Venedik'e geçmiş, Doğu Roma'nın bu üstünlüğe direnme şansı kalmamıştı. Seferler bittiği zaman Doğu Roma'nın hakimiyetinde olan bütün ticaret yolları İtalyanlara aitti.

Doğu Roma, Norman Haçlıların ("Sicilyalı" Ruggero'nun) imparatorluk topraklarına saldırısı karşısında çok zorlandı. Korfu Adasını da beklenmedik bir baskınla ele geçirmişlerdi. 4. seferde ise başkentin Haçlıların açık saldırısına uğraması ve Konstantinopolis'in Haçlılarca fethedilmesi, Roma ve bölge tarihinde çok önemli bir rol oynadı. Avrupa ve Orta Doğu'da güç dengeleri değişti. Zamanında Hıristiyan dünyanın en zengin devleti olan Doğu Roma bir daha iflah olmadı. *Helas* adını alan imparatorluk iki yüzyıl sonra tarih sahnesinden 1453'te silindi ama tarih sahnesinden esas "çekilmesi", Haçlılar tarafından, Haçlılar yüzünden ve Haçlı Seferleri sırasında başlamıştı. Avrupalılar, Türklerin ve İslam'ın yaptığından ve yapacağından çok daha fazlasıyla Doğu Roma'yı "bitirmişlerdi" Doğu Roma İmparatorluğu seferlerin sonunda artık göstermelik bir imparatorluktu.

Haçlı Seferleri, Doğu Roma İmparatorluğu şahsında Hıristiyanlığın Doğu'daki savunma mevzisini yıktığı için Müslümanların ve Türklerin Boğazlardan Avrupa'ya geçişlerini ve ilerlemelerini kolaylaştırmıştı. Bunun sonucu olarak Türkler sürekli ilerlediler, Avrupa'da yeni topraklar kazandılar.

14. yüzyılda Akdeniz ticaretinde Doğu Roma İmparatorluğu'nun neredeyse hiçbir payı kalmadı. Dengedeki ağırlık doğudan batıya kaymış, bütün güç İtalyan ticaret kentlerine geçmişti. İtalyan kentleri, bağlantıları, ilişkileri, savaş ve ticaret filoları, kolonileri ve bütün mekanizmalarıyla ticareti ve ulaşımı tekeline almıştı.

---

514) Venedik Suriye limanlarına yerleşmiş ve bu limanları öne çıkarmıştı. İstanbul Boğazı üzerinden hiçbir İtalyan ticareti yapılmaz olmuştu. Seferlerin başlamasını izleyen ilk elli yılda "İstanbul ticaretinin yarısı değilse bile üçte birinin azaldığı sanılmaktadır" (Levçenko, s.213). İmparatorluğun en önemli gelir kaynağı (ticari vergiler, geçiş harçları ve gümrük resimleri) azaldığından, devlet hazinesi böylece çöküşe geçmişti.

515) Üstelik, aynı ölçülerde olmasa bile İmparator Aleksios'un Pisalılara da benzer imtiyazlar tanıması, Doğu Roma'nın durumunun daha da vahimleşmesine yol açtı. Ekonomik durum kötüleştiği oranda bağımlılık da katmerleşti.

Doğu Roma İmparatorluğu, etkisi altına girdiği denizci tüccar İtalyan kentlerinin nüfuzunu bir daha hiç kıramadı.

İstanbul'un fethinin ve yağmalanmasının esas sorumlusu olan bu ticaret kentleri, Doğu Roma tarafından geri alınmasından sonra Konstantinopolis'teki kolonilerini tekrar kurmak, varlıklarını imparatorluğun hakimiyet alanlarında tekrar sürdürebilmek için çok uğraşacaklar ve bu uğurda zaman da kaybedeceklerdi.[516]

Doğu Roma'nın seferler yüzünden Avrupa kültürüyle de bağlarının zayıflaması birçok konuda başka önemli sonuçlara yol açtı. İmparatorluk Latince ve Grekçeyi birlikte kullanıyordu. Seferlerden sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nda Latince geçerli ve kullanılır olmaktan çıktı. Daha sonra Latince bütün Doğu Hıristiyanlığından silinecek, doğudaki bütün Hıristiyan cemaatler Latinceyi reddedecekler, terk edecekler ve hep kendi dillerini kullanacaklardı.[517] Böylece Doğu Hıristiyanlıklarında hiç **Avrupa** izi kalmadı.

Haçlı Seferleri, Doğu Roma ile Müslüman dünya arasındaki ilişkileri bozdu. İslam, Araplar, Türkler ve Hıristiyan Doğu, Doğu Roma'yla çatışma içinde de olsa rekabet ve gerilim düşmanlık düzeyinde değildi. Hatta Doğu Hıristiyanlığı imparatorlukla kültürel birliğini koruyordu, "her iki devlet [Bizans ve Hilafet devleti] içinde bilginler ve teknik kimseler, her iki tarafın yararına, birinden diğerine gidip gelmekteydiler" [518]

- Doğunun Hıristiyan halkları, devletleri, beylikleri: Haçlılara destek olan Doğulu bazı Hıristiyan halklar onlara dayanarak beyliklerini geliştirdiler, prenslikler, krallıklar kurdular. Örneğin, 1. Haçlı Seferinde Avrupalılara yardımcı olan Ermenilerin[519], Haçlıların desteğiyle Kilikya'da bir

---

516) Erkan Ildız, "Bizans Dönemi'nde İstanbul'da Yerleşik Venedik Ticaret Kolonisi" *Bilim ve Ütopya*, sayı: 187, Ocak 2010, s.83-85.

517) Ermeni Kilisesinin Latinceden uzaklaşması, 11. yüzyıl başında Selçukluların bölgeye gelmesi ve bu sayede Roma Kilisesinden bağımsızlaşmaları ile olmuştu. Süryaniler gibi bölgenin geleneksel yapıdaki yerel Hıristiyanlıkları zaten Latinceye sımsıkı bağlı değildi.

518) Runciman, cilt III, s.400.

519) Aslında Ermeniler Türkleri, başta, kendilerini Doğu Roma'ya karşı koruyacak bir güç olarak değerlendirdiler. Ermeni prensleri ve beyleri Selçuklulara bunun için heyetler bile göndermişti. Ancak Kars'ta bulunan bir Ermeni krallığı Malazgirt'ten hemen önce Alparslan tarafından ortadan kaldırılınca tereddütler oluştu. Ermenilerin Türklere karşı Avrupalıları ittifak gücü olarak görmelerinde ve genel Doğulu tutumdan bu şekilde ayrılmalarında bunun da önemli bir etkisi vardır.
Ermeniler Avrupalılarla yaptıkları ittifak yüzünden zarara uğradıkları için sonraları çok pişman oldular. Ama bundan önce, Avrupalıların kendilerini aşağı görmesi, hatta bizzat onların baskı ve zulümleriyle karşılaşmaları Ermenileri uyandırmış olmalıdır (geniş bilgi için bkz. Runciman, cilt I, 161-163).

devleti ortaya çıktı (Rupenyan Krallığı). Bu krallık ancak yüzyıllar sonra (1375'te) Memlüklar tarafından ortadan kaldırılacaktır.

Haçlıların Anadolu'daki tek ittifak gücü Ermeniler, gene Haçlıların desteğiyle Anadolu'daki birçok beyliğe hanedan oldular.

Friedrich Barbarossa'ya silah ve yiyecek yardımı sunan Ermeni Kralı Leon (1185-1219), imparatorun boğulup ölmesi ve ordusunun dağılması sonucu çok zor günler geçirecekti.

Haçlılarla işbirliği yapan Filistin'deki bazı küçük Hıristiyan gruplar beyliklere kavuştular. Ancak gelecekleri yoktu ve olmadı. Haçlılara hizmet etmek isteyen bu özellikteki Hıristiyanlar, Haçlılarla bütünleşemeyen ve onlara karşı olan Doğuluların güç kaybına uğramasına yol açtılar.

- Doğu Hıristiyanlığı ve Doğu Hıristiyanları: Haçlı Seferlerinin sonunda Doğu Hıristiyanlığı güç kaybetti. Doğu'daki yerli Hıristiyan krallıklar, prenslikler ve beylikler, Hıristiyanlığın bölgede gerilemeye yol açmasından en büyük zarara uğrayanlardı. Doğu ile bağları olan, ticari ilişkiler sürdüren bölge Hıristiyanları (Nesturiler, Yakubiler, Kıptiler), ticaretlerini, Hindistan, Türkistan, hatta Çin'e yönelmiş kendi misyonerlik faaliyetlerini yapamaz oldular. İlişkinin kesintiye uğraması, hem ekonomik bakımdan zayıflamalarına, hem de kendilerine güvenlerini kaybetmelerine yol açtı.

Eski yerli Hıristiyan nüfus azaldı. Haçlı Seferleriyle bölgeye Avrupa'dan gelen insanlar dışında tutulacak olursa bölgenin kendi Hıristiyan nüfusunun genel olarak azalması, Haçlıların Doğulu Hıristiyanlara karşı da savaş yürütmesindendi. Haçlılar Doğulu Hıristiyanları, zaman zaman kitlesel olarak sürekli öldürmüşlerdi.

Doğulu Hıristiyanların tebaa olarak efendileri ve Müslüman komşuları ile ilişkileri bozuldu, hayatlarını gene sürdürebildiler ama bu ilişkiler hiçbir zaman eskisi gibi olamayacaktı.

Avrupalılardan büyük baskı ve zulüm gören yerli Hıristiyanlar, bölgeye akınlar yapan Moğollara kurtarıcı gibi baktılar. Moğollara sarılmaları ve onlara destek vermelerinin karşılığı, Müslümanların öfkesini çekmek oldu. Yalnız kendileri değil, "oturdukları topraklar bile cezalandırıldı".[520]

Avrupalılar Doğu Hıristiyanlığının kitlesi olan yerli halklara önemli ölçüde karıştılar. Bunun kültürel ve dinsel alışkanlıklar konusundaki etkisine, etnik farklılaşma doğuran sonuçlar da eklendi. Bölgede sonraları, o zamana kadar bulunmayan ya da çok az rastlanan açık ten renkli, mavi gözlü, sarı saçlı insanlar da yaşayacaktı. (Bu karışma ve melezleşme, Hıristiyanlarla eşleşen Müslümanlar ve Müslüman olan Avrupalıların İslam

520) Runciman, cilt III, s.400.

toplumuna karışmaları yüzünden İslam dini mensupları arasında da olduğu için Avrupalı ırksal özellikler İslam toplumu içinde de kendini göstermiştir.)

Kurumsal olarak Doğu Hıristiyanlığının örgütlenmesi zayıfladı. Dinsel itkilerle harekete geçmiş olan Haçlılar, ele geçirdikleri yerlerde dinin kendi örgütlenmesini büyütme, geliştirme, sağlamlaştırma yolunu tutmadılar. Hıristiyanlığı "yaymak" için faaliyet yapılmasından hiç vazgeçilmediği halde, din görevlileri yetersizleşti. Piskoposluk sayısı azaldı. Örneğin, ele geçirildikten sonra Kudüs'te bile piskoposluk sayısı yarıya indi. Papalığa bağlı olsun veya olmasın din örgütlenmeleri küçüldü. Birçok kilise, sorumlusu, çalışanı olmadığından kullanılmaz oldu. Buna karşılık askeri, toplumsal, tıbbi amaçlı tarikatlar ve "özel örgütler" ortaya çıkarıldı, yaygınlaştırıldı. Dinsel temelde ve söylemde yapılmakla birlikte bu tür din kurumları, din örgütlenmesi olmuyor, dinsel görünüşlü çıkar birlikleri halini alıyordu. Her yeni kurum kendi kurallarını koyuyor, özerk uygulamalar yaygınlaşıyor, Hıristiyanlığın dinsel parçalanma süreci işliyordu. Bu gelişmeye Papalık da razı olduğundan merkezi otorite zaafa uğradı, kopukluklar, başına buyrukluklar, keyfilikler olağanlaştı. Eğitim tamamen yok edildi. Kurumsal yapılaşma yerine, boş inançlara dayalı Hıristiyanlık gelişti, dinsel bilgilenmenin yerini hurafeler aldı, yazılı kaynaklar yerini sözel dayatmalara bıraktı. İhtiyaca göre yapılan uydurmacılık, zaten güvenilmez özellikteki Hıristiyanlık teolojisini iyice zıvanadan çıkardı.

Haçlılar Doğu Hıristiyanlığına yeni hukuk anlayışları getirdiler. Bölgede icat edilen bu hukuk anlayışları uygulamalardan kaynaklanmıştı (içtihatlar şeklindeydi) ve bunlar, Kudüs'tekiler kayıtlı olduğu için "Kudüs Mahkeme Yasaları" anlamında *Asise de Jerusalem* adıyla bilinmişti.(521) İtalyan ticaret burjuvazisinin çıkarları temelinde, Roma hukukunun inceliklerinden uzak, şövalyelere keyfilikler sunan bu kaba hukuk dinsel söylemlerle harmanlanmıştı.

Bunlar, Doğu Hıristiyanlığının ideolojik tutarsızlıklarını artıracak, Haçlı krallık ve prensliklerin aynı zamanda itibarsızlaşmalarına ve güvenilmezliklerine kaynaklık edecekti.

Yahudiler ve diğer inançların, diğer dinlerin mensupları: Yahudiler, bölgenin büyük Hıristiyan devleti Roma'nın -uzun süreden beri- baskısı ve zulmü altındaydılar. Hıristiyan Roma'dan da, Hıristiyanlardan da hep çekmişlerdi. Gördükleri zulme tepkilerini, Doğu Roma'nın düşmanı

---

521) Altınay, s.67

İranlılarla birlik olarak, İslam ortaya çıktığında ise Müslümanlardan yana olarak göstermişlerdi. Seferlerin başından itibaren de Haçlılara karşı hep Müslümanların yanında yer aldılar. Bu yüzden ve bütün seferler boyunca, Avrupa'da büyütülmüş ve beslenmiş Yahudi düşmanlığının da eklenmesiyle, Haçlılar tarafından bulundukları veya yakalandıkları her yerde kırıldılar, katledildiler. Haçlıların hedefi olan ve ele geçirilen bütün bölgelerde Yahudi nüfusu azaldı. Haçlı Seferleri başlarken yalnız Irak'taki Yahudi nüfusu 600 binden fazlaydı. Haham Benjamin 1165'te yaptığı seyahat ve araştırmasının sonucunda, Mağrip dışta tutulmak üzere, "İslam imparatorluğunun hudutları içinde 300 bin Yahudi" kaldığını belirlemişti. Seferler sonunda, Kudüs'te ve yakın büyüklükteki önemli kentlerde tek haneli sayıda Yahudi bulunduğuna, hatta bazı kentlerde hiç Yahudi olmadığına çeşitli kaynaklarda rastlanmıştır.[522]

Orta Doğu'daki diğer dinlerin ve inançların mensupları, Haçlı saldırılarından aynı şekilde zarar gördüler. Onların da nüfuslarında çok büyük bir azalma görüldü. Çoğunluk olarak yaşadıkları birçok yerde, kitleler halinde öldürüldükleri veya kaçmak zorunda kaldıklarından, ya hiç kalmadılar ya da sayıca önemsizleşecek kadar azaldılar.

- **Orta Doğu ve Doğu Güçleri**, Türkler, Araplar ve **İslam**: Haçlı Seferleri, Türklerin Avrupa'ya doğru yönelimini kısa bir dönem için geciktirdi. Ancak daha geniş bir süreç ele alındığında durum değişiktir. Birincisi, seferler, parçalanmış Orta Doğu dünyasında bir birlik ihtiyacı doğurduğundan birkaç yüzyıl içinde Türkler önderliğinde önemli bir İslam gücü oluştu. Gene Haçlılar sayesinde bu güç merkezileşti. İkincisi, 13. yüzyılın başında Doğu Roma İmparatorluğu'nun Haçlılar tarafından çökertilmesi, Türklere ve İslam'a karşı olan en önemli engelin ortadan kalkması, ya da en azından o engelin son derece zayıflamış olması, Türklerin gelişmesini ve batıya doğru yayılmasını kolaylaştırdı. Osmanlı devletinin ortaya çıkması ve güçlenmesinde, Haçlı Seferleri yüzünden gücü tükenmiş Doğu Roma'yla, seferlerin yenilgisinin büyük zorluklar içine soktuğu Avrupa ülkelerinin yetersizleşmesinin önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Osmanlılar, seferlerin Hıristiyan dünyayı yorması ve parçalaması yüzünden kolayca Trakya'ya ve Balkanlara geçtiler, seferlerin Doğu ve Batı Hıristiyanlığını birbirinden iyice ayırması yüzünden İstanbul'u alabildiler, Haçlıların Avrupa'ya tahribatı yüzünden "Viyana surları önünde ordugâh" kurabildiler.[523]

---

522) Mez, s.50. Ek olarak Bailo Marsilius Georgius'un raporu (1243).

523) Maalouf, 1998, s.335.

Sefer savaşlarında yenen taraf, atak yapabilmiş, yenilen Avrupalılar, yeni seferlere girişemeyecek kadar bozguna uğradıklarından savunmaya geçmişlerdi.

Seferler dönemindeki Moğol istilası, Haçlıların Orta Doğu güçlerini meşgul etmesi ve zaafa uğratması yüzünden kolaylaşmıştı. Haçlılar, Moğolların çok büyük direnişler göremeden çok büyük tahribat yapabilmelerine yol açtı. "Haçlı Seferleri olmasaydı Araplar Moğol saldırılarını daha iyi karşılamak imkânını bulabilirlerdi."[524]

Ticarette İtalyanların belirleyici varlığına rağmen Akdeniz birkaç yüzyıl içinde tekrar İslam'ın hakimiyetine geçti ve tamamen "Türk gölü" haline geldi.

Doğu'nun Akdeniz hakimiyeti çok yüksek bir düzeye çıktı ama bunun yüzyıllar içinde olumsuz bir başka sonucu da oldu. Akdeniz hakimiyeti, okyanus yollarını aramanın ve "başka" yollardaki gizilgücün (potansiyelin) peşine düşmenin gereksiz hale gelmesi yüzünden, dünyaya açılmanın engeline dönüştü. Akdeniz'le yetinen "Doğu" (yani İslam), Akdeniz dışını Avrupalılara bırakmış, adeta hediye etmiş oldu. İlk ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşmenin sahibinin Avrupa olması, İslam'ın küreselleşme ihtiyacı duymamasıyla ilgiliydi.

Seferlerin baskısı sonucu İslamiyet zor dönemler geçirdi. Büyük bir güç ve birikim kaybına sonraki yüzyıllarda dinsel gerileme ve gericileşme eşlik edecekti. İslam dünyasındaki sarsıntı, Avrupalılardakinin benzeri bir fanatizme ve hoşgörüsüzlüğe yol açtı. Bundan, bölgeye gelenler yanında, bölgede bulunan (Hıristiyan, Müslüman) herkes payını aldı.

Haçlı Seferlerinin İslam dünyası içindeki bir sonucu, Türklerin İslam'ın esas savunucusu olmaları ve tek temsilcisi hale gelmeleridir. Seferler en fazla, Türklerin devletleri, askeri örgütlenmeleri tarafından ve İslam ülkelerinin yönetiminde olmalarıyla püskürtüldü. Seferler sonrası Türkler, İslam dünyasının artık hem askeri, hem de siyasi önderleri oldular. Nitekim seferlerden birkaç yüzyıl geçtikten sonra Hilafetin Türklere geçtiğinin düşünülmesiyle ve bunun genel kabul görmesiyle İslam dünyasını temsil Türklerde tam karşılığını bulmuştur. Aynı zamanda Türkler, o dönemden sonra uzun süre Avrupalılar için "Doğu"yu karşılar hale de gelmişlerdir. 16. yüzyıldan sonra -20. yüzyıla, hatta bugüne kadar- İslamiyet'le ilgili olarak muhatap yalnızca Türklerdir.[525] Bu dönemden sonra, Doğu yanında, İslam denince yalnız Türkler akla gelecektir.

---

524) Runciman, cilt III, s.398-99.

525) Lewis, 2006, s.230.

HAÇLI SEFERLERİNİN DÜNYA, TARİH VE İNSANLIK DEĞERLERİ AÇISINDAN SONUÇLARI

Haçlı Seferleri Avrupalılara Akdeniz'le Doğu kapısı ve yolunun kapandığını, artık bir şanslarının kalmadığını göstermişti. Bunun yol açtığı gelişme ise, tekrarlıyoruz, başka yollar aranması ve Doğu'ya başka yollardan gidilmek istenmesiydi.

Bu sayede keşiflerin yapılması ve okyanus yollarının devreye girmesiyle, Akdeniz ve Avrupa imparatorluklarına, dünya tarihinde sömürge imparatorlukları olarak ortaya çıkan küresel imparatorluklar eklenecek, yeni bir dönem başlayacaktı. Bu bakımdan Haçlı Seferleri, tarihteki ilk "küreselleşmenin" nedeni, temeli ve itici gücü olmuştur. Bu küreselleşme, birincisi, "Avrupalıların küreselleşmesi", ikincisi, "Hıristiyanlığın küreselleşmesi"dir.

Avrupalıların bu küreselleşmesine İslam'ın elindeki Akdeniz'in katılması ise, 18. yüzyıldan sonra Avrupalıların buhar gücü sayesinde olacaktır. Avrupalılar buhar gücüyle, o dönemde bütün dünyada olduğu gibi, Akdeniz'de de üstün hale gelmiş, hakimiyet kurmuştu. Teknik üstünlük tarihin seyrini değiştirecek, güç dengelerinin değişimi, bu üstünlük sayesinde mümkün olabilecekti. Tarihte her zaman olduğu gibi, Yeni Çağ'da da atları olanlar ata binmeyenleri, topları olanlar topu tanımayanları dize getiriyordu.

Haçlı Seferleri, savaş için birlik hedeflemişti. Hıristiyanlığın ideolojik baskısı ve kendi merkezleşmesi ile sağladığı bu "kutsal savaş birliği", Avrupa siyasal ve kültürel birliğinden çok Avrupalı kitlelerin insan gücü olarak bir araya getirilmesi şeklindeydi. Avrupa Hıristiyanlığının dinsel bir merkez etrafında bu ortak hareket projesi, yüzyıllar boyu sönmeyen heveslere ve yersiz girişimlere kaynaklık ve öncüllük etti. Dönem dönem de Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birliği planlarının esini ve temeli oldu. Bu yüzden Avrupa'nın gelecek projeleri, savaş veya din (ya da "savaş ve din") temeli üzerinde yükseldi. 20. yüzyılın Avrupa Birliği projesi de, diğer Avrupa "birliği" projeleri gibi, bir "Hıristiyan birliği" olarak önemli ölçüde Haçlı ruhunun mirasıdır. Ancak bu kez Haçlı birlik, Avrupa'nın siyasal ve ekonomik birliği olmanın ötesinde, kara Avrupa'sının Cermen kolunun (Almanya ve Fransa'nın) bir öncülüğü ve girişimi olarak Avrupa'nın bir dünya gücü ve "çok kutuplu dünya"nın kutuplarından biri olma amacına dönüktür.

Bugünkü Avrupa Birliği, "Avrupa Hıristiyanlığı"nın tekçi (tek-dinlilik) anlayışları geleneğince "medeniyetler savaşı"nın tarafı olmaya da hazırdır.

Eşzamanlı farklı uygarlıkların, çatışmak ve savaşmak için var olduklarını ileri süren "modern" tez sahiplerini, Haçlı Seferleri, bir yandan onaylarken, diğer yandan önermenin karşıtına da itmektedir. Uygarlıkların farklılıkları, farklı uygarlıklar, aynı zamanda birbirlerini beslemekte, hatta birbirlerini yaratmakta, eşzamanlı olmayan uygarlıklar ise birbirlerinin nedeni ve temeli olmaktadır.

Çünkü Haçlı Seferleri, tıpkı bugünkü seferlerdeki gibi, "din savaşlarının" aslında din savaşı olmadığını -daha o zamandan- gösterdi. Çatışanlar uygarlıklar değildi, ekonomik çıkarlar için mücadele eden coğrafyalar ve bu coğrafyaların siyasal örgütlenmeleriydi. Kazananlarsa, yüksek siyasal örgütlenmeleri gerçekleştiren uygarlıklar, birliklerini gerçekleştirebilen toplumlar oluyordu.

İkinci Dünya Savaşından sonra dünya hakimiyetine soyunan ve Orta Doğu politikalarının bugünkü küresel sahibi Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İslam'a **karşı** özel politikalara sahiptir. Bunda hem şaşılacak bir şey yoktur, hem de İslamiyet ile ilgili politikalar gütmesi onun için kaçınılmazdır. Çünkü dünyanın Amerikalılaştırılması, ABD hakimiyetine tabi kılınması olan küreselleşmenin önündeki sorunlardan ve hedeflerden biri, ama en önemlilerinden biri, "Batı" için tarih boyunca hep olduğu gibi, İslam ülkeleridir, İslamiyet'tir. İslam dünyasındaki ulusal devletler hedeftir, avdır ve önem taşımaktadır. Dünyanın enerji kaynakları için yürütülen Batılı politikalar, hedef ve av olarak önem taşımalarının yanında, İslam ülkelerinin enerji depoları olmaları yüzünden de üretilmektedir.

Bunların yanı sıra İslam, patenti ABD'ye ait olan "Ilımlı İslam" politikasıyla küreselleşme için de kullanılmak istenmektedir.

Haçlı Seferleri insanlık tarihine, hem coğrafi genişlik bakımından, hem katılan kadın ve erkek sayısı bakımından, hem görülmemiş ve daha sonra da görülmeyecek ölçekteki büyüklüğü bakımından, hem de inanılmaz ve kabul edilemez ölçüdeki vahşeti bakımından, benzersiz bir **saldırı, savaş** ve **utanç** örneği hediye etti.

Filistin'e varmak için gidilen yollarda Hıristiyanlıkla ve kullanılan söylemlerle hiçbir ilgisi olmayan, hatta bunlara tamamen ters olan korkunç ve kabul edilemez uygulamalar, yağmalar, talanlar, gereksiz kıyımlar, Avrupalı Haçlılara kötü bir **ün** kazandırmış, bu ürpertici ün Kudüs'e, kendilerinden önce varmıştı. Daha önemlisi, bu kötü ün, yüzyıllar sonraya bile taşınmış ve kurtulamayacakları bir şekilde üzerlerine yapışmıştı.[(526)]

---

526) Ruelland, s.73.

Haçlı Seferleriyle Avrupalılar tarihe büyük bir insanlık suçu eklemiş oldular. Ancak yaptıklarını benimsemekte ve savunmakta bir sakınca görmediler. Haçlı Seferleri Hıristiyanlığın "kutsal ittifakları"nın gereği ve ürünü olarak yüzyıllar boyu devam etti. Avrupalılar 18. yüzyıla kadar da Haçlı Seferlerine sahip çıktılar, savundular, hatta kutsadılar. O dönemden sonra bundan vazgeçildi. Zamanında meşruluğu genel kabul gördüğü için üzerinde durulmayan, düşünülmeyen, bu yüzden de anlaşılmayan, ancak zaman geçtikçe belirginleşen bu vahşi saldırganlığın Hıristiyan Avrupalılar üstündeki ağırlığı, onları 19. yüzyıldan sonra iyice ezmeye başlamıştı. 20. yüzyıla kadar Batılılar Doğu'ya saldırılarına "Haçlı Seferi" demediler. Ve seferlerin suçu/suçları, en son, 2000 yılında bizzat "Batı Kilisesi"nin merkezi tarafından, Haçlı Seferlerinin sorumlusu ve sahibi olan Katolisizm ve onun merkezi tarafından kabullenildi ve sergilendi. Papa II. John, kutsal topraklara ziyaretine çıkmadan önce, Roma Kilisesinin dine sığınarak işlediği günahları itiraf etti ve bu günahlar için Hıristiyanlık adına bölge halkından özür niteliğinde olan açıklamalar yaptı.

Bununla birlikte hem Batı, hem de Hıristiyanlığın merkezi, Haçlı seferlerini, tarihteki en büyük kitlesel saldırı, tarihin en büyük kitlesel vahşeti olmasına rağmen bugün adeta yeniden kutsuyor. Batı ülkelerinin yöneticileri, Haçlı Seferi yapmak gerektiğini ve yapmak istediklerini, yaptıklarının Haçlı Seferi olduğunu söylemekten çekinmiyor. Papalık, Haçlı Seferlerinin canilerini, Türklere ve İslamiyet'e karşı savaşmış suçluları geçmişte hiçbir zaman "ermiş" ve "aziz" yapmamıştı ama bugün onları "ermişlik" ve "azizlik" mertebesine yükseltiliyor, onlara bu unvanları veriyor.[527]

Batılıların 20. yüzyıldaki en büyük korkuları komünizm ve nükleer kıyamet, yerini, İslam'ın "Cihad"ına bırakmıştır. Sistemlerin çatışması, "uygarlıkların savaşı"yla yer değiştirmiştir. "Komünizmin çöküşü" ve "11 Eylül", Batı'nın konularını ve "düşmanlarını" değiştirmiştir. Artık "hayalet" başkadır, Doğu dünyasının temsilcisi gibi olan İslam "öteki"dir ve "öcü" yapılmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında Haçlı Seferleri öne çıkmış, seferberlik gerekçesine dönüşmüş, dinler arası farklar yeniden hatırlatılır olmuştur.

Batılıların Haçlı Seferlerinin yenilgi özelliğini ve utanç verici uygulamalarını ortaya çıkarmak istememelerini, Haçlı Seferlerini reddeder tutumlara

527) Hıristiyan dünyanın 10 binden fazla azizi vardı. II. Jean Paul (Johannes Paulus) adıyla papa olan Karol Wojtyla (1978-2005), hiçbir dönemde olmadığı kadar fazla sayıda insanı "aziz" yapmıştı. Onun açtığı yoldan aziz sayısı olağanüstü ölçüde artırılırken listelere "Haçlılar" da eklendi. Sonradan aziz fazlalılığına çareler aranacaktı. Hatta onun döneminden sonra "tasfiyeler" bile yapıldı.

girmelerini anlamak mümkündür. Ama Batılıların seferleri, çekinmeksizin yüceltme ve benimseme tutumlarını anlamak ve açıklamak kolay değildir.

Hobsbawm'ın topyekün savaşın beyinleri, barbarlığı benimsetecek kadar yıkamayı başardığını belirlemesi[528], utancın yüzyıllar boyunca neden hissedilmediğinin, neden yapılanların suç olarak görülmediğinin ve neden bugün de bu utanca tekrar sahip çıkıldığının ipuçlarını vermektedir.

Batı'nın bugün, Haçlı Seferlerinin artık hiçbir haklılığı ve doğruluğu olmadığının genel kabul gördüğü ve hiçbir saygınlığının kalmadığı düşünüldüğü halde, politikalarının "Haçlı" girişimi olduğunu belirtebilmesi, Haçlıların kötü ününü marifetmiş gibi söylemlerinde kullanması, İslam dünyasına karşı tehdit olarak kullanabilmesi ise, Batılıların bugünkü emperyalist özellikleriyle, aynı Haçlı Seferlerinde olduğu gibi, saldırganlıklarında yatmaktadır.

Haçlı Seferleri utancının ortadan kalkıyor, Haçlı Seferlerinin tekrar doğru görülüyor olması, sakın "yeni bir topyekün savaş hazırlığının" söylemleriyle karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor olmasın?

---

528) Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.400.

VII.

Peygamberler, Dinler, Toplumlar

ÜÇ PEYGAMBER: HZ. MUSA, HZ. İSA ve HZ. MUHAMMED

Orta Doğu dinleri arasında bir devamlılık vardır. Orta Doğu dinlerinin kutsal kitapları da birbirinin tekrarı gibidir. Her din bir ütopyayı içinde barındırsa ve bu ütopyalar benzerlik gösterse de, ütopyaya ulaşmak için savunulan yolun ve yöntemlerin farklı özellikleri, aralarındaki farkların nedenidir. Yol ve yöntemlerin gerçekleşebilirlikleri açısından da ortaya önemli farklar çıkmıştır.

Peygamberlerin özellikleri ve rolleri de dinlerin bu farklarının ve farklılaşmalarının karşılığı gibidir.

Hz. Musa

Kutsal kitap indirilen ilk peygamber olan Musa (MÖ 14-13. yüzyıllar), İsrailoğullarının Mısır'da kölelikten kurtulmasına ve Filistin'e göçmesine önderlik etmişti. Aslında Museviliğin kurucusu değildir. Hz. İbrahim'in (MÖ 2. binyıl başları) soyundan gelenler "Tanrının seçilmiş kavmi" olarak "Tanrısal gerçeği" bütün dünyaya yaymakla görevlendirilmişlerdi. Dinin başlangıcı böyleyken, Musa, Sina'da Tanrıdan aldığı On Emir'i halkına tebliğ eden kişi olarak dinsel önder ve peygamber olmuştur. Bu durumda Museviliğin peygamberliğinin birden çok kişi arasında paylaştırılmış, dağıtılmış olduğunu söyleyebiliriz. Dinin özelliklerine uygun tipoloji, Musa'dan çok sonraları yaşamış ve Museviliğe fiiliyattaki esas damgasını vurmuş olan Hz. Davud'dur (MÖ 1026-962). Yahuda kabilesine kral seçilen Davud'a *Zebur* adı verilmiş bir kutsal kitap indirilmişti. Başarılı bir asker ve devlet kurucusuydu, girdiği her savaştan zaferle çıktı, kabileler arası birliği sağladı, Kudüs'ü ele geçirdi ve krallığını bir imparatorluğa dönüştürdü. Bu bakımdan Davud önemli görülmüş, hem Museviliğin hem de Yahudiliğin en önemli figürlerinden biri, hatta birincisi olmuştur. Davud'un adı, Yahudilerin (ve İsrail'in) altı köşeli yıldız simgesine (*Magen David*) verilmiştir. İskambil

kâğıtlarındaki maça papazı, Davud'un resmidir. Öldüğünde yerine oğlu Süleyman[(529)] geçer.

Başlangıcı İbrahim'le, adı Musa'yla, özellikleri Davud'la, tapınağı Süleyman'la, yazını Üzeyir'le[(530)] özdeşleşmiş olan Museviliği ele alırken, çalışmamızda dinsel öğelerin karşılaştırmasına yoğunlaşmamız nedeniyle, Davud'u öne çıkaracağız.

Yasa uygulayıcı, savaşçı, komutan, yönetici, önder, hükümdar, kahraman ve efsane kişilik Davud, Museviliğin hem ayırt edici, hem birincil, hem de özlenen niteliklerinin karşılığıdır.

Hz. İsa

İsa, Hıristiyanlığın bugüne gelmiş yazınına ve bu yazının bütün Hıristiyanlarda (elbette Hıristiyan olmayanlarda da) uyandırdığı izlenimlere göre ele alınmak zorundadır. Kastettiğimiz, sonradan biçimlendirilmiş ve yeniden üretilmiş kişiliğidir. Biz de böyle yapacağız ve İsa'nın gerçek kişiliğini değil, olması gerekli görülen, değiştirilen ve bütün dünyaya kabul ettirilen kişiliğini karşılaştırma konusu yapacağız.

İsa, "Tanrılaştırılan bir insan"ken, zaman içinde "insanlaştırılan bir Tanrı" haline gelmiştir. İsa'nın Tanrı ve Tanrı'nın oğlu olduğunu kabul etmemek, Hıristiyanlığı kabul etmemeye dönüşmüştür. Haliyle bu mistik yaklaşımlar ve yakıştırmalar, İsa'nın üretilen kimliğinin gerçeklik düzleminden uzaklaşmasının nedeni olmuştur. Sırlar ve mucizeler, tasavvur ve vaatlerin gerçekleşemezliğinden güç alarak genişler ve artar. İsa'nın "gerçek olmayan hayatı" da mucizelerle (çamurdan canlı yapmak, körü görür hale getirmek, sakatları yürütmek, tedavisi olmayan hastalıkları iyileştirmek, ölüyü diriltmek vb.) örülüdür. Aslında Yusuf adında bir marangozun Filistin'deki Beytülheym'de doğmuş ve Nasıra'da büyümüş oğludur (ayrıca

---

529) Hz. Süleyman (MÖ 10. yüzyıl), Davud'un Bat-Şeba'dan olan oğludur. Krallığı döneminde Fenikelilerle yaptığı ticari ve askeri ittifakla bölgenin bütün ticari yollarına hakim oldu. Orta Doğu tarihinin en zengin devletini yarattı ve yönetti. Yahudi tarihinde önemli bir rol oynayan annesi Bat-Şeba ile ilgili bilgi için bkz. Torgny Lindgren, *Bet-Şeba*, çev. Ali Gür, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998.

"Gelenekler onun zamanını, insanlığın ideali olan refah ve adalet devri olarak" tanımlamışlarsa da, "gerçekte Süleyman'ın tarihsel kişiliği, kararsız, sefih, kaprisli, harem yaşamına düşkün, kan dökmekten zevk alan bir insan olarak belirmektedir" (Ş. Günaltay, *Yakın Şark III / Suriye ve Filistin*, TDK, Ankara 1987, s.330; akt. Günbulut, s.247). Süleyman'ın bin karısı olduğu, o dönemlerin en pahalı saraylarını ve dünyanın en büyük tapınağını yaptırdığı da bilinmektedir (Günbulut, *aynı yerde*).

530) Üzeyir'in (MÖ 5-4. yüzyıllar) başka dillerdeki karşılıklarıyla Esdras ya da Ezra'ya Yahudiler Tanrının oğlu sıfatını vermişlerdi.

Yahudi yazınında Panther adlı bir Roma askerinden olduğu da yazılıdır). Ama mucizeler ve gizemler dünyasının gereği olarak, bakireden doğduğu ve babasının Tanrı olduğu söylenmiştir. *İncil*'ler bu konuda ortaktır ve ısrarlıdır. *İncil*'ler dışındaki yazın da bu konuya destektir ve azimlidir.

Hem anası, hem de babası tarafından Yahudilerdendir. Babası geçimini zor sağlayan bir yoksuldu. Kendisinin de meslek olarak babası gibi marangoz olduğu söylenir.

Sonradan imal edilmiş haliyle, İsa'nın aynı safta mücadele ettiği gruplardan farkı, insanlığın, insanların çabası sonucu değil, Tanrının etkinliğiyle kurtulacağıydı. Buna göre kendisi de bir "önder" değil yalnızca "haberci"ydi, dahası "Mesih"ti (zaten adı da "Mesih"in Yunancası olan *Khristos*tan gelmekteydi). Aslında mücadele etmeyi değil, hiçbir şey yapmamayı ve uzlaşmayı öğütlüyordu. Kendisine vurana "diğer yanağını uzatan" İsa, "Hıristiyanlığın ilk grupları" (daha Hıristiyan olmamış ilk İseviler) Roma'ya vergi vermeyi reddederken "Sezar'ın hakkını Sezar'a" diyerek vergi vermeyi doğru gördüğünü açıklamıştı. Bu söylemin bir işlevi olduğunun da bilinmesi gerekir.

Gene gerçek olmayan ama kabul etmek zorunda olduğumuz söylemlere göre İsa, insanlık için ölen, mazlumluğu ve yoksulluğu yücelten, "savaşçı, şiddetçi, zengin, başarılı" olmak istemeyen, edilgin, çekingen ve bakir bir erkekti. Yalnızca bir simgeydi, adeta "insan" değildi. Bu yüzden Hıristiyanlık İsa'yı tanrı katına çıkarmak zorundaydı. Hıristiyanlık, İsa'yı insan olarak zayıf, solgun, çaresiz olarak tasavvur etmek istedi, öyle gösterdi. Dünyada barınamayan bu acınacak adam göğe yükselerek Tanrı oldu.

İsa Tanrı olduğuna göre, ölmemesi gerekiyordu ve Hıristiyanlık İsa'yı öldürmedi, yalnızca onun mekânını değiştirdi.

Sonuçta İsa'ya, tarihte, savaşçı, şiddetçi olarak değil, edilgin, bakir, barışçı ama tanrısal bir kişilik olarak yer verilmiştir.

Hz. Muhammed

Daha kendisi doğmadan babası ölmüş olan Muhammed, ailenin büyüklerinin yanında yetişti. Küçük yaşlardan başlayarak gezilere katılması, Suriye'den Yemen'e kadar olan geniş bölgede birçok yeri görmesini sağladı. Zengin bir dul kadınla evlenerek ticaret hayatına atıldı. Zenginleştikten sonra bir mücadele vermeye başladı, yeni bir dinin kurucusu oldu ve savaşlara katıldı. 632'de öldüğü zaman Arabistan'ın en önemli dinsel, askeri ve siyasi önderiydi.

Hz. Muhammed, etten kemikten bir insan olarak gerçek düzlemde yere basan bir önderdir. Bu anlamda Mesih falan değildir. Onun da mucizeleri

vardır (esasında söylentiler ve yakıştırmalar üretimi olduğunu düşündüğümüzde "mucizelerin" önlenemez olduklarını ve bir "ihtiyacı" karşıladıklarını da görürüz), örneğin, bir gece Kudüs'e gidip gelmiştir vb.[531] Ama Muhammed normalde uçmaz, sınırları ve siyasetleri olan bir liderdir, öldükten sonra dirilmez, diriltilmez. Bazıları hariç mucizeleri de insanidir, tanrısal özellikler taşımaz. Zaten kendisinin tanrısal bir karakteri yoktur. İnsan gibi yaşamış, insan gibi ölmüştür. Tek gerçek dışı tarafı, Allah'la konuşmak, haberleşmek, ondan "vahiy" almak ve onunla ilişki kurmuş olmaktır. Üstelik bu süreklilik taşır. Yukarıda belirtilen diğer olağandışı ve akıl dışı söylemler uydurmadır. Muhammed, gerçekti, gerçeklikti. Hayatı, tanıklıklarla somuttur ve hakkındaki bilgiler sonradan üretilmiş değildir.

Muhammed, savaşçı, şiddetçi, mücadeleci, etken, çözümcü, başarılı, zengin, cinsel arayışlı, cinsel hayatlı, kanlı canlı bir adamdı. Hicret yılında etrafı, ailesi ve az sayıdaki dostlarından ibaret bir çevreye sahipken, on yıl sonra 632'de öldüğünde Arabistan'ın efendisiydi ve ünü sınırlar ötesine ulaşmıştı.

Muhammed, kurmak istediği yeni düzenin her alandaki ayrıntılarını çözmeye çalıştı. Hayatın hiçbir konusuna yabancı olmadı. Yaratmak istediği toplumun mühendisi oldu.

Peygamberin bizzat komuta ettiği seferlerin sayısı yirmi altıydı. Bunlara geleneklerdeki adıyla *gazve* denirdi.[532] Bunun dışında daha birçok savaş ve çatışmayı planlamış, örgütlemiş ve yönetmişti. Bunların sayısı da 56'ydı.

Bütün bunlar, Muhammed'in toplumuna yararlı olduğunu, bulunduğu coğrafyada büyük bir siyasal ve ekonomik gelişmeyi din ve savaş vasıtasıyla sağlamaya çalıştığını gösterir. Geleneklerden kopmuş, geriliklere karşı mücadele etmiş, döneminin sorunlarına çözüm getirmişti. Bu yüzden de devrimciydi. Ama toplumsal gerilikle mücadele ederken toplumun durumunu gözden kaçırmıyordu. Geleneklerden kopuşla geleneklere verilen tavizler arasında bir denge kurmuştu. Kopuşun, "kitle çizgisi"ne halel getirmemesini sağlayacak noktalara dikkat ve duyarlılık gösteriyordu. Cesaret gerektiren geleneklerden kopuş, ölçülüdür, ihtiyatlıdır, hesaplıdır. Ama esas olan yenilikler ve gelişmelerdi. Muhafazakârlığa karşıydı, döneminin muhafazakârları da ona düşmandı.

Kitle çizgisi gereği kullanmak zorunda olduğu *Kuran*, geleneklere karşı olan mücadelesinde aracıdır, silahıdır. Yöntemi, hitap ettiği topluma göredir.

---

531) Muhammed'le ilgili mucizeler konusunda geniş bilgi için kz. Turan Dursun, *Kutsal Kitapların Kaynakları* - 3, Kaynak Yayınları, İstanbul 1995, s.53 vd.

532) İbn Mesudi'den akt. Mernissi, 1992, s.91. Bir başka kaynağa göre bu sayı 27'dir (Bilmen, s.547).

Kuran, bütün din kitapları ve bütün dinlerin dinsel yazınları gibi, tarihseldir.

Sonuçta Muhammed, yazıldığı ve tarihte yer aldığı gibidir. Gerçektir. İslam'ı ortaya çıkarmasından bin yıl geçene kadar, ne sağlığında, ne sonrasında değişikliğe uğratılmamıştır. İslam asli özelliklerini, onun attığı sağlam temeller doğrultusunda aşağı yukarı bin yıl boyunca koruyabilmiştir.

ÜÇ DİN: MUSEVİLİK, HIRİSTİYANLIK VE İSLAM

Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet birbirlerine göre olan durumlarıyla ele alındığında hem ortak özelliklere sahiptirler, hem de farklılıklarıyla benzemezlikler gösterirler. Her şeyden önce, tek-tanrılı ve Orta Doğu dinleri olarak birbirlerinin tekrarı ve devamıdırlar.

Bu üç din, tarım toplumları dinleri olarak doğa-üretim ilişkisinin özelliklerine ve geleneklerine göre şekillenmişlerdir. Kökenleri, Anadolu ve Mezopotamya'da tarım devriminin yapıldığı dönemlerde yatmaktadır. Bu bakımdan söylemleri, alışkanlıkları, gelenekleri Hitit, Asur, Sümer uygarlıklarının mirasıdır.

Önceleri hepsi, kendi ilk doğal mensuplarını bu dünyadaki "seçilmiş halk" olarak görmüştür. Ancak bu, bir tek Musevilikte dine etnik bir özellik kazandırmış, sonradan bu durum kalıcılaşmıştır. Bir kavmin dini haline gelen Musevilik, tek-tanrılı diğer dinlerin evrensellik isteği, yönelimi ve iddiasını taşımaz. Hıristiyanlık ve İslamlık örneklerinde tek-tanrıcılık, bütün insanları o tek Tanrının evlatları saydığından insanlar arasında (dine kabul anlamında) eşitlik ve kardeşlik tezine sahipken, Musevilik, "seçilmiş halk" olduğundan vazgeçmemiş ve kavmini üstün görmeye ve kendine kapalı kılmaya devam etmiştir.

Hıristiyanlık ve İslam ise, ilk başta niyet öyle olmasa da[(533)], başka kavimlere de yayılmayı hedeflemişler, "dünya dini" olmayı amaçlamışlar ve bunu da başarmışlardır.

Bu dinlerin hepsinin bir kitabı vardır ve bu yüzden aynı zamanda "kitaplı dinler"dir, "kitap dinleri"dir. Ortak bir metafiziğe sahiptirler. Kendilerinin tek-tanrılı olduğunu ileri süren bu üç din, aynı zamanda, Tanrı'dan başka -melekler, şeytanlar, cinler gibi- doğaüstü varlıklar ve güçler olduğunu da kabul eder.[(534)]

---

533) Bundan kasıt, bir kavmiyet olarak ortaya çıkmaları, ancak hemen sonra kitlesel olma ihtiyacı ve yayılma güdüleri yüzünden evrensellik gereklerine göre kendilerini yeniden biçimlendirmeleridir. Kavmiyet şartı yok olmuş, "her topluma göre bir din" haline gelmişlerdir.

534) Bu konuda inanç, örgütlenme, kurumlar vb. ile ilgili olarak karşılaştırmalı bilgilenme için bkz. Faruqi (Hrsg.).

Bu üç din arasında Musevilik ve İslamiyet arasındaki bağ ve yakınlık, diğerlerinin birbirlerine göre olan bağ ve yakınlıklarından daha güçlüdür. Hatta birçok din bilgini İslamiyet'in, "Museviliğin Araplaştırılması" (ya da "Museviliğin İslamlaştırılması") olduğunu bile ileri sürmüştür. İslamiyet'in ceza hukuku -zina yapan kadınların taşlanması gibi maddeler tıpatıp aynı olarak- Museviliğin sert kurallarıyla paraleldir. Museviliğin -günün belirli saatlerinde ve haftanın belirli günlerinde dua edilmesi, ibadet şekilleri, sünnet, oruç gibi- dinsel kuralları ve şartları İslamiyet'te aynı şekildedir. Bu yakınlık yalnızca, "temel kurallarının, yasalarının ve dinsel törenlerinin büyük ölçüde ortak olmasından değil, aynı zamanda ve daha da önemli olarak, din-toplum ilişkisinin aynı olmasındandır"

Üç dinin birbirlerini nasıl gördükleriyle ilgili farklar, tek-dinli veya çok-dinli olma konusundaki eğilimlerine uygundur. Eşzamanlı olmamaları ilk iki dinin tek-dinliliğini güçlendiren bir rol oynamıştır. Musevilik kendisine karşı olarak ve içinden çıktığı için Hıristiyanlığa haliyle düşmandır. Hıristiyanlıksa oluşma sürecinde Musevi karşıtlığı ile örülmüştür. Museviler diğer dinlere karşı oluşlarına zemin olacak bir devlete ve güce sahip olmadıkları için bir arada yaşamaya "açıktır", daha doğrusu bir arada yaşamayı kabule mecburdur. (Nitekim İsrail kurulduktan sonra mecburiyet kalkmış, tek-dinliliğin anlayış ve uygulamaları da ortaya çıkmıştır. "Filistin Sorunu"nu aslında Museviliğin tek-dinlilik, Yahudiliğin tek-kavimlilik özellikleri yaratmıştır.) İlk iki dinin bu konumlanmaları, Museviliğin İsa'yı peygamber, Hıristiyanlığı din olarak görmemesini gerektirmiştir. Hıristiyanlık ise, Museviliğin peygamberini, kitabını ve kendisini kabul etmekle ve kutsal saymakla birlikte Musevilere düşman bir tutum içindedir. İslam, bunların tersine, iki dini de kabul eder, peygamberlerine saygı gösterir, kitaplarını kutsal sayar. Bu, her ne kadar Müslüman olmayanlar "kâfir"(535) diye nitelendirilse de, İslam'ın çok-dinliliğinin temeli olmuştur.

İmal edilmiş haliyle "ilk Hıristiyanlık"ın söylemde komünizmi içerir gibi eşitlikçi ve paylaşımcı olan özelliklerine karşılık, Musevilik ve İslamlık, sınıflı toplumu (ve elbette onun bütün mekanizmalarını) peşinen kabul etmiş olduklarından komünizmi sapkınlık olarak değerlendirirler ve komünizme, eşitlikçi, paylaşmacı topluma karşıdırlar.

MÖ 2. yüzyılda adına Esaniler denen bir Yahudi mezhebi (ve kabilesi),

---

535) "Kafir", "küffar" ve "kefere" kelimeleri, Arapça "küfr" kökünden gelmedir. Tek-tanrı tanımayan, tek-tanrıya inanmayan anlamındadır. Müslümanların diline yerleşmesi, İslam'ın ilk dönemlerindeki putperestler ve inançsızlar için kullanılmasından dolayıdır. Bir dil alışkanlığındandır. Ancak zaman içinde anlam kaymasına uğramış, Müslüman olmayanlar için kullanılır olmuştur.

komünist, ortaklaşmacı, kolektivist düşünceleri yaymaya kalktığında Museviliğin "merkezi" tarafından hemen saldırıya uğramış ve tecrit edilmişti. Esaniler, Yehova'nın mutlak adalet ilkesini son haddine kadar vardırıyorlardı. Köleliği ve ticareti kendi aralarında kaldırmışlardı. İhtiyaçları kadar üretiyorlar ve üretimlerini paylaşıyorlardı. Yok edildiler.[536]

Aynı şekilde İslam'daki paylaşmacı ve ütopist akımlar da her zaman saldırıya uğramış, lanetlenmişler ve ezilmişlerdi.

Bütün toplumsal kurumlar, toplumlarının ihtiyaçları gereğince ve toplumların sonradan kazandıkları özelliklerin sonucu olarak zaten sürekli değişmektedir. Hiçbir kurum değişmez değildir. Kaldı ki, içinden çıktığı toplumdan başka bir topluma geçen bir din, o toplumun özelliklerine göre yeni bir şekil alır. Zaman ve mekân değişimi, değişimin doğurucusu ve nedenidir. Bu bakımdan Musevilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet, her üç din de, ilk dönemlerinde olduğu gibi, sonraki dönemlerde de değişimler geçirmiştir. Ancak, tarihi belirlemelerine, içinde bulundukları toplumları etkilemelerine göre, üç dinin ortaya çıkış dönemlerindeki özellikleriyle bu dönemleri izleyen özellikleri yeterince çarpıcı farklar gösterir. Üç dinin aralarında ilk farklılıklar, değişim süreçlerinin ne ölçüde ve ne yönde başkalaştığı konusundadır. Dinlerin kurucularının kendilerine atfedilen özellikleri, sonradan edinilmiş özellikler yüzünden adeta yok olmuştur. Ne Talmut'un Yahudiliği ile *Tevrat*'ın Yahudiliği, ne "İsa'nın" Hıristiyanlığı ile Roma'nın Hıristiyanlığı, ne de Muhammed'in İslam'ı ile Abbasilerin İslam'ı aynıdır. Sonraki binyılın sözünü bile etmiyoruz. Ancak Hıristiyanlık, Museviliğe ve İslamiyet'e göre çok daha keskin, köklü ve radikal dönüşümler-değişimler geçirmiştir. Kendisine sonradan yüklenen özellikleriyle "barışçı" yapılan İsa genç yaşında gerildiği çarmıhta öldü, özlemi ve programı ne olursa olsun onları gerçekleştirme (bırakalım gerçekleştirmeyi onlara yaklaşma) şansı olmadı. Museviliği esas temsil ettiğini düşündüğümüz ya da en azından Museviliğin özlemlerini önemli ölçüde gerçekleştirdiğini bildiğimiz Davud ile Muhammed ise, hedeflerine vardı, devlet kurdu, iktidar oldu, ordular yönetti, zaferler kazandı, yasalar koydu, adalet dağıttı, vergiler topladı. Davud'un ve Muhammed'in İsa'dan çok farklı deneyimler ve mücadeleler yaşamış olmalarından ötürü, sözünü ettiğimiz farklılaşmalar, Musevilik ve İslamiyet'te, Hıristiyanlıkta olduğu kadar radikal ve keskin değildir.

Dinler özleri itibarıyla değişime açık ve istekli olmazlar. Bu yüzden reform yapmaları genellikle mümkün değildir. Musevilik hiçbir reforma

536) Gürkan, s.27-28; Şenel, s.14.

uğramamıştır. Hıristiyanlık, birincisi Roma'nın dini olduğunda, ikincisi Avrupa'ya taşındığında, üçüncüsü Şarlman döneminde, dördüncüsü sistemli ve merkezi şiddeti uygulayan ve savaşan bir din olarak Haçlı Seferlerinde, beşincisi 16. yüzyılda reforma uğramıştır. Roma dini Hıristiyanlık, devletin ihtiyacı doğrultusunda kullanılarak değiştirildi. Avrupa dini, pagan inançlarla bütünleşerek yeni bir özellik kazandı. Saldırganlığı ve savaşı meşrulaştıran Haçlı Seferlerinin Hıristiyanlığı, Hıristiyanlığın "barışçılığını" yok etti. Daha sonra ise Hıristiyanlığın 16. yüzyılda adı konarak köklü bir reform yapmaya çalıştığını, buna direnç gösterdiği için de reform isteği ve ihtiyacının Hıristiyanlığı Avrupa'da ikiye parçaladığını görüyoruz (Reform konusu, ele aldığımız zaman dilimi açısından çalışmamızın dışındadır).[537]

İslamlık da değişim bakımından benzer özellikler göstermekle, yeni toplumlara girdiğinde yeni özellikler kazanmakla ve belli dönemlerde reform denmeyen "reformlara" uğramakla birlikte, reforma direnci Hıristiyanlıktan daha fazladır. Özellikle 17 ve 18. yüzyıllardan sonra öyle kaskatı bir hale gelmiştir ki, dinde reform isteği dinsizliğin kanıtı olarak görülmüştür. İspanya'daki İslam, Türklerdeki İslam, İran İslamı, Orta Asya'daki İslam, Afrika İslamı, Uzak Doğu İslamı, daha 15. yüzyıla gelmeden, hem birbirlerinden, hem de kökeninden önemli farklılıklar göstermektedir. Buralarda zaten kendiliğinden reforma uğramıştır. İslam'ın başından itibaren devlete dayanması, her yeni topluma yayıldığında değişime uğramasına ve yeni bir şekle girmesine rağmen, bir dinsel dönüşüm anlamında ve adı konularak yapılacak reformlara karşı tam dirençli olmasına yol açmıştır.

Musevilikle İslamlık arasındaki farklar da (aynı zamanda benzerliklerle birlikte benzemezlikler de) önem taşımakla birlikte, İslamlıkla, kendisinin öncülü olan diğer iki din arasındaki karşılaştırmayı, farklılıklar, değişimler, ilişkiler ve etkileşimler konumuz olduğundan, Hıristiyanlıkla sınırlandırıyoruz.

Farklılıkları ve benzemezlikleri konusu burada her iki din de kendi ilk bin yılları içinde değerlendirilmiştir. Çünkü Hıristiyanlık ilk bininci yılında (hatta esas olarak ilk dördüncü yüzyılında) bambaşka bir din haline geldiği halde, İslamiyet ilk bininci yılında, birçok farklılıklar taşıyor olmakla birlikte, esas olarak hiçbir temel özelliğini değişikliğe uğratmamıştır.

---

537) Yalnız Reform konusuna hasredilmiş bir çalışmamız için bkz. "Reform, Almanya'da Köylü Savaşları ve Hıristiyanlığın Avrupa'daki Bölünmesi", *Bilim ve Gelecek*, sayı: 93, Kasım 2011 (s.4-25), sayı: 94, Aralık 2011 (s.50-65).

Uygulanamayan ve uygulanan programlar

110 yılına doğru bir din olarak ortaya çıkmış Hıristiyanlıkla, Avrupa'ya geçtiği ve orada yayıldığı dönemlerdeki Roma Hıristiyanlığı arasında, 100 yılından sonraki ilk Hıristiyanlarla 400 yılının Roma Hıristiyanları arasında, büyük bir benzemezlik, dahası terslik vardır. Bu benzemezlik ve terslik, örneğin, savaşmaktan, dövüşmekten ve öldürmekten başka bir şey bilmeyen ve bunlardan başka hiçbir şey yapmayan imanlı bir Avrupalı Hıristiyan şövalyenin, eline hiç silah alınamayı doğru gören şekliyle anlatılan İsa ve ilk müritleri arasındaki zıtlıktır. Bir tarafta öldürmek, diğer tarafta hiçbir şekilde öldürmemek durumunda olanların birbirine tersliği vardır. Duyguların uyuşmazlığı ve eylemlerin farklılığı yeterince açıktır, fazladır. Özetle zıtlık, savaş-barış zıtlığıdır.

Hıristiyanlık doğduğu yerdeki ilk özelliklerini, yayılmaya başladığı yöndeki ilk durakta, Küçük Asya'da sürdürdü. Anadolu Hıristiyanlığı Orta Doğu Hıristiyanlığından farklı değildi. Muhalefetti, barışçıydı, eşitlikçiydi, birlikte yaşama, bir arada yaşama isteğini koruyordu. Sonra Hıristiyanlığın batıdaki kısmı İtalya-Roma merkezli bir "Avrupa dini" oldu. Ama Avrupa dini Hıristiyanlık, tek dini haline geleceği Avrupa'yı ilerletemeyecekti. Hıristiyanlık Avrupalıları geliştiremedi, koruyamadı, aksine felaketler ve karanlıklar ortamına sürükledi.

Roma İmparatorluğu'nun başlattığı "Hıristiyanlaştırma" ile Avrupa'da önemli bir nüfus Hıristiyan olmadı. İlkönce Hıristiyanlaşanlar Roma İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarında yaşayanlardı. Roma sonrası kurulan Cermen devletleri eliyle ise Hıristiyanlık bütün Avrupa'ya yayıldı. Cermen Hıristiyanlaştırmasından Avrupa'da kimse kurtulamadı ve Avrupalıların hepsi Hıristiyan oldu. Hıristiyanlık 10. yüzyılda Avrupa'nın her yerine yayılmıştı ama Avrupa dışına çıkamadı. Avrupalıların okyanuslara açılacağı 16. yüzyıla kadar Avrupa ile sınırlı olacak, "Avrupa dini" olarak kalacaktı.

Hıristiyanlığın "sevgi, kardeşlik, barış programı" uygulanamadı. Bunların yerini nefret, düşmanlık, savaş aldı. Kaçınılmazdı, geriliğin elindeydi ve devlet diniydi.

İslamiyet ise, "programı"nı başarıyla uyguladı, "amaçları"na ulaştı. İçinden çıktığı topraklara devlet, güvenlik ve istikrar getirdi. Arapları uygarlığa kavuşturdu, Arap kültürünün ve dilinin gelişmesini ve yayılmasını sağladı. Büyük bir kültürel atılım yaptı. Orta noktasında bulunduğu kıtalara kolaylıkla ve inanılmaz bir hızla yayıldı, uzak yerlere bile ulaştı. Yayıldığı yerleri ilerletti.

Başarı ölçüsü olarak programının uygulanabilip uygulanamadığını, gerçekleşip gerçekleşmediğini alırsak, iki din arasında büyük bir fark olduğunu görürüz. Hıristiyanlık, programını uygulayamamış, programından vazgeçmiş, programına ters düşmüştür. Bu anlamda Hıristiyanlığın "başarısızlığı" ile İslamiyet'in "başarısı"ndan söz edilebilir. Bu fark ise, tarihsel rastlantılar olmaktan çok tarihin kaçınılmazlıklarındandır. Bu kaçınılmazlığın anlaşılması için aralarındaki anlayış ve felsefe farklarının ve karşıtlıkların ele alınması, nedenlerinin aranması gerekir.

Hıristiyanlığın program değişikliğinin nedenleri

Hıristiyanlık, Antik Grek kültürüyle yakınlık ve devamlılık içinde olan Roma İmparatorluğu'nun kozmopolit ortamı içinde MS 100 yılından sonra ortaya çıktı. İlk yüzyılın sonunda büyük baskı ve kıyımların sonucunda, hem yılgınlığa düşen kitlelerin yorulmuşluk ve çaresizlik durumu yüzünden, hem de Roma'nın ezici gücüne karşı silahlı mücadeleden çok barışçı ve tehdit etmeyen bir özellik kazandığını Roma'ya göstermek isteği yüzünden kendini başka türlü tanımlamak zorunda kaldı. Artık barışçı, uzlaşmacı, pasif direnmeci, ama aslında teslimiyetçi bir din olmuştu.

Çeşitli etnik ve kültürel öğelerin bir arada bulunduğu Roma topraklarında geniş ve "evrensel" olmak zorundaydı. Bu yüzden hem çeşitlilik konusunda kapsayıcı, hem içine alma konusunda şartsız, hem yayılma konusunda sınırsız, hem kazanma konusunda baskısız, hem de farklılıklarla uyum içinde bir arada olma konusunda sorunsuzdu. İlk Hıristiyanlığın ezilenlere ve halka olumlu imgeyle yansımasını sağlayan bu özellikleri yönetenler için aynı anlama gelmeyecekti.

MS 100 yılına doğru oluşturulan anlayışlar çerçevesinde Hıristiyanlığın programı ütopik özellikler gösteriyordu. Bin yıllar öncesinin geçmişinde kalmış sınıfsız topluma özlem duyuluyordu. İnsanlar "eşitti" ve eşit olmalıydı. "İnananların tümü bir aradaydı, kendilerinde bulunan her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Topraklarını, mallarını satarak, parayı herkese ihtiyaçları oranında dağıtıyorlardı." ["Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı." ("Resullerin İşleri", Bap 2)] "İçlerinde hiçbiri sahip olduğu şeylere kendi malı gözüyle bakmıyordu. Tersine, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Tarlaları ya da evleri olanlar bunları satıyor, satıştan sağlanan karşılığı getirip habercilerin ayakları dibine bırakıyorlardı. Sonra da ihtiyaçları oranında herkese dağıtıyorlardı." [" hiçbiri kendisinin olan şeyler için 'benimdir' demiyordu; fakat her şey onlar için müşterekti. zira tarlaları yahut evleri olanların hepsi satıp, satılmış olan

şeylerin bedellerini getirerek resullerin ayakları önüne koyuyorlardı; ve her birine ihtiyacına göre dağıtılıyordu." (Bap 4)][538]

Hıristiyanlığın önerdiği toplumsal düzen dönemine aykırıydı ve gerçekleşemezdi. Değiştirilmesi zorunlu olan bu uygulanamaz program, yavaş bir değişim de geçirdi. Sonraları Hıristiyanlık bir devletin dini haline geldiği anda tamamen yok oldu. Bu uygulanamayan ve uygulanamayacak olan programın yerini başka bir program aldı. Bu program Roma İmparatorluğu'nun programıydı. Bu program değişikliğini, devlet programı olarak Roma'nın ihtiyacına göre düzenlenmesi yanı sıra, etkileyen, kolaylaştıran, sağlayan ve zorunlu kılan başka nedenler de vardır.

Birincisi, Hıristiyanlık, her şeyden önce coğrafyasını değiştirdi. Orta Doğu merkez olmak üzere yayılması iki yüzyıl sürdü. Sonra Avrupa'ya geçti. Ağırlık merkezi Avrupa'ya taşındı. Orta Doğu'da bütün halkları kapsayan bir gelişmeyi zaten gösterememişti, hepsi birden Hıristiyanlaşmamıştı. Musevilik ve bölge dinleri varlıklarını sürdürmüşlerdi. Bunun nedeni bölgede çok-dinli geleneğin yerleşmiş olmasıydı. Bu geleneğe göre yeni bir din Orta Doğu'da bütün toplumları sarmak zorunda değildi. Ayrıca topraklara hakim imparatorluk yeni dinin önünde belirleyici bir engel de oluşturmuştu.

Hıristiyanlık esas yayılma ve gelişmesini Roma İmparatorluğu'nun Avrupa parçasında gösterdi. Kısa sürede Hıristiyanlığı temsil eden yer önce Konstantinopolis, sonra İtalya oldu. İtalya'ya yerleşmiş ve İtalya'yı kendine merkez yapmış Hıristiyanlık, Doğu Roma İmparatorluğu ve Konstantinopolis'ten ayrıldı. Hem çıktığı coğrafyadan, hem de Doğu Roma'dan koptu. Batı Roma'nın hakimiyet kurmak için Hıristiyanlığı değerlendirmesi ve kullanması, yeni dinin devlet dini olması yanında, zorla ve baskıyla yaygınlaştırılmasını da zorunlu kıldı. Bininci yılına varmadan tamamen Avrupa dini olmuştu. Bu aynı zamanda Orta Doğu'da geçerli olmayan tek-dinliliği yarattı, Hıristiyanlık Avrupa'nın tek diniydi.

Böylece Hıristiyanlık kendi doğal ortamından, kendi coğrafyasından kopmuş oldu.

İkincisi, Hıristiyanlık, toplum değiştirdi, ortaya çıktığı coğrafyadaki toplumların değil, başka toplumların dini oldu. Bunun anlamı, başka toplumların dini olarak o toplumlara göre, o toplumların özelliklerine göre yeni bir şekil kazanma zorunluluğuydu.

---

538) *İncil* (Yunancadan çeviri), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1988, s.233 ve 237 [*İncil*, Birleşmiş Kitabı Mukaddes Cemiyetleri, İstanbul (tarihsiz), s.270 ve 275].

Orta Doğu toplumlarının içinden çıkan din, Roma devletinin dini olarak, merkezi devlete ve Roma'nın hakim sınıflarına hizmet ederek Latinleşti. Daha sonraları, Avrupa'da yayılabildiği için diğer Avrupa toplumlarının, Cermenlerin, Slavların, giderek kuzeylilerin ve bütün Avrupalıların da dini oldu. Böylece Roma'dan sonra, Hıristiyanlığı bu sefer de Avrupa toplumları etkiledi ve değiştirdi. Başta Cermenler olmak üzere Avrupa toplumları puta tapar oldukları için Hıristiyanlığa putları soktular. Haç da bunlar arasındadır. Latin ve Orta Doğu geleneklerine daha yakın olan Papalık kurumu Avrupalıların pagan gelenekleriyle, putlara yatkınlığıyla mücadele etmek zorunda kalacaktı.

Üçüncüsü, Hıristiyanlık, dilini değiştirdi. Ortaya çıktığı dönemdeki dili, Yunanca, Aramca, Yahudice, Süryanice gibi Orta Doğu toplumlarının dilleri idi. İtalya'ya taşınan ve Avrupalıların dini olan Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini yapılınca, dili de Latinceye dönüşmeye ve dönüştürülmeye başladı. Daha önce bulunmayan ve Roma İmparatorluğu'nda oluşan ruhban sınıfı, Hıristiyanlığın dilini diğer dillerden, Hıristiyanlığın özgün dillerinden ayırmakta yarar görüyordu ve buna yöneldi. Özgün metinler Latinceye çevrildi. Ama hem bütün metinler aktarılmıyordu, hem de çeviriler yetersizdi. Ayrıca tahrifler yapılıyor, Hıristiyanlığın özü zedeleniyordu. Roma ikiye ayrıldıktan sonra Doğu tarafı Latince yerine eski Yunancaya ağırlık verdi. Dinde ayrılık çıktıktan sonra Doğu Hıristiyanlığının dili yalnızca Yunanca olacaktı. Sonunda özgün dillerinden ve özgün metinlerinden uzaklaşan Hıristiyanlık temellerinden ve kaynaklarından da koptu.

Bu kopuş, kültürel ve ideolojik kopuşla birlikte oluyordu. Hıristiyanlık artık dilleri, anlayışları, ritüelleriyle de Orta Doğu dini değildi.

Dördüncüsü, Hıristiyanlık, yöntemini, ilkelerini, hedeflerini ve amaçlarını değiştirdi. Coğrafyasını, toplumlarını, dilini değiştirince ortaya çıktığı kültürle ve amaçlarıyla bir bağı kalmamıştı. Kaynaklarından uzaklaşma ve başka amaçlara hizmet etme sürecine girmesi tamamen yeni bir din olacak kadar değişim geçirmesine yol açtı. Çıkış dönemindeki amaçları, söylem olarak kalmakla birlikte, fiiliyatta tamamen yok oldu.

Beşincisi, çok-dinli toplumdan çıkan Hıristiyanlık, önce Roma İmparatorluğu'nun, sonra Avrupalı Cermen devletlerinin ve Latinlerin elinde tek-dinli toplumların dini haline geldi.

Bütün bunların sonucu olarak yayılmaya başladıktan hemen sonra (üç yüzyıl kadar sonra) büyük bir değişim geçiren Hıristiyanlıktaki farklılaşma, zıddına dönüşme ve özünden kopuş şeklindeydi. Değişim, bütünüyle "olumsuzlaşma" ve "savunduklarından vazgeçme" yönündeydi.

Hıristiyanlık, Avrupa'da Musevilikle ilgili bütün bağlarından da arındı. Sünnetten daha önce kurtulmuştu, Avrupa'da yenebilir özelliklerinden dolayı domuz yeme yasağı da geçerliğini kaybetti. Bunlar ayrıntıydı, esas olan, Musevilik bağlarından kurtulurken Yahudi düşmanlığına kapılmasıydı. Avrupa, Yahudi düşmanlığının dünyadaki merkezi olacaktı.

Bu değişimlerle birçok yeni kavram yaratıldı, birçok kavram yeniden tanımlandı.

Batı Roma İmparatorluğu ortadan kalktıktan sonra Avrupa'da ortaya çıkan Cermen devletleri eliyle Hıristiyanlık daha başka değişimlere doğru da yol alacak, Avrupa halkları tarafından daha başka özelliklere de büründürülecek, reformlara uğrayacaktı.

Hıristiyanlığın programındaki değişiklikler

Avrupa Kilisesi "birleştirici"dir. Hangi ülkeden ve hangi toplumdan olursa olsun insanlar Kilise gibi bir kurum etrafında, dinsel söylemler etrafında birleşmektedir. Aynı tür sanat ürünlerine ilgi göstermekte, aynı müziği dinlemektedir. Fakat din Avrupa'da birleştirici olmakla birlikte dünyanın en büyük savaşları ve dünya savaşları hep Avrupa'dan çıkmıştır.

Balkanlar, Orta Doğu, Rusya ve Doğu Hıristiyanlıkları Kilise kurumlarının tekliğinin dışında kalmıştır. Avrupa Kilisesinin birleştiriciliği, Doğu Hıristiyanlığını kapsamamaktadır. Birleştirdiği Avrupa gibi, birleştiremediği Avrupa dışı dünyayı da ateşlerin içine sokmuştur.

Hıristiyan dünya toleranssız ve tekçidir. Orta Çağ'da "Avrupa dini" haline gelmiş Hıristiyanlık Avrupa'da başka dinleri barındırmamaya çalışmıştır.

Ortaya çıkan bu durumlar ve sonuçlar, *İncil*'lerde ve Hıristiyanlığın yazınında düşünülmüş ve yazılmış değildi. Bir dönüş olduğu, Hıristiyanlığın söylem olarak bildiğimiz amacından uzaklaşmış olduğu ortadadır.

Bir devlete göre tasarlanmamış, aksine bir devlete sığınmaya ve ona zararsız görünmeye göre şekillendirilmiş Hıristiyanlığın, eğer yaşayacak, yayılacak ve gelişecekse gene o devlete bağlanması, o devletle bütünleştikten sonra ise o devletin ihtiyaçları doğrultusunda kullanılması, o devletin kalıbına girmesi kaçınılamazdı. Bunun doğal sonucu da, aynı şekilde, çıkış amaçlarından uzaklaşmaktı. "Devlet dini" olarak Roma İmparatorluğu'nun dini olduğunda, üstelik baskıcı ve yayılmacı bir imparatorluğun dini olduğunda "sivil" ve halktan yana özelliğini muhafaza edemezdi. "Masum" ve iyi niyetli olmak artık geride kalacaktı. İlk değişiklik buydu.

Hıristiyanlık devlet düzeyinde örgütlenme sorununu ele almamış, devlete sahip olma konusunu boşlukta bırakmış, hatta reddetmişti. "Dünya-

ya hükmetıneye gelmedim" diyordu.[539] Hayal edilen "yeni düzen", bir devlet düzeni değildi. Bu eksiklik ya da zaaf, devleti olanlara veya devlet programı olanlara göğüs gerilemeyeceği anlamına geliyordu. Bu yüzden önlenemez bir şekilde, bölgenin en önemli ve tek büyük devleti olan Roma İmparatorluğu bu boşluğu doldurdu. İmparatorluk dini haline gelen Hıristiyanlık, devletin aracına dönüştü, devletin çıkarları ve bu çıkarlar için uyguladığı politikalar doğrultusunda örgütlendi ve bu örgütlenmeye göre kurumlaştı.

Devletleri yönetecek olan ve kurum olarak devletin emrine giren Hıristiyanlığın anlayışları değişmiş, daha doğrusu "Hıristiyanlık" bitmişti. Devlete ait, devletin ihtiyacı doğrultusunda yapmayacağı hiçbir şey kalmayacak kadar esnemiş olan Hıristiyanlık artık bambaşka bir şeydi.

Aslında, karşılaştırmalar yaptığımız dinlerin öncülü olan Musevilik, tektanrılı dinler şekillenmesinin en belirgin ilk örneğidir. Her iki dine de özünü vermiştir. Ruhban sınıfının olmayışı tek-tanrılı dinin gereği olarak her üçünde de vardır. *Kınisa*, *ekklesia*, *cami* adlarını taşıyan "toplanma", bir ruhban grubunu gerektirmiyordu. Ancak, dinin kullanılabilmesi için ruhban sınıfına ihtiyaç duyulduğundan geçirdiği değişimle Hıristiyanlık farklılaşmasını bu konuda da yapmış, kendi ruhban sınıfını yaratmış ve bunu içselleştirmiştir. Yalnız Musevilikle İslamiyet ruhban sınıfı barındırınamakta ortak kalmıştır. Nedeni, devlete göre ve devlet olarak biçimlenmelerindedir. Ruhbanın işlevi devlet yöneticileri tarafından yerine getirilmektedir.

Hıristiyanlıkta bir ruhban sınıfının ortaya çıkması, bu sınıfın yönetimle, iktidarla özdeşleşmesi ve dinin "kilise" olarak kurumlaşması, Hıristiyanlığın çıkış ilkelerine ve yayılma dönemlerindeki anlayış ve uygulamalarına terstir. Buna rağmen din görevlileri yaratılmış, mekanizmalar kurulmuş, din görevlileri bu mekanizmalarla baskı ve sömürü merkezi olmuştur.

Canlı ve gelişecek bir topluma göre tasarlanmamış Hıristiyanlık ya körelecek, sönecek, kendini yaşatmayı beceremeyecek ya da bir devletin veya bir devlet projesinin kullandığı araç olacak, canlı ve gelişecek toplumların ihtiyaçlarına göre değişecekti. Örneğin, İsa'ya, ticareti, kazancı, faizi, ekonomik çıkarı reddettiği söyletilmişti ve bu içinde bulunduğu toplumun ilkel ilişkiler içinde kalmasını öngörüyordu. Değil gelişmeyi, Roma'nın ekonomik ve sınıfsal ilişkilerinin bile gerisine gitmeyi amaçlıyordu. İsa güya Kudüs'e saldırı düzenlediğinde pazarcılık yapan ve yapmak isteyenlerin tezgâhlarını ticaret yapmalarını yasaklamak gerektiğini düşündüğünden bizzat yıkarak dağıtmıştı.

---

539) Yuhanna, Bap 12: 45-48.

Gerçekleştirilemeyecek vaatlerle yola çıkan Hıristiyanlık öznel hedefleriyle uygulamaları arasında uçurum yaratarak ilerledi. İlerledikçe hedeflerinden uzaklaştı, yayıldıkça amaçlarına daha fazla ters düşmeye başladı. Eğer yaşayacak, yayılacak ve gelişecekse programına yabancılaşacak, vaatlerini rafa kaldıracaktı. Nitekim öyle oldu. Hıristiyanlık adına yapıldığı söylenen şeylerin hep başka amaçları vardı, Hıristiyanlık için yapıldığının söylenmesi ise bu amaçları gizlemeye yönelikti.

Hıristiyanlaştırmalardan başlayarak yapılan bütün "Hıristiyanlık eylemleri"nin açıklanmayan ve söylenmeyen amaçları siyasal ve ekonomikti. "Dini yaymanın" altında, devletin hakimiyet alanlarını genişletmek ve otoritesini sağlamlaştırmak, dinden yararlanarak devletin gücünü pekiştirmek, dini iktidar yapmak, dinsel iktidarın çıkarlarını büyütmek ve inisiyatifini artırmak yatıyordu.

Örneğin, Hıristiyanlığın, en büyük girişimi olan Haçlı Seferlerine gerekçe oluşturan kutsal yerlerin kurtarılması gereği ve kutsal savaş söylemleri, Hıristiyanlığın gerçeği değildi, olamazdı. Ama insanlar kandırılıyordu. Sonraları bu söylemler yanıtlanamayan sorulara yol açmış ve giderilemeyen tereddütler uyandırmıştı. Seferlere katılanlar ise yaşadıklarıyla büyük hayal kırıklıklarına uğradılar.

"Eşitlikçi" din, devlete intisap edince, bırakalım bütün insanlar arasında, bırakalım farklı inançlar arasında eşitlikçiliği, Hıristiyanlar arasında bile eşitçilik anlayışını savunmadı, Hıristiyanlığın eşitlikçiliğini dar alanda bile sürdüremedi. Yapamazdı. Hıristiyanlar arasındaki eşitlikçilik hedefinden vazgeçilmesi, doğal ve kaçınılmaz olarak, dinler ve toplumlar arasındaki eşitsizliğe kapı aralanmasına neden oldu.

Hıristiyanlık sınıflı topluma karşıydı. Programını terk eden Hıristiyanlık, önce sınıflı-köleci toplumu, sonra feodal toplumu model aldı. Eşitlik öngören, ayrım ve sınıf kabul etmeyen, bunların doğal ve kaçınılmaz sonucu olarak köleliği meşru görmeyen Hıristiyanlık, önce köleliği onayladı, kabul etti, sistem olarak "benimsedi" ("Köleler efendilerine bağlı olmalıdır"), sonra Roma'nın eline geçer geçmez kölelik sistemini koruyacak ve sürdürecek bir anlayışa sahip oldu.

Yeni din, yönetme ve gelecek kurma birikimi olmayan ezilenlerin önderliğine dayanıyordu. Bu önderlik, dünya tarihinin en büyük ve güçlü imparatorluklarından biri olan Roma'nın karşısında varlık gösteremezdi. *İncil*'lerin söylemine göre yoksullar hareketi olarak görünüyordu, ama henüz ezilenler hareketinin tarihsel gerçekleşebilirlik dönemine gelinmeden ortaya çıkmıştı. Kaldı ki, yoksullara yönelik söylemleri olmasına rağmen, dinsel gelişmeye yoksullar hakim olamamıştı.

Roma'daki sömürü, baskı ve yönetme tecrübesi, devletin barışçı ve eşitlikçi anlayışlar karşısında içine düşeceği zaafı anlamakla birlikte, sınıflı toplum için Hıristiyanlığın ilkelerinin tehlikesini görmüş olmakla birlikte, tek-tanrılı yeni dinin o zamana kadar içinde bulunduğu çok-tanrılı din döngüsünden daha yararlı olacağını sezmişti. Hıristiyanlığı ezmeye çalışmaktansa, içselleştirmeyi doğru bulmuştu. Önce yoksulların önderliğini tasfiye ederek ve dinin amaçlarını kitleleri kontrolüne almakta değerlendirerek işe girişti, sonra dinin yönetimine oturdu.

Hıristiyanlık söylemleri, kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü mülkiyeti lanetlemiş ve reddetmişti. "Gerçekçi" olmak yolunda değişen ve Roma'nın yönetimine geçen yeni din ise, mülkiyeti kutsamakla kalmadı, kendisi mülk sahibi oldu.

Kurumlaşan Kilise, yeni bir sınıfın egemenliğinde, yöneticiliğinde ve iktidarında zenginleşti, servet biriktirdi ve safahat içine girdi. Servet edinme, zenginleşme *İncil*'lerdeki Hıristiyanlığın ilkelerinin tam tersiydi.

Hıristiyanlık **sorun** olduğunu tespit ettiği ve söylediği şeyi (devlet, iktidar, baskı, mülkiyet, sömürü) çözüm yapmıştı. Sorunun çözüm olması, olması gereken ve tasarlanan gerçek çözümü imkânsız kılmıştı.

Çok-dinli bir imparatorluğun çok-dinli toplumu içinden çıkan Hıristiyanlık, Avrupa'da tek-dinli toplumların ve din devletlerinin dini oldu.

Hıristiyanlık şiddete ve baskıya karşı çıkarak Yahudi kitleleri korumaya, saldırıya uğratmamaya çalışıyordu. Bunları reddederek başarı sağlaması mümkün olmadığından, sonradan şiddet ve baskıyı olumlayacaktı, şefkatin yerini şiddetin alması kaçınılmazdı.

Havarilerin hepsi İsa'nın izindeydi, İsa gibiydi. Hatta hepsi sonradan yazılmış kaynakların bazılarına göre, havarilerin İsa'dan daha yumuşak ve hayali oldukları bile söylenebilir.

İsa'dan yetmiş-seksen yıl sonra (yani 100 yılından sonra) tanımlanmış haliyle Hıristiyanlık savaş konusunda yalnız Roma İmparatorluğu ile değil Musevilikle de aynı anlayışta olamazdı. Çünkü Musevilik Hıristiyanlığın tersine devlet öngörmüş ve bunun gereği olan orduyu hayata geçirmişti. Museviliğin kutsal savaşı profesyonel bir orduya dayanıyordu. Ordu profesyoneldi ama İsrailliler de savaşçı bir ulustu. Hıristiyanlıksa kutsal savaşı, askerliği içermeyen bir mücadele olarak tanımlıyordu.

Yazınında karşı çıktığı şiddet ve baskı Hıristiyanlığın özelliği haline gelince, Hıristiyanlık bir korku dinine dönüştü. Yasaklar, denetim, baskı, şiddet, bütün bunlar kitleleri bezdirirken, kaçışı önleyen bir işlev de kazandılar. Hıristiyanlığa bağlılık artık gönülle değil zorla oluyordu.

Hıristiyanlığın kendi hukuk sistemi yoktu. Devlet öngörmeyenin hu-

kuk sistemi elbette olmazdı. Museviliğinkini de reddetmişti. Bu yüzden başka hukuk sistemlerinin, daha doğrusu Roma'nın hukuk sisteminin ve Avrupa toplumlarının geleneklerinin etkisi altına girdi. Cermen kabile hukuku ile Roma hukuku, Avrupa'daki ülkelerde farklı ağırlıklarda hakim olacak, bütün çabalara rağmen bir Hıristiyanlık hukuku oluşturulamayacaktı.

Hıristiyanlığın devleti öngörmemesi, toplumu devletten ayrı ve bağımsız ele almasına yol açmıştı. Bu yüzden, yapı olarak kendiliğinden laik bir özellik kazanmıştı. Gerçi bu amaçlanmamış laiklik, Hıristiyanlığın devlet dini olmasıyla bir çırpıda yok olmuştu. Ama "Tanrının hakkını Tanrıya" verirken dini dünyadan ayırmıştı bir kere. Din ile dünya işlerinin Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki bu ayrılığı, dinin kurumu olan Kilise ve Papalık ile dünya işlerinin kurumu olan "devlet"in (krallıkların) ayrı ve farklı odaklar olarak ortaya çıkmasının ve birleşmeye, tekleşmeye çalışmasının nedenlerinden biri olacaktı. Dünya ile dinin ayrılığı ise, Kilisenin devletlerle, Papalığın krallıklarla, papaların imparatorlarla çelişme ve çatışmalarına yol açacak, Hıristiyanlığın dünyasında "otoriteler" birbirine girecek, "hükümranlıklar" birbirinin kuyusunu kazacaktı.

Papalık çeşitli işkollarında faaliyet gösteren sermayedar gibiydi. Ticaretin özü olan kâr amaçlı faaliyet yürütüyordu. İdeolojik hakimiyetiyle Papalık hükmediyordu ama devlet değildi. Yüksek bir örgütlenmeydi, iktidardı, ama devlet değildi. Yaptırım yeteneği olmakla birlikte yaptırım için bir gücü yoktu. Devletten ayrıydı.

Avrupa'nın dini Hıristiyanlık, Papalık nezdinde, ülkeler üstü bir örgütlenmeye, devletlerden ayrı ve bağımsız bir merkeze sahip olarak, yerel egemenler karşısında onlardan ayrı ve onların üstünde bir iktidar durumundaydı. Bu otoritenin iktidarını sürdürmesi için ayrı ekonomik kaynaklara sahip olması gerekmekteydi. Yerel yönetimlere boyun eğdirme ve onlarla rekabet etme zorundaydı. Örgütlenme giderleri ve bütün yatırımlar için yerel egemenlere başvurmak zorundaydı. Bir dönem sonra Avrupalı imparatorlar, krallar, prensler, senyörler karşısında otoritesini ve çıkarlarını sürdürmek için çatışmalara girmek zorunda kaldı. Bu çatışmalar, Hıristiyanlığın "merkez"ine karşı mücadelelerin, giderek merkeze karşı direnişlerin, ayrışmaların ve en sonunda kopmaların nedeni oldu.

"Tanrının kurumu" Kilisenin ülkeler-üstü örgütlenmesi, hem otoritenin korunması gereğini, hem de özerkliği, bağımsızlığı dayatıyordu. Avrupa ülkelerinde din görevlilerini belirleyen ve atayan Roma'ydı. Bu din görevlileri bulundukları ülkelerin vatandaşı, görev aldıkları kentin hemşerisi olmazdı. Bağlılıkları Kiliseyeydi. Bu yüzden yerel siyasi ve idari iş-

levlerin dışındaydılar. Bir çatışma konusu da buydu. Yerel siyasi yönetim hem Roma'nın belirleme ve atama hakkına karşı çıkıyor, hem de Roma'nın atadıklarının idareye karışmasını istemiyordu. Roma ise idari işlevden vazgeçmiyordu.

Avrupa'da iktidarlar doğal olarak parçalanmıştı, Papalıkla hükümdarlar başından beri ayrıydı. Bu da bir iktidar sorunu yaratıyordu.

Bu "ikili iktidar sorunu"nu diğer tek-tanrılı dinler yaşamamıştı, yapı olarak hiçbir zaman da yaşamayacaklardı.

Diğer tek-tanrılı dinlerin her ikisi de bireyin özgürlüğünü tanımadığı halde, Hıristiyanlık onlara göre daha bireysel özgürlükçü olduğu halde, bu açıdan Hıristiyanlık daha çok sınırlamalar ve yasaklamalar getirmişti. Musevilik çok katıydı ama İslamiyet, yasaklamalara sınırlar getirerek ekonomik, siyasal, cinsel, toplumsal özgürlüklere görece açık olmuştu. Bireysel haklar açısından yasak ve kısıtlamaların azlığı, dinin kitleler tarafından, korkunun yanı sıra, benimsenebilir, en azından kolay benimsenebilir olması anlamına geliyordu.

Hıristiyanlığın gelişme sürecinde kitleler çok kısa bir dönem kendiliklerinden "kurtarıcı" olan bu yeni dini benimsediler, gönüllü olarak bağlandılar, özlem duydukları sevgi, kardeşlik ve barışa içtenlikle sarıldılar. İki-üç yüzyıl süren bu dönem geçtikten sonra Hıristiyanlaşma yalnız baskı, dayatma ve zorla oldu.

Kendiliğinden katılanlar azaldıkça zor ve şiddet büyüyor, vaatler uçuklaşıyordu.

"Hıristiyanlaştırma", hakimiyet kurmanın gereği olarak Hıristiyanlığın bir özelliğine evrildi.

"Avrupa Hıristiyanlığı", devlet dini olma, Orta Doğu'dan uzaklaşma ve "yeni" halklara yönelme sonucunda tartışmalı, boşluklu, sorular ve tutarsızlıklarla dolu bir şekle girmişti. Tek-tanrı geleneğine mensup Orta Doğulular için olan din, "başka" toplumların dini olmuştu. Bu toplumlar, paganlık nitelikleri yüzünden tek-tanrılı bu dini benimsemeye yatkın olmayan özellikleriyle "Hıristiyanlaşmakta" da zorluk çekiyorlardı. Üstelik zorla Hıristiyanlaştırılma eski dinin izlerinin kaybolmamasını sağlayan bir rol oynuyordu. Çünkü tek-tanrılı olmak Avrupalılara o kadar yabancıydı ki, eski dinlerinin kalıntılarını barındırmaları kaçınılmaz oluyordu. Hem eski dinlerini Hıristiyanlığın içine sokuyorlar, hem de onları tek-tanrılı dine sokmak isteyenler Hıristiyanlığı kabul edilebilecek hale büründürmek için yeniden tanımlıyorlardı. Hıristiyanlık yayıldıkça sorun üretiyordu. Bu sorunlar, ilkelerden uzaklaşmayı, tutarlılıktan vazgeçmeyi, bulanıklığı, sonuç olarak da inanılırlığın zafiyetine yol açıyordu. Şiddeti

kaçınılmaz kılan ve giderek artıran zaaf, paganlık kalıntılarının direnişini davet ediyordu. Hıristiyanlık Avrupa paganizmini içine almak ve sindirmek zorunda kalmıştı. Pagan ritüeller bunun sonucuydu.

Savaşa, silaha ve şiddete karşı olarak ortaya çıkan Hıristiyanlığın bir devlet dini olarak, savaşa, silaha ve şiddete mecbur oluşu ilkelerini değiştirmesini gerektiriyor, onu bir "reform"a (daha doğrusu, zıddına dönüşmeye) zorluyordu. Devlet olarak bu zorluğu aştıysa da, ruhani ihtiyaçların karşılanmasının örgütlenmesi olması varsayılan "Kilise"nin ve kendini dine hizmete adamış din adamlarının bu zorluğu aşması kolay olmadı. Din adamlarının silahlanması ve savaşması için merkezinde Kilisenin olduğu "Kutsal Savaş"lar gerekecek, bunun içinse Haçlı Seferlerine kadar beklenecekti. Çünkü din adamlarının silah taşıması ve silaha dokunması bile Kilise tarafından yasaklanmıştı, ayrıca, dünya sorunlarıyla ilgilenmek ve savaşmak, kan dökmek, öldürmek zaten günahtı.[540] Hem Hz. İsa, vurana direnmeyi ve karşı koymayı değil, diğer yanağını uzatmayı öğütlemiyor muydu?

İlk Haçlı Seferinde Kudüs zapt edildiğinde (1099) kurulan bir hastane, 1113 yılında kiralanarak Papalığa bağlandı. 1136'da Papalık hastanenin askeri harekâtlara katılması emrini vermiş, on yıl sonra ise bütün askeri planlar ve yönetimler buradan yürütülmeye başlanmıştı. Kısa bir süre sonra tarikata dönüşen örgütlenmenin esas ilgi alanı artık sağlık hizmeti değil savaştı. "İlk saldıran ve son geri çekilen biz olacağız" yeminiyle girilen tarikatın akıl hocası rahip Clairvauxlu Bernard, "İsa adına öldürmek cinayet değildir" diyordu. Din için savaşmak, din adına öldürmek kutsallaştırılınca "şövalyelik" de (aslında bireysel saldırganlık da) kutsallaştı. (Kilisenin silahla ve savaşla bu şekilde barışmasından dört yüzyıl sonra, sömürgecilik döneminde, artık bir kutsal savaşa da gerek kalmayacaktı. O dönemde din adamlarının içinde bulunmadığı bir gemi, rahiplerin içinde bulunarak savaşmadığı bir ordu, bir askeri birlik yoktu.)

Bir Orta Doğu dini olan Hıristiyanlığın esas ve ilk yayılma alanı Avrupa oldu. Güneyde Arap yarımadası ve Afrika'ya, doğuda Asya içlerine, batıda bütün güney Akdeniz sahil şeridine, kuzeyde Karadeniz kıyılarına ve Kafkaslara doğru bütün yönlerde belirli ölçüde benimsenmesine karşılık, Roma devleti sınırları içindeki faaliyeti, dini belirleyendi. İsa'dan beş yüzyıl sonra tam olarak "Avrupalı"ydı. Ortaya çıkışından bin yıl geçmeden bütün ağırlık Avrupa'da olmuştu, çıkış yeri olan Orta Doğu'da ve çevresinde ise bazı küçük Hıristiyan toplulukları dışında Hıristiyanlık bulunmuyordu. Asya Hıristiyanlığı, fazla dikkate alınacak ölçülerde olmadı. Avru-

540) Reston, s.24.

pa tek-dinliydi ve Avrupa devletlerinin ayrımsız hepsi Hıristiyan'dı. Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesinden bir süre sonra Balkanlar ve Trakya Hıristiyanlığa sınır olacak, Anadolu ve Orta Doğu'da tek bir Hıristiyan devlet kalmayacaktı.

Hıristiyanlık, Haçlı Seferleri, keşifler, Rönesans ve Aydınlanmadan sonra ortaya çıkan "Batı" kavramının karşılığına dönüştü. "Keşifler"den sonra gelişen sömürgecilikle ise dünya dini haline gelecek, Avrupa'nın küreselleşmesine hizmet edecektir.

Hıristiyanlık bilimi, kültürü dışladı. Felsefeyi hayattan ve bilimden kopararak yalnız Hıristiyanlığın söylemlerine hapsederek kullandı.

Hıristiyanlık ilk ortaya çıktığı zamanlardaki tutarlılığını kaybedince ikame bağlanma kaynaklarına ihtiyaç duydu. Bu ise boş inançların yolunun açılması anlamına geliyordu.

Hıristiyanlık temel ihtiyaçların ve doğal davranışların reddedildiği püriten bir çizgi üzerinde yürütüldü. Sonradan Avrupa ve Batı'yı ifade edecek olan, coğrafya ve kültür olarak "Avrupalı" olan Hıristiyanlık, yobaz, baskıcı, yasakçı, çileci özellikler gösterdi. Cinsellik sorundu. Özgürlük kabul görmezdi. Rahat ve inisiyatifli olmak istenmezdi. Ruhbanlı ve hiyerarşik bir yapıya dayanıyor, bakirler, bakireler, günahkârlar eliyle yürütülüyor, yönetiliyordu. Şüphe ve tartışma, dolayısıyla gelişme yoktu. Düşünme köstekleniyor, gülme-konuşma kısıtlanıyordu. Hıristiyanlık kendine güvensizdi ve söz hakkı yalnız kilise mensuplarınındı.

Hıristiyanlık, cinselliği yok saydığı için hem kadını cinsel nesne olarak görmekten uzaktır, hem de kadının cinselliğini tanımaz. Hıristiyanlık, cinsel ilişkiyi yeniden-üretim (nesli sürdürme) için zorunlu katlanılan bir kötülük olarak görme, kâr arayışını ve kazancı ahlaksızlık sayma, süs ve ziyneti yasaklama anlayışlarıyla, dünyevi alanı reddediyor ve değerlendirmiyordu. Zevk için yapılan cinsel ilişki günah ve cinsellikten zevk alan da günahkârdı.

Eğitim ve sağlık manastırın ve Kilisenin tekeline girdi.

Ekonomik ilişkiler, manastırlar çevresinde tarımsal üretime dayanan, bağımsız-izole ve geri bir sistem içindeydi. Tıkanıktı.

Avrupa'nın toleranssızlığı, Hıristiyanlığa geçen başka dinlerin mensuplarına duyulan güvensizlikte de kendini gösterirdi. Hıristiyan olan paganlar ve Musevilerden sürekli şüphe duyulur, gerçekten Hıristiyan olmadıkları düşünülürdü. Gerçi Avrupa tarihi, Hıristiyanlığın zorlayıcılığı ve başka çare bıraktırmayan baskıları yüzünden "gizli din"lerini taşıyan pagan ve Musevilerin örnekleriyle doluydu ama hangi dönemde ve hangi nedenle Hıristiyanlığa geçmişse geçsin, din değiştirenler şüpheli ve dam-

galıydı. Ayrımcılık yaygındı. Köken konusunda da, Latinler pagan Cermenleri, Cermenler Yahudileri hor görür ve dışlardı. Dinsel güvensizlik duygusu ırkçı anlayışlarla birleşiyordu. Hatta Almanlar bu konuda o kadar ileri gidiyordu ki, Hıristiyanlığı kabul etmiş Yahudiler hiçbir zaman Yahudiliklerini kaybedemediler! Hıristiyan olmuş Musevi gene Yahudi'ydi. Yahudi kökenlilerin kayıtları çok iyi muhafaza ediliyordu. Gizli din bir gerçeklikti, ama gizli dine sahip olmasa bile Almanya'da sonradan Hıristiyanlaşan Yahudiler için her zaman kullanılabilecek bir silah olarak elde tutulmaya çalışıldı. Altında antisemitizm yatıyordu.

Bugünkü Hıristiyanlığa damgasına vuran Avrupa'dır. Zaten Hıristiyanlığın esas ağırlığı da Avrupa'dadır. Bu bakımdan, yaygın olarak bilindiği hakim özelliğiyle bugünkü Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda "doğmuş" sayılabileceğini, Avrupa'da şekillendiğini, Avrupalıların bütün ilkel ve vahşi özellikleriyle harmanlanmış, Avrupa kaynaklı ekonomik gelişmelerle kaynaşmış olduğunu söyleyebiliriz.

Ve Avrupa, dünyada hiçbir yerde olmadığı kadar öylesine Hıristiyan'dır ki, "dindar olmayan Avrupalılar da kültürel bakımdan Hıristiyan'dırlar".(541)

İslam

Muhammed'in ölümünden yüz yıl sonra İslam, İndüs Vadisinden İber Yarımadasına kadar geniş bir bölgeyi fethetmişti. Ve İspanya'dan Orta Asya'ya kadar her yerde seçkin tabakalar Arapça konuşmaktaydı. Yerel bir gelişmenin coğrafyalar arası bir yayılma göstermesi, daha sonra da evrensel bir çizgiye evrilmesi bir ilkti.

İslamlık, kabile demokrasisinden sınıflı topluma geçişin diniydi. Mülkiyeti kutsayan söylemiyle özel mülkiyetin yaygınlaşmasını ve meşruiyetini sağladı. Mülkiyetin yolu açılmadan, varsa genişletilmeden, ekonomik ve toplumsal gelişme mümkün olmayacağından, amacına uygun gelişme gösterme tarihsel şansı vardı.

İslamlık, servet edinme ve zenginleşmeyi olumsuz görmüyor, bu özelliğiyle zaman içinde kendini inkar etmesi gerekmiyordu. Bu, bozulmaya ve yozlaşmaya belirli ölçüde ve belirli bir süre bağışık olmasını da sağladı.

Dolayısıyla, eşitlik, söylem olarak yararlı olduğu için bulunmakla birlikte, gerçekte eşitlikçilikten söz edilemezdi. Din herkesin konumunu olduğu gibi belirliyordu. Sınıflar vardı, zenginler ve yoksullar vardı, köle sahipleri ve köleler vardı. Yaşanılan dünya için eşitlikçilik gerçekçi de değildi. Eşitlik bu dünyadan uzaklaştırılmış, öte dünyadaki cennetin bir

---

541) Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s.317.

kavramı olmuştu. O da cinsler arasında geçerli olmayacaktı. Çok dindar da olsalar cennet kadınlar için değildi, onlara göre tasarlanmamıştı.

İslamlık, yönetme, hükmetme ve gelecek kurma bakımlarından isteği, temeli ve deneyimi olan sınıfların önderliğine dayanıyordu. Zenginleşen ve daha da zenginleşmek isteyen tüccar sınıfın dini olarak gerçekleşebilirlik ve uygulanabilirlik durumundaydı. Aktif ve gerçekçi bir programa sahipti. Şiddeti ve baskıyı, hem gerekli ve olumlu gördü, hem de verimli bir biçimde kullandı. Reddetmeden, ama abartmadan, ihtiyaç olduğu kadarıyla uyguladığı için daha kolay benimsendi.

İslamlık teslimiyetçi değil mücadeleciydi, uzlaşmacı değil çatışmacıydı, pasif değil aktifti.

İslamlık, bir devlete göre tasarlandığı ve kurulduğu için, Hıristiyanlığın devlet dini olduğu zaman yaşadığı travmaya uğramadı; çizgisini sürdürdü.

İslam'da sosyal yasalar dinsel yasaların tamamlayıcısı oldu. Vahiyler, inancın ve dünyevi örgütlenmenin ortak temeliydi. Devlet ve din örgütü birbirinden bağımsız değildi. İslamlığın sosyal temelleri ve hukuku, dinsel bir kitap olmakla birlikte *Kuran*'a ve kurucusu Hz. Muhammed'in görüş, eğilim, karar, emir ve uygulamalarına dayandırıldı. "İslam devleti, pratikte bir teokrasi olarak kurulduğu gibi, teoride de teokrasi niteliği taşı"dı.(542) Şeri hukuk sistemini ortaya koydu, hukuksal boşluklar bırakmadı ve kendi hukukunu kesin şekilde uyguladı. Şeriat, bütün dünyevi alanlarda çözüm üretmeye yönelikti. İslam'da din ve hukuk örtüşüyordu.

İslamlığın ne rastlantısal bir laikliğe kapısı aralıktı, ne de din kurumlarıyla devlet kurumları arasındaki ayrılığa tahammülü vardı. İşi başından çözmüştü. Devletin başı en yüksek dinsel otoriteydi. Zaten din işleri dünya işlerinden ayrı olamazdı. Din kimsenin özel ve iç alanında değildi.

İslamiyet'in örgütlenişi ve temel yapısında ayrı bir din adamları sınıfı yoktu. Buna gerek de yoktu. Bu sınıfın olmayışı, merkezi sistemli fetihçi devletlere dayanan dinin iktidarını tekleştiriyor, mutlaklaştırıyordu. Saraylar, büyük dinsel kurumlar, ihtiyaç olan yollar, yapılar, devlet tarafından, egemenlerce yapılıyor, yaptırılıyordu. İslam, sorunları çözümsüz bırakmamış, düzensizliği, başıbozukluğu, güvensizliği ortadan kaldırmıştı.

İslam devletleri arasında hep çatışmalar oluyordu ama Hilafetle yerel yönetimler çıkar çelişmesi ve çatışması içinde değildi. Hilafet en güçlü merkezi, en güçlü merkez de Hilafeti temsil ediyordu. Hilafet, Papalık gibi ayrı bir örgütlenme ve ayrı ekonomik kaynaklara sahip olma zorunluluğunda değildi. Hiçbir zaman da olmadı.

---

542) Sencer, s.59.

İslamiyet'te kitleler, zorla Müslümanlaştırma yanı sıra, geniş bir dönem boyunca, Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyılında olduğu gibi, kendi istekleriyle de dine katıldılar. Dinin önerdikleri ihtiyaçları karşılıyordu ve iç tutarlılık bakımdan sağlam örülmüştü. İdeolojisi, kaypak, anlaşılmaz, kavranamaz, inanılmaz ve kabul edilmez değildi. Bu nedenler yüzünden, gönüllü olarak İslam'a geçmenin yanı sıra Müslümanlar dinden ayrılmaya da hiç yatkın olmuyorlardı, olmadılar.

Hakimiyet kurmak ve iktidarı genişletmek için İslamlaştırma gerekli değildi; bu açıdan da Hıristiyanlıktan farklıydı.

Gerçi İslamiyet de eski gelenekleri İslamileştirmek zorunda kalıyordu. Örneğin, Kabe, Hacer-i Esved vb. figürler içselleştirilerek muhafaza edilmişti ama farklı boyutlar kazanmışlardı. Eski toplumlardan kalma inanışlar, büyü kültü, sonradan mezheplerin ortaya çıkmasına yol açacak, hatta bazıları tamamen bunların temelinde yeşerecekti.

İslamlık, ilk büyük zorluğu İranlılar ve Türklerle karşılaştığında yaşamıştı. İranlıların ve Türklerin eski dinleri zorluğun esas nedeniydi. İslam'ın homojenliği ("tek-türlülüğü") de büyük toplumlar olarak ilk kez İranlılar ve Türklerle bozulmaya başlayacaktı. Tek-tanrılı dünyaya uzak olan Türkler, Şamanizm geleneklerinin etkisi yüzünden, hem İslamiyet'i Araplar gibi benimsemediler, hem de sürdürdükleri geleneklerini girdikleri yeni dine soktular. Bu yüzden Türklerin Müslümanlığı ile "Arap Müslümanlığı" arasında farklar vardı. ("Farklı Müslümanlıklar"a daha sonra Anadolu Müslümanlığı da eklenecektir.) Türklerin kısa sürede İslam ülkelerinde yönetici olmaları, toplumlarına İslamiyet'in katı bir şekilde geçmesi için yapılan çabaları boşa çıkarmıştı.

Zerdüşt dini ve köklü toplumsal gelenekleri yüzünden İran da benzer şekilde kendi İslam'ına sahip oldu.

İslamiyet'te din adamları, Hz. Muhammed'den başlayarak devlet işlerinde görev aldılar, bütün savaşlarda asker olarak bulundular ve kumandan oldular. Din adamının savaşmasında veya devlet yönetiminde bulunmasında bir sorun yoktu. Hatta denebilir ki, İslamiyet'te inanç simgesi kılıç simgesiyle ta başından beri birlikte bulunuyordu.

İslam, geniş alanlara yayılım göstermesine rağmen köken aldığı coğrafyada varlığını sürdürdü. Çok uzun yıllar Arap coğrafyası merkez kalmaya devam edecekti.

İslamiyet, rahat, serbest, müsamahakâr, özgürlükçü, eşitlikçi, gelişmeci ve ileriydi. Kişi açısından geliştirici, zevkçi, hazcı, doyumcuydu. Kendine güvenli ve inisiyatifliydi. İslamiyet'te damak tadı, cinsellik, süslenme, eğlenme, refaha yönelme ve lükslerin kullanımı yasak değildi. Peygamberin,

"gıdanın zevkine varılması gereken bir nimet olduğunu vurgulaması", bedensel hazlar arasına yemeğin de girmesini sağlamıştı (ya da en azından kolaylaştırmıştı).[543] İslamiyet kadını cinsel nesne olarak ele alırken, cinselliğe sınır koymadığı gibi kadının cinselliğini de tanıyordu. İslamiyet'te insan daha fazla insan, daha fazla bireydi. Ancak kadın-erkek eşitliği diye bir şey söz konusu olamazdı.

İslamiyet'in Hıristiyanlığa göre gerçekçi ve dünyevi olduğu, bu iki ayrı dünyanın edebiyatında da kendini gösterir. Örneğin, Doğu'nun ve İslam'ın *Bin Bir Gece Masalları*, Hıristiyanlığın baskı altında yazılmış benzer eserlerinden birçok bakımdan farklıdır. *Canterbury Öyküleri* ve *Decameron*, Doğu'nun masallarına çeşitli özellikleriyle benzemekle birlikte (her şeyden önce "öykü içinde öykü" tekniğiyle, sistematiğiyle, düşleri gerçeğin içine sokmasıyla) bu farkın anlaşılmasını sağlayacak örneklerdir. Oysa bu iki önemli eserden çok önce ortaya çıkmış masallarda (9. yüzyıl), toplumdaki ilişkiler somut biçimde, doğallığıyla yansıtılmıştı. 14. yüzyılda, Doğu masallarından etkilenerek yazıldıkları bilinen, İngiltere'de Geoffrey Chaucer'in yazdığı *Canterbury Öyküleri* ile İtalya'da Giovanni Boccaccio'nun yazdığı *Decameron* paralellikler de gösterir. Çerçeve, anlatım ve konular zaten benzerdir. Ama ilginç olan, ikisinin de adeta baskılara karşı çıkış gibi gözüken özelliklerindedir ve bu özellikler "rahatsız edici"dir. Chaucer yazdığını kabul ettirebilmek için, dinsel bir "görevin" uygulanması ortamını kullanmak gibi bir kılıf hazırlamak zorundadır. *Decameron*'da Boccaccio, Hıristiyanlığın sağlıksız bulduğu, normal görmediği bir dünyayı otoriteye karşı çıkmayı göze alarak göstermeye çalışmaktadır. "Masallar" ise, gerçekçi, hatta doğalcı (naturalist) oldukları gibi, gizli değildirler, kılıfa ihtiyaçları yoktur; kabul görürler, meşrudurlar. *Canterbury* ve *Decameron* öykülerinin çerçevesi bile rastlantısallıkla örülüdür veya illegaldir, özel bir ortamda (ilkinde, Hac yolculuğu sırasında bir konaklama yerindeki insanlar; ikincisinde, veba salgınının dışında kalmak için kendilerini tecrit etmiş bir grup) gizli kalacağı varsayılarak anlatılanlardır, kabul görmeyeceği bilinen, günün birinde önemlerinin anlaşılacağı, değerleneceği düşünülen öykülerdir.

Masallardaki Şehrazat'ın ve başka kadınların ruhsal inceliklerle örülü, cinselliğine sahip, bilgili, kendine güvenli, güçlü, girişken, özgür, akıllı kadın karakterleri, İslam dünyasındaki o dönemin kültürel parlaklığını yansıtırken, Avrupalının hayal gücü için pek anlamlı olamıyordu.

---

543) Kenneth F. Kiple, *Gezgin Şölen / Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, YKY, İstanbul 2010, s.112, not.

Bin Bir Gece Masalları, Avrupa dillerinden birine ilk kez Antoine Galland adlı bir Fransız'ın 1704 yılındaki çevirisiyle geçmişti. Bu tarihte bile, çeviride, sorun yaratacağı kaygısından ileri gelmiş olabilecek değiştirmeler ve eksiltmeler yapılmış, masallar adeta "ayıklanmıştı" Erotik bölümler atlanmış, XIV Louis'nin sarayının "zarafetine ters" düşebilecek olaylar çıkartılmış, cinsel dürtülerin sergilendiği yerler geçilmiş, içten duyguların serbestçe yer aldığı konuşmalar sansür edilmiş, masallar "*expurgé*" edilerek ("dinle ilgili sakıncaları yok etmek için özetlemek") "Hıristiyan ahlakı" ve anlayışına uygun bir kalıp içine sokulmuş, "düzeltilmiş"ti. O dönemlerde henüz çocuklara değer verilmediğinden bir "çocuk edebiyatı" yoktu, "yazınsal tür" olarak "masal" henüz çocuklar için değildi, ama çeviri "çocuklara uygun" bir hale getirilmiş, *ad usum delphini* ("çocuğun kullanımına" anlamında) olmuştu. Yıllar sonra aslına "uygun" bir çevirisi Sir Richard F. Burton tarafından yapıldığında (1888) bu ikinci İngilizce çevirinin (birincisi E. Laine, 1839) "çok açık saçık" olduğu söylenecekti.

İslamiyet Orta Doğu din anlayışlarıyla örüldüğü ve bunu sürdürdüğü için çok-dinli ve toleranslıydı. Bütün İslam ülkelerinde gayrimüslimler ve cemaatleri bulunurdu. Bu aynı zamanda imparatorluklar için de yararlı ve gerekli olduğundan İslamiyet'in ilk imparatorluğu da son imparatorluğu da çok-dinliydi, toleranslıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda diğer dinlere tolerans öyle "uç nokta"lara varmıştı ki, hiçbir İslam ülkesinde olmamış ve olamazken, bir Musevi veya bir Hıristiyan bir Müslüman'dan şikâyetçi ve davacı olabilir, hatta bazen kadılar gayrimüslimi haklı bile bulabilirdi.[544]

Yahudiler, yazınlarındaki Mesih beklentileri yüzünden İslamiyet'ten çok etkilendiler. Muhammed ve İslamiyet'le Mesih hayallerinin karşılandığını sanarak kitleler halinde Müslüman oldular. İslam'a geçmeyenler Müslümanların egemenliğinde yaşamaya alıştılar. Hatta İslamiyet, önceki yaşamlarına kıyasla daha tercih edilir durumdaydı. Bunun nedeni ise görece adil görülmesiydi. Zaman içinde de Arap egemenler ile "yeni" ve "ortak" yaşamlarını kurdular, ilerlettiler.

İslamiyet'te Yahudilere karşı ayrımcılık elbette vardı ama antisemitizm hiç yoktu. Museviliğin değerleri, inançları, kutsallıkları ve peygamberi saygı gördüğü gibi Yahudilik hor görülmezdi. İslamiyet'e geçen Yahudilere güvenilir ve onlara görev verilmesinden kaçınılmazdı. Gerçi İspanya'da Yahudilere baskı yapıldığı bir dönem olmuştu. İslam'a geçen

544) Lewis, 1996, s.123-24.

Yahudiler gizli dine sahip olmakla suçlanmışlardı. Ancak bunlar açıklanabilir şeylerdi.

İslamiyet, yalnızca bir dini değil, bir uygarlığı da ifade eder. Din dışındaki ve din sayılamayacak olgu ve süreçleri de içine almıştır. Örneğin, "İslam sanatı", İslam uygarlığı içinde İslam topraklarında üretilmiş ve belirli kültürel özellikler taşıyan her tür sanatın karşılığıdır. "İslam bilimi", İslam uygarlığı içinde İslam topraklarında üretilmiş, genelde Arapçayı kullanan ama başka dillere de açık bütün bilimleri kapsar. Buna göre, İslam sanatı ve bilimi, Müslümanların değil, İslam ülkelerinde yaşayan ve içinde yer aldıkları İslam uygarlığının bir parçası haline gelen bütün insanların ve toplumların sanatı ve bilimidir. Bu anlamda İslam topraklarındaki Hıristiyanların, Yahudilerin ve başka inançlara ve kökenlere ait bütün insanların sanatı ve bilimidir.

Hıristiyan dünya Batı olduğuna göre, İslam da, aynı Hıristiyan dünya gibi, bir dini değil uygarlığı ifade eder. Örneğin, "İslam sanatı" kavramı, İslam dünyası içinde üretilmiş ve yalnızca dinsel değil, belirli kültürel özellikler taşıyan her türlü sanatı ve sanat tarzını ifade eder. Bu anlamda "Hıristiyan sanatı"nın değil, "Batı sanatı" kavramının karşılığı gibidir. "Hıristiyan sanatı" kavramı ise ilahi sanat ve kilise sanatları ile sınırlıdır, yalnızca dinseldir. Hıristiyanlar tarafından üretilen diğer sanatları içerecek şekilde genişletilemez. Dahası, bırakalım Hıristiyan uygarlığı içindeki Hıristiyanlar tarafından üretilen sanatı ifade etmemesini, Hıristiyan uygarlığı içinde yaşayan Hıristiyan olmayan kişilerin sanatını da hiç bir şekilde kapsamaz.[545]

İslam bilimleri kavramı da aynı şekilde, İslam uygarlığı içinde üretilmiş bilimleri kapsar.

Hıristiyanlık Müslümanlar için Museviliğe göre daha olumlu değerlendirilemezdi. Geçmişteki esas neden, Hıristiyanlığın devletli olması, rakip Hıristiyan devletlerin Müslüman dünya ile karşıtlığı, Hıristiyan dünyanın İslamiyet'e köklü düşmanlığı ve sistemli saldırılarıydı.

Hıristiyanlık ve İslam'ın Karşılaştırılmasında Olgular, Sonuçlar

Başlarda ilerici özellikler taşıyan, içlerinde bulundukları toplumları ilerleten Hıristiyanlık ve Müslümanlık, ikisi de tek-tanrılı din olmasına karşın daha çıkışlarında çok farklı özelliklere sahipti. İslamiyet'in Hıristiyanlıktan farklılıkları, Hıristiyanlığın esas olarak ilk dönemleriyle ilgiliydi.

545) *Aynı eser*, s.15.

İki dinin arasındaki farkların Hıristiyanlığın ilk dönemine ait olanları, Hıristiyanlığın nitelik değiştirmesiyle ortadan kalkmıştı. İslamiyet ortaya çıktığı zaman, şiddetçi olmak bağlamında olmak istediği kendisine benzeyen bir Hıristiyanlık bulacaktı. Ezilenlerin Hıristiyanlığı ezenlerin dini haline geldiğinde, Roma'ya muhalefet dini Roma'nın "iktidar dini"ne dönüştüğünde, "çok-dinli kültürün" Orta Doğu Hıristiyanlığı Avrupa dini olarak "tek-dinlilik Hıristiyanlığı" olduğunda, ilk Hıristiyanların barışçılığı doğduğu yerden uzaklaştığında savaşçı bir hale getirildiğinde bambaşka olmuştu çünkü. Hıristiyanlığın ilk birkaç yüzyıl içinde başlayan farklılaşması, dört yüzyıl sonra tamamlanmıştı. Bu değişim, kendisinden beş yüzyıl sonra ortaya çıkacak İslamiyet'e, bazı alanlarda tam olarak benzemesine yol açmıştı.

Hıristiyanlık kendi yolunu sürdüremez, programını uygulayamaz, ilkelerine sahip çıkamazdı. Programı devlete, hele hele bir imparatorluğu uymazdı.

Hıristiyanlık yola barışçı olarak çıkmış, sonradan savaşçı olmuştur. Oysa İslam başından beri savaşçıdır.

Hıristiyanlık devlet öngörmemiş, devlete göre tasarlanmamıştır. Oysa İslam devlet olarak ortaya çıkmış, örgütlenmesini ve yayılmasını devlet olarak gerçekleştirmiştir. Belki de, Hıristiyanlıktan ders alan İslam, yola Hıristiyanlığın ulaştığı yerden çıkmıştı. İman ile iktidar, din ile otorite iç içedir.

Hıristiyanlık ayrıcalıklara karşı çıkan bir söyleme sahipken, İslamiyet ayrıcalıklar yaratıp bunları savunarak kurulmuş, gelişmiştir.

Hıristiyanlık Avrupa'da üretim ilişkileri üzerinde önemli etkilerde bulundu. Köleci toplumların feodal toplumlara dönüşmesinde hem olumlu, hem olumsuz roller oynamıştır. Sermaye birikimi bakımından feodal Avrupa hukuku dinsel bir temelde oluşturulmuş, özellikle İngiltere'de, mirasın bölünmesini, parçalanarak küçülmesini önleyen kurallara (*primogeniture*, mülkün en büyük oğula geçmesi gibi) sahip olmuştur. Oysa İslam'da mirasın paylaşılması, bölünmesi ilkesi geçerli olduğundan, bu durum belli bir ölçüde sermaye birikimini önleyen, kapitalizmin hayat bulmasını zorlaştıran bir rol oynamıştır.

Bunun yanı sıra İslam'da merkezi devletin ağırlığı her zaman önemli görülmüştür. Hem dinin etkisiyle, hem de toplumsal geleneklerden gelen özellikleriyle, Avrupa, merkezi devleti mutlakıyetçilik anlayışları ortaya çıkana kadar gerçekleştirememiştir. Kıta Avrupasının en büyük imparatorlukları bile tam anlamıyla merkezi devlet olamamıştır.

İslam kuruluşundan başlayarak ve her dönemde güçlü ve merkezi devletlerle yayılmıştır. Bu, Muhammed'in din mücadelesini devlet kurucusu

olarak yürütmesinden kaynaklandığı kadar, Doğu'nun büyük, güçlü, merkezi devletler geleneğinden gelmektedir. Üstünde yükseldiği Orta Doğu toprakları, tarihin büyük, güçlü devletlerinin, merkezi uygarlıkların ortaya çıktığı alanlardı.

İslamiyet bilime, felsefeye önem vermiş, kültüre değer veren bir toplum yaratmıştı.

İslam düşüncesinde akıl ve inanç birbirine zıt görülmedi. Bu sayede bilime yönelme mümkün oldu. Hıristiyanlıkta ise bunlar birbiriyle bağdaşamazdı. Bu yüzden de Hıristiyanlık sorgulamaya ve bilime kapalı kaldı. Oysa her zaman tartışmalı ve farklı eğilimleri olan taraflar barındırıyordu. İslamiyet ise başından beri sahip olduğu tutarlığını bütün gelişme dönemi boyunca korudu. Ayrıca döneminin ihtiyaçlarına tam karşılık veren iyi örülmüş ideolojisi, gönüllü benimsemeyi kolaylaştırıyordu. Bu özellik, her zaman, İslamiyet'ten ayrılmaları zorlaştıran, bağlanmayı güçlendiren bir rol oynamıştır.

Hıristiyanlıkla İslamiyet arasındaki önemli farklardan biri, Hıristiyanlığın bütünlükten uzak ideolojisi ile İslamiyet'in tutarlı ve örülmüş ideolojisi arasındaki uçurumdur.

Hıristiyanlığın yayılması, ilk Hıristiyanlar döneminde halk içinde gönüllü ve dayanışma amaçlı olup nispeten kendiliğinden gerçekleşirken, sonraları devlet baskısı ve silah zoruyla olmuştu. İslam ise zaten başından beri savaşla, fetihle, baskıyla, şiddetle yayılma gösterdi. Ancak, şiddetten kaçınmamakla birlikte, bunu, dinini kitlelere zorla kabul ettirme biçiminde yapmamış, kapsadığı yeni toplumları kendi dünyalarında bırakmıştır. Baskı kullanmaya muhtaç olmaması ve bir arada yaşama kültürüne sahip olması, şiddetle Müslümanlaştırmasını gerektirmemiş, ayrıca bunu tercih de etmemiştir.

Hıristiyanlık zorlu ve yavaş bir yayılma dönemi geçirmiştir. Oysa İslam çok hızlı ve çok yönlü bir yayılma gerçekleştirebildi. İslamiyet, tek bir hamlede güç, zenginlik, ihtişam, olgunluk kazandı. Bunları elinde tutamadığı zaman da askeri başarı geleneğini sürdürdü.

Hıristiyanlık Avrupa'yla sınırlı kalmış, oysa İslam Atlantik'ten Uzak Doğu'ya, İspanya'dan Orta Afrika'ya kadar bilinen bütün dünyaya yayılmıştır. İslamiyet iki yüzyılda Buhara'dan Kordoba'ya, Çin'den Afrika içlerine kadar temasta olabildiği her yere gitmiştir. Hıristiyanlık ise yeni kıtalar keşfedilinceye, sömürgelere "misyon" götürülünceye kadar, yani 16. yüzyıla kadar Avrupa'nın dışına taşamadı. Ancak sömürgecilik dönemi, Avrupa'nın küreselleşmesiyle birlikte "Avrupa dini"nin de küreselleşme dönemi oldu.

Hıristiyanlığın küreselleşmesi sömürgecilik dönemiyle olmuştur. İslam, bundan çok önce yayılmasını gerçekleştirmiş, Avrupa'nın sömürgeci olduğu dönemden sonra da yayılma şansını esas olarak kaybetmiştir. Bu yüzden İslam karadan, Hıristiyanlık ise denizden yayılmıştır diyebiliriz. İslam'ın "dünya siyaseti" de karadandır. Hıristiyanlık ise dünya çapındaki esas yayılmasını ve Avrupa dışına taşmasını denizyollarıyla ve keşifler sonrasında gerçekleştirdiği için, dünya siyaseti denizdendir. Avrupa'nın ticari çıkarlara ve sömürüye yönelik yayılması, siyasal yayılması, dünya hakimiyeti için mücadelesi, Hıristiyanlığın yayılma siyasetiyle birlikte yürütülmüştür.

Avrupa'ya geçmiş haliyle Hıristiyanlık tek-dincidir. Oysa İslam her zaman çok-dincidir. İslamiyet Hıristiyanlığı içinde barındırıyor, Hıristiyanlarla ve başka dinlerin mensuplarıyla birlikte yaşayabiliyor, Hıristiyanlık ise ele geçirdiği yeni yerlerden bütün başka dinleri kovmak istiyor, başka dinlerin mensuplarını içinde yaşatmıyordu. Bu yüzden Avrupa tek-dinli oldu. Tek-dincilik tolerans gerektirmediği gibi, toleranssız olmak zorundaydı. Bu, Orta Çağ sona erdikten sonra bile yüzyıllarca Yahudilere düşmanlık ve onları yok etmeye çalışmakla yakın zamanlara kadar gelecekti.

Hıristiyanlık antisemit olmuş, Yahudileri sık sık kıyımlara uğratmıştır. Oysa İslam antisemit değildir, Yahudi düşmanlığı yerine, hep yakınlaşma ve birlikte olma tutumunu sürdürmüştür. Tek-dincilik, antisemitizm için zaten uygun bir zemindir.

İslam, çok-dinli olmanın yararlarını değerlendirmeye çalışıyordu ve bu konuda çok başarılı olmuştur.

İslamiyet'teki domuz yememe tutumu bir Orta Doğu geleneğidir. Yahudiler zaten domuz yemezlerdi, ama o dönemde bölgede yaşayan bütün halklar da domuz yemezlerdi, Yahudi/Musevi olan ilk Hıristiyanlar ve diğer Orta Doğulular gibi. Domuzun yenmesi Hıristiyanlar için Avrupa şartlarında mümkün olmuştur. Orta Doğu'daki Hıristiyanların çoğu bugün bile domuz yemez.

İslamiyet bütün peygamberleri kabul ettiği gibi saygınlıklarına da halel getirmez. Hıristiyanlıksa İslam peygamberini yüzyıllar boyunca olumsuzlamaya ve kötülemeye çalışmıştır.

Sonuç olarak İslam Hıristiyanlığa benzemez, ama Hıristiyan dünyanın Doğu'daki eşdeğeridir.

TOPLUMLAR: AVRUPALILAR VE DOĞULULAR

Avrupalılar

Avrupa'nın güneyindeki Avrupalılar, tarih başladıktan sonra (yazı kullanılmaya başlandıktan sonra), Doğu ile temaslarının sonucu olarak kuzeyindekilerden daha önce uygarlıkla ilişkiye girdikleri için onlardan daha ileri oldular. Uygarlığın ilk belirtileri olan tarım devrimi, tunç devrinin başlaması, çömlekçilik, kıta Avrupa'sına ilk çıktığı yerlerden 4-7 bin yıl sonra geldi.

Roma İmparatorluğu'ndan sonra, Avrupa'yı ikinci etkileyen "uygarlık" Hıristiyanlık oldu. Avrupa'yı "Batı" yapan ise İslamiyet ve Doğu olacaktı.

İslam'ın ortaya çıktığı zamanlarda Avrupa, önemli gelişmeler göstermekle birlikte Orta Doğu'nun kültürel düzeyine henüz ulaşamamıştı. Bunun için daha bin yıl gerekecekti.

Akdenizlilerle kuzey ve doğu Avrupa kavimleri olmak üzere iki ayrı coğrafi kökenden gelen Avrupalılar, üretim ilişkilerinin düzeyi açısından da aynı ayrımların içindeydiler. Akdenizli Avrupalılar, Orta Doğu toplumlarıyla temas içinde oldukları ve Roma uygarlığının mirasını değerlendirme olanağına sahip bulundukları için, kuzey ve doğu Avrupa kavimlerinden daha üstün ve avantajlı durumdaydılar. Latinler bu bakımdan Cermenlerden ve Slavlardan daha ileriydi. Kökene ve coğrafyaya göre sınıflandırmayla toplumsal ve ekonomik ilişkilerin düzeyine göre sınıflandırma tam olarak örtüşüyordu. Kuzey ve doğu Avrupa kavimleri, güneyli, doğu Akdenizli kavimlerce ya geri ve vahşi görüldükleri için benimsenmiyor, ya da onlar için yalnızca köle ve asker olarak bir anlam taşıyorlardı. Bütün Batı dillerine "vahşet" karşılığı olarak girmiş "Vandalizm" sözcüğü bir Cermen kavmi olan "Vandallar"dan, "korkunç, ürkütücü ve dehşetengiz" karşılığı olarak girmiş olan "Gotik" sözcüğü gene bir Cermen kavmi olan "Gotlar"dan geliyordu. Çünkü Cermenler "vahşi, saldırgan, yıkıcı, ürkütücü ve korkunç"tu. Bütün Avrupa dillerinde "köle" sözcüğünün, bir doğu Avrupa kavmi olan "Slav"ların adından kaynaklanması ise rastlantı değildi. Çünkü Slavların Roma için köle olmalarından başka bir anlamları yoktu.

Esasını Latinlerin, Orta Doğu kökenlilerin ve Doğu Avrupa göçmenlerinin oluşturduğu Akdenizli "Avrupalılar", Doğu ile hep ilişki içinde olmuşlardı ve bu kültürel alışveriş sayesinde sürekli gelişiyorlardı. Grek ve Roma dönemlerinden önce başlayan Akdeniz ticaretinde yer almışlar, Doğu kültürü demek olan "Akdeniz kültürü"nü önemli ölçüde içselleştirmişlerdi.

Roma, İngiltere adalarına kadar yayılmıştı. İmparatorluk, bütün hakimiyet alanlarına, ordusu, devleti, ticaretiyle gittiği zaman, hukukunu, maliyesini, eğitimini, kurumlarını, kentleşmesini vb'yi de götürüyordu. Daha sonra "uygarlaştırıcı" Hıristiyanlığı Avrupalılara hediye eden de Roma'ydı. Hıristiyan olmayan Avrupalılar zorla Hıristiyanlaştılar ama daha birkaç yüzyıl bile geçmeden Hıristiyanlığın en gönüllü, en acımasız, en fanatik mücahitleri olacaklardı.

Doğulular

Araplar

İslamiyet öncesi Araplar yeni bir atılımın eşiğindeydi. Miras olarak aldıkları yüksek bir uygarlıkları, köklü bir kültürleri yoktu ama bölge uygarlık merkeziydi. MÖ 18. yüzyıldan başlayarak Orta Doğu ve Hint kültürleri arasında köprü rolü oynadıkları için gelişme göstermişlerdi. Arabistan Roma dönemine gelindiğinde bir bölümüyle imparatorluğun bir vilayetiydi. Bu dönemde önemli bir etkinlikleri olmadı.

Araplar İslam ile büyük bir hamle yaptılar. Gelişme öyle olmuştu ki İslam'ın ilk beş yüzüncü yılındaki bilimsel eserleri, Arap dilinin bilimsel yazını, o zamana kadarki, bin yıldan fazla zamanda ortaya çıkmış Hıristiyan bilim birikiminden, bütün Avrupa dillerindeki bilim eserlerinden sayıca çok çok fazla, düzeyi de kat kat yüksek bir durumdaydı.

Sami kökenli Araplar İslamiyet'le birlikte yükseldi. Yeni dinin Arap topraklarında ortaya çıkmasının yararını değerlendirdiler, "necip millet" oldular. Tarihteki büyük imparatorluklardan birini kurmalarıyla "Arap" kelimesi Arabistan ve yakın çevresinde yaşayan herkesin adı oldu. Bu yüzden sonradan, bölgede yaşayan bütün kavimlere Arap ve Arabistanlı demenin doğru olduğunu ileri süren görüşler ortaya çıkmıştır.

İslam öncesi zengin bir edebiyat geleneğine sahip olan Araplar (bir görüşe göre şiir dalı dışında) sıçramalar da yaptılar. Arap kültürü ve dilinin yayılması, Arap alfabesinin de bütün İslam ülkelerinde kullanılmasıyla birlikte yürüdü. Bu yüzden, 2. yüzyıldan beri kullanılmakta olan Arap alfabesi, Latin alfabesinden sonraki ikinci yaygın alfabedir.

Orta Asya'dan Batı Avrupa'ya kadar İslam'ın ilk hamlesini ve yayılmasını yapan Araplar, gittikleri her yerden aldıklarını kendi birikimlerine kattılar. Mısır'dan, Afrika'dan, Roma'dan çok şey öğrendiler ve aldılar, ama en az katkı aldıkları yer, karanlık bir dönem geçirmekte olan, dünyanın bilimsel ve kültürel birikimiyle bağ kuramamış, kurduğu bağları da koparmış Avrupa oldu. Haçlı Seferlerinden ise Araplar ve bölge insanları, Avrupalıların ne kadar geri, saldırgan ve yıkıcı olduklarını öğrenme

dışında, hiçbir şey kazanmadılar. Avrupalılar Orta Doğu'ya, Arap topraklarına ve Filistin'e yerleşmiş, buralarda devletçikler ve koloniler bile kurmuşlardı ama verecekleri bir şey yoktu. Gelişmiş İslam dünyasına ilkelliklerinin yıkıcılığından, kendileri için ahlaksızlık sayılmayan davranışlardan, onlar için kötülük olarak bilinmeyen kötülüklerden başka bir şey göstermediler.

Arap-İslam dünyasının Avrupalılardan öğreneceği bir şey yoktu, ama onlardan korkusu da yoktu.

Araplar, sonradan, devreye Türklerin de -damgalarını vuracak şekilde- girmeleriyle birlikte Haçlı Seferlerini püskürttüler, ama Haçlı Seferleri Arapların tarihteki son askeri başarısı oldu. Bu başarılı dönemi, Arapların Avrupa'dan geri çekilmesiyle birlikte Arap İslamının da daralması izleyecekti.

Türkler

Sonradan çoğunluğu itibarıyla Türk adını alacak olan Orta Asya kavimlerinin Orta Doğu'ya, Ön Asya'ya ve Avrupa'ya ilk gelişlerinin çok daha önce olduğunu savlayan kaynaklar bulunmakla birlikte, kesin olarak bilinen, ilk göçlerin MÖ bin yılları civarında gerçekleştiğidir. Takip eden yüzyıllar boyunca Karadeniz'in kuzey kıyılarına, Kafkaslara, Anadolu'ya, Hazar çevresine, Orta Doğu'ya akmış olan Türkler, yerleştikleri yerlere Asya'nın uygarlık birikimini taşıdılar. Vardıkları coğrafyalardaki toplumlarla kaynaştılar. Yerleştikleri bölgelerdeki dinlerle ve kültürlerle iç içe geçtiler. Musevi olanları olduğu gibi, MS 3. yüzyıldan sonra bir kısmı da dağınık şekillerde Hıristiyanlığa girdi. Devlet kurma ve yönetme gelenekleri sayesinde bulundukları topraklarda hakim ve yöneten unsur oldular.

Karahanlılardan başlayan İslamlaşma sürecinde Anadolu'ya hem Musevi, hem de Hıristiyan Türkler ayrı ayrı geldi.

Türklerin İslamlaşmasıyla birlikte "İslam'ın Türkleşmesi" de yaşanmaya başladı. Türk kavimlerinin ve boylarının İslamiyet'e geçmesi Türkçenin yaygınlaşmasının nedeni oldu. Ticaret yollarındaki Türkçe kullanımı, yazı-haberleşme dili olarak da her yere yerleşti. Yaygınlaşma dili geliştirdiği gibi, dile ilgiyi de artırdı. Türkçe üzerine kurallaştırmalar ve güzellemeler yazıldı. Kaşgarlı Mahmut'un (1008-1105) *Divan ū Lugat-it-Tūrk*'ü bu dönemin eseridir (1074). Bu eser, yalnız dili yüceltmek için yazılmamıştır. İşlevi vardır. Araplar, İranlılar ve Müslüman diğer halklar Türkçe öğrenebilsinler diye yazılmıştır. Abbasi Halifesi Muktedî-Biemrillah'ın oğlu Ebü'l-Kasım Abdullah'a sunulmuştur.

"İslamiyet'in Türkleşmesi", aynı zamanda Türklerin tarihsel gelişme çizgisinde özel bir sürecin de karşılığıdır.

Bölge insanları

Yahudiler, bölgenin eski halklarından olarak önemli bir çoğunluğu ifade ediyorlardı. Hıristiyanlıktan önce de, sonra da baskılara uğradılar. Hıristiyanlık onların içinden çıktı. 1. yüzyıldaki İsa taraftarları ve 2. yüzyıldaki ilk Hıristiyanlar onların arasından çıktı. Önce çok-tanrılı Roma'nın, sonra Hıristiyan Roma'nın en fazla zulmüne uğrayanlar da onlardı.

Haçlı Seferlerinde Orta Doğu'ya gelmiş olan Avrupalılar, dinin gereği olarak bütün bölgeyi Hıristiyanlaştırmaya giriştiler. Oysa Hıristiyanlaştırma iyi sonuç vermiyor, başarılı olmuyordu. Bölge insanları saldırganların isteklerine olumlu yanıt vermiyordu. Misyonerlik Müslümanlar arasında ise hiçbir işe yaramıyordu. İslam'ın iyi örülmüş inanç sistemi esas nedendi ama Avrupalı Hıristiyanların yabancı olarak görülmelerinin, yani başka bir topluma ait sayılmalarının da bir rolü vardı. Haçlılar, Müslüman ya da başka bir inanca sahip Doğulu toplumların hepsi için yabancıydı, aynı zamanda düşmandı.

İlk Haçlı Seferinde 15 Temmuz 1099'da Kudüs Haçlılarca surları yıkılarak ele geçirildi. Şehir yağmalandı ve kadın-erkek, çoluk-çocuk ayırt edilmeksizin bütün şehir halkı kılıçtan geçirildi. Sinagoglara sığınmış bütün Yahudiler öldürüldü. Haremüşşerif'e sığınan on binlerce insan katledildi, altın sikkeleri yutmuş oldukları söylentisi yüzünden öldürülen bütün Yahudilerin karınları deşildi, bağırsakları parçalandı. Ölü sayısının o zaman 40 bini aştığı yazılmıştı. Kudüs sokakları kan gölüne döndü. Haçlıların "kendilerine hak gördükleri vahşetin" gerekçesini Aguillersli Raymond şöyle ortaya koyuyordu: "Buranın kâfirlerin kanıyla yıkanması Tanrının adil ve muhteşem bir kararıydı."[546]

Kıyımın üzerinde aylar geçtikten sonra bile "Kutsal Kudüs" kan kokmuştu.

Birçok ibadet yeri yıkıldı, birçok dinsel simge parçalandı. Tapınak Şövalyeleri Haremüşşerif'e karargâh kurdular. El Aksa Camii ahır yapıldı. Camilerin mihraplarının helâ olarak kullanılacağı açıklandı. İslam'ın bütün kutsal binalarının sütun ve duvarlarına başta domuz resimleri olmak üzere figürler ve suretler kazındı. Helâ uygulaması 88 yıl sürecek, resimler 88 yıl orada duracaktı.

88 yıl sonra Salaheddin Kudüs'ü geri aldığında tek bir kişinin kılına zarar verilmedi. Fidye verenler ise serbest bırakılıyordu. Erkekler on, kadınlar beş, çocuklar bir altın karşılığında köle olmaktan kurtuluyorlardı. Yağ-

546) Haçlı Seferlerinin yönetici ve komutanlarından Godefroi de Bouillon'un Papa II. Urbanus'a gönderdiği mektuptan akt. Reston, s.86.

ma yapılmadığı gibi herkes malına sahip olmaya devam edecekti. Gitmek isteyenler para ödeyecekler ama isteyen gidebilecek, isteyen kalacaktı.

Kiliselere ve kutsal yerlere dokunulmadı. Hıristiyan haccının devam edebileceği açıklandı.

En başta başpiskopos olmak üzere Hıristiyan din adamları, kiliselerin değerli eşyalarını ve altın kaplamalarını yağmalamaya başlayınca bir kilise görevlisi Salaheddin'e gelip, kiliselerin mallarının, herkese özel mallarını bağışlama kararının dışında tutulmasını istemiş, böylece bunun yağmanın önüne geçilmesine çare olmasını sağlamaya çalışmış, "kilise mallarını o alçaklara bırakmayın" demişti. Rahipler bu değerli malları kapışmak için birbirlerini öldürüyorlardı. Yalnız Başpiskopos Eraclius'un kilisesinde altın kaplamaların değeri, kentteki bütün Hıristiyanların serbest kalmasına sağlayacak fidyenin tutarının iki katından fazlaydı. Salaheddin kilise mallarına el koymayı da kabul etmedi. "Kilise mallarını yağma edenlere engel olmazsak bizim sözümüzü tutmadığımızı söylerler, Müslümanlara laf getirmem" dedi.

Salaheddin, ele geçirdiği kalelerdeki düşman askerlerini serbest bırakıyor, daha sonra saldıracağı kalelere bile gitmelerine izin veriyordu.

Esir aldığı Latin devletlerden birinin kralı Guy'u, karısı Sibylla bağışlanması için bizzat yalvardığından, öldürmemekle kalmamış, serbest bırakmıştı.

Yahudilerin Kudüs'e gelmeleri için bir çağrı yayınlandı. Uzak yerlerden, hatta Mağrip'ten bile gelen Yahudilerle kent doldu.

1144 yılında Zengi de, Edessa'yı yeniden ele geçirdiğinde yüzlerce Yahudi ailenin kente yerleşmesine izin vermişti.

Şam'da 3 bin, Palmira'da 2 bin, Bağdat'ta 20 bin, Semerkant'ta 50 bin, İskenderiye'de 3 bin, Kahire'de 2 bin Yahudi yaşamaktaydı.

Yahudiler, daha fazla büyüyemeyen ve genişlemeyen bir topluluk olarak varlıklarını sürdürdüler, sonraki yüzyıllarda belki de hayatlarının en huzurlu, saldırıdan en uzak dönemlerini yaşayacaklardı.

Bölgede tarihin en önemli olayı olan Haçlı Seferlerinin İslam dünyasındaki bir sonucu, Türklerin İslam'ın savunucusu ve temsilcisi olmalarının belirginleşmesidir. Türkler İslam dünyasının artık askeri ve siyasi önderleridir. Nitekim seferlerden birkaç yüzyıl geçtikten sonra Osmanlılar döneminde Türklerin İslam dünyasını temsili tam karşılığını bulmuştur. Aynı zamanda Türkler o dönemden sonra uzun süre Avrupalılar için Doğu'yu karşılar hale de gelmişlerdir. 16. yüzyıldan sonra -20. yüzyıla kadar- İslamiyet'le ilgili olarak muhatap yalnızca Türklerdir.[547]

---

547) Lewis, 2006, s.229-30.

15. yüzyıla geldiğimizde Orta Doğu'da iç çatışmalar dışında önemli bir olay yoktur. Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer inanç mensupları, zaman zaman sorunlar yaşasalar da bir arada ve barış içindedirler. Artık Orta Çağ'ın sonunun ilan edileceği yıllar yaklaşmaktadır.

ZAMANDİZİN

MÖ 1900-1700: Hz. İbrahim Ur kentinden Harran'a ve sonra Kenan'a göçtü.
14.-13. yüzyıllar: Hz. Musa'nın yaşadığı dönem.
1020: Saul, İsrailoğullarının ilk kralı oldu.
1010: Davud Golyat'ı öldürdü.
1005-990: Davud'un krallığı dönemi.
960-950: Süleyman'ın krallığı dönemi. Büyük Tapınak inşa edildi.
920-722: Bölünmüş krallıklar dönemi.
597-586: Yahudiler Nabukadnezar tarafından Babil'e sürüldü.
260: *Tevrat* Yunancaya çevrildi.
2. yüzyıl: Yahudilerin Greklere karşı mücadele ve savaş dönemi (Makabiler).
1. yüzyıl: Yahudilerin Romalılara karşı mücadele ve savaş dönemi.
100-44: Roma İmparatorluğu'nda Julius Sezar dönemi.
40: Herodes Romalılar tarafından Yahudilere kral yapıldı.
27- MS 68: Yahudi Krallığında Yuliş-Klodi Hanedanı.
"0 yılı": İsa'nın doğduğu varsayılan "yıl"
33-34: İsa çarmıha gerilerek öldürüldü.
37-68: Yahudilerin Roma'ya karşı savaşları dönemi.
71: Roma'da isyancı Yahudiler büyük törenlerle işkence edilerek öldürüldü.
79: Josephus, *Yahudi Savaşı* ve *Yahudilerin Tarihi* adlı eserlerini tamamladı.
71-90: İlk *İncil*'lerin yazılmaya başlandığı yıllar.
100: "İsa Mesih hareketi" barışçı söylemlerle bölgede ve çevrede yayıldı.
110: *İncil* üretimi artarak sürüyor.
120: İsa Mesih hareketinde Yahudi olmayanlar, Yahudi olanlardan sayıca daha fazla oldu.
130: Bütün İsa Mesihçileri kendilerine artık Hıristiyan demeye başladılar.
132-135: Bar Koçva isyanı.
140: Artık Hıristiyanlık diye yeni bir din vardır, bölgedeki çok yerde tanınmıştır.

150: Roma Yahudilere baskıya devam ederken, Hıristiyanlığı tolerans kapsamına aldı.
200: Hıristiyanlık Roma'ya muhalefet durumuna geçti.
3. yüzyıl: Hıristiyanlık örgütlendi, genişledi, kiliseler ve din kuruluşları zenginleşti, din adamları hiyerarşisi oluştu. Roma Hıristiyanlara baskı uygulamaya başladı.
272: Büyük Konstantin doğdu.
311: Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nda bir din olarak tanındı.
312: Konstantin Roma'nın batı bölümünün başına geçti.
313: Milano Fermanı.
324: Büyük Konstantin Roma İmparatoru oldu.
325: Hıristiyanlığın ilk Genel Konsili İznik'te yapıldı.
330: Nova Roma, imparatorluğun başkenti oldu.
4. yüzyıl: "Kavimler Göçü" dönemi başladı.
380: İmparator Theodosius, Hıristiyanlık dışındaki bütün din ve inançlara yasak getirdi.
395: Roma İmparatorluğu "Batı" ve "Doğu" olmak üzere ikiye ayrıldı.
476: Batı Roma, Avrupalılar tarafından yağmalandı, yıkıldı ve ortadan kaldırıldı.
498: Cermenler Hıristiyan olmaya başladı.
527: İmparator Justinianos Yahudi karşıtı uygulamalar başlattı, kıyımlar yaptı.
~570: Muhammed Mekke'de doğdu.
580: Kilise ve Papalık dinsel yasakları genişletti.
6. veya 7. yüzyıl: Avrupa'ya Roma sonrasında ilk defa karabiber ulaştı.
613: İspanya'da Hıristiyanlığa geçmiş kral Sisibut Yahudilere din değiştirme zorlaması yaptı.
614: Kudüs Persler tarafından alındı, yönetimi Yahudilere verildi.
617: Doğu Roma Kudüs'ü tekrar ele geçirdi, büyük Yahudi kıyımı yaptı.
622: Muhammed Yesrib'e hicret etti.
623: Medine Sözleşmesi.
632: Muhammed Medine'de öldü.
635-670: İslam'ın yayılması, fetihler.
661: İktidar ve Hilafet olarak Emevi Hanedanı kuruldu.
674-678-714: Konstantinopolis Arap orduları tarafından kuşatıldı.
711: İlk Arap silahlı güçleri İspanya'ya girdi. Arkasındaki yıllarda İspanya Araplar tarafından fethedildi.
732: Tours ve Poitiers savaşları.
740: Araplar İtalya'da değişik yerleri vergiye bağlamaya başladı.
750: Abbasi devrimi.
752: Donatio Constantini.
754: Doğu Roma İmparatorluğu'nda ikonlar savaşı başladı. (Ikonoklastie):
755: Endülüs Emevi Krallığı Yahudileri Kurtuba'ya davet etti.
762: Bağdat kuruldu, bilim ve kültür merkezi oldu.

786-809: Harun ür-Reşid dönemi.
800: Şarlman Kutsal Roma İmparatoru olarak papanın elinden taç giydi.
8. ve 9. yüzyıllar: Akdeniz "İslam'ın gölü" oldu.
9. yüzyıl (sonuna doğru): Türkler yavaş yavaş İslam'a girmeye başladılar.
825: Araplar Sicilya'ya ve güney İtalya'ya yerleşti.
873: Doğu Roma İmparatoru Basilius, Yahudilere din değiştirmesi için zorlama yaptı.
950: Hilal Bedevileri Kuzey Afrika'yı istila etti.
968: Doğu Roma İmparatorluğu Suriye ve Kilikya'yı geri aldı.
10. yüzyıl: Avrupa'dan Kudüs'e kitlesel hac yolculukları.
973: İktidar ve Hilafet olarak Mısır'da Fatimi Hanedanı kuruldu.
999: Avrupalılar 1000 yılında kıyametin kopacağını bekliyorlar.
1000: Beklenen kıyamet kopmadı. Avrupalılar kitlesel bunalım içinde.
1049: Selçuklular *Ars er-Rum* olarak adlandırılan Erzurum'u fethetti.
1050: Pierre l'Hermite doğdu.
1054: Hıristiyanlık, Batı-Latin ve Doğu-Yunan Kiliseleri olarak ikiye ayrıldı.
1055: Selçuklular Bağdat'ı aldı (Tuğrul Bey).
1063: İslamiyet'e karşı ilk Haçlı Seferi Endülüs'e yapıldı.
1064: Endülüs'teki Barbastro Kalesi Haçlıların eline geçti.
1071: Selçukluların Malazgirt zaferi.
1074: Papalık Kudüs'ün kurtarılması için yapılacak sefer projesini onayladı.
1077: Canossa. Papalığın Avrupa hükümdarlarıyla savaşı.
1077-1307: Anadolu Selçuklu Devleti.
1080: Normanlar Doğu Roma topraklarına saldırdılar.
1091: Normanlar Papalığın planı uyarınca Sicilya'yı ele geçirdi.
1095: Piacenza Konsili ile Clermont Konsili. İlk Haçlılar yola çıktı.
1096: 1. Haçlı Seferi. İznik'e yaklaştıklarında Kılıçarslan tarafından bozguna uğratıldılar.
1097: Haçlılar İznik'i aldılar, Kılıçarslan Dorlaion'da yenildi.
1097-98: Antiocheia ve Edessa (Antakya ve Urfa), Haçlılar tarafından kuşatıldı ve alındı.
1098 sonu: Maara'da Haçlıların ilk yamyamlığı.
1099 15 Haziran: Kudüs Haçlılarca fethedildi.
1104: Haçlılar Harran'da durduruldu.
1109: Trablusşam kenti Haçlılarca ele geçirildi.
1123: Sur kenti Haçlılarca ele geçirildi.
1113: Sonradan "Rodos Şövalyeleri" adını alacak olan St. Jean Hospitalier tarikatı kuruldu.
1128: Cermenlerin Töton Şövalyeleri tarikatı kuruldu.
1129: Sonradan "Tapınak Şövalyeleri" adını alacak olan Yoksul Kardeşler tarikatı kuruldu.
1138: Salaheddin Tıkrit'te doğdu.

1144: Nureddin Zengi, Edessa'yı geri aldı. İngiltere'de Yahudilere ilk "kan iftirası" yapıldı.
1146: Yeni bir seferin "hazırlığı" olarak Doğu Franklarda (Ren bölgesinde) büyük Yahudi kıyımları yapıldı.
1146 sonu: Zengi öldürüldü.
1147: 900 bin kişilik orduyla 2. Haçlı Seferi başladı.
1153: Askalon, Kral Baudouin tarafından Franklarca alındı.
1154: Nureddin'in hükümdarlığı altında Halep ve Şam birleşti.
1169: Salaheddin Mısır'ı alarak tarihsel rolünü oynamaya başladı.
1176: Selçuklular Doğu Roma ordusunu yendi (Myriokephalon Savaşı).
1177: Salaheddin Remle'de Kudüs Kralı IV Baudouin'e yenildi.
1179: Salaheddin Mardi'uyun Savaşında Kudüs Kralı IV Baudouin'i yendi.
1183: Franklar Kızıldeniz'e ilerledi.
1187 18 Mart: Salaheddin tarafından Cihad başlatıldı.
4 Temmuz: Salaheddin Hattin'de Haçlılara karşı büyük bir zafer kazandı.
2 Ekim: Salaheddin Kudüs'ü aldı.
1188 Ocak: İngiltere'de "Salaheddin Vergisi" uygulaması başlatıldı.
1188 yazı: Salaheddin iki Haçlı devletini (Trablusşam ve Antakya) ele geçirdi.
1189: İngiltere'de büyük Yahudi Kıyımları ve 3. Haçlı Seferi.
1190: İmparator Friedrich Barbarossa, Akdeniz'e dökülen Göksu Nehrinde boğuldu.
1191: Haçlılar Akkâ'yı ele geçirdi. "Aslan Yürekli Rişar" Arsuf Savaşında Salaheddin'e yenildi.
1192: İki hükümdar arasında dört yıla yakın sürecek ateşkes anlaşması imzalandı.
1193: Salaheddin öldü.
1202: 4. Haçlı Seferi.
1204 Nisan: Haçlılar Konstantinopolis'i aldı, bütün kent yağmalandı, Latin İmparatorluğu kuruldu.
1212: Çocukların Haçlı Seferi.
1215: 4. Lateran Konsili. Haçlı Anayasası (*Ad Liberandum*) çıkarıldı. Yahudiler suçlandı ve onlara baskı kararları alındı.
II. Friedrich imparator oldu.
1217: 5. Haçlı Seferi.
1228: 6. Haçlı Seferi. İmparator II. Friedrich'in Haçlı Seferi.
1229: Kudüs, barış anlaşmasıyla Haçlılara bırakıldı.
1243: Almanya'da kan iftirasını takip eden Yahudi kıyımı yapıldı. Papalık Yahudileri "suçlu" buldu.
1244: Kudüs, tekrar Müslümanların eline geçti.
1249: İspanya'da ilk kan iftirası. Saragosa'da Yahudi kıyımı.
1250-1517: Mısır'da Memluk hakimiyeti dönemi.
13. yüzyıl ortası: Doğu'ya yapılan bütün seferlere "Haçlı Seferi" adı verildi.
1248: 7 Haçlı Seferi. Batı Frank Kralı Saint Louis'nin Haçlı Seferi. Kral esir düştü.

1258: Moğol Hanı Hülagü Bağdat'ı fethetti, Abbasilerin Halifeliği sona erdi.
1260: Memlüklar Moğolları yendi, Orta Doğuda Moğol dönemi sona erdi.
1261: Doğu Roma Konstantinopolis'i Haçlılardan geri aldı.
1268: Memlûk Sultanı Baybars Antioche'yi geri aldı.
1269: Batı Frank Kralı Saint Louis'nin ikinci Haçlı Seferi.
1274: Lyons Konsilinde Haçlı Fermanı (*Constitutiones pro zelo fide*) çıkarıldı.
1290: Yahudiler İngiltere'den kovuldu.
1291: Akkâ Müslümanlar tarafından geri alındı.
1298: Almanya'da Yahudi kıyımı yapıldı. Hıristiyan İspanya'da Yahudilerin öğrenim görmesi yasaklandı.
1300: Osmanlı devleti kuruldu.
1306: Hospitalier Tarikatı Rodos'a taşındı.
14. yüzyıl: Orta Doğu'da Haçlı devleti ve "Haçlı" olduğunu söyleyen kimse kalmadı.
1330: Türkler Trakya'ya çıkarak Avrupa'ya adım attı.
1348-49: Fransa ve Almanya'da Yahudi kıyımları.
1349-60: Macar Yahudileri Avrupa topraklarından kovuldu.
1378: Hıristiyanlıkta "Büyük Şizma" (İki Papa).
1453: Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u aldı.
1460 14 Ocak: Osmanlılar döneminde Türklere karşı ilk kez Haçlı Seferi ilan edildi.
1478: Engizisyon İspanya'da "gizli Yahudiler" için faaliyete geçti.
1492: Endülüs'teki son kale Gırnata düştü, Reconquista tamamlandı.
1493: Türkiye'deki ilk matbaa Yahudiler tarafından İstanbul'da kuruldu.
1495: Litvanya'da yaşayan Yahudiler kovuldu.
1497: İspanya'dan Portekiz'e sığınan Yahudiler kovuldu.
1513: İstanbul'da Yahudilerin Ladino dilindeki ilk kitapları basıldı.
1515: Selanik'te Yahudi matbaası kuruldu.
1517: Osmanlılar Mısır'ı aldı (Yavuz Sultan Selim).
1520-1550: "Avrupa Hıristiyanlığı" ikiye bölündü, Katolisizmin Avrupa'daki tekeli sona erdi.
1572: Paris'te Bartolomeus Gecesi Katliamı.
1530 2 Şubat: Osmanlılar döneminde Türklere karşı ikinci kez Haçlı Seferi kararı alındı.
1648: Polonya'da Yahudi kıyımı yapıldı, yaklaşık 250 bin kişi öldürüldü.
1777: İstanbul'da Türkçe kitaplar basacak ilk matbaa kuruldu.
1881: Namık Kemal, Avrupalıların Haçlı Seferleri ile ilgili yazınına yanıt olarak *Evrak-ı Perişan* içinde Haçlı Seferlerini Türkler ve İslamiyet açısından konu aldığı geniş bir bölüm yazdı.
20. yüzyılın sonu: Haçlı Seferleri Batıda yeniden hatırlanmaya ve sözü edilmeye başladı.
"11 Eylül": "Modern Haçlı Seferleri"ne neden olan bahane yaratıldı.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Halil Altuntaş, *İslam'da Din Hürriyetinin Temelleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

İlhan Arsel, *İslam'a Göre Diğer Dinler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Üçüncü Kitap, "İslamiyet ve Türkler", Tekin Yayınevi, İstanbul 1985.

Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Dördüncü Kitap, "Anadolu'da ve Orta Asya'da Türk İslam Devletleri", Tekin Yayınevi, İstanbul 1986.

Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi*, Beşinci Kitap, Tekin Yayınevi, İstanbul 1982.

Erdoğan Aydın, *Nasıl Müslüman Olduk*, Başak Yayınları, Ankara 1994.

Seyfettin Aziz, *Türklerin Müslümanlığa Geçişi / Satuk Buğra Han*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Haidar Bammate, *İslam'ın İnsanlık Kültürüne Katkısı*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

Albert Bayet, *Dine Karşı Düşünce Tarihi*, Broy Yayınları, İstanbul 1994.

August Bebel, *Hz. Muhammed ve Arap-İslam Kültürü Dönemi*, Bordo-Siyah, İstanbul 2004.

Niyazi Berkes, *İslamiyet, Milliyetçilik, Sosyalizm*, Köprü Yayınları, İstanbul 1969.

Fatmagül Berktay, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul 1996.

Bilim ve Ütopya, Kapak: Batı'nın Temelindeki Doğu, sayı 89, Kasım 2001, s.16-43.

Bilim ve Ütopya, Kapak: Tarihsel Materyalist Açıdan Hz. Muhammed, sayı 61, Temmuz 1999, s.8-45.

Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi / Peygamberden Bugüne*, Dost Kitabevi, Ankara 2010.

Marc Bloch, *Feodal Toplum*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2005.

Braudel, *Akdeniz / Mekân ve Tarih*, Metis Yayınları, İstanbul 1990.

Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, İmge Kitapevi, Ankara 1996.

F. F. Bruce, *İncil Nasıl Yazıldı?*, Bundesrepuklik Deutschland 1993.

Irmgard Bruns, *Von der jüdischen Sekte zur Staatsreligion / Machtkämpfe im frühen Christentum*, Patmos Verlag, Düsseldorf 2008.

Burchard ve Sonja Brentjes, *İbni Sina / Avicenna*, Pencere Yayınları, İstanbul (tarihsiz).

Faik Bulut, *Allah Devletinde Demokrasi*, tümzamanlaryayıncılık, İstanbul 1993.

Walter Burkert, *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, İthaki Yayınları, İstanbul 2012.

Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Yeditepe, İstanbul 2010.

Claude Cahen, *İslamiyet / Doğuşundan Osmanlı Devletinin Kuruluşuna Kadar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.

Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, E Yayınevi, İstanbul 1979.

Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2008.

Norman Davies, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitapevi, Ankara 2006.

Emile Dermenghem, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2006.

Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2013.

Reinhart Pieter Anne Dozy, *İslam Tarihi*, Gri Yayınevi, İstanbul 2006.

Georges Duby, *Ortaçağ İnsanları ve Kültürü*, İmge Kitapevi, Ankara 1995.

Turan Dursun, *Kur'an Ansiklopedisi*, sekiz cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992-1994.

Turan Dursun - Ümit Hassan, *İbn Haldun'da Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

Gerhard Endreß, *Der Islam in Daten*, Verlag C.H. Beck, München 2006.

Eusebios, *Kilise Tarihi / İncil'den Dördüncü Yüzyıla: Hıristiyanlık*, Chiviyazıları Yalınevi, İstanbul 2010.

Isma'il Raji al Faruqi (Hrsg.), *Judentum, Christentum, Islam / Trialog der Abrahamitischen Religionen*, Dağyeli Verlag, Frankfurt/Main 1986.

Jack Goody, *Avrupa'da İslam Dalgası*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2005.

Jack Goody, *Tarih Hırsızlığı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

Şükrü Günbulut, *Ortadoğu Din Kültürü*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1996.

Şinasi Gündüz (der.), *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, İstanbul 2007.

Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İSAM Yayınları, İstanbul 2007.

Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM Yayınları, İstanbul 2008.

Kamuran Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984.

Erdmute Heller, *Arabeskler ve Tılsımlar / Batı Kültüründe Doğu'nun Tarihi ve Öyküleri*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Thierry Hentch, *Hayali Doğu / Batı'nın Akdenizli Doğu'ya Politik Bakışı*, Metis Yayınları, İstanbul 1996.

John M. Hobson, *Batı Medeniyetinin Doğulu Kökenleri*, YKY, İstanbul 2007.

Albert Hourani, *Batı Düşüncesinde İslam*, Babil Yayınları, İstanbul 2001.

Sigrid Hunke, *Batı'yı Aydınlatan Doğu Güneşi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

İncil, Kitabı Mukaddes Şirketi, Türkiye 1988.

İslam Ansiklopedisi (www.islamansiklopedisi.info), çeşitli maddeler.

İbrahim Kalın, *İslam ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul 2008.

Bekir Karlığa, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

Pavlos Karolidis, *Romanos Diogenis / İstanbul'a Yollar Açılırken*, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Adel Theodor Khoury, *Was sagt der Koran zum Heiligen Krieg?*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2007.

Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, Aydınlık, Ankara 1970.

Károly Kós, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

Gudrun Krämer, *Geschichte des Islam*, Verlag C.H. Beck, München 2005.

Kuran-ı Kerim ve İzahlı Meâli Âlisi, Fikri Yavuz (haz.), İstanbul (tarihsiz).

Mine G. Kırıkkanat, *Bir Hıristiyan Masalı / Tarihin En Büyük Sahtekârlığı*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2014.

Kutsal Kitap / Yeni Dünya Çevirisi, New York 2008.

Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

M. V. Levçenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

Bernard Lewis, *Çatışan Kültürler / Keşifler Çağında Hıristiyanlar Müslümanlar Yahudiler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.

Bernard Lewis, *İslam Dünyasında Yahudiler*, İmge Kitabevi, Ankara 1996.

Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Ayışığı kitapları, İstanbul 2000.

Bernard Lewis, *Uygarlık Tarihinde Araplar / İslamiyet Öncesinden Hz. Muhammed ve İslamiyet'in Doğuşuna, Fetihler Çağından Günümüze Ortadoğu ve Avrupa'da Araplar*, Pegasus Yayınları, İstanbul 2006.

Amin Maalouf, *Afrikalı Leo*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim / İslam Dünyası ve Hıristiyan Batı*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2004.

Fatema Mernissi, *Der politische Harem / Mohammed und die Frauen*, Dağyeli Verlag, Frankfurt am Main 1989.

Fatima Mernissi, *Hanım Sultanlar (İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar)*, Cep Belgesel, İstanbul 1992.

Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti / İslâm'ın Rönesansı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.

Giles Morgan, *Yeni Roma ya da Konstantin Şehri / Bizans'ın Kısa Tarihi*, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2010.

NTV Tarih, Kapak: Babür Şah / En Çılgın Türk, Sayı 12, Ocak 2010, s.36-45.

Mustafa Özkan, *Emeviler Döneminde İktidar-Ulema İlişkisi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

Georges Pachymérès, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2009.

Doğu Perinçek, *Din ve Allah*, Kaynak Yayınları, İstanbul,

Henri Pirenne, *Hz. Muhammed ve Carlemagne*, İmge Kitabevi, 2006 Ankara.

Henri Pirenne, *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1983.

Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri / Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1982.

Georg Popp (Hrgs.), *Die Großen der Kirche*, Arena Verlag, Würzburg 1956.

André Ribard, *İnsanlığın Tarihi*, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1983.

Maxime Rodinson, *Muhammed / Yeni Bir Dünyanın, Dinin ve Silahlı Bir Peygamberin Doğuşu*, Özne Yayınları, İstanbul 1998.

Jean-Paul Roux, *Türklerin Tarihi*, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2007

Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, Hil Yayın, İstanbul 1998.

Edward Said, *Oryantalizm Eleştirileri*, İlkbahar Yayınevi, İstanbul 2000.

Edward W. Said, *Şarkiyatçılık / Batı'nın Şark Anlayışları*, Metis Yay., İstanbul 1999.

Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul 1968.

Erol Sever, *İslam'ın Kaynakları - 1 / Çoktanrıcılık Hıristiyanlık ve Kabe*, Berfin Yayınları, İstanbul 2014.

Erol Sever, *İslam'ın Kaynakları II. / Muhammed*, Pencere Yayınları, İstanbul 1997.

Richard W. Southern, *Orta Çağ Avrupa'sında İslam Algısı*, Yöneliş, İstanbul 2000.

Werner Stein (hrsg.), *Die wichtingsten Daten der Weltgeschichte / Der Kultur Fahrplan*, Herbig Verlagsbuchhandlung, München 1998.

Alâeddin Şenel, "Sınıf Savaşının Din Savaşına Dönüştürülmesi, Din Savaşının Sınıf Savaşına Dönüştürülmesi / Dinsel İdeoloji Kime Yarar, Kime Zarar?", Kapak: Din Savaşı Mı, Sınıf Savaşı Mı?, *Bilim ve Gelecek*, sayı 99, Mayıs 2012, s.6-25.

Arif Tekin, *Kur'an'ın Kökeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

Arif Tekin, *Muhammed ve Kurmaylarının Hanımları*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

Zeki Tez, *Tıbbın Gizemli Tarihi / Semboller, büyüler ve ritüeller eşliğinde ,şifa'*, hayykitap, İstanbul 2010.

Bryan S. Turner, *Max Weber ve İslam / Eleştirel Bir Yaklaşım*, Vadi Yayınları, Ankara 1997.

Türk Tarihinin Ana Hatları / Kemalist Yönetimin Resmi Tarih Tezi, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.

Yavuz Unat, *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2008.

H. Ziya Ülken - Samir Amin, *Doğu Uygarlığının Yükselişinin Tarihsel Nedenleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

Michael Walsh, *Christen und Cæsaren / Die Geschichte des frühen Christentums*, Verlag Ploetz, Freiburg Würzburg 1988.

Peter Whitfield, *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*, Küre Yayınları, İstanbul 2012.

Friedhelm Winkelmann, *Geschichte des Frühen Christentums*, Verlag C.H. Beck, München 1996.

Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

Yüksel Yücelen, *Bu konuda Kur'an Ne der?*, Dağyeli Verlag, Frankfurt am Main 1986.

IV. BÖLÜM İÇİN KAYNAKLAR (ENDÜLÜS-İSPANYA)

Georg Bossong, *Das Maurische Spanien / Geschichte und Kultur*, Verlag C.H. Beck, München 2007.

André Clot, *Al andalus / Das maurische Spanien*, Artemis&Winkler, Düsseldorf-Zürich 2002.

Endülüs'ten İspanya'ya, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 1996.

Ahmet Raif, *Endülüs / Yok Edilişin Öykusü*, Araştırma Yayınları, İstanbul 1993.

Walter Zöllner, *Spanien / Kulturgeschichte im Prisma*, Im Prisma-Verlag, Leipzig 1988.

V. BÖLÜM İÇİN KAYNAKLAR (SİCİLYA-İTALYA)

Pierre Boulle, *Der denkwürdige Kreuzzug / Kaiser Friedrich II. Von Hohenstaufen*, Christian Wegner Verlag, Hamburg 1970.

Richard Allen Brown, *Die Normannen*, Artemis, München-Zürich 1998.

Finley / Mack Smith / Duggan, *Geschichte Siziliens und der Sizilianer*, Verlag C.H. Beck, München 1989.

Nicola Di Mauro, *Die Normannen / Eroberer aus dem Norden*, Parthas, Berlin 2007

Ekkehart Rotter, *Friedrich II. von Hohenstaufen*, dtv, München 2000.

Adolf Friedrich von Schack, *Poesie und Kunst der Araber in Spanien und Sicilien*, 2 Bânde, Verlag von Wilhelm Herzt, Berlin 1865. (Konunun önemli ayrıntıları için kaynak durumunda olduğundan listemizde yer almasını doğru gördüğümüz bu kitabı tam olarak değerlendirmemiz ve kitaptan yararlanmamız mümkün olmamıştır. Kitap eski ve değerli olduğu için devlet kitaplıkları tarafından dışarıya ödünç verilememektedir. Bu yüzden ancak bir saat içinde kitabı gözden geçirmekten başka bir şey yapamadık. Ayrıca kitabın eski Alman alfabesiyle yazılı olması da okumayı çok zorlaştıran bir etkendi.)

Fritz Schillmann, *Sizilien / Geschichte und Kultur Einer Insel*, Verlag Dr. Rolf Passer, Vien-Leipzig-Prag 1935.

R. Straus, *Die Juden im Königreich Sizilien unter Normanen und Staufern*, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1910.

VI. BÖLÜM İÇİN KAYNAKLAR (HAÇLI SEFERLERİ)

Tarık Ali, *Selâhaddin'in Kitabı*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2013.

Ahmet Refik Altınay, *Haçlılar (1095-1291)*, Ötüken, İstanbul 2007.

Doğan Avcıoğlu, "Doğu-Batı İlişkilerinde Dönüm Noktası: Haçlı Seferleri", *Türklerin Tarihi, Dördüncü Kitap*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1986, s.1772-1876.

Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 1997.

Kriton Dinçmen, *Haçlı Seferleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997

Alain Ducellier, Michel Balard (der.), *Konstantinopolis 1054-1261 / Hıristiyanlığın Başı, Latinlerin Avı, Yunan Başkenti*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Raşid Erer, *Türklere Karşı Haçlı Seferleri*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002.

P. M. Holt, *Haçlılar Çağı / 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Cüneyt Kanat - Devrim Burçak, *Sorularla Haçlı Seferleri*, Yeditepe, İstanbul 2013.

Mehmet Ali Kılıçbay, "İstanbul'un Latinler Tarafından Zaptı (1204)", *Şehirler ve Kentler*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

Emre Kongar, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethinde IV. Haçlı Seferi'nin Rolü", *Tarihimizle Yüzleşmek*, Remzi Kitapevi, İstanbul 2006.

Angus Konstam, *Die Kreuzzüge / Vom Krieg im Morgenland bis zum 13. Jahrhundert*, Tosa Verlag, Wien 2005

- Hans-Jürgen Kotzur, *Kein Krieg ist Heilig / Die Kreuzzüge*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein 2004.

Amin Maalouf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998.

Cécile Morrison, *Haçlılar*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

Hannes Möhring, *Salaheddin Eyyubi / 1138-1193*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008.

H. A. Nomiku, *Haçlı Seferleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Albrecht Noth, *Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta Kutsal Savaş ve Mücadele*, Özne Yayınları, İstanbul 1999.

İlber Ortaylı, "Haçlı Seferleri", *Tarihimiz ve Biz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2008, s.39-46.

Gèraud Poumarède, *Haçlı Seferi'ne Son Çağrı / Yeniçağ Avrupa'sında Osmanlı İmgesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010

James Reston, Jr., *Allah' ve ,Tanrı' İçin Savaşanlar*, Aykırı Yayıncılık, İstanbul 2004.

Jonathan Riley-Smith (Hrsg.), *Illustrierte Geschichte der Kreuzzüge*, NZZ Verlag, Zürich 1999.

Jonathan Riley-Smith, *Haçlılar Kimlerdi?*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2004.

Jacques G. Ruelland, *Kutsal Savaşlar Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3 cilt, TTK, Ankara 1998.

Geoffroi de Villehardouin, Henri de Valenciennes, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.

Voltaire, "Haçlı Seferleri" ve "İstanbul'un Haçlılar Tarafından İşgali", *Müslümanlar, Türkler, Ötekiler*, İgus Yayınları, İstanbul 2009, s.22-31.

Doğan Yurdakul, *Sırların Kaynağında*, Doğan Kitap, İstanbul 2012

ADLAR DİZİNİ

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z

Alp Hamuroğlu

Hıristiyanlık, İslamlık ve Avrupa

DOĞU'DAN BATI'YA UYGARLIK KAPILARI

(Endülüs, Sicilya, Haçlı Seferleri)

Orta Çağ, Hıristiyanlığın karanlık çağı, İslamiyet'in altın çağıydı. Avrupa, İslam uygarlığından birçok şey aldı. Hatta denebilir ki, Modern Batı'nın temelinde Doğu'nun katkıları vardır. Doğu'dan Batı'ya doğru olan bu uygarlık güzergâhında üç "kapı" öne çıkar: Birincisi "Avrupa'nın batısındaki Doğu" denebilecek Endülüs'tür. İkincisi Sicilya'da oluşan "İtalyan İslamı"dır. Üçüncü büyük etkileşim ise Hıristiyanlığın "Haçlı Seferleri" ile oluştu.

Çalışmasını esas olarak Orta Çağ ile sınırlayan Alp Hamuroğlu, Hıristiyanlığın doğuşunu, bir imparatorluk dini haline gelirken geçirdiği dönüşümü, İslam'ın yükselişini özetledikten sonra bu "üç kapı"yı tek tek ele alıyor. Avrupamerkezci tarih anlayışının bilimdışı bir adlandırmayla "Batı mucizesi" dediği modern Avrupa'nın ortaya çıkış sürecindeki Doğu ve İslam etkisini vurguluyor.

ISBN 978-605-5888-49-7
9 786055 888497

Bilim ve Gelecek Kitaplığı